

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

विसुद्धिमग्गो

(पठमो भागो)

निदानादिकथा

१. सीले पतिट्ठाय नरो सपज्जो, चित्तं पज्जञ्च भावयं।
आतापी निपको भिक्खु, सो इमं विजटये जटन्ति॥ (सं० नि० १.२३)।

इति हिदं वुत्तं, कस्मा पनेतं वुत्तं, भगवन्तं किर सावत्थियं विहरन्तं रत्तिभागे अज्जतरो देवपुत्तो उपसङ्कमित्वा अत्तनो संसयसमुग्घाटत्थं —

अन्तोजटा बहिजटा, जटाय जटिता पजा।

तं तं गोतम पुच्छामि, को इमं विजटये जटन्ति॥ (सं० नि० १.२३) —

इमं पज्जं पुच्छि। तस्सायं सङ्खेपत्थो — **जटा**ति तण्हाय जालिनिया एतं अधिवचनं। सा हि रूपादीसु आरम्भणेसु हेट्ठपरियवसेन पुनप्पुनं उप्पज्जनतो संसिब्बनट्ठेन वेळुगुम्बादीनं साखाजालसङ्घाता जटा वियाति जटा, सा पनेसा सकपरिक्खारपरपरिक्खारेसु सकअत्तभावपरअत्तभावेसु अज्झत्तिकायतनबाहिरायतनेसु च उप्पज्जनतो **अन्तोजटा बहिजटा**ति वुच्चति। तां एवं उप्पज्जमानाय **जटाय जटिता पजा**। यथा नाम वेळुगुम्बजटादीहि वेळुआदयो, एवं तां तण्हाजटाय सब्बापि अयं सत्तनिकायसङ्घाता पजा जटिता विनद्धा, संसिब्बिताति अत्थो। यस्मा च एवं जटिता। **तं तं गोतम पुच्छामी**ति तस्मा तं पुच्छामि। **गोतमा**ति भगवन्तं गोत्तेन आलपति। **को इमं विजटये जटन्ति** इमं एवं तेधातुकं जटेत्वा ठितं जटं को विजटेय्य, विजटेतुं को समत्थोति पुच्छति।

एवं पुट्ठो पनस्स सब्बधम्मेषु अप्पटिहतजाणचारो देवदेवो सक्कानं अतिसक्को ब्रह्मानं अतिब्रह्मा चतुर्वेसारज्जविसारदो दसबलधरो अनावरणजाणो समन्तचक्खु भगवा तमत्थं विस्सज्जेन्तो —

सीले पतिट्ठाय नरो सपज्जो, चित्तं पज्जञ्च भावयं।

आतापी निपको भिक्खु, सो इमं विजटये जटन्ति॥ —

इमं गाथमाह।

२. इमिस्सा दानि गाथाय, कथिताय महेसिना।
वण्णयन्तो यथाभूतं, अत्थं सीलादिभेदनं॥

सुदुल्लभं लभित्वान, पब्बज्जं जिनसासने।

सीलादिसङ्गहं खेमं, उज्जं मग्गं विसुद्धिया॥

यथाभूतं अजानन्ता, सुद्धिकामापि ये इध ।
विसुद्धिं नाधिगच्छन्ति, वायमन्तापि योगिनो ॥

तेसं पामोज्जकरणं, सुविसुद्धविनिच्छयं ।
महाविहारवासीनं, देसनानयनिस्सितं ॥

विसुद्धिमगं भासिस्सं, तं मे सक्कच्च भासतो ।
विसुद्धिकामा सब्बेपि, निसामयथ साधवोति ॥

३. तत्थ विसुद्धीति सब्बमलविरहितं अच्चन्तपरिसुद्धं निब्बानं वेदितब्बं । तस्सा विसुद्धिया मग्गोति विसुद्धिमग्गो ।
मग्गोति अधिगमूपायो वुच्चति । तं विसुद्धिमगं भासिस्सामीति अत्थो ।

सो पनायं विसुद्धिमग्गो कत्थचि विपस्सनामत्तवसेनेव देसितो । यथाह —

“सब्बे सङ्खारा अनिच्चाति, यदा पज्जाय पस्सति ।
अथ निब्बिन्दति दुक्खे, एस मग्गो विसुद्धिया”ति ॥ (ध० प० २७७) ।

कत्थचि ज्ञानपज्जावसेन । यथाह —

“यम्हि ज्ञानञ्च पज्जा च, स वे निब्बानसन्तिके”ति ॥ (ध० प० ३७२) ।

कत्थचि कम्मादिवसेन । यथाह —

“कम्मं विज्जा च धम्मो च, सीलं जीवितमुत्तमं ।
एतेन मच्चा सुज्झन्ति, न गोत्तेन धनेन वा”ति ॥ (म० नि० ३.३८७; सं० नि० १.४८) ।

कत्थचि सीलादिवसेन । यथाह —

“सब्बदा सीलसम्पन्नो, पज्जवा सुसमाहितो ।
आरद्धवीरियो पहितत्तो, ओघं तरति दुत्तर”न्ति ॥ (सं० नि० १.९६) ।

कत्थचि सतिपट्टानादिवसेन । यथाह —

“एकायनो अयं, भिक्खवे, मग्गो सत्तानं विसुद्धिया...पे०... निब्बानस्स सच्छिकिरियाय, यदिदं चत्तारो सतिपट्टाना”ति
(दी० नि० २.३७३) ।

सम्मप्यधानादीसुपि एसेव नयो । इमस्मिं पन पज्हाब्याकरणे सीलादिवसेन देसितो ।

४. तत्रायं सङ्खेपवण्णना — सीले पतिट्ठायाति सीले ठत्वा, सीलं परिपूरयमानोयेव चेत्थ सीले ठितोति वुच्चति ।

तस्मा सीलपरिपूरणेन सीले पतिद्वहिवाति अयमेत्थ अत्थो । नरोति सत्तो । सपञ्जोति
 कम्मजतिहेतुकपटिसन्धिपञ्जाय पञ्जवा । चित्तं पञ्जञ्च भावयन्ति समाधिञ्चेव विपस्सनञ्च भावयमानो, चित्तसीसेन
 हेत्थ समाधि निद्विद्वो । पञ्जानामेन च विपस्सनाति । आतापीति वीरियवा । वीरियञ्हि किलेसानं आतापनपरितापनद्वेन
 आतापोति वुच्चति । तदस्स अत्थीति आतापी । निपकोति नेपक्कं वुच्चति पञ्जा, ताय समन्नागतोति अत्थो । इमिना पदेन
 पारिहारिकपञ्जं दस्सेति । इमस्मिञ्हि पञ्हाव्याकरणे तिक्खत्तुं पञ्जा आगता । तत्थ पठमा जातिपञ्जा, दुतिया
 विपस्सनापञ्जा, ततिया सब्बकिच्चपरिणायिका पारिहारिकपञ्जा । संसारे भयं इक्खतीति भिक्खु । सो इमं विजटये
 जटन्ति सो इमिना च सीलेन इमिना च चित्तसीसेन निद्विद्वसमाधिना इमाय च तिविधाय पञ्जाय इमिना च आतापेनाति छहि
 धम्मोहि समन्नागतो भिक्खु । सेय्यथापि नाम पुरिसो पथवियं पतिद्वाय सुनिसितं सत्थं उक्खिपित्वा महन्तं वेळुगुम्बं
 विजटयेय, एवमेव सीलपथवियं पतिद्वाय समाधिसिलायं सुनिसितं विपस्सनापञ्जासत्थं वीरियबलपगहितेन
 पारिहारिकपञ्जाहत्थेन उक्खिपित्वा सब्बम्पि तं अत्तनो सन्ताने पतितं तण्हाजटं विजटयेय सञ्छिन्देय्य सम्पदालेय्य ।
 मग्गक्खणे पनेस तं जटं विजटेति नाम । फलक्खणे विजटितजटो सदेवकस्स लोकस्स अग्गदक्खण्यो होति । तेनाह
 भगवा —

“सीले पतिद्वाय नरो सपञ्जो, चित्तं पञ्जञ्च भावयं ।
 आतापी निपको भिक्खु, सो इमं विजटये जट”न्ति ॥ (सं० नि० १.२३) ।

५. तत्रायं याय पञ्जाय सपञ्जोति वुत्तो, तत्रास्स करणीयं नत्थि । पुरिमकम्मानुभावेनेव हिस्स सा सिद्धा । आतापी
 निपकोति एत्थ वुत्तवीरियवसेन पन तेन सातच्चकारिना पञ्जावसेन च सम्पजानकारिना हुत्वा सीले पतिद्वाय
 चित्तपञ्जावसेन वुत्ता समथविपस्सना भावेतब्बाति इममत्र भगवा सीलसमाधिपञ्जामुखेन विसुद्धिमग्गं दस्सेति ।

एत्तावता हि तिस्सो सिक्खा, तिविधकल्याणं सासनं, तेविज्जतादीनं उपनिस्सयो,
 अन्तद्वयवज्जनमज्झिमपटिपत्तिसेवनानि, अपायादिसमतिकमनुपायो, तीहाकारेहि किलेसप्पहानं, वीतिकमादीनं
 पटिपक्खो, संकिलेसत्तयविसोधनं, सोतापन्नादिभावस्स च कारणं पकासितं होति ।

कथं? एत्थ हि सीलेन अधिसीलसिक्खा पकासिता होति, समाधिना अधिचित्तसिक्खा, पञ्जाय अधिपञ्जासिक्खा ।

सीलेन च सासनस्स आदिकल्याणता पकासिता होति । “को चादि कुसलानं धम्मानं, सीलञ्च सुविसुद्ध”न्ति (सं०
 नि० ५.३६९) हि वचनतो, “सब्बपापस्स अकरण”न्ति (दी० नि० २.९०) आदिवचनतो च सीलं सासनस्स आदि, तञ्च
 कल्याणं, अविप्पटिसारादिगुणावहत्ता । समाधिना मज्झेकल्याणता पकासिता होति । “कुसलस्स उपसम्पदा”ति (दी० नि०
 २.९०) आदिवचनतो हि समाधि सासनस्स मज्झे, सो च कल्याणो, इद्विविधादिगुणावहत्ता । पञ्जाय सासनस्स
 परियोसानकल्याणता पकासिता होति । “सचित्तपरियोदापनं, एतं बुद्धान सासन”न्ति (दी० नि० २.९०) हि वचनतो,
 पञ्जुत्तरतो च पञ्जा सासनस्स परियोसानं, सा च कल्याणं, इद्वानिद्वेसु तादिभावावहनतो ।

“सेलो यथा एकघनो, वातेन न समीरति ।
 एवं निन्दापसंसासु, न समिज्जन्ति पण्डिता”ति ॥ (ध० प० ८१) । —

हि वुत्तं ।

तथा सीलेन तेविज्जताय उपनिस्सयो पकासितो होति । सीलसम्पत्तिञ्चि निस्साय तिस्सो विज्जा पापुणाति, न ततो परं । समाधिना छळभिज्जताय उपनिस्सयो पकासितो होति । समाधिसम्पदञ्चि निस्साय छ अभिज्जा पापुणाति, न ततो परं । पज्जाय पटिसम्भिदापभेदस्स उपनिस्सयो पकासितो होति । पज्जासम्पत्तिञ्चि निस्साय चतस्सो पटिसम्भिदा पापुणाति, न अज्जेन कारणेन ।

सीलेन च कामसुखल्लिकानुयोगसङ्घातस्स अन्तस्स वज्जनं पकासितं होति, समाधिना अत्तकिलमथानुयोगसङ्घातस्स । पज्जाय मज्झिमाय पटिपत्तिया सेवनं पकासितं होति ।

तथा सीलेन अपायसमतिक्कमनुपायो पकासितो होति, समाधिना कामधातुसमतिक्कमनुपायो, पज्जाय सब्भवसमतिक्कमनुपायो ।

सीलेन च तदङ्गप्पहानवसेन किलेसप्पहानं पकासितं होति, समाधिना विक्खम्भनप्पहानवसेन, पज्जाय समुच्छेदप्पहानवसेन ।

तथा सीलेन किलेसानं वीतिक्कमपटिपक्खो पकासितो होति, समाधिना परियुट्ठानपटिपक्खो, पज्जाय अनुसयपटिपक्खो ।

सीलेन च दुच्चरितसंकिलेसविसोधनं पकासितं होति, समाधिना तण्हासंकिलेसविसोधनं, पज्जाय दिट्ठिसंकिलेसविसोधनं ।

तथा सीलेन सोतापन्नसकदागामिभावस्स कारणं पकासितं होति, समाधिना अनागामिभावस्स, पज्जाय अरहत्तस्स । सोतापन्नो हि “सीलेसु परिपूरकारी”ति (अ० नि० ३.८७) वुत्तो, तथा सकदागामी । अनागामी पन “समाधिस्मिं परिपूरकारी”ति (अ० नि० ३.८७) । अरहा पन “पज्जाय परिपूरकारी”ति (अ० नि० ३.८७) ।

एवं एत्तावता तिस्सो सिक्खा, तिविधकल्याणं सासनं, तेविज्जतादीनं उपनिस्सयो, अन्तद्वयवज्जनमज्झिमपटिपत्तिसेवनानि, अपायादिसमतिक्कमनुपायो, तीहाकारेहि किलेसप्पहानं, वीतिक्कमादीनं पटिपक्खो, संकिलेसत्तयविसोधनं, सोतापन्नादिभावस्स च कारणन्ति इमे नव, अज्जे च एवरूपा गुणत्तिका पकासिता होन्तीति ।

१. सीलनिद्देशो

सीलसरूपादिकथा

६. एवं अनेकगुणसङ्गाहकेन सीलसमाधिपज्जामुखेन देसितोपि पनेस **विसुद्धिमग्गो** अतिसङ्खेपदेसितोयेव होति । तस्मा नालं सब्बेसं उपकारायाति वित्थारमस्स दस्सेतुं सीलं ताव आरब्ध इदं पज्हाकम्मं होति ।

किं सीलं, केनट्ठेन सीलं, कानस्स लक्खणरसपच्चुपट्टानपदट्ठानानि, किमानिसंसं सीलं, कतिविधं चेतं सीलं, को चस्स संकिलेसो, किं वोदानन्ति ।

तत्रिदं विस्सज्जनं । किं सीलन्ति पाणातिपातादीहि वा विरमन्तस्स वत्तपटिपत्तिं वा पूरेन्तस्स चेतनादयो धम्मा । वुत्तज्हेतं पटिसम्भिदायं “किं सीलन्ति चेतना सीलं, चेतसिकं सीलं, संवरो सीलं, अवीतिक्कमो सील”न्ति (पटि० म० १.३९) । तत्थ चेतना सीलं नाम पाणातिपातादीहि वा विरमन्तस्स वत्तपटिपत्तिं वा पूरेन्तस्स चेतना । चेतसिकं सीलं नाम पाणातिपातादीहि विरमन्तस्स विरति । अपिच चेतना सीलं नाम पाणातिपातादीनि पजहन्तस्स सत्त कम्मपथचेतना । चेतसिकं सीलं नाम “अभिज्झं पहाय विगताभिज्झेन चेतसा विहरती”ति (दी० नि० १.२१७) आदिना नयेन वुत्ता अनभिज्झाव्यापादसम्मादिट्ठिधम्मा । संवरो सीलन्ति एत्थ पञ्चविधेन संवरो वेदितब्बो पातिमोक्खसंवरो, सतिसंवरो, जाणसंवरो, खन्तिसंवरो, वीरियसंवरोति । तत्थ इमिना पातिमोक्खसंवरेन उपेतो होति समुपेतोति (विभ० ५११) अयं पातिमोक्खसंवरो । रक्खति चक्खुन्द्रियं, चक्खुन्द्रिये संवरं आपज्जतीति (दी० नि० १.२१३) अयं सतिसंवरो ।

यानि सोतानि लोकस्मिं, (अजिताति भगवा ।)

सति तेसं निवारणं ।

सोतानं संवरं ब्रूमि, पज्जायेते पिधिय्यरेति ॥ (सु० नि० १०४१) ।

अयं जाणसंवरो । पच्चयपटिसेवनम्पि एत्थेव समोधानं गच्छति । यो पनायं खमो होति सीतस्स उण्हस्सातिआदिना (म० नि० १.२४; अ० नि० ६.५८) नयेन आगतो, अयं खन्तिसंवरो नाम । यो चायं उप्पन्नं कामवितक्कं नाधिवासेतीतिआदिना (म० नि० १.२६; अ० नि० ६.५८) नयेन आगतो, अयं वीरियसंवरो नाम । आजीवपारिसुद्धिपि एत्थेव समोधानं गच्छति । इति अयं पञ्चविधोपि संवरो, या च पापभीरुकानं कुलपुत्तानं सम्पत्तवत्थुतो विरति, सब्बम्पेतं संवरसीलन्ति वेदितब्बं । अवीतिक्कमो सीलन्ति समादिन्नसीलस्स कायिकवाचसिको अनतिक्कमो । इदं ताव किं सीलन्ति पज्हस्स विस्सज्जनं ।

७. अवसेसेसु केनट्टेन सीलन्ति सीलनट्टेन सीलं । किमिदं सीलनं नाम । समाधानं वा, कायकम्मादीनं सुसील्यवसेन अविप्पकिण्णताति अत्थो । उपधारणं वा, कुसलानं धम्मानं पतिट्ठानवसेन आधारभावोति अत्थो । एतदेव हेत्थ अत्थद्वयं सहलक्खणविदू अनुजानन्ति । अज्जे पन सिरट्ठो सीलत्थो, सीतलट्ठो सीलत्थोति एवमादिनापि नयेनेत्थ अत्थं वण्णयन्ति ।

८. इदानी कानस्स लक्खणरसपच्चुपट्टानपदट्टानानीति एत्थ —

सीलनं लक्खणं तस्स, भिन्नस्सापि अनेकधा ।

सनिदस्सनत्तं रूपस्स, यथा भिन्नस्सनेकधा ॥

यथा हि नीलपीतादिभेदेन अनेकधा भिन्नस्सापि रूपायतनस्स सनिदस्सनत्तं लक्खणं, नीलादिभेदेन भिन्नस्सापि सनिदस्सन भावानतिककमनतो । तथा सीलस्स चेतनादिभेदेन अनेकधा भिन्नस्सापि यदेतं कायकम्मादीनं समाधानवसेन कुसलानञ्च धम्मानं पतिट्ठानवसेन वुत्तं सीलनं, तदेव लक्खणं, चेतनादिभेदेन भिन्नस्सापि समाधानपतिट्ठानभावानतिककमनतो । एवं लक्खणस्स पनस्स —

दुस्सील्यविद्धंसनता, अनवज्जगुणो तथा ।

किच्चसम्पत्तिअत्थेन, रसो नाम पवुच्चति ॥

तस्मा इदं सीलं नाम किच्चट्टेन रसेन दुस्सील्यविद्धंसनरसं, सम्पत्तिअत्थेन रसेन अनवज्जरसन्ति वेदितब्बं ।
लक्खणादीसु हि किच्चमेव सम्पत्ति वा रसोति वुच्चति ।

सोचेय्यपच्चुपट्टानं, तयिदं तस्स विञ्जुहि ।
ओत्तप्पञ्च हिरी चेव, पदट्टानन्ति वण्णितं ॥

तयिदं सीलं कायसोचेय्यं वचीसोचेय्यं मनोसोचेय्यन्ति (अ० नि० ३.१२१) एवं वुत्तसोचेय्यपच्चुपट्टानं, सोचेय्यभावेन पच्चुपट्टाति गहणभावं गच्छति । हिरोत्तप्पञ्च पनस्स विञ्जुहि पदट्टानन्ति वण्णितं, आसन्नकारणन्ति अत्थो । हिरोत्तप्पे हि सति सीलं उप्पज्जति चेव तिट्ठति च । असति नेव उप्पज्जति, न तिट्ठतीति । एवं सीलस्स लक्खणरसपच्चुपट्टानपदट्टानानि वेदितब्बानि ।

सीलानिसंसकथा

१. किमानिसंसं सीलन्ति अविप्पटिसारादिअनेकगुणपटिलाभानिसंसं । वुत्तज्जेतं — “अविप्पटिसारत्थानि खो, आनन्द, कुसलानि सीलानि अविप्पटिसारानिसंसानी”ति (अ० नि० ११.१) ।

अपरम्पि वुत्तं “पञ्चिमे गहपतयो आनिसंसा सीलवतो सीलसम्पदाय । कतमे पञ्च? इध गहपतयो सीलवा सीलसम्पन्नो अप्पमादाधिकरणं महन्तं भोगक्खन्धं अधिगच्छति, अयं पठमो आनिसंसो सीलवतो सीलसम्पदाय । पुन चपरं गहपतयो सीलवतो सीलसम्पन्नस्स कल्याणो कित्तिसदो अब्भुगगच्छति, अयं दुतियो आनिसंसो सीलवतो सीलसम्पदाय । पुन चपरं गहपतयो सीलवा सीलसम्पन्नो यज्जदेव परिसं उपसङ्कमति यदि खत्तियपरिसं यदि ब्राह्मणपरिसं यदि गहपतिपरिसं यदि समणपरिसं, विसारदो उपसङ्कमति अमङ्कुभूतो, अयं ततियो आनिसंसो सीलवतो सीलसम्पदाय । पुन चपरं गहपतयो सीलवा सीलसम्पन्नो असम्मूळ्हो कालं करोति, अयं चतुत्थो आनिसंसो सीलवतो सीलसम्पदाय । पुन चपरं गहपतयो सीलवा सीलसम्पन्नो कायस्स भेदा परं मरणा सुगतिं सगं लोकं उपपज्जति, अयं पञ्चमो आनिसंसो सीलवतो सीलसम्पदाया”ति (दी० नि० २.१५०; अ० नि० ५.२१३; महाव० २८५) ।

अपरेपि “आकट्ठेय्य चे, भिक्खवे, भिक्खु सव्रह्मचारीनं पियो च अस्सं मनापो च गरु च भावनीयो चाति, सीलेस्वेवस्स परिपूरकारी”तिआदिना (म० नि० १.६५) नयेन पियमनापतादयो आसवक्खयपरियोसाना अनेका सीलानिसंसा वुत्ता । एवं अविप्पटिसारादिअनेकगुणानिसंसं सीलं । अपिच —

सासने कुलपुत्तानं, पतिट्ठा नत्थि यं विना ।
आनिसंसपरिच्छेदं, तस्स सीलस्स को वदे ॥

न गङ्गा यमुना चापि, सरभू वा सरस्वती ।
निन्नगा वाचिरवती, मही वापि महानदी ॥

सक्कुणन्ति विसोधेतुं, तं मलं इध पाणिनं ।
विसोधयति सत्तानं, यं वे सीलजलं मलं ॥

न तं सजलदा वाता, न चापि हरिचन्दनं ।
नेव हारा न मणयो, न चन्दकिरणङ्कुरा ॥

समयन्तीध सत्तानं, परिळाहं सुरक्खितं ।
यं समेति इदं अरियं, सीलं अच्चन्तसीतलं ॥

सीलगन्धसमो गन्धो, कुतो नाम भविस्सति ।
यो समं अनुवाते च, पटिवाते च वायति ॥

सगगारोहणसोपानं, अज्जं सीलसमं कुतो ।
द्वारं वा पन निब्बान, नगरस्स पवेसने ॥

सोभन्तेवं न राजानो, मुत्तामणिविभूसिता ।
यथा सोभन्ति यतिनो, सीलभूसनभूसिता ॥

अत्तानुवादादिभयं, विद्धंसयति सब्बसो ।
जनेति कित्तिहासज्ज, सीलं सीलवतं सदा ॥

गुणानं मूलभूतस्स, दोसानं बलघातिनो ।
इति सीलस्स विज्जेय्यं, आनिसंसकथामुखन्ति ॥

सीलप्पभेदकथा

१०. इदानि यं वुत्तं कतिविधं चेत्तं सीलन्ति, तत्रिदं विस्सज्जनं । सब्बमेव ताव इदं सीलं अत्तनो सीलनलक्खणेन एकविधं ।

चारित्तवारित्तवसेन दुविधं । तथा आभिसमाचारिकआदिब्रह्मचरियकवसेन, विरतिअविरतिवसेन,
निस्सितानिस्सितवसेन, कालपरियन्तआपाणकोटिकवसेन, सपरियन्तापरियन्तवसेन, लोकियलोकुत्तरवसेन च ।

तिविधं हीनमज्झिमपणीतवसेन । तथा अत्ताधिपतेय्यलोकाधिपतेय्यधम्माधिपतेय्यवसेन,
परामट्टापरामट्टपटिप्पस्सद्धिवसेन, विसुद्धाविसुद्धवेमतिकवसेन, सेक्खासेक्खनेवसेक्खनासेक्खवसेन च ।

चतुब्बिधं हानभागियठितिभागियविसेसभागियनिब्बेधभागियवसेन । तथा
भिक्खुभिक्खुनीअनुपसम्पन्नगहट्टसीलवसेन, पकतिआचारधम्मतापुब्बहेतुकसीलवसेन,
पातिमोक्खसंवरइन्द्रियसंवरआजीवपारिसुद्धिपच्चयसन्निस्सितसीलवसेन च ।

पञ्चविधं परियन्तपारिसुद्धिसीलादिवसेन । वुत्तम्पि चेत्तं पटिसम्भिदायं “पञ्च सीलानि — परियन्तपारिसुद्धिसीलं,
अपरियन्तपारिसुद्धिसीलं, परिपुण्णपारिसुद्धिसीलं, अपरामट्टपारिसुद्धिसीलं, पटिप्पस्सद्धिपारिसुद्धिसीलं”न्ति (पटि० म०
१.३७) । तथा पहानवेरमणीचेतनासंवरावीतिक्कमवसेन ।

११. तत्थ एकविधकोट्टासे अत्थो वुत्तनयेनेव वेदितब्बो । दुविधकोट्टासे यं भगवता “इदं कत्तब्ब”न्ति पज्जत्तसिक्खापदपूरणं, तं चारित्तं । यं “इदं न कत्तब्ब”न्ति पटिक्खित्तस्स अकरणं, तं वारित्तं । तत्रायं वचनत्थो । चरन्ति तस्मिं सीलेसु परिपूरकारिताय पवत्तन्तीति चारित्तं । वारित्तं तायन्ति रक्खन्ति तेनाति वारित्तं । तत्थ सद्भावीरियसाधनं चारित्तं, सद्भासाधनं वारित्तं । एवं चारित्तवारित्तवसेन दुविधं ।

दुतियदुके अभिसमाचारोति उत्तमसमाचारो । अभिसमाचारो एव आभिसमाचारिकं । अभिसमाचारं वा आरब्ध पज्जत्तं आभिसमाचारिकं, आजीवट्ठमकतो अवसेससीलस्सेतं अधिवचनं । मग्गब्रह्मचरियस्स आदिभावभूतन्ति आदिब्रह्मचरियकं, आजीवट्ठमकसीलस्सेतं अधिवचनं । तज्झि मग्गस्स आदिभावभूतं, पुब्बभागेयेव परिसोधेतब्बतो । तेनाह — “पुब्बेव खो पनस्स कायकम्मं वचीकम्मं आजीवो सुपरिसुद्धो होती”ति (म० नि० ३.४३१) । यानि वा सिक्खापदानि खुद्धानुखुदकानीति वुत्तानि, इदं आभिसमाचारिकसीलं । सेसं आदिब्रह्मचरियकं । उभतोविभङ्गपरियापन्नं वा आदिब्रह्मचरियकं । खन्धकवत्तपरियापन्नं आभिसमाचारिकं । तस्स सम्पत्तिया आदिब्रह्मचरियकं सम्पज्जति । तेनेवाह — “सो वत, भिक्खवे, भिक्खु आभिसमाचारिकं धम्मं अपरिपूरेत्वा आदिब्रह्मचरियकं धम्मं परिपूरेस्सतीति नेतं ठानं विज्जती”ति (अ० नि० ५.२१) । एवं आभिसमाचारिकआदिब्रह्मचरियकवसेन दुविधं ।

ततियदुके पाणातिपातादीहि वेरमणिमत्तं विरतिसीलं । सेसं चेतनादि अविरतिसीलन्ति एवं विरतिअविरतिवसेन दुविधं ।

चतुत्थदुके निस्सयोति द्वे निस्सया तण्हानिस्सयो च दिट्ठिनिस्सयो च । तत्थ यं “इमिनाहं सीलेन देवो वा भविस्सामि देवज्जतरो वा”ति (दी० नि० ३.३२०; म० नि० १.१८६; अ० नि० ५.२०६; ७.५०) एवं भवसम्पत्तिं आकङ्खमानेन पवत्तितं, इदं तण्हानिस्सितं । यं “सीलेन सुद्धी”ति एवं सुद्धिदिट्ठिया पवत्तितं, इदं दिट्ठिनिस्सितं । यं पन लोकुत्तरं लोकियज्ज तस्सेव सम्भारभूतं, इदं अनिस्सितन्ति एवं निस्सितानिस्सितवसेन दुविधं ।

पञ्चमदुके कालपरिच्छेदं कत्वा समादिन्नं सीलं कालपरियन्तं । यावजीवं समादियित्वा तथेव पवत्तितं आपाणकोटिकन्ति एवं कालपरियन्तआपाणकोटिकवसेन दुविधं ।

छट्ठदुके लाभयसजातिअङ्गजीवितवसेन दिट्ठपरियन्तं सपरियन्तं नाम । विपरीतं अपरियन्तं । वुत्तम्पि चेतं पटिसम्भिदायं “कतमं तं सीलं सपरियन्तं? अत्थि सीलं लाभपरियन्तं, अत्थि सीलं यसपरियन्तं, अत्थि सीलं जातिपरियन्तं, अत्थि सीलं अङ्गपरियन्तं, अत्थि सीलं जीवितपरियन्तं । कतमं तं सीलं लाभपरियन्तं? इधेकच्चो लाभहेतु लाभपच्चया लाभकारणा यथासमादिन्नं सिक्खापदं वीतिक्कमति, इदं तं सीलं लाभपरियन्त”न्ति (पटि० म० १.३८) । एतेनेव उपायेन इतरानिपि वित्थारेतब्बानि । अपरियन्तविस्सज्जनेपि वुत्तं “कतमं तं सीलं न लाभपरियन्तं? इधेकच्चो लाभहेतु लाभपच्चया लाभकारणा यथासमादिन्नं सिक्खापदं वीतिक्कमाय चित्तम्पि न उप्पादेति, किं सो वीतिक्कमिस्सति, इदं तं सीलं न लाभपरियन्त”न्ति (पटि० म० १.३८) । एतेनेवुपायेन इतरानिपि वित्थारेतब्बानि । एवं सपरियन्तापरियन्तवसेन दुविधं ।

सत्तमदुके सब्बम्पि सासवं सीलं लोकियं । अनासवं लोकुत्तरं । तत्थ लोकियं भवविसेसावहं होति भवनिस्सरणस्स च सम्भारो । यथाह — “विनयो संवरत्थाय, संवरो अविप्पटिसारत्थाय, अविप्पटिसारो पामोज्जत्थाय, पामोज्जं पीतत्थाय, पीति पस्सद्दत्थाय, पस्सद्दि सुखत्थाय, सुखं समाधत्थाय, समाधि यथाभूतजाणदस्सनत्थाय, यथाभूतजाणदस्सनं

निब्बिदत्थाय, निब्बिदा विरागत्थाय, विरागो विमुत्तत्थाय, विमुत्ति विमुत्तिजाणदस्सनत्थाय, विमुत्तिजाणदस्सनं अनुपादापरिनिब्बानत्थाय, एतदत्था कथा, एतदत्था मन्तना, एतदत्था उपनिसा, एतदत्थं सोतावधानं, यदिदं अनुपादाचित्तस्स विमोक्खो”ति (परि० ३६६) । लोकुत्तरं भवनिस्सरणावहं होति पच्चवेक्खणजाणस्स च भूमीति एवं लोकियलोकुत्तरवसेन दुविधं ।

१२. तिकेसु पठमत्तिके हीनेन छन्देन चित्तेन वीरियेन वीमंसाय वा पवत्तितं **हीनं** । मज्झिमेहि छन्दादीहि पवत्तितं **मज्झिमं** । पणीतेहि **पणीतं** । यसकामताय वा समादिन्नं हीनं । पुज्जफलकामताय मज्झिमं । कत्तब्बमेविदन्ति अरियभावं निस्साय समादिन्नं पणीतं । “अहमस्मि सीलसम्पन्नो, इमे पनज्जे भिक्खू दुस्सीला पापधम्मा”ति एवं अत्तुक्कंसनपरवम्भनादीहि उपक्किलिट्ठं वा हीनं । अनुपक्किलिट्ठं लोकियं सीलं मज्झिमं । लोकुत्तरं पणीतं । तण्हावसेन वा भवभोगत्थाय पवत्तितं हीनं । अत्तनो विमोक्खत्थाय पवत्तितं मज्झिमं । सब्बसत्तानं विमोक्खत्थाय पवत्तितं पारमितासीलं पणीतन्ति एवं हीनमज्झिमपणीतवसेन तिविधं ।

दुतियत्तिके अत्तनो अननुरूपं पजहितुकामेन अत्तगरुना अत्तनिगारवेन पवत्तितं **अत्ताधिपतेय्यं** । लोकापवादं परिहरितुकामेन लोकगरुना लोके गारवेन पवत्तितं **लोकाधिपतेय्यं** । धम्ममहत्तं पूजेतुकामेन धम्मगरुना धम्मगारवेन पवत्तितं **धम्माधिपतेय्यन्ति** एवं अत्ताधिपतेय्यादिवसेन तिविधं ।

ततियत्तिके यं दुकेसु निस्सितन्ति वुत्तं, तं तण्हादिद्वीहि परामट्ठत्ता **परामट्ठं** । पुत्थुज्जनकल्याणकस्स मग्गसम्भारभूतं सेक्खानज्ज मग्गसम्पयुत्तं **अपरामट्ठं** । सेक्खासेक्खानं फलसम्पयुत्तं **पटिप्पस्सद्धन्ति** एवं परामट्ठादिवसेन तिविधं ।

चतुत्थत्तिके यं आपत्तिं अनापज्जन्तेन पूरितं, आपज्जित्वा वा पुन कतपटिकम्मं, तं **विसुद्धं** । आपत्तिं आपन्नस्स अकतपटिकम्मं **अविसुद्धं** । वत्थुम्हि वा आपत्तिया वा अज्झाचारे वा वेमतिकस्स सीलं **वेमतिकसीलं** नाम । तत्थ योगिना अविसुद्धसीलं विसोधेतब्बं, वेमतिके वत्थुज्झाचारं अकत्वा विमति पटिविनेतब्बा “इच्चस्स फासु भविस्सती”ति एवं विसुद्धादिवसेन तिविधं ।

पञ्चमत्तिके चतूहि अरियमग्गेहि तीहि च सामज्जफलेहि सम्पयुत्तं सीलं **सेक्खं** । अरहत्तफलसम्पयुत्तं **असेक्खं** । सेसं **नेवसेक्खनासेक्खन्ति** एवं सेक्खादिवसेन तिविधं ।

पटिसम्भिदायं पन यस्मा लोके तेसं तेसं सत्तानं पकतिपि सीलन्ति वुच्चति, यं सन्धाय “अयं सुखसीलो, अयं दुक्खसीलो, अयं कलहसीलो, अयं मण्डनसीलो”ति भणन्ति, तस्मा तेन परियायेन “तीणि सीलानि, कुसलसीलं अकुसलसीलं अब्याकतसीलन्ति (पटि० म० १.३९) । एवं कुसलादिवसेनपि तिविधन्ति वुत्तं । तत्थ अकुसलं इमस्मिं अत्थे अधिप्पेतस्स सीलस्स लक्खणादीसु एकेनपि न समेतीति इध न उपनीतं, तस्मा वुत्तनयेनेवस्स तिविधता वेदितब्बा ।

१३. चतुक्केसु पठमचतुक्के —

योध सेवति दुस्सीले, सीलवन्ते न सेवति ।
वत्थुवीतिक्कमे दोसं, न पस्सति अविद्दसु ॥

मिच्छासङ्कप्पबहुलो, इन्द्रियानि न रक्खति ।

एवरूपस्स वे सीलं, जायते हानभागियं ॥

यो पनत्तमनो होति, सीलसम्पत्तिया इध ।
कम्मट्ठानानुयोगमिह, न उप्पादेति मानसं ॥

तुट्ठस्स सीलमत्तेन, अघटन्तस्स उत्तरि ।
तस्स तं ठितिभागियं, सीलं भवति भिक्खुनो ॥

सम्पन्नसीलो घटति, समाधत्थाय यो पन ।
विसेसभागियं सीलं, होति एतस्स भिक्खुनो ॥

अतुट्ठो सीलमत्तेन, निब्बिदं योनुयुज्जति ।
होति निब्बेधभागियं, सीलमेतस्स भिक्खुनोति ॥

एवं हानभागियादिवसेन चतुब्बिधं ।

दुतियचतुक्के भिक्खू आरब्भ पञ्जत्तसिक्खापदानि, यानि च नेसं भिक्खुनीनं पञ्जत्तितो रक्खितब्बानि, इदं **भिक्खुसीलं** । भिक्खुनियो आरब्भ पञ्जत्तसिक्खापदानि, यानि च तासं भिक्खून् पञ्जत्तितो रक्खितब्बानि, इदं **भिक्खुनिसीलं** । सामणेरसामणरीनं दससीलानि **अनुपसम्पन्नसीलं** । उपासकउपासिकानं निच्चसीलवसेन पञ्चसिक्खापदानि, सति वा उस्साहे दस, उपोसथङ्गवसेन अट्ठाति इदं **गहट्टसीलन्ति** एवं भिक्खुसीलादिवसेन चतुब्बिधं ।

ततियचतुक्के उत्तरकुरुकानं मनुस्सानं अवीतिक्कमो **पकतिसीलं** । कुलदेसपासण्डानं अत्तनो अत्तनो मरियादाचारित्तं **आचारसीलं** । “धम्मता एसा, आनन्द, यदा बोधिसत्तो मातुकुच्छिं ओक्कन्तो होति न बोधिसत्तमातु पुरिसेसु मानसं उप्पज्जि कामगुणूपसंहित”न्ति एवं वुत्तं बोधिसत्तमातुसीलं **धम्मतासीलं** । महाकस्सपादीनं पन सुद्धसत्तानं, बोधिसत्तस्स च तासु तासु जातीसु सीलं **पुब्बहेतुकसीलन्ति** एवं पकतिसीलादिवसेन चतुब्बिधं ।

चतुत्थचतुक्के यं भगवता “इध भिक्खु पातिमोक्खसंवरसंवृतो विहरति आचारगोचरसम्पन्नो अणुमत्तेसु वज्जेसु भयदस्सावी समादाय सिक्खति सिक्खापदेसू”ति (विभ० ५०८; दी० नि० १.१९३) वं वुत्तं सीलं, इदं **पातिमोक्खसंवरसीलं** नाम । यं पन “सो चक्खुना रूपं दिस्वा न निमित्तग्गाही होति नानुब्यञ्जनग्गाही, यत्वाधिकरणमेनं चक्खुन्द्रियं असंवृतं विहरन्तं अभिज्झादोमनस्सा पापका अकुसला धम्मा अन्वास्सवेय्युं, तस्स संवराय पटिपज्जति, रक्खति चक्खुन्द्रियं, चक्खुन्द्रिये संवरं आपज्जति । सोतेन सद्धं सुत्वा...पे०... घानेन गन्धं घायित्वा...पे०... जिह्वाय रसं सायित्वा...पे०... कायेन फोट्टब्बं फुसित्वा...पे०... मनसा धम्मं विज्जाय न निमित्तग्गाही...पे०... मनिन्द्रिये संवरं आपज्जती”ति (म० नि० १.२२, ४११; दी० नि० १.२१३; अ० नि० ४.१९८) वुत्तं, इदं **इन्द्रियसंवरसीलं** । या पन आजीवहेतुपञ्जत्तानं छन्नं सिक्खापदानं वीतिक्कमस्स, “कुहना लपना नेमित्तिकता निप्पेसिकता लाभेन लाभं निजिगीसनता”ति एवमादीनञ्च पापधम्मानं वसेन पवत्ता मिच्छाजीवा विरति, इदं **आजीवपारिसुद्धिसीलं** । “पटिसङ्घा योनिसो चीवरं पटिसेवति, यावदेव सीतस्स पटिघाताया”ति (म० नि० १.२३; अ० नि० ६.५८) आदिना नयेन वुत्तो पटिसङ्घानपरिसुद्धो चतुपच्चयपरिभोगो **पच्चयसन्निस्सितसीलं** नाम ।

पातिमोक्खसंवरसीलं

१४. तत्रायं आदितो पट्टाय अनुपुब्बपदवण्णनाय सद्धिं विनिच्छयकथा । इधाति इमस्मिं सासने । भिक्खूति संसारे भयं इक्खणताय वा भिन्नपट्ठरादिताय वा एवं लद्धवोहारो सद्धापब्बजितो कुलपुत्तो । **पातिमोक्खसंवरसंवुतो**ति एत्थ पातिमोक्खन्ति सिक्खापदसीलं । तज्झि यो नं पाति रक्खति, तं मोक्खेति मोचयति आपायिकादीहि दुक्खेहि, तस्मा **पातिमोक्खन्ति** वुच्चति । संवरणं संवरो, कायिकवाचसिकस्स अवीतिक्कमस्सेतं नामं । पातिमोक्खमेव संवरो पातिमोक्खसंवरो । तेन पातिमोक्खसंवरेण संवुतो पातिमोक्खसंवरसंवुतो, उपगतो समन्नागतोति अत्थो । **विहरतीति** इरियति । **आचारगोचरसम्पन्नो**ति आदीनमत्थो पाळियं आगतनयेनेव वेदितब्बो । वुत्तज्जेतं —

“आचारगोचरसम्पन्नो”ति अत्थि आचारो, अत्थि अनाचारो ।

तत्थ कतमो **अनाचारो**? कायिको वीतिक्कमो वाचसिको वीतिक्कमो कायिकवाचसिको वीतिक्कमो, अयं वुच्चति अनाचारो । सब्बम्पि दुस्सील्यं अनाचारो । इधेक्कच्चो वेळुदानेन वा पत्तदानेन वा पुप्फफलसिनानदन्तकट्टुदानेन वा चाटुकम्यताय वा मुग्गसूयताय वा पारिभट्टताय वा जङ्घपेसनिकेन वा अज्जतरज्जतरेन वा बुद्धपटिकुट्टेन मिच्छाआजीवेन जीविकं कप्पेति, अयं वुच्चति अनाचारो ।

तत्थ कतमो **आचारो**? कायिको अवीतिक्कमो वाचसिको अवीतिक्कमो कायिकवाचसिको अवीतिक्कमो, अयं वुच्चति आचारो । सब्बोपि सीलसंवरो आचारो । इधेक्कच्चो न वेळुदानेन वा न पत्तन पुप्फन फलन सिनानन दन्तकट्टुदानेन वा न चाटुकम्यताय वा न मुग्गसूयताय वा न पारिभट्टताय वा न जङ्घपेसनिकेन वा न अज्जतरज्जतरेन वा बुद्धपटिकुट्टेन मिच्छाआजीवेन जीविकं कप्पेति, अयं वुच्चति आचारो ।

गोचरोति अत्थि गोचरो अत्थि अगोचरो ।

तत्थ कतमो **अगोचरो**? इधेक्कच्चो वेसियागोचरो वा होति विधवा, थुल्लकुमारिका, पण्डक, भिक्खुनी, पानागारगोचरो वा होति, संसट्ठो विहरति राजूहि राजमहामत्तेहि तित्थियेहि तित्थियसावकेहि अननुलोमिकेन संसग्गेन, यानि वा पन तानि कुलानि अस्सद्धानि अप्पसन्नानि अनोपानभूतानि अक्कोसकपरिभासकानि अनत्थकामानि अहितकामानि अफासुककामानि अयोगक्खेमकामानि भिक्खूनं भिक्खुनीनं उपासकानं उपासिकानं, तथारूपानि कुलानि सेवति भजति पयिरुपासति, अयं वुच्चति अगोचरो ।

तत्थ कतमो **गोचरो**? इधेक्कच्चो न वेसियागोचरो वा होति...पे०... न पानागारगोचरो वा होति, असंसट्ठो विहरति राजूहि...पे०... तित्थियसावकेहि अननुलोमिकेन संसग्गेन, यानि वा पन तानि कुलानि सद्धानि पसन्नानि ओपानभूतानि कासावपज्जोतानि इसिवातपटिवातानि अत्थकामानि...पे०... योगक्खेमकामानि भिक्खूनं...पे०... उपासिकानं, तथारूपानि कुलानि सेवति भजति पयिरुपासति, अयं वुच्चति गोचरो । इति इमिना च आचारेण इमिना च गोचरेण उपेतो होति समुपेतो उपगतो समुपगतो उपपन्नो सम्पन्नो समन्नागतो, तेन वुच्चति “आचारगोचरसम्पन्नो”ति (विभ० ५११) ।

अपि चेत्थ इमिनापि नयेन आचारगोचरा वेदितब्बा । दुविधो हि अनाचारो कायिको वाचसिको च । तत्थ कतमो **कायिको अनाचारो**? इधेक्कच्चो सङ्गगतोपि अचिच्चीकारकतो थरे भिक्खू घट्टयन्तोपि तिट्ठति, घट्टयन्तोपि निसीदति, पुरतोपि तिट्ठति, पुरतोपि निसीदति, उच्चेपि आसने निसीदति, ससीसम्पि पारुपित्वा निसीदति, ठितकोपि भणति,

बाहाविकखेपकोपि भणति, थेरानं भिक्खून् अनुपाहनानं चङ्कमन्तानं सउपाहनो चङ्कमति, नीचे चङ्कमे चङ्कमन्तानं उच्चे चङ्कमे चङ्कमति, छमाय चङ्कमन्तानं चङ्कमे चङ्कमति, थेरे भिक्खू अनुपखज्जापि तिट्ठति, अनुपखज्जापि निसीदति, नवेपि भिक्खू आसनेन पटिबाहति, जन्ताघरेपि थेरे भिक्खू अनापुच्छा कट्ठं पक्खिपति, द्वारं पिदहति, उदकतित्थेपि थेरे भिक्खू घट्टयन्तोपि ओतरति, पुरतोपि ओतरति, घट्टयन्तोपि न्हायति, पुरतोपि न्हायति, घट्टयन्तोपि उत्तरति, पुरतोपि उत्तरति, अन्तरघरं पविसन्तोपि थेरे भिक्खू घट्टयन्तोपि गच्छति, पुरतोपि गच्छति, वोक्कम्म च थेरानं भिक्खून् पुरतो पुरतो गच्छति, यानिपि तानि होन्ति कुलानं ओवरकानि गूळहानि च पटिच्छन्नानि च यत्थ कुलित्थियो कुलकुमारियो निसीदन्ति, तत्थपि सहसा पविसति, कुमारकस्सपि सीसं परामसति, अयं वुच्चति कायिको अनाचारो ।

तत्थ कतमो **वाचसिको अनाचारो**? इधेकच्चो सङ्गगतोपि अचिन्तीकारकतो थेरे भिक्खू अनापुच्छा धम्मं भणति । पज्जं विस्सज्जेति, पातिमोक्खं उद्दिशति, ठितकोपि भणति, बाहाविकखेपकोपि भणति, अन्तरघरं पविट्ठोपि इत्थिं वा कुमारिं वा एवमाह — “इत्थन्नामे इत्थंगोत्ते किं अत्थि, यागु अत्थि, भत्तं अत्थि, खादनीयं अत्थि, किं पिविस्साम, किं खादिस्साम, किं भुज्जिस्साम । किं वा मे दस्सथा”ति विप्पलपति, अयं वुच्चति वाचसिको अनाचारो (महानि० ८७) । पटिपक्खवसेन पनस्स आचारो वेदितब्बो ।

अपिच भिक्खु सगारवो सप्पतिस्सो हिरौत्तप्पसम्पन्नो सुनिवत्थो सुपारुतो पासादिकेन अभिक्कन्तेन पटिक्कन्तेन आलोकितेन विलोकितेन समिज्जितेन पसारितेन ओक्खित्तचक्खु इरियापथसम्पन्नो इन्द्रियेसु गुत्तद्वारो भोजने मत्तज्जू जागरियमनुयुत्तो सतिस्सम्पज्जेन समन्नागतो अप्पिच्छो सन्तुट्ठो आरद्धवीरियो आभिसमाचारिकेसु सक्कच्चकारी गरुचिन्तीकारबहुलो विहरति, अयं वुच्चति आचारो । एवं ताव आचारो वेदितब्बो ।

गोचरो पन तिविधो उपनिस्सयगोचरो आरक्खगोचरो उपनिबन्धगोचरोति । तत्थ कतमो **उपनिस्सयगोचरो**? दसकथावत्थुगुणसमन्नागतो कल्याणमित्तो, यं निस्साय अस्सुतं सुणाति, सुतं परियोदपेति, कङ्कं वितरति, दिट्ठिं उजुं करोति, चित्तं पसादेति । यस्स वा पन अनुसिक्खमानो सद्भाय वड्ढति, सीलेन, सुतेन, चागेन, पज्जाय वड्ढति, अयं वुच्चति उपनिस्सयगोचरो ।

कतमो **आरक्खगोचरो**? इध भिक्खु अन्तरघरं पविट्ठो वीथिं पटिपन्नो ओक्खित्तचक्खु युगमत्तदस्सावी सुसंवृतो गच्छति, न हत्थिं ओलोकेन्तो, न अस्सं, न रथं, न पत्तिं, न इत्थिं, न पुरिसं ओलोकेन्तो, न उद्धं उल्लोकेन्तो, न अधो ओलोकेन्तो, न दिसाविदिसं पेक्खमानो गच्छति, अयं वुच्चति आरक्खगोचरो ।

कतमो **उपनिबन्धगोचरो**? चत्तारो सतिपट्ठाना यत्थ चित्तं उपनिबन्धति । वुत्तज्हेतं भगवता — “को च, भिक्खवे, भिक्खुनो गोचरो सको पेत्तिको विसयो? यदिदं चत्तारो सतिपट्ठाना”ति (सं० नि० ५.३७२), अयं वुच्चति उपनिबन्धगोचरो । इति इमिना च आचारेन इमिना च गोचरेन उपेतो...पे०... समन्नागतो । तेनपि वुच्चति आचारगोचरसम्पन्नोति ।

अणुमत्तेसु वज्जेसु भयदस्सावीति अणुप्पमाणेसु असज्जिच्च आपन्नसेखियअकुसलचित्तुप्पादादिभेदेसु वज्जेसु भयदस्सनसीलो । **समादाय सिक्खति सिक्खापदेसूति** यंकिज्जि सिक्खापदेसु सिक्खितब्बं, तं सब्बं सम्मा आदाय सिक्खति । एत्थ च “पातिमोक्खसंवरसंवृतो”ति एत्तावता च पुग्गलाधिट्ठानाय देसनाय पातिमोक्खसंवरसीलं दस्सितं । “आचारगोचरसम्पन्नो”तिआदि पन सब्बं यथापटिपन्नस्स तं सीलं सम्पज्जति, तं पटिपत्तिं दस्सेतुं वुत्तन्ति वेदितब्बं ।

इन्द्रियसंवरसीलं

१५. यं पनेतं तदनन्तरं “सो चक्खुना रूपं दिस्वा”ति आदिना नयेन दस्सितं इन्द्रियसंवरसीलं, तत्थ सोति पातिमोक्खसंवरसीले ठितो भिक्खु। **चक्खुना रूपं दिस्वा**ति कारणवसेन चक्खूति लद्धवोहारेन रूपदस्सनसमत्थेन चक्खुविज्जाणेन रूपं दिस्वा। पोरणा पनाहु “चक्खु रूपं न पस्सति, अचित्तकत्ता, चित्तं न पस्सति, अचक्खुकत्ता, द्वारारम्मणसङ्घट्टे पन चक्खुपसादवत्थुकेन चित्तेन पस्सति। ईदिसी पनेसा “धनुना विज्झती”ति आदीसु विय ससम्भारकथा नाम होति, तस्मा चक्खुविज्जाणेन रूपं दिस्वाति अयमेवेत्थ अत्थो”ति। **न निमित्तगाही**ति इत्थिपुरिसनिमित्तं वा सुभनिमित्तादिकं वा किलेसवत्थुभूतं निमित्तं न गण्हाति, दिट्ठमत्तेयेव सण्ठाति। **नानुब्यञ्जनगाही**ति किलेसानं अनुअनुब्यञ्जनतो पाकटभावकरणतो अनुब्यञ्जन्ति लद्धवोहारं हत्थपादसितहसितकथितविलोकितादिभेदं आकारं न गण्हाति, यं तत्थ भूतं, तदेव गण्हाति, चेतियपब्बतवासी **महातिस्सत्थेरो विय**।

थेरं किर चेतियपब्बता अनुराधपुरं पिण्डचारत्थाय आगच्छन्तं अज्जतरा कुलसुण्हा सामिकेन सद्धिं भण्डित्वा सुमण्डितपसाधिता देवकज्जा विय कालस्सेव अनुराधपुरतो निक्खमित्त्वा जातिघरं गच्छन्ती अन्तरामगगे दिस्वा विपल्लत्थचित्ता महाहसितं हसि। थेरो किमेतन्ति ओलोकेन्तो तस्सा दन्तट्टिके असुभसज्जं पटिलभित्वा अरहत्तं पापुणि। तेन वुत्तं —

“तस्सा दन्तट्टिकं दिस्वा, पुब्बसज्जं अनुस्सरि।
तत्थेव सो ठितो थेरो, अरहत्तं अपापुणी”ति॥

सामिकोपि खो पनस्सा अनुमगं गच्छन्तो थेरं दिस्वा “किज्जि, भन्ते, इत्थिं पस्सथा”ति पुच्छि। तं थेरो आह —

“नाभिजानामि इत्थी वा, पुरिसो वा इतो गतो।
अपिच अट्टिसङ्घाटो, गच्छतेस महापथे”ति॥

यत्वाधिकरणमेनन्ति आदिमिहं यंकारणा यस्स चक्खुन्द्रियासंवरस्स हेतु एतं पुगलं सतिकवाटेन चक्खुन्द्रियं असंवृतं अपिहितचक्खुद्वारं हुत्वा विहरन्तं एते अभिज्झादयो धम्मा अन्वास्सवेय्यं अनुबन्धेय्यं। **तस्स संवराय पटिपज्जतीति** तस्स चक्खुन्द्रियस्स सतिकवाटेन पिदहनत्थाय पटिपज्जति। एवं पटिपज्जन्तोयेव च रक्खति चक्खुन्द्रियं, चक्खुन्द्रिये संवरं आपज्जतीतिपि वुच्चति। तत्थ किञ्चापि चक्खुन्द्रिये संवरो वा असंवरो वा नत्थि। न हि चक्खुपसादं निस्साय सति वा मुट्ठसच्चं वा उप्पज्जति। अपिच यदा रूपारम्मणं चक्खुस्स आपाथं आगच्छति, तदा भवङ्गे द्विक्खत्तुं उप्पज्जित्वा निरुद्धे किरियमनोधातु आवज्जनकिच्चं साधयमाना उप्पज्जित्वा निरुज्जति। ततो चक्खुविज्जाणं दस्सनकिच्चं। ततो विपाकमनोधातु सम्पटिच्छनकिच्चं। ततो विपाकाहेतुकमनोविज्जाणधातु सन्तीरणकिच्चं। ततो किरियाहेतुकमनोविज्जाणधातु वोट्ठब्बनकिच्चं साधयमाना उप्पज्जित्वा निरुज्जति, तदनन्तरं जवनं जवति।

तत्रापि नेव भवङ्गसमये, न आवज्जनादीनं अज्जतरसमये संवरो वा असंवरो वा अत्थि। जवनक्खणे पन सचे दुस्सील्यं वा मुट्ठसच्चं वा अज्जाणं वा अक्खन्ति वा कोसज्जं वा उप्पज्जति, असंवरो होति। एवं होन्तो पन सो चक्खुन्द्रिये असंवरोति वुच्चति। कस्मा? यस्मा तस्मिं सति द्वारमि अगुत्तं होति, भवङ्गमि आवज्जनादीनिपि वीथिचित्तानि। यथा किं? यथा नगरे चतूसु द्वारेसु असंवृतेसु किञ्चापि अन्तोघरद्वारकोट्टकगम्भादयो सुसंवृता होन्ति, तथापि अन्तो नगरे सब्बं भण्डं

अरक्खितं अगोपितमेव होति । नगरद्वारेण हि पविसित्वा चोरा यदिच्छन्ति, तं करेय्युं, एवमेव जवने दुस्सील्यादीसु उप्पन्नेसु तस्मिं असंवरे सति द्वारम्पि अगुत्तं होति, भवङ्गम्पि आवज्जनादीनिपि वीथिचित्तानि ।

तस्मिं पन सीलादीसु उप्पन्नेसु द्वारम्पि गुत्तं होति, भवङ्गम्पि आवज्जनादीनिपि वीथिचित्तानि । यथा किं? यथा नगरद्वारेसु संवुत्तेसु किञ्चापि अन्तोघरादयो असंवुत्ता होन्ति, तथापि अन्तोनगरे सब्बं भण्डं सुरक्खितं सुगोपितमेव होति । नगरद्वारेसु हि पिहितेसु चोरानं पवेसो नत्थि, एवमेव जवने सीलादीसु उप्पन्नेसु द्वारम्पि गुत्तं होति, भवङ्गम्पि आवज्जनादीनिपि वीथिचित्तानि । तस्मा जवनक्खणे उप्पज्जमानोपि चक्खुन्द्रिये संवरोति वुत्तो ।

सोतेन सद्धं सुत्वातिआदीसुपि एसेव नयो । एवमिदं सद्धेपतो रूपादीसु किलेसानुबन्धनिमित्तादिग्गाहपरिवज्जनलक्खणं इन्द्रियसंवरसीलन्ति वेदितव्वं ।

आजीवपारिसुद्धिसीलं

१६. इदानीं इन्द्रियसंवरसीलानन्तरं वुत्ते आजीवपारिसुद्धिसीले आजीवहेतु पज्जत्तानं छन्नं सिक्खापदानन्ति यानि तानि “आजीवहेतु आजीवकारणा पापिच्छो इच्छापकतो असन्तं अभूतं उत्तरिमनुस्सधम्मं उल्लपति, आपत्ति पाराजिकस्स । आजीवहेतु आजीवकारणा सञ्चरितं समापज्जति, आपत्ति सङ्घादिसेसस्स । आजीवहेतु आजीवकारणा ‘यो ते विहारे वसति सो भिक्खु अरहा’ति भणति, पटिविजानन्तस्स आपत्ति थुल्लच्चयस्स । आजीवहेतु आजीवकारणा भिक्खु पणीतभोजनानि अगिलानो अत्तनो अत्थाय विज्जापेत्वा भुज्जति, आपत्ति पाचित्तियस्स । आजीवहेतु आजीवकारणा भिक्खुनी पणीतभोजनानि अगिलाना अत्तनो अत्थाय विज्जापेत्वा भुज्जति, आपत्ति पाटिदेसनीयस्स । आजीवहेतु आजीवकारणा सूपं वा ओदनं वा अगिलानो अत्तनो अत्थाय विज्जापेत्वा भुज्जति, आपत्ति दुक्कटस्सा’ति (परि० २८७) एवं पज्जत्तानि छ सिक्खापदानि, इमेसं छन्नं सिक्खापदानं ।

कुहनातिआदीसु अयं पाळि, “तत्थ कतमा कुहना? लाभसक्कारसिलोकसन्निस्सितस्स पापिच्छस्स इच्छापकतस्स या पच्चयपटिसेवनसङ्घातेन वा सामन्तजप्पितेन वा इरियापथस्स वा अट्ठपना ठपना सण्ठपना भाकुटिका भाकुटियं कुहना कुहायना कुहितत्तं, अयं वुच्चति कुहना ।

“तत्थ कतमा लपना? लाभसक्कारसिलोकसन्निस्सितस्स पापिच्छस्स इच्छापकतस्स या परेसं आलपना लपना सल्लपना उल्लपना समुल्लपना उन्नहना समुन्नहना उक्काचना समुक्काचना अनुप्पियभाणिता चाटुकम्यता मुग्गसूप्यता पारिभट्टयता, अयं वुच्चति लपना ।

“तत्थ कतमा नेमित्तिकता? लाभसक्कारसिलोकसन्निस्सितस्स पापिच्छस्स इच्छापकतस्स यं परेसं निमित्तं निमित्तकम्मं ओभासो ओभासकम्मं सामन्तजप्पा परिकथा, अयं वुच्चति नेमित्तिकता ।

“तत्थ कतमा निप्पेसिकता? लाभसक्कारसिलोकसन्निस्सितस्स पापिच्छस्स इच्छापकतस्स या परेसं अक्कोसना वम्भना गरहना उक्खेपना समुक्खेपना खिपना संखिपना पापना सम्पापना अवण्णहारिका परपिट्ठिमंसिकता, अयं वुच्चति निप्पेसिकता ।

“तत्थ कतमा लाभेन लाभं निजिगीसनता? लाभसक्कारसिलोकसन्निस्सितो पापिच्छो इच्छापकतो इतो लद्धं

आमिसं अमुत्र हरति, अमुत्र वा लब्धं आमिसं इध आहरति । या एवरूपा आमिसेन आमिसस्स एड्ढि गवेड्ढि परियेड्ढि एसना गवेसना परियेसना, अयं वुच्चति लाभेन लाभं निजिगीसनता”ति (विभ० ८६२-८६५) ।

१७. इमिस्सा पन पाळिया एवमत्थो वेदितब्बो । कुहननिदेसे ताव लाभसक्कारसिलोकसन्निस्सितस्साति लाभञ्च सक्कारञ्च कित्तिसद्दञ्च सन्निस्सितस्स, पत्थयन्तस्साति अत्थो । पापिच्छस्साति असन्तगुणदीपनकामस्स । इच्छापकतस्साति इच्छाय अपकतस्स, उपहुतस्साति अत्थो ।

इतो परं यस्मा पच्चयपटिसेवनसामन्तजप्पनइरियापथसन्निस्सितवसेन महानिदेसे तिविधं कुहनवत्थु आगतं । तस्मा तिविधम्पेतं दस्सेतुं पच्चयपटिसेवनसङ्घातेन वाति एवमादि आरब्धं । तत्थ चीवरादीहि निमन्तितस्स तदत्थिकस्सेव सतो पापिच्छतं निस्साय पटिक्खपनेन, ते च गहपतिके अत्तनि सुप्पतिट्ठितसद्धे जत्वा पुन तेसं “अहो अय्यो अप्पिच्छो न किञ्चि पटिग्गण्हितुं इच्छति, सुलब्धं वत नो अस्स सचे अप्पमत्तकम्पि किञ्चि पटिग्गण्हय्या”ति नानाविधेहि उपायेहि पणीतानि चीवरादीनि उपनेन्तानं तदनुग्गहकामतंयेव आविकत्वा पटिग्गहणेन च ततो पभुति अपि सकटभारेहि उपनामनहेतुभूतं विम्हापनं पच्चयपटिसेवनसङ्घातं कुहनवत्थूति वेदितब्बं । वुत्तज्हेतं महानिदेसे —

“कतमं पच्चयपटिसेवनसङ्घातं कुहनवत्थु? इध गहपतिका भिक्खुं निमन्तेन्ति चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारेहि । सो पापिच्छो इच्छापकतो अत्थिको चीवर...पे०... परिक्खारानं भिय्योकम्प्यतं उपादाय चीवरं पच्चक्खाति । पिण्डपातं...पे०... सेनासनं । गिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारं पच्चक्खाति । सो एवमाह — ‘किं समणस्स महग्घेन चीवरेन, एतं सारुप्यं यं समणो सुसाना वा सङ्कारकूटा वा पापणिका वा नन्तकानि उच्चिनित्वा सङ्घाटिं कत्वा धारेय्य । किं समणस्स महग्घेन पिण्डपातेन एतं सारुप्यं यं समणो उज्झाचरियाय पिण्डयालोपेन जीविकं कप्पेय्य । किं समणस्स महग्घेन सेनासनेन, एतं सारुप्यं यं समणो रुक्खमूलिको वा अस्स अब्भोकासिको वा । किं समणस्स महग्घेन गिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारेन, एतं सारुप्यं यं समणो पूतिमुत्तेन वा हरिटकीखण्डेन वा ओसधं करेय्या’ति । तदुपादाय लूखं चीवरं धारेति, लूखं पिण्डपातं परिभुज्जति, लूखं सेनासनं पटिसेवति, लूखं गिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारं पटिसेवति, तमेनं गहपतिका एवं जानन्ति ‘अयं समणो अप्पिच्छो सन्तुट्ठो पविवित्तो असंसट्ठो आरब्धवीरियो धुतवादो’ति । भिय्यो भिय्यो निमन्तेन्ति चीवर...पे०... परिक्खारेहि । सो एवमाह — ‘तिण्णं सम्मुखीभावा सद्धो कुलपुत्तो बहुं पुज्जं पसवति । सद्धाय सम्मुखीभावा सद्धो कुलपुत्तो बहुं पुज्जं पसवति । देय्यधम्मस्स...पे०... दक्खिण्येय्यानं सम्मुखीभावासद्धो कुलपुत्तो बहुं पुज्जं पसवति । तुम्हाकञ्चेवायं सद्धा अत्थि, देय्यधम्मो च संविज्जति, अहञ्च पटिग्गाहको, सचेहं न पटिग्गहेस्सामि, एवं तुम्हे पुज्जेन परिबाहिरा भविस्सन्ति, न मय्हं इमिना अत्थो । अपिच तुम्हाकंयेव अनुकम्पाय पटिग्गण्हामी’ति । तदुपादाय बहुम्पि चीवरं पटिग्गण्हाति । बहुम्पि पिण्डपातं...पे०... भेसज्जपरिक्खारं पटिग्गण्हाति । या एवरूपा भाकुटिका भाकुटियं कुहना कुहायना कुहितत्तं, इदं पच्चयपटिसेवनसङ्घातं कुहनवत्थू”ति (महानि० ८७) ।

पापिच्छस्सेव पन सतो उत्तरिमनुस्सधम्माधिगमपरिदीपनवाचाय तथा तथा विम्हापनं सामन्तजप्पनसङ्घातं कुहनवत्थूति वेदितब्बं । यथाह —

“कतमं सामन्तजप्पनसङ्घातं कुहनवत्थु? इधेकच्चो पापिच्छो इच्छापकतो सम्भावनाधिप्पायो ‘एवं मं जनो सम्भावेस्सती’ति अरियधम्मसन्निस्सितं वाचं भासति ‘यो एवरूपं चीवरं धारेति, सो समणो महेसक्खो’ति भणति ।

‘यो एवरूपं पत्तं लोहथालकं । धम्मकरणं परिस्सावनं कुञ्चिकं, कायबन्धनं उपाहनं धारेति, सो समणो महेसक्खो’ति भणति । यस्स एवरूपो उपज्झायो आचरियो समानुपज्झायको, समानाचरियको मित्तो सन्दिट्ठो सम्भत्तो सहायो । यो एवरूपे विहारे वसति अट्ठयोगे पासादे हम्मिये गुहायं लेणे कुटिया कूटागारे अट्ठे माळे उट्ठण्डे उपट्ठानसालायं मण्डपे रुक्खमूले वसति, सो समणो महेसक्खो’ति भणति । अथ वा ‘कोरजिककोरजिको भाकुटिकभाकुटिको कुहककुहको लपकलपको मुखसम्भाविको, अयं समणो इमासं एवरूपानं सन्तानं विहारसमापत्तीनं लाभी’ति तादिसं गम्भीरं गूळहं निपुणं पटिच्छन्नं लोकुत्तरं सुज्जतापटिसंयुत्तं कथं कथेसि । या एवरूपा भाकुटिका भाकुटियं कुहना कुहायना कुहितत्तं, इदं सामन्तजप्पनसङ्घातं कुहनवत्थू’ति (महानि० ८७) ।

पापिच्छस्सेव पन सतो सम्भावनाधिप्पायकतेन इरियापथेन विम्हापनं इरियापथसन्निस्सितं कुहनवत्थूति वेदितब्बं । यथाह — “कतमं इरियापथसङ्घातं कुहनवत्थु । इधेकच्चो पापिच्छो इच्छापकतो सम्भावनाधिप्पायो ‘एवं मं जनो सम्भावेस्सती’ति गमनं सण्ठपेति, ठानं सण्ठपेति, निसज्जं सण्ठपेति, सयनं सण्ठपेति, पणिधाय गच्छति, पणिधाय तिट्ठति, पणिधाय निसीदति, पणिधाय सेय्यं कप्पेति, समाहितो विय गच्छति, समाहितो विय तिट्ठति, निसीदति, सेय्यं कप्पेति, आपाथकज्झायी च होति, या एवरूपा इरियापथस्स अट्ठपना ठपना सण्ठपना भाकुटिका भाकुटियं कुहना कुहायना कुहितत्तं, इदं वुच्चति इरियापथसङ्घातं कुहनवत्थू’ति (महानि० ८७) ।

तत्थ पच्चयपटिसेवनसङ्घातेनाति पच्चयपटिसेवनन्ति एवं सङ्घातेन पच्चयपटिसेवनेन वा सङ्घातेन । सामन्तजप्पितेनाति समीपभणितेन । इरियापथस्स वाति चतुइरियापथस्स । अट्ठपनातिआदि ठपना, आदरेन वा ठपना । ठपनाति ठपनाकारो । सण्ठपनाति अभिसङ्खरणा, पासादिकभावकरणन्ति वुत्तं होति । भाकुटिकाति प्रधानपुरिमट्ठितभावदस्सनेन भाकुटिकरणं, मुखसङ्कोचोति वुत्तं होति । भाकुटिकरणं सीलमस्साति भाकुटिको । भाकुटिकस्स भावो भाकुटियं । कुहनाति विम्हापना । कुहस्स आयना कुहायना । कुहितस्स भावो कुहितत्तन्ति ।

लपनानिद्वेसे आलपनाति विहारं आगते मनुस्से दिस्वा “किमत्थाय भोन्तो आगता, किं भिक्खू निमन्तितुं, यदि एवं गच्छथ रे, अहं पच्छतो पत्तं गहेत्वा आगच्छामी”ति एवं आदितोव लपना । अथ वा अत्तानं उपनेत्वा “अहं तिस्सो, मयि राजा पसन्नो, मयि असुको च असुको च राजमहामत्तो पसन्नो”ति एवं अत्तुपनायिका लपना आलपना । लपनाति पुट्ठस्स सतो वुत्तप्पकारमेव लपनं । सल्लपनाति गहपतिकानं उक्कण्ठने भीतस्स ओकासं दत्त्वा दत्त्वा सुट्ठु लपना । उल्लपनाति महाकुटुम्बिको महानाविको महादानपतीति एवं उल्लं कत्वा लपना । समुल्लपनाति सब्बतोभागेन उल्लं कत्वा लपना ।

उन्नहनाति “उपासका पुब्बे ईदिसे काले नवदानं देथ, इदानीं किं न देथा”ति एवं याव “दस्साम, भन्ते, ओकासं न लभामा”तिआदीनि वदन्ति, ताव उल्लं उल्लं नहना, वेठनाति वुत्तं होति । अथ वा उच्छुहत्थं दिस्वा “कुतो आभतं उपासका”ति पुच्छति । उच्छुखेत्ततो, भन्तेति । किं तत्थ उच्छु मधुरन्ति । खादित्वा, भन्ते, जानितब्बन्ति । “न, उपासक, भिक्खुस्स उच्छुं देथा”ति वत्तुं वट्ठतीति । या एवरूपा निब्बेठेन्तस्सापि वेठनकथा, सा उन्नहना । सब्बतोभागेन पुनप्पुनं उन्नहना समुन्नहना ।

उक्काचनाति “एतं कुलं मंयेव जानाति । सचे एत्थ देय्यधम्मो उपज्जति, मय्हमेव देती”ति एवं उक्खिपित्वा काचना उक्काचना, उट्ठीपनाति वुत्तं होति । तेलकन्दरिकवत्थु चेत्थ वत्तब्बं । सब्बतोभागेन पन पुनप्पुनं उक्काचना समुक्काचना ।

अनुप्पियभाणिताति सच्चानुरूपं धम्मनुरूपं वा अनपलोकेत्वा पुनप्पुनं पियभणनमेव । चाटुकम्यताति नीचवृत्तिता

अत्तानं हेडुतो हेडुतो ठपेत्वा वत्तनं । **मुग्गसूय्यताति** मुग्गसूपसदिसता । यथा हि मुग्गेसु पच्चमानेसु कोचिदेव न पच्चति, अवसेसा पच्चन्ति, एवं यस्स पुग्गलस्स वचने किञ्चिदेव सच्चं होति, सेसं अलीकं, अयं पुग्गलो मुग्गसूय्योति वुच्चति । तस्स भावो मुग्गसूय्यता । **पारिभट्यताति** पारिभट्यभावो । यो हि कुलदारके धाति विय अङ्केन वा खन्धेन वा परिभटति, धारेतीति अत्थो । तस्स परिभटस्स कम्मं पारिभट्युं । पारिभट्यस्स भावो पारिभट्यताति ।

नेमित्तिकतानिद्देसे **निमित्तन्ति** यंकिञ्चि परेसं पच्चयदानसज्जाजनकं कायवचीकम्मं । **निमित्तकम्मन्ति** खादनीयं गहेत्वा गच्छन्ते दिस्वा “किं खादनीयं लभित्था”ति आदिना नयेन निमित्तकरणं । **ओभासोति** पच्चयपटिसंयुक्तकथा । **ओभासकम्मन्ति** वच्छपालके दिस्वा “किं इमे वच्छा खीरगोवच्छा उदाहु तक्कगोवच्छा”ति पुच्छित्वा “खीरगोवच्छा, भन्ते”ति वुत्ते “न खीरगोवच्छा, यदि खीरगोवच्छा सियुं, भिक्खूपि खीरं लभेय्यु”न्ति एवमादिना नयेन तेसं दारकानं मातापितूनं निवेदेत्वा खीरदापनादिकं ओभासकरणं । **सामन्तजप्पाति** समीपं कत्वा जप्पनं । कुलूपकभिक्खु वत्थु चेत्थ वत्तब्बं ।

कुलूपको किर भिक्खु भुज्जितुकामो गेहं पविसित्वा निसीदि । तं दिस्वा अदातुकामा घरणी “तण्डुला नत्थी”ति भणन्ती तण्डुले आहरितुकामा विय पटिविस्सकघरं गता । भिक्खुपि अन्तोगम्भं पविसित्वा ओलोकेन्तो कवाटकोणे उच्छुं, भाजने गुळं, पिटके लोणमच्छफाले, कुम्भियं तण्डुले, घटे घतं दिस्वा निक्खमित्वा निसीदि । घरणी “तण्डुले नालत्थ”न्ति आगता । भिक्खु “उपासिके ‘अज्ज भिक्खा न सम्पज्जिस्सती’ति पटिकच्चेव निमित्तं अद्दस”न्ति आह । किं, भन्तेति । कवाटकोणे निक्खित्तं उच्छुं विय सप्पं अद्दसं, ‘तं पहरिस्सामी’ति ओलोकेन्तो भाजने ठपितं गुळपिण्डं विय पासाणं, लेडुकेन पहेतेन सप्पेन कतं पिटके निक्खित्तलोणमच्छफालसदिसं फणं, तस्स तं लेडुं डंसितुकामस्स कुम्भिया तण्डुलसदिसे दन्ते, अथस्स कुपितस्स घटे पक्खित्तघतसदिसं मुखतो निक्खमन्तं विसमिस्सकं खेळन्ति । सा “न सक्का मुण्डकं वज्जेतु”न्ति उच्छुं दत्वा ओदनं पचित्वा घतगुळमच्चेहि सद्धिं सब्बं अदासीति । एवं समीपं कत्वा जप्पनं सामन्तजप्पाति वेदितब्बं । **परिकथाति** यथा तं लभति तस्स परिवत्तेत्वा कथनन्ति ।

निप्पेसिकतानिद्देसे **अक्कोसनाति** दसहि अक्कोसवत्थूहि अक्कोसनं । **वम्भनाति** परिभवित्वा कथनं । **गरहणाति** अस्सद्धो अप्पसन्नोति आदिना नयेन दोसारोपना । **उक्खेपनाति** मा एतं एत्थ कथेथाति वाचाय उक्खिपनं । सब्बतोभागेन सवत्थुकं सहेतुकं कत्वा उक्खेपना **समुक्खेपना** । अथ वा अदेन्तं दिस्वा “अहो दानपती”ति एवं उक्खिपनं **उक्खेपना** । महादानपतीति एवं सुट्ठु उक्खेपना **समुक्खेपना** । **खिपनाति** किं इमस्स जीवितं बीजभोजिनोति एवं उप्पण्डना । **संखिपनाति** किं इमं अदायकोति भणथ, यो निच्चकालं सब्बेसम्पि नत्थीति वचनं देतीति सुट्ठुतरं उप्पण्डना । **पापनाति** अदायकत्तस्स अवण्णस्स वा पापनं । सब्बतोभागेन पापना **सम्पापना** । **अवण्णहारिकाति** एवं मे अवण्णभयापि दस्सतीति गेहतो गेहं गामतो गामं जनपदतो जनपदं अवण्णहरणं । **परपिट्ठिमंसिकताति** पुरतो मधुरं भणित्वा परम्मुखे अवण्णभासिता । एसा हि अभिमुखं ओलोकेतुं असक्कोन्तस्स परम्मुखानं पिट्ठिमंसं खादनमिव होति, तस्मा परपिट्ठिमंसिकताति वुत्ता । **अयं वुच्चति निप्पेसिकताति** अयं यस्मा वेळुपेसिकाय विय अब्भङ्गं परस्स गुणं निप्पेसेति निपुञ्छति, यस्मा वा गन्धजातं निपिसित्वा गन्धमग्गना विय परगुणे निपिसित्वा विचुण्णेतवा एसा लाभमग्गना होति, तस्मा निप्पेसिकताति वुच्चतीति ।

लाभेन लाभं निजिगीसनतानिद्देसे **निजिगीसनताति** मग्गना । **इतो लद्धन्ति** इमम्हा गेहा लद्धं । **अमुत्राति** अमुकम्हि गेहे । **एट्ठीति** इच्छना । **गवेट्ठीति** मग्गना । **परियेट्ठीति** पुनप्पुनं मग्गना । आदितो पट्टाय लद्धं लद्धं भिक्खं तत्र तत्र

कुलदारकानं दत्त्वा अन्ते खीरयागुं लभित्वा गतभिक्षुवत्थु चेत्थ कथेतब्बं । एसनातिआदीनि एट्ठिआदीनमेव वेवचनानि, तस्मा एट्ठीति एसना । गवेट्ठीति गवेसना, परियेट्ठीति परियेसना । इच्चेवमेत्थ योजना वेदितब्बा । अयं कुहनादीनं अत्थो ।

इदानीं **एवमादीनञ्च पापधम्मानन्ति** एत्थ आदिसद्देन “यथा वा पनेके भोन्तो समणब्राह्मणा सद्भादेय्यानि भोजनानि भुञ्जित्वा ते एवरूपाय तिरच्छानविज्जाय मिच्छाजीवेन जीविकं कप्पेन्ति । सेय्यथिदं, अङ्गं, निमित्तं, उप्पातं, सुपिनं, लक्खणं, मूसिकच्छिन्नं, अग्गिहोमं, दब्बिहोमं”न्ति (दी० नि० १.२१) आदिना नयेन ब्रह्मजाले वुत्तानं अनेकेसं पापधम्मानं गहणं वेदितब्बं । इति ख्यायं इमेसं आजीवहेतु पञ्जत्तानं छन्नं सिक्खापदानं वीतिक्कमवसेन, इमेसञ्च “कुहना लपना नेमित्तिकता निष्पेसिकता लाभेन लाभं निजिगीसनता”ति एवमादीनं पापधम्मानं वसेन पवत्तो मिच्छाजीवो, या तस्मा सब्बप्पकारापि मिच्छाजीवा विरति, इदं आजीवपारिसुद्धिसीलं । तत्रायं वचनत्थो । एतं आगम्म जीवन्तीति आजीवो । को सो, पच्चयपरियेसनवायामो । पारिसुद्धीति पारिसुद्धता । आजीवस्स पारिसुद्धि आजीवपारिसुद्धि ।

पच्चयसन्निस्सितसीलं

१८. यं पनेतं तदनन्तरं पच्चयसन्निस्सितसीलं वुत्तं, तत्थ **पटिसङ्घा योनि**सोति उपायेन पथेन पटिसङ्घाय जत्त्वा, पच्चवेक्खित्वाति अत्थो । एत्थ च सीतस्स पटिघातायातिआदिना नयेन वुत्तपच्चवेक्खणमेव “योनि

सो पटिसङ्घा”ति वेदितब्बं । तत्थ **चीवरन्ति** अन्तरवासकादीसु यंकिञ्चि । **पटिसेवतीति** परिभुञ्जति, निवासेति वा पारुपति वा । **यावदेवाति** पयोजनावधिपरिच्छेदनियमवचनं, एत्तकमेव हि योगिनो चीवरपटिसेवने पयोजनं यदिदं सीतस्स पटिघातायातिआदि, न इतो भिय्यो । **सीतस्साति** अज्झत्तधातुक्खोभवसेन वा बहिद्भाउतुपरिणामनवसेन वा उप्पन्नस्स यस्स कस्सचि सीतस्स । **पटिघातायाति** पटिहननत्थं । यथा सरीरे आबाधं न उप्पादेति, एवं तस्स विनोदनत्थं । सीतब्भाहते हि सरीरे विक्खित्तचित्तो योनि

सो पदहितुं न सक्कोति, तस्मा सीतस्स पटिघाताय चीवरं पटिसेवितब्बन्ति भगवा अनुज्जासि । एस नयो सब्बत्थ । केवलज्हेत्थ **उण्हस्साति** अगिसन्तापस्स । तस्स वनदाहादीसु सम्भवो वेदितब्बो ।

डंसमकसवातातपसरीसपसम्फस्सानन्ति एत्थ पन **डंसाति** डंसनमक्खिका, अन्धमक्खिकातिपि वुच्चन्ति । **मकसा** मकसा एव । **वाताति** सरजअरजादिभेदा । **आतपोति** सूरियातपो । **सरीसपाति** ये केचि सरन्ता गच्छन्ति दीघजातिका सप्पादयो, तेसं दट्ठसम्फस्सो च फुट्ठसम्फस्सो चाति दुविधो सम्फस्सो, सोपि चीवरं पारुपित्वा निसिन्नं न बाधति, तस्मा तादिसेसु ठानेसु तेसं पटिघातत्थाय पटिसेवति । **यावदेवाति** पुन एतस्स वचनं नियतपयोजनावधिपरिच्छेददस्सनत्थं, हिरिकोपीनपटिच्छादनज्झि नियतपयोजनं, इतरानि कदाचि कदाचि होन्ति । तत्थ **हिरिकोपीनन्ति** तं तं सम्बाधट्ठानं । यस्मिं यस्मिंज्झि अङ्गे विवरियमाने हिरि कुप्पति विनस्सति, तं तं हिरिं कोपनतो हिरिकोपीनन्ति वुच्चति । तस्स च हिरिकोपीनस्स पटिच्छादनत्थन्ति हिरिकोपीनपटिच्छादनत्थं । हिरिकोपीनं पटिच्छादनत्थन्तिपि पाठो ।

पिण्डपातन्ति यंकिञ्चि आहारं । यो हि कोचि आहारो भिक्षुनो पिण्डोल्येन पत्ते पतितत्ता पिण्डपातोति वुच्चति । पिण्डानं वा पातो पिण्डपातो, तत्थ तत्थ लब्धानं भिक्षानं सन्निपातो समूहोति वुत्तं होति । **नेव दवायाति** न गामदारकादयो विय दवत्थं, कीळानिमित्तन्ति वुत्तं होति । **न मदायाति** न मुट्ठिकमल्लादयो विय मदत्थं, बलमदनिमित्तं पोरिसमदनिमित्तञ्चाति वुत्तं होति । **न मण्डनायाति** न अन्तेपुरिकवेसियादयो विय मण्डनत्थं, अङ्गपच्चङ्गानं पीणभावनिमित्तन्ति वुत्तं होति । **न विभूसनायाति** न नटनच्चकादयो विय विभूसनत्थं, पसन्नच्छविवण्णतानिमित्तन्ति वुत्तं होति । एत्थ च नेव दवायाति एतं मोहूपनिस्सयप्पहानत्थं वुत्तं । न मदायाति एतं दोसूपनिस्सयप्पहानत्थं । न मण्डनाय न

विभूसनायाति एतं रागूपनिस्सयप्पहानत्थं । नेव दवाय न मदायाति चेत्तं अत्तनो संयोजनुप्पत्तिपटिसेधनत्थं । न मण्डनाय न विभूसनायाति एतं परस्सपि संयोजनुप्पत्तिपटिसेधनत्थं । चतूहिपि चेतेहि अयोनिस्सो पटिपत्तिया कामसुखल्लिकानुयोगस्स च पहानं वुत्तन्ति वेदितब्बं ।

यावदेवाति वुत्तत्थमेव । **इमस्स कायस्साति** एतस्स चतुमहाभूतिकस्स रूपकायस्स । **ठितियाति** पबन्धट्टितत्थं । **यापनायाति** पवत्तिया अविच्छेदत्थं, चिरकालट्टितत्थं वा । घरूपत्थम्भमिव हि जिण्णघरसामिको, अक्खब्भज्जनमिव च साकटिको कायस्स ठितत्थं यापनत्थञ्चेस पिण्डपातं पटिसेवति, न दवमदमण्डनविभूसनत्थं । अपिच ठितीति जीवितिन्द्रियस्सेतं अधिवचनं, तस्मा इमस्स कायस्स ठितिया यापनायाति एत्तावता एतस्स कायस्स जीवितिन्द्रियपवत्तापनत्थन्तिपि वुत्तं होतीति वेदितब्बं । **विहिंसूपरतियाति** विहिंसा नाम जिघच्छा आबाधट्टेन । तस्सा उपरमत्थम्पेस पिण्डपातं पटिसेवति, वणालेपनमिव उण्हसीतादीसु तप्पटिकारं विय च । **ब्रह्मचरियानुग्गहायाति** सकलसासनब्रह्मचरियस्स च मग्गब्रह्मचरियस्स च अनुग्गहत्थं । अयञ्हि पिण्डपातपटिसेवनपच्चया कायबलं निस्साय सिक्खत्तयानुयोगवसेन भवकन्तारनित्थरणत्थं पटिपज्जन्तो ब्रह्मचरियानुग्गहाय पटिसेवति, कन्तारनित्थरणत्थिका पुत्तमंसं (सं० नि० २.६३) विय, नदीनित्थरणत्थिका कुल्लं (म० नि० १.२४०) विय, समुद्दनित्थरणत्थिका नावमिव च ।

इतिपुराणञ्च वेदनं पटिहङ्गामि नवञ्च वेदनं न उप्पादेस्सामीति एतं इमिना पिण्डपातपटिसेवनेन पुराणञ्च जिघच्छावेदनं पटिहङ्गामि, नवञ्च वेदनं अपरिमितभोजनपच्चयं आहरहत्थकअलंसाटकतत्रवट्टककाकमासकभुत्तवमितकब्राह्मणानं अज्जतरो विय न उप्पादेस्सामीतिपि पटिसेवति, भेसज्जमिव गिलानो । अथ वा या अधुना असप्पायापरिमितभोजनं निस्साय पुराणकम्मपच्चयवसेन उप्पज्जनतो पुराणवेदनाति वुच्चति । सप्पायपरिमितभोजनेन तस्सा पच्चयं विनासेन्तो तं पुराणञ्च वेदनं पटिहङ्गामि । या चायं अधुना कतं अयुत्तपरिभोगकम्मूपचयं निस्साय आयतिं उप्पज्जनतो नववेदनाति वुच्चति । युत्तपरिभोगवसेन तस्सा मूलं अनिब्बत्तेन्तो तं नवञ्च वेदनं न उप्पादेस्सामीति एवम्पेत्य अत्थो दट्टब्बो । एत्तावता युत्तपरिभोगसङ्गहो अत्तकिलमथानुयोगप्पहानं धम्मिकसुखापरिच्चागो च दीपितो होतीति वेदितब्बो ।

यात्रा च मे भविस्सतीति परिमितपरिभोगेन जीवितिन्द्रियुपच्छेदकस्स इरियापथभञ्जकस्स वा परिस्सयस्स अभावतो चिरकालगमनसङ्घाता यात्रा च मे भविस्सति इमस्स पच्चयायत्तवुत्तिनो कायस्सातिपि पटिसेवति, याप्यरोगी विय तप्पच्चयं । **अनवज्जता च फासुविहारो चाति** अयुत्तपरियेसनपटिग्गहणपरिभोगपरिवज्जनेन अनवज्जता, परिमितपरिभोगेन फासुविहारो । असप्पायापरिमितपरिभोगपच्चया अरतितन्दीविजम्भिता । विज्जूगरहादिदोसाभावेन वा अनवज्जता, सप्पायपरिमितभोजनपच्चया कायबलसम्भवेन फासुविहारो । यावदत्थउदरावदेहकभोजनपरिवज्जनेन वा सेय्यसुखपस्ससुखमिद्धसुखानं पहानतो अनवज्जता, चतुपञ्चालोपमत्तऊनभोजनेन चतुइरियापथयोग्यभावपटिपादनतो फासुविहारो च मे भविस्सतीतिपि पटिसेवति । वुत्तम्पि हेतं —

“चत्तारो पञ्च आलोपे, अभुत्वा उदकं पिवे ।

अलं फासुविहाराय, पहितत्तस्स भिक्खुनो”ति ॥ (थेरगा० ९८३) ।

एत्तावता च पयोजनपरिग्गहो मज्झिमा च पटिपदा दीपिता होतीति वेदितब्बा ।

सेनासनन्ति सेनञ्च आसनञ्च । यत्थ यत्थ हि सेति विहारे वा अड्डयोगादिमिहि वा, तं सेनं । यत्थ यत्थ आसति

निसीदति, तं आसनं । तं एकतो कत्वा सेनासनन्ति वुच्चति । **उतुपरिस्सयविनोदनपटिसल्लानारामत्थन्ति** परिसहनट्टेन उतुयेव उतुपरिस्सयो । उतुपरिस्सयस्स विनोदनत्थञ्च पटिसल्लानारामत्थञ्च । यो सरीराबाधचित्तविक्षेपकरो असप्पायो उतु सेनासनपटिसेवनेन विनोदेतब्बो होति, तस्स विनोदनत्थं एकीभावसुखत्थञ्चाति वुत्तं होति । कामञ्च सीतपटिघातादिनाव उतुपरिस्सयविनोदनं वुत्तमेव । यथा पन चीवरपटिसेवने हिरिकोपीनपटिच्छादनं नियतपयोजनं, इतरानि कदाचि कदाचि भवन्तीति वुत्तं, एवमिधापि नियतं उतुपरिस्सयविनोदनं सन्धाय इदं वुत्तन्ति वेदितब्बं । अथ वा अयं वुत्तप्पकारो उतु उतुयेव । परिस्सयो पन दुविधो पाकटपरिस्सयो च, पटिच्छन्नपरिस्सयो च (महानि० ५) । तत्थ पाकटपरिस्सयो सीहब्यग्घादयो । पटिच्छन्नपरिस्सयो रागदोसादयो । ये यत्थ अपरिगुत्तिया च असप्पायरूपदस्सनादिना च आबाधं न करोन्ति, तं सेनासनं एवं जानित्वा पच्चवेक्खित्वा पटिसेवन्तो भिक्खु पटिसङ्घा योनिसो सेनासनं उतुपरिस्सयविनोदनत्थं पटिसेवतीति वेदितब्बो ।

गिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारन्ति एत्थ रोगस्स पटिअयनट्टेन पच्चयो, पच्चनीकगमनट्टेनाति अत्थो । यस्स कस्सचि सप्पायस्सेतं अधिवचनं । भिसक्कस्स कम्मं तेन अनुज्जातत्ताति भेसज्जं । गिलानपच्चयोव भेसज्जं गिलानपच्चयभेसज्जं, यंकिञ्चि गिलानस्स सप्पायं भिसक्ककम्मं तेलमधुफाणितादीति वुत्तं होति । परिक्खारोति पन “सत्तिह नगरपरिक्खारेहि सुपरिक्खतं होती”ति (अ० नि० ७.६७) आदीसु परिवारो वुच्चति । “रथो सीलपरिक्खारो, झानक्खो चक्कवीरियो”ति (सं० नि० ५.४) आदीसु अलङ्कारो । “ये च खो इमे पब्बजितेन जीवितपरिक्खारा समुदानेतब्बा”ति (म० नि० १.१९१-१९२) आदीसु सम्भारो । इध पन सम्भारोपि परिवारोपि वट्टति । तज्झि गिलानपच्चयभेसज्जं जीवितस्स परिवारोपि होति, जीवितनासकाबाधुप्पत्तिया अन्तरं अदत्त्वा रक्खणतो सम्भारोपि । यथा चिरं पवत्तति, एवमस्स कारणभावतो, तस्मा परिक्खारोति वुच्चति । एवं गिलानपच्चयभेसज्जञ्च तं परिक्खारो चाति गिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारो । तं गिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारं । गिलानस्स यंकिञ्चि सप्पायं भिसक्कानुज्जातं तेलमधुफाणितादि जीवितपरिक्खारन्ति वुत्तं होति । **उप्पन्नानन्ति** जातानं भूतानं निब्बत्तानं । **वेय्याबाधिकानन्ति** एत्थ ब्याबाधोति धातुक्खोभो, तंसमुट्ठाना च कुट्टगण्डपीळकादयो । ब्याबाधतो उप्पन्नत्ता वेय्याबाधिका । **वेदनानन्ति** दुक्खवेदना अकुसलविपाकवेदना । तासं वेय्याबाधिकानं वेदनानं । **अब्याबज्झपरमतायाति** निहुक्खपरमताय । याव तं दुक्खं सब्बं पहीनं होति तावाति अत्थो ।

एवमिदं सङ्केपतो पटिसङ्घा योनिसो पच्चयपरिभोगलक्खणं पच्चयसन्निस्सितसीलं वेदितब्बं । वचनत्थो पनेत्थ — चीवरादयो हि यस्मा ते पटिच्च निस्साय परिभुज्जमाना पाणिनो अयन्ति पवत्तन्ति, तस्मा पच्चयाति वुच्चन्ति । ते पच्चये सन्निस्सितन्ति पच्चयसन्निस्सितं ।

चतुपरिसुद्धिसम्पादनविधि

१९. एवमेतस्मिं चतुब्बिधे सीले सद्भाय **पातिमोक्खसंवरो** सम्पादेतब्बो । **सद्भासाधनो** हि सो, सावकविसयातीतत्ता सिक्खापदपज्जत्तिया । सिक्खापदपज्जत्तियाचनपटिक्खेपो चेत्थ निदस्सनं । तस्मा यथा पज्जत्तं सिक्खापदं अनवसेसं सद्भाय समादियित्वा जीवितेपि अपेक्खं अकरोन्तेन साधुकं सम्पादेतब्बं । वुत्तम्पि हेतं —

“किंकीव अण्डं चमरीव वालधिं,
पियंव पुत्तं नयनंव एककं ।
तथेव सीलं अनुरक्खमानका,

सुपेसला होथ सदा सगारवा”ति ॥

अपरम्पि वुत्तं — “एवमेव खो पहाराद यं मया सावकानं सिक्खापदं पज्जत्तं, तं मम सावका जीवितहेतुपि नातिक्कमन्ती”ति (अ० नि० ८.१९) । इमस्मिं च पनत्थे अटवियं चोरेहि बद्धथेरानं वत्थूनि वेदितब्बानि ।

महावत्तनिअटवियं किर थेरं चोरा काळवल्लीहि बन्धित्वा निपज्जापेसुं । थेरो यथानिपन्नोव सत्तदिवसानि विपस्सनं वड्ढेत्वा अनागामिफलं पापुणित्वा तत्थेव कालं कत्वा ब्रह्मलोके निब्बत्ति ।

अपरम्पि थेरं तम्बपणिदीपे पूतिलताय बन्धित्वा निपज्जापेसुं । सो वनदाहे आगच्छन्ते वल्लिं अच्छिन्दित्वाव विपस्सनं पट्टपेत्वा समसीसी हुत्वा परिनिब्बायि । दीघभाणकअभयत्थेरो पज्जहि भिक्खुसतेहि सद्धिं आगच्छन्तो दिस्वा थेरस्स सरीरं झापेत्वा चेतियं कारापेसि । तस्मा अज्जोपि सद्धो कुलपुत्तो —

पातिमोक्खं विसोधेन्तो, अप्पेव जीवितं जहे ।

पज्जत्तं लोकनाथेन, न भिन्दे सीलसंवरं ॥

यथा च पातिमोक्खसंवरो सद्धाय, एवं सतिया **इन्द्रियसंवरो** सम्पादेतब्बो । **सतिसाधनो** हि सो, सतिया अधिद्वितानं इन्द्रियानं अभिज्झादीहि अनन्वास्सवनीयतो । तस्मा “वरं, भिक्खवे, तत्ताय अयोसलाकाय आदिताय सम्पज्जलिताय सजोतिभूताय चक्खुन्द्रियं सम्पल्लिमट्ठं, न त्वेव चक्खुविज्जेय्येसु रूपेसु अनुब्यज्जनसो निमित्तग्गाहो”ति (सं० नि० ४.२३५) आदिना नयेन आदित्तरियायं समनुस्सरित्वा रूपादीसु विसयेसु चक्खुद्वारादिपवत्तस्स विज्जाणस्स अभिज्झादीहि अन्वास्सवनीयं निमित्तादिग्गाहं असम्मुट्ठाय सतिया निसेधेन्तेन एस साधुकं सम्पादेतब्बो । एवं असम्पादिते हि एतस्मिं पातिमोक्खसंवरसीलम्पि अनद्धनियं होति अचिरद्वितिकं, असंविहितसाखापरिवारमिव सस्सं । हज्जते चायं किलेसचोरेहि, विवटद्वारो विय गामो परस्स हारीहि । चित्तज्वस्स रागो समतिविज्झति, दुच्छन्नमगारं वुट्ठि विय । वुत्तम्पि हेतं —

“रूपेसु सद्देसु अथो रसेसु,
गन्धेसु फस्सेसु च रक्ख इन्द्रियं ।
एते हि द्वारा विवटा अरक्खिता,
हनन्ति गामंव परस्स हारिनो” ॥

“यथा अगारं दुच्छन्नं, वुट्ठी समतिविज्झति ।
एवं अभावितं चित्तं, रागो समतिविज्झती”ति ॥ (ध० प० १३) ।

सम्पादिते पन तस्मिं पातिमोक्खसंवरसीलम्पि अद्धनियं होति चिरद्वितिकं, सुसंविहितसाखापरिवारमिव सस्सं । न हज्जते चायं किलेसचोरेहि, सुसंवृतद्वारो विय गामो परस्स हारीहि । न चस्स चित्तं रागो समतिविज्झति, सुच्छन्नमगारं वुट्ठि विय । वुत्तम्पि चेतं —

“रूपेसु सद्देसु अथो रसेसु,
गन्धेसु फस्सेसु च रक्ख इन्द्रियं ।

एते हि द्वारा पिहिता सुसंवृता,
न हन्ति गामंव परस्स हारिनो” ॥

“यथा अगारं सुच्छन्नं, वुट्ठी न समतिविज्झति ।
एवं सुभावितं चित्तं, रागो न समतिविज्झती”ति ॥ (ध० प० १४) ।

अयं पन अतिउक्कट्टदेसना ।

चित्तं नामेतं लहुपरिवत्तं, तस्मा उप्पन्नं रागं असुभमनसिकारेण विनोदेत्वा इन्द्रियसंवरो सम्पादेतब्बो,
अधुनापब्बजितेन वङ्गीसत्थेरेण विय ।

थेरस्स किर अधुनापब्बजितस्स पिण्डाय चरतो एकं इत्थिं दिस्वा रागो उप्पज्जति । ततो आनन्दत्थेरं आह —

“कामरागेण डय्हामि, चित्तं मे परिडय्हति ।
साधु निब्बापनं ब्रूहि, अनुकम्पाय गोतमा”ति ॥ (सं० नि० १.२१२; थेरगा० १२३२) ।

थेरो आह —

“सज्जाय विपरियेसा, चित्तं ते परिडय्हति ।
निमित्तं परिवज्जेहि, सुभं रागूपसज्झितं ।
असुभाय चित्तं भावेहि, एकगं सुसमाहितं ॥ (सं० नि० १.२१२; थेरगा० १२३३-१२३४) ।

“सङ्खारे परतो पस्स, दुक्खतो नो च अत्ततो ।
निब्बापेहि महारागं, मा डय्हित्थो पुनप्पुन”न्ति ॥ (सं० नि० १.२१२) ।

थेरो रागं विनोदेत्वा पिण्डाय चरि । अपिच इन्द्रियसंवरपूरकेन भिक्खुना कुरण्डकमहालेणवासिना चित्तगुत्तत्थेरेण विय चोरकमहाविहारवासिना महामित्तत्थेरेण विय च भवितब्बं । कुरण्डकमहालेणे किर सत्तन्नं बुद्धानं अभिनिकखमनचित्तकम्मं मनोरमं अहोसि, सम्बहुला भिक्खू सेनासनचारिकं आहिण्डन्ता चित्तकम्मं दिस्वा “मनोरमं, भन्ते, चित्तकम्म”न्ति आहंसु । थेरो आह “अतिरेकसट्ठि मे, आवुसो, वस्सानि लेणे वसन्तस्स चित्तकम्मं अत्थीतिपि न जानामि, अज्ज दानि चक्खुमन्ते निस्साय जात”न्ति । थेरेण किर एत्तकं अद्धानं वसन्तेन चक्खुं उम्मीलेत्वा लेणं न उल्लोकितपुब्बं । लेणद्वारे चस्स महानागरुक्खोपि अहोसि । सोपि थेरेण उद्धं न उल्लोकितपुब्बो । अनुसंवच्छरं भूमियं केसरनिपातं दिस्वावस्स पुप्फितभावं जानाति ।

राजा थेरस्स गुणसम्पत्तिं सुत्वा वन्दितुकामो तिक्खत्तुं पेसेत्वा अनागच्छन्ते थेरे तस्मिं गामे तरुणपुत्तानं इत्थीनं थने बन्धापेत्वा लज्जापेसि “ताव दारका थज्जं मा लभिसु, याव थेरो न आगच्छती”ति । थेरो दारकानं अनुकम्पाय महागामं अगमासि । राजा सुत्वा “गच्छथ भणे, थेरं पवेसेथ सीलानि गण्हिस्सामी”ति अन्तेपुरं अभिहरापेत्वा वन्दित्वा भोजेत्वा “अज्ज, भन्ते, ओकासो नत्थि, स्वे सीलानि गण्हिस्सामीति थेरस्स पत्तं गहेत्वा थोकं अनुगन्त्वा देविया सद्धिं वन्दित्वा निवत्ति । थेरो राजा वा वन्दतु देवी वा, “सुखी होतु, महाराजा”ति वदति । एवं सत्तदिवसा गता । भिक्खू आहंसु “किं, भन्ते,

तुम्हे रज्जेपि वन्दमाने देवियापि वन्दमानाय “सुखी होतु, महाराज” इच्छेव वदथाति । थेरो “नाहं, आवुसो, राजाति वा देवीति वा ववत्थानं करोमी”ति वत्वा सत्ताहातिकमेन “थेरस्स इध वासो दुक्खो”ति रज्जा विस्सज्जितो कुरण्डकमहालेणं गन्त्वा रत्तिभागे चङ्कमं आरूहि । नागरुक्खे अधिवत्था देवता दण्डदीपिकं गहेत्वा अट्ठासि । अथस्स कम्मट्ठानं अतिपरिसुद्धं पाकटं अहोसि । थेरो “किं नु मे अज्ज कम्मट्ठानं अतिविय पकासती”ति अत्तमनो मज्झिमयामसमनन्तरं सकलं पब्बतं उन्नादयन्तो अरहत्तं पापुणि । तस्मा अज्जेपि अत्तत्थकामो कुलपुत्तो —

मक्कटोव अरज्जम्हि, वने भन्तमिगो विय ।
बालो विय च उत्रस्तो, न भवे लोललोचनो ॥

अधो खिपेय्य चक्खूनि, युगमत्तदसो सिया ।
वनमक्कटलोलस्स, न चित्तस्स वसं वजे ॥

महामित्तत्थेरस्सापि मातु विसगण्डकरोगो उप्पज्जि, धीतापिस्सा भिक्खुनीसु पब्बजिता होति । सा तं आह — “गच्छ अय्ये, भातु सन्तिकं गन्त्वा मम अफासुकभावं आरोचेत्वा भेसज्जमाहरा”ति । सा गन्त्वा आरोचेसि । थेरो आह — “नाहं मूलभेसज्जादीनि संहरित्वा भेसज्जं पचितुं जानामि, अपिच ते भेसज्जं आचिक्खिस्सं — “अहं यतो पब्बजितो, ततो पट्ठाया न मया लोभसहगतेन चित्तेन इन्द्रियाणि भिन्दित्वा विसभागरूपं ओलोकितपुब्बं, इमिना सच्चवचनेन मातुया मे फासु होतु, गच्छ इदं वत्वा उपासिकाय सरीरं परिमज्जा”ति । सा गन्त्वा इममत्थं आरोचेत्वा तथा अकासि । उपासिकाय तंखणंयेव गण्डो फेणपिण्डो विय विलीयित्वा अन्तरधायि, सा उट्ठित्वा “सचे सम्मासम्बुद्धो धरेय्य, कस्मा मम पुत्तसदिसस्स भिक्खुनो जालविचित्रेन हत्थेन सीसं न परामसेय्या”ति अत्तमनवाचं निच्छारेसि । तस्मा —

कुलपुत्तमानि अज्जेपि, पब्बजित्वान सासने ।
मित्तत्थेरोव तिट्ठेय्य, वरे इन्द्रियसंवरे ॥

यथा पन इन्द्रियसंवरो सतिया, तथा वीरियेन **आजीवपारिसुद्धि** सम्पादेतब्बा । **वीरियसाधना** हि सा, सम्मारद्धवीरियस्स मिच्छाजीवप्पहानसम्भवतो । तस्मा अनेसनं अप्पतिरूपं पहाय वीरियेन पिण्डपातचरियादीहि सम्मा एसनाहि एसा सम्पादेतब्बा परिसुद्धुप्पादेयेव पच्चये पटिसेवमानेन अपरिसुद्धुप्पादे आसीविसे विय परिवज्जयता । तत्थ अपरिगगहितधुतङ्गस्स सङ्गतो, गणतो, धम्मदेसनादीहि चस्स गुणेहि पसन्नानं गिहीनं सन्निका उप्पन्ना पच्चया परिसुद्धुप्पादा नाम । पिण्डपातचरियादीहि पन अतिपरिसुद्धुप्पादायेव । परिगगहितधुतङ्गस्स पिण्डपातचरियादीहि धुतगुणे चस्स पसन्नानं सन्निका धुतङ्गनियमानुलोमेन उप्पन्ना परिसुद्धुप्पादा नाम । एकब्बाधिवूपसमत्थज्वस्स पूतिहरिटकीचतुमधुरेसु उप्पन्नेसु “चतुमधुरं अज्जेपि सब्रह्मचारिनो परिभुज्जिस्सन्ती”ति चिन्तेत्वा हरिटकीखण्डमेव परिभुज्जमानस्स धुतङ्गसमादानं पतिरूपं होति । एस हि “उत्तमअरियवंसिको भिक्खू”ति वुच्चति । ये पनेते चीवरादयो पच्चया, तेसु यस्स कस्सचि भिक्खुनो आजीवं परिसोधेन्तस्स चीवरे च पिण्डपाते च निमित्तोभासपरिकथाविज्जत्तियो न वट्टन्ति । सेनासने पन अपरिगगहितधुतङ्गस्स निमित्तोभासपरिकथा वट्टन्ति । तत्थ **निमित्तं** नाम सेनासनत्थं भूमिपरिकम्मादीनि करोन्तस्स “किं, भन्ते, करियति, को कारापेती”ति गिहीहि वुत्ते “न कोचि”ति पटिवचनं, यं वा पनज्जम्पि एवरूपं निमित्तकम्मं । **ओभासो** नाम “उपासका तुम्हे कुहिं वसथा”ति । पासादे, भन्तेति । “भिक्खूनं पन उपासका पासादो न वट्टती”ति वचनं, यं वा पनज्जम्पि एवरूपं ओभासकम्मं । **परिकथा** नाम “भिक्खुसङ्घस्स सेनासनं सम्बाध”न्ति वचनं, या वा पनज्जापि एवरूपा परियायकथा । भेसज्जे सब्बम्पि वट्टति । तथा उप्पन्नं पन भेसज्जं रोगे

वूपसन्ते परिभुज्जितुं वट्टति, न वट्टतीति ।

तत्थ विनयधरा “भगवता द्वारं दिन्नं, तस्मा वट्टती”ति वदन्ति । सुत्तन्तिका पन “किञ्चापि आपत्ति न होति, आजीवं पन कोपेति, तस्मा न वट्टति”च्चेव वदन्ति ।

यो पन भगवता अनुज्जातापि निमित्तोभासपरिकथाविज्जत्तियो अकरोन्तो अप्पिच्छतादिगुणेयेव निस्साय जीवितक्खयेपि पच्चुपट्टिते अज्जत्रेव ओभासादीहि उप्पन्नपच्चये पटिसेवति, एस “परमसल्लेखवुत्ती”ति वुच्चति, सेय्यथापि थेरो सारिपुत्तो ।

सो किरायस्मा एकस्मिं समये पविवेकं बूहयमानो महामोगल्लानत्थेरेन सद्धिं अज्जतरस्मिं अरज्जे विहरति, अथस्स एकस्मिं दिवसे उदरवाताबाधो उप्पज्जित्वा अतिदुक्खं जनेसि । महामोगल्लानत्थेरो सायन्हसमये तस्सायस्मतो उपट्ठानं गतो थेरं निपन्नं दिस्वा तं पवत्तिं पुच्छित्वा “पुब्बे ते, आवुसो, केन फासु होती”ति पुच्छि । थेरो आह, “गिहिकाले मे, आवुसो, माता सप्पिमधुसक्करादीहि योजेत्वा असम्भिन्नखीरपायासं अदासि, तेन मे फासु अहोसी”ति । सोपि आयस्मा “होतु, आवुसो, सचे मय्हं वा तुय्हं वा पुज्जं अत्थि, अप्पेव नाम स्वे लभिस्सामा”ति आह ।

इमं पन नेसं कथासल्लापं चङ्कमनकोटियं रुक्खे अधिवत्था देवता सुत्वा “स्वे अय्यस्स पायासं उप्पादेस्सामी”ति तावदेव थेरस्स उपट्ठाककुलं गन्त्वा जेट्ठपुत्तस्स सरीरं आविसित्वा पीळं जनेसि । अथस्स तिकिच्छानिमित्तं सन्निपतिते जातके आह — “सचे स्वे थेरस्स एवरूपं नाम पायासं पटियादेथ, तं मुज्जिस्सामी”ति । ते “तया अवुत्तेपि मयं थेरानं निबद्धं भिक्खं देमा”ति वत्वा दुतियदिवसे तथारूपं पायासं पटियादियिंसु ।

महामोगल्लानत्थेरो पातोव आगन्त्वा “आवुसो, याव अहं पिण्डाय चरित्वा आगच्छामि, ताव इधेव होही”ति वत्वा गामं पाविसि । ते मनुस्सा पच्चुगन्त्वा थेरस्स पत्तं गहेत्वा वुत्तप्पकारस्स पायासस्स पूरेत्वा अदंसु । थेरो गमनाकारं दस्सेसि । ते “भुज्जथ — भन्ते, तुम्हे, अपरम्पि दस्सामा”ति थेरं भोजेत्वा पुन पत्तपूरं अदंसु । थेरो गन्त्वा “हन्दावुसो सारिपुत्त, परिभुज्जा”ति उपनामेसि । थेरोपि तं दिस्वा “अतिमनापो पायासो, कथं नु खो उप्पन्नो”ति चिन्तेन्तो तस्स उप्पत्तिमूलं दिस्वा आह — “आवुसो मोगल्लान, अपरिभोगारहो पिण्डपातो”ति । सोपायस्मा “मादिसेन नाम आभतं पिण्डपातं न परिभुज्जती”ति चित्तम्पि अनुप्पादेत्वा एकवचनेनेव पत्तं मुखवट्टियं गहेत्वा एकमन्ते निकुज्जेसि । पायासस्स सह भूमियं पतिट्ठाना थेरस्स आबाधो अन्तरधायि, ततो पट्ठाय पज्चचत्तालीस वस्सानि न पुन उप्पज्जि । ततो महामोगल्लानं आह — “आवुसो, वचीविज्जत्तिं निस्साय उप्पन्नो पायासो अन्तेसु निक्खमित्वा भूमियं चरन्तेसुपि परिभुज्जितुं अयुत्तरूपो”ति । इमज्च उदानं उदानेसि —

“वचीविज्जत्तिविप्फारा, उप्पन्नं मधुपायसं ।
सचे भुत्तो भवेय्याहं, साजीवो गरहितो मम ॥

“यदिपि मे अन्तगुणं, निक्खमित्वा बहि चरे ।
नेव भिन्देय्यं आजीवं, चजमानोपि जीवितं ॥

“आराधेमि सकं चित्तं, विवज्जेमि अनेसनं ।

नाहं बुद्धप्पटिकुट्टं, काहामि च अनेसन'न्ति ॥

चिरगुम्बवासिकअम्बखादकमहातिस्सत्थेरवत्थुपि चेत्थ कथेतब्बं । एवं सब्बथापि ।

“अनेसनाय चित्तम्पि, अजनेत्वा विचक्खणो ।
आजीवं परिसोधेय्य, सद्धापब्बजितो यती”ति ॥

यथा च वीरियेन आजीवपारिसुद्धि, तथा **पच्चयसन्निस्सितसीलं** पज्जाय सम्पादेतब्बं । **पज्जासाधनं** हि तं, पज्जवतो पच्चयेसु आदीनवानिसंसदस्सनसमत्थभावतो । तस्मा पहाय पच्चयगेधं धम्मेन समेन उप्पन्ने पच्चये यथावुत्तेन विधिना पज्जाय पच्चवेक्खित्वा परिभुज्जन्तेन सम्पादेतब्बं ।

तत्थ दुविधं पच्चवेक्खणं पच्चयानं पटिलाभकाले, परिभोगकाले च । पटिलाभकालेपि हि धातुवसेन वा पटिकूलवसेन वा पच्चवेक्खित्वा ठपितानि चीवरादीनि ततो उत्तरि परिभुज्जन्तस्स अनवज्जोव परिभोगो, परिभोगकालेपि । तत्रायं सन्निट्ठानकरो विनिच्छयो —

चत्तारो हि परिभोगा थेय्यपरिभोगो, इणपरिभोगो, दायज्जपरिभोगो, सामिपरिभोगोति । तत्र सङ्गमज्जेपि निसीदित्वा परिभुज्जन्तस्स दुस्सीलस्स परिभोगो **थेय्यपरिभोगो** नाम । सीलवतो अपच्चवेक्खित्वा परिभोगो **इणपरिभोगो** नाम । तस्मा चीवरं परिभोगे परिभोगे पच्चवेक्खितब्बं, पिण्डपातो आलोपे आलोपे, तथा असक्कोन्तेन पुरेभत्तपच्छाभत्तपुरिमयाममज्झिमयामपच्छिमयामेसु । सचस्स अपच्चवेक्खितोव अरुणं उग्गच्छति, इणपरिभोगद्वाने तिट्ठति । सेनासनम्पि परिभोगे परिभोगे पच्चवेक्खितब्बं । भेसज्जस्स पटिग्गहणेपि परिभोगेपि सतिपच्चयताव वट्ठति । एवं सन्तेपि पटिग्गहणे सतिं कत्वा परिभोगे अकरोन्तस्सेव आपत्ति, पटिग्गहणे पन सतिं अकत्वा परिभोगे करोन्तस्स अनापत्ति ।

चतुब्बिधा हि सुद्धि देसनासुद्धि, संवरसुद्धि, परियेद्विसुद्धि, पच्चवेक्खणसुद्धीति । तत्थ **देसनासुद्धि** नाम पातिमोक्खसंवरसीलं । तज्हि देसनाय सुज्झनतो देसनासुद्धीति वुच्चति । **संवरसुद्धि** नाम इन्द्रियसंवरसीलं । तज्हि “न पुन एवं करिस्सामी”ति चित्ताधिट्ठानसंवरेनेव सुज्झनतो संवरसुद्धीति वुच्चति । **परियेद्विसुद्धि** नाम आजीवपारिसुद्धिसीलं । तज्हि अनेसनं पहाय धम्मेन समेन पच्चये उप्पादेन्तस्स परियेसनाय सुद्धत्ता परियेद्विसुद्धीति वुच्चति । **पच्चवेक्खणसुद्धि** नाम पच्चयसन्निस्सितसीलं । तज्हि वुत्तप्पकारेन पच्चवेक्खणेन सुज्झनतो पच्चवेक्खणसुद्धीति वुच्चति । तेन वुत्तं “पटिग्गहणे पन सतिं अकत्वा परिभोगे करोन्तस्स अनापत्ती”ति ।

सत्तन्नं सेक्खानं पच्चयपरिभोगो **दायज्जपरिभोगो** नाम । ते हि भगवतो पुत्ता, तस्मा पितुसन्तकानं पच्चयानं दायादा हुत्वा ते पच्चये परिभुज्जन्ति । किंपनेते भगवतो पच्चये परिभुज्जन्ति, उदाहु गिहीनं पच्चये परिभुज्जन्तीति । गिहीहि दिन्नापि भगवता अनुज्जातत्ता भगवतो सन्तका होन्ति, तस्मा भगवतो पच्चये परिभुज्जन्तीति वेदितब्बा । धम्मदायादसुत्तञ्चेत्थ साधकं ।

खीणासवानं परिभोगो **सामिपरिभोगो** नाम । ते हि तण्हाय दासब्बं अतीतत्ता सामिनो हुत्वा परिभुज्जन्ति ।

इमेसु परिभोगेसु सामिपरिभोगो च दायज्जपरिभोगो च सब्बेसं वट्ठति । इणपरिभोगो न वट्ठति । थेय्यपरिभोगे कथायेव

नत्थि । यो पनायं सीलवतो पच्चवेक्खितपरिभोगो, सो इणपरिभोगस्स पच्चनीकत्ता आणण्यपरिभोगो वा होति,
दायज्जपरिभोगेयेव वा सङ्गहं गच्छति । सीलवापि हि इमाय सिक्खाय समन्नागतत्ता सेक्खोत्वेव सङ्ख्यं गच्छति । इमेसु
पन परिभोगेसु यस्मा सामिपरिभोगो अगगो, तस्मा तं पत्थयमानेन भिक्खुना वुत्तप्पकाराय पच्चवेक्खणाय पच्चवेक्खित्वा
परिभुज्जन्तेन पच्चयसन्निस्सितसीलं सम्पादेतब्बं । एवं करोन्तो हि किच्चकारी होति । वुत्तम्पि चेत्तं —

“पिण्डं विहारं सयनासनञ्च,
आपञ्च सङ्घाटिरजूपवाहनं ।
सुत्वान धम्मं सुगतेन देसितं,
सङ्घाय सेवे वरपञ्जसावको ॥

“तस्मा हि पिण्डे सयनासने च,
आपे च सङ्घाटिरजूपवाहने ।
एतेसु धम्मेसु अनूपलित्तो,
भिक्खु यथा पोक्खरे वारिबिन्दु ॥ (सु० नि० ३९३-३९४) ।

“कालेन लब्धा परतो अनुगहा,
खज्जेसु भोज्जेसु च सायनेसु च ।
मत्तं स जज्जा सततं उपट्ठितो,
वणस्स आलेपनरूहने यथा ॥

“कन्तारे पुत्तमंसंव, अक्खस्सब्भज्जनं यथा ।
एवं आहारे आहारं, यापनत्थममुच्छित्तो”ति ॥

इमस्स च पच्चयसन्निस्सितसीलस्स परिपूरकारिताय भागिनेय्यसङ्घरक्खितसामणेरस्स वत्थु कथेतब्बं । सो हि सम्मा
पच्चवेक्खित्वा परिभुज्जि । यथाह —

“उपज्झायो मं भुज्जमानं, सालिकूरं सुनिब्बुत्तं ।
मा हेव त्वं सामणेर, जिक्कं झापेसि असज्जतो ॥

“उपज्झायस्स वचो सुत्वा, संवेगमलभिं तदा ।
एकासने निसीदित्वा, अरहत्तं अपापुणिं ॥

“सोहं परिपुण्णसङ्कप्पो, चन्दो पन्नरसो यथा ।
सब्बासवपरिक्खीणो, नत्थि दानि पुनब्भवो”ति ॥

“तस्मा अज्जोपि दुक्खस्स, पत्थयन्तो परिक्खयं ।
योनिस्सो पच्चवेक्खित्वा, पटिसेवेथ पच्चये”ति ॥

एवं पातिमोक्खसंवरसीलादिवसेन चतुब्बिधं ।

पठमसीलपञ्चकं

२०. पञ्चविधकोट्टासस्स पठमपञ्चके अनुपसम्पन्नसीलादिवसेन अत्थो वेदितब्बो । वुत्तज्जेतं पटिसम्भिदायं —

“कतमं परियन्तपारिसुद्धिसीलं? अनुपसम्पन्नानं परियन्तसिक्खापदानं, इदं परियन्तपारिसुद्धिसीलं । कतमं अपरियन्तपारिसुद्धिसीलं? उपसम्पन्नानं अपरियन्तसिक्खापदानं, इदं अपरियन्तपारिसुद्धिसीलं । कतमं परिपुण्णपारिसुद्धिसीलं? पुथुज्जनकल्याणकानं कुसलधम्मे युत्तानं सेक्खपरियन्ते परिपूरकारीनं काये च जीविते च अनपेक्खानं परिच्चत्तजीवितानं, इदं परिपुण्णपारिसुद्धिसीलं । कतमं अपरामट्टपारिसुद्धिसीलं? सत्तन्नं सेक्खानं, इदं अपरामट्टपारिसुद्धिसीलं । कतमं पटिप्पस्सद्धिपारिसुद्धिसीलं? तथागतसावकानं खीणासवानं पच्चेकबुद्धानं तथागतानं अरहन्तानं सम्मासम्बुद्धानं, इदं पटिप्पस्सद्धिपारिसुद्धिसीलं”न्ति (पटि० म० १.३७) ।

तत्थ अनुपसम्पन्नानं सीलं गणनवसेन सपरियन्तत्ता परियन्तपारिसुद्धिसीलन्ति वेदितब्बं । उपसम्पन्नानं —

“नव कोटिसहस्सानि, असीतिसतकोटियो ।

पञ्जाससतसहस्सानि, छत्तिंसा च पुनापरे ॥

“एते संवरविनया, सम्बुद्धेन पकासिता ।

पेय्यालमुखेन निहिट्ठा, सिक्खा विनयसंवरे”ति ॥ —

एवं गणनवसेन सपरियन्तम्पि अनवसेसवसेन समादानभावञ्च लाभयसजातिअङ्गजीवितवसेन अदिट्ठपरियन्तभावञ्च सन्धाय अपरियन्तपारिसुद्धिसीलन्ति वुत्तं, चिरगुम्बवासिकअम्बखादकमहातिस्सत्थेरस्स सीलमिव । तथा हि सो आयस्मा —

“धनं चजे अङ्गवरस्स हेतु, अङ्गं चजे जीवितं रक्खमानो ।

अङ्गं धनं जीवितञ्चापि सब्बं, चजे नरो धम्ममनुस्सरन्तो”ति ॥ —

इमं सप्पुरिसानुस्सतिं अविजहन्तो जीवितसंसयेपि सिक्खापदं अवीतिक्कम्म तदेव अपरियन्तपारिसुद्धिसीलं निस्साय उपासकस्स पिट्ठिगतोव अरहत्तं पापुणि । यथाह —

“न पिता नपि ते माता, न जाति नपि बन्धवो ।

करोतेतादिसं किच्चं, सीलवन्तस्स कारणा ॥

संवंगं जनयित्वान, सम्मसित्वान योनिस्सो ।

तस्स पिट्ठिगतो सन्तो, अरहत्तं अपापुणी”ति ॥

पुथुज्जनकल्याणकानं सीलं उपसम्पदतो पट्टाय सुधोतजातिमणि विय सुपरिकम्मकतसुवण्णं विय च अतिपरिसुद्धत्ता चित्तुप्पादमत्तकेनपि मलेन विरहितं अरहत्तस्सेव पदट्टानं होति, तस्मा परिपुण्णपारिसुद्धीति वुच्चति,

महासङ्घरक्खितभागिनेय्यसङ्घरक्खितत्थेरानं विय ।

महासङ्घरक्खितत्थेरं किर अतिक्कन्तसट्ठिवस्सं मरणमज्जे निपन्नं भिक्खुसङ्घो लोकुत्तराधिगमं पुच्छि । थेरो “नत्थि मे लोकुत्तरधम्मो”ति आह । अथस्स उपट्ठाको दहरभिक्खु आह — “भन्ते, तुम्हे परिनिब्बुताति समन्ता द्वादसयोजना मनुस्सा सन्निपतिता, तुम्हाकं पुथुज्जनकालकिरियाय महाजनस्स विप्पटिसारो भविस्सती”ति । आवुसो, अहं “मेत्तेय्यं भगवन्तं पस्सिस्सामी”ति न विपस्सनं पट्ठपेसिं । तेन हि मं निसीदापेत्वा ओकासं करोहीति । सो थेरं निसीदापेत्वा बहि निक्खन्तो । थेरो तस्स सह निक्खमनाव अरहत्तं पत्वा अच्छरिकाय सज्जं अदासि । सङ्घो सन्निपतित्वा आह — “भन्ते, एवरूपे मरणकाले लोकुत्तरधम्मं निब्बत्तेन्ता दुक्करं करित्था”ति । नावुसो एतं दुक्करं, अपिच वो दुक्करं आचिक्खिस्सामि — “अहं, आवुसो, पब्बजितकालतो पट्ठाय असतिया अज्जाणपकतं कम्मं नाम न पस्सामी”ति । भागिनेय्योपिस्स पज्जासवस्सकाले एवमेव अरहत्तं पापुणीति ।

“अप्पस्सुतोपि चे होति, सीलेसु असमाहितो ।

उभयेन नं गरहन्ति, सीलतो च सुतेन च ॥

“अप्पस्सुतोपि चे होति, सीलेसु सुसमाहितो ।

सीलतो नं पसंसन्ति, तस्स सम्पज्जते सुतं ॥

“बहुस्सुतोपि चे होति, सीलेसु असमाहितो ।

सीलतो नं गरहन्ति, नास्स सम्पज्जते सुतं ॥

“बहुस्सुतोपि चे होति, सीलेसु सुसमाहितो ।

उभयेन नं पसंसन्ति, सीलतो च सुतेन च ॥

“बहुस्सुतं धम्मधरं, सप्पज्जं बुद्धसावकं ।

नेक्खं जम्बोनदस्सेव, को तं निन्दितुमरहति ।

देवापि नं पसंसन्ति, ब्रह्मणापि पसंसितो”ति ॥ (अ० नि० ४.६) ।

सेक्खानं पन सीलं दिट्ठिवसेन अपरामट्ठत्ता, पुथुज्जनानं वा पन रागवसेन अपरामट्ठसीलं अपरामट्ठपारिसुद्धीति वेदितब्बं, कुटुम्बियपुत्ततिस्सत्थेरस्स सीलं विय । सो हि आयस्सा तथारूपं सीलं निस्साय अरहत्ते पतिट्ठातुकामो वेरिके आह —

“उभो पादानि भिन्दित्वा, सज्जपेस्सामि वो अहं ।

अट्ठियामि हरायामि, सरागमरणं अह”न्ति ॥

“एवाहं चिन्तयित्वान, सम्मसित्वान योनिस्सो ।

सम्पत्ते अरुणुगग्गि, अरहत्तं अपापुणि”न्ति ॥ (दी० नि० अट्ठ० २.३७३) ।

अज्जतरोपि महाथेरो बाळ्हगिलानो सहत्था आहारम्मि परिभुज्जितुं असक्कोन्तो सके मुत्तकरीसे पलिपन्नो

सम्परिवर्तति, तं दिस्वा अज्जतरो दहरो “अहो दुक्खा जीवितसङ्घारा”ति आह । तमेनं महाथेरो आह — “अहं, आवुसो, इदानीं मिय्यमानो सग्गसम्पत्तिं लभिस्सामि, नत्थि मे एत्थ संसयो, इमं पन सीलं भिन्दित्वा लब्धसम्पत्तिं नाम सिक्खं पच्चक्खाय पटिलब्धिगहिभावसदिसी”ति वत्वा “सीलेनेव सद्धिं मरिस्सामी”ति तत्थेव निपन्नो तमेव रोगं सम्मसन्तो अरहत्तं पत्वा भिक्खुसङ्घस्स इमाहि गाथाहि ब्याकासि —

“फुट्ठस्स मे अज्जतरेन ब्याधिना,
रोगेन बाळ्हं दुखितस्स रुप्पतो ।
परिसुस्सति खिप्पमिदं कळेवरं,
पुप्फं यथा पंसुनि आतपे कत्तं ॥

“अजज्जं जज्जसङ्घातं, असुचिं सुचिसम्मतं ।
नानाकुणपपरिपूरं, जज्जरूपं अपस्सतो ॥

“धिरत्थु मं आतुरं पूतिकायं, दुग्गन्धियं असुचिं ब्याधिधम्मं ।
यत्थप्पमत्ता अधिमुच्छिता पजा, हापेन्ति मग्गं सुगतूपपत्तिया”ति ॥

अरहन्तादीनं पन सीलं सब्बदरथप्पटिप्पस्सद्धिया परिसुद्धत्ता पटिप्पस्सद्धिपारिसुद्धीति वेदितब्बं । एवं परियन्तपारिसुद्धिआदिवसेन पञ्चविधं ।

दुतियसीलपञ्चकं

दुतियपञ्चके पाणातिपातादीनं पहानादिवसेन अत्थो वेदितब्बो । वुत्तज्हेतं पटिसम्भिदायं —

“पञ्च सीलानि पाणातिपातस्स पहानं सीलं, वेरमणी सीलं, चेतना सीलं, संवरो सीलं, अवीतिक्कमो सीलं ।
अदिन्नादानस्स, कामेसुमिच्छाचारस्स, मुसावादस्स, पिसुणाय वाचाय, फरुसाय वाचाय, सम्फप्पलापस्स, अभिज्झाय,
ब्यापादस्स, मिच्छादिट्ठिया, नेक्खम्मेन कामच्छन्दस्स, अब्यापादेन ब्यापादस्स, आलोकसज्जाय थिनमिद्धस्स, अविक्खेपेन
उद्धच्चस्स, धम्मववत्थानेन विचिकिच्छाय, जाणेन अविज्जाय, पामोज्जेन अरतिया, पठमेन ज्ञानेन नीवरणानं, दुतियेन
ज्ञानेन वितक्कविचारानं, ततियेन ज्ञानेन पीतिया, चतुत्थेन ज्ञानेन सुखदुक्खानं, आकासानज्जायतनसमापत्तिया
रूपसज्जाय पटिघसज्जाय नानत्तसज्जाय, विज्जाणज्जायतनसमापत्तिया आकासानज्जायतनसज्जाय,
आकिञ्चज्जायतनसमापत्तिया विज्जाणज्जायतनसज्जाय, नेवसज्जानासज्जायतनसमापत्तिया
आकिञ्चज्जायतनसज्जाय, अनिच्चानुपस्सनाय निच्चसज्जाय, दुक्खानुपस्सनाय सुखसज्जाय, अनत्तानुपस्सनाय
अत्तसज्जाय, निब्बिदानुपस्सनाय नन्दिया, विरागानुपस्सनाय रागस्स, निरोधानुपस्सनाय समुदयस्स,
पटिनिस्सग्गानुपस्सनाय आदानस्स, खयानुपस्सनाय घनसज्जाय, वयानुपस्सनाय आयूहनस्स, विपरिणामानुपस्सनाय
धुवसज्जाय, अनिमित्तानुपस्सनाय निमित्तस्स, अप्पणिहितानुपस्सनाय पणिधिया, सुज्जतानुपस्सनाय अभिनिवेसस्स,
अधिपज्जाधम्मविपस्सनाय सारादानाभिनिवेसस्स, यथाभूतजाणदस्सनेन सम्मोहाभिनिवेसस्स, आदीनवानुपस्सनाय
आलयाभिनिवेसस्स, पटिसङ्घानुपस्सनाय अप्पटिसङ्घाय, विवट्टनानुपस्सनाय सज्जोगाभिनिवेसस्स, सोतापत्तिमग्गेन
दिट्ठेकट्ठानं किलेसानं, सकदागामिमग्गेन ओळारिकानं किलेसानं, अनागामिमग्गेन अणुसहगतानं किलेसानं, अरहत्तमग्गेन

सब्बकिलेसानं पहानं सीलं, वेरमणी, चेतना, संवरो, अवीतिक्कमो सीलं। एवरूपानि सीलानि चित्तस्स अविप्पटिसाराय संवत्तन्ति, पामोज्जाय संवत्तन्ति, पीतिया संवत्तन्ति, पस्सद्धिया संवत्तन्ति, सोमनस्साय संवत्तन्ति, आसेवनाय संवत्तन्ति, भावनाय संवत्तन्ति, बहुलीकम्माय संवत्तन्ति, अलङ्काराय संवत्तन्ति, परिक्खाराय संवत्तन्ति, परिवाराय संवत्तन्ति, पारिपूरिया संवत्तन्ति, एकन्तनिब्बिदाय विरागाय निरोधाय उपसमाय अभिज्जाय सम्बोधाय निब्बानाय संवत्तन्ती”ति (पटि० म० १.४१)।

एत्थ च पहानन्ति कोचि धम्मो नाम नत्थि अज्जत्र वुत्तप्पकारानं पाणातिपातादीनं अनुप्पादमत्ततो। यस्मा पन तं तं पहानं तस्स तस्स कुसलधम्मस्स पतिट्ठानट्ठेन उपधारणं होति, विकम्पाभावकरणेन च समादानं। तस्मा पुब्बे वुत्तेनेव उपधारणसमाधानसङ्घातेन सीलनट्ठेन सीलन्ति वुत्तं। इतरे चत्तारो धम्मा ततो ततो वेरमणिवसेन, तस्स तस्स संवरवसेन, तदुभयसम्पयुत्तचेतनावसेन, तं तं अवीतिक्कमन्तस्स अवीतिक्कमनवसेन च चेतसो पवत्तिसम्भावं सन्धाय वुत्ता। सीलट्ठो पन तेसं पुब्बे पकासितोयेवाति। एवं पहानसीलादिवसेन पञ्चविधं।

एत्तावता च किं सीलं? केनट्ठेन सीलं? कानस्स लक्खणरसपच्चुपट्टानपदट्टानानि? किमानिसंसं सीलं? कतिविधं चेतं सीलन्ति? इमेसं पज्झानं विस्सज्जनं निट्ठितं।

सीलसंकिलेसवोदानं

२१. यं पन वुत्तं “को चस्स संकिलेसो, किं वोदानं”न्ति। तत्र वदाम — खण्डादिभावो सीलस्स संकिलेसो, अखण्डादिभावो वोदानं। सो पन खण्डादिभावो लाभयसादिहेतुकेन भेदेन च सत्तविधमेथुनसंयोगेन च सङ्गहितो।

तथा हि यस्स सत्तसु आपत्तिक्खन्धेसु आदिमि वा अन्ते वा सिक्खापदं भिन्नं होति, तस्स सीलं परियन्ते छिन्नसाटको विय **खण्डं** नाम होति। यस्स पन वेमज्झे भिन्नं, तस्स मज्झे छिद्वसाटको विय **छिद्वं** नाम होति। यस्स पटिपाटिया द्वे तीणि भिन्नानि, तस्स पिड्डिया वा कुच्छिया वा उट्ठितेन विसभागवण्णेन काळरत्तादीनं अज्जतरसरीरवण्णा गावी विय **सबलं** नाम होति। यस्स अन्तरन्तरा भिन्नानि, तस्स अन्तरन्तरा विसभागवण्णबिन्दुविचित्रा गावी विय **कम्मासं** नाम होति। एवं ताव लाभादिहेतुकेन भेदेन खण्डादिभावो होति।

एवं सत्तविधमेथुनसंयोगवसेन। वुत्तज्झि भगवता —

“इध, ब्राह्मण, एकच्चो समणो वा ब्राह्मणो वा सम्मा ब्रह्मचारी पटिजानमानो न हेव खो मातुगामेन सद्धिं द्वयंद्वयसमापत्तिं समापज्जति, अपिच खो मातुगामस्स उच्छादनं परिमदनं न्हापनं सम्बाहनं सादियति, सो तदस्सादेति, तं निकामेति, तेन च वित्तिं आपज्जति, इदम्पि खो, ब्राह्मण, ब्रह्मचरियस्स खण्डम्पि छिद्वम्पि सबलम्पि कम्मासम्पि। अयं वुच्चति, ब्राह्मण, अपरिसुद्धं ब्रह्मचरियं चरति संयुत्तो मेथुनेन संयोगेन, न परिमुच्चति जातिया। जराय मरणेन...पे०... न परिमुच्चति दुक्खस्माति वदामि।

“पुन चपरं, ब्राह्मण, इधेकच्चो समणो वा...पे०... पटिजानमानो न हेव खो मातुगामेन सद्धिं द्वयं द्वयसमापत्तिं समापज्जति। नपि मातुगामस्स उच्छादनं...पे०... सादियति। अपिच खो मातुगामेन सद्धिं सज्जग्घति संकीळति संकेलायति, सो तदस्सादेति...पे०... न परिमुच्चति दुक्खस्माति वदामि।

“पुन चपरं, ब्राह्मण, इधेकच्चो समणो वा...पे०... न हेव खो मातुगामेन सद्धिं द्वयं द्वयसमापत्तिं समापज्जति । नपि मातुगामस्स उच्छादनं...पे०... सादियति । नपि मातुगामेन सद्धिं सज्जघति संकीळति संकेलायति । अपिच खो मातुगामस्स चक्खुना चक्खुं उपनिज्झायति पेक्खति, सो तदस्सादेति...पे०... न परिमुच्चति दुक्खस्माति वदामि ।

“पुन चपरं, ब्राह्मण, इधेकच्चो समणो वा...पे०... न हेव खो मातुगामेन... नपि मातुगामस्स... नपि मातुगामेन... नपि मातुगामस्स...पे०... पेक्खति । अपिच खो मातुगामस्स सद्धं सुणाति तिरोकुट्टा वा तिरोपाकारा वा हसन्तिया वा भणन्तिया वा गायन्तिया वा रोदन्तिया वा, सो तदस्सादेति...पे०... दुक्खस्माति वदामि ।

“पुन चपरं, ब्राह्मण, इधेकच्चो समणो वा...पे०... न हेव खो मातुगामेन... नपि मातुगामस्स... नपि मातुगामेन... नपि मातुगामस्स...पे०... रोदन्तिया वा । अपिच खो यानिस्स तानि पुब्बे मातुगामेन सद्धिं हसितलपितकीळितानि, तानि अनुस्सरति, सो तदस्सादेति...पे०... दुक्खस्माति वदामि ।

“पुन चपरं, ब्राह्मण, इधेकच्चो समणो वा...पे०... न हेव खो मातुगामेन...पे०... नपि मातुगामस्स...पे०... नपि यानिस्स तानि पुब्बे मातुगामेन सद्धिं हसितलपितकीळितानि, तानि अनुस्सरति । अपिच खो पस्सति गहपतिं वा गहपतिपुत्तं वा पज्जहि कामगुणेहि समप्पितं समङ्गीभूतं परिचारयमानं, सो तदस्सादेति...पे०... दुक्खस्माति वदामि ।

“पुन चपरं, ब्राह्मण, इधेकच्चो समणो वा...पे०... न हेव खो मातुगामेन...पे०... नपि पस्सति गहपतिं वा गहपतिपुत्तं वा...पे०... परिचारयमानं । अपिच खो अज्जतरं देवनिकायं पणिधाय ब्रह्मचरियं चरति ‘इमिनाहं सीलेन वा वतेन वा तपेन वा ब्रह्मचरियेन वा देवो वा भविस्सामि देवज्जतरो वा’ति । सो तदस्सादेति, तं निकामेति, तेन च वित्तिं आपज्जति । इदम्पि खो, ब्राह्मण, ब्रह्मचरियस्स खण्डम्पि छिद्दम्पि सबलम्पि कम्मासम्पी’ति (अ० नि० ७.५०) ।

एवं लाभादिहेतुकेन भेदेन च सत्तविधमेथुनसंयोगेन च खण्डादिभावो सङ्गहितोति वेदितब्बो ।

अखण्डादिभावो पन सब्बसो सिक्खापदानं अभेदेन, भिन्नानज्च सप्पटिकम्मानं पटिकम्मकरणेन, सत्तविधमेथुनसंयोगाभावेन च, अपराय च “कोधो उपनाहो मक्खो पळासो इस्सा मच्छरियं माया साथेय्यं थम्भो सारम्भो मानो अतिमानो मदो पमादो’ति आदीनं पापधम्मानं अनुप्पत्तिया, अप्पिच्छतासन्तुट्ठितासल्लेखतादीनज्च गुणानं उप्पत्तिया सङ्गहितो ।

यानि हि सीलानि लाभादीनम्पि अत्थाय अभिन्नानि, पमाददोसेन वा भिन्नानिपि पटिकम्मकतानि, मेथुनसंयोगेहि वा कोधुपनाहादीहि वा पापधम्मेहि अनुपहतानि, तानि सब्बसो **अखण्डानि अच्छिद्धानि असबलानि अकम्मासानीति** वुच्चन्ति । तानियेव भुजिस्सभावकरणतो च **भुजिस्सानि**, विज्जूहि पसत्थत्ता **विज्जुपसत्थानि**, तण्हादिट्ठीहि अपरामट्टत्ता **अपरामट्टानि**, उपचारसमाधिं वा अप्पनासमाधिं वा संवत्तयन्तीति **समाधिसंवत्तनिकानि** च होन्ति । तस्मा नेसं एस ‘अखण्डादिभावो वोदान’न्ति वेदितब्बो ।

तं पनेतं वोदानं द्वीहाकारेहि सम्पज्जति सीलविपत्तिया च आदीनवदस्सनेन, सीलसम्पत्तिया च आनिसंसदस्सनेन । तत्थ “पज्जिमे, भिक्खवे, आदीनवा दुस्सीलस्स सीलविपत्तिया’ति (दी० नि० २.१४९; अ० नि० ५.२१३)

एवमादिसुत्तनयेन सीलविपत्तिया आदीनवो दट्ठब्बो ।

अपिच दुस्सीलो पुग्गलो दुस्सील्यहेतु अमनापो होति देवमनुस्सानं, अननुसासनीयो सब्रह्मचारीनं, दुक्खितो दुस्सील्यगरहासु, विप्पटिसारी सीलवतं पसंसासु, तां च पन दुस्सील्यताय साणसाटको विय दुब्बण्णो होति । ये खो पनस्स दिट्ठानुगतिं आपज्जन्ति, तेसं दीघरत्तं अपायदुक्खावहनतो दुक्खसम्फस्सो । येसं देय्यधम्मं पटिग्गण्हाति, तेसं नमहप्फलकरणतो अप्पग्घो । अनेकवस्सगणिकगूथकूपो विय दुब्बिसोधनो । छवालातमिव उभतो परिबाहिरो । भिक्खुभावं पटिजानन्तोपि अभिक्खुयेव गोणं अनुबन्धगद्रभो विय । सततुब्बिग्गो सब्बवेरिकपुरिसो विय । असंवासारहो मतकळेवरं विय । सुतादिगुणयुत्तोपि सब्रह्मचारीनं अपूजारहो सुसानगि विय ब्राह्मणानं । अभब्बो विसेसाधिगमे अन्धो विय रूपदस्सने । निरासो सद्धम्मे चण्डालकुमारको विय रज्जे । सुखितोस्मीति मज्जमानोपि दुक्खितोव अग्गिक्खन्धपरियाये वुत्तदुक्खभागिताय ।

दुस्सीलानज्झि पञ्चकामगुणपरिभोगवन्दनमाननादिसुखस्सादगधितचित्तानं तप्पच्चयं अनुस्सरणमत्तेनापि हृदयसन्तापं जनयित्वा उण्हलोहितुगारप्पवत्तनसमत्थं अतिकटुकं दुक्खं दस्सेन्तो सब्बाकारेण पच्चक्खकम्मविपाको भगवा आह —

“पस्सथ नो तुम्हे, भिक्खवे, अमुं महन्तं अग्गिक्खन्धं आदित्तं सम्पज्जलितं सजोतिभूतं न्ति? एवं, भन्तेति । तं किं मज्जथ, भिक्खवे, कतमं नु खो वरं यं अमुं महन्तं अग्गिक्खन्धं आदित्तं सम्पज्जलितं सजोतिभूतं आलिङ्गेत्वा उपनिसीदेय्य वा उपनिपज्जेय्य वा, यं खत्तियकज्जं वा ब्राह्मणकज्जं वा गहपतिकज्जं वा मुदुतलुनहत्थपादं आलिङ्गेत्वा उपनिसीदेय्य वा उपनिपज्जेय्य वाति । एतदेव, भन्ते, वरं यं खत्तियकज्जं वा...पे०... उपनिपज्जेय्य वा । दुक्खं हेतं, भन्ते, यं अमुं महन्तं अग्गिक्खन्धं...पे०... उपनिपज्जेय्य वाति । आरोचयामि वो, भिक्खवे, पटिवेदयामि वो, भिक्खवे, यथा एतदेव तस्स वरं दुस्सीलस्स पापधम्मस्स असुचिसङ्कस्सरसमाचारस्स पटिच्छन्नकम्मन्तस्स अस्समणस्स समणपटिज्जस्स अब्रह्मचारिस्स ब्रह्मचारिपटिज्जस्स अन्तोपूतिकस्स अवस्सुतस्स कसम्बुजातस्स यं अमुं महन्तं अग्गिक्खन्धं...पे०... उपनिपज्जेय्य वा । तं किस्स हेतु? ततोनिदानं हि सो, भिक्खवे, मरणं वा निगच्छेय्य मरणमत्तं वा दुक्खं, न त्वेव तप्पच्चया कायस्स भेदा परं मरणा अपायं दुग्गतिं विनिपातं निरयं उपपज्जेय्या”ति (अ० नि० ७.७२) ।

एवं अग्गिक्खन्धुपमाय इत्थिपटिबद्धपञ्चकामगुणपरिभोगपच्चयं दुक्खं दस्सेत्वा एतेनेव उपायेन —

“तं किं मज्जथ, भिक्खवे, कतमं नु खो वरं यं बलवा पुरिसो दळ्हाय वाळरज्जुया उभो जङ्घा वेठेत्वा घंसेय्य, सा छविं छिन्देय्य, छविं छेत्वा चम्मं छिन्देय्य, चम्मं छेत्वा मंसं छिन्देय्य, मंसं छेत्वा न्हारुं छिन्देय्य, न्हारुं छेत्वा अट्ठिं छिन्देय्य, अट्ठिं छेत्वा अट्ठिमिज्जं आहच्च तिठ्ठेय्य, यं वा खत्तियमहासालानं वा ब्राह्मणमहासालानं वा गहपतिमहासालानं वा अभिवादनं सादियेय्या”ति च ।

“तं किं मज्जथ, भिक्खवे, कतमं नु खो वरं यं बलवा पुरिसो तिण्हाय सत्तिया तेलधोताय पच्चोरस्मिं पहरेय्य, यं वा खत्तियमहासालानं वा ब्राह्मणमहासालानं वा गहपतिमहासालानं वा अज्जलिकम्मं सादियेय्या”ति च ।

“तं किं मज्जथ, भिक्खवे, कतमं नु खो वरं यं बलवा पुरिसो तत्तेन अयोपट्टेन आदित्तेन सम्पज्जलितेन सजोतिभूतेन कायं सम्पलिवेठेय्य, यं वा खत्तियमहासालानं वा ब्राह्मणमहासालानं वा गहपतिमहासालानं वा सद्भादेय्यं चीवरं परिभुज्जेय्या”ति च ।

“तं किं मज्जथ, भिक्खवे, कतमं नु खो वरं यं बलवा पुरिसो तत्तेन अयोसङ्कुना आदित्तेन सम्पज्जलितेन सजोतिभूतेन मुखं विवरित्वा तत्तं लोहगुळं आदित्तं सम्पज्जलितं सजोतिभूतं मुखे पक्खिपेय्य, तं तस्स ओट्टम्पि डहेय्य, मुखम्पि, जिह्वम्पि, कण्ठम्पि, उदरम्पि डहेय्य, अन्तम्पि अन्तगुणम्पि आदाय अधोभागं निक्खमेय्य, यं वा खत्तिय... ब्राह्मण... गहपतिमहासालानं वा सद्भादेय्यं पिण्डपातं परिभुज्जेय्या”ति च ।

“तं किं मज्जथ, भिक्खवे, कतमं नु खो वरं यं बलवा पुरिसो सीसे वा गहेत्वा खन्धे वा गहेत्वा तत्तं अयोमज्जं वा अयोपीठं वा आदित्तं सम्पज्जलितं सजोतिभूतं अभिनिसीदापेय्य वा अभिनिपज्जापेय्य वा, यं वा खत्तिय... ब्राह्मण... गहपतिमहासालानं वा सद्भादेय्यं मज्जपीठं परिभुज्जेय्या”ति च ।

“तं किं मज्जथ, भिक्खवे, कतमं नु खो वरं यं बलवा पुरिसो उद्धंपादं अधोसिरं गहेत्वा तत्ताय अयोकुम्भिया पक्खिपेय्य आदिताय सम्पज्जलिताय सजोतिभूताय, सो तत्थ फेणुद्देहकं पच्चमानो सकिम्पि उद्धं गच्छेय्य, सकिम्पि अधो गच्छेय्य, सकिम्पि तिरियं गच्छेय्य, यं वा खत्तिय... ब्राह्मण... गहपतिमहासालानं वा सद्भादेय्यं विहारं परिभुज्जेय्या”ति चाति (अ० नि० ७.७२) ।

इमाहि वाळरज्जुतिण्हसत्तिअयोपट्टअयोगुळअयोमज्जअयोपीठअयोकुम्भीउपमाहि
अभिवादनअज्जलिकम्मचीवरपिण्डपातमज्जपीठविहारपरिभोगपच्चयं दुक्खं दस्सेसि । तस्मा —

अग्गिक्खन्धालिङ्गनदुक्खाधिकदुक्खकटुकफलं ।

अविजहतो कामसुखं, सुखं कुतो भिन्नसीलस्स ॥

अभिवादनसादियने, किं नाम सुखं विपन्नसीलस्स ।

दळहवाळरज्जुधंसनदुक्खाधिकदुक्खभागिस्स ॥

सद्धानमज्जलिकम्मसादियने किं सुखं असीलस्स ।

सत्तिप्पहारदुक्खाधिमत्तदुक्खस्स यंहेतु ॥

चीवरपरिभोगसुखं, किं नाम असंयतस्स ।

येन चिरं अनुभवितब्बो, निरये जलितअयोपट्टसम्फस्सो ॥

मधुरोपि पिण्डपातो, हलाहलविसूपमो असीलस्स ।

आदिता गिलितब्बा, अयोगुळा येन चिररत्तं ॥

सुखसम्मतोपि दुक्खो, असीलिनो मज्जपीठपरिभोगो ।

यं बाधिस्सन्ति चिरं, जलितअयोमज्जपीठानि ॥

दुस्सीलस्स विहारे, सद्धादेय्यम्हि का निवास रति ।
जलितेसु निवसितब्बं, येन अयोकुम्भिमज्झेसु ॥

सङ्कसरसमाचारो, कसम्बुजातो अवस्सुतो पापो ।
अन्तोपूतीति च यं, निन्दन्तो आह लोकगरु ॥

धी जीवितं असञ्जतस्स, तस्स समणजनवेसधारिस्स ।
अस्समणस्स उपहतं, खतमत्तानं वहन्तस्स ॥

गूथं विय कुणपं विय, मण्डनकामा विवज्जयन्तीध ।
यं नाम सीलवन्तो, सन्तो किं जीवितं तस्स ॥

सब्बभयेहि अमुत्तो, मुत्तो सब्बेहि अधिगमसुखेहि ।
सुपिहितसग्गद्वारो, अपायमग्गं समारूळ्हो ॥

करुणाय वत्थुभूतो, कारुणिकजनस्स नाम को अञ्जो ।
दुस्सीलसमो दुस्सी, लताय इति बहुविधा दोसाति ॥

एवमादिना पच्चवेक्खणेन सीलविपत्तियं आदीनवदस्सनं वुत्तप्पकारविपरीततो सीलसम्पत्तिया आनिसंसदस्सनञ्च वेदितब्बं । अपिच —

तस्स पासादिकं होति, पत्तचीवरधारणं ।
पब्बज्जा सफला तस्स, यस्स सीलं सुनिम्मलं ॥

अत्तानुवादादिभयं, सुद्धसीलस्स भिक्खुनो ।
अन्धकारं विय रविं, हृदयं नावगाहति ॥

सीलसम्पत्तिया भिक्खु, सोभमानो तपोवने ।
पभासम्पत्तिया चन्दो, गगने विय सोभति ॥

कायगन्धोपि पामोज्जं, सीलवन्तस्स भिक्खुनो ।
करोति अपि देवानं, सीलगन्धे कथाव का ॥

सब्बेसं गन्धजातानं, सम्पत्तिं अभिभुय्यति ।
अविघाती दिसा सब्बा, सीलगन्धो पवायति ॥

अप्पकापि कता कारा, सीलवन्ते महप्फला ।
होन्तीति सीलवा होति, पूजासक्कारभाजनं ॥

सीलवन्तं न बाधन्ति, आसवा दिट्ठधम्मिका ।
सम्परायिकदुक्खानं, मूलं खनति सीलवा ॥

या मनुस्सेसु सम्पत्ति, या च देवेसु सम्पदा ।
न सा सम्पन्नसीलस्स, इच्छतो होति दुल्लभा ॥

अच्चन्तसन्ता पन या, अयं निब्बानसम्पदा ।
मनो सम्पन्नसीलस्स, तमेव अनुधावति ॥

सब्बसम्पत्तिमूलम्हि, सीलम्हि इति पण्डितो ।
अनेकाकारवोकारं, आनिसंसं विभावयेति ॥

एवञ्चि विभावयतो सीलविपत्तितो उब्बिज्जित्वा सीलसम्पत्तिनिन्नं मानसं होति । तस्मा यथावुत्तं इमं सीलविपत्तिया आदीनवं इमञ्च सीलसम्पत्तिया आनिसंसं दिस्वा सब्बादरेन सीलं वोदापेतब्बन्ति ।

एत्तावता च “सीले पतिट्ठाय नरो सपज्जो”ति इमिस्सा गाथाय सीलसमाधिपज्जामुखेन देसिते विसुद्धिमग्गे **सीलं** ताव परिदीपितं होति ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते विसुद्धिमग्गे

सीलनिद्देशो नाम पठमो परिच्छेदो ।

२. धुतङ्गनिद्देशो

२२. इदानीं येहि अप्पिच्छतासन्तुट्ठितादीहि गुणेहि वुत्तप्पकारस्स सीलस्स वोदानं होति, ते गुणे सम्पादेतुं यस्मा समादिन्नसीलेन योगिना धुतङ्गसमादानं कातब्बं । एवञ्चिस्स अप्पिच्छतासन्तुट्ठितासल्लेखपविवेकापचयवीरियारम्भसुभरतादिगुणसलिलविक्खालितमलं सीलञ्चेव सुपरिसुद्धं भविस्सति, वतानि च सम्पज्जिस्सन्ति । इति अनवज्जसीलब्बतगुणपरिसुद्धसब्बसमाचारो पोराणे अरियवंसत्तये पतिट्ठाय चतुत्थस्स भावनारामतासङ्घातस्स अरियवंसस्स अधिगमारहो भविस्सति । तस्मा धुतङ्गकथं आरभिस्साम ।

भगवता हि परिच्चत्तलोकामिसानं काये च जीविते च अनपेक्खानं अनुलोमपटिपदंयेव आराधेतुकामानं कुलपुत्तानं तेरसधुतङ्गानि अनुज्जातानि । सेय्यथिदं — पंसुकूलिकङ्गं, तेचीवरिकङ्गं, पिण्डपातिकङ्गं, सपदानचारिकङ्गं, एकासनिकङ्गं, पत्तपिण्डिकङ्गं, खलुपच्छाभक्तिकङ्गं, आरज्जिकङ्गं, रुक्खमूलिकङ्गं, अब्भोकासिकङ्गं, सोसानिकङ्गं, यथासन्थतिकङ्गं, नेसज्जिकङ्गन्ति । तत्थ —

अत्थतो लक्खणादीहि, समादानविधानतो ।
पभेदतो भेदतो च, तस्स तस्सानिसंसतो ॥

कुसलत्तिकतो चेव, धुतादीनं विभागतो ।
समासव्यासतो चापि, विज्जातब्बो विनिच्छयो ॥

२३. तत्थ अत्थतोति ताव रथिकसुसानसङ्कारकूटादीनं यत्थ कत्थचि पंसूनं उपरि ठितत्ता अब्भुग्गतट्ठेन तेसु तेसु पंसुकूलमिवाति पंसुकूलं, अथ वा पंसु विय कुच्छितभावं उलतीति पंसुकूलं, कुच्छितभावं गच्छतीति वुत्तं होति । एवं लद्धनिब्बचनस्स पंसुकूलस्स धारणं पंसुकूलं, तं सीलमस्साति **पंसुकूलिको** । पंसुकूलिकस्स अङ्गं **पंसुकूलिकङ्गं** । अङ्गन्ति कारणं वुच्चति । तस्मा येन समादानेन सो पंसुकूलिको होति, तस्सेतं अधिवचनन्ति वेदितब्बं ।

एतेनेव नयेन सङ्गाटित्तरासङ्गान्तरवासकसङ्गातं तिचीवरं सीलमस्साति **तेचीवरिको** । तेचीवरिकस्स अङ्गं **तेचीवरिकङ्गं** ।

भिक्षासङ्गातानं पन आमिसपिण्डानं पातोति पिण्डपातो, परेहि दिन्नानं पिण्डानं पत्ते निपतनन्ति वुत्तं होति । तं पिण्डपातं उज्झति तं तं कुलं उपसङ्कमन्तो गवेसतीति **पिण्डपातिको** । पिण्डाय वा पतितुं वतमेतस्साति पिण्डपाती, पतितुन्ति चरितुं, पिण्डपाती एव पिण्डपातिको । पिण्डपातिकस्स अङ्गं **पिण्डपातिकङ्गं** ।

दानं वुच्चति अवखण्डनं, अपेतं दानतोति अपदानं, अनवखण्डनन्ति अत्थो । सह अपदानेन सपदानं, अवखण्डनरहितं अनुघरन्ति वुत्तं होति । सपदानं चरितुं इदमस्स सीलन्ति सपदानचारी, सपदानचारी एव **सपदानचारिको** । तस्स अङ्गं **सपदानचारिकङ्गं** ।

एकासने भोजनं एकासनं, तं सीलमस्साति **एकासनिको** । तस्स अङ्गं **एकासनिकङ्गं** ।

दुतियभाजनस्स पटिक्खित्तत्ता केवलं एकस्मिंयेव पत्ते पिण्डो पत्तपिण्डो । इदानि पत्तपिण्डगहणे पत्तपिण्डसज्जं कत्वा पत्तपिण्डो सीलमस्साति **पत्तपिण्डिको** । तस्स अङ्गं **पत्तपिण्डिकङ्गं** ।

खलूति पटिसेधनत्थे निपातो । पवारितेन सता पच्छा लद्धं भत्तं पच्छाभत्तं नाम, तस्स पच्छाभत्तस्स भोजनं पच्छाभत्तभोजनं, तस्मिं पच्छाभत्तभोजने पच्छाभत्तसज्जं कत्वा पच्छाभत्तं सीलमस्साति पच्छाभत्तिको । न पच्छाभत्तिको **खलुपच्छाभत्तिको** । समादानवसेन पटिक्खित्तातिरिक्तभोजनस्सेतं नामं । अट्टकथायं पन वुत्तं खलूति एको सकुणो । सो मुखेन फलं गहेत्वा तस्मिं पतिते पुन अज्जं न खादति । तादिसो अयन्ति खलुपच्छाभत्तिको । तस्स अङ्गं **खलुपच्छाभत्तिकङ्गं** ।

अरज्जे निवासो सीलमस्साति **आरज्जिको** । तस्स अङ्गं **आरज्जिकङ्गं** ।

रुक्खमूले निवासो रुक्खमूलं, तं सीलमस्साति **रुक्खमूलिको** । रुक्खमूलिकस्स अङ्गं **रुक्खमूलिकङ्गं** ।
अब्भोकासिकसोसानिकङ्गेसुपि एसेव नयो ।

यदेव सन्थतं यथासन्थतं, इदं तुहं पापुणातीति एवं पठमं उद्दिट्ठसेनासनस्सेतं अधिवचनं । तस्मिं यथासन्थते विहरितुं सीलमस्साति **यथासन्थतिको** । तस्स अङ्गं **यथासन्थतिकङ्गं** ।

सयनं पटिक्खिपित्वा निसज्जाय विहरितुं सीलमस्साति नेसज्जिको । तस्स अङ्गं नेसज्जिकङ्गं ।

सब्बानेव पनेतानि तेन तेन समादानेन धुतकिलेसत्ता धुतस्स भिक्खुनो अङ्गानि, किलेसधुननतो वा धुतन्ति लद्धवोहारं जाणं अङ्गं एतेसन्ति धुतङ्गानि । अथ वा धुतानि च तानि पटिपक्खनिद्धुननतो अङ्गानि च पटिपत्तियातिपि धुतङ्गानि । एवं तावेत्थ अत्थतो विज्जातब्बो विनिच्छयो ।

सब्बानेव पनेतानि समादानचेतनालक्खणानि । वुत्तम्पि चेतं “यो समादियति, सो पुग्गलो । येन समादियति, चित्तचेतसिका एते धम्मा । या समादानचेतना, तं धुतङ्गं । यं पटिक्खिपति, तं वत्थू”ति । सब्बानेव च लोलुप्पविद्धंसनरसानि, निल्लोलुप्पभावपच्चुपट्टानानि अपिच्छतादिअरियधम्मपदट्टानानि । एवमेत्थ लक्खणादीहि वेदितब्बो विनिच्छयो ।

समादानविधानतोतिआदीसु पन पञ्चसु सब्बानेव धुतङ्गानि धरमाने भगवति भगवतोव सन्तिके समादातब्बानि । परिनिब्बुते महासावकस्स सन्तिके । तस्मिं असति खीणासवस्स, अनागामिस्स, सकदागामिस्स, सोतापन्नस्स, तिपिटकस्स, द्विपिटकस्स, एकपिटकस्स, एकसङ्गीतिकस्स, अट्ठकथाचरियस्स । तस्मिं असति धुतङ्गधरस्स, तस्मिम्पि असति चेतियङ्गणं सम्मज्जित्वा उक्कुटिकं निसीदित्वा सम्मासम्बुद्धस्स सन्तिके वदन्तेन विय समादातब्बानि, अपिच सयम्पि समादातुं वट्टति एव । एत्थ च चेतियपब्बते द्वे भातिकत्थेरानं जेडुकभातु धुतङ्गपिच्छताय वत्थु कथेतब्बं । अयं ताव साधारणकथा ।

१. पंसुकूलिकङ्गकथा

२४. इदानि एकेकस्स समादानविधानपभेदभेदानिसंसे वण्णयिस्साम । पंसुकूलिकङ्गं ताव “गहपतिदानचीवरं पटिक्खिपामि, पंसुकूलिकङ्गं समादियामी”ति इमेसु द्वीसु वचनेसु अज्जतरेन समादिन्नं होति । इदं तावेत्थ समादानं ।

एवं समादिन्नधुतङ्गेन पन तेन सोसानिकं, पापणिकं, रथियचोळं, सङ्कारचोळं, सोत्थियं, न्हानचोळं, तित्थचोळं, गतपच्चागतं, अग्गिडड्डं, गोखायितं, उपचिकाखायितं, उन्दूरखायितं, अन्तच्छिन्नं, दसाच्छिन्नं, धजाहटं, थूपचीवरं, समणचीवरं, आभिसेकिकं, इद्धिमयं, पन्थिकं, वाताहटं, देवदत्तियं, सामुदियन्ति एतेसु अज्जतरं चीवरं गहेत्वा फालेत्वा दुब्बलट्टानं पहाय थिरट्टानानि धोवित्वा चीवरं कत्वा पोराणं गहपतिचीवरं अपनेत्वा परिभुज्जितब्बं ।

तत्थ सोसानिकन्ति सुसाने पतितकं । पापणिकन्ति आपणद्वारे पतितकं । रथियचोळन्ति पुज्जत्थिकेहि वातपानन्तरेन रथिकाय छड्डितचोळकं । सङ्कारचोळन्ति सङ्कारट्टाने छड्डितचोळकं । सोत्थियन्ति गब्भमलं पुज्जित्वा छड्डितवत्थं । तिस्सामच्चमाता किर सतग्घनकेन वत्थेन गब्भमलं पुज्जापेत्वा पंसुकूलिका गण्हिस्सन्तीति तालवेळिमग्गे छड्डापेसि । भिक्खू जिण्णकट्टानत्थमेव गण्हन्ति । न्हानचोळन्ति यं भूतवेज्जेहि ससीसं न्हापिता काळकण्णिचोळन्ति छड्डेत्वा गच्छन्ति ।

तित्थचोळन्ति न्हानतित्थे छड्डितपिलोतिका । गतपच्चागतन्ति यं मनुस्सा सुसानं गन्त्वा पच्चागता न्हत्वा छड्डेन्ति । अग्गिडड्डन्ति अग्गिना डड्डपदेसं । तज्हि मनुस्सा छड्डेन्ति । गोखायितादीनि पाकटानेव । तादिसानिपि हि मनुस्सा छड्डेन्ति । धजाहटन्ति नावं आरोहन्ता धजं बन्धित्वा आरूहन्ति । तं तेसं दस्सनातिक्कमे गहेतुं वट्टति । यम्पि युद्धभूमियं धजं बन्धित्वा ठपितं, तं द्विन्मपि सेनानं गतकाले गहेतुं वट्टति ।

थूपचीवरन्ति वम्मिकं परिकिखपित्वा बलिकम्मं कतं । समणचीवरन्ति भिक्खुसन्तकं । आभिसेकिकन्ति रज्जो अभिसेकट्टाने छड्डितचीवरं । इद्धिमयन्ति एहिभिक्खुचीवरं । पन्थिकन्ति अन्तरामग्गे पतितकं । यं पन सामिकानं सतिसम्मोसेन पतितं, तं थोकं रक्खित्वा गहेतब्बं । वाताहटन्ति वातेन पहरित्वा दूरे पातितं, तं पन सामिके अपस्सन्तेन गहेतुं वट्टति । देवदत्तियन्ति अनुरुद्धत्थेरस्स विय देवताहि दिन्नकं । सामुद्धियन्ति समुद्धवीचीहि थले उस्सारितं ।

यं पन सङ्खस्स देमाति दिन्नं, चोळकभिक्खाय वा चरमानेहि लद्धं, न तं पंसुकूलं । भिक्खुदत्तियेपि यं वस्सग्गेन गाहेत्वा वा दीयति, सेनासनचीवरं वा होति, न तं पंसुकूलं । नो गाहापेत्वा दिन्नमेव पंसुकूलं । तत्रपि यं दायकेहि भिक्खुस्स पादमूले निक्खित्तं, तेन पन भिक्खुना पंसुकूलिकस्स हत्थे ठपेत्वा दिन्नं, तं एकतोसुद्धिकं नाम । यं भिक्खुनो हत्थे ठपेत्वा दिन्नं, तेन पन पादमूले ठपितं, तम्पि एकतोसुद्धिकं । यं भिक्खुनोपि पादमूले ठपितं, तेनापि तथेव दिन्नं, तं उभतोसुद्धिकं । यं हत्थे ठपेत्वा लद्धं, हत्थेयेव ठपितं, तं अनुक्कट्टचीवरं नाम । इति इमं पंसुकूलभेदं जत्वा पंसुकूलिकेन चीवरं परिभुज्जितब्बन्ति इदमेत्थ विधानं ।

अयं पन पभेदो, तयो पंसुकूलिका उक्कट्टो मज्झिमो मुदूति । तत्थ सोसानिकंयेव गणहन्तो उक्कट्टो होति । पब्बजिता गणिहस्सन्तीति ठपितकं गणहन्तो मज्झिमो । पादमूले ठपेत्वा दिन्नकं गणहन्तो मुदूति ।

तेसु यस्स कस्सचि अत्तनो रुचिया गिहिदिन्नकं सादितक्खणे धुतङ्गं भिज्जति । अयमेत्थ भेदो ।

अयं पनानिसंसो, “पंसुकूलचीवरं निस्साय पब्बज्जा”ति (महाव० १२८) वचनतो निस्सयानुरूपपटिपत्तिसम्भावो, पठमे अरियवंसे पतिट्ठानं, आरक्खदुक्खाभावो, अपरायत्तवृत्तिता, चोरभयेन अभयता, परिभोगतण्हाय अभावो, समणसारुपपरिक्खारता, “अप्पानि चेव सुलभानि च तानि च अनवज्जानी”ति (अ० नि० ४.२७; इतिवु० १०१) भगवता संवण्णितपच्चयता, पासादिकता, अप्पिच्छतादीनं फलनिप्फत्ति, सम्मापटिपत्तिया अनुब्रूहणं, पच्छिमाय जनताय दिट्ठानुगतिआपादनन्ति ।

मारसेनविघाताय, पंसुकूलधरो यति ।
सन्नद्धकवचो युद्धे, खत्तियो विय सोभति ॥

पहाय कासिकादीनि, वरवत्थानि धारितं ।
यं लोकगरुणा को तं, पंसुकूलं न धारये ॥

तस्मा हि अत्तनो भिक्खु, पटिज्जं समनुस्सरं ।
योगाचारानुकूलम्हि, पंसुकूले रतो सियाति ॥

अयं ताव पंसुकूलिकङ्गे समादानविधानपभेदभेदानिसंसवण्णना ।

२. तेचीवरिकङ्कथा

२५. तदनन्तरं पन तेचीवरिकङ्कं “चतुत्थकचीवरं पटिक्खिपामि, तेचीवरिकङ्कं समादियामी”ति इमेसं अज्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

तेन पन तेचीवरिकेन चीवरदुस्सं लभित्वा याव अफासुकभावेन कातुं वा न सक्कोति, विचारकं वा न लभति, सूचिआदीसु वास्स किञ्चि न सम्पज्जति, ताव निक्खिपितब्बं । निक्खित्तपच्चया दोसो नत्थि । रजितकालतो पन पट्टाय निक्खिपितुं न वट्ठति, धुतङ्गचोरो नाम होति । इदमस्स विधानं ।

पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ **उक्कट्टेन** रजनकाले पठमं अन्तरवासकं वा उत्तरासङ्गं वा रजित्वा तं निवासेत्वा इतरं रजितब्बं । तं पारुपित्वा सङ्घाटि रजितब्बा । सङ्घाटिं पन निवासेतुं न वट्ठति । इदमस्स गामन्तसेनासने वत्तं । आरज्जके पन द्वे एकतो धोवित्वा रजितुं वट्ठति । यथा पन कञ्चि दिस्वा सक्कोति कासावं आकट्ठित्वा उपरिकातुं, एवं आसन्ने ठाने निसीदितब्बं । **मज्झिमस्स** रजनसालायं रजनकासावं नाम होति, तं निवासेत्वा वा पारुपित्वा वा रजनकम्मं कातुं वट्ठति । **मुदुकस्स** सभागभिक्षूनं चीवरानि निवासेत्वा वा पारुपित्वा वा रजनकम्मं कातुं वट्ठति । तत्रट्ठकपच्चत्थरणम्पि तस्स वट्ठति । परिहरितुं पन न वट्ठति । सभागभिक्षूनं चीवरम्पि अन्तरन्तरा परिभुज्जितुं वट्ठति । धुतङ्गतेचीवरिकस्स पन चतुत्थं वत्तमानं अंसकासावमेव वट्ठति । तज्ज खो वित्थारतो विदत्थि, दीघतो तिहत्थमेव वट्ठति ।

इमेसं पन तिण्णम्पि चतुत्थकचीवरं सादितक्खणेयेव धुतङ्गं भिज्जति । अयमेत्थ **भेदो** ।

अयं पनानिसंसो, तेचीवरिको भिक्षु सन्तुट्ठो होति कायपरिहारिकेन चीवरेन । तेनस्स पक्खिनो विय समादायेव गमनं, अप्पसमारम्भता, वत्थसन्निधिपरिवज्जनं, सल्लहुकवुत्तिता, अतिरेकचीवरलोलुप्पप्पहानं, कप्पिये मत्तकारिताय सल्लेखवुत्तिता, अप्पिच्छतादीनं फलनिप्फत्तीति एवमादयो गुणा सम्पज्जन्तीति ।

अतिरेकवत्थतण्हं, पहाय सन्निधिविवज्जितो धीरो ।
सन्तोससुखरसज्जू, तिचीवरधरो भवति योगी ॥

तस्मा सपत्तचरणो, पक्खीव सचीवरोव योगिवरो ।
सुखमनुविचरितुकामो, चीवरनियमे रतिं कथिराति ॥

अयं तेचीवरिकङ्गे समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ।

३. पिण्डपातिकङ्कथा

२६. पिण्डपातिकङ्कम्पि “अतिरेकलाभं पटिक्खिपामि, पिण्डपातिकङ्कं समादियामी”ति इमेसं अज्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

तेन पन पिण्डपातिकेन “सङ्घभत्तं, उद्देसभत्तं, निमन्तनभत्तं, सलाकभत्तं, पक्खिकं, उपोसथिकं, पाटिपदिकं, आगन्तुकभत्तं, गमिकभत्तं, गिलानभत्तं, गिलानुपट्टाकभत्तं, विहारभत्तं, धुरभत्तं, वारकभत्तं”न्ति एतानि चुद्धस भत्तानि न सादितब्बानि । सचे पन “सङ्घभत्तं गणहथा”तिआदिना नयेन अवत्वा “अम्हाकं गेहे सङ्घो भिक्षुं गणहातु, तुम्हेपि भिक्षुं गणहथा”ति वत्वा दिन्नानि होन्ति, तानि सादितुं वट्ठन्ति । सङ्घतो निरामिससलाकापि विहारे पक्कभत्तम्पि वट्ठतियेवाति इदमस्स विधानं ।

पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ **उक्कट्टो** पुरतोपि पच्छतोपि आहटभिक्षुं गणहति, पत्तद्वारे ठत्वा पत्तं

गणहन्तानमि देति, पटिक्कमनं आहरित्वा दिन्नभिक्षाम्पि गणहति, तं दिवसं पन निसीदित्वा भिक्षुं न गणहति ।
मज्झिमो तं दिवसं निसीदित्वापि गणहति, स्वातनाय पन नाधिवासेति । **मुदुको** स्वातनायपि पुनदिवसायपि भिक्षुं
 अधिवासेति । ते उभोपि सेरिविहारसुखं न लभन्ति, उक्कट्टोव लभति । एकस्मिं किर गामे अरियवंसो होति, उक्कट्टो इतरे
 आह — “आयामावुसो, धम्मसवनाया”ति । तेसु एको एकेनम्हि, भन्ते, मनुस्सेन निसीदापितोति आह । अपरो मया, भन्ते,
 स्वातनाय एकस्स भिक्षा अधिवासिताति । एवं ते उभो परिहीना । इतरो पातोव पिण्डाय चरित्वा गन्त्वा धम्मरसं
 पटिसंवेदेसि ।

इमेसं पन तिण्णम्पि सङ्गभत्तादिअतिरेकलाभं सादितक्खणेव धुतङ्गं भिज्जति । अयमेत्थ **भेदो** ।

अयं पनानिसंसो, “पिण्डियालोपभोजनं निस्साय पब्बज्जा”ति (अ० नि० ४.२७; इतिवु० १०१) वचनतो
 निस्सयानुरूपपटिपत्तिसम्भावो, दुतिये अरियवंसे पतिट्ठानं, अपरायत्तवुत्तिता, “अप्पानि चेव सुलभानि च तानि च
 अनवज्जानी”ति भगवता संवण्णितपच्चयता, कोसज्जनिम्महनता, परिसुद्धाजीवता, सेखियपटिपत्तिपूरणं, अपरपोसिता,
 परानुगहकिरिया, मानप्पहानं, रसतण्हानिवारणं, गणभोजनपरम्परभोजनचारित्तसिक्खापदेहि अनापत्तिता, अप्पिच्छतादीनं
 अनुलोमवुत्तिता, सम्मापटिपत्तिब्रूहं, पच्छिमजनतानुकम्पनन्ति ।

पिण्डियालोपसन्तुट्ठो, अपरायत्तजीविको ।
 पहीनाहारलोलुप्पो, होति चातुद्विसो यति ॥

विनोदयति कोसज्जं, आजीवस्स विसुज्झति ।
 तस्मा हि नातिमज्जेय्य, भिक्षाचरियाय सुमेधसो ॥

एवरूपस्स हि —

“पिण्डपातिकस्स भिक्षुनो,
 अत्तभरस्स अनज्जपोसिनो ।
 देवापि पिहयन्ति तादिनो,
 नो चे लाभसिलोकनिस्सितो”ति ॥

अयं पिण्डपातिकङ्गे समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ।

४. सपदानचारिकङ्कथा

२७. सपदानचारिकङ्कम्पि “लोलुप्पचारं पटिक्खिपामि, सपदानचारिकङ्कं समादियामी”ति इमेसं अज्जतरवचनेन
 समादिन्नं होति ।

तेन पन सपदानचारिकेन गामद्वारे ठत्वा परिस्सयाभावो सल्लक्खेतब्बो । यस्सा रच्छाय वा गामे वा परिस्सयो होति, तं
 पहाय अज्जत्थ चरितुं वट्ठति । यस्मिं घरद्वारे वा रच्छाय वा गामे वा किञ्चि न लभति, अगामसज्जं कत्वा गन्तव्वं । यत्थ
 किञ्चि लभति, तं पहाय गन्तुं न वट्ठति । इमिना च भिक्षुना कालतरं पविसितव्वं, एवहि अफासुकट्ठानं पहाय अज्जत्थ

गन्तुं सक्खिस्सति । सचे पनस्स विहारे दानं देन्ता अन्तरामग्गे वा आगच्छन्ता मनुस्सा पत्तं गहेत्वा पिण्डपातं देन्ति वट्ठति । इमिना च मग्गं गच्छन्तेनापि भिक्खाचारवेलायं सम्पत्तगामं अनतिक्कमित्वा चरितब्बमेव । तत्थ अलभित्वा वा थोकं लभित्वा वा गामपटिपाटिया चरितब्बन्ति इदमस्स विधानं ।

पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ **उक्कट्टो** पुरतो आहट्ठिक्खम्पि पच्छतो आहट्ठिक्खम्पि पटिक्कमनं आहरित्वा दिव्यमानम्पि न गण्हति, पत्तद्वारे पन पत्तं विस्सज्जेति । इमस्मिहि धुतङ्गे महाकस्सपत्थेरेन सदिसो नाम नत्थि । तस्सपि पत्तविस्सट्ठुट्ठानमेव पज्जायति । **मज्झिमो** पुरतो वा पच्छतो वा आहट्ठि पटिक्कमनं आहट्ठि गण्हति, पत्तद्वारेपि पत्तं विस्सज्जेति, न पन भिक्खं आगमयमानो निसीदति । एवं सो उक्कट्टपिण्डपातिकस्स अनुलोमेति । **मुदुको** तं दिवसं निसीदित्वा आगमेति ।

इमेसं पन तिण्णम्पि लोलुप्पचारे उप्पन्नमत्ते धुतङ्गं भिज्जति । अयमेत्थ भेदो ।

अयं पनानिसंसो, कुलेसु निच्चनवकता, चन्दूपमता, कुलमच्छेरप्पहानं, समानुकम्पिता, कुलूपकादीनवाभावो, अक्कानानभिनन्दना, अभिहारेन अनत्थिकता, अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवुत्तिताति ।

चन्दूपमो निच्चनवो कुलेसु,
अमच्छरी सब्बसमानुकम्पो ।
कुलूपकादीनवविप्पमुत्तो,
होतीध भिक्खु सपदानचारी ॥

लोलुप्पचारज्ज पहाय तस्मा,
ओक्खित्तचक्खु युगमत्तदस्सी ।
आकङ्खमानो भुवि सेरिचारं,
चरेय्य धीरो सपदानचारन्ति ॥

अयं सपदानचारिकङ्गे समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ।

५. एकासनिकङ्गकथा

२८. एकासनिकङ्गम्पि “नानासनभोजनं पटिक्खिपामि, एकासनिकङ्गं समादियामी”ति इमेसं अज्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

तेन पन एकासनिकेन आसनसालायं निसीदन्तेन थेरासने अनिसीदित्वा “इदं मय्हं पापुणिस्सती”ति पतिरूपं आसनं सल्लक्खित्वा निसीदितब्बं । सचस्स विप्पकते भोजने आचरियो वा उपज्झायो वा आगच्छति, उट्ठाय वत्तं कातुं वट्ठति । तिपिटकचूलाभयत्थेरो पनाह “आसनं वा रक्खेय्य भोजनं वा, अयज्ज विप्पकतभोजनो, तस्मा वत्तं करोतु, भोजनं पन मा भुज्जतू”ति । इदमस्स विधानं ।

पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ **उक्कट्टो** अप्पं वा होतु बहु वा, यम्हि भोजने हत्थं ओतारेति, ततो अज्जं

गण्हितुं न लभति । सचेपि मनुस्सा “थेरेन न किञ्चि भुत्त”न्ति सप्पिआदीनि आहरन्ति, भेसज्जत्थमेव वट्टन्ति, न आहारत्थं । **मज्झिमो** याव पत्ते भत्तं न खीयति, ताव अज्जं गण्हितुं लभति । अयज्हि भोजनपरियन्तिको नाम होति । **मुदुको** याव आसना न वुट्ठाति ताव भुज्जितुं लभति । सो हि उदकपरियन्तिको वा होति याव पत्तधोवनं न गण्हाति ताव भुज्जनतो, आसनपरियन्तिको वा याव न वुट्ठाति ताव भुज्जनतो ।

इमेसं पन तिण्णम्मि नानासनभोजनं भुत्तक्खणे धुतङ्गं भिज्जति । अयमेत्थ **भेदो** ।

अयं पनानिसंसो, अप्पाबाधता, अप्पातङ्कता, लहुट्ठानं, बलं, फासुविहारो, अनतिरित्तपच्चया अनापत्ति, रसतण्हाविनोदनं अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवुत्तिताति ।

एकासनभोजने रतं,
न यतिं भोजनपच्चया रुजा ।
विसहन्ति रसे अलोलुपो,
परिहापेति न कम्ममत्तनो ॥

इति फासुविहारकारणे,
सुचिसल्लेखरतूपसेविते ।
जनयेथ विसुद्धमानसो,
रतिमेकासनभोजने यतीति ॥

अयं एकासनिकङ्गे समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ।

६. पत्तपिण्डिकङ्ककथा

२९. पत्तपिण्डिकङ्कम्मि “दुतियकभाजनं पटिक्खिपामि, पत्तपिण्डिकङ्कं समादियामी”ति इमेसं अज्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

तेन पन पत्तपिण्डिकेन यागुपानकाले भाजने ठपेत्वा ब्यज्जने लद्धे ब्यज्जनं वा पठमं खादितब्बं, यागु वा पातब्बा । सचे पन यागुयं पक्खिपति, पूतिमच्छकादिहि ब्यज्जने पक्खित्ते यागु पटिकूला होति, अप्पटिकूलमेव च कत्वा भुज्जितुं वट्टति । तस्मा तथारूपं ब्यज्जनं सन्धाय इदं वुत्तं । यं पन मधुसक्करादिकं अप्पटिकूलं होति, तं पक्खिपितब्बं । गण्हन्तेन च पमाणयुत्तमेव गण्हितब्बं । आमकसाकं हत्थेन गहेत्वा खादितुं वट्टति । तथा पन अकत्वा पत्तेयेव पक्खिपितब्बं । दुतियकभाजनस्स पन पटिक्खित्तत्ता अज्जं रुक्खपण्णम्मि न वट्टतीति इदमस्स **विधानं** ।

पभेदतो पन अयम्मि तिविधो होति । तत्थ **उक्कट्टस्स** अज्जत्र उच्छुखादनकाला कचवरम्मि छुट्टेतुं न वट्टति । ओदनपिण्डमच्छमंसपूर्वेपि भिन्दित्वा खादितुं न वट्टति । **मज्झिमस्स** एकेन हत्थेन भिन्दित्वा खादितुं वट्टति, हत्थयोगी नामेस । **मुदुको** पन पत्तयोगी नाम होति, तस्स यं सक्का होति पत्ते पक्खिपितुं, तं सब्बं हत्थेन वा दन्तेहि वा भिन्दित्वा खादितुं वट्टति ।

इमेसं पन तिण्णम्पि दुतियकभाजनं सादितक्खणे धुतङ्गं भिज्जति । अयमेत्थ भेदो ।

अयं पनानिसंसो, नानारसतण्हाविनोदनं । अत्रिच्छताय पहानं, आहारे पयोजनमत्तदस्सिता, थालकादिपरिहरणखेदाभावो, अविक्खित्तभोजिता, अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवुत्तिताति ।

नानाभाजनविक्खेपं, हित्वा ओक्खित्तलोचनो ।
खणन्तो विय मूलानि, रसतण्हाय सुब्बतो ॥

सरूपं विय सन्तुट्ठिं, धारयन्तो सुमानसो ।
परिभुज्जेय्य आहारं, को अज्जो पत्तपिण्डकोति ॥

अयं पत्तपिण्डकङ्गे समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ।

७. खलुपच्छाभक्तिकङ्गकथा

३०. खलुपच्छाभक्तिकङ्गम्पि “अतिरित्तभोजनं पटिक्खिपामि, खलुपच्छाभक्तिकङ्गं समादियामी”ति इमेसं अज्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

तेन पन खलुपच्छाभक्तिकेन पवारेत्वा पुन भोजनं कप्पियं कारेत्वा न भुज्जितब्बं । इदमस्स विधानं ।

पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ **उक्कट्टो** यस्मा पठमपिण्डे पवारणा नाम नत्थि, तस्मिं पन अज्झोहरियमाने अज्जं पटिक्खिपतो होति, तस्मा एवं पवारितो पठमपिण्डं अज्झोहरित्वा दुतियपिण्डं न भुज्जति । **मज्झिमो** यस्मिं भोजने पवारितो, तदेव भुज्जति । **मुदुको** पन याव आसना न वुट्ठाति ताव भुज्जति ।

इमेसं पन तिण्णम्पि पवारितानं कप्पियं कारापेत्वा भुत्तक्खणे धुतङ्गं भिज्जति । अयमेत्थ भेदो ।

अयं पनानिसंसो, अनतिरित्तभोजनापत्तिया दूरभावो, ओदरिकत्ताभावो, निरामिससन्निधिता, पुन परियेसनाय अभावो, अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवुत्तिताति ।

परियेसनाय खेदं, न याति न करोति सन्निधिं धीरो ।
ओदरिकत्तं पजहति, खलुपच्छाभक्तिको योगी ॥

तस्मा सुगतपसत्थं, सन्तोसगुणादिवुट्ठिसज्जननं ।
दोसे विधुनितुकामो, भजेय्य योगी धुतङ्गमिदन्ति ॥

अयं खलुपच्छाभक्तिकङ्गे समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ।

८. आरज्जिकङ्गकथा

३१. आरज्जिकङ्गम्पि “गामन्तसेनासनं पटिक्खिपामि, आरज्जिकङ्गं समादियामी”ति इमेसं अज्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

तेन पन आरज्जिकेन गामन्तसेनासनं पहाय अरज्जे अरुणं उट्ठापेतब्बं । तत्थ सद्धि उपचारेन गामोयेव **गामन्तसेनासनं** ।

गामो नाम यो कोचि एककुटिको वा अनेककुटिको वा परिकिखत्तो वा अपरिकिखत्तो वा समनुस्सो वा अमनुस्सो वा अन्तमसो अतिरेकचातुमासनिविट्ठो यो कोचि सत्थोपि ।

गामूपचारो नाम परिकिखत्तस्स गामस्स सचे अनुराधपुरस्सेव द्वे इन्दखीला होन्ति, अब्भन्तरिमे इन्दखीले ठितस्स थाममज्झिमस्स पुरिसस्स लेट्ठुपातो । तस्स लक्खणं यथा तरुणमनुस्सा अत्तनो बलं दस्सेन्ता बाहं पसारेत्वा लेट्ठुं खिपन्ति, एवं खित्तस्स लेट्ठुस्स पतनट्ठानब्भन्तरन्ति विनयधरा । सुत्तन्तिका पन काकनिवारणनियमेन खित्तस्साति वदन्ति । अपरिकिखत्तगामे यं सब्बपच्चन्तिमस्स घरस्स द्वारे ठितो मातुगामो भाजनेन उदकं छट्ठेति, तस्स पतनट्ठानं धरूपचारो । ततो वुत्तनयेन एको लेट्ठुपातो गामो, दुतियो गामूपचारो ।

अरज्जं पन विनयपरियाये ताव “ठपेत्वा गामज्ज गामूपचारज्ज सब्बमेतं अरज्जं”न्ति (पारा० ९२) वुत्तं । अभिधम्मपरियाये “निक्खमित्वा बहि इन्दखीला, सब्बमेतं अरज्जं”न्ति (विभ० ५२९) वुत्तं । इमस्मिं पन सुत्तन्तिकपरियाये “आरज्जकं नाम सेनासनं पञ्चधनुसतिकं पच्छिम”न्ति इदं लक्खणं । तं आरोपितेन आचरियधनुना परिकिखत्तस्स गामस्स इन्दखीलतो अपरिकिखत्तस्स पठमलेट्ठुपाततो पट्ठाय याव विहारपरिक्खेपा मिनित्वा ववत्थपेतब्बं ।

सचे पन विहारो अपरिकिखत्तो होति, यं सब्बपठमं सेनासनं वा भत्तसाला वा धुवसन्निपातट्ठानं वा बोधि वा चेतियं वा दूरे चेपि सेनासनतो होति, तं परिच्छेदं कत्वा मिनितब्बन्ति **विनयट्ठकथासु** वुत्तं । **मज्झिमट्ठकथायं** पन विहारस्सपि गामस्सेव उपचारं नीहरित्वा उभिनं लेट्ठुपातानं अन्तरा मिनितब्बन्ति वुत्तं । इदमेत्थ पमाणं ।

सचेपि आसन्ने गामो होति, विहारे ठितेहि मानुसकानं सद्धो सुय्यति, पब्बतनदीआदीहि पन अन्तरितत्ता न सक्का उज्जु गन्तुं । यो तस्स पकतिमग्गो होति, सचेपि नावाय सज्जरितब्बो, तेन मग्गेन पञ्चधनुसतिकं गहेतब्बं । यो पन आसन्नगामस्स अङ्गसम्पादनत्थं ततो ततो मग्गं पिदहति, अयं धुतङ्गचोरो होति ।

सचे पन आरज्जिकस्स भिक्खुनो उपज्झायो वा आचरियो वा गिलानो होति, तेन अरज्जे सप्पायं अलभन्तेन गामन्तसेनासनं नेत्वा उपट्ठातब्बो । कालस्सेव पन निक्खमित्वा अङ्गयुत्तट्ठाने अरुणं उट्ठापेतब्बं । सचे अरुणुट्ठानवेलायं तेसं आबाधो वट्ठेति, तेसंयेव किच्चं कातब्बं । न धुतङ्गसुद्धिकेन भवितब्बन्ति इदमस्स **विधानं** ।

पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ **उक्कट्टेन** सब्बकालं अरज्जे अरुणं उट्ठापेतब्बं । **मज्झिमो** चत्तारो वस्सिके मासे गामन्ते वसितुं लभति । **मुदुको** हेमन्तिकेपि ।

इमेसं पन तिण्णम्पि यथा परिच्छिन्ने काले अरज्जतो आगन्त्वा गामन्तसेनासने धम्मस्सवनं सुणन्तानं अरुणे उट्ठितेपि धुतङ्गं न भिज्जति । सुत्वा गच्छन्तानं अन्तरामग्गे उट्ठितेपि न भिज्जति । सचे पन उट्ठितेपि धम्मकथिके मुहुत्तं निपज्जित्वा गमिस्सामाति निद्वायन्तानं अरुणं उट्ठहति, अत्तनो वा रुचिया गामन्तसेनासने अरुणं उट्ठपेन्ति, धुतङ्गं भिज्जतीति अयमेत्थ

भेदो।

अयं पनानिसंसो, आरज्जिको भिक्खु अरज्जसज्जं मनसिकरोन्तो भब्बो अलद्धं वा समाधिं पटिलद्धं लद्धं वा रक्खितुं, सत्थापिस्स अत्तमनो होति। यथाह — “तेनाहं, नागित, तस्स भिक्खुनो अत्तमनो होमि अरज्जविहारेना”ति (अ० नि० ६.४२; ८.८६)। पन्तसेनासनवासिनो चस्स असप्पायरूपादयो चित्तं न विक्खिपन्ति, विगतसन्तासो होति, जीवितनिकन्तिं जहति, पविवेकसुखरसं अस्सादेति, पंसुकूलिकादिभावोपि चस्स पतिरूपो होतीति।

पविवित्तो असंसट्ठो, पन्तसेनासने रतो।
आराधयन्तो नाथस्स, वनवासेन मानसं॥

एको अरज्जे निवसं, यं सुखं लभते यति।
रसं तस्स न विन्दन्ति, अपि देवा सइन्दका॥

पंसुकूलज्ज एसोव, कवचं विय धारयं।
अरज्जसङ्गामगतो, अवसेसधुतायुधो॥

समत्थो नचिरस्सेव, जेतुं मारं सवाहिनिं।
तस्मा अरज्जवासम्हि, रतिं कयिराथ पण्डितोति॥

अयं आरज्जिकङ्गे समादानविधानप्यभेदभेदानिसंसवण्णना।

९. रुक्खमूलिकङ्कथा

३२. रुक्खमूलिकङ्कम्पि “छन्नं पटिक्खिपामि, रुक्खमूलिकङ्कं समादियामी”ति इमेसं अज्जतरवचनेन समादिन्नं होति।

तेन पन रुक्खमूलिकेन सीमन्तरिकरुक्खं, चेतियरुक्खं, निय्यासरुक्खं, फलरुक्खं, वग्गुलिरुक्खं, सुसिररुक्खं, विहारमज्जे ठितरुक्खन्ति इमे रुक्खे विवज्जेत्वा विहारपच्चन्ते ठितरुक्खो गहेतब्बोति इदमस्स विधानं।

पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति। तत्थ उक्कट्टो यथारुचितं रुक्खं गहेत्वा पटिजग्गापेतुं न लभति। पादेन पण्णसटं अपनेत्वा वसितब्बं। मज्झिमो तं ठानं सम्पत्तेहियेव पटिजग्गापेतुं लभति। मुदुकेन आरामिकसमणुद्देसे पक्कोसित्वा सोधापेत्वा समं कारापेत्वा वालुकं ओकिरापेत्वा पाकारपरिक्खेपं कारापेत्वा द्वारं योजापेत्वा वसितब्बं। महदिवसे पन रुक्खमूलिकेन तत्थ अनिसीदित्वा अज्जत्थ पटिच्छन्ने ठाने निसीदितब्बं।

इमेसं पन तिण्णम्पि छन्ने वासं कप्पितक्खणे धुतङ्गं भिज्जति। जानित्वा छन्ने अरुणं उट्ठापितमत्तेति अङ्गुत्तरभाणका। अयमेत्थ भेदो।

अयं पनानिसंसो, रुक्खमूलसेनासनं निस्साय पब्बज्जाति (महाव० १२८) वचनतो निस्सयानुरूपपटिपत्तिसम्भावो, अप्पानि चेव सुलभानि च तानि च अनवज्जानीति (अ० नि० ४.२७; इतिवु० १०१) भगवता संवण्णितपच्चयता, अभिण्हं

तरुपण्णविकारदस्सनेन अनिच्चसज्जासमुट्ठापनता, सेनासनमच्छेरकम्मरामतानं अभावो, देवताहि सहवासिता, अपिच्छतादीनं अनुलोमवुत्तिताति ।

वण्णितो बुद्धसेट्ठेन, निस्सयोति च भासितो ।
निवासो पविवित्तस्स, रुक्खमूलसमो कुतो ॥

आवासमच्छेरहरे, देवता परिपालिते ।
पविवित्ते वसन्तो हि, रुक्खमूलमिह सुब्बतो ॥

अभिरत्तानि नीलानि, पण्डूनि पतितानि च ।
पस्सन्तो तरुपण्णानि, निच्चसज्जं पनूदति ॥

तस्मा हि बुद्धदायज्जं, भावनाभिरतालयं ।
विवित्तं नातिमज्जेय्य, रुक्खमूलं विचक्खणोति ॥

अयं रुक्खमूलिकङ्गे समादानविधानपभेदभेदानिसंसवण्णना ।

१०. अब्भोकासिकङ्गकथा

३३. अब्भोकासिकङ्गमि “छन्नञ्च रुक्खमूलञ्च पटिक्खिपामि, अब्भोकासिकङ्गं समादियामी”ति इमेसं अज्जरवचनेन समादिन्नं होति ।

तस्स पन अब्भोकासिकस्स धम्मस्सवनाय वा उपोसथत्थाय वा उपोसथागारं पविसितुं वट्ठति । सचे पविट्ठस्स देवो वस्सति, देवे वस्समाने अनिक्खमित्वा वस्सूपरमे निक्खमितब्बं । भोजनसालं वा अगिसालं वा पविसित्वा वत्तं कातुं, भोजनसालाय थेरे भिक्खू भत्तेन आपुच्छितुं, उद्दिसन्तेन वा उद्दिसापेन्तेन वा छन्नं पविसितुं, बहि दुन्निक्खित्तानि मज्जपीठादीनि अन्तो पवेसेतुञ्च वट्ठति । सचे मग्गं गच्छन्तेन वुट्ठतरानं परिक्खारो गहितो होति, देवे वस्सन्ते मग्गमज्जे ठितं सालं पविसितुं वट्ठति । सचे न किञ्चि गहितं होति, सालाय ठस्सामीति वेगेन गन्तुं न वट्ठति । पकतिगतिया गन्त्वा पविट्ठेन पन याव वस्सूपरमा ठत्वा गन्तव्वन्ति इदमस्स विधानं । रुक्खमूलिकस्सापि एसेव नयो ।

पभेदतो पन अयमि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्टस्स रुक्खं वा पब्बतं वा गेहं वा उपनिस्साय वसितुं न वट्ठति । अब्भोकासेयेव चीवरकुटिं कत्वा वसितब्बं । मज्झिमस्स रुक्खपब्बतगेहानि उपनिस्साय अन्तो अप्पविसित्वा वसितुं वट्ठति । मुदुकस्स अच्छन्नमरियादं पब्भारमि साखामण्डपोपि पीठपटोपि खेत्तरक्खकादीहि छट्ठिता तत्रट्टककुटिकापि वट्ठतीति ।

इमेसं पन तिण्णमि वासत्थाय छन्नं वा रुक्खमूलं वा पविट्ठक्खणे धुतङ्गं भिज्जति । जानित्वा तत्थ अरुणं उट्ठापितमत्तेति अङ्गुत्तरभाणका । अयमेत्थ भेदो ।

अयं पनानिसंसो, आवासपलिबोधुपच्छेदो, थिनमिद्धपनूदनं, “मिगा विय असङ्गचारिनो, अनिकेता विहरन्ति

भिक्षवो'ति (सं० नि० १.२२४) पसंसाय अनुरूपता, निस्सङ्गता, चातुदिसता, अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवृत्तिताति ।

अनगारियभावस्स, अनुरूपे अदुल्लभे ।
तारामणिवितानमिह, चन्ददीपप्पभासिते ॥

अब्भोकासे वसं भिक्षु, मिगभूतेन चेतसा ।
थिनमिद्धं विनोदेत्वा, भावनारामतं सितो ॥

पविवेकरसस्सादं, नचिरस्सेव विन्दति ।
यस्मा तस्मा हि सप्पज्जो, अब्भोकासरतो सियाति ॥

अयं अब्भोकासिकङ्गे समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ।

११. सोसानिकङ्गकथा

३४. सोसानिकङ्गम्पि “न सुसानं पटिक्खिपामि, सोसानिकङ्गं समादियामी”ति इमेसं अज्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

तेन पन सोसानिकेन यं मनुस्सा गामं निवेसन्ता “इदं सुसान”न्ति ववत्थपेन्ति, न तत्थ वसितब्बं । न हि मतसरीरे अज्झापिते तं सुसानं नाम होति, झापितकालतो पन पट्टाय सचेपि द्वादसवस्सानि छट्ठितं, तं सुसानमेव ।

तस्मिं पन वसन्तेन चङ्कममण्डपादीनि कारेत्वा मज्जपीठं पज्जपेत्वा पानीयपरिभोजनीयं उपट्ठापेत्वा धम्मं वाचेन्तेन न वसितब्बं । गरुकं हि इदं धुतङ्गं, तस्मा उप्पन्नपरिस्सयविघातत्थाय सङ्कत्थेरं वा राजयुत्तकं वा जानापेत्वा अप्पमत्तेन वसितब्बं । चङ्कमन्तेन अद्धक्खिकेन आळाहनं ओलोकेन्तेन चङ्कमितब्बं ।

सुसानं गच्छन्तेनापि महापथा उक्कम्म उप्पथमग्गेन गन्तब्बं । दिवायेव आरम्मणं ववत्थपेतब्बं । एवज्जिस्स तं रत्तिं भयानकं न भविस्सति, अमनुस्सा रत्तिं विरवित्वा विरवित्वा आहिण्डन्तापि न केनचि पहरितब्बा । एकदिवसम्पि सुसानं अगन्तुं न वट्ठति । मज्झिमयामं सुसाने खेपेत्वा पच्छिमयामे पटिक्कमितुं वट्ठतीति अङ्गुत्तरभाणका । अमनुस्सानं पियं तिलपिट्टमासभत्तमच्छमंसखीरतेलगुळादिखज्जभोज्जं न सेवितब्बं । कुलगेहं न पविसितब्बन्ति इदमस्स विधानं ।

पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ **उक्कट्टेन** यत्थ धुवडाहधुवकुणपधुवरोदनानि अत्थि, तत्थेव वसितब्बं । **मज्झिमस्स** तीसु एकस्मिम्पि सति वट्ठति । **मुदुकस्स** वुत्तनयेन सुसानलक्खणं पत्तमत्ते वट्ठति ।

इमेसं पन तिण्णम्पि न सुसानमिह वासं कप्पनेन धुतङ्गं भिज्जति । सुसानं अगतदिवसेति अङ्गुत्तरभाणका । अयमेत्थ भेदो ।

अयं पनानिसंसो मरणस्सतिपटिलाभो, अप्पमादविहारिता, असुभनिमित्ताधिगमो, कामरागविनोदनं, अभिण्हं कायसभावदस्सनं, संवेगबहुलता आरोग्यमदादिप्पहानं, भयभेरवसहनता, अमनुस्सानं गरुभावनीयता, अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवृत्तिताति ।

सोसानिकञ्चि मरणानुसतिप्पभावा,
निद्वागतम्पि न फुसन्ति पमाददोसा ।
सम्पस्सतो च कुणपानि बहूनि तस्स,
कामानुभाववसगम्पि न होति चित्तं ॥

संवेगमेति विपुलं न मदं उपेति,
सम्मा अथो घटति निब्बुतिमेसमानो ।
सोसानिकङ्गमितिनेकगुणावहत्ता,
निब्बाननिन्नहदयेन निसेवितब्बन्ति ॥

अयं सोसानिकङ्गे समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ।

१२. यथासन्थतिकङ्गकथा

३५. यथासन्थतिकङ्गम्पि “सेनासनलोलुपं पटिक्खिपामि, यथासन्थतिकङ्गं समादियामी”ति इमेसं अज्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

तेन पन यथासन्थतिकेन यदस्स सेनासनं “इदं तुय्हं पापुणाती”ति गाहितं होति, तेनेव तुट्ठब्बं, न अज्जो उट्ठापेतब्बो । इदमस्स विधानं ।

पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्टो अत्तनो पत्तसेनासनं दूरेति वा अच्चासन्नेति वा अमनुस्सदीघजातिकादीहि उपहुतन्ति वा उण्हन्ति वा सीतलन्ति वा पुच्छितुं न लभति । मज्झिमो पुच्छितुं लभति । गन्त्वा पन ओलोकेतुं न लभति । मुदुको गन्त्वा ओलोकेत्वा सचस्स तं न रुच्चति, अज्जं गहेतुं लभति ।

इमेसं पन तिण्णम्पि सेनासनलोलुपे उप्पन्नमत्ते धुतङ्गं भिज्जतीति अयमेत्थ भेदो ।

अयं पनानिसंसो, “यं लब्धं तेन तुट्ठब्बं”न्ति (जा० १.१.१३६; पाचि० ७९३) वुत्तोवादकरणं, सब्रह्मचारीनं हितेसिता, हीनपणीतविकप्पपरिच्चागो, अनुरोधविरोधप्पहानं, अत्रिच्छताय द्वारपिदहनं, अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवुत्तिताति ।

यं लब्धं तेन सन्तुट्ठो, यथासन्थतिको यति ।
निब्बिकप्पो सुखं सेति, तिणसन्थरकेसुपि ॥

न सो रज्जति सेट्ठम्हि, हीनं लब्धा न कुप्पति ।
सब्रह्मचारिनवके, हितेन अनुकम्पति ॥

तस्मा अरियसताचिण्णं, मुनिपुङ्गववण्णितं ।
अनुयुज्जेथ मेधावी, यथासन्थतरामतन्ति ॥

अयं यथासन्थतिकङ्गे समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ।

१३. नेसज्जिकङ्गकथा

३६. नेसज्जिकङ्गम्पि “सेय्यं पटिक्खिपामि, नेसज्जिकङ्गं समादियामी”ति इमेसं अज्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

तेन पन नेसज्जिकेन रत्तिया तीसु यामेसु एकं यामं उट्ठाय चङ्कमितब्बं । इरियापथेसु हि निपज्जितुमेव न वट्ठति ।
इदमस्स विधानं ।

पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्टस्स नेव अपस्सेनं, न दुस्सपल्लत्थिका, न आयोगपट्टो वट्ठति ।
मज्झिमस्स इमेसु तीसु यंकिज्जि वट्ठति । मुदुकस्स अपस्सेनम्पि दुस्सपल्लत्थिकापि आयोगपट्टोपि बिब्बोहनम्पि पञ्चङ्गोपि सत्तङ्गोपि वट्ठति । पञ्चङ्गो पन पिट्ठिअपस्सयेन सद्धिं कतो । सत्तङ्गो नाम पिट्ठिअपस्सयेन च उभतोपस्सेसु अपस्सयेहि च सद्धिं कतो । तं किर मिळाभयत्थेरस्स अकंसु । थेरो अनागामी हुत्वा परिनिब्बायि ।

इमेसं पन तिण्णम्पि सेय्यं कप्पितमत्ते धुतङ्गं भिज्जति । अयमेत्थ भेदो ।

अयं पनानिसंसो, “सेय्यसुखं पस्ससुखं मिद्धसुखं अनुयुत्तो विहरती”ति (दी० नि० ३.३२०; म० नि० १.१८६)
वुत्तस्स चेतसो विनिबन्धस्स उपच्छेदनं, सब्बकम्मट्ठानानुयोगसप्पायता, पासादिकइरियापथता, वीरियारम्भानुकूलता,
सम्मापटिपत्तिया अनुब्रूहन्ति ।

आभुजित्वान पल्लङ्कं, पणिधाय उजुं तनुं ।

निसीदन्तो विकम्पेति, मारस्स हृदयं यति ॥

सेय्यसुखं मिद्धसुखं, हित्वा आरद्धवीरियो ।

निसज्जाभिरतो भिक्खु, सोभयन्तो तपोवनं ॥

निरामिसं पीतिसुखं, यस्मा समधिगच्छति ।

तस्मा समनुयुज्जेय्य, धीरो नेसज्जिकं वतन्ति ॥

अयं नेसज्जिकङ्गे समादान विधानप्पभेद भेदानिसंसवण्णना ।

धुतङ्गपकिण्णककथा

३७. इदानि —

कुसलत्तिकतो चेव, धुतादीनं विभागतो ।

समासब्बासतो चापि, विज्जातब्बो विनिच्छयोति ॥ —

इमिस्सा गाथाय वसेन वण्णना होति ।

तत्थ कुसलत्तिकतोति सब्बानेव हि धुतङ्गानि सेक्खपुथुज्जनखीणासवानं वसेन सिया कुसलानि, सिया अब्बाकतानि,

नत्थि धुतङ्गं अकुसलन्ति ।

यो पन वदेय्य “पापिच्छो इच्छापकतो आरज्जिको होतीति आदिवचनतो (अ० नि० ५.१८१; परि० ३२५) अकुसलम्पि धुतङ्गं”न्ति । सो वत्तब्बो — न मयं “अकुसलचित्तेन अरज्जे न वसती”ति वदाम । यस्स हि अरज्जे निवासो, सो आरज्जिको । सो च पापिच्छो वा भवेय्य अपिच्छो वा । इमानि पन तेन तेन समादानेन धुतकिलेसत्ता धुतस्स भिक्खुनो अङ्गानि, किलेसधुननतो वा धुतन्ति लद्धवोहारं जाणं अङ्गमेतेसन्ति धुतङ्गानि । अथ वा धुतानि च तानि पटिपक्खनिद्धुननतो अङ्गानि च पटिपत्तियातिपि धुतङ्गानीति वुत्तं । न च अकुसलेन कोचि धुतो नाम होति, यस्सेतानि अङ्गानि भवेय्युं, न च अकुसलं किञ्चि धुनाति, येसं तं अङ्गन्तिकत्वा धुतङ्गानीति वुच्चेय्युं । नापि अकुसलं चीवरलोलुप्पादीनि चेव निद्धुनाति पटिपत्तिया च अङ्गं होति । तस्मा सुवुत्तमिदं “नत्थि अकुसलं धुतङ्गं”न्ति ।

“येसम्पि कुसलत्तिकविनिमुत्तं धुतङ्गं, तेसं अत्थतो धुतङ्गमेव नत्थि । असन्तं कस्स धुननतो धुतङ्गं नाम भविस्सति । धुतगुणे समादाय वत्ततीति वचनविरोधोपि च नेसं आपज्जति, तस्मा तं न गहेतब्बं”न्ति अयं ताव कुसलत्तिकतो वण्णना ।

धुतादीनं विभागतोति धुतो वेदितब्बो । धुतवादो वेदितब्बो । धुतधम्मा वेदितब्बा । धुतङ्गानि वेदितब्बानि । कस्स धुतङ्गसेवना सप्पायाति वेदितब्बं ।

तत्थ धुतोति धुतकिलेसो वा पुग्गलो किलेसधुननो वा धम्मो ।

धुतवादोति एत्थ पन अत्थि धुतो न धुतवादो, अत्थि न धुतो धुतवादो, अत्थि नेव धुतो न धुतवादो, अत्थि धुतो चेव धुतवादो च ।

तत्थ यो धुतङ्गेन अत्तनो किलेसे धुनि, परं पन धुतङ्गेन न ओवदति, नानुसासति बाकुलत्थेरो विय, अयं धुतो न धुतवादो । यथाह, “तयिदं आयस्मा बाकुलो धुतो न धुतवादो”ति । यो पन न धुतङ्गेन अत्तनो किलेसे धुनि, केवलं अज्जे धुतङ्गेन ओवदति अनुसासति उपनन्दत्थेरो विय, अयं न धुतो धुतवादो । यथाह, “तयिदं आयस्मा उपनन्दो सक्कपुत्तो न धुतो धुतवादो”ति । यो उभयविपन्नो लाळुदायी विय, अयं नेव धुतो न धुतवादो । यथाह, “तयिदं आयस्मा लाळुदायी नेव धुतो न धुतवादो”ति । यो पन उभयसम्पन्नो धम्मसेनापति विय, अयं धुतो चेव धुतवादो च । यथाह, “तयिदं आयस्मा सारिपुत्तो धुतो चेव धुतवादो चाति ।

धुतधम्मा वेदितब्बाति अपिच्छता, सन्तुट्ठिता, सल्लेखता, पविवेकता, इदमत्थिताति इमे धुतङ्गचेतनाय परिवारका पज्ज धम्मा “अपिच्छतंयेव निस्साया”तिआदिवचनतो (अ० नि० ५.१८१; परि० ३२५) धुतधम्मा नाम, तत्थ अपिच्छता च सन्तुट्ठिता च अलोभो । सल्लेखता च पविवेकता च द्वीसु धम्मेसु अनुपतन्ति अलोभे च अमोहे च । इदमत्थिता जाणमेव । तत्थ च अलोभेन पटिक्खेपवत्थूसु लोभं, अमोहेन तेस्वेव आदीनवपटिच्छादकं मोहं धुनाति । अलोभेन च अनुज्जातानं पटिसेवनमुखेन पवत्तं कामसुखानुयोगं, अमोहेन धुतङ्गेसु अतिसल्लेखमुखेन पवत्तं अत्तकिलमथानुयोगं धुनाति । तस्मा इमे धम्मा धुतधम्माति वेदितब्बा ।

धुतङ्गानि वेदितब्बानीति तेरस धुतङ्गानि वेदितब्बानि पंसुकूलिकङ्गं... पे०... नेसज्जिकङ्गन्ति । तानि अत्थतो लक्खणादीहि च वुत्तानेव ।

कस्स धुतङ्गसेवना सप्पायाति रागचरितस्स चेव मोहचरितस्स च । कस्मा? धुतङ्गसेवना हि दुक्खापटिपदा चेव सल्लेखविहारो च । दुक्खापटिपदञ्च निस्साय रागो वूपसम्मति । सल्लेखं निस्साय अप्पमत्तस्स मोहो पहीयति । आरज्जिकङ्गरुक्खमूलिकङ्गपटिसेवना वा एत्थ दोसचरितस्सापि सप्पाया । तत्थ हिस्स असङ्घट्टियमानस्स विहरतो दोसोपि वूपसम्मतीति अयं धुतादीनं विभागतो वण्णना ।

समासब्यासतोति इमानि पन धुतङ्गानि **समासतो** तीणि सीसङ्गानि, पञ्च असम्भिन्नङ्गानीति अट्टेव होन्ति । तत्थ सपदानचारिकङ्गं, एकासनिकङ्गं, अब्भोकासिकङ्गान्ति इमानि तीणि सीसङ्गानि । सपदानचारिकङ्गञ्चि रक्खन्तो पिण्डपातिकङ्गम्पि रक्खिस्सति । एकासनिकङ्गञ्च रक्खतो पत्तपिण्डिकङ्गखलुपच्छाभत्तिकङ्गानिपि सुरक्खनीयानि भविस्सन्ति । अब्भोकासिकङ्गं रक्खन्तस्स किं अत्थि रुक्खमूलिकङ्गयथासन्थतिकङ्गेषु रक्खितब्बं नाम । इति इमानि तीणि सीसङ्गानि, आरज्जिकङ्गं, पंसुकूलिकङ्गं, तेचीवरिकङ्गं, नेसज्जिकङ्गं, सोसानिकङ्गान्ति इमानि पञ्च असम्भिन्नङ्गानि चाति अट्टेव होन्ति ।

पुन द्वे चीवरपटिसंयुत्तानि, पञ्च पिण्डपातपटिसंयुत्तानि, पञ्च सेनासनपटिसंयुत्तानि, एकं वीरियपटिसंयुत्तानि एवं चत्तारोव होन्ति । तत्थ नेसज्जिकङ्गं वीरियपटिसंयुत्तं । इतरानि पाकटानेव ।

पुन सब्बानेव निस्सयवसेन द्वे होन्ति पच्चयनिस्सितानि द्वादस, वीरियनिस्सितं एकन्ति । सेवितब्बासेवितब्बवसेनपि द्वेयेव होन्ति । यस्स हि धुतङ्गं सेवन्तस्स कम्मट्ठानं वड्ढति, तेन सेवितब्बानि । यस्स सेवतो हायति, तेन न सेवितब्बानि । यस्स पन सेवतोपि असेवतोपि वड्ढतेव, न हायति, तेनापि पच्छिमं जनतं अनुकम्पन्तेन सेवितब्बानि । यस्सापि सेवतोपि असेवतोपि न वड्ढति, तेनापि सेवितब्बानियेव आयतिं वासनत्थायाति ।

एवं सेवितब्बासेवितब्बवसेन दुविधानिपि सब्बानेव चेतनावसेन एकविधानि होन्ति । एकमेव हि धुतङ्गं समादानचेतनाति । अट्ठकथायम्पि वुत्तं “या चेतना, तं धुतङ्गान्ति वदन्ती”ति ।

ब्यासतो पन भिक्खुनं तेरस, भिक्खुनीनं अट्ठ, सामणेराणं द्वादस, सिक्खमानसामणेरीनं सत्त, उपासकउपासिकानं द्वेति द्वाचत्तालीस होन्ति । सचे पन अब्भोकासे आरज्जिकङ्गसम्पन्नं सुसानं होति, एकोपि भिक्खु एकप्पहारेन सब्बधुतङ्गानि परिभुज्जितुं सक्कोति । भिक्खुनीनं पन आरज्जिकङ्गं खलुपच्छाभत्तिकङ्गञ्च द्वेपि सिक्खापदेनेव पटिक्खित्तानि, अब्भोकासिकङ्गं, रुक्खमूलिकङ्गं, सोसानिकङ्गान्ति इमानि तीणि दुप्परिहारानि । भिक्खुनिया हि दुतियिकं विना वसितुं न वड्ढति । एवरूपे च ठाने समानच्छन्दा दुतियिका दुल्लभा । सचेपि लभेय्य संसट्ठविहारतो न मुच्चेय्य । एवं सति यस्सत्थाय धुतङ्गं सेवेय्य, स्वेवस्सा अत्थो न सम्पज्जेय्य । एवं परिभुज्जितुं असक्कुणेय्यताय पञ्च हापेत्वा भिक्खुनीनं अट्टेव होन्तीति वेदितब्बानि । यथावुत्तेसु पन ठपेत्वा तेचीवरिकङ्गं सेसानि द्वादस सामणेराणं, सत्त सिक्खमानसामणेरीनं वेदितब्बानि । उपासकउपासिकानं पन एकासनिकङ्गं, पत्तपिण्डिकङ्गान्ति इमानि द्वे पतिरूपानि चेव सक्का च परिभुज्जितुन्ति द्वे धुतङ्गानीति एवं ब्यासतो द्वेचत्तालीस होन्तीति अयं समासब्यासतो वण्णना ।

एत्तावता च “सीले पतिट्ठाय नरो सपज्जो”ति इमिस्सा गाथाय सीलसमाधिपज्जामुखेन देसिते विसुद्धिमग्गे येहि अप्पिच्छतासन्तुट्ठितादीहि गुणेहि वुत्तप्पकारस्स सीलस्स वोदानं होति, तेसं सम्पादनत्थं समादातब्बधुतङ्गकथा भासिता होति ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते विसुद्धिमग्गे

धुतङ्गनिद्देशो नाम दुतियो परिच्छेदो ।

३. कम्मट्टानग्गहणनिद्देशो

३८. इदानीं यस्मा एवं धुतङ्गपरिहरणसम्पादितेहि अप्पिच्छतादीहि गुणेहि परियोदाते इमस्मिं सीले पतिट्ठितेन “सीले पतिट्ठाय नरो सपज्जो, चित्तं पज्जञ्च भावय”न्ति वचनतो चित्तसीसेन निदिट्ठो समाधि भावेतब्बो । सो च अतिसङ्खेपदेसितत्ता विज्जातुम्पि ताव न सुकरो, पगेव भावेतुं, तस्मा तस्स वित्थारञ्च भावनानयञ्च दस्सेतुं इदं पज्हाकम्मं होति ।

को समाधि? केनट्टेन समाधि? कानस्स लक्खणरसपच्चुपट्टानपदट्टानानि? कतिविधो समाधि? को चस्स संकिलेसो? किं वोदानं? कथं भावेतब्बो? समाधिभावनाय को आनिसंसोति?

तत्रिदं विस्सज्जनं । को समाधीति समाधि बहुविधो नानप्पकारको । तं सब्बं विभावयितुं आरब्भमानं विस्सज्जनं अधिप्पेतज्जेव अत्थं न साधेय्य, उत्तरि च विक्खेपाय संवत्तेय्य, तस्मा इधाधिप्पेतमेव सन्धाय वदाम, कुसलचित्तेकगता समाधि ।

केनट्टेन समाधीति समाधानट्टेन समाधि । किमिदं समाधानं नाम? एकारम्मणे चित्तचेतसिकानं समं सम्मा च आधानं, ठपनन्ति वुत्तं होति । तस्मा यस्स धम्मस्सानुभावेन एकारम्मणे चित्तचेतसिका समं सम्मा च अविक्खिपमाना अविप्पकिण्णा च हुत्वा तिट्ठन्ति, इदं समाधानन्ति वेदितब्बं ।

कानस्स लक्खणरसपच्चुपट्टानपदट्टानानीति एत्थ पन अविक्खेपलक्खणो समाधि, विक्खेपविट्ठंसनरसो, अविकम्पनपच्चुपट्टानो । “सुखिनो चित्तं समाधियती”ति वचनतो पन सुखमस्स पदट्टानं ।

३९. कतिविधो समाधीति अविक्खेपलक्खणेन ताव एकविधो । उपचारअप्पनावसेन दुविधो, तथा लोकियलोकुत्तरवसेन सप्पीतिकनिप्पीतिकवसेन सुखसहगतउपेक्खासहगतवसेन च । तिविधो हीनमज्झिमपणीतवसेन, तथा सवितक्कसविचारादिवसेन पीतिसहगतादिवसेन परित्तमहग्गतप्पमाणवसेन च । चतुब्बिधो दुक्खापटिपदादन्धाभिज्जादिवसेन, तथा परित्तपरित्तारम्मणादिवसेन चतुज्झानङ्गवसेन हानभागियादिवसेन कामावचरादिवसेन अधिपतिवसेन च । पञ्चविधो पञ्चकनये पञ्चज्ञानङ्गवसेनाति ।

समाधिएककदुकवण्णना

तत्थ एकविधकोट्टासो उत्तानत्थोयेव । दुविधकोट्टासे छन्नं अनुस्सतिट्टानानं मरणस्सतिया उपसमानुस्सतिया आहारे पटिकूलसज्जाय चतुधातुववत्थानस्साति इमेसं वसेन लद्धचित्तेकगता, या च अप्पनासमाधीनं पुब्बभागे एकगता, अयं उपचारसमाधि । “पठमस्स ज्ञानस्स परिकम्मं पठमस्स ज्ञानस्स अनन्तरपच्चयेन पच्चयो”ति आदिवचनतो पन या परिकम्मानन्तरा एकगता, अयं अप्पनासमाधीति एवं उपचारप्पनावसेन दुविधो ।

दुतियदुके तीसु भूमीसु कुसलचित्तेकग्गता लोकियो समाधि । अरियमग्गसम्पयुत्ता एकग्गता लोकुत्तरो समाधीति एवं लोकियलोकुत्तरवसेन दुविधो ।

ततियदुके चतुक्कनये द्वीसु पञ्चकनये तीसु ज्ञानेसु एकग्गता सप्पीतिको समाधि । अवसेसेसु द्वीसु ज्ञानेसु एकग्गता निष्पीतिको समाधि । उपचारसमाधि पन सिया सप्पीतिको, सिया निष्पीतिकोति एवं सप्पीतिकनिष्पीतिकवसेन दुविधो ।

चतुत्थदुके चतुक्कनये तीसु पञ्चकनये चतूसु ज्ञानेसु एकग्गता सुखसहगतो समाधि । अवसेसस्मिं उपेक्खासहगतो समाधि । उपचारसमाधि पन सिया सुखसहगतो, सिया उपेक्खासहगतोति एवं सुखसहगतोपेक्खासहगतवसेन दुविधो ।

समाधितिकवण्णना

तिकेसु पठमत्तिके पटिलद्धमत्तो हीनो, नातिसुभावितो मज्झिमो, सुभावितो वसिष्पत्तो पणीतोति एवं हीनमज्झिमपणीतवसेन तिविधो ।

दुतियत्तिके पठमज्ज्ञानसमाधि सद्धिं उपचारसमाधिना सवितक्कसविचारो । पञ्चकनये दुतियज्ज्ञानसमाधि अवितक्कविचारमत्तो । यो हि वितक्कमत्तेयेव आदीनवं दिस्वा विचारे अदिस्वा केवलं वितक्कप्पहानमत्तं आकङ्खमानो पठमज्ज्ञानं अतिकममति, सो अवितक्कविचारमत्तं समाधिं पटिलभति । तं सन्धायेतं वुत्तं । चतुक्कनये पन दुतियादीसु पञ्चकनये ततियादीसु तीसु ज्ञानेसु एकग्गता अवितक्काविचारो समाधीति एवं सवितक्कसविचारादिवसेन तिविधो ।

ततियत्तिके चतुक्कनये आदितो द्वीसु पञ्चकनये च तीसु ज्ञानेसु एकग्गता पीतिसहगतो समाधि । तेस्वेव ततिये च चतुत्थे च ज्ञाने एकग्गता सुखसहगतो समाधि । अवसाने उपेक्खासहगतो । उपचारसमाधि पन पीतिसुखसहगतो वा होति उपेक्खासहगतो वाति एवं पीतिसहगतादिवसेन तिविधो ।

चतुत्थत्तिके उपचारभूमियं एकग्गता परित्तो समाधि । रूपावचरारूपावचरकुसले एकग्गता महग्गतो समाधि । अरियमग्गसम्पयुत्ता एकग्गता अप्पमाणो समाधीति एवं परित्तमहग्गतप्पमाणवसेन तिविधो ।

समाधिचतुक्कवण्णना

चतुक्केसु पठमचतुक्के अत्थि समाधि दुक्खापटिपदो दन्धाभिज्जो, अत्थि दुक्खापटिपदो खिप्पाभिज्जो, अत्थि सुखापटिपदो दन्धाभिज्जो, अत्थि सुखापटिपदो खिप्पाभिज्जोति ।

तत्थ पठमसमन्नाहारतो पट्टाय याव तस्स तस्स ज्ञानस्स उपचारं उप्पज्जति, ताव पवत्ता समाधिभावना पटिपदाति वुच्चति । उपचारतो पन पट्टाय याव अप्पना, ताव पवत्ता पज्जा अभिज्जाति वुच्चति । सा पनेसा पटिपदा एकच्चस्स दुक्खा होति, नीवरणादिपच्चनीकधम्मसमुदाचारगहणताय किच्छा असुखासेवनाति अत्थो । एकच्चस्स तदभावेन सुखा । अभिज्जापि एकच्चस्स दन्धा होति मन्दा असीघप्पवत्ति । एकच्चस्स खिप्पा अमन्दा सीघप्पवत्ति ।

तत्थ यानि परतो सप्पायासप्पायानि च पलिबोधुपच्छेदादीनि पुब्बकिच्चानि च अप्पनाकोसल्लानि च वण्णयिस्साम, तेसु यो असप्पायसेवी होति, तस्स दुक्खा पटिपदा दन्धा च अभिज्जा होति । सप्पायसेविनो सुखा पटिपदा खिप्पा च

अभिज्जा । यो पन पुब्बभागे असप्पायं सेवित्वा अपरभागे सप्पायसेवी होति, पुब्बभागे वा सप्पायं सेवित्वा अपरभागे असप्पायसेवी, तस्स वोमिस्सकता वेदितब्बा । तथा पलिबोधुपच्छेदादिकं पुब्बकिच्चं असम्पादेत्वा भावनमनुयुत्तस्स दुक्खा पटिपदा होति । विपरियायेन सुखा । अप्पनाकोसल्लानि पन असम्पादेन्तस्स दन्धा अभिज्जा होति । सम्पादेन्तस्स खिप्पा ।

अपिच तण्हाअविज्जावसेन समथविपस्सनाधिकारवसेन चापि एतासं पभेदो वेदितब्बो । तण्हाभिभूतस्स हि दुक्खा पटिपदा होति । अनभिभूतस्स सुखा । अविज्जाभिभूतस्स च दन्धा अभिज्जा होति । अनभिभूतस्स खिप्पा । यो च समथे अकताधिकारो, तस्स दुक्खा पटिपदा होति । कताधिकारस्स सुखा । यो पन विपस्सनाय अकताधिकारो होति, तस्स दन्धा अभिज्जा होति, कताधिकारस्स खिप्पा । किलेसिन्द्रियवसेन चापि एतासं पभेदो वेदितब्बो । तिब्बकिलेसस्स हि मुदिन्द्रियस्स दुक्खा पटिपदा होति दन्धा च अभिज्जा, तिक्खिन्द्रियस्स पन खिप्पा अभिज्जा । मन्दकिलेसस्स च मुदिन्द्रियस्स सुखा पटिपदा होति दन्धा च अभिज्जा । तिक्खिन्द्रियस्स पन खिप्पा अभिज्जाति ।

इति इमासु पटिपदाअभिज्जासु यो पुग्गलो दुक्खाय पटिपदाय दन्धाय च अभिज्जाय समाधिं पापुणाति, तस्स सो समाधि दुक्खापटिपदो दन्धाअभिज्जाति वुच्चति । एस नयो सेसत्तयेपीति एवं दुक्खापटिपदादन्धाअभिज्जादिवसेन चतुब्बिधो ।

दुतियचतुक्के अत्थि समाधि परित्तो परित्तारम्मणो, अत्थि परित्तो अप्पमाणारम्मणो, अत्थि अप्पमाणो परित्तारम्मणो, अत्थि अप्पमाणो अप्पमाणारम्मणोति । तत्थ यो समाधि अप्पगुणो उपरिज्ञानस्स पच्चयो भवितुं न सक्कोति, अयं परित्तो । यो पन अवड्डिते आरम्मणे पवत्तो, अयं परित्तारम्मणो । यो पगुणो सुभावितो, उपरिज्ञानस्स पच्चयो भवितुं सक्कोति, अयं अप्पमाणो । यो च वड्डिते आरम्मणे पवत्तो, अयं अप्पमाणारम्मणो । वुत्तलक्खणवोमिस्सताय पन वोमिस्सकनयो वेदितब्बो । एवं परित्तपरित्तारम्मणादिवसेन चतुब्बिधो ।

ततियचतुक्के विक्खम्भितनीवरणानं वितक्कविचारपीतिसुखसमाधीनं वसेन पञ्चङ्गिकं पठमं ज्ञानं, ततो वूपसन्तवितक्कविचारं तिवङ्गिकं दुतियं, ततो विरत्तपीतिकं दुवङ्गिकं ततियं, ततो पहीनसुखं उपेक्खावेदनासहितस्स समाधिनो वसेन दुवङ्गिकं चतुत्थं । इति इमेसं चतुन्नं ज्ञानानं अङ्गभूता चत्तारो समाधी होन्ति । एवं चतुज्ज्ञानङ्गवसेन चतुब्बिधो ।

चतुत्थचतुक्के अत्थि समाधि हानभागियो, अत्थि ठितिभागियो, अत्थि विसेसभागियो, अत्थि निब्बेधभागियो । तत्थ पच्चनीकसमुदाचारवसेन हानभागियता, तदनुधम्मताय सतिया सण्ठानवसेन ठितिभागियता, उपरिविसेसाधिगमवसेन विसेसभागियता, निब्बिदासहगतसज्जामनसिकारसमुदाचारवसेन निब्बेधभागियता च वेदितब्बा । यथाह, “पठमस्स ज्ञानस्स लाभिं कामसहगता सज्जामनसिकारा समुदाचरन्ति हानभागिनी पज्जा । तदनुधम्मता सति सन्तिट्ठति ठितिभागिनी पज्जा । अवितक्कसहगता सज्जामनसिकारा समुदाचरन्ति विसेसभागिनी पज्जा । निब्बिदासहगता सज्जामनसिकारा समुदाचरन्ति विरागूपसज्जिता निब्बेधभागिनी पज्जा”ति (विभ० ७९९) । ताय पन पज्जाय सम्पयुत्ता समाधीपि चत्तारो होन्तीति । एवं हानभागियादिवसेन चतुब्बिधो ।

पञ्चमचतुक्के कामावचरो समाधि, रूपावचरो समाधि, अरूपावचरो समाधि, अपरियापन्नो समाधीति एवं चत्तारो समाधी । तत्थ सब्बापि उपचारेकगता कामावचरो समाधि । तथा रूपावचरादिकुसलचित्तेकगता इतरे तयोति एवं कामावचरादिवसेन चतुब्बिधो ।

छट्ठचतुक्के “छन्दं चे भिक्खु अधिपतिं करित्वा लभति समाधिं, लभति चित्तस्सेकगगतं, अयं वुच्चति छन्दसमाधि... पे०... वीरियं चे भिक्खु...पे०... चित्तं चे भिक्खु...पे०... वीमंसं चे भिक्खु अधिपतिं करित्वा लभति समाधिं, लभति चित्तस्सेकगगतं, अयं वुच्चति वीमंसासमाधी”ति (विभ० ४३२; सं० नि० ३.८२५) एवं अधिपतिवसेन चतुब्बिधो ।

पञ्चके यं चतुक्कभेदे वुत्तं दुतियं ज्ञानं, तं वितक्कमत्तातिक्कमेन दुतियं, वितक्कविचारातिक्कमेन ततियन्ति एवं द्विधा भिन्दित्वा पञ्च ज्ञानानि वेदितब्बानि । तेसं अङ्गभूता च पञ्च समाधीति एवं पञ्चज्ञानङ्गवसेन पञ्चविधता वेदितब्बा ।

४०. को चस्स संकिलेसो किं वोदानन्ति एत्थ पन विस्सज्जनं विभङ्गे वुत्तमेव । वुत्तज्झि तत्थ “संकिलेसन्ति हानभागियो धम्मो । वोदानन्ति विसेसभागियो धम्मो”ति (विभ० ८२८) । तत्थ “पठमस्स ज्ञानस्स लाभिं कामसहगता सज्जामनसिकारा समुदाचरन्ति हानभागिनी पज्जा”ति (विभ० ७९९) इमिना नयेन हानभागियधम्मो वेदितब्बो । “अवितक्कसहगता सज्जामनसिकारा समुदाचरन्ति विसेसभागिनी पज्जा”ति (विभ० ७९९) इमिना नयेन विसेसभागियधम्मो वेदितब्बो ।

दसपलिबोधवण्णना

४१. कथं भावेतब्बोति एत्थ पन यो ताव अयं लोकियलोकुत्तरवसेन दुविधोतिआदीसु अरियमग्गसम्पयुत्तो समाधि वुत्तो, तस्स भावनानयो पज्जाभावनानयेनेव सङ्गहितो । पज्जाय हि भाविताय सो भावितो होति । तस्मा तं सन्धाय एवं भावेतब्बोति न किञ्चि विसुं वदाम ।

यो पनायं लोकियो, सो वुत्तनयेन सीलानि विसोधेत्वा सुपरिसुद्धे सीले पतिट्ठितेन ख्वास्स दससु पलिबोधेसु पलिबोधो अत्थि, तं उपच्छिन्दित्वा कम्मट्ठानदायकं कल्याणमित्तं उपसङ्गमित्वा अत्तनो चरियानुकूलं चत्तालीसाय कम्मट्ठानेसु अज्जतरं कम्मट्ठानं गहेत्वा समाधिभावनाय अननुरूपं विहारं पहाय अनुरूपे विहारे विहरन्तेन खुद्धकपलिबोधुपच्छेदं कत्वा सब्बं भावनाविधानं अपरिहापेन्तेन भावेतब्बोति अयमेत्थ सङ्केपो ।

अयं पन वित्थारो, यं ताव वुत्तं “ख्वास्स दससु पलिबोधेसु पलिबोधो अत्थि, तं उपच्छिन्दित्वा”ति, एत्थ —

आवासो च कुलं लाभो, गणो कम्मज्च पञ्चमं ।
अद्धानं जाति आबाधो, गन्थो इद्धीति ते दसाति ॥ —

इमे दस पलिबोधा नाम । तत्थ आवासोयेव आवासपलिबोधो । एस नयो कुलादीसु ।

तत्थ **आवासो**ति एकोपि ओवरको वुच्चति एकम्पि परिवेणं सकलोपि सङ्घारामो । स्वायं न सब्बस्सेव पलिबोधो होति । यो पनेत्थ नवकम्मादीसु उस्सुक्कं वा आपज्जति, बहुभण्डसन्निचयो वा होति, येन केनचि वा कारणेन अपेक्खवा पटिबद्धचित्तो, तस्सेव पलिबोधो होति, न इतरस्स ।

तत्रिदं वत्थु — द्वे किर कुलपुत्ता अनुराधपुरा निक्खमित्वा अनुपुब्बेन थूपारामे पब्बजिंसु । तेसु एको द्वे मातिका पगुणा कत्वा पञ्चवस्सिको हुत्वा पवारेत्वा पाचिनखण्डराजिं नाम गतो । एको तत्थेव वसति । पाचिनखण्डराजिगतो तत्थ चिरं वसित्वा थेरो हुत्वा चिन्तेसि “पटिसल्लानसारुप्पमिदं ठानं, हन्द नं सहायकस्सापि आरोचेमी”ति । ततो निक्खमित्वा

अनुपुब्बेन थूपारामं पाविसि । पविसन्तंयेव च नं दिस्वा समानवस्सिकत्थेरो पच्चुगन्त्वा पत्तचीवरं पटिग्गहेत्वा वत्तं अकासि । आगन्तुकत्थेरो सेनासनं पविसित्वा चिन्तेसि “इदानी मे सहायो सप्पिं वा फाणितं वा पानकं वा पेसेस्सति । अयञ्हि इमस्मिं नगरे चिरनिवासी”ति । सो रत्तिं अलब्धा पातो चिन्तेसि “इदानी उपट्ठाकेहि गहितं यागुखज्जकं पेसेस्सती”ति । तम्मि अदिस्वा “पहिणन्ता नत्थि, पविट्ठस्स मज्जे दस्सती”ति पातोव तेन सद्धिं गामं पाविसि । ते द्वे एकं वीथिं चरित्वा उल्लुङ्गमत्तं यागुं लभित्वा आसनसालायं निसीदित्वा पिंविसु । ततो आगन्तुको चिन्तेसि “निबद्धयागु मज्जे नत्थि, भत्तकाले इदानी मनुस्सा पणीतं भत्तं दस्सन्ती”ति, ततो भत्तकालेपि पिण्डाय चरित्वा लद्धमेव भुज्जित्वा इतरो आह — “किं, भन्ते, सब्बकालं एवं यापेथा”ति? आमावुसोति । भन्ते, पाचिनखण्डराजि फासुका, तत्थ गच्छामाति । थेरो नगरतो दक्खिणद्वारेन निक्खमन्तो कुम्भकारगाममगं पटिपज्जि । इतरो आह — “किं पन, भन्ते, इमं मगं पटिपन्नत्था”ति? ननु त्वमावुसो, पाचिनखण्डराजिया वण्णं अभासीति? किं पन, भन्ते, तुम्हाकं एत्तकं कालं वसितट्ठाने न कोचि अतिरेकपरिक्खारो अत्थीति? आमावुसो मज्जपीठं सद्धिकं, तं पटिसामितमेव, अज्जं किञ्चि नत्थीति । मय्हं पन, भन्ते, कत्तरदण्डो तेलनाळि उपाहनत्थविका च तत्थेवाति । तयावुसो, एकदिवसं वसित्वा एत्तकं ठपितन्ति? आम, भन्ते । सो पसन्नचित्तो थेरं वन्दित्वा “तुम्हादिसानं, भन्ते, सब्बत्थ अरज्जवासोयेव । थूपारामो चतुन्नं बुद्धानं धातुनिधानट्ठानं, लोहपासादे सप्पायं धम्मस्सवनं महाचेतियदस्सनं थेरदस्सनञ्च लब्भति, बुद्धकालो विय पवत्तति । इधेव तुम्हे वसथा”ति दुतियदिवसे पत्तचीवरं गहेत्वा सयमेव अगमासीति । ईदिसस्स आवासो न पलिबोधो होति ।

कुलन्ति जातिकुलं वा उपट्ठाककुलं वा । एकच्चस्स हि उपट्ठाककुलम्पि “सुखितेसु सुखितो”तिआदिना (विभ० ८८८; सं० नि० ४.२४१) नयेन संसट्ठस्स विहरतो पलिबोधो होति, सो कुलमानुसकेहि विना धम्मस्सवनाय सामन्तविहारम्पि न गच्छति । एकच्चस्स मातापितरोपि पलिबोधा न होन्ति, कोरण्डकविहारवासित्थेरस्स भागिनेय्यदहरभिक्षुनो विय ।

सो किर उद्देसत्थं रोहणं अगमासि । थेरभगिनीपि उपासिका सदा थेरं तस्स पवत्तिं पुच्छति । थेरो एकदिवसं दहरं आनेस्सामीति रोहणाभिमुखो पायासि । दहरोपि “चिरं मे इध वुत्थं, उपज्झायं दानि पस्सित्वा उपासिकाय च पवत्तिं जत्वा आगमिस्सामी”ति रोहणतो निक्खमि । ते उभोपि गङ्गातीरे समागच्छिंसु । सो अज्जतरस्मिं रुक्खमूले थेरस्स वत्तं कत्वा “कुहिं यासी”ति पुच्छितो तमत्थं आरोचेसि । थेरो सुट्ठु ते कतं, उपासिकापि सदा पुच्छति, अहम्पि एतदत्थमेव आगतो, गच्छ त्वं, अहं पन इधेव इमं वस्सं वसिस्सामीति तं उय्योजेसि । सो वस्सूपनायिकदिवसेयेव तं विहारं पत्तो । सेनासनम्पिस्स पितरा कारितमेव पत्तं ।

अथस्स पिता दुतियदिवसे आगन्त्वा “कस्स, भन्ते, अम्हाकं सेनासनं पत्तं”न्ति पुच्छन्तो “आगन्तुकस्स दहरस्सा”ति सुत्वा तं उपसङ्गमित्वा वन्दित्वा आह — “भन्ते, अम्हाकं सेनासने वस्सं उपगतस्स वत्तं अत्थी”ति । किं उपासकाति? तेमासं अम्हाकंयेव घरे भिक्खं गहेत्वा पवारेत्वा गमनकाले आपुच्छितब्बन्ति । सो तुण्हिभावेन अधिवासेसि । उपासकोपि घरं गन्त्वा “अम्हाकं आवासे एको आगन्तुको अय्यो उपगतो सक्कच्चं उपट्ठातब्बो”ति आह । उपासिका “साधू”ति सम्पटिच्छित्वा पणीतं खादनीयं भोजनीयं पटियादेसि । दहरोपि भत्तकाले जातिघरं अगमासि । न नं कोचि सज्जानि ।

सो तेमासम्पि तत्थ पिण्डपातं परिभुज्जित्वा वस्संवुत्थो “अहं गच्छामी”ति आपुच्छि । अथस्स जातका “स्वे, भन्ते, गच्छथा”ति दुतियदिवसे घरेयेव भोजेत्वा तेलनाळि पूरेत्वा एकं गुळपिण्डं नवहत्थञ्च साटकं दत्वा “गच्छथ, भन्ते”ति

आहंसु । सो अनुमोदनं कत्वा रोहणाभिमुखो पायासि ।

उपज्झायोपिस्स पवारेत्वा पटिपथं आगच्छन्तो पुब्बे दिट्ठानेयेव तं अदस । सो अज्जतरस्मिं रुक्खमूले थेरस्स वत्तं अकासि । अथ नं थेरो पुच्छि “किं, भद्दमुख, दिट्ठा ते उपासिका”ति? सो “आम, भन्ते”ति सब्बं पवत्तिं आरोचेत्वा तेन तेलेन थेरस्स पादे मक्खेत्वा गुळेन पानकं कत्वा तम्पि साटकं थेरस्सेव दत्वा थेरं वन्दित्वा “मय्हं, भन्ते, रोहणंयेव सप्पाय”न्ति अगमासि । थेरोपि विहारं आगन्त्वा दुतियदिवसे कोरण्डकगामं पाविसि ।

उपासिकापि “मय्हं भाता मम पुत्तं गहेत्वा इदानी आगच्छती”ति सदा मग्गं ओलोकयमानाव तिट्ठति । सा तं एककमेव आगच्छन्तं दिस्वा “मतो मे मज्जे पुत्तो, अयं थेरो एककोव आगच्छती”ति थेरस्स पादमूले निपतित्वा परिदेवमाना रोदि । थेरो “नून दहरो अप्पिच्छताय अत्तानं अजानापेत्वाव गतो”ति तं समस्सासेत्वा सब्बं पवत्तिं आरोचेत्वा पत्तत्थविकतो तं साटकं नीहरित्वा दस्सेति ।

उपासिका पसीदित्वा पुत्तेन गतदिसाभिमुखा उरेन निपज्जित्वा नमस्समाना आह — “मय्हं पुत्तसदिसं वत मज्जे भिक्खुं कायसक्खिं कत्वा भगवा रथविनीतपटिपदं (म० नि० १.२५२ आदयो), नालकपटिपदं (सु० नि० ६८४ आदयो), तुवट्टकपटिपदं (सु० नि० ९२१ आदयो), चतुपच्चयसन्तोसभावनारामतादीपकं महाअरियवंसपटिपदञ्च (अ० नि० ४.२८; दी० नि० ३.३०९) देसेसि । विजातमातुया नाम गेहे तेमासं भुज्जमानोपि ‘अहं पुत्तो त्वं माता’ति न वक्खति, अहो अच्छरियमनुस्सो”ति । एवरूपस्स मातापितरोपि पलिबोधा न होन्ति, पगेव अज्जं उपट्ठाककुल”न्ति ।

लाभोति चत्तारो पच्चया । ते कथं पलिबोधा होन्ति? पुज्जवन्तस्स हि भिक्खुनो गतगतट्ठाने मनुस्सा महापरिवारे पच्चये देन्ति । सो तेसं अनुमोदेन्तो धम्मं देसेन्तो समणधम्मं कातुं न ओकासं लभति । अरुणुग्गमनतो याव पठमयामो, ताव मनुस्ससंसग्गो न उपच्छिज्जति । पुन बलवपच्चूसेयेव बाहुल्लिकपिण्डपातिका आगन्त्वा “भन्ते, असुको उपासको उपासिका अमच्चो अमच्चधीता तुम्हाकं दस्सनकामा”ति वदन्ति, सो गण्हावुसो, पत्तचीवरन्ति गमनसज्जोव होतीति निच्चब्बावटो, तस्सेव ते पच्चया पलिबोधा होन्ति । तेन गणं पहाय यत्थ नं न जानन्ति, तत्थ एककेन चरितब्बं । एवं सो पलिबोधो उपच्छिज्जतीति ।

गणोति सुत्तन्तिकगणो वा आभिधम्मिकगणो वा, यो तस्स उद्देसं वा परिपुच्छं वा देन्तो समणधम्मस्स ओकासं न लभति, तस्सेव गणो पलिबोधो होति, तेन सो एवं उपच्छिन्दितब्बो । सचे तेसं भिक्खून् बहु गहितं होति, अप्पं अवसिट्ठं, तं निट्ठपेत्वा अरज्जं पविसितब्बं । सचे अप्पं गहितं, बहु अवसिट्ठं, योजनतो परं अगन्त्वा अन्तोयोजनपरिच्छेदे अज्जं गणवाचकं उपसङ्गमित्वा “इमे आयस्मा उद्देसादीहि सङ्गण्हतू”ति वत्तब्बं । एवं अलभमानेन “मय्हमावुसो, एकं किच्चं अत्थि, तुम्हे यथाफासुकट्ठानानि गच्छथा”ति गणं पहाय अत्तनो कम्मं कत्तब्बन्ति ।

कम्मन्ति नवकम्मं । तं करोन्तेन वड्ढकीआदीहि लद्धालद्धं जानितब्बं, कताकते उस्सुक्कं आपज्जितब्बन्ति सब्बदा पलिबोधो होति । सोपि एवं उपच्छिन्दितब्बो, सचे अप्पं अवसिट्ठं होति निट्ठपेतब्बं । सचे बहु, सङ्घिकज्जे नवकम्मं, सङ्घस्स वा सङ्घभारहारकभिक्खून् वा निय्यादेतब्बं । अत्तनो सन्तकज्जे, अत्तनो भारहारकानं निय्यादेतब्बं । तादिसे अलभन्तेन सङ्घस्स परिच्चजित्वा गन्तब्बन्ति ।

अद्धानन्ति मग्गगमनं । यस्स हि कत्थचि पब्बज्जापेक्खो वा होति, पच्चयजातं वा किञ्चि लद्धब्बं होति । सचे तं

अलभन्तो न सक्कोति अधिवासेतुं, अरज्जं पविसित्वा समणधम्मं करोन्तस्सपि गमिकचित्तं नाम दुप्पटिविनोदनीयं होति, तस्मा गन्त्वा तं किच्चं तीरेत्वाव समणधम्मो उस्सुक्कं कातब्बन्ति ।

जातीति विहारे आचरियुपज्झायसद्धिविहारिकअन्तेवासिकसमानुपज्झायकसमानाचरियका, घरे माता पिता भाताति एवमादिका । ते गिलाना इमस्स पलिबोधो होन्ति, तस्मा सो पलिबोधो उपट्टुहित्वा तेसं पाकतिककरणेन उपच्छिन्दितब्बो ।

तत्थ उपज्झायो ताव गिलानो सचे लहुं न वुट्ठाति, यावजीवम्पि पटिजगितब्बो । तथा पब्बज्जाचरियो उपसम्पदाचरियो सद्धिविहारिको उपसम्पादितपब्बाजितअन्तेवासिकसमानुपज्झायका च । निस्सयाचरियउद्देसाचरियनिस्सयन्तेवासिकउद्देसन्तेवासिकसमानाचरियका पन याव निस्सयउद्देसा अनुपच्छिन्ना, ताव पटिजगितब्बा । प्होन्तेन ततो उद्धम्पि पटिजगितब्बा एव । मातापितूसु उपज्झाये विय पटिपज्जितब्बं । सचेपि हि ते रज्जे ठिता होन्ति, पुत्ततो च उपट्ठानं पच्चासीसन्ति, कातब्बमेव । अथ तेसं भेसज्जं नत्थि, अत्तनो सन्तकं दातब्बं । असति भिक्खाचरियाय परियेसित्वापि दातब्बमेव । भातुभगिनीनं पन तेसं सन्तकमेव योजेत्वा दातब्बं । सचे नत्थि अत्तनो सन्तकं तावकालिकं दत्त्वा पच्छा लभन्तेन गणितब्बं । अलभन्तेन न चोदेतब्बा । अज्जातकस्स भगिनिसामिकस्स भेसज्जं नेव कातुं न दातुं वट्ठति । “तुहं सामिकस्स देही”ति वत्त्वा पन भगिनिया दातब्बं । भातुजायायपि एसेव नयो । तेसं पन पुत्ता इमस्स जातका एवाति तेसं कातुं वट्ठतीति ।

आबाधोति योकोचि रोगो । सो बाधयमानो पलिबोधो होति, तस्मा भेसज्जकरणेन उपच्छिन्दितब्बो । सचे पन कतिपाहं भेसज्जं करोन्तस्सपि न वूपसम्मति, नाहं तुहं दासो, न भटको, तंयेव हि पोसेन्तो अनमतग्गे संसारवट्ठे दुक्खं पत्तोति अत्तभावं गरहित्वा समणधम्मो कातब्बोति ।

गन्थोति परियत्तिहरणं । तं सज्झायादीहि निच्चव्यावटस्स पलिबोधो होति, न इतरस्स । तत्रिमानि वत्थूनि —

मज्झिमभाणकदेवत्थेरो किर मलयवासिदेवत्थेरेस्स सन्तिकं गन्त्वा कम्मट्ठानं याचि । थेरो कीदिसोसि, आवुसो, परियत्तियन्ति पुच्छि । मज्झिमो मे, भन्ते, पगुणोति । आवुसो, मज्झिमो नामेसो दुप्परिहारो, मूलपण्णासं सज्झायन्तस्स मज्झिमपण्णासको आगच्छति, तं सज्झायन्तस्स उपरिपण्णासको । कुतो तुहं कम्मट्ठानन्ति? भन्ते, तुम्हाकं सन्तिके कम्मट्ठानं लभित्वा पुन न ओलोकेस्सामीति कम्मट्ठानं गहेत्वा एकूनवीसतिवस्सानि सज्झायं अकत्वा वीसतिमे वस्से अरहत्तं पत्त्वा सज्झायत्थाय आगतानं भिक्खूनं “वीसति मे, आवुसो, वस्सानि परियत्तिं अनोलोकेन्तस्स, अपिच खो कतपरिचयो अहमेत्थ आरभथा”ति वत्त्वा आदितो पट्ठाय याव परियोसाना एकव्यज्जनेपिस्स कट्ठा नाहोसि ।

करुळियगिरिवासीनागत्येरोपि अट्टारसवस्सानि परियत्तिं छट्ठेत्वा भिक्खूनं धातुकथं उट्ठिसि । तेसं गामवासिकत्थेरेहि सद्धिं संसन्देन्तानं एकपज्जोपि उप्पटिपाटिया आगतो नाहोसि ।

महाविहारेपि तिपिटकचूलाभयत्थेरो नाम अट्ठकथं अनुगहेत्वाव पञ्चनिकायमण्डले तीणि पिटकानि परिवत्तेस्सामीति सुवण्णभेरिं पहरापेसि । भिक्खुसङ्घो कतमाचरियानं उगगहो, अत्तनो आचरियुगगहज्जेव वदतु, इतरथा वत्तुं न देमाति आह । उपज्झायोपि नं अत्तनो उपट्ठानमागतं पुच्छि “त्वमावुसो, भेरिं पहरापेसी”ति? आम, भन्ते । किं कारणाति? परियत्तिं, भन्ते, परिवत्तेस्सामीति । आवुसो अभय, आचरिया इदं पदं कथं वदन्तीति? एवं वदन्ति, भन्तेति । थेरो हुन्ति पटिबाहि । पुन सो अज्जेन अज्जेन परियायेन एवं वदन्ति भन्तेति तिवत्तुं आह । थेरो सब्बं हुन्ति पटिबाहित्वा “आवुसो,

तथा पठमं कथितो एव आचरियमगो, आचरियमुखतो पन अनुगहितत्ता ‘एवं आचरिया वदन्ती’ति सण्ठातुं नासक्खि। गच्छ अत्तनो आचरियानं सन्तिके सुणाही”ति। कुहिं, भन्ते, गच्छामीति? गङ्गाय परतो रोहणजनपदे तुलाधारपब्बतविहारे सब्बपरियत्तिको महाधम्मरक्खितत्थेरो नाम वसति, तस्स सन्तिकं गच्छाति। साधु, भन्तेति थेरं वन्दित्वा पञ्चहि भिक्खुसतेहि सद्धिं थेरस्स सन्तिकं गन्त्वा वन्दित्वा निसीदि। थेरो कस्मा आगतोसीति पुच्छि। धम्मं सोतुं, भन्तेति। आवुसो अभय, दीघमज्झिमेसु मं कालेन कालं पुच्छन्ति। अवसेसं पन मे तिसमत्तानि वस्सानि न ओलोकितपुब्बं। अपिच त्वं रत्तिं मम सन्तिके परिवत्तेहि। अहं ते दिवा कथयिस्सामीति। सो साधु, भन्तेति तथा अकासि। परिवेणद्वारे महामण्डपं कारेत्वा गामवासिनो दिवसे दिवसे धम्मस्सवनत्थाय आगच्छन्ति। थेरो रत्तिं परिवत्ति। तं दिवा कथयन्तो अनुपुब्बेन देसनं निट्ठपेत्वा अभयत्थेरस्स सन्तिके तट्टिकाय निसीदित्वा “आवुसो, मय्हं कम्मट्ठानं कथेही”ति आह। भन्ते, किं भणथ, ननु मया तुम्हाकमेव सन्तिके सुतं? किमहं तुम्हेहि अज्जातं कथेस्सामीति? ततो नं थेरो अज्जो एस, आवुसो, गतकस्स मग्गो नामाति आह। अभयथेरो किर तदा सोतापन्नो होति। अथस्स सो कम्मट्ठानं दत्त्वा आगन्त्वा लोहपासादे धम्मं परिवत्तेन्तो थेरो परिनिब्बुतोति अस्सोसि। सुत्वा “आहरथावुसो, चीवर”न्ति चीवरं पारुपित्वा “अनुच्छविको, आवुसो, अम्हाकं आचरियस्स अरहत्तमग्गो। आचरियो नो, आवुसो, उज्जु आजानीयो। सो अत्तनो धम्मन्तेवासिकस्स सन्तिके तट्टिकाय निसीदित्वा ‘मय्हं कम्मट्ठानं कथेही’ति आह। अनुच्छविको, आवुसो, थेरस्स अरहत्तमग्गो”ति। एवरूपानं गन्थो पलिबोधो न होतीति।

इद्धीति पोथुज्जनिका इद्धि। सा हि उत्तानसेय्यकदारको विय तरुणसस्सं विय च दुप्परिहारा होति। अप्पमत्तकेनेव भिज्जति। सा पन विपस्सनाय पलिबोधो होति, न समाधिस्स, समाधिं पत्वा पत्तब्बतो। तस्मा विपस्सनत्थिकेन इद्धिपलिबोधो उपच्छिन्दितब्बो, इतरेन अवसेसाति अयं ताव पलिबोधकथाय वित्थारो।

कम्मट्ठानदायकवण्णना

४२. कम्मट्ठानदायकं कल्याणमित्तं उपसङ्कमित्वाति एत्थ पन दुविधं कम्मट्ठानं सब्बत्थककम्मट्ठानं पारिहारिककम्मट्ठानञ्च। तत्थ सब्बत्थककम्मट्ठानं नाम भिक्खुसङ्घादीसु मेत्ता मरणस्सति च। असुभसज्जातिपि एके।

कम्मट्ठानिकेन हि भिक्खुना पठमं ताव परिच्छिन्दित्वा सीमट्ठकभिक्खुसङ्घे सुखिता होन्तु अब्बापज्जाति मेत्ता भावेतब्बा। ततो सीमट्ठकदेवतासु। ततो गोचरगामहि इस्सरजने। ततो तत्थ मनुस्से उपादाय सब्बसत्तेसु। सो हि भिक्खुसङ्घे मेत्ताय सहवासीनं मुदुचित्तं जनेति। अथस्स ते सुखसंवासा होन्ति। सीमट्ठकदेवतासु मेत्ताय मुदुकतचित्ताहि देवताहि धम्मिकाय रक्खाय सुसंविहितरक्खो होति। गोचरगामहि इस्सरजने मेत्ताय मुदुकतचित्तसन्तानेहि इस्सरेहि धम्मिकाय रक्खाय सुरक्खितपरिक्खारो होति। तत्थ मनुस्सेसु मेत्ताय पसादितचित्तेहि तेहि अपरिभूतो हुत्वा विचरति। सब्बसत्तेसु मेत्ताय सब्बत्थ अप्पटिहतचारो होति। मरणस्सतिया पन अवस्सं मया मरितब्बन्ति चिन्तेन्तो अनेसनं पहाय उपरूपरि वड्डमानसंवैगो अनोलीनवुत्तिको होति। असुभसज्जापरिचितचित्तस्स पनस्स दिब्बानिपि आरम्मणानि लोभवसेन चित्तं न परियादियन्ति।

एवं बहूपकारत्ता सब्बत्थ अत्थयितब्बं इच्छितब्बन्ति च अधिप्पेतस्स योगानुयोगकम्मस्स ठानज्जाति सब्बत्थककम्मट्ठानन्ति वुच्चति।

चत्तालीसाय पन कम्मट्ठानेसु यं यस्स चरियानुकूलं, तं तस्स निच्चं परिहरितब्बत्ता उपरिमस्स च उपरिमस्स

भावनाकम्मस्स पदद्वानत्ता पारिहारिककम्मद्वानन्ति वुच्चति । इति इमं दुविधम्पि कम्मद्वानं यो देति, अयं कम्मद्वानदायको नाम । तं कम्मद्वानदायकं ।

कल्याणमित्तन्ति —

पियो गरु भावनीयो, वत्ता च वचनक्खमो ।

गम्भीरञ्च कथं कत्ता, नो चद्वाने नियोजकोति ॥ (अ० नि० ७.३७) ।

एवमादिगुणसमन्नागतं एकन्तेन हितेसिं वुद्धिपक्खे ठितं कल्याणमित्तं ।

“ममं हि, आनन्द, कल्याणमित्तं आगम्म जातिधम्मा सत्ता जातिया परिमुच्चन्ती”ति (सं० नि० १.१२९; ५.२) आदिवचनतो पन सम्मासम्बुद्धोयेव सब्बाकारसम्पन्नो कल्याणमित्तो । तस्मा तस्मिं सति तस्सेव भगवतो सन्तिके गहितकम्मद्वानं सुगहितं होति । परिनिब्बुते पन तस्मिं असीतिया महासावकेसु यो धरति, तस्स सन्तिके गहेतुं वट्टति । तस्मिं असति यं कम्मद्वानं गहेतुकामो होति, तस्सेव वसेन चतुक्कपञ्चकज्झानानि निब्बत्तेत्वा ज्ञानपदद्वानं विपस्सनं वट्टेत्वा आसवक्खयप्पत्तस्स खीणासवस्स सन्तिके गहेतब्बं ।

किं पन खीणासवो अहं खीणासवोति अत्तानं पकासेतीति? किं वत्तब्बं, कारकभावं हि जानित्वा पकासेति । ननु अस्सगुत्तत्थेरो आरद्धकम्मद्वानस्स भिक्खुनो “कम्मद्वानकारको अयं”न्ति जानित्वा आकासे चम्मखण्डं पञ्जापेत्वा तत्थ पल्लङ्केन निसिन्नो कम्मद्वानं कथेसीति ।

तस्मा सचे खीणासवं लभति, इच्चेतं कुसलं, नो चे लभति, अनागामिसकदागामिसोतापन्नज्ञानलाभीपुथुज्जनतिपिटकधरद्विपिटकधरएकपिटकधरेसु पुरिमस्स पुरिमस्स सन्तिके । एकपिटकधरेपि असति यस्स एकसङ्गीतिपि अट्टकथाय सद्धिं पगुणा, अयञ्च लज्जी होति, तस्स सन्तिके गहेतब्बं । एवरूपो हि तन्तिधरो वंसानुरक्खको पवेणीपालको आचरियो आचरियमतिकोव होति, न अत्तनोमतिको होति । तेनेव पोराणकत्थेरा “लज्जी रक्खिस्सति लज्जी रक्खिस्सती”ति तिक्खत्तुं आहंसु ।

पुब्बे वुत्तखीणासवादयो चेत्थ अत्तना अधिगतमग्गमेव आचिक्खन्ति । बहुस्सुतो पन तं तं आचरियं उपसङ्गमित्वा उग्गहपरिपुच्छानं विसोधितत्ता इतो चितो च सुत्तञ्च कारणञ्च सल्लक्खेत्वा सप्पायासप्पायं योजेत्वा गहनद्वाने गच्छन्तो महाहत्थी विय महामग्गं दस्सेन्तो कम्मद्वानं कथेस्सति । तस्मा एवरूपं कम्मद्वानदायकं कल्याणमित्तं उपसङ्गमित्वा तस्स वत्तपटिपत्तिं कत्वा कम्मद्वानं गहेतब्बं ।

सचे पनेतं एकविहारेयेव लभति, इच्चेतं कुसलं, नो चे लभति, यत्थ सो वसति, तत्थ गन्तब्बं । गच्छन्तेन च न धोतमक्खितेहि पादेहि उपाहना आरूहित्वा छत्तं गहेत्वा तेलनाळिमधुफाणितादीनि गाहापेत्वा अन्तेवासिकपरिवुतेन गन्तब्बं । गमिकवत्तं पन पूरेत्वा अत्तनो पत्तचीवरं सयमेव गहेत्वा अन्तरामग्गे यं यं विहारं पविसति सब्बत्थ वत्तपटिपत्तिं कुरुमानेन सल्लहुकपरिक्खारेन परमसल्लेखवुत्तिना हुत्वा गन्तब्बं ।

तं विहारं पविसन्तेन अन्तरामग्गेयेव दन्तकट्टं कप्पियं कारापेत्वा गहेत्वा पविसितब्बं, न च “मुहुत्तं विस्समेत्वा पादधोवनमक्खनादीनि कत्वा आचरियस्स सन्तिकं गमिस्सामी”ति अज्जं परिवेणं पविसितब्बं । कस्मा? सचे हिस्स तत्र

आचरियस्स विसभागा भिक्खू भवेय्युं, ते आगमनकारणं पुच्छित्वा आचरियस्स अवण्णं पकासेत्वा “नट्ठोसि, सचे तस्स सन्तिकं आगतो”ति विप्पटिसारं उप्पादेय्युं, येन ततोव पटिनिवत्तेय्य, तस्मा आचरियस्स वसनट्ठानं पुच्छित्वा उजुक्कं तत्थेव गन्तब्बं।

सचे आचरियो दहरतरो होति, पत्तचीवरपटिग्गहणादीनि न सादितब्बानि। सचे वुट्ठतरो होति, गन्त्वा आचरियं वन्दित्वा ठातब्बं। “निक्खिपावुसो, पत्तचीवर”न्ति वुत्तेन निक्खिपितब्बं। “पानीयं पिवा”ति वुत्तेन सचे इच्छति पातब्बं। “पादे धोवाही”ति वुत्तेन न ताव पादा धोवितब्बा। सचे हि आचरियेन आभतं उदकं भवेय्य, न सारुपं सिया। “धोवाहावुसो, न मया आभतं, अज्जेहि आभत”न्ति वुत्तेन पन यत्थ आचरियो न पस्सति, एवरूपे पटिच्छन्ने वा ओकासे, अब्भोकासे विहारस्सापि वा एकमन्ते निसीदित्वा पादा धोवितब्बा।

सचे आचरियो तेलनाळिं आहरति उट्ठित्वा उभोहि हत्थेहि सक्कच्चं गहेतब्बा। सचे हि न गणहेय्य, “अयं भिक्खु इतो एव पट्टाय सम्भोगं कोपेती”ति आचरियस्स अज्जथत्तं भवेय्य। गहेत्वा पन न आदितोव पादा मक्खेतब्बा। सचे हि तं आचरियस्स गत्तब्भज्जनतेलं भवेय्य, न सारुपं सिया। तस्मा सीसं मक्खेत्वा खन्धादीनि मक्खेतब्बानि। “सब्बपारिहारियतेलमिदं, आवुसो, पादेपि मक्खेही”ति वुत्तेन पन थोकं सीसे कत्वा पादे मक्खेत्वा “इमं तेलनाळिं ठपेमि, भन्ते”ति वत्वा आचरिये गणहन्ते दातब्बा।

आगतदिवसतो पट्टाय कम्मट्ठानं मे, भन्ते, कथेथ इच्चेवं न वत्तब्बं। दुतियदिवसतो पन पट्टाय सचे आचरियस्स पकतिउपट्ठाको अत्थि, तं याचित्वा वत्तं कातब्बं। सचे याचितोपि न देति, ओकासे लद्धेयेव कातब्बं। करोन्तेन खुद्दकमज्झिममहन्तानि तीणि दन्तकट्टानि उपनामेतब्बानि। सीतं उण्हन्ति दुविधं मुखधोवनउदकञ्च न्हानोदकञ्च पटियादेतब्बं। ततो यं आचरियो तीणि दिवसानि परिभुज्जति, तादिसमेव निच्चं उपनामेतब्बं। नियमं अकत्वा यं वा तं वा परिभुज्जन्तस्स यथालब्धं उपनामेतब्बं। किं बहुना वुत्तेन? यं तं भगवता “अन्तेवासिकेन, भिक्खवे, आचरियम्हि सम्मा वत्तितब्बं। तत्रायं सम्मा वत्तना, कालस्सेव उट्ठाय उपाहना ओमुज्जित्वा एकंसं उत्तरासङ्गं करित्वा दन्तकट्टं दातब्बं, मुखोदकं दातब्बं, आसनं पज्जपेतब्बं। सचे यागु होति, भाजनं धोवित्वा यागु उपनामेतब्बा”ति (महाव० ७८) आदिकं खन्धके सम्मावत्तं पज्जत्तं, तं सब्बम्पि कातब्बं।

एवं वत्तसम्पत्तिया गरुं आराधयमानेन सायं वन्दित्वा याहीति विस्सज्जितेन गन्तब्बं, यदा सो किस्सागतोसीति पुच्छति, तदा आगमनकारणं कथेतब्बं। सचे सो नेव पुच्छति, वत्तं पन सादियति, दसाहे वा पक्खे वा वीतिवत्ते एकदिवसं विस्सज्जितेनापि अगन्त्वा ओकासं कारेत्वा आगमनकारणं आरोचेतब्बं। अकाले वा गन्त्वा किमत्थमागतोसीति पुट्ठेन आरोचेतब्बं। सचे सो पातोव आगच्छाति वदति, पातोव गन्तब्बं।

सचे पनस्स ताय वेलाय पित्ताबाधेन वा कुच्छि परिडहति, अग्गिमन्दताय वा भत्तं न जीरति, अज्जो वा कोचि रोगो बाधति, तं यथाभूतं आविकत्वा अत्तनो सप्पायवेलं आरोचेत्वा ताय वेलाय उपसङ्कमितब्बं। असप्पायवेलाय हि वुच्चमानम्पि कम्मट्ठानं न सक्का होति मनसिकातुन्ति। अयं कम्मट्ठानदायकं कल्याणमित्तं उपसङ्कमित्वाति एत्थ वित्थारो।

चरियावण्णना

४३. इदानि अत्तनो चरियानुकूलन्ति एत्थ चरियाति छ चरिया रागचरिया, दोसचरिया, मोहचरिया, सद्भाचरिया,

बुद्धिचरिया, वितक्कचरियाति । केचि पन रागादीनं संसग्गसन्निपातवसेन अपरापि चतस्सो, तथा सद्धादीनन्ति इमाहि अट्ठहि सद्धिं चुदस इच्छन्ति । एवं पन भेदे वुच्चमाने रागादीनं सद्धादीहिपि संसग्गं कत्वा अनेका चरिया होन्ति, तस्मा सङ्खेपेन छळेव चरिया वेदितब्बा । चरिया, पकति, उस्सन्नताति अत्थतो एकं । तासं वसेन छळेव पुग्गला होन्ति रागचरितो, दोसचरितो, मोहचरितो, सद्धाचरितो, बुद्धिचरितो, वितक्कचरितोति ।

तत्थ यस्मा रागचरितस्स कुसलप्पवत्तिसमये सद्धा बलवती होति, रागस्स आसन्नगुणत्ता । यथा हि अकुसलपक्खे रागो सिनिद्धो नातिलूखो, एवं कुसलपक्खे सद्धा । यथा रागो वत्थुकामे परियेसति, एवं सद्धा सीलादिगुणे । यथा रागो अहितं न परिच्चजति, एवं सद्धा हितं न परिच्चजति, तस्मा रागचरितस्स सद्धाचरितो सभागो ।

यस्मा पन दोसचरितस्स कुसलप्पवत्तिसमये पज्जा बलवती होति, दोसस्स आसन्नगुणत्ता । यथा हि अकुसलपक्खे दोसो निस्सिनेहो न आरम्मणं अल्लीयति, एवं कुसलपक्खे पज्जा । यथा च दोसो अभूतम्पि दोसमेव परियेसति, एवं पज्जा भूतं दोसमेव । यथा दोसो सत्तपरिवज्जनाकारेण पवत्तति, एवं पज्जा सङ्खारपरिवज्जनाकारेण, तस्मा दोसचरितस्स बुद्धिचरितो सभागो ।

यस्मा पन मोहचरितस्स अनुप्पन्नानं कुसलानं धम्मानं उप्पादाय वायममानस्स येभुय्येन अन्तरायकरा वितक्का उप्पज्जन्ति, मोहस्स आसन्नलक्खणत्ता । यथा हि मोहो परिब्याकुलताय अनवट्ठितो, एवं वितक्को नानप्पकारवितक्कनताय । यथा च मोहो अपरियोगाहणताय चञ्चलो । तथा वितक्को लहुपरिकप्पनताय, तस्मा मोहचरितस्स वितक्कचरितो सभागोति ।

अपरे तण्हामानदिट्ठिवसेन अपरापि तिस्सो चरिया वदन्ति । तत्थ तण्हा रागोयेव, मानो च तंसम्पयुत्तोति तदुभयं रागचरियं नातिवत्तति । मोहनिदानत्ता च दिट्ठिया दिट्ठिचरिया मोहचरियमेव अनुपतति ।

४४. ता पनेता चरिया किन्निदाना? कथञ्च जानितब्बं “अयं पुग्गलो रागचरितो, अयं पुग्गलो दोसादीसु अज्जतरचरितो”ति? किं चरितस्स पुग्गलस्स किं सप्पायन्ति?

तत्र पुरिमा ताव तिस्सो चरिया पुब्बाचिण्णनिदाना, धातुदोसनिदाना चाति एकच्चे वदन्ति । पुब्बे किर इट्ठप्पयोगसुभकम्मबहुलो रागचरितो होति, सग्गा वा चवित्वा इधूपपन्नो । पुब्बे छेदनवधबन्धनवेरकम्मबहुलो दोसचरितो होति, निरयनागयोनीहि वा चवित्वा इधूपपन्नो । पुब्बे मज्जपानबहुलो सुतपरिपुच्छाविहीनो च मोहचरितो होति, तिरच्छानयोनिया वा चवित्वा इधूपपन्नोति एवं पुब्बाचिण्णनिदानाति वदन्ति । द्विन्नं पन धातूनं उस्सन्नत्ता पुग्गलो मोहचरितो होति पथवीधातुया च आपोधातुया च । इतरासं द्विन्नं उस्सन्नत्ता दोसचरितो । सब्बासं समत्ता पन रागचरितोति । दोसेसु च सेम्हाधिको रागचरितो होति । वाताधिको मोहचरितो । सेम्हाधिको वा मोहचरितो । वाताधिको रागचरितोति एवं धातुदोसनिदानाति वदन्ति ।

तत्थ यस्मा पुब्बे इट्ठप्पयोगसुभकम्मबहुलापि सग्गा चवित्वा इधूपपन्नापि च न सब्बे रागचरितायेव होन्ति, न इतरे वा दोसमोहचरिता । एवं धातूनञ्च यथावुत्तेनेव नयेन उस्सदनियमो नाम नत्थि । दोसनियमे च रागमोहद्वयमेव वुत्तं, तम्पि च पुब्बापरविरुद्धमेव । सद्धाचरियादीसु च एकस्सापि निदानं न वुत्तमेव । तस्मा सब्बमेतं अपरिच्छिन्नवचनं ।

अयं पनेत्थ अट्ठकथाचरियानं मतानुसारेण विनिच्छयो, वुत्तज्जेतं उस्सदकित्तने (ध० स० अट्ठ० ४९८) “इमे सत्ता पुब्बहेतुनियामेन लोभुस्सदा दोसुस्सदा मोहुस्सदा अलोभुस्सदा अदोसुस्सदा अमोहुस्सदा च होन्ति ।

यस्स हि कम्मयूहनक्खणे लोभो बलवा होति अलोभो मन्दो, अदोसामोहा बलवन्तो दोसमोहा मन्दा, तस्स मन्दो अलोभो लोभं परियादातुं न सक्कोति । अदोसामोहा पन बलवन्तो दोसमोहे परियादातुं सक्कोति । तस्मा सो तेन कम्मेन दिन्नपटिसन्धिवसेन निब्बत्तो लुद्धो होति सुखसीलो अक्कोधनो पज्जवा वजिरूपमजाणो ।

यस्स पन कम्मयूहनक्खणे लोभदोसा बलवन्तो होन्ति अलोभादोसा मन्दा, अमोहो बलवा मोहो मन्दो, सो पुरिमनयेनेव लुद्धो चेव होति दुट्ठो च । पज्जवा पन होति वजिरूपमजाणो दत्ताभयत्थेरो विय ।

यस्स कम्मयूहनक्खणे लोभादोसमोहा बलवन्तो होन्ति इतरे मन्दा, सो पुरिमनयेनेव लुद्धो चेव होति दन्धो च, सीलको पन होति अक्कोधनो (बाकुलत्थेरो विय) ।

तथा यस्स कम्मयूहनक्खणे तयोपि लोभदोसमोहा बलवन्तो होन्ति अलोभादयो मन्दा, सो पुरिमनयेनेव लुद्धो चेव होति दुट्ठो च मूळहो च ।

यस्स पन कम्मयूहनक्खणे अलोभदोसमोहा बलवन्तो होन्ति इतरे मन्दा, सो पुरिमनयेनेव अलुद्धो अप्पकिलेसो होति दिब्बारम्मणम्पि दिस्वा निच्चलो, दुट्ठो पन होति दन्धपज्जो च ।

यस्स पन कम्मयूहनक्खणे अलोभादोसमोहा बलवन्तो होन्ति इतरे मन्दा, सो पुरिमनयेनेव अलुद्धो चेव होति अदुट्ठो सीलको च, दन्धो पन होति ।

तथा यस्स कम्मयूहनक्खणे अलोभदोसामोहा बलवन्तो होन्ति इतरे मन्दा, सो पुरिमनयेनेव अलुद्धो चेव होति पज्जवा च, दुट्ठो च पन होति कोधनो ।

यस्स पन कम्मयूहनक्खणे तयोपि अलोभादोसामोहा बलवन्तो होन्ति लोभादयो मन्दा, सो पुरिमनयेनेव महासङ्गरक्खितत्थेरो विय अलुद्धो अदुट्ठो पज्जवा च होती”ति ।

एत्थ च यो लुद्धोति वुत्तो, अयं रागचरितो । दुट्ठदन्धा दोसमोहचरिता । पज्जवा बुद्धिचरितो । अलुद्धअदुट्ठा पसन्नपकतिताय सद्भाचरिता । यथा वा अमोहपरिवारेण कम्मुना निब्बत्तो बुद्धिचरितो, एवं बलवसद्भापरिवारेण कम्मुना निब्बत्तो सद्भाचरितो । कामवितक्कादिपरिवारेण कम्मुना निब्बत्तो वितक्कचरितो । लोभादिना वोमिस्सपरिवारेण कम्मुना निब्बत्तो वोमिस्सचरितोति । एवं लोभादीसु अज्जतरज्जतरपरिवारं पटिसन्धिजनकं कम्मं चरियानं निदानन्ति वेदितब्बं ।

४५. यं पन वुत्तं कथञ्च जानितब्बं अयं पुग्गलो रागचरितोतिआदि । तत्रायं नयो ।

इरियापथतो किच्चा, भोजना दस्सनादितो ।

धम्मप्पवत्तितो चेव, चरियायो विभावयेति ॥

तत्थ इरियापथतोति रागचरितो हि पकतिगमनेन गच्छन्तो चातुरियेन गच्छति, सणिकं पादं निक्खिपति, समं निक्खिपति, समं उद्धरति, उक्कुटिकञ्चस्स पदं होति । दोसचरितो पादगोहि खणन्तो विय गच्छति, सहसा पादं निक्खिपति, सहसा उद्धरति, अनुकट्टितञ्चस्स पदं होति । मोहचरितो परिब्याकुलाय गतिया गच्छति, छम्भितो विय पदं निक्खिपति, छम्भितो विय उद्धरति, सहसानुपीळितञ्चस्स पदं होति । वुत्तम्पि चेतं मागण्डियसुत्तुप्पत्तियं —

“रत्तस्स हि उक्कुटिकं पदं भवे,
दुट्टस्स होति अनुकट्टितं पदं ।
मूळहस्स होति सहसानुपीळितं,
विवट्टच्छदस्स इदमीदिसं पदं”न्ति ॥

ठानम्पि रागचरितस्स पासादिकं होति मधुराकारं, दोसचरितस्स थद्धाकारं, मोहचरितस्स आकुलाकारं । निसज्जायपि एसेव नयो । रागचरितो च अतरमानो समं सेय्यं पज्जपेत्वा सणिकं निपज्जित्वा अङ्गपच्चङ्गानि समोधाय पासादिकेन आकारेण सयति, वुट्ठापियमानो च सीघं अवुट्ठाय सङ्कितो विय सणिकं पटिवचनं देति । दोसचरितो तरमानो यथा वा तथा वा सेय्यं पज्जपेत्वा पक्खित्तकायो भाकुटिं कत्वा सयति, वुट्ठापियमानो च सीघं वुट्ठाय कुपितो विय पटिवचनं देति । मोहचरितो दुस्सण्ठानं सेय्यं पज्जपेत्वा विक्खित्तकायो बहुलं अधोमुखो सयति, वुट्ठापियमानो च हुङ्कारं करोन्तो दन्धं वुट्ठाति । सद्धाचरितादयो पन यस्मा रागचरितादीनं सभागा, तस्मा तेसम्पि तादिसोव इरियापथो होतीति । एवं ताव इरियापथतो चरियायो विभावये ।

किच्चाति सम्मज्जनादीसु च किच्चेसु रागचरितो साधुकं सम्मज्जनिं गहेत्वा अतरमानो वालिकं अविप्पकिरन्तो सिन्दुवारकुसुमसन्थरमिव सन्थरन्तो सुद्धं समं सम्मज्जति । दोसचरितो गाळ्हं सम्मज्जनिं गहेत्वा तरमानरूपो उभतो वालिकं उस्सारेन्तो खरेण सद्देन असुद्धं विसमं सम्मज्जति । मोहचरितो सिथिलं सम्मज्जनिं गहेत्वा सम्परिवत्तकं आळोलयमानो असुद्धं विसमं सम्मज्जति ।

यथा सम्मज्जने, एवं चीवरधोवनरजनादीसुपि सब्बकिच्चेसु निपुणमधुरसमसक्कच्चकारी रागचरितो । गाळ्हथद्धविसमकारी दोसचरितो । अनिपुणब्याकुलविसमापरिच्छिन्नकारी मोहचरितो । चीवरधारणम्पि च रागचरितस्स नातिगाळ्हं नातिसिथिलं होति पासादिकं परिमण्डलं । दोसचरितस्स अतिगाळ्हं अपरिमण्डलं । मोहचरितस्स सिथिलं परिब्याकुलं । सद्धाचरितादयो तेसंयेवानुसारेण वेदितब्बा, तं सभागत्ताति । एवं किच्चतो चरियायो विभावये ।

भोजनाति रागचरितो सिनिद्धमधुरभोजनप्पियो होति, भुज्जमानो च नातिमहन्तं परिमण्डलं आलोपं कत्वा रसपटिसंवेदी अतरमानो भुज्जति, किञ्चिदेव च सादुं लभित्वा सोमनस्सं आपज्जति । दोसचरितो लूखअम्बिलभोजनप्पियो होति, भुज्जमानो च मुखपूरकं आलोपं कत्वा अरसपटिसंवेदी तरमानो भुज्जति, किञ्चिदेव च असादुं लभित्वा दोमनस्सं आपज्जति । मोहचरितो अनियतरुचिको होति, भुज्जमानो च अपरिमण्डलं परित्तं आलोपं कत्वा भाजने छुट्टेन्तो मुखं मक्खेन्तो विक्खित्तचित्तो तं तं वितक्केन्तो भुज्जति । सद्धाचरितादयोपि तेसंयेवानुसारेण वेदितब्बा, तंसभागत्ताति । एवं भोजनतो चरियायो विभावये ।

दस्सनादितोति रागचरितो ईसकम्पि मनोरमं रूपं दिस्वा विम्हयजातो विय चिरं ओलोकेति, परित्तेपि गुणे सज्जति, भूतम्पि दोसं न गणहाति, पक्कमन्तोपि अमुज्जितुकामोव हुत्वा सापेक्खो पक्कमति । दोसचरितो ईसकम्पि अमनोरमं रूपं

दिस्वा किलन्तरूपो विय न चिरं ओलोकेति, परित्तेपि दोसे पटिहज्जति, भूतम्पि गुणं न गण्हाति, पक्कमन्तोपि मुञ्चितुकामोव हुत्वा अनपेक्खो पक्कमति । मोहचरितो यंकिञ्चि रूपं दिस्वा परपच्चयिको होति, परं निन्दन्तं सुत्वा निन्दति, पसंसन्तं सुत्वा पसंसति, सयं पन अज्जाणुपेक्खाय उपेक्खकोव होति । एस नयो सहसवनादीसुपि । सद्भाचरितादयो पन तेसंयेवानुसारेण वेदितब्बा, तंसभागत्ताति । एवं दस्सनादितो चरियायो विभावये ।

धम्मप्पवत्तितो चेवाति रागचरितस्स च माया, साठेय्यं, मानो, पापिच्छता, महिच्छता, असन्तुट्ठिता, सिङ्गं, चापल्यन्ति एवमादयो धम्मा बहुलं पवत्तन्ति । दोसचरितस्स कोधो, उपनाहो, मक्खो, पळासो, इस्सा, मच्छरियन्ति एवमादयो । मोहचरितस्स थिनं, मिद्धं, उद्धच्चं, कुक्कुच्चं, विचिकिच्छा, आधानग्गाहिता, दुप्पटिनिस्सगिताति एवमादयो । सद्भाचरितस्स मुत्तचागता, अरियानं दस्सनकामता, सद्धम्मं सोतुकामता, पामोज्जबहुलता, असठता, अमायाविता, पसादनीयेसु ठानेसु पसादोति एवमादयो । बुद्धिचरितस्स सोवचस्सता, कल्याणमित्तता, भोजनेमत्तज्जुता, सतिसम्पज्जं, जागरियानुयोगो, संवेजनीयेसु ठानेसु संवेगो, संविग्गस्स च योनिस्सो पधानन्ति एवमादयो । वितक्कचरितस्स भस्सबहुलता, गणारामता, कुसलानुयोगे अरति, अनवट्ठितकिच्चता, रत्तिं धूमायना, दिवा पज्जलना, हुराहुरं धावनाति एवमादयो धम्मा बहुलं पवत्तन्तीति । एवं धम्मप्पवत्तितो चरियायो विभावये ।

यस्मा पन इदं चरियाविभावनविधानं सब्बाकारेण नेव पाळियं न अट्ठकथायं आगतं, केवलं आचरियमतानुसारेण वुत्तं, तस्मा न सारतो पच्चेतब्बं । रागचरितस्स हि वुत्तानि इरियापथादीनि दोसचरितादयोपि अप्पमादविहारिनो कातुं सक्कोन्ति । संसट्ठचरितस्स च पुग्गलस्स एकस्सेव भिन्नलक्खणा इरियापथादयो न उपपज्जन्ति । यं पनेतं अट्ठकथासु चरियाविभावनविधानं वुत्तं, तदेव सारतो पच्चेतब्बं । वुत्तहेतुं “चेतोपरियजाणस्स लाभी आचरियो चरियं जत्वा कम्मट्ठानं कथेस्सति, इतरेण अन्तेवासिको पुच्छितब्बो”ति । तस्मा चेतोपरियजाणेन वा तं वा पुग्गलं पुच्छित्वा जानितब्बं । अयं पुग्गलो रागचरितो, अयं दोसादीसु अज्जतरचरितोति ।

४६. किं चरितस्स पुग्गलस्स किं सप्पायन्ति एत्थ पन सेनासनं ताव रागचरितस्स अधोतवेदिकं भूमट्ठकं अकतपब्भारकं तिणकुटिकं पण्णसालादीनं अज्जतरं रजोकिण्णं जतुकाभरितं ओलुगविलुगं अतिउच्चं वा अतिनीचं वा उज्जङ्गलं सासङ्कं असुचिविसममगं, यत्थ मज्जपीठम्पि मङ्कुणभरितं दुरूपं दुब्बण्णं, यं ओलोकेन्तस्सेव जिगुच्छा उप्पज्जति, तादिसं सप्पायं । निवासनपारुपनं अन्तच्छिन्नं ओलम्बविलम्बसुत्तकाकिण्णं जालपूवसदिसं साणि विय खरसम्फस्सं किलिट्ठं भारिकं किच्छपरिहरणं सप्पायं । पत्तोपि दुब्बण्णो मत्तिकापत्तो वा आणिगण्ठिकाहतो अयोपत्तो वा गरुको दुस्सण्ठानो सीसकपालमिव जेगुच्छो वट्ठति । भिक्खाचारमग्गोपि अमनापो अनासन्नगामो विसमो वट्ठति । भिक्खाचारगामोपि यत्थ मनुस्सा अपस्सन्ता विय चरन्ति, यत्थ एककुलेपि भिक्खं अलभित्वा निक्खमन्तं “एहि, भन्ते”ति आसनसालं पवेसेत्वा यागुभत्तं दत्त्वा गच्छन्ता गावी विय वजे पवेसेत्वा अनपलोकेन्ता गच्छन्ति, तादिसो वट्ठति । परिविसकमनुस्सापि दासा वा कम्मकरा वा दुब्बण्णा दुद्धिसिका किलिट्ठवसना दुग्गन्धा जेगुच्छा, ये अचितीकारेण यागुभत्तं छट्ठेन्ता विय परिविसन्ति, तादिसा सप्पाया । यागुभत्तखज्जकम्पि लूखं दुब्बण्णं सामाककुदूसककणाजकादिमयं पूतितक्कं बिलङ्गं जिण्णसाकसूपेय्यं यंकिञ्चिदेव केवलं उदरपूरमत्तं वट्ठति । इरियापथोपिस्स ठानं वा चङ्कमो वा वट्ठति । आरम्भणं नीलादीसु वण्णकसिणेषु यंकिञ्चि अपरिसुद्धवण्णन्ति इदं रागचरितस्स सप्पायं ।

दोसचरितस्स सेनासनं नातिउच्चं नातिनीचं छायूदकसम्पन्नं सुविभत्तभित्तिथम्भसोपानं सुपरिनिट्ठितमालाकम्मलताकम्मनानाविधचित्तकम्मसमुज्जलसमसिनिद्धमुदुभूमितलं ब्रह्मविमानमिव

कुसुमदामविचित्रवण्णचेलवितानसमलङ्कृतं सुपञ्जत्तसुचिमनोरमत्थरणमञ्चपीठं तत्थ तत्थ वासत्थाय निखित्तकुसुमवासगन्धसुगन्धं यं दस्सनमत्तेनेव पीतिपामोज्जं जनयति, एवरूपं सप्पायं । तस्स पन सेनासनस्स मग्गोपि सब्बपरिस्सयविमुत्तो सुचिसमतलो अलङ्कतपटियत्तोव वट्ठति । सेनासनपरिक्खारोपेत्थ कीटमङ्कुणदीघजातिमूसिकानं निस्सयपरिच्छिन्दनत्थं नातिबहुको, एकमञ्चपीठमत्तमेव वट्ठति । निवासनपारुपनम्पिस्स चीनपट्टसोमारपट्टकोसेय्यकप्पासिकसुखुमखोमादीनं यं यं पणीतं, तेन तेन एकपट्टं वा दुपट्टं वा सल्लहुकं समणसारुप्पेन सुरत्तं सुद्धवण्णं वट्ठति । पत्तो उदकपुप्फुळमिव सुसण्ठानो मणि विय सुमट्ठो निम्मलो समणसारुप्पेन सुपरिसुद्धवण्णो अयोमयो वट्ठति । भिक्खाचारमग्गो परिस्सयविमुत्तो समो मनापो नातिदूरनाच्चासन्नगामो वट्ठति । भिक्खाचारगामोपि यत्थ मनुस्सा “इदानी अय्यो आगमिस्सती”ति सित्तसम्मट्ठे पदेसे आसनं पञ्जापेत्वा पच्चुगन्त्वा पत्तं आदाय घरं पवेसेत्वा पञ्जत्तासने निसीदापेत्वा सक्कच्चं सहत्था परिविसन्ति, तादिसो वट्ठति । परिवेसका पनस्स ये होन्ति अभिरूपा पासादिका सुन्हाता सुविलित्ता धूपवासकुसुमगन्धसुरभिनो नानाविरागसुचिमनुञ्जवत्थाभरणपटिमण्डिता सक्कच्चकारिनो, तादिसा सप्पाया । यागुभत्तखज्जकम्पि वण्णगन्धरससम्पन्नं ओजवन्तं मनोरमं सब्बाकारपणीतं यावदत्थं वट्ठति । इरियापथोपिस्स सेय्या वा निसज्जा वा वट्ठति, आरम्मणं नीलादीसु वण्णकसिणोसु यंकिञ्चि सुपरिसुद्धवण्णन्ति इदं दोसचरितस्स सप्पायं ।

मोहचरितस्स सेनासनं दिसामुखं असम्बाधं वट्ठति, यत्थ निसिन्नस्स विवटा दिसा खायन्ति, इरियापथेसु चङ्कमो वट्ठति । आरम्मणं पनस्स परित्तं सुप्पमत्तं सरावमत्तं वा (खुद्दकं) न वट्ठति । सम्बाधस्मिहि ओकासे चित्तं भिय्यो सम्मोहमापज्जति, तस्मा विपुलं महाकसिणं वट्ठति । सेसं दोसचरितस्स वुत्तसदिसमेवाति इदं मोहचरितस्स सप्पायं ।

सद्भाचरितस्स सब्बम्पि दोसचरितम्हि वुत्तविधानं सप्पायं । आरम्मणेसु चस्स अनुस्सतिट्ठानम्पि वट्ठति ।

बुद्धिचरितस्स सेनासनादीसु इदं नाम असप्पायन्ति नत्थि ।

वितक्कचरितस्स सेनासनं विवटं दिसामुखं यत्थ निसिन्नस्स आरामवनपोक्खरणीरामणेय्यकानि गामनिगमजनपदपटिपाटियो नीलोभासा च पब्बता पञ्जायन्ति, तं न वट्ठति, तज्हि वितक्कविधावनस्सेव पच्चयो होति, तस्मा गम्भीरे दरीमुखे वनप्पटिच्छन्ने हत्थिकुच्छिपब्भारमहिन्दगुहासदिसे सेनासने वसितब्बं । आरम्मणम्पिस्स विपुलं न वट्ठति । तादिसज्हि वितक्कवसेन सन्धावनस्स पच्चयो होति । परित्तं पन वट्ठति ।

सेसं रागचरितस्स वुत्तसदिसमेवाति इदं वितक्कचरितस्स सप्पायं । अयं अत्तनो चरियानुकूलन्ति एत्थ आगतचरियानं पभेदनिदानविभावनसप्पायपरिच्छेदतो वित्थारो । न च ताव चरियानुकूलं कम्मट्ठानं सब्बाकारेन आविकतं । तज्हि अनन्तरस्स मातिकापदस्स वित्थारे सयमेव आविभविस्सति ।

चत्तालीसकम्मट्ठानवण्णना

४७. तस्मा यं वुत्तं चत्तालीसाय कम्मट्ठानेसु अञ्जतरं कम्मट्ठानं गहेत्वाति एत्थ सङ्घातनिद्देसतो, उपचारप्पनावहतो, झानप्पभेदतो, समतिक्कमतो, वड्डनावड्डनतो, आरम्मणतो, भूमितो, गहणतो, पच्चयतो, चरियानुकूलतोति इमेहि ताव दसहाकारेहि कम्मट्ठानविनिच्छयो वेदितब्बो ।

तत्थ सङ्घातनिद्देसतोति चत्तालीसाय कम्मट्ठानेसूति हि वुत्तं, तत्रिमानि चत्तालीस कम्मट्ठानानि दस कसिणा, दस असुभा, दस अनुस्सतियो, चत्तारो ब्रह्मविहारा, चत्तारो आरुप्पा, एका सज्जा, एकं ववत्थानन्ति ।

तत्थ पथवीकसिणं, आपोकसिणं, तेजोकसिणं, वायोकसिणं, नीलकसिणं, पीतकसिणं, लोहितकसिणं, ओदातकसिणं, आलोककसिणं, परिच्छिन्नाकासकसिणन्ति इमे **दस कसिणा** ।

उद्धुमातकं, विनीलकं, विपुब्बकं, विच्छिदकं, विक्खायितकं, विक्खित्तकं, हतविक्खित्तकं, लोहितकं, पुळुवकं, अट्टिकन्ति इमे **दस असुभा** ।

बुद्धानुस्सति, धम्मनुस्सति, सङ्गानुस्सति, सीलानुस्सति, चागानुस्सति, देवतानुस्सति, मरणानुस्सति, कायगतासति, आनापानस्सति, उपसमानुस्सतीति इमा **दस अनुस्सतियो** ।

मेत्ता, करुणा, मुदिता, उपेक्खाति इमे **चत्तारो ब्रह्मविहारा** ।

आकासानञ्चायतनं, विज्जाणञ्चायतनं, आकिञ्चञ्चायतनं, नेवसञ्जानासञ्चायतनन्ति इमे **चत्तारो आरुप्पा** । आहारे पटिकूलसञ्जा **एका सञ्जा** । चतुधातुववत्थानं **एकं ववत्थानन्ति** एवं सङ्घातनिद्देसतो विनिच्छयो वेदितब्बो ।

उपचारप्पनावहतोति ठपेत्वा कायगतासतिञ्च आनापानस्सतिञ्च अवसेसा अट्ट अनुस्सतियो, आहारे पटिकूलसञ्जा, चतुधातुववत्थानन्ति इमानेव हेत्थ दसकम्मट्टानानि उपचारवहानि । सेसानि अप्पनावहानि । एवं उपचारप्पनावहतो ।

ज्ञानप्पभेदतोति अप्पनावहेसु चेत्थ आनापानस्सतिया सद्धिं दस कसिणा चतुक्कज्झानिका होन्ति । कायगतासतिया सद्धिं दस असुभा पठमज्झानिका । पुरिमा तयो ब्रह्मविहारा तिकज्झानिका । चतुत्थब्रह्मविहारो चत्तारो च आरुप्पा चतुत्थज्झानिकाति एवं ज्ञानप्पभेदतो ।

समतिक्कमतोति द्वे समतिक्कमा अङ्गसमतिक्कमो च आरम्मणसमतिक्कमो च । तत्थ सब्बेसुपि तिकचतुक्कज्झानिकेसु कम्मट्टानेसु अङ्गसमतिक्कमो होति वितक्कविचारादीनि ज्ञानङ्गानि समतिक्कमित्वा तेस्वेवारम्मणेसु दुतियज्झानादीनं पत्तब्बतो । तथा चतुत्थब्रह्मविहारे । सोपि हि मेत्तादीनंयेव आरम्मणे सोमनस्सं समतिक्कमित्वा पत्तब्बोति । चतूसु पन आरुप्पेसु आरम्मणसमतिक्कमो होति । पुरिमेसु हि नवसु कसिणेसु अज्जतरं समतिक्कमित्वा आकासानञ्चायतनं पत्तब्बं । आकासादीनि च समतिक्कमित्वा विज्जाणञ्चायतनादीनि । सेसेसु समतिक्कमो नत्थीति एवं समतिक्कमतो ।

वड्डनावड्डनतोति इमेसु चत्तालीसाय कम्मट्टानेसु दस कसिणानेव वड्डेतब्बानि । यत्तकज्झि ओकासं कसिणेन फरति, तदब्भन्तरे दिब्बाय सोतधातुया सट्ठं सोतुं दिब्बेन चक्खुना रूपानि पस्सितुं परसत्तानञ्च चेतसा चित्तमज्जातुं समत्थो होति । कायगतासति पन असुभानि च न वड्डेतब्बानि । कस्मा? ओकासेन परिच्छिन्नत्ता आनिसंसाभावा च । सा च नेसं ओकासेन परिच्छिन्नता भावनानये आविभवस्सति । तेसु पन वड्डितेसु कुणपरासियेव वड्डति, न कोचि आनिसंसो अत्थि । वुत्तम्पि चेतं सोपाकपज्हाव्याकरणे, “विभूता भगवा रूपसञ्जा अविभूता अट्टिकसञ्जा”ति । तत्र हि निमित्तवड्डनवसेन रूपसञ्जा विभूताति वुत्ता । अट्टिकसञ्जा अवड्डनवसेन अविभूताति वुत्ता ।

यं पनेतं “केवलं अट्टिसञ्जाय, अफरी पथविं इम”न्ति (थेरगा० १८) वुत्तं, तं लाभिस्स सतो उपट्टानाकारवसेन वुत्तं । यथेव हि धम्मासोककाले करवीकसकुणो समन्ता आदासभिक्तीसु अत्तनो छायां दिस्वा सब्बदिसासु करवीकसञ्जी हुत्वा

मधुरं गिरं निच्छारेसि, एवं थेरोपि अट्टिकसज्जाय लाभिता सब्बदिसासु उपट्ठितं निमित्तं पस्सन्तो केवलापि पथवी अट्टिकभरिताति चिन्तेसीति ।

यदि एवं या असुभज्झानानं अप्पमाणारम्मणता वुत्ता, सा विरुज्झतीति । सा च न विरुज्झति । एकच्चो हि उद्धुमातके वा अट्टिके वा महन्ते निमित्तं गण्हाति । एकच्चो अप्पके । इमिना परियायेन एकच्चस्स परित्तरम्मणं ज्ञानं होति । एकच्चस्स अप्पमाणारम्मणन्ति । यो वा एतं वड्डने आदीनवं अपस्सन्तो वड्डेति । तं सन्धाय “अप्पमाणारम्मण”न्ति वुत्तं । आनिसंसाभावा पन न वड्डेतब्बानीति ।

यथा च एतानि, एवं सेसानिपि न वड्डेतब्बानि । कस्मा? तेसु हि आनापाननिमित्तं ताव वड्डयतो वातरासियेव वड्डति, ओकासेन च परिच्छिन्नं । इति सादीनवत्ता ओकासेन च परिच्छिन्नत्ता न वड्डेतब्बं । ब्रह्मविहारा सत्तारम्मणा, तेसं निमित्तं वड्डयतो सत्तरासियेव वड्डेय्य, न च तेन अत्थो अत्थि, तस्मा तम्पि न वड्डेतब्बं । यं पन वुत्तं “मेत्तासहगतेन चेतसा एकं दिसं फरित्वा”ति (दी० नि० १.५५६) आदि, तं परिग्गहवसेनेव वुत्तं । एकावासद्विआवासादिना हि अनुक्कमेन एकस्सा दिसाय सत्ते परिग्गहेत्वा भावेन्तो एकं दिसं फरित्वाति वुत्तो । न निमित्तं वड्डेन्तो । पटिभागनिमित्तमेव चेत्य नत्थि । यदयं वड्डेय्य, परित्तअप्पमाणारम्मणतापेत्थ परिग्गहवसेनेव वेदितब्बा । आरुप्पारम्मणेषुपि आकासं कसिणुग्घाटिमत्ता । तज्झि कसिणापगमवसेनेव मनसि कातब्बं । ततो परं वड्डयतोपि न किञ्चि होति । विज्जाणं सभावधम्मत्ता । न हि सक्का सभावधम्मं वड्डेतुं । विज्जाणापगमो विज्जाणस्स अभावमत्तत्ता । नेवसज्जानासज्जायतनारम्मणं सभावधम्मत्तायेव न वड्डेतब्बं । सेसानि अनिमित्तत्ता । पटिभागनिमित्तज्झि वड्डेतब्बं नाम भवेय्य । बुद्धानुस्सतिआदीनञ्च नेव पटिभागनिमित्तं आरम्मणं होति, तस्मा तं न वड्डेतब्बन्ति एवं वड्डनावड्डनतो ।

आरम्मणतोति इमेसु च चत्तालीसाय कम्मट्ठानेसु दसकसिणा, दसअसुभा, आनापानस्सति, कायगतासतीति इमानि द्वावीसतिपटिभागनिमित्तारम्मणानि । सेसानि न पटिभागनिमित्तारम्मणानि । तथा दससु अनुस्सतीसु ठपेत्वा आनापानस्सतिञ्च कायगतासतिञ्च अवसेसा अट्ठ अनुस्सतियो, आहारे पटिकूलसज्जा, चतुधातुववत्थानं, विज्जाणज्जायतनं, नेवसज्जानासज्जायतनन्ति इमानि द्वादस सभावधम्मारम्मणानि । दस कसिणा, दस असुभा, आनापानस्सति, कायगतासतीति इमानि द्वावीसति निमित्तारम्मणानि । सेसानि छ न वत्तब्बारम्मणानि । तथा विपुब्बकं, लोहितकं, पुळुवकं, आनापानस्सति, आपोकसिणं, तेजोकसिणं, वायोकसिणं, यञ्च आलोककसिणे सूरियादीनं ओभासमण्डलारम्मणन्ति इमानि अट्ठ चलितारम्मणानि, तानि च खो पुब्बभागे, पटिभागं पन सन्निसिन्नमेव होति । सेसानि न चलितारम्मणानीति एवं आरम्मणतो ।

भूमितोति एत्थ च दस असुभा, कायगतासति, आहारे पटिकूलसज्जाति इमानि द्वादस देवेसु नप्पवत्तन्ति । तानि द्वादस, आनापानस्सति चाति इमानि तेरस ब्रह्मलोके नप्पवत्तन्ति । अरूपभवे पन ठपेत्वा चत्तारो आरुप्पे अज्जं नप्पवत्तति । मनुस्सेसु सब्बानिपि पवत्तन्तीति एवं भूमितो ।

गहणतोति दिट्ठफुट्ठसुतगहणतोपेत्थ विनिच्छयो वेदितब्बो । तत्र ठपेत्वा वायोकसिणं सेसा नव कसिणा, दस असुभाति इमानि एकूनवीसति दिट्ठेन गहेतब्बानि । पुब्बभागे चक्खुना ओलोकेत्वा निमित्तं नेसं गहेतब्बन्ति अत्थो । कायगतासतियं तचपञ्चकं दिट्ठेन, सेसं सुतेनाति एवं तस्सा आरम्मणं दिट्ठसुतेन गहेतब्बं । आनापानस्सति फुट्ठेन, वायोकसिणं दिट्ठफुट्ठेन, सेसानि अट्ठारस सुतेन गहेतब्बानि । उपेक्खाब्रह्मविहारो, चत्तारो आरुप्पाति इमानि चेत्य न आदिकम्मिकेन गहेतब्बानि । सेसानि पञ्चतिसं गहेतब्बानीति एवं गहणतो ।

पच्चयतोति इमेसु पन कम्मट्टानेसु ठपेत्वा आकासकसिणं सेसा नव कसिणा आरुप्पानं पच्चया होन्ति, दस कसिणा अभिज्जानं, तयो ब्रह्मविहारा चतुत्थब्रह्मविहारस्स, हेट्ठिमं हेट्ठिमं आरुप्पं उपरिमस्स उपरिमस्स, नेवसज्जानासज्जायतनं निरोधसमापत्तिया, सब्बानिपि सुखविहारविपस्सनाभवसम्पत्तीनन्ति एवं पच्चयतो ।

चरियानुकूलतोति चरियानं अनुकूलतोपेत्थ विनिच्छयो वेदितब्बो । सेय्यथिदं — रागचरितस्स ताव एत्थ दस असुभा, कायगतासतीति एकादस कम्मट्टानानि अनुकूलानि । दोसचरितस्स चत्तारो ब्रह्मविहारा, चत्तारि वण्णकसिणानीति अट्ठ । मोहचरितस्स, वितक्कचरितस्स च एकं आनापानस्सति कम्मट्टानमेव । सद्भाचरितस्स पुरिमा छ अनुस्सतियो । बुद्धिचरितस्स मरणस्सति, उपसमानुस्सति, चतुधातुववत्थानं, आहारे पटिकूलसज्जाति चत्तारि । सेसकसिणानि, चत्तारो च आरुप्पा सब्बचरितानं अनुकूलानि । कसिणेसु च यंकिज्जि परित्तं वितक्कचरितस्स, अप्पमाणं मोहचरितस्साति ।

एवमेत्थ चरियानुकूलतो विनिच्छयो वेदितब्बोति सब्बज्चेतं उजुविपच्चनीकवसेन च अतिसप्पायवसेन च वुत्तं । रागादीनं पन अविक्खम्भिका सद्भादीनं वा अनुपकारा कुसलभावना नाम नत्थि । वुत्तम्पि चेतं मेधियसुत्ते —

“चत्तारो धम्मा उत्तरि भावेतब्बा । असुभा भावेतब्बा रागस्स पहानाय । मेत्ता भावेतब्बा ब्यापादस्स पहानाय । आनापानस्सति भावेतब्बा वितक्कुपच्छेदाय । अनिच्चसज्जा भावेतब्बा अस्मिमानसमुग्धाताया”ति ।

राहुलसुत्तेपि “मेत्तं, राहुल, भावनं भावेही”ति आदिना (म० नि० २.१२०) नयेन एकस्सेव सत्त कम्मट्टानानि वुत्तानि । तस्मा वचनमत्ते अभिनिवेसं अकत्वा सब्बत्थ अधिप्पायो परियेसितब्बोति अयं कम्मट्टानं गहेत्वाति एत्थ कम्मट्टानकथा विनिच्छयो ।

४८. गहेत्वाति इमस्स पन पदस्स अयमत्थदीपना । “तेन योगिना कम्मट्टानदायकं कल्याणमित्तं उपसङ्गमित्वा”ति एत्थ वुत्तनयेनेव वुत्तप्पकारं कल्याणमित्तं उपसङ्गमित्वा बुद्धस्स वा भगवतो आचरियस्स वा अत्तानं निर्यातेत्वा सम्पन्नज्झासयेन सम्पन्नाधिमुत्तिना च हुत्वा कम्मट्टानं याचितब्बं ।

तत्र “इमाहं भगवा अत्तभावं तुम्हाकं परिच्चजामी”ति एवं बुद्धस्स भगवतो अत्ता निर्यातेतब्बो । एवज्झि अनिर्यातेत्वा पन्तेसु सेनासनेसु विहरन्तो भेरवारम्मणे आपाथमागते सन्थम्भितुं असक्कोन्तो गामन्तं ओसरित्वा गिहीहि संसट्ठो हुत्वा अनेसनं आपज्जित्वा अनयब्यसनं पापुणेय्य । निर्यातितत्तभावस्स पनस्स भेरवारम्मणे आपाथमागतेपि भयं न उप्पज्जति । “ननु तथा, पण्डित, पुरिममेव अत्ता बुद्धानं निर्यातितो”ति पच्चवेक्खतो पनस्स सोमनस्समेव उप्पज्जति । यथा हि पुरिसस्स उत्तमं कासिकवत्थं भवेय्य, तस्स तस्मिं मूसिकाय वा कीटेहि वा खादिते उप्पज्जेय्य दोमनस्सं । सचे पन तं अचीवरकस्स भिक्खुनो ददेय्य, अथस्स तं तेन भिक्खुना खण्डाखण्डं करियमानं दिस्वापि सोमनस्समेव उप्पज्जेय्य । एवंसम्पदमिदं वेदितब्बं ।

आचरियस्स निर्यातेन्तेनापि “इमाहं, भन्ते, अत्तभावं तुम्हाकं परिच्चजामी”ति वत्तब्बं । एवं अनिर्यातितत्तभावो हि अतज्जनीयो वा होति, दुब्बचो वा अनोवादकरो, येनकामंगमो वा आचरियं अनापुच्छाव यत्थिच्छति, तत्थ गन्ता, तमेनं आचरियो आमिसेन वा धम्मेन वा न सङ्गण्हाति, गूळ्हं गन्थं न सिक्खापेति । सो इमं दुविधं सङ्गहं अलभन्तो सासने पतित्ठं न लभति, नचिरस्सेव दुस्सील्यं वा गिहिभावं वा पापुणाति । निर्यातितत्तभावो पन नेव अतज्जनीयो होति, न येनकामंगमो, सुवचो आचरियायत्तवुत्तियेव होति । सो आचरियतो दुविधं सङ्गहं लभन्तो सासने वुट्ठिं विरूळ्हि वेपुल्लं पापुणाति

चूळपिण्डपातिकतिस्सत्थेरस्स अन्तेवासिका विय ।

थेरस्स किर सन्तिकं तयो भिक्खू आगमंसु । तेसु एको “अहं, भन्ते, तुम्हाकमत्थाया”ति वुत्ते सतपोरिसे पपाते पतितुं उस्सहेय्यन्ति आह । दुतियो “अहं, भन्ते, तुम्हाकमत्थाया”ति वुत्ते इमं अत्तभावं पण्हितो पट्टाय पासाणपिट्ठे घंसेन्तो निरवसेसं खेपेतुं उस्सहेय्यन्ति आह । ततियो “अहं, भन्ते, तुम्हाकमत्थाया”ति वुत्ते अस्सासपस्सासे उपरुन्धित्वा कालकिरियं कातुं उस्सहेय्यन्ति आह । थेरो भब्बावतिमे भिक्खूति कम्मट्ठानं कथेसि । ते तस्स ओवादे ठत्वा तयोपि अरहत्तं पापुणिसूति अयमानिसंसो अत्तनिव्यातने । तेन वुत्तं “बुद्धस्स वा भगवतो आचरियस्स वा अत्तानं निव्यातेत्वा”ति ।

४९. सम्पन्नज्झासयेन सम्पन्नाधिमुत्तिना च हुत्वाति एत्थ पन तेन योगिना अलोभादीनं वसेन छहाकारेहि सम्पन्नज्झासयेन भवितब्बं । एवं सम्पन्नज्झासयो हि तिस्सन्नं बोधीनं अज्जतरं पापुणाति । यथाह, “छ अज्झासया बोधिसत्तानं बोधिपरिपाकाय संवत्तन्ति, अलोभज्झासया च बोधिसत्ता लोभे दोसदस्साविनो, अदोसज्झासया च बोधिसत्ता दोसे दोसदस्साविनो, अमोहज्झासया च बोधिसत्ता मोहे दोसदस्साविनो, नेक्खम्मज्झासया च बोधिसत्ता घरावासे दोसदस्साविनो, पविवेकज्झासया च बोधिसत्ता सङ्गणिकाय दोसदस्साविनो, निस्सरणज्झासया च बोधिसत्ता सब्बभवगतीसु दोसदस्साविनो”ति । ये हि केचि अतीतानागतपच्चुप्पन्ना सोतापन्नसकदागामिअनागामिखीणासवपच्चेकबुद्धसम्मासम्बुद्धा, सब्बे ते इमेहेव छहाकारेहि अत्तना अत्तना पत्तब्बं विसेसं पत्ता । तस्मा इमेहि छहाकारेहि सम्पन्नज्झासयेन भवितब्बं । तदधिमुत्तताय पन अधिमुत्तिसम्पन्नेन भवितब्बं । समाधाधिमुत्तेन समाधिगरुकेन समाधिपब्भारेन, निब्बानाधिमुत्तेन निब्बानगरुकेन निब्बानपब्भारेन च भवितब्बन्ति अत्थो ।

५०. एवं सम्पन्नज्झासयाधिमुत्तिनो पनस्स कम्मट्ठानं याचतो चेतोपरियजाणलाभिना आचरियेन चित्ताचारं ओलोकेत्वा चरिया जानितब्बा । इतरेन किं चरितोसि? के वा ते धम्मा बहुलं समुदाचरन्ति? किं वा ते मनसिकरोतो फासु होति? कतरस्मिं वा ते कम्मट्ठाने चित्तं नमतीति एवमादीहि नयेहि पुच्छित्वा जानितब्बा । एवं जत्वा चरियानुकूलं कम्मट्ठानं कथेतब्बं ।

कथेन्तेन च तिविधेन कथेतब्बं । पकतिया उग्गहितकम्मट्ठानस्स एकं द्वे निसज्जानि सज्झायं कारेत्वा दातब्बं । सन्तिके वसन्तस्स आगतागतक्खणे कथेतब्बं । उग्गहेत्वा अज्जत्र गन्तुकामस्स नातिसंखित्तं नातिवित्थारिकं कत्वा कथेतब्बं ।

तत्थ पथवीकसिणं ताव कथेन्तेन चत्तारो कसिणदोसा, कसिणकरणं, कतस्स भावनानयो, दुविधं निमित्तं, दुविधो समाधि, सत्तविधं सप्पायासप्पायं, दसविधं अप्पनाकोसल्लं, वीरियसमता, अप्पनाविधानन्ति इमे नव आकारा कथेतब्बा । सेसकम्मट्ठानेसुपि तस्स तस्स अनुरूपं कथेतब्बं । तं सब्बं तेसं भावनाविधाने आविभवस्सति ।

एवं कथियमाने पन कम्मट्ठाने तेन योगिना निमित्तं गहेत्वा सोतब्बं । **निमित्तं गहेत्वाति** इदं हेट्ठिमपदं, इदं उपरिमपदं, अयमस्स अत्थो, अयमधिप्पायो, इदमोपम्मन्ति एवं तं तं आकारं उपनिबन्धित्वाति अत्थो । एवं निमित्तं गहेत्वा सक्कच्चं सुणन्तेन हि कम्मट्ठानं सुग्गहितं होति । अथस्स तं निस्साय विसेसाधिगमो सम्पज्जति, न इतरस्साति अयं गहेत्वाति इमस्स पदस्स अत्थपरिदीपना ।

एत्तावता कल्याणमित्तं उपसङ्कमित्वा अत्तनो चरियानुकूलं चत्तालीसाय कम्मट्ठानेसु अज्जतरं कम्मट्ठानं गहेत्वाति इमानि पदानि सब्बाकारेन वित्थारितानि होन्तीति ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते विसुद्धिमग्गे

समाधिभावनाधिकारे

कम्मट्ठानग्गहणनिद्देशो नाम

ततियो परिच्छेदो ।

४. पथवीकसिणनिद्देशो

५१. इदानीं यं वृत्तं “समाधिभावनाय अननुरूपं विहारं पहाय अनुरूपे विहारे विहरन्तेना”ति एत्थं यस्स तावाचरियेन सद्धिं एकविहारे वसतो फासु होति, तेन तत्थेव कम्मट्ठानं परिसोधेन्तेन वसितब्बं । सचे तत्थं फासु न होति, यो अज्जो गावुते वा अड्डयोजने वा योजनमत्तेपि वा सप्पायो विहारो होति, तत्थं वसितब्बं । एवञ्चि सति कम्मट्ठानस्स किस्मिञ्चिदेव ठाने सन्देहे वा सतिसम्मोसे वा जाते कालस्सेव विहारे वत्तं कत्वा अन्तरामग्गे पिण्डाय चरित्वा भत्तकिच्चपरियोसानेयेव आचरियस्स वसनट्ठानं गन्त्वा तंदिवसमाचरियस्स सन्तिके कम्मट्ठानं सोधेत्वा दुतियदिवसे आचरियं वन्दित्वा निक्खमित्वा अन्तरामग्गे पिण्डाय चरित्वा अकिलमन्तोयेव अत्तनो वसनट्ठानं आगन्तुं सक्खिस्सति । यो पन योजनप्पमाणेपि फासुकट्ठानं न लभति, तेन कम्मट्ठाने सब्बं गण्ठिट्ठानं छिन्दित्वा सुविसुद्धं आवज्जनपटिबद्धं कम्मट्ठानं कत्वा दूरम्पि गन्त्वा समाधिभावनाय अननुरूपं विहारं पहाय अनुरूपे विहारे विहातब्बं ।

अननुरूपविहारो

५२. तत्थं अननुरूपो नाम अट्टारसन्नं दोसानं अज्जतरेन समन्नागतो । तत्रिमे अट्टारस दोसा — महत्तं, नवत्तं, जिण्णत्तं, पन्थनिस्सितत्तं, सोण्डी, पण्णं, पुप्फं, फलं, पत्थनीयता, नगरसन्निस्सितता, दारुसन्निस्सितता, खेत्तसन्निस्सितता, विसभागानं पुग्गलानं अत्थिता, पट्टनसन्निस्सितता, पच्चन्तसन्निस्सितता, रज्जसीमसन्निस्सितता, असप्पायता, कल्याणमित्तानं अलाभोति इमेसं अट्टारसन्नं दोसानं अज्जतरेन दोसेन समन्नागतो अननुरूपो नाम । न तत्थं विहातब्बं ।

कस्मा? महाविहारे ताव बहू नानाछन्दा सन्निपतन्ति, ते अज्जमज्जं पटिविरुद्धताय वत्तं न करोन्ति । बोधियङ्गणादीनि असम्मट्ठानेव होन्ति । अनुपट्ठापितं पानीयं परिभोजनीयं । तत्रायं गोचरगामे पिण्डाय चरिस्सामीति पत्तचीवरमादाय निक्खन्तो सचे पस्सति वत्तं वा अकत्तं पानीयघटं वा रित्तं, अथानेन वत्तं कातब्बं होति, पानीयं उपट्ठापेतब्बं । अकरोन्तो वत्तभेदे दुक्कटं आपज्जति । करोन्तस्स कालो अतिक्कमति, अतिदिवा पविट्ठो निट्ठिताय भिक्खाय किञ्चि न लभति । पटिसल्लानगतोपि सामणेरदहरभिक्खून् उच्चासद्देन सङ्गकम्मोहि च विक्खिपति । यत्थं पन सब्बं वत्तं कतमेव होति, अवसेसापि च सङ्गट्टना नत्थि । एवरूपे महाविहारेपि विहातब्बं ।

नवविहारे बहु नवकम्मं होति, अकरोन्तं उज्झायन्ति । यत्थं पन भिक्खू एवं वदन्ति “आयस्मा यथासुखं समणधम्मं करोतु, मयं नवकम्मं करिस्सामा”ति एवरूपे विहातब्बं ।

जिण्णविहारे पन बहु पटिजग्गितब्बं होति, अन्तमसो अत्तनो सेनासनमत्तम्पि अप्पटिजग्गन्तं उज्झायन्ति,

पटिजगन्तस्स कम्मट्ठानं परिहायति ।

पन्थनिस्सिते महापथविहारे रत्तिन्दिवं आगन्तुका सन्निपतन्ति । विकाले आगतानं अत्तनो सेनासनं दत्वा रुक्खमूले वा पासाणपिट्ठे वा वसितब्बं होति । पुनदिवसेपि एवमेवाति कम्मट्ठानस्स ओकासो न होति । यत्थ पन एवरूपो आगन्तुकसम्बाधो न होति, तत्थ विहातब्बं ।

सोण्डी नाम पासाणपोक्खरणी होति, तत्थ पानीयत्थं महाजनो समोसरति, नगरवासीनं राजकुलूपकत्थेरानं अन्तेवासिका रजनकम्मत्थाय आगच्छन्ति, तेसं भाजनदारुदोणिकादीनि पुच्छन्तानं असुके च असुके च ठानेति दस्सेतब्बानि होन्ति, एवं सब्बकालमि निच्चव्यावटो होति ।

यत्थ नानाविधं साकपण्णं होति, तत्थस्स कम्मट्ठानं गहेत्वा दिवाविहारं निसिन्नस्सापि सन्तिके साकहारिका गायमाना पण्णं उच्चिनन्तियो विसभागसदसङ्घट्टेनेन कम्मट्ठानन्तरायं करोन्ति ।

यत्थ पन नानाविधा मालागच्छा सुपुष्फिता होन्ति, तत्रापि तादिसोयेव उपद्वो ।

यत्थ नानाविधं अम्बजम्बुपनसादिफलं होति, तत्थ फलत्थिका आगन्त्वा याचन्ति, अदेन्तस्स कुज्झन्ति, बलक्कारेण वा गणहन्ति, सायन्हसमये विहारमज्जे चङ्कमन्तेन ते दिस्वा “किं उपासका एवं करोथा”ति वुत्ता यथारुचि अक्कोसन्ति । अवासायपिस्स परक्कमन्ति ।

पत्थनीये पन लेणसम्मते दक्खिणगिरिहत्थिकुच्छिचेतियगिरिचित्तलपब्बतसदिसे विहारे विहरन्तं अयमरहाति सम्भावेत्वा वन्दितुकामा मनुस्सा समन्ता ओसरन्ति, तेनस्स न फासु होति, यस्स पन तं सप्पायं होति, तेन दिवा अज्जत्र गन्त्वा रत्तिं वसितब्बं ।

नगरसन्निस्सिते विसभागारम्मणानि आपाथमागच्छन्ति, कुम्भदासियोपि घटेहि निधंसन्तियो गच्छन्ति, ओक्कमित्वा मग्गं न देन्ति, इस्सरमनुस्सापि विहारमज्जे साणिं परिक्रिपित्वा निसीदन्ति ।

दारुसन्निस्सये पन यत्थ कट्टानि च दब्बुपकरणरुक्खा च सन्ति, तत्थ कट्टहारिका पुब्बे वुत्तसाकपुप्फहारिका विय अफासुं करोन्ति, विहारे रुक्खा सन्ति, ते छिन्दित्वा घरानि करिस्सामाति मनुस्सा आगन्त्वा छिन्दन्ति । सचे सायन्हसमयं पधानघरा निक्खमित्वा विहारमज्जे चङ्कमन्तो ते दिस्वा “किं उपासका एवं करोथा”ति वदति, यथारुचि अक्कोसन्ति, अवासायपिस्स परक्कमन्ति ।

यो पन **खेत्तसन्निस्सितो** होति समन्ता खेत्तेहि परिवारितो, तत्थ मनुस्सा विहारमज्जेयेव खलं कत्वा धज्जं मदन्ति, पमुखेसु सयन्ति, अज्जमि बहुं अफासुं करोन्ति । यत्रापि महासङ्घभोगो होति, आरामिका कुलानं गावो रुन्धन्ति, उदकवारं पटिसेधेन्ति, मनुस्सा वीहिसीसं गहेत्वा “पस्सथ तुम्हाकं आरामिकानं कम्म”न्ति सङ्घस्स दस्सेन्ति । तेन तेन कारणेन राजराजमहामत्तानं घरद्वारं गन्तब्बं होति, अयमि खेत्तसन्निस्सितेनेव सङ्गहितो ।

विसभागानं पुग्गलानं अत्थिताति यत्थ अज्जमज्जं विसभागवेरी भिक्खू विहरन्ति, ये कलहं करोन्ता मा, भन्ते, एवं करोथाति वारियमाना एतस्स पंसुकूलिकस्स आगतकालतो पट्टाय नट्टाम्हाति वत्तारो भवन्ति ।

योपि उदकपट्टनं वा थलपट्टनं वा निस्सितो होति, तत्थ अभिण्हं नावाहि च सत्थेहि च आगतमनुस्सा ओकासं देथ, पानीयं देथ, लोणं देथाति घट्टयन्ता अफासुं करोन्ति ।

पच्चन्तसन्निस्सिते पन मनुस्सा बुद्धादीसु अप्पसन्ना होन्ति ।

रज्जसीमसन्निस्सिते राजभयं होति । तज्झि पदेसं एको राजा न मय्हं वसे वत्ततीति पहरति, इतरोपि न मय्हं वसे वत्ततीति । तत्रायं भिक्खु कदाचि इमस्स रज्जो विजिते विचरति, कदाचि एतस्स । अथ नं “चरपुरिसो अय”न्ति मज्जमाना अनयव्यसनं पापेन्ति ।

असप्पायताति विसभागरूपादिआरम्मणसमोसरणेन वा अमनुस्सपरिग्गहितताय वा असप्पायता । **तत्रिदं वत्थु** । एको किर थेरो अरज्जे वसति । अथस्स एका यक्खिनी पण्णसालद्वारे ठत्वा गायि । सो निक्खमित्वा द्वारे अट्ठासि, सा गन्त्वा चङ्कमनसीसे गायि । थेरो चङ्कमनसीसं अगमासि । सा सतपोरिसे पपाते ठत्वा गायि । थेरो पटिनिवत्ति । अथ नं सा वेगेनागन्त्वा गहेत्वा “मया, भन्ते, न एको न द्वे तुम्हादिसा खादिता”ति आह ।

कल्याणमित्तानं अलाभोति यत्थ न सक्का होति आचरियं वा आचरियसमं वा उपज्झायं वा उपज्झायसमं वा कल्याणमित्तं लब्धुं । तत्थ सो कल्याणमित्तानं अलाभो महादोसोयेवाति इमेसं अट्टारसन्नं दोसानं अज्जतरेन समन्नागतो अननुरूपोति वेदितब्बो । वुत्तम्पि चेत्तं अट्टकथासु —

महावासं नवावासं, जरावासञ्च पन्थनिं ।
सोण्डिं पण्णञ्च पुप्फञ्च, फलं पत्थितमेव च ॥

नगरं दारुना खेत्तं, विसभागेन पट्टनं ।
पच्चन्तसीमासप्पायं, यत्थ मित्तो न लब्धमिति ॥

अट्टारसेतानि ठानानि, इति विज्जाय पण्डितो ।
आरका परिवज्जेय्य, मग्गं सप्पटिभयं यथाति ॥

अनुरूपविहारो

५३. यो पन गोचरगामतो नातिदूरनाच्चासन्नतादीहि पञ्चहङ्गेहि समन्नागतो, अयं अनुरूपो नाम । वुत्तज्हेत्तं भगवता — “कथञ्च, भिक्खवे, सेनासनं पञ्चङ्गसमन्नागतं होति? इध, भिक्खवे, सेनासनं नातिदूरं होति नाच्चासन्नं गमनागमनसम्पन्नं, दिवा अप्पाकिण्णं रत्तिं अप्पसद्वं अप्पनिग्घोसं, अप्पडंसमकसवातातपसरीसपसम्फस्सं, तस्मिं खो पन सेनासने विहरन्तस्स अप्पकसिरेनेव उप्पज्जन्ति चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारा । तस्मिं खो पन सेनासने थेरा भिक्खू विहरन्ति बहुस्सुता आगतागमा धम्मधरा विनयधरा मातिकाधरा, ते कालेन कालं उपसङ्कमित्वा परिपुच्छति परिपज्जति ‘इदं, भन्ते, कथं इमस्स को अत्थो’ति, तस्स ते आयस्मन्तो अविवटज्जेव विवरन्ति, अनुत्तानीकतञ्च उत्तानीकरोन्ति, अनेकविहितेसु च कङ्कट्टानियेसु धम्मेषु कङ्कं पटिविनोदेन्ति । एवं खो, भिक्खवे, सेनासनं पञ्चङ्गसमन्नागतं होती”ति (अ० नि० १०.११) ।

अयं “समाधिभावनाय अननुरूपं विहारं पहाय अनुरूपे विहारे विहरन्तेना”ति एत्थ वित्थारो ।

खुद्दकपलिबोधा

५४. खुद्दकपलिबोधुपच्छेदं कत्वाति एवं पतिरूपे विहारे विहरन्तेन येपिस्स ते होन्ति खुद्दकपलिबोधा, तेपि उपच्छिन्दितब्बा । सेय्यथिदं, दीघानि केसनखलोमानि छिन्दितब्बानि । जिण्णचीवरेसु दळ्ळीकम्मं वा तुन्नकम्मं वा कातब्बं । किलिङ्गानि वा रजितब्बानि । सचे पत्ते मलं होति, पत्तो पचितब्बो । मज्जपीठादीनि सोधेतब्बानीति । “अयं खुद्दकपलिबोधुपच्छेदं कत्वा”ति एत्थ वित्थारो ।

भावनाविधानं

५५. इदानीं सब्बं भावनाविधानं अपरिहापेन्तेन भावेतब्बोति एत्थ अयं पथवीकसिणं आदिं कत्वा सब्बकम्मट्ठानवसेन वित्थारकथा होति ।

एवं उपच्छिन्नखुद्दकपलिबोधेन हि भिक्खुना पच्छाभत्तं पिण्डपातपटिक्कन्तेन भत्तसम्मदं पटिविनोदेत्वा पविवित्ते ओकासे सुखनिसिन्नेन कताय वा अकताय वा पथविया निमित्तं गण्हितब्बं । वुत्तज्हेतं —

“पथवीकसिणं उग्गण्हन्तो पथवियं निमित्तं गण्हाति कते वा अकते वा सान्तके, नो अनन्तके, सकोटिये, नो अकोटिये, सवट्ठमे, नो अवट्ठमे, सपरियन्ते, नो अपरियन्ते, सुप्पमत्ते वा सरावमत्ते वा । सो तं निमित्तं सुग्गहितं करोति, सूपधारितं उपधारेति, सुववत्थितं ववत्थपेति । सो तं निमित्तं सुग्गहितं कत्वा सूपधारितं उपधारेत्वा सुववत्थितं ववत्थपेत्वा आनिसंसदस्सावी रतनसज्जी हुत्वा चित्तीकारं उपट्टपेत्वा सम्पियायमानो तस्मिं आरम्भणे चित्तं उपनिबन्धति ‘अद्धा इमाय पटिपदाय जरामरणम्हा मुच्चिस्सामी’ति । सो विविच्चेव कामेहि...पे०... पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरती”ति ।

तत्थ येन अतीतभवेपि सासने वा इसिपब्बज्जाय वा पब्बजित्वा पथवीकसिणे चतुक्कपञ्चकज्झानानि निब्बत्तितपुब्बानि, एवरूपस्स पुज्जवतो उपनिस्सयसम्पन्नस्स अकताय पथविया कसितट्ठाने वा खलमण्डले वा निमित्तं उपपज्जति, मल्लकत्थेरस्स विय । तस्स किरायस्मतो कसितट्ठानं ओलोकेन्तस्स तंठानप्पमाणमेव निमित्तं उदपादि । सो तं वट्ठेत्वा पञ्चकज्झानानि निब्बत्तेत्वा ज्ञानपदट्ठानं विपस्सनं पट्टपेत्वा अरहत्तं पाप्पुणि ।

यो पनेवं अकताधिकारो होति, तेन आचरियसन्तिके उग्गहितकम्मट्ठानविधानं अविराधेत्वा चत्तारो कसिणदोसे परिहरन्तेन कसिणं कातब्बं । नीलपीतलोहितओदातसम्भेदवसेन हि चत्तारो पथवीकसिणदोसा । तस्मा नीलादिवण्णं मत्तिकं अग्गहेत्वा गङ्गावहे मत्तिकासदिसाय अरुणवण्णाय मत्तिकाय कसिणं कातब्बं । तज्ज खो विहारमज्झे सामणेरादीनं सज्जरणट्ठाने न कातब्बं । विहारपच्चन्ते पन पटिच्छन्नट्ठाने पब्भारे वा पण्णसालाय वा संहारिमं वा तत्रट्ठकं वा कातब्बं । तत्र संहारिमं चतूसु दण्डकेसु पिलोतिकं वा चम्मं वा कटसारकं वा बन्धित्वा तत्थ अपनीततिणमूलसक्खरकथलिकाय सुमद्धिताय मत्तिकाय वुत्तप्पमाणं वट्ठं लिम्पेत्वा कातब्बं । तं परिकम्मकाले भूमियं अत्थरित्वा ओलोकेतब्बं । तत्रट्ठकं भूमियं पदुमकणिकाकारेण खानुके आकोटेत्वा वल्लीहि विनन्धित्वा कातब्बं । यदि सा मत्तिका नप्पहोति, अधो अज्जं पक्खिपित्वा उपरिभागे सुपरिसोधिताय अरुणवण्णाय मत्तिकाय विदत्थिचतुरङ्गुलवित्थारं वट्ठं कातब्बं । एतदेव हि पमाणं सन्धाय “सुप्पमत्तं वा सरावमत्तं वा”ति वुत्तं । “सान्तके नो अनन्तके”तिआदि पनस्स परिच्छेदत्थाय वुत्तं ।

५६. तस्मा एवं वृत्तप्पमाणपरिच्छेदं कत्वा रुक्खपाणिका विसभागवण्णं समुट्ठपेति । तस्मा तं अगगहेत्वा पासाणपाणिकाय घंसेत्वा समं भेरीतलसदिसं कत्वा तं ठानं सम्मज्जित्वा न्हत्वा आगन्त्वा कसिणमण्डलतो अट्ठतेय्यहत्थन्तरे पदेसे पज्जत्ते विदत्थिचतुरङ्गुलपादके सुअत्थते पीठे निसीदितब्बं । ततो दूरतरे निसिन्नस्स हि कसिणं न उपट्ठाति, आसन्नतरे कसिणदोसा पज्जायन्ति । उच्चतरे निसिन्नेन गीवं ओनमित्वा ओलोकेतब्बं होति, नीचतरे जण्णुकानि रुजन्ति । तस्मा वृत्तनयेनेव निसीदित्वा “अप्पस्सादा कामा”ति आदिना नयेन कामेसु आदीनवं पच्चवेक्खित्वा कामनिस्सरणे सब्बदुक्खसमतिक्कमुपायभूते नेक्खम्मे जाताभिलासेन बुद्धधम्मसङ्घगुणानुस्सरणेन पीतिपामोज्जं जनयित्वा “अयं दानि सा सब्बबुद्ध पच्चेकबुद्ध अरियसावकेहि पटिपन्ना नेक्खम्मपटिपदा”ति पटिपत्तिया सज्जातगारवेन “अद्धा इमाय पटिपदाय पविवेकसुखरसस्स भागी भविस्सामी”ति उस्साहं जनयित्वा समेन आकारेन चक्खूनि उम्मीलेत्वा निमित्तं गण्हन्तेन भावेतब्बं ।

अतिउम्मीलयतो हि चक्खु किलमति, मण्डलज्च अतिविभूतं होति, तेनस्स निमित्तं नुप्पज्जति । अतिमन्दं उम्मीलयतो मण्डलमविभूतं होति, चित्तज्च लीनं होति, एवम्पि निमित्तं नुप्पज्जति । तस्मा आदासतले मुखनिमित्तदस्सिना विय समेनाकारेन चक्खूनि उम्मीलेत्वा निमित्तं गण्हन्तेन भावेतब्बं, न वण्णो पच्चवेक्खितब्बो, न लक्खणं मनसिकातब्बं । अपिच वण्णं अमुज्जित्वा निस्सयसवण्णं कत्वा उस्सदवसेन पण्णत्तिधम्मे चित्तं पट्टपेत्वा मनसि कातब्बं । पथवी मही, मेदिनी, भूमि, वसुधा, वसुन्धरातिआदीसु पथवीनामेसु यमिच्छति, यदस्स सज्जानुकूलं होति, तं वत्तब्बं । अपिच पथवीति एतदेव नामं पाकटं, तस्मा पाकटवसेनेव पथवी पथवीति भावेतब्बं । कालेन उम्मीलेत्वा कालेन निमीलेत्वा आवज्जितब्बं । याव उग्गहनिमित्तं नुप्पज्जति, ताव कालसतम्पि कालसहस्सम्पि ततो भिय्योपि एतेनेव नयेन भावेतब्बं ।

५७. तस्सेवं भावयतो यदा निमीलेत्वा आवज्जन्तस्स उम्मीलितकाले विय आपाथमागच्छति, तदा उग्गहनिमित्तं जातं नाम होति । तस्स जातकालतो पट्टाय न तस्मिं ठाने निसीदितब्बं । अत्तनो वसनट्टानं पविसित्वा तत्थ निसिन्नेन भावेतब्बं । पादधोवनपपज्चपरिहारत्थं पनस्स एकपटलिकुपाहना च कत्तरदण्डो च इच्छितब्बो । अथानेन सचे तरुणो समाधि केनचिदेव असप्पायकारणेन नस्सति, उपाहना आरुह्य कत्तरदण्डं गहेत्वा तं ठानं गन्त्वा निमित्तं आदाय आगन्त्वा सुखनिस्सिन्नेन भावेतब्बं, पुनप्पुनं समन्नाहरितब्बं, तक्काहतं वितक्काहतं कातब्बं । तस्सेवं करोन्तस्स अनुक्कमेन नीवरणानि विक्खम्भन्ति, किलेसा सन्निसीदन्ति, उपचारसमाधिना चित्तं समाधियति, पटिभागनिमित्तं उप्पज्जति ।

तत्रायं पुरिमस्स च उग्गहनिमित्तस्स इमस्स च विसेसो, उग्गहनिमित्ते कसिणदोसो पज्जायति, पटिभागनिमित्तं थविकतो निहतादासमण्डलं विय सुधोतसङ्घत्थालं विय वलाहकन्तरा निक्खन्तचन्दमण्डलं विय मेघमुखे बलाका विय उग्गहनिमित्तं पदालेत्वा निक्खन्तमिव ततो सतगुणं सहस्सगुणं सुपरिसुद्धं हुत्वा उपट्ठाति । तज्ज खो नेव वण्णवन्तं, न सण्ठानवन्तं । यदि हि तं ईदिसं भवेय्य, चक्खुविज्जेय्यं सिया ओळारिकं सम्मसनुपगं तिलक्खणम्भाहतं, न पनेतं तादिसं । केवलज्झि समाधिलाभिना उपट्ठानाकारमत्तं सज्जमेतन्ति ।

५८. उप्पन्नकालतो च पनस्स पट्टाय नीवरणानि विक्खम्भितानेव होन्ति, किलेसा सन्निसिन्नाव, उपचारसमाधिना चित्तं समाहितमेवाति ।

दुविधो हि समाधि उपचारसमाधि च अप्पनासमाधि च । द्वीहाकारेहि चित्तं समाधियति उपचारभूमियं वा पटिलाभभूमियं वा । तत्थ उपचारभूमियं नीवरणप्पहानेन चित्तं समाहितं होति । पटिलाभभूमियं अङ्गपातुभावेन ।

द्विन्नं पन समाधीनं इदं नानाकारणं, उपचारे अङ्गानि न थामजातानि होन्ति, अङ्गानं अथामजातत्ता, यथा नाम दहरो कुमारको उक्खिपित्वा ठपियमानो पुनप्पुनं भूमियं पतति, एवमेव उपचारे उप्पन्ने चित्तं कालेन निमित्तमारम्भणं करोति, कालेन भवङ्गमोतरति । अप्पनायं पन अङ्गानि थामजातानि होन्ति, तेसं थामजातत्ता, यथा नाम बलवा पुरिसो आसना वुट्ठाय दिवसम्पि तिठ्ठेय्य, एवमेव अप्पनासमाधिम्हि उप्पन्ने चित्तं सकिं भवङ्गवारं छिन्दित्वा केवलम्पि रत्तिं केवलम्पि दिवसं तिठ्ठति, कुसलजवनपटिपाटिवसेनेव पवत्ततीति ।

तत्र यदेतं उपचारसमाधिना सद्धिं पटिभागनिमित्तं उप्पन्नं, तस्स उप्पादनं नाम अतिदुक्करं । तस्मा सचे तेनेव पल्लङ्केन तं निमित्तं वट्ठेत्वा अप्पनं अधिगन्तुं सक्कोति, सुन्दरं । नो चे सक्कोति, अथानेन तं निमित्तं अप्पमत्तेन चक्कवत्तिगम्भो विय रक्खितब्बं । एवज्झि —

निमित्तं रक्खतो लद्ध-परिहानि न विज्जति ।
आरक्खम्हि असन्तम्हि, लद्धं लद्धं विनस्सति ॥

सत्तसप्पाया

५९. तत्रायं रक्खणविधि —

आवासो गोचरो भस्सं, पुग्गलो भोजनं उतु ।
इरियापथोति सत्तेते, असप्पाये विवज्जये ॥

सप्पाये सत्त सेवेथ, एवज्झि पटिपज्जतो ।
नचिरेनेव कालेन, होति कस्सचि अप्पना ॥

तत्रस्स यस्मिं आवासे वसन्तस्स अनुप्पन्नं वा निमित्तं नुप्पज्जति, उप्पन्नं वा विनस्सति, अनुपट्ठिता च सति न उपट्ठाति, असमाहितञ्च चित्तं न समाधियति, अयं असप्पायो । यत्थ निमित्तं उप्पज्जति चेव थावरञ्च होति, सति उपट्ठाति, चित्तं समाधियति नागपब्बतवासीपधानियतिस्सत्थेरस्स विय, अयं सप्पायो । तस्मा यस्मिं विहारे बहू आवासा होन्ति, तत्थ एकमेकस्मिं तीणि तीणि दिवसानि वसित्वा यत्थस्स चित्तं एकगं होति, तत्थ वसितब्बं । आवाससप्पायताय हि तम्बपणिदीपम्हि चूळनागलेणे वसन्ता तत्थेव कम्मट्ठानं गहेत्वा पञ्चसता भिक्खू अरहत्तं पापुणिंसु । सोतापन्नादीनं पन अज्जत्थ अरियभूमिं पत्वा तत्थ अरहत्तप्पत्तानञ्च गणना नत्थि । एवमज्जेसुपि चित्तलपब्बतविहारादीसु ।

गोचरगामो पन यो सेनासनतो उत्तरेन वा दक्खिणेन वा नातिदूरे दियड्ढकोसब्भन्तरे होति सुलभसम्पन्नभिक्खो, सो सप्पायो । विपरीतो असप्पायो ।

भस्सन्ति द्वत्तिसतिरच्छानकथापरियापन्नं असप्पायं, तज्झिस्स निमित्तन्तरधानाय संवत्तति । दसकथावत्थुनिस्सितं सप्पायं, तम्पि मत्ताय भासितब्बं ।

पुग्गलोपि अतिरच्छानकथिको सीलादिगुणसम्पन्नो, यं निस्साय असमाहितं वा चित्तं समाधियति, समाहितं वा चित्तं थिरतरं होति, एवरूपो सप्पायो । कायदळ्हीबहुलो पन तिरच्छानकथिको असप्पायो । सो हि तं कदमोदकमिव अच्छं उदकं

मलीनमेव करोति, तादिसञ्च आगम्म कोटपब्बतवासीदहरस्सेव समापत्तिपि नस्सति, पगेव निमित्तं ।

भोजनं पन कस्सचि मधुरं, कस्सचि अम्बिलं सप्पायं होति । **उतुपि** कस्सचि सीतो, कस्सचि उण्हो सप्पायो होति । तस्मा यं भोजनं वा उतुं वा सेवन्तस्स फासु होति, असमाहितं वा चित्तं समाधियति, समाहितं वा थिरतरं होति, तं भोजनं सो च उतु सप्पायो । इतरं भोजनं इतरो च उतु असप्पायो ।

इरियापथेसुपि कस्सचि चङ्कमो सप्पायो होति, कस्सचि सयनट्टाननिसज्जानं अज्जतरो । तस्मा तं आवासं विय तीणि दिवसानि उपपरिक्खित्वा यस्मिं इरियापथे असमाहितं वा चित्तं समाधियति, समाहितं वा थिरतरं होति, सो सप्पायो । इतरो असप्पायोति वेदितब्बो ।

इति इमं सत्तविधं असप्पायं वज्जेत्वा सप्पायं सेवितब्बं । एवं पटिपन्नस्स हि निमित्तासेवनबहुलस्स नचिरेनेव कालेन होति कस्सचि अप्पना ।

दसविधअप्पनाकोसल्लं

६०. यस्स पन एवम्पि पटिपज्जतो न होति, तेन दसविधं अप्पनाकोसल्लं सम्पादेतब्बं । तत्रायं नयो, दसाहाकारेहि अप्पनाकोसल्लं इच्छितब्बं, वत्थुविसदकिरियतो, इन्द्रियसमत्तपटिपादनतो, निमित्तकुसलतो, यस्मिं समये चित्तं पग्गहेतब्बं तस्मिं समये चित्तं पग्गण्हाति, यस्मिं समये चित्तं निग्गहेतब्बं तस्मिं समये चित्तं निग्गण्हाति, यस्मिं समये चित्तं सम्पहंसितब्बं तस्मिं समये चित्तं सम्पहंसेति, यस्मिं समये चित्तं अज्झुपेक्खितब्बं तस्मिं समये चित्तं अज्झुपेक्खति, असमाहितपुग्गलपरिवज्जनतो, समाहितपुग्गलसेवनतो, तदधिमुत्ततोति ।

६१. तत्थ **वत्थुविसदकिरिया** नाम अज्झत्तिकबाहिरानं वत्थूनं विसदभावकरणं । यदा हिस्स केसनखलोमानि दीधानि होन्ति, सरीरं वा सेदमलग्गहितं, तदा अज्झत्तिकवत्थु अविसदं होति अपरिसुद्धं । यदा पनस्स चीवरं जिण्णं किलिट्ठं दुग्गन्धं होति, सेनासनं वा उक्लापं होति, तदा बाहिरवत्थु अविसदं होति अपरिसुद्धं । अज्झत्तिकबाहिरे च वत्थुम्हि अविसदे उप्पन्नेसु चित्तचेतसिकेसु जाणम्पि अपरिसुद्धं होति, अपरिसुद्धानि दीपकपल्लिकवट्टितेलानि निस्साय उप्पन्नदीपसिखाय ओभासो विय । अपरिसुद्धेन जाणेन सङ्खारे सम्मसतो सङ्खारापि अविभूता होन्ति, कम्मट्टानमनुयुज्जतो कम्मट्टानम्पि वुट्ठिं विरुळ्ळिह वेपुल्लं न गच्छति । विसदे पन अज्झत्तिकबाहिरे वत्थुम्हि उप्पन्नेसु चित्तचेतसिकेसु जाणम्पि विसदं होति परिसुद्धं, परिसुद्धानि दीपकपल्लिकवट्टितेलानि निस्साय उप्पन्नदीपसिखाय ओभासो विय । परिसुद्धेन च जाणेन सङ्खारे सम्मसतो सङ्खारापि विभूता होन्ति, कम्मट्टानमनुयुज्जतो कम्मट्टानम्पि वुट्ठिं विरुळ्ळिह वेपुल्लं गच्छति ।

६२. **इन्द्रियसमत्तपटिपादनं** नाम सद्भादीनं इन्द्रियानं समभावकरणं । सचे हिस्स सद्भिन्द्रियं बलवं होति इतरानि मन्दानि, ततो वीरियिन्द्रियं पग्गहकिच्चं, सतिन्द्रियं उपट्टानकिच्चं, समाधिन्द्रियं अविक्खेपकिच्चं, पज्जिन्द्रियं दस्सनकिच्चं कातुं न सक्कोति, तस्मा तं धम्मसभावपच्चवेक्खणेन वा यथा वा मनसिकरोतो बलवं जातं, तथा अमनसिकारेन हापेतब्बं । वक्कलित्थेरवत्थु चेत्य निदस्सनं । सचे पन वीरियिन्द्रियं बलवं होति, अथ नेव सद्भिन्द्रियं अधिमोक्खकिच्चं कातुं सक्कोति, न इतरानि इतरकिच्चभेदं, तस्मा तं पस्सद्भादिभावनाय हापेतब्बं । तत्रापि सोणत्थेरवत्थु दस्सेतब्बं । एवं सेसेसुपि एकस्स बलवभावे सति इतरेसं अत्तनो किच्चेसु असमत्थता वेदितब्बा । विसेसतो पनेत्थ सद्भापज्जानं समाधिवीरियानञ्च समतं पसंसन्ति । बलवसद्भो हि मन्दपज्जो मुद्धप्पसन्नो होति, अवत्थुस्मिं पसीदति । बलवपज्जो

मन्दसद्भो केराटिकपक्खं भजति, भेसज्जसमुद्धितो विय रोगो अतेकिच्छो होति । उभिन्नं समताय वत्थुस्मियेव पसीदति । बलवसमाधिं पन मन्दवीरियं समाधिस्स कोसज्जपक्खत्ता कोसज्जं अभिभवति । बलववीरियं मन्दसमाधिं वीरियस्स उद्धच्चपक्खत्ता उद्धच्चं अभिभवति । समाधि पन वीरियेन संयोजितो कोसज्जे पतितुं न लभति । वीरियं समाधिना संयोजितं उद्धच्चे पतितुं न लभति, तस्मा तदुभयं समं कातब्बं । उभयसमताय हि अप्पना होति । अपिच समाधिकम्मिकस्स बलवतीपि सद्भा वट्टति । एवं सदहन्तो ओकप्पेन्तो अप्पनं पापुणिस्सति । समाधिपज्जासु पन समाधिकम्मिकस्स एकग्गता बलवती वट्टति । एवज्झि सो अप्पनं पापुणाति । विपस्सनाकम्मिकस्स पज्जा बलवती वट्टति । एवज्झि सो लक्खणपटिवेधं पापुणाति । उभिन्नं पन समतायपि अप्पना होतियेव । सति पन सब्बत्थ बलवती वट्टति । सति हि चित्तं उद्धच्चपक्खिकानं सद्भावीरियपज्जानं वसेन उद्धच्चपाततो कोसज्जपक्खेन च समाधिना कोसज्जपाततो रक्खति, तस्मा सा लोणधूपनं विय सब्बव्यञ्जनेसु, सब्बकम्मिकअमच्चो विय च सब्बराजकिच्चेसु सब्बत्थ इच्छितब्बा । तेनाह — “सति च पन सब्बत्थिका वुत्ता भगवता । किं कारणा? चित्तज्झि सतिपटिसरणं, आरक्खपच्चुपट्टाना च सति, न विना सतिया चित्तस्स पग्गहनिग्गहो होती”ति ।

६३. निमित्तकोसल्लं नाम पथवीकसिणादिकस्स चित्तेकग्गतानिमित्तस्स अकतस्स करणकोसल्लं, कतस्स च भावनाकोसल्लं, भावनाय लद्धस्स रक्खणकोसल्लज्च, तं इध अधिप्पेतं ।

६४. कथञ्च यस्मिं समये चित्तं पग्गहेतब्बं, तस्मिं समये चित्तं पग्गण्हाति? यदास्स अतिसिथिलवीरियतादीहि लीनं चित्तं होति, तदा पस्सद्धिसम्बोज्झङ्गादयो तयो अभावेत्वा धम्मविचयसम्बोज्झङ्गादयो भावेति । वुत्तज्हेतं भगवता —

“सेय्यथापि, भिक्खवे, पुरिसो परित्तं अग्गिं उज्जालेतुकामो अस्स, सो तत्थ अल्लानि चेव तिणानि पक्खिपेय्य, अल्लानि च गोमयानि पक्खिपेय्य, अल्लानि च कट्टानि पक्खिपेय्य, उदकवातज्च ददेय्य, पंसुकेन च ओकिरेय्य, भब्बो नु खो सो, भिक्खवे, पुरिसो परित्तं अग्गिं उज्जालेतुन्ति? नो हेतं, भन्ते । एवमेव खो, भिक्खवे, यस्मिं समये लीनं चित्तं होति, अकालो तस्मिं समये पस्सद्धिसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय, अकालो समाधि... पे०... अकालो उपेक्खासम्बोज्झङ्गस्स भावनाय । तं किस्स हेतु? लीनं, भिक्खवे, चित्तं, तं एतेहि धम्मेहि दुसमुट्ठापयं होति । यस्मिं च खो, भिक्खवे, लीनं चित्तं होति, कालो तस्मिं समये धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय, कालो वीरियसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय, कालो पीतिसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय । तं किस्स हेतु? लीनं, भिक्खवे, चित्तं, तं एतेहि धम्मेहि सुसमुट्ठापयं होति । सेय्यथापि, भिक्खवे, पुरिसो परित्तं अग्गिं उज्जालेतुकामो अस्स, सो तत्थ सुक्खानि चेव तिणानि पक्खिपेय्य, सुक्खानि च गोमयानि पक्खिपेय्य, सुक्खानि च कट्टानि पक्खिपेय्य, मुखवातज्च ददेय्य, न च पंसुकेन ओकिरेय्य, भब्बो नु खो सो, भिक्खवे, पुरिसो परित्तं अग्गिं उज्जालेतुन्ति? एवं भन्ते”ति (सं० नि० ५.२३४) ।

एत्थ च यथासकमाहारवसेन धम्मविचयसम्बोज्झङ्गादीनं भावना वेदितब्बा । वुत्तज्हेतं —

“अत्थि, भिक्खवे, कुसलाकुसला धम्मा सावज्जानवज्जा धम्मा हीनप्पणीता धम्मा कण्हसुक्कसप्पटिभागा धम्मा । तत्थ योनिसो मनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय उप्पन्नस्स वा धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया संवत्तती”ति (सं० नि० ५.२३२) ।

तथा “अत्थि, भिक्खवे, आरम्भधातु निक्कमधातु परक्कमधातु । तत्थ योनिसो मनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा वीरियसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय उप्पन्नस्स वा वीरियसम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया संवत्तती”ति (सं० नि० ५.२३२) ।

तथा “अत्थि, भिक्खवे, पीतिसम्बोज्झङ्गानिया धम्मा । तत्थ योनिसो मनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा पीतिसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय उप्पन्नस्स वा पीतिसम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया संवत्तती”ति (सं० नि० ५.२३२) ।

तत्थ सभावसामञ्जलक्खणपटिवेधवसेन पवत्तमनसिकारो कुसलादीसु योनिसो मनसिकारो नाम । आरम्भधातुआदीनं उप्पादनवसेन पवत्तमनसिकारो आरम्भधातुआदीसु योनिसो मनसिकारो नाम । तत्थ आरम्भधातूति पठमवीरियं वुच्चति । निक्कमधातूति कोसज्जतो निक्खन्तत्ता ततो बलवतरं । परक्कमधातूति परं परं ठानं अक्कमनतो ततोपि बलवतरं । पीतिसम्बोज्झङ्गानिया धम्माति पन पीतिया एव एतं नामं । तस्सापि उप्पादकमनसिकारोव योनिसो मनसिकारो नाम ।

अपिच सत्त धम्मा धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति परिपुच्छकता, वत्थुविसदकिरिया, इन्द्रियसमत्तपटिपादना, दुप्पञ्जपुगलपरिवज्जना, पञ्चवन्तपुगलसेवना, गम्भीरजाणचरियपच्चवेक्खणा, तदधिमुत्तताति ।

एकादसधम्मा वीरियसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति अपायादिभयपच्चवेक्खणता, वीरियायत्तलोकियलोकुत्तरविसेसाधिगमानिसंसदस्सिता, “बुद्धपच्चेकबुद्धमहासावकेहि गतमग्गो मया गन्तब्बो, सो च न सक्का कुसीतेन गन्तु”न्ति एवं गमनवीथिपच्चवेक्खणता, दायकानं महप्फलभावकरणेन पिण्डापचायनता, “वीरियारम्भस्स वण्णवादी मे सत्था, सो च अनतिकमनीयसासनो अम्हाकञ्च बहूपकारो पटिपत्तिया च पूजियमानो पूजितो होति न इतरथा”ति एवं सत्थु महत्तपच्चवेक्खणता, “सद्धम्मसङ्घातं मे महादायज्जं गहेतब्बं, तञ्च न सक्का कुसीतेन गहेतु”न्ति एवं दायज्जमहत्तपच्चवेक्खणता, आलोकसञ्जामनसिकारइरियापथपरिवत्तनअब्भोकाससेवनादीहि थिनमिद्धविनोदनता, कुसीतपुगलपरिवज्जनता, आरद्धवीरियपुगलसेवनता, सम्मप्पधानपच्चवेक्खणता, तदधिमुत्तताति ।

एकादसधम्मा पीतिसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति बुद्धानुस्सति, धम्म... सङ्घ... सील... चाग... देवतानुस्सति, उपसमानुस्सति, लूखपुगलपरिवज्जनता, सिनिद्धपुगलसेवनता, पसादनियसुत्तन्तपच्चवेक्खणता, तदधिमुत्तताति । इति इमेहि आकारेहि एते धम्मे उप्पादेन्तो धम्मविचयसम्बोज्झङ्गादयो भावेति नाम । एवं यस्मिं समये चित्तं पग्गहेतब्बं, तस्मिं समये चित्तं पग्गणाति ।

६५. कथं यस्मिं समये चित्तं निग्गहेतब्बं, तस्मिं समये चित्तं निग्गणाति? यदास्स अच्चारद्धवीरियतादीहि उद्धतं चित्तं होति, तदा धम्मविचयसम्बोज्झङ्गादयो तयो अभावेत्वा पस्सद्धिसम्बोज्झङ्गादयो भावेति । वुत्तज्हेतं भगवता —

“सेय्यथापि, भिक्खवे, पुरिसो महन्तं अग्गिक्खन्धं निब्बापेतुकामो अस्स, सो तत्थ सुखानि चेव तिणानि पक्खिपेय्य... पे०... न च पंसुकेन ओकिरेय्य, भब्बो नु खो सो, भिक्खवे, पुरिसो महन्तं अग्गिक्खन्धं निब्बापेतुन्ति? नो हेतं, भन्ते । एवमेव खो, भिक्खवे, यस्मिं समये उद्धतं चित्तं होति, अकालो तस्मिं समये

धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय, अकालो वीरिय...पे०... अकालो पीतिसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय । तं किस्स हेतु? उद्धतं, भिक्खवे, चित्तं, तं एतेहि धम्मोहि दुवूपसमयं होति । यस्मिं च खो, भिक्खवे, समये उद्धतं चित्तं होति, कालो तस्मिं समये पस्सद्धिसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय, कालो समाधिसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय, कालो उपेक्खासम्बोज्झङ्गस्स भावनाय । तं किस्स हेतु? उद्धतं, भिक्खवे, चित्तं, तं एतेहि धम्मोहि सुवूपसमयं होति । सेय्यथापि, भिक्खवे, पुरिसो महन्तं अग्गिक्खन्धं निब्बापेतुकामो अस्स, सो तत्थ अल्लानि चेव तिणानि पक्खिपेय्य...पे०... पंसुकेन च ओकिरेय्य, भब्बो नु खो सो, भिक्खवे, पुरिसो महन्तं अग्गिक्खन्धं निब्बापेतुन्ति? एवं, भन्ते'ति (सं० नि० ५.२३४) ।

एत्थापि यथासकं आहारवसेन पस्सद्धिसम्बोज्झङ्गादीनं भावना वेदितब्बा । वुत्तज्जेतं भगवता —

“अत्थि, भिक्खवे, कायपस्सद्धि चित्तपस्सद्धि । तत्थ योनिसो मनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा पस्सद्धिसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय उप्पन्नस्स वा पस्सद्धिसम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया संवत्तती”ति (सं० नि० ५.२३२) ।

तथा “अत्थि, भिक्खवे, समथनिमित्तं अब्यग्गनिमित्तं । तत्थ योनिसो मनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा समाधिसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय उप्पन्नस्स वा समाधिसम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया संवत्तती”ति (सं० नि० ५.२३२) ।

तथा “अत्थि, भिक्खवे, उपेक्खासम्बोज्झङ्गद्वानिया धम्मा । तत्थ योनिसो मनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा उपेक्खासम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय उप्पन्नस्स वा उपेक्खासम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया संवत्तती”ति (सं० नि० ५.२३२) ।

तत्थ यथास्स पस्सद्धिआदयो उप्पन्नपुब्बा, तं आकारं सल्लक्खेत्वा तेसं उप्पादनवसेन पवत्तमनसिकारोव तीसुपि पदेसु योनिसो मनसिकारो नाम । **समथनिमित्तन्ति** च समथस्सेवेतमधिवचनं । अविकखेपट्टेन च तस्सेव **अव्यग्गनिमित्तन्ति** ।

अपिच सत्त धम्मा पस्सद्धिसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति पणीतभोजनसेवनता, उतुसुखसेवनता, इरियापथसुखसेवनता, मज्झत्तपयोगता, सारद्धकायपुग्गलपरिवज्जनता, पस्सद्धकायपुग्गलसेवनता, तदधिमुत्तताति ।

एकादस धम्मा समाधिसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति वत्थुविसदता, निमित्तकुसलता, इन्द्रियसमत्तपटिपादनता, समये चित्तस्स निग्गहणता, समये चित्तस्स पग्गहणता, निरस्सादस्स चित्तस्स सद्धासंवेगवसेन सम्पहंसनता, सम्मापवत्तस्स अज्झुपेक्खनता, असमाहितपुग्गलपरिवज्जनता, समाहितपुग्गलसेवनता, ज्ञानविमोक्खपच्चवेक्खणता, तदधिमुत्तताति ।

पञ्च धम्मा उपेक्खासम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति सत्तमज्झत्तता, सङ्खारमज्झत्तता, सत्तसङ्खारकेलायनपुग्गलपरिवज्जनता, सत्तसङ्खारमज्झत्तपुग्गलसेवनता, तदधिमुत्तताति । इति इमेहाकारेहि एते धम्मे उप्पादेन्तो पस्सद्धिसम्बोज्झङ्गादयो भावेति नाम । एवं यस्मिं समये चित्तं निग्गहेतब्बं तस्मिं समये चित्तं निग्गहणाति ।

६६. कथं यस्मिं समये चित्तं सम्पहंसितब्बं, तस्मिं समये चित्तं सम्पहंसेति? यदास्स पज्जापयोगमन्दताय वा

उपसमसुखानधिगमेन वा निरस्सादं चित्तं होति, तदा नं अट्टसंवेगवत्थुपच्चवेक्खणेन संवेजेति । **अट्ट संवेगवत्थूनि** नाम जातिजराब्बाधिमरणानि चत्तारि, अपायदुक्खं पञ्चमं, अतीते वट्टमूलकं दुक्खं, अनागते वट्टमूलकं दुक्खं, पच्चुप्पन्ने आहारपरियेड्डिमूलकं दुक्खन्ति । बुद्धधम्मसङ्गुणानुस्सरणेन चस्स पसादं जनेति । एवं यस्मिं समये चित्तं सम्पहंसितब्बं, तस्मिं समये चित्तं सम्पहंसेति ।

कथं यस्मिं समये चित्तं अज्झुपेक्खितब्बं, तस्मिं समये चित्तं अज्झुपेक्खति? यदास्स एवं पटिपज्जतो अलीनं अनुद्धतं अनिरस्सादं आरम्भणे समप्पवत्तं समथवीथिपटिपन्नं चित्तं होति, तदास्स पग्गहनिग्गहसम्पहंसनेसु न ब्यापारं आपज्जति, सारथि विय समप्पवत्तेसु अस्सेसु । एवं यस्मिं समये चित्तं अज्झुपेक्खितब्बं, तस्मिं समये चित्तं अज्झुपेक्खति ।

असमाहितपुग्गलपरिवज्जनता नाम नेक्खम्मपटिपदं अनारुळ्हपुब्बानं अनेककिच्चपसुतानं विक्खित्तहदयानं पुग्गलानं आरका परिच्चागो ।

समाहितपुग्गलसेवनता नाम नेक्खम्मपटिपदं पटिपन्नानं समाधिलाभीनं पुग्गलानं कालेन कालं उपसङ्कमनं ।

तदधिमुत्तता नाम समाधिअधिमुत्तता समाधिगरुसमाधिनिन्नसमाधिपोणसमाधिपब्भारताति अत्थो ।

एवमेतं दसविधं अप्पनाकोसल्लं सम्पादेतब्बं ।

६७. एवज्झि सम्पादयतो, अप्पनाकोसल्लं इमं ।
पटिलद्धे निमित्तस्मिं, अप्पना सम्पवत्तति ॥

एवज्झि पटिपन्नस्स, सचे सा नप्पवत्तति ।
तथापि न जहे योगं, वायमेथेव पण्डितो ॥

हित्वा हि सम्मावायामं, विसेसं नाम माणवो ।
अधिगच्छे परित्तम्पि, ठानमेतं न विज्जति ॥

चित्तप्पवत्तिआकारं, तस्मा सल्लक्खयं बुधो ।
समतं वीरियस्सेव, योजयेथ पुनप्पुनं ॥

ईसकम्पि लयं यन्तं, पग्गण्हेथेव मानसं ।
अच्चारद्धं निसेधेत्वा, सममेव पवत्तये ॥

रेणुम्हि उप्पलदले, सुत्ते नावाय नाळिया ।
यथा मधुकरादीनं, पवत्ति सम्मवण्णिता ॥

लीनउद्धतभावेहि, मोचयित्वान सब्बसो ।
एवं निमित्ताभिमुखं, मानसं पटिपादयेति ॥

निमित्ताभिमुखपटिपादनं

६८. तत्रायमत्थदीपना — यथा हि अछेको मधुकरो असुकस्मिं रुक्खे पुप्फं पुप्फितन्ति जत्वा तिक्खेन वेगेन पक्खन्दो तं अतिक्कमित्वा पटिनिवत्तेन्तो खीणे रेणुम्हि सम्पापुणाति । अपरो अछेको मन्देन जवेन पक्खन्दो खीणेयेव सम्पापुणाति । छेको पन समेन जवेन पक्खन्दो सुखेन पुप्फरासिं सम्पत्वा यावदिच्छकं रेणुं आदाय मधुं सम्पादेत्वा मधुरसमनुभवति ।

यथा च सल्लकत्तअन्तेवासिकेसु उदकथालगते उप्पलपत्ते सत्थकम्मं सिक्खन्तेसु एको अछेको वेगेन सत्थं पातेन्तो उप्पलपत्तं द्विधा वा छिन्दति, उदके वा पवेसेति । अपरो अछेको छिज्जनपवेसनभया सत्थकेन फुसितुम्पि न विसहति । छेको पन समेन पयोगेन तत्थ सत्थपहारं दस्सेत्वा परियोदातसिप्पो हुत्वा तथारूपेसु ठानेसु कम्मं कत्वा लाभं लभति ।

यथा च यो चतुब्ब्यामप्पमाणं मक्कटसुत्तमाहरति, सो चत्तारि सहस्सानि लभतीति रज्जा वुत्ते एको अछेकपुरिसो वेगेन मक्कटसुत्तमाकड्डन्तो तहिं तहिं छिन्दितियेव । अपरो अछेको छेदनभया हत्थेन फुसितुम्पि न विसहति । छेको पन कोटितो पट्टाय समेन पयोगेन दण्डके वेधेत्वा आहरित्वा लाभं लभति ।

यथा च अछेको नियामको बलववाते लङ्कारं पूरेन्तो नावं विदेसं पक्खन्दापेति । अपरो अछेको मन्दवाते लङ्कारं ओरोपेन्तो नावं तत्थेव ठपेति । छेको पन मन्दवाते लङ्कारं पूरेत्वा बलववाते अड्डलङ्कारं कत्वा सोत्थिना इच्छितट्टानं पापुणाति ।

यथा च यो तेलेन अछट्टेन्तो नाळिं पूरेति, सो लाभं लभतीति आचरियेन अन्तेवासिकानं वुत्ते एको अछेको लाभलुद्धो वेगेन पूरेन्तो तेलं छट्टेति । अपरो अछेको तेलछट्टुनभया आसिञ्चितुम्पि न विसहति । छेको पन समेन पयोगेन पूरेत्वा लाभं लभति ।

एवमेव एको भिक्खु उप्पन्ने निमित्ते सीधमेव अप्पनं पापुणिस्सामीति गाळ्हं वीरियं करोति, तस्स चित्तं अच्चारद्धवीरियत्ता उद्धच्चे पतति, सो न सक्कोति अप्पनं पापुणितुं । एको अच्चारद्धवीरियताय दोसं दिस्वा किं दानिमे अप्पनायाति वीरियं हापेति, तस्स चित्तं अतिलीनवीरियत्ता कोसज्जे पतति, सोपि न सक्कोति अप्पनं पापुणितुं । यो पन ईसकम्पि लीनं लीनभावतो उद्धतं उद्धच्चतो मोचेत्वा समेन पयोगेन निमित्ताभिमुखं पवत्तेति, सो अप्पनं पापुणाति, तादिसेन भवितब्बं । इममत्थं सन्धाय एतं वुत्तं —

रेणुम्हि उप्पलदले, सुत्ते नावाय नाळिया ।

यथा मधुकरादीनं, पवत्ति सम्मवणिता ॥

लीनउद्धतभावेहि, मोचयित्वान सब्बसो ।

एवं निमित्ताभिमुखं, मानसं पटिपादयेति ॥

पठमज्झानकथा

६९. इति एवं निमित्ताभिमुखं मानसं पटिपादयतो पनस्स इदानीं अप्पना इज्झिस्सतीति भवङ्गं उपच्छिन्दित्वा पथवी पथवीति अनुयोगवसेन उपट्ठितं तदेव पथवीकसिणं आरम्भणं कत्वा मनोद्वारावज्जनमुप्पज्जति । ततो तस्मिंयेवारम्भणे

चत्तारि पञ्च वा जवनानि जवन्ति । तेसु अवसाने एकं रूपावचरं, सेसानि कामावचरानि । पकतिचित्तेहि बलवतरवितक्कविचारपीतिसुखचित्तेकगगतानि यानि अप्पनाय परिकम्मत्ता **परिकम्मानी**तिपि, यथा गामादीनं आसन्नपदेसो गामूपचारो नगरूपचारोति वुच्चति, एवं अप्पनाय आसन्नत्ता समीपचारत्ता वा **उपचारानी**तिपि, इतो पुब्बे परिकम्मनं, उपरि अप्पनाय च अनुलोमतो **अनुलोमानी**तिपि वुच्चन्ति । यञ्चेत्थ सब्बन्तिमं, तं परित्तगोत्ताभिभवनतो, महगगतगोत्तभावनतो च **गोत्रभू**तिपि वुच्चति । अगहितगगहणेन पनेत्थ पठमं परिकम्मं, दुतियं उपचारं, ततियं अनुलोमं, चतुत्थं गोत्रभु । पठमं वा उपचारं, दुतियं अनुलोमं, ततियं गोत्रभु, चतुत्थं पञ्चमं वा अप्पनाचित्तं । चतुत्थमेव हि पञ्चमं वा अप्पेति, तञ्च खो खिप्पाभिज्जदन्धाभिज्जवसेन । ततो परं जवनं पतति । भवङ्गस्स वारो होति ।

आभिधम्मिकगोदत्तत्थेरो पन “पुरिमा पुरिमा कुसला धम्मा पच्छिमानं पच्छिमानं कुसलानं धम्मनं आसेवनपच्चयेन पच्चयो”ति (पट्ठा० १.१.१२) इमं सुत्तं वत्वा आसेवनपच्चयेन पच्छिमो पच्छिमो धम्मो बलवा होति, तस्मा छट्ठेपि सत्तमेपि अप्पना होतीति आह, तं अट्ठकथासु “अत्तनो मतिमत्तं थेरस्सेत”न्ति वत्वा पटिक्खित्तं । चतुत्थपञ्चमेसुयेव पन अप्पना होति । परतो जवनं पतितं नाम होति, भवङ्गस्स आसन्नत्ताति वुत्तं । तमेव विचारेत्वा वुत्तत्ता न सक्का पटिक्खिपितुं । यथा हि पुरिसो छिन्नपपाताभिमुखो धावन्तो ठातुकामोपि परियन्ते पादं कत्वा ठातुं न सक्कोति पपाते एव पतति, एवं छट्ठे वा सत्तमे वा अप्पेतुं न सक्कोति, भवङ्गस्स आसन्नत्ता । तस्मा चतुत्थपञ्चमेसुयेव अप्पना होतीति वेदितब्बा ।

सा च पन एकचित्तक्खणिकायेव । सत्तसु हि ठानेसु अद्धानपरिच्छेदो नाम नत्थि पठमप्पनायं, लोकियाभिज्जासु, चतूसु मग्गेसु, मग्गानन्तरफले, रूपारूपभवेसु भवङ्गज्झाने, निरोधस्स पच्चयो नेवसज्जानासज्जायतने, निरोधा वुट्ठहन्तस्स फलसमापत्तियन्ति । एत्थ मग्गानन्तरफलं तिण्णं उपरि न होति । निरोधस्स पच्चयो नेवसज्जानासज्जायतनं द्विन्नमुपरि न होति । रूपारूपेसु भवङ्गस्स परिमाणं नत्थि, सेसट्ठानेसु एकमेव चित्तन्ति । इति एकचित्तक्खणिकायेव अप्पना । ततो भवङ्गपातो । अथ भवङ्गं वोच्छिन्दित्वा ज्ञानपच्चवेक्खणत्थाय आवज्जनं, ततो ज्ञानपच्चवेक्खणन्ति ।

एत्तावता च पनेस विविच्चेव कामेहि विविच्च अकुसलेहि धम्मेहि सवितक्कं सविचारं विवेकजं पीतिसुखं पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरति (ध० स० १६०; दी० नि० १.२२६) । एवमनेन पञ्चङ्गविप्पहीनं पञ्चङ्गसमन्नागतं तिविधकल्याणं दसलक्खणसम्पन्नं पठमं ज्ञानं अधिगतं होति पथवीकसिणं ।

७०. तत्थ विविच्चेव कामेहीति कामेहि विविच्चित्वा विना हुत्वा अपक्कमित्वा । यो पनायमेत्थ एवकारो, सो नियमत्थोति वेदितब्बो । यस्मा च नियमत्थो, तस्मा तस्मिं पठमज्झानं उपसम्पज्ज विहरणसमये अविज्जमानानम्पि कामानं तस्स पठमज्झानस्स पटिपक्खभावं कामपरिच्चागेनेव चस्स अधिगमं दीपेति ।

कथं? “विविच्चेव कामेही”ति एवज्हि नियमे करियमाने इदं पज्जायति, नून ज्ञानस्स कामा पटिपक्खभूता येसु सति इदं नप्पवत्तति, अन्धकारे सति पदीपोभासो विय । तेसं परिच्चागेनेव चस्स अधिगमो होति, ओरिमतीरपरिच्चागेन पारिमतीरस्सेव । तस्मा नियमं करोतीति ।

तत्थ सिया, कस्मा पनेस पुब्बपदेयेव वुत्तो, न उत्तरपदे, किं अकुसलेहि धम्मेहि अविविच्चापि ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरेय्याति? न खो पनेतं एवं दट्ठब्बं । तंनिस्सरणतो हि पुब्बपदे एस वुत्तो । कामधातुसमतिक्कमनतो हि कामरागपटिपक्खतो च इदं ज्ञानं कामानमेव निस्सरणं । यथाह, “कामानमेतं निस्सरणं यदिदं नेक्खम्म”न्ति (दी० नि० ३.३५३) । उत्तरपदेपि पन यथा “इधेव, भिक्खवे, समणो, इध दुतियो समणो”ति (म० नि० १.१३९; अ० नि० ४.२४१) एत्थ

एवकारो आनेत्वा वुच्चति, एवं वत्तब्बो । न हि सक्का इतो अज्जेहिपि नीवरणसङ्घातेहि अकुसलधम्मोहि अविविच्च ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरितुं । तस्मा “विविच्चेव कामेहि विविच्चेव अकुसलेहि धम्मेही”ति एवं पदद्वयेपि एस दट्ठब्बो । पदद्वयेपि च किञ्चापि विविच्चाति इमिना साधारणवचनेन तदङ्गविवेकादयो, कायविवेकादयो च सब्बेपि विवेका सङ्गहं गच्छन्ति, तथापि कायविवेको चित्तविवेको विक्खम्भनविवेकोति तयो एव इध दट्ठब्बा ।

कामेहीति इमिना पन पदेन ये च निद्वेसे “कतमे वत्थुकामा, मनापिया रूपा”तिआदिना (महानि० १) नयेन वत्थुकामा वुत्ता, ये च तत्थेव विभङ्गे च “छन्दो कामो, रागो कामो, छन्दरागो कामो, सङ्कप्पो कामो, रागो कामो, सङ्कप्परागो कामो, इमे वुच्चन्ति कामा”ति (महानि० १; विभ० ५६४) एवं किलेसकामा वुत्ता, ते सब्बेपि सङ्गहिताइच्चेव दट्ठब्बा । एवञ्च सति विविच्चेव कामेहीति वत्थुकामेहिपि विविच्चेवाति अत्थो युज्जति, तेन कायविवेको वुत्तो होति । विविच्च अकुसलेहि धम्मेहीति किलेसकामेहि सब्बाकुसलेहि वा विविच्चाति अत्थो युज्जति, तेन चित्तविवेको वुत्तो होति । पुरिमेन चेत्य वत्थुकामेहि विवेकवचनतो एव कामसुखपरिच्चागो, दुतियेन किलेसकामेहि विवेकवचनतो नेक्खम्मसुखपरिग्गहो विभावितो होति । एवं वत्थुकामकिलेसकामविवेकवचनतोयेव च एतेसं पठमेन संकिलेसवत्थुपहानं, दुतियेन संकिलेसपहानं । पठमेन लोलभावस्स हेतुपरिच्चागो, दुतियेन बालभावस्स । पठमेन च पयोगसुद्धि, दुतियेन आसयपोसनं विभावितं होतीति विज्जातब्बं । एस ताव नयो कामेहीति एत्थ वुत्तकामेसु वत्थुकामपक्खे ।

किलेसकामपक्खे पन छन्दोति च रागोति च एवमादीहि अनेकभेदो कामच्छन्दोयेव कामोति अधिप्पेतो । सो च अकुसलपरियापन्नोपि समानो “तत्थ कतमो कामो छन्दो कामो”तिआदिना (विभ० ५६४) नयेन विभङ्गे ज्ञानपटिपक्खतो विसुं वुत्तो । किलेसकामत्ता वा पुरिमपदे वुत्तो, अकुसलपरियापन्नत्ता दुतियपदे । अनेकभेदतो चस्स कामतोति अवत्वा कामेहीति वुत्तं ।

अज्जेसम्पि च धम्मानं अकुसलभावे विज्जमाने “तत्थ कतमे अकुसला धम्मा, कामच्छन्दो”तिआदिना नयेन विभङ्गे उपरि ज्ञानङ्गानं पच्चनीकपटिपक्खभावदस्सनतो नीवरणानेव वुत्तानि । नीवरणानि हि ज्ञानङ्गपच्चनीकानि, तेसं ज्ञानङ्गानेव पटिपक्खानि विद्धंसकानि विघातकानीति वुत्तं होति । तथा हि **समाधि कामच्छन्दस्स पटिपक्खो, पीति व्यापादस्स, वितक्को धिनिमिद्धस्स, सुखं उद्धच्चकुक्कुच्चस्स, विचारो विचिकिच्छायाति** पेटके वुत्तं ।

एवमेत्थ विविच्चेव कामेहीति इमिना कामच्छन्दस्स विक्खम्भनविवेको वुत्तो होति । विविच्च अकुसलेहि धम्मेहीति इमिना पच्चन्नम्पि नीवरणानं, अगहितगगहणेन पन पठमेन कामच्छन्दस्स, दुतियेन सेसनीवरणानं । तथा पठमेन तीसु अकुसलमूलेसु पच्चकामगुणभेदविसयस्स लोभस्स, दुतियेन आघातवत्थुभेदादिविसयानं दोसमोहानं । ओघादीसु वा धम्मेसु पठमेन कामोघकामयोगकामासवकामुपादानअभिज्झाकायगन्थकामरागसंयोजनानं, दुतियेन अवसेसओघयोगासवउपादानगन्थसंयोजनानं । पठमेन च तण्हाय तंसम्पयुत्तकानञ्च, दुतियेन अविज्जाय तंसम्पयुत्तकानञ्च । अपिच पठमेन लोभसम्पयुत्तानं अट्ठन्नं चित्तुप्पादानं, दुतियेन सेसानं चतुन्नं अकुसलचित्तुप्पादानं विक्खम्भनविवेको वुत्तो होतीति वेदितब्बो । अयं ताव विविच्चेव कामेहि विविच्च अकुसलेहि धम्मेहीति एत्थ अत्थप्पकासना ।

७१. एत्तावता च पठमस्स ज्ञानस्स पहानङ्गं दस्सेत्वा इदानीं सम्पयोगङ्गं दस्सेतुं सवितक्कं सविचारन्तिआदि वुत्तं । तत्थ वितक्कनं **वितक्को**, ऊहनन्ति वुत्तं होति । स्वायं आरम्भणे चित्तस्स अभिनिरोपनलक्खणो, आहननपरियाहननरसो । तथा हि तेन योगावचरो आरम्भणं वितक्काहतं वितक्कपरियाहतं करोतीति वुच्चति । आरम्भणे चित्तस्स

आनयनपच्चुपट्टानो ।

विचरणं **विचारो**, अनुसञ्चरणन्ति वृत्तं होति । स्वायं आरम्भणानुमज्जनलक्खणो, तत्थ सहजातानुयोजनरसो, चित्तस्स अनुप्पबन्धनपच्चुपट्टानो ।

सन्तोपि च नेसं कत्थचि अविप्पयोगे ओळारिकट्टेन पुब्बङ्गमट्टेन च घण्डाभिघातो विय चेतसो पठमाभिनिपातो वितक्को । सुखुमट्टेन अनुमज्जनसभावेन च घण्डानुरवो विय अनुप्पबन्धो विचारो । विप्फारवा चेत्य वितक्को पठमुप्पत्तिकाले परिप्फन्दनभूतो चित्तस्स आकासे उप्पत्तितुकामस्स पक्खिनो पक्खविक्खेपो विय पदुमाभिमुखपातो विय च गन्धानुबन्धचेतसो भमरस्स । सन्तवृत्ति विचारो नातिपरिप्फन्दनभावो चित्तस्स आकासे उप्पत्तितस्स पक्खिनो पक्खप्पसारणं विय, परिब्भमनं विय च पदुमाभिमुखपत्तितस्स भमरस्स पदुमस्स उपरिभागे । दुकनिपातट्टकथायं पन “आकासे गच्छतो महासकुणस्स उभोहि पक्खेहि वातं गहेत्वा पक्खे सन्निसीदापेत्वा गमनं विय आरम्भणे चेतसो अभिनिरोपनभावेन पवत्तो वितक्को । वातग्गहणत्थं पक्खे फन्दापयमानस्स गमनं विय अनुमज्जनभावेन पवत्तो विचारो”ति वृत्तं, तं अनुप्पबन्धेन पवत्तियं युज्जति । सो पन नेसं विसो पठमदुतियज्झानेसु पाकटो होति ।

अपिच मलगहितं कंसभाजनं एकेन हत्थेन दळ्हं गहेत्वा इतरेन हत्थेन चुण्णतेलवालण्डुपकेन परिमज्जन्तस्स दळ्हगहणहत्थो विय वितक्को, परिमज्जनहत्थो विय विचारो । तथा कुम्भकारस्स दण्डप्पहारेन चक्कं भमयित्वा भाजनं करोन्तस्स उप्पीळनहत्थो विय वितक्को, इतो चितो च सञ्चरणहत्थो विय विचारो । तथा मण्डलं करोन्तस्स मज्झे सन्निरुम्भित्वा ठितकण्टको विय अभिनिरोपनो वितक्को, बहि परिब्भमनकण्टको विय अनुमज्जनो विचारो । इति इमिना च वितक्केन इमिना च विचारेन सह वत्तति रुक्खो विय पुप्फेन फलेन चाति इदं ज्ञानं “सवितक्कं सविचार”न्ति वुच्चति । विभङ्गे पन “इमिना च वितक्केन इमिना च विचारेन उपेतो होति समुपेतो”तिआदिना (विभ० ५६५) नयेन पुग्गलाधिट्टाना देसना कता । अत्थो पन तत्रापि एवमेव दट्टब्बो ।

विवेकजन्ति एत्थ विवित्ति विवेको, नीवरणविगमोति अत्थो । विवित्तोति वा विवेको, नीवरणविवित्तो ज्ञानसम्पयुत्तधम्मरासीति अत्थो । तस्मा विवेका, तस्मिं वा विवेके जातन्ति विवेकजं ।

७२. पीतिसुखन्ति एत्थ पीणयतीति पीति । सा सम्पियायनलक्खणा, कायचित्तपीननरसा, फरणरसा वा, ओदग्यपच्चुपट्टाना । सा पनेसा खुद्दिका पीति, खणिकापीति, ओक्कन्तिकापीति, उब्बेगापीति, फरणापीतीति पञ्चविधा होति । तत्थ **खुद्दिकापीति** सरीरे लोमहंसमत्तमेव कातुं सक्कोति । **खणिकापीति** खणे खणे विज्जुप्पादसदिसा होति । **ओक्कन्तिकापीति** समुद्दतीरं वीचि विय कायं ओक्कमित्वा ओक्कमित्वा भिज्जति । **उब्बेगापीति** बलवती होति कायं उद्भगं कत्वा आकासे लङ्घापनप्पमाणप्पत्ता । तथा हि पुण्णवल्लिकवासी **महातिस्सत्थेरो** पुण्णमदिवसे सायं चेतियङ्गणं गन्त्वा चन्दालोकं दिस्वा महाचेतियाभिमुखो हुत्वा “इमाय वत वेलाय चतस्सो परिसा महाचेतियं वन्दन्ती”ति पकतिया दिट्ठारम्मणवसेन बुद्धारम्मणं उब्बेगापीतिं उप्पादेत्वा सुधातले पहटचित्रगेण्डुको विय आकासे उप्पत्तित्वा महाचेतियङ्गणेयव पत्तिट्ठासि । तथा गिरिकण्डकविहारस्स उपनिस्सये वत्तकालकगामे **एका कुलधीतापि** बलवबुद्धारम्मणाय उब्बेगापीतिया आकासे लङ्घेसि ।

तस्सा किर मातापितरो सायं धम्मस्सवनत्थाय विहारं गच्छन्ता “अम्म त्वं गरुभारा अकाले विचरितुं न सक्कोसि, मयं तुय्हं पत्तिं कत्वा धम्मं सोस्सामा”ति अगमंसु । सा गन्तुकामापि तेसं वचनं पटिबाहितुं असक्कोन्ती घरे ओहीयित्वा

घराजिरे ठत्वा चन्दालोकेन गिरिकण्डके आकासचेतियङ्गणं ओलोकेन्ती चेतियस्स दीपपूजं अद्वस, चतस्सो च परिसा मालागन्धादीहि चेतियपूजं कत्वा पदक्खिणं करोन्तियो भिक्खुसङ्घस्स च गणसज्जायसदं अस्सोसि। अथस्सा “धज्जावतिमे, ये विहारं गन्त्वा एवरूपे चेतियङ्गणे अनुसज्जरितुं, एवरूपज्ज मधुरधम्मकथं सोतुं लभन्ती”ति मुत्तरासिसदिसं चेतियं पस्सन्तिया एव उब्बेगापीति उदपादि। सा आकासे लङ्घित्वा मातापितॄन् पुरिमतरंयेव आकासतो चेतियङ्गणे ओरुह चेतियं वन्दित्वा धम्मं सुणमाना अट्ठासि। अथ नं मातापितरो आगन्त्वा “अम्म त्वं कतरेन मग्गेन आगतासी”ति पुच्छिंसु। सा “आकासेन आगताम्हि, न मग्गेना”ति वत्वा “अम्म आकासेन नाम खीणासवा सज्जरन्ति, त्वं कथं आगता”ति वुत्ता आह – “मय्हं चन्दालोकेन चेतियं आलोकेन्तिया ठिताय बुद्धारम्भणा बलवपीति उप्पज्जि। अथाहं नेव अत्तनो ठितभावं, न निसिन्नभावं अज्जासिं, गहितनिमित्तेनेव पन आकासे लङ्घित्वा चेतियङ्गणे पतिट्ठिताम्ही”ति।

एवं उब्बेगापीति आकासे लङ्घापनप्पमाणा होति। फरणापीतिया पन उप्पन्नाय सकलसरीरं धमित्वा पूरितवत्थि विय महता उदकोधेन पक्खन्दपब्बतकुच्छि विय च अनुपरिप्फुटं होति।

सा पनेसा पच्चविधा पीति गब्भं गणहन्ती परिपाकं गच्छन्ती दुविधं पस्सद्धिं परिपूरेति कायपस्सद्धिञ्च चित्तपस्सद्धिञ्च। पस्सद्धि गब्भं गणहन्ती परिपाकं गच्छन्ती दुविधम्पि सुखं परिपूरेति कायिकञ्च चेतसिकञ्च। सुखं गब्भं गणहन्तं परिपाकं गच्छन्तं तिविधं समाधिं परिपूरेति खणिकसमाधिं उपचारसमाधिं अप्पना समाधिन्ति। तासु या अप्पनासमाधिस्स मूलं हुत्वा वड्डमाना समाधिसम्पयोगं गता फरणापीति, अयं इमस्मिं अत्थे अधिप्पेता पीतीति।

७३. इतरं पन सुखनं सुखं, सुट्ठु वा खादति, खनति च कायचित्ताबाधन्ति सुखं, तं सातलक्खणं, सम्पयुत्तानं उपब्रूहरसं, अनुगहपच्चुपट्टानं। सतिपि च नेसं कत्थचि अविप्पयोगे इट्ठारम्मणपटिलाभतुट्ठि पीति। पटिलद्धरसानुभवनं सुखं। यत्थ पीति, तत्थ सुखं। यत्थ सुखं, तत्थ न नियमतो पीति। सङ्खारक्खन्धसङ्गहिता पीति। वेदनाक्खन्धसङ्गहितं सुखं। कन्तारखिन्नस्स वनन्तुदकदस्सनसवनेसु विय पीति। वनच्छायापवेसनउदकपरिभोगेसु विय सुखं। तस्मिं तस्मिं समये पाकटभावतो चेतं वुत्तन्ति वेदितब्बं। इति अयञ्च पीति इदञ्च सुखं अस्स ज्ञानस्स, अस्मिं वा ज्ञाने अत्थीति इदं ज्ञानं पीतिसुखन्ति वुच्चति।

अथ वा पीति च सुखञ्च पीतिसुखं, धम्मविनयादयो विय। विवेकजं पीतिसुखमस्स ज्ञानस्स, अस्मिं वा ज्ञाने अत्थीति एवम्पि **विवेकजं पीतिसुखं**। यथेव हि ज्ञानं, एवं पीतिसुखम्पेत्य विवेकजमेव होति, तज्जस्स अत्थि, तस्मा एकपदेनेव “विवेकजं पीतिसुखं”न्तिपि वत्तुं युज्जति। विभङ्गे पन “इदं सुखं इमाय पीतिया सहगत”न्तिआदिना (विभ० ५६७) नयेन वुत्तं। अत्थो पन तत्थापि एवमेव दट्ठब्बो।

पठमं ज्ञानन्ति इदं परतो आविभवस्सति। **उपसम्पज्जाति** उपगन्त्वा, पापुणित्वाति वुत्तं होति। उपसम्पादयित्वा वा, निष्पादेत्वाति वुत्तं होति। विभङ्गे पन “उपसम्पज्जाति पठमस्स ज्ञानस्स लाभो पटिलाभो पत्ति सम्पत्ति फुसना सच्छिकिरिया उपसम्पदा”ति वुत्तं। तस्सापि एवमेवत्थो दट्ठब्बो। **विहरतीति** तदनुरूपेण इरियापथविहारेण इतिवुत्तप्पकारज्ञानसमङ्गी हुत्वा अत्तभावस्स इरियं वुत्तिं पालनं यपनं यापनं चारं विहारं अभिनिष्पादेति। वुत्तज्हेतं विभङ्गे “विहरतीति इरियति वत्तति पालेति यपेति यापेति चरति विहरति, तेन वुच्चति विहरती”ति (विभ० ५४०)।

पच्चङ्गविप्पहीनादि

७४. यं पन वुत्तं “पञ्चङ्गविष्णुहीनं पञ्चङ्गसमन्नागतं”न्ति, तत्थ कामच्छन्दो, व्यापादो, थिनमिद्धं, उद्धच्चकुक्कुच्चं, विचिकिच्छाति इमेसं पञ्चन्नं नीवरणानं पहानवसेन पञ्चङ्गविष्णुहीनता वेदितब्बा। न हि एतेसु अप्पहीनेसु ज्ञानं उप्पज्जति। तेनस्सेतानि पहानङ्गानीति वुच्चन्ति। किञ्चापि हि ज्ञानक्खणे अज्जेपि अकुसला धम्मा पहीयन्ति, तथापि एतानेव विसेसेन ज्ञानन्तरायकरानि। कामच्छन्देन हि नानाविसयप्पलोभितं चित्तं न एकत्तारम्मणे समाधियति। कामच्छन्दाभिभूतं वा तं न कामधातुप्पहानाय पटिपदं पटिपज्जति। व्यापादेन चारम्मणे पटिहज्जमानं न निरन्तरं पवत्तति। थिनमिद्धाभिभूतं अकम्मज्जं होति। उद्धच्चकुक्कुच्चपरेतं अवूपसन्तमेव हुत्वा परिब्भमति। विचिकिच्छाय उपहतं ज्ञानाधिगमसाधिकं पटिपदं नारोहति। इति विसेसेन ज्ञानन्तरायकरत्ता एतानेव पहानङ्गानीति वुत्तानीति।

यस्मा पन वितक्को आरम्मणे चित्तं अभिनिरोपेति, विचारो अनुप्पबन्धति, तेहि अविक्खेपाय सम्पादितप्पयोगस्स चेतसो पयोगसम्पत्तिसम्भवा पीति पीणनं, सुखञ्च उपबूहनं करोति। अथ नं ससेससम्पयुत्तधम्मं एतेहि अभिनिरोपनानुप्पबन्धनपीणनउपबूहनेहि अनुगहिता एकगता एकत्तारम्मणे समं सम्मा च आधियति, तस्मा वितक्को विचारो पीति सुखं चित्तेकगताति इमेसं पञ्चन्नं उप्पत्तिवसेन पञ्चङ्गसमन्नागतता वेदितब्बा। उप्पन्नेसु हि एतेसु पञ्चसु ज्ञानं उप्पन्नं नाम होति। तेनस्स एतानि पञ्च समन्नागतङ्गानीति वुच्चन्ति। तस्मा न एतेहि समन्नागतं अज्जदेव ज्ञानं नाम अत्थीति गहेतब्बं। यथा पन अङ्गमत्तवसेनेव चतुरङ्गिनी सेना, पञ्चङ्गिकं तूरियं, अट्ठङ्गिको च मग्गोति वुच्चति, एवमिदम्पि अङ्गमत्तवसेनेव पञ्चङ्गिकन्ति वा पञ्चङ्गसमन्नागतन्ति वा वुच्चतीति वेदितब्बं।

एतानि च पञ्चङ्गानि किञ्चापि उपचारक्खणेपि अत्थि, अथ खो उपचारे पकतिचित्ततो बलवतरानि। इध पन उपचारतोपि बलवतरानि रूपावचरलक्खणप्पत्तानि। एत्थ हि वितक्को सुविसदेन आकारेन आरम्मणे चित्तं अभिनिरोपयमानो उप्पज्जति। विचारो अतिविय आरम्मणं अनुमज्जमानो। पीतिसुखं सब्बावन्तम्पि कायं फरमानं। तेनेवाह — “नास्स किञ्चि सब्बावतो कायस्स विवेकजेन पीतिसुखेन अप्फुटं होती”ति (दी० नि० १.२२८)। चित्तेकगतापि हेट्ठिमहि समुग्गपटले उपरिमं समुग्गपटलं विय आरम्मणेसु फुसिता हुत्वा उप्पज्जति, अयमेतेसं इतरेहि विसेसो। तत्थ चित्तेकगता किञ्चापि सवितक्कं सविचारन्ति इमस्मिं पाठे न निद्दिट्ठा, तथापि विभङ्गे “ज्ञानन्ति वितक्को विचारो पीति सुखं चित्तस्सेकगता”ति (विभ० ५६९) एवं वुत्तत्ता अङ्गमेव। येन हि अधिप्पायेन भगवता उद्देसो कतो, सोयेव तेन विभङ्गे पकासितोति।

तिविधकल्याणं

७५. तिविधकल्याणं दसलक्खणसम्पन्नन्ति एत्थ पन आदिमज्झपरियोसानवसेन तिविधकल्याणता। तेसंयेव च आदिमज्झपरियोसानानं लक्खणवसेन दसलक्खणसम्पन्नता वेदितब्बा।

तत्रायं पाळि —

“पठमस्स ज्ञानस्स पटिपदाविसुद्धि आदि, उपेक्खानुबूहना मज्झे, सम्पहंसना परियोसानं, पठमस्स ज्ञानस्स पटिपदाविसुद्धि आदि, आदिस्स कति लक्खणानि? आदिस्स तीणि लक्खणानि, यो तस्स परिबन्धो, ततो चित्तं विसुज्जति, विसुद्धत्ता चित्तं मज्झिमं समथनिमित्तं पटिपज्जति, पटिपन्नत्ता तत्थ चित्तं पक्खन्दति। यञ्च परिबन्धतो चित्तं विसुज्जति, यञ्च विसुद्धत्ता चित्तं मज्झिमं समथनिमित्तं पटिपज्जति, यञ्च पटिपन्नत्ता तत्थ चित्तं

पक्खन्दति । पठमस्स ज्ञानस्स पटिपदाविसुद्धि आदि, आदिस्स इमानि तीणि लक्खणानि । तेन वुच्चति पठमं ज्ञानं आदिकल्याणञ्चेव होति तिलक्खणसम्पन्नञ्च ।

“पठमस्स ज्ञानस्स उपेक्खानुबूहना मज्झे, मज्झस्स कति लक्खणानि? मज्झस्स तीणि लक्खणानि, विसुद्धं चित्तं अज्झुपेक्खति, समथपटिपन्नं अज्झुपेक्खति, एकत्तुपट्टानं अज्झुपेक्खति । यच्च विसुद्धं चित्तं अज्झुपेक्खति, यच्च समथपटिपन्नं अज्झुपेक्खति, यच्च एकत्तुपट्टानं अज्झुपेक्खति । पठमस्स ज्ञानस्स उपेक्खानुबूहना मज्झे, मज्झस्स इमानि तीणि लक्खणानि । तेन वुच्चति पठमं ज्ञानं मज्जेकल्याणञ्चेव होति तिलक्खणसम्पन्नञ्च ।

“पठमस्स ज्ञानस्स सम्पहंसना परियोसानं, परियोसानस्स कति लक्खणानि? परियोसानस्स चत्तारि लक्खणानि, तत्थ जातानं धम्मानं अनतिवत्तनद्वेन सम्पहंसना, इन्द्रियानं एकरसद्वेन सम्पहंसना, तदुपगवीरियवाहनद्वेन सम्पहंसना, आसेवनद्वेन सम्पहंसना । पठमस्स ज्ञानस्स सम्पहंसना परियोसानं, परियोसानस्स इमानि चत्तारि लक्खणानि । तेन वुच्चति पठमं ज्ञानं परियोसानकल्याणञ्चेव होति चतुलक्खणसम्पन्नञ्चा”ति (पटि० म० १.१५८) ।

तत्र पटिपदाविसुद्धि नाम ससम्भारिको उपचारो । उपेक्खानुबूहना नाम अप्पना । सम्पहंसना नाम पच्चवेक्खणाति एवमेके वण्णयन्ति । यस्मा पन “एकत्तगतं चित्तं पटिपदाविसुद्धिपक्खन्दञ्चेव होति उपेक्खानुबूहितञ्च आपणेन च सम्पहंसितं”न्ति (पटि० म० १.१५८) पाळियं वुत्तं, तस्मा अन्तोअप्पनायमेव आगमनवसेन पटिपदाविसुद्धि, तत्रमज्झत्तुपेक्खाय किच्चवसेन उपेक्खानुबूहना, धम्मानं अनतिवत्तनादिभावसाधनेन परियोदापकस्स आणस्स किच्चनिष्फत्तिवसेन सम्पहंसना च वेदितब्बा ।

कथं? यस्मिं वारे अप्पना उप्पज्जति, तस्मिं यो नीवरणसङ्घातो किलेसगणो तस्स ज्ञानस्स परिबन्धो, ततो चित्तं विसुज्झति । विसुद्धत्ता आवरणविरहितं हुत्वा मज्झिमं समथनिमित्तं पटिपज्जति । मज्झिमं समथनिमित्तं नाम समप्पवत्तो अप्पनासमाधिमेव । तदनन्तरं पन पुरिमचित्तं एकसन्ततिपरिणामनयेन तथत्तमुपगच्छमानं मज्झिमं समथनिमित्तं पटिपज्जति नाम, एवं पटिपन्नत्ता तथत्तुपगमनेन तत्थ पक्खन्दति नाम । एवं ताव पुरिमचित्ते विज्जमानाकारनिष्फादिका पठमस्स ज्ञानस्स उप्पादक्खणेयेव आगमनवसेन पटिपदाविसुद्धि वेदितब्बा ।

एवं विसुद्धस्स पन तस्स पुन विसोधेतब्बाभावतो विसोधने ब्यापारं अकरोन्तो विसुद्धं चित्तं अज्झुपेक्खति नाम । समथभावुपगमनेन समथपटिपन्नस्स पुन समाधाने ब्यापारं अकरोन्तो समथपटिपन्नं अज्झुपेक्खति नाम । समथपटिपन्नभावतो एव चस्स किलेससंसर्गं पहाय एकत्तेन उपट्ठितस्स पुन एकत्तुपट्टाने ब्यापारं अकरोन्तो एकत्तुपट्टानं अज्झुपेक्खति नाम । एवं तत्रमज्झत्तुपेक्खाय किच्चवसेन उपेक्खानुबूहना वेदितब्बा ।

ये पनेते एवं उपेक्खानुबूहिते तत्थ जाता समाधिपज्जासङ्घाता युगनद्धधम्मा अज्जमज्जं अनतिवत्तमाना हुत्वा पवत्ता, यानि च सद्धादीनि इन्द्रियानि नानाकिलेसेहि विमुत्तत्ता विमुत्तिरसेन एकरसानि हुत्वा पवत्तानि, यच्चेस तदुपगं तेसं अनतिवत्तनएकरसभावानं अनुच्छविकं वीरियं वाहयति, या चस्स तस्मिं खणे पवत्ता आसेवना, सब्बेपि ते आकारा यस्मा जाणेन संकिलेसवोदानेसु तं तं आदीनवच्च आनिसंसञ्च दिस्वा तथा तथा सम्पहंसितत्ता विसोधितत्ता परियोदापितत्ता निष्फन्नाव, तस्मा “धम्मानं अनतिवत्तनादिभावसाधनेन परियोदापकस्स आणस्स किच्चनिष्फत्तिवसेन सम्पहंसना वेदितब्बा”ति वुत्तं ।

तत्थ यस्मा उपेक्खावसेन जाणं पाकटं होति । यथाह — “तथापगगहितं चित्तं साधुकं अज्झुपेक्खति, उपेक्खावसेन पज्जावसेन पज्जिन्द्रियं अधिमत्तं होति, उपेक्खावसेन नानत्तकिलेसेहि चित्तं विमुच्चति, विमोक्खवसेन पज्जावसेन पज्जिन्द्रियं अधिमत्तं होति । विमुत्तत्ता ते धम्मा एकरसा होन्ति । एकरसद्वेन भावना”ति (पटि० म० १.२०१) । तस्मा जाणकिच्चभूता सम्पहंसना परियोसानन्ति वुत्ता ।

इदानीं पठमं ज्ञानं अधिगतं होति पथवीकसिणन्ति एत्थ गणनानुपुब्बता पठमं, पठमं उप्पन्नन्तिपि पठमं । आरम्मणूपनिज्झानतो पच्चनीकझापनतो वा ज्ञानं । पथवीमण्डलं पन सकलद्वेन पथवीकसिणन्ति वुच्चति, तं निस्साय पटिलद्धनिमित्तम्पि, पथवीकसिणनिमित्ते पटिलद्धज्ञानम्पि । तत्र इमस्मिं अत्थे ज्ञानं पथवीकसिणन्ति वेदितब्बं । तं सन्धाय वुत्तं “पठमं ज्ञानं अधिगतं होति पथवीकसिण”न्ति ।

चिरद्वितिसम्पादनं

७६. एवमधिगते पन एतस्मिं तेन योगिना वालवेधिना विय, सूदेन विय च आकारा परिगगहेतब्बा । यथा हि सुकुसलो धनुग्गहो वालवेधाय कम्मं कुरुमानो यस्मिं वारे वालं विज्झति, तस्मिं वारे अक्कन्तपदानञ्च धनुदण्डस्स च जियाय च सरस्स च आकारं परिगगणहेय्य । “एवं मे ठितेन एवं धनुदण्डं एवं जियं एवं सरं गहेत्वा वालो विद्धो”ति । सो ततो पट्टाय तथेव ते आकारे सम्पादेन्तो अविराधेत्वा वालं विज्झेय्य । एवमेव योगिनापि “इमं नाम मे भोजनं भुज्जित्वा एवरूपं पुग्गलं सेवमानेन एवरूपे सेनासने इमिना नाम इरियापथेन इमस्मिं काले इदं अधिगत”न्ति एते भोजनसप्पायादयो आकारा परिगगहेतब्बा । एवहि सो नट्टे वा तस्मिं ते आकारे सम्पादेत्वा पुन उप्पादेतुं, अप्पगुणं वा पगुणं करोन्तो पुनप्पुनं अप्पेतुं सक्खिस्सति ।

यथा च कुसलो सूदो भत्तारं परिविसन्तो तस्स यं यं रुचिया भुज्जति, तं तं सल्लक्खेत्वा ततो पट्टाय तादिसमेव उपनामेन्तो लाभस्स भागी होति, एवमयम्पि अधिगतक्खणे भोजनादयो आकारे गहेत्वा ते सम्पादेन्तो नट्टे नट्टे पुनप्पुनं अप्पनाय लाभो होति । तस्मा तेन वालवेधिना विय सूदेन विय च आकारा परिगगहेतब्बा । वुत्तम्पि चेत्तं भगवता —

“सेय्यथापि, भिक्खवे, पण्डितो ब्यत्तो कुसलो सूदो राजानं वा राजमहामत्तं वा नानच्चयेहि सूपेहि पच्चुपट्टितो अस्स अम्बिलग्गेहिपि तित्तकग्गेहिपि कटुकग्गेहिपि मधुरग्गेहिपि खारिकेहिपि अखारिकेहिपि लोणिकेहिपि अलोणिकेहिपि । स खो सो, भिक्खवे, पण्डितो ब्यत्तो कुसलो सूदो सकस्स भत्तु निमित्तं उग्गण्हाति ‘इदं वा मे अज्ज भत्तु सूपेय्यं रुच्चति, इमस्स वा अभिहरति, इमस्स वा बहुं गण्हाति, इमस्स वा वण्णं भासति, अम्बिलग्गं वा मे अज्ज भत्तु सूपेय्यं रुच्चति, अम्बिलग्गस्स वा अभिहरति, अम्बिलग्गस्स वा बहुं गण्हाति, अम्बिलग्गस्स वा वण्णं भासति...पे०... अलोणिकस्स वा वण्णं भासती”ति । स खो सो, भिक्खवे, पण्डितो ब्यत्तो कुसलो सूदो लाभो चेव होति अच्छादनस्स, लाभो वेतनस्स, लाभो अभिहारानं । तं किस्स हेतु? तथा हि सो, भिक्खवे, पण्डितो ब्यत्तो कुसलो सूदो सकस्स भत्तु निमित्तं उग्गण्हाति । एवमेव खो, भिक्खवे, इधेक्कच्चो पण्डितो ब्यत्तो कुसलो भिक्खु काये कायानुपस्सी विहरति...पे०... वेदनासु वेदना... चित्ते चित्ता... धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति आतापी सम्पजानो सतिमा विनेय्य लोके अभिज्झादोमनस्सं । तस्स धम्मेसु धम्मानुपस्सिनो विहरतो चित्तं समाधियाति, उपक्किलेसा पहीयन्ति, सो तं निमित्तं उग्गण्हाति । स खो सो, भिक्खवे, पण्डितो ब्यत्तो कुसलो भिक्खु लाभो चेव होति दिट्ठधम्मसुखविहारानं, लाभो सतिसम्पजज्जस्स । तं किस्स हेतु? तथा हि सो, भिक्खवे, पण्डितो ब्यत्तो कुसलो भिक्खु सकस्स चित्तस्स निमित्तं उग्गण्हाती”ति (सं० नि० ५.३७४) ।

निमित्तगहणेन चस्स पुन ते आकारे सम्पादयतो अप्पनामत्तमेव इज्झति, न चिरट्टानं । चिरट्टानं पन समाधिपरिबन्धानं धम्मनं सुविसोधितत्ता होति । यो हि भिक्खु कामादीनवपच्चवेक्खणादीहि कामच्छन्दं न सुट्ठु विक्खम्भेत्वा, कायपस्सद्धिवसेन कायदुट्ठुल्लं न सुण्णटिपस्सद्धं कत्वा, आरम्भधातुमनसिकारादिवसेन थिनमिद्धं न सुट्ठु पटिविनोदेत्वा, समथनिमित्तमनसिकारादिवसेन उद्धच्चकुक्कुच्चं न सुसमूहतं कत्वा, अज्जेपि समाधिपरिबन्धे धम्मे न सुट्ठु विसोधेत्वा ज्ञानं समापज्जति, सो अविसोधितं आसयं पविट्ठभमरो विय अविसुद्धं उय्यानं पविट्ठराजा विय च खिप्पमेव निक्खमति । यो पन समाधिपरिबन्धे धम्मे सुट्ठु विसोधेत्वा ज्ञानं समापज्जति, सो सुविसोधितं आसयं पविट्ठभमरो विय सुपरिसुद्धं उय्यानं पविट्ठराजा विय च सकलम्पि दिवसभागं अन्तोसमापत्तियंयेव होति । तेनाहु पोराणा —

“कामेसु छन्दं पटिघं विनोदये,
उद्धच्चमिद्धं विचिकिच्छपञ्चमं ।
विवेकपामोज्जकरेन चेतसा,
राजाव सुद्धन्तगतो तहिं रमे’ति ॥

तस्मा चिरट्टितिकामेन परिबन्धकधम्मे विसोधेत्वा ज्ञानं समापज्जितब्बं । चित्तभावनावेपुल्लत्थञ्च यथालब्धं पटिभागनिमित्तं वट्ठेतब्बं । तस्स द्वे वट्ठनाभूमियो उपचारं वा अप्पनं वा । उपचारं पत्वापि हि तं वट्ठेतुं वट्ठति अप्पनं पत्वापि । एकस्मिं पन ठाने अवस्सं वट्ठेतब्बं । तेन वुत्तं “यथालब्धं पटिभागनिमित्तं वट्ठेतब्बं”न्ति ।

निमित्तवट्ठननयो

७७. तत्रायं वट्ठननयो, तेन योगिना तं निमित्तं पत्तवट्ठनपूववट्ठनभत्तवट्ठनलतावट्ठनदुस्सवट्ठनयोगेन अवट्ठेत्वा यथा नाम कस्सको कसितब्बट्टानं नङ्गलेन परिच्छिन्दित्वा परिच्छेदब्धन्तरे कसति, यथा वा पन भिक्खू सीमं बन्धन्ता पठमं निमित्तानि सल्लक्खेत्वा पच्छा बन्धन्ति, एवमेव तस्स यथालब्धस्स निमित्तस्स अनुक्कमेन एकङ्गुलद्वङ्गुलतवङ्गुलचतुरङ्गुलमत्तं मनसा परिच्छिन्दित्वा यथापरिच्छेदं वट्ठेतब्बं । अपरिच्छिन्दित्वा पन न वट्ठेतब्बं । ततो विदत्थिरतनपमुखपरिवेणविहारसीमानं गामनिगमजनपदरज्जसमुद्दसीमानञ्च परिच्छेदवसेन वट्ठयन्तेन चक्कवाळपरिच्छेदेन वा ततो वापि उत्तरि परिच्छिन्दित्वा वट्ठेतब्बं ।

यथा हि हंसपोतका पक्खानं उट्ठितकालतो पट्टाय परित्तं परित्तं पदेसं उप्पतन्ता परिचयं कत्वा अनुक्कमेन चन्दिमसूरियसन्तिकं गच्छन्ति, एवमेव भिक्खु वुत्तनयेन निमित्तं परिच्छिन्दित्वा वट्ठन्तो याव चक्कवाळपरिच्छेदा ततो वा उत्तरि वट्ठेति । अथस्स तं निमित्तं वट्ठितवट्ठितट्टाने पथविद्या उक्कूलविकूलनदीविदुग्गपब्बतविसमेसु सङ्कुसतसमम्भाहतं उसभचम्मं विय होति ।

तस्मिं पन निमित्ते पत्तपठमज्झानेन आदिकम्मिकेन समापज्जनबहुलेन भवितब्बं, न पच्चवेक्खणबहुलेन । पच्चवेक्खणबहुलस्स हि ज्ञानङ्गानि थूलानि दुब्बलानि हुत्वा उपट्ठहन्ति । अथस्स तानि एवं उपट्ठितत्ता उपरि उस्सुक्कनाय पच्चयतं आपज्जन्ति । सो अप्पगुणे ज्ञाने उस्सुक्कमानो पत्तपठमज्झाना च परिहायति, न च सक्कोति दुतियं पापुणितुं । तेनाह भगवा —

“सेय्यथापि, भिक्खवे, गावी पब्बतेय्या बाला अब्यत्ता अखेत्तञ्जू अकुसला विसमे पब्बते चरितुं । तस्सा

एवमस्स ‘यंनूनाहं अगतपुब्बञ्चेव दिसं गच्छेय्यं, अखादितपुब्बानि च तिणानि खादेय्यं, अपीतपुब्बानि च पानीयानि पिवेय्यं’न्ति । सा पुरिमं पादं न सुपतिट्ठितं पतिट्ठापेत्वा पच्छिमं पादं उद्धरेय्य, सा न चेव अगतपुब्बं दिसं गच्छेय्य, न च अखादितपुब्बानि तिणानि खादेय्य, न च अपीतपुब्बानि पानीयानि पिवेय्य । यस्मिञ्चस्सा पदेसे ठिताय एवमस्स ‘यंनूनाहं अगतपुब्बञ्चेव...पे०... पिवेय्यं’न्ति । तच्च पदेसं न सोत्थिना पच्चागच्छेय्य । तं किस्स हेतु? तथा हि सा, भिक्खवे, गावी पब्बतेय्या बाला अब्यत्ता अखेत्तञ्जू अकुसला विसमे पब्बते चरितुं, एवमेव खो, भिक्खवे, इधेकच्चो भिक्खु बालो अब्यत्तो अखेत्तञ्जू अकुसलो विविच्चेव कामेहि...पे०... पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरितुं । सो तं निमित्तं नासेवति, न भावेति, न बहुलीकरोति, न स्वाधिद्वितं अधिद्विति, तस्स एवं होति ‘यंनूनाहं वितक्कविचारानं वूपसमा...पे०... दुतियं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरेय्यं’न्ति । सो न सक्कोति वितक्कविचारानं वूपसमा...पे०... दुतियं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरितुं । तस्सेवं होति ‘यंनूनाहं विविच्चेव कामेहि...पे०... पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरेय्यं’न्ति । सो न सक्कोति विविच्चेव कामेहि...पे०... पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरितुं । अयं वुच्चति, भिक्खवे, भिक्खु उभतो भट्ठो उभतो परिहीनो, सेय्यथापि सा गावी पब्बतेय्या बाला अब्यत्ता अखेत्तञ्जू अकुसला विसमे पब्बते चरितुं’न्ति (अ० नि० ९.३५) ।

तस्मानेन तस्मिंयेव ताव पठमज्ज्ञाने पञ्चहाकारेहि चिण्णवसिना भवितब्बं ।

पञ्चवसीकथा

७८. तत्रिमा पञ्च वसियो आवज्जनवसी, समापज्जनवसी, अधिद्वानवसी, वुट्ठानवसी, पच्चवेक्खणवसीति । पठमं ज्ञानं यत्थिच्छकं यदिच्छकं यावदिच्छकं आवज्जेति, आवज्जनाय दन्धायितत्तं नत्थीति **आवज्जनवसी** । पठमं ज्ञानं यत्थिच्छकं...पे०... समापज्जति, समापज्जनाय दन्धायितत्तं नत्थीति **समापज्जनवसी** । एवं सेसापि वित्थारेतब्बा ।

अयं पनेत्थ अत्थप्पकासना, पठमज्ज्ञानतो वुट्ठाय पठमं वितक्कं आवज्जयतो भवङ्गं उपच्छिन्दित्वा उप्पन्नावज्जनानन्तरं वितक्कारम्मणानेव चत्तारि पञ्च वा जवनानि जवन्ति । ततो द्वे भवङ्गानि, ततो पुन विचारारम्मणं आवज्जनं, वुत्तनयानेव जवनानीति एवं पञ्चसु ज्ञानङ्गेषु यदा निरन्तरं चित्तं पेसेतुं सक्कोति, अथस्स **आवज्जनवसी** सिद्धा होति । अयं पन मत्थकप्पत्ता वसी भगवतो यमकपाटिहारिये लब्धति, अज्जेसं वा एवरूपे काले । इतो परं सीघतरा आवज्जनवसी नाम नत्थि ।

आयस्मतो पन महामोग्गल्लानस्स नन्दोपनन्दनागराजदमने विय सीधं समापज्जनसमत्थता **समापज्जनवसी** नाम ।

अच्छरामत्तं वा दसच्छरामत्तं वा खणं ठपेतुं समत्थता **अधिद्वानवसी** नाम । तथेव लहुं वुट्ठातुं समत्थता **वुट्ठानवसी** नाम । तदुभयदस्सनत्थं बुद्धरक्खितत्थेरस्स वत्थुं कथेतुं वट्ठति ।

सो हायस्मा उपसम्पदाय अट्ठवस्सिको हुत्वा थेरम्बत्थले महारोहणगुत्तत्थेरस्स गिलानुपट्ठानं आगतानं तिसमत्तानं इद्धिमन्तसहस्सानं मज्झे निसिन्नो थेरस्स यागुं पटिग्गाहयमानं उपट्ठाकनागराजानं गहेस्सामीति आकासतो पक्खन्दन्तं सुपण्णराजानं दिस्वा तावदेव पब्बतं निम्मिनित्वा नागराजानं बाहायं गहेत्वा तत्थ पाविसि । सुपण्णराजा पब्बते पहारं दत्त्वा पलायि । महाथेरो आह — “सचे, आवुसो, बुद्धरक्खितो नाभविस्स, सब्बेव गारय्हा अस्सामा”ति ।

पच्चवेक्खणवसी पन आवज्जनवसिया एव वुत्ता । पच्चवेक्खणजवनानेव हि तत्थ आवज्जनानन्तरानीति ।

दुतियज्झानकथा

७९. इमासु पन पञ्चसु वसीसु चिण्णवसिना पगुणपठमज्झानतो वुट्ठाय “अयं समापत्ति आसन्ननीवरणपच्चत्थिका, वितक्कविचारानं ओळारिकत्ता अङ्गदुब्बला”ति च तत्थ दोसं दिस्वा दुतियज्झानं सन्ततो मनसिकत्वा पठमज्झाने निकन्तिं परियादाय दुतियाधिगमाय योगो कातब्बो। अथस्स यदा पठमज्झाना वुट्ठाय सतस्स सम्पजानस्स ज्ञानङ्गानि पच्चवेक्खतो वितक्कविचारा ओळारिकतो उपट्ठहन्ति, पीतिसुखञ्चेव चित्तेकग्गता च सन्ततो उपट्ठाति, तदास्स ओळारिकङ्गं पहानाय सन्तअङ्गपटिलाभाय च तदेव निमित्तं “पथवी पथवी”ति पुनप्पुनं मनसिकरोतो “इदानीं दुतियज्झानं उप्पज्जिस्सती”ति भवङ्गं उपच्छिन्दित्वा तदेव पथवीकसिणं आरम्भणं कत्वा मनोद्वारावज्जनं उप्पज्जति। ततो तस्मिंयेवारम्भणे चत्तारि पञ्च वा जवनानि जवन्ति, येसमवसाने एकं रूपावचरं दुतियज्झानिकं। सेसानि वुत्तप्पकारानेव कामावचरानीति।

एत्तावता चेस वितक्कविचारानं वूपसमा अज्झत्तं सम्पसादनं चेतसो एकोदिभावं अविक्ककं अविचारं समाधिजं पीतिसुखं दुतियं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरति। एवमनेन द्वङ्गविप्पहीनं तिवङ्गसमन्नागतं तिविधकल्याणं दसलक्खणसम्पन्नं दुतियं ज्ञानं अधिगतं होति पथवीकसिणं।

८०. तत्थ वितक्कविचारानं वूपसमाति वितक्कस्स च विचारस्स चाति इमेसं द्विन्नं वूपसमा समतिक्कमा, दुतियज्झानक्खणे अपातुभावाति वुत्तं होति। तत्थ किञ्चापि दुतियज्झाने सब्बेपि पठमज्झानधम्मा न सन्ति। अज्जेयेव हि पठमज्झाने फस्सादयो, अज्जे इध। ओळारिकस्स पन ओळारिकस्स अङ्गस्स समतिक्कमा पठमज्झानतो परेसं दुतियज्झानादीनं अधिगमो होतीति दीपनत्थं “वितक्कविचारानं वूपसमा”ति एवं वुत्तन्ति वेदितब्बं।

अज्झत्तन्ति इध नियकज्झत्तमधिप्पेतं। विभङ्गे पन “अज्झत्तं पच्चत्त”न्ति एत्तकमेव वुत्तं। यस्मा च नियकज्झत्तमधिप्पेतं, तस्मा अत्तनि जातं अत्तनो सन्ताने निब्बत्तन्ति अयमेत्थ अत्थो। सम्पसादनन्ति सम्पसादनं वुच्चति सद्धा। सम्पसादनयोगतो ज्ञानम्पि सम्पसादनं। नीलवण्णयोगतो नीलवत्थं विय। यस्मा वा तं ज्ञानं सम्पसादनसमन्नागतत्ता वितक्कविचारक्खोभवूपसमनेन च चेतसो सम्पसादयति, तस्मापि सम्पसादनन्ति वुत्तं। इमस्मिञ्च अत्थविकप्पे सम्पसादनं चेतसोति एवं पदसम्बन्धो वेदितब्बो। पुरिमस्मिं पन अत्थविकप्पे चेतसोति एतं एकोदिभावेन सद्धिं योजेतब्बं।

तत्रायमत्थयोजना, एको उदेतीति एकोदि, वितक्कविचारेहि अनज्झारूळहत्ता अगो सेट्ठो हुत्वा उदेतीति अत्थो। सेट्ठोपि हि लोके एकोति वुच्चति। वितक्कविचारविरहतो वा एको असहायो हुत्वा इतिपि वत्तुं वट्ठति। अथ वा सम्पयुत्तधम्मे उदायतीति उदि, उट्ठापेतीति अत्थो। सेट्ठुट्ठेन एको च सो उदि चाति एकोदि, समाधिस्सेतं अधिवचनं। इति इमं एकोदिं भावेति वट्ठेतीति इदं दुतियज्झानं एकोदिभावं। सो पनायं एकोदि यस्मा चेतसो, न सत्तस्स, न जीवस्स, तस्मा एतं चेतसो एकोदिभावन्ति वुत्तं।

ननु चायं सद्धा पठमज्झानेपि अत्थि, अयञ्च एकोदिनामको समाधि, अथ कस्मा इदमेव “सम्पसादनं चेतसो एकोदिभावञ्चा”ति वुत्तन्ति। वुच्चते, अदुज्झि पठमज्झानं वितक्कविचारक्खोभेन वीचितरङ्गसमाकुलमिव जलं न सुप्पसन्नं होति, तस्मा सतियापि सद्धाय “सम्पसादनं”न्ति न वुत्तं। न सुप्पसन्नत्तायेव चेत्य समाधिपि न सुट्ठु पाकटो, तस्मा “एकोदिभाव”न्तिपि न वुत्तं। इमस्मिं पन ज्ञाने वितक्कविचारपलिबोधाभावेन लद्धोकासा बलवती सद्धा, बलवसद्धासहायपटिलाभेनेव च समाधिपि पाकटो, तस्मा इदमेव एवं वुत्तन्ति वेदितब्बं। विभङ्गे पन “सम्पसादनन्ति या सद्धा सद्धहना ओकप्पना अभिप्पसादो। चेतसो एकोदिभावन्ति या चित्तस्स ठिति...पे०... सम्मासमाधी”ति एत्तकमेव वुत्तं।

एवं वुत्तेन पन तेन सद्धिं अयमत्थवण्णना यथा न विरुज्झति, अज्जदत्थु संसन्दति चेव समेति च, एवं वेदितब्बा ।

८१. अवितक्कं अविचारन्ति भावनाय पहीनत्ता एतस्मिं, एतस्स वा वितक्को नत्थीति अवितक्कं । इमिनाव नयेन अविचारं । विभङ्गेपि वुत्तं “इति अयञ्च वितक्को अयञ्च विचारो सन्ता होन्ति समिता वूपसन्ता अत्थङ्गता अब्भत्थङ्गता अप्पिता ब्यप्पिता सोसिता विसोसिता ब्यन्तिकता, तेन वुच्चति अवितक्कं अविचार”न्ति (विभ० ५७६) ।

एत्थाह “ननु च ‘वितक्कविचारानं वूपसमा’ति इमिनापि अयमत्थो सिद्धो, अथ कस्मा पुन वुत्तं ‘अवितक्कं अविचार’न्ति” । वुच्चते, एवमेतं सिद्धोवायमत्थो, न पनेतं तदत्थदीपकं । ननु अवोचुम्ह “ओळारिकस्स पन ओळारिकस्स अङ्गस्स समतिक्कमा पठमज्झानतो परेसं दुतियज्झानादीनं समधिगमो होतीति दस्सनत्थं वितक्कविचारानं वूपसमाति एवं वुत्त”न्ति ।

अपिच वितक्कविचारानं वूपसमा इदं सम्पसादनं, न किलेसकालुस्सियस्स । वितक्कविचारानञ्च वूपसमा एकोदिभावं, न उपचारज्झानमिव नीवरणप्पहाना, पठमज्झानमिव च न अङ्गपातुभावाति एवं सम्पसादनएकोदिभावानं हेतुपरिदीपकमिदं वचनं । तथा वितक्कविचारानं वूपसमा इदं अवितक्कं अविचारं, न ततियचतुत्थज्झानानि विय चक्खुविज्जाणादीनि विय च अभावाति एवं अवितक्कअविचारभावस्स हेतुपरिदीपकञ्च, न वितक्कविचाराभावमत्तपरिदीपकं । वितक्कविचाराभावमत्तपरिदीपकमेव पन “अवितक्कं अविचार”न्ति इदं वचनं । तस्मा पुरिमं वत्वापि वत्तब्बमेवाति ।

समाधिजन्ति पठमज्झानसमाधितो सम्पयुत्तसमाधितो वा जातन्ति अत्थो । तत्थ किञ्चापि पठमम्पि सम्पयुत्तसमाधितो जातं, अथ खो अयमेव समाधि “समाधी”ति वत्तब्बतं अरहति वितक्कविचारक्खोभविरहेन अतिविय अचलत्ता, सुप्पसन्नत्ता च, तस्मा इमस्स वण्णभणनत्थं इदमेव “समाधिज”न्ति वुत्तं । पीतिसुखन्ति इदं वुत्तनयमेव ।

दुतियन्ति गणनानुपुब्बता दुतियं । इदं दुतियं समापज्जतीतिपि दुतियं । यं पन वुत्तं “द्वङ्गविप्पहीनं तिवङ्गसमन्नागत”न्ति, तत्थ वितक्कविचारानं पहानवसेन द्वङ्गविप्पहीनता वेदितब्बा । यथा च पठमज्झानस्स उपचारक्खणे नीवरणानि पहीयन्ति, न तथा इमस्स वितक्कविचारा । अप्पनाक्खणेयेव च पनेतं विना तेहि उपज्जति । तेनस्स ते “पहानङ्ग”न्ति वुच्चन्ति । पीति सुखं चित्तेकग्गताति इमेसं पन तिण्णं उप्पत्तिवसेन तिवङ्गसमन्नागतता वेदितब्बा । तस्मा यं विभङ्गे “ज्ञानन्ति सम्पसादो पीति सुखं चित्तस्स एकग्गता”ति (विभ० ५८०) वुत्तं, तं सपरिक्खारं ज्ञानं दस्सेतुं परियायेन वुत्तं । ठपेत्वा पन सम्पसादनं निप्परियायेन उपनिज्झानलक्खणप्पत्तानं अङ्गानं वसेन तिवङ्गिकमेव एतं होति । यथाह — “कतमं तस्मिं समये तिवङ्गिकं ज्ञानं होति, पीति सुखं चित्तस्स एकग्गता”ति (ध० स० १६१; विभ० ६२८) । सेसं पठमज्झाने वुत्तनयमेव ।

ततियज्झानकथा

८२. एवमधिगते पन तस्मिम्पि वुत्तनयेनेव पञ्चहाकारेहि चिण्णवसिना हुत्वा पगुणदुतियज्झानतो वुट्ठाय “अयं समापत्ति आसन्नवितक्कविचारपच्चत्थिका, ‘यदेव तत्थ पीतिगतं चेतसो उप्पिलावितं, एतेनेतं ओळारिकं अक्खायती’ति (दी० नि० १.९६) वुत्ताय पीतिया ओळारिकत्ता अङ्गदुब्बला”ति च तत्थ दोसं दिस्वा ततियज्झानं सन्ततो मनसिकरित्वा दुतियज्झाने निकन्तिं परियादाय ततियाधिगमाय योगो कातब्बो । अथस्स यदा दुतियज्झानतो वुट्ठाय सतस्स सम्पजानस्स

ज्ञानज्ञानि पच्चवेक्खतो पीति ओळारिकतो उपट्ठाति, सुखञ्चेव एकगता च सन्ततो उपट्ठाति । तदास्स ओळारिकङ्गप्पहानाय सन्तअङ्गपटिलाभाय च तदेव निमित्तं “पथवी पथवी”ति पुनप्पुनं मनसिकरोतो “इदानीं ततियज्ज्ञानं उपपज्जिस्सती”ति भवङ्गं उपच्छिन्दित्वा तदेव पथवीकसिणं आरम्मणं कत्वा मनोद्वारावज्जनं उपपज्जति । ततो तस्मिंयेवारम्मणे चत्तारि पञ्च वा जवनानि जवन्ति, येसं अवसाने एकं रूपावचरं ततियज्ज्ञानिकं, सेसानि वुत्तनयेनेव कामावचरानीति । एतावता च पनेस पीतिया च विरागा उपेक्खको च विहरति सतो च सम्पजानो, सुखञ्च कायेन पटिसंवेदेति, यं तं अरिया आचिक्खन्ति उपेक्खको सतिमा सुखविहारीति, ततियं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरतीति (दी० नि० १.२३०; ध० सं १६३) । एवमनेन एकङ्गविप्पहीनं दुवङ्गसमन्नागतं तिविधकल्याणं दसलक्खणसम्पन्नं ततियं ज्ञानं अधिगतं होति पथवीकसिणं ।

८३. तत्थ पीतिया च विरागाति विरागो नाम वुत्तप्पकाराय पीतिया जिगुच्छनं वा समतिक्कमो वा । उभिन्नं पन अन्तरा चसद्वो सम्पिण्डनत्थो, सो वूपसमं वा सम्पिण्डेति वितक्कविचारानं वूपसमं वा । तत्थ यदा वूपसममेव सम्पिण्डेति, तदा “पीतिया च विरागा किञ्च भिय्यो वूपसमा चा”ति एवं योजना वेदितब्बा । इमिस्सा च योजनाय विरागो जिगुच्छनत्थो होति, तस्मा “पीतिया जिगुच्छना च वूपसमा चा”ति अयमत्थो दट्ठब्बो । यदा पन वितक्कविचारवूपसमं सम्पिण्डेति, तदा “पीतिया च विरागा, किञ्च भिय्यो वितक्कविचारानञ्च वूपसमा”ति एवं योजना वेदितब्बा । इमिस्सा च योजनाय विरागो समतिक्कमनत्थो होति, तस्मा “पीतिया च समतिक्कमा वितक्कविचारानञ्च वूपसमा”ति अयमत्थो दट्ठब्बो ।

कामञ्चेते वितक्कविचारा दुतियज्ज्ञानेयेव वूपसन्ता, इमस्स पन ज्ञानस्स मग्गपरिदीपनत्थं वण्णभणनत्थञ्चेतं वुत्तं । वितक्कविचारानञ्च वूपसमाति हि वुत्ते इदं पज्जायति, नून वितक्कविचारवूपसमो मग्गो इमस्स ज्ञानस्साति । यथा च ततिये अरियमग्गे अप्पहीनानम्पि सक्कायदिट्ठादीनं “पञ्चन्नं ओरम्भागियानं संयोजनानं पहाना”ति (दी० नि० १.३७३; म० नि० २.१३३; सं० नि० ५.१८४; अ० नि० ३.८८) एवं पहानं वुच्चमानं वण्णभणनं होति, तदधिगमाय उस्सुक्कानं उस्साहजनकं, एवमेव इध अवूपसन्तानम्पि वितक्कविचारानं वूपसमो वुच्चमानो वण्णभणनं होति । तेनायमत्थो वुत्तो “पीतिया च समतिक्कमा वितक्कविचारानञ्च वूपसमा”ति ।

८४. उपेक्खको च विहरतीति एत्थ उपपत्तितो इक्खतीति उपेक्खा । समं पस्सति, अपक्खपतिता हुत्वा पस्सतीति अत्थो । ताय विसदाय विपुलाय थामगताय समन्नागतत्ता ततियज्ज्ञानसमङ्गी उपेक्खकोति वुच्चति ।

उपेक्खा पन दसविधा होति छळङ्गुपेक्खा, ब्रह्मविहारुपेक्खा, बोज्झङ्गुपेक्खा, वीरियुपेक्खा, सङ्खारुपेक्खा, वेदनुपेक्खा, विपस्सनुपेक्खा, तत्रमज्झत्तुपेक्खा, ज्ञानुपेक्खा, पारिसुद्धुपेक्खाति ।

तत्थ या “इध, भिक्खवे, भिक्खु चक्खुना रूपं दिस्वा नेव सुमनो होति, न दुम्मनो, उपेक्खको च विहरति सतो सम्पजानो”ति (अ० नि० ६.१) एवमागता खीणासवस्स छसु द्वारेसु इट्ठानिदुल्लारम्मणापाथे पारिसुद्धपकतिभावाविजहनाकारभूता उपेक्खा, अयं **छळङ्गुपेक्खा** नाम ।

या पन “उपेक्खासहगतेन चेतसा एकं दिसं फरित्वा विहरती”ति (दी० नि० १.५५६; म० नि० १.७७) एवमागता सत्तेसु मज्झत्ताकारभूता उपेक्खा, अयं **ब्रह्मविहारुपेक्खा** नाम ।

या “उपेक्खासम्बोज्झङ्गं भावेति विवेकनिस्सित”न्ति (म० नि० १.२७) एवमागता सहजातधम्मानं मज्झत्ताकारभूता

उपेक्खा, अयं **बोज्झङ्गुपेक्खा** नाम ।

या पन “कालेनकालं उपेक्खानिमित्तं मनसिकरोती”ति (अ० नि० ३.१०३) एवमागता
अनच्चारद्धनातिसिथिलवीरियसङ्घाता उपेक्खा, अयं **वीरियुपेक्खा** नाम ।

या “कति सङ्घारुपेक्खा समथवसेन उप्पज्जन्ति, कति सङ्घारुपेक्खा विपस्सनावसेन उप्पज्जन्ति । अट्ठ सङ्घारुपेक्खा
समथवसेन उप्पज्जन्ति । दस सङ्घारुपेक्खा विपस्सनावसेन उप्पज्जन्ती”ति (पटि० म० १.५७) एवमागता
नीवरणादिपटिसङ्घासन्तिट्ठना गहणे मज्झत्तभूता उपेक्खा, अयं **सङ्घारुपेक्खा** नाम ।

या पन “यस्मिं समये कामावचरं कुसलं चित्तं उप्पन्नं होति उपेक्खासहगत”न्ति (ध० स० १५०) एवमागता
अदुक्खमसुखसज्जिता उपेक्खा, अयं **वेदनुपेक्खा** नाम ।

या “यदत्थि यं भूतं, तं पजहति, उपेक्खं पटिलभती”ति (म० नि० ३.७१; अ० नि० ७.५५) एवमागता विचिनने
मज्झत्तभूता उपेक्खा, अयं **विपस्सनुपेक्खा** नाम ।

या पन छन्दादीसु येवापनकेसु आगता सहजातानं समवाहितभूता उपेक्खा, अयं **तत्रमज्झत्तुपेक्खा** नाम ।

या “उपेक्खको च विहरती”ति (दी० नि० १.२३०; ध० स० १६३) एवमागता अगगसुखेपि तस्मिं अपक्खपातजननी
उपेक्खा, अयं **ज्ञानुपेक्खा** नाम ।

या पन “उपेक्खासतिपारिसुद्धिं चतुत्थं ज्ञानं”न्ति (दी० नि० १.२३२; ध० स० १६५) एवमागता
सब्बपच्चनीकपरिसुद्धा पच्चनीकवूपसमनेपि अब्यापारभूता उपेक्खा, अयं **पारिसुद्धुपेक्खा** नाम ।

तत्र छळङ्गुपेक्खा च ब्रह्मविहारुपेक्खा च बोज्झङ्गुपेक्खा च तत्रमज्झत्तुपेक्खा च ज्ञानुपेक्खा च पारिसुद्धुपेक्खा च
अत्थतो एका, तत्रमज्झत्तुपेक्खाव होति । तेन तेन अवत्थाभेदेन पनस्सा अयं भेदो । एकस्सापि सतो सत्तस्स
कुमारयुवथेरसेनापतिराजादिवसेन भेदो विय । तस्मा तासु यत्थ छळङ्गुपेक्खा, न तत्थ बोज्झङ्गुपेक्खादयो । यत्थ वा पन
बोज्झङ्गुपेक्खा, न तत्थ छळङ्गुपेक्खादयो होन्तीति वेदितब्बा ।

यथा चेतासमत्थतो एकीभावो, एवं सङ्घारुपेक्खा विपस्सनुपेक्खानम्मि । पज्जा एव हि सा किच्चवसेन द्विधा भिन्ना ।
यथा हि पुरिसस्स सायं गेहं पविट्ठं सप्पं अजपददण्डं गहेत्वा परियेसमानस्स तं थुसकोट्टुके निपन्नं दिस्वा “सप्पो नु खो,
नो”ति अवलोकेन्तस्स सोवत्तिकत्तयं दिस्वा निब्बेमतिकस्स “सप्पो, न सप्पो”ति विचिनने मज्झत्तता होति, एवमेव या
आरद्धविपस्सकस्स विपस्सनाजाणेन लक्खणत्तये दिट्ठे सङ्घारानं अनिच्चभावादिविचिनने मज्झत्तता उप्पज्जति, अयं
विपस्सनुपेक्खा नाम । यथा पन तस्स पुरिसस्स अजपददण्डेन गाळ्हं सप्पं गहेत्वा “किं ताहं इमं सप्पं अविहेठेन्तो
अत्तानञ्च इमिना अडंसापेन्तो मुञ्चेय्य”न्ति मुञ्चनाकारमेव परियेसतो गहणे मज्झत्तता होति । एवमेव या लक्खणत्तयस्स
दिट्ठता आदित्ते विय तयो भवे पस्सतो सङ्घारगहणे मज्झत्तता, अयं **सङ्घारुपेक्खा** नाम । इति विपस्सनुपेक्खाय सिद्धाय
सङ्घारुपेक्खापि सिद्धाव होति । इमिना पनेसा विचिननगहणेसु मज्झत्तसङ्घातेन किच्चेन द्विधा भिन्नाति । वीरियुपेक्खा पन
वेदनुपेक्खा च अज्जमज्जञ्च अवसेसाहि च अत्थतो भिन्ना एवाति ।

इति इमासु उपेक्खासु ज्ञानुपेक्खा इधाधिप्पेता । सा मज्झत्तलक्खणा, अनाभोगरसा, अब्यापारपच्चुपट्टाना, पीतिविरागपदट्टानाति । एत्थाह, ननु चायमत्थतो तत्रमज्झत्तुपेक्खाव होति, सा च पठमदुतियज्झानेसुपि अत्थि । तस्मा तत्रापि उपेक्खको च विहरतीति एवमयं वत्तब्बा सिया, सा कस्मा न वुत्ताति । अपरिब्यत्तकिच्चतो । अपरिब्यत्तज्झि तस्सा तत्थ किच्चं वितक्कादीहि अभिभूतत्ता । इध पनायं वितक्कविचारपीतीहि अनभिभूतत्ता उक्खित्तिसरा विय हुत्वा परिब्यत्तकिच्चा जाता, तस्मा वुत्ताति ।

निड्डिता उपेक्खको च विहरतीति एतस्स

सब्बसो अत्थवण्णना ।

८५. इदानीं सतो च सम्पज्जानोति एत्थ सरतीति सतो । सम्पज्जानातीति सम्पज्जानो । पुग्गलेन सति च सम्पज्जज्ज वुत्तं । तत्थ सरणलक्खणा सति, असम्मुस्सनरसा, आरक्खपच्चुपट्टाना । असम्मोहलक्खणं सम्पज्जं, तीरणरसं, पविचयपच्चुपट्टानं ।

तत्थ किञ्चापि इदं सतिसम्पज्जं पुरिमज्झानेसुपि अत्थि । मुट्ठसतिस्स हि असम्पज्जानस्स उपचारमत्तम्पि न सम्पज्जति, पगेव अप्पना । ओळारिकत्ता पन तेसं ज्ञानानं भूमियं विय पुरिसस्स चित्तस्स गति सुखा होति, अब्यत्तं तत्थ सतिसम्पज्जकिच्चं । ओळारिकङ्गप्पहानेन पन सुखुमत्ता इमस्स ज्ञानस्स पुरिसस्स खुरधारायं विय सतिसम्पज्जकिच्चपरिगगहिता एव चित्तस्स गति इच्छितब्बाति इधेव वुत्तं । किञ्च भिय्यो, यथा धेनुपगो वच्छो धेनुतो अपनीतो अरक्खियमानो पुनदेव धेनुं उपगच्छति, एवमिदं ततियज्झानसुखं पीतितो अपनीतं, तं सतिसम्पज्जआरक्खेन अरक्खियमानं पुनदेव पीतिं उपगच्छेय्य, पीतिसम्पयुत्तमेव सिया । सुखे वापि सत्ता सारज्जन्ति, इदञ्च अतिमधुरं सुखं, ततो परं सुखाभावा । सतिसम्पज्जानुभावेन पनेत्थ सुखे असारज्जना होति, नो अज्जथाति इमम्पि अत्थविसेसं दस्सेतुं इदमिधेव वुत्तन्ति वेदितब्बं ।

इदानीं सुखञ्च कायेन पटिसंवेदेतीति एत्थ किञ्चापि ततियज्झानसमङ्गिनो सुखपटिसंवेदनाभोगो नत्थि । एवं सन्तेपि यस्मा तस्स नामकायेन सम्पयुत्तं सुखं । यं वा तं नामकायसम्पयुत्तं सुखं, तंसमुट्ठानेनस्स यस्मा अतिपणीतेन रूपेण रूपकायो फुटो, यस्स फुटत्ता ज्ञाना वुट्ठितोपि सुखं पटिसंवेदेय्य । तस्मा एतमत्थं दस्सेन्तो सुखञ्च कायेन पटिसंवेदेतीति आह ।

८६. इदानीं यं तं अरिया आचिक्खन्ति उपेक्खको सतिमा सुखविहारीति एत्थ यंज्ञानहेतु यंज्ञानकारणा तं ततियज्झानसमङ्गिपुग्गलं बुद्धादयो अरिया आचिक्खन्ति देसेन्ति पज्जपेन्ति पट्टपेन्ति विवरन्ति विभजन्ति उत्तानीकरोन्ति पकासेन्ति, पसंसन्तीति अधिप्पायो । किन्ति? उपेक्खको सतिमा सुखविहारीति । तं ततियं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरतीति एवमेत्थ योजना वेदितब्बा ।

कस्मा पन तं ते एवं पसंसन्तीति? पसंसारहतो । अयज्झि यस्मा अतिमधुरसुखे सुखपारमिप्पत्तेपि ततियज्झाने उपेक्खको, न तत्थ सुखाभिसङ्गेन आकट्ठियति । यथा च पीति न उप्पज्जति, एवं उपट्ठितसतिताय सतिमा । यस्मा च अरियकन्तं अरियजनसेवितमेव च असंकिलिट्ठं सुखं नामकायेन पटिसंवेदेति, तस्मा पसंसारहो होति । इति पसंसारहतो नं अरिया ते एवं पसंसाहेतुभूते गुणे पकासेन्तो “उपेक्खको सतिमा सुखविहारी”ति एवं पसंसन्तीति वेदितब्बं ।

ततियन्ति गणनानुपुब्बता ततियं, इदं ततियं समापज्जतीतिपि ततियं। यं पन वुत्तं “एकङ्गविप्पहीनं दुवङ्गसमन्नागतं”न्ति, एत्थ पीतिया पहानवसेन एकङ्गविप्पहीनता वेदितब्बा। सा पनेसा दुतियज्झानस्स वितक्कविचारा विय अप्पनाक्खणेयेव पहीयति। तेन नस्स सा पहानङ्गन्ति वुच्चति। सुखं चित्तेकग्गताति इमेसं पन द्विन्नं उप्पत्तिवसेन दुवङ्गसमन्नागतता वेदितब्बा। तस्मा यं विभङ्गे “ज्ञानन्ति उपेक्खा सति सम्पज्जं सुखं चित्तस्सेकग्गता”ति (विभ० ५९१) वुत्तं, तं सपरिक्खारं ज्ञानं दस्सेतुं परियायेन वुत्तं। ठपेत्वा पन उपेक्खासतिसम्पज्जानि निप्परियायेन उपनिज्झानलक्खणप्पत्तानं अङ्गानं वसेन दुवङ्गिकमेवेतं होति। यथाह — “कतमं तस्मिं समये दुवङ्गिकं ज्ञानं होति, सुखं चित्तस्सेकग्गता”ति (ध० स० १६३; विभ० ६२४)। सेसं पठमज्झाने वुत्तनयमेव।

चतुत्थज्झानकथा

८७. एवमधिगते पन तस्मिंपि वुत्तनयेनेव पञ्चहाकारेहि चिण्णवसिना हुत्वा पगुणततियज्झानतो वुट्ठाय “अयं समापत्ति आसन्नपीतिपच्चत्थिका, ‘यदेव तत्थ सुखमिति चेतसो आभोगो, एतेनेतं ओळारिकं अक्खायती’ति (दी० नि० १.९६) एवं वुत्तस्स सुखस्स ओळारिकता अङ्गदुब्बला”ति च तत्थ दोसं दिस्वा चतुत्थं ज्ञानं सन्ततो मनसिकत्वा ततियज्झाने निकन्तिं परियादाय चतुत्थाधिगमाय योगो कातब्बो। अथस्स यदा ततियज्झानतो वुट्ठाय सतस्स सम्पज्जानस्स ज्ञानङ्गानि पच्चवेक्खतो चेतसिकसोमनस्ससङ्घातं सुखं ओळारिकतो उपट्ठाति, उपेक्खावेदना चेव चित्तेकग्गता च सन्ततो उपट्ठाति, तदास्स ओळारिकङ्गप्पहानाय सन्त अङ्गपटिलाभाय च तदेव निमित्तं “पथवी पथवी”ति पुनप्पुनं मनसिकरोतो “इदानीं चतुत्थं ज्ञानं उप्पज्जिस्सती”ति भवङ्गं उपच्छिन्दित्वा तदेव पथवीकसिणं आरम्भणं कत्वा मनोद्वारावज्जनं उप्पज्जति। ततो तस्मिंयेवारम्भणे चत्तारि पञ्च वा जवनानि उप्पज्जन्ति, येसं अवसाने एकं रूपावचरं चतुत्थज्झानिकं, सेसानि वुत्तप्पकारानेव कामावचरानि। अयं पन विसेसो, यस्मा सुखवेदना अदुक्खमसुखाय वेदनाय आसेवनपच्चयेन पच्चयो न होति, चतुत्थज्झाने च अदुक्खमसुखाय वेदनाय उप्पज्जितब्बं, तस्मा तानि उपेक्खावेदनासम्पयुत्तानि होन्ति। उपेक्खासम्पयुत्ततायेव चेत्य पीतिपि परिहायतीति। एतावता चेस सुखस्स च पहाना दुक्खस्स च पहाना पुब्बेव सोमनस्सदोमनस्सानं अत्थङ्गमा अदुक्खमसुखं उपेक्खासतिपारिसुद्धिं चतुत्थं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरति (दी० नि० १.२३२; ध० स० १६५)। एवमनेन एकङ्गविप्पहीनं दुवङ्गसमन्नागतं तिविधकल्याणं दसलक्खणसम्पन्नं चतुत्थं ज्ञानं अधिगतं होति पथवीकसिणं।

८८. तत्थ सुखस्स च पहाना दुक्खस्स च पहानाति कायिकसुखस्स च कायिकदुक्खस्स च पहाना। पुब्बेवाति तज्ज खो पुब्बेव, न चतुत्थज्झानक्खणे। सोमनस्सदोमनस्सानं अत्थङ्गमाति चेतसिकसुखस्स च चेतसिकदुक्खस्स चाति इमेसम्पि द्विन्नं पुब्बेव अत्थङ्गमा, पहाना इच्चेव वुत्तं होति।

कदा पन नेसं पहानं होतीति। चतुन्नं ज्ञानानं उपचारक्खणे। सोमनस्सज्झि चतुत्थज्झानस्स उपचारक्खणेयेव पहीयति। दुक्खदोमनस्ससुखानि पठमदुतियततियज्झानानं उपचारक्खणेषु। एवमेतेसं पहानक्कमेन अवुत्तानम्पि इन्द्रियविभङ्गे पन इन्द्रियानं उद्देसक्कमेनेव इधापि वुत्तानं सुखदुक्खसोमनस्सदोमनस्सानं पहानं वेदितब्बं।

यदि पनेतानि तस्स तस्स ज्ञानस्स उपचारक्खणेयेव पहीयन्ति, अथ कस्मा “कत्थ चुप्पन्नं दुक्खिन्द्रियं अपरिसेसं निरुज्झति, इध, भिक्खवे, भिक्खु विविच्चेव कामेहिपि...पे०... पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरति। एत्थ चुप्पन्नं दुक्खिन्द्रियं अपरिसेसं निरुज्झति। कत्थ चुप्पन्नं दोमनस्सिन्द्रियं सुखिन्द्रियं सोमनस्सिन्द्रियं अपरिसेसं निरुज्झति, इध, भिक्खवे, भिक्खु सुखस्स च पहाना...पे०... चतुत्थं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरति, एत्थ चुप्पन्नं सोमनस्सिन्द्रियं अपरिसेसं निरुज्झती”ति

(सं० नि० ५.५१०) एवं ज्ञानेस्वेव निरोधो वृत्तोति? अतिसयनिरोधत्ता । अतिसयनिरोधो हि नेसं पठमज्झानादीसु, न निरोधोयेव । निरोधोयेव पन उपचारक्खणे, नातिसयनिरोधो ।

तथा हि नानावज्जने पठमज्झानुपचारे निरुद्धस्सापि दुक्खिन्द्रियस्स डंसमकसादिसम्फस्सेन वा विसमासनुपतापेन वा सिया उप्पत्ति, न त्वेव अन्तोअप्पनायं । उपचारे वा निरुद्धम्पेतं न सुट्ठु निरुद्धं होति, पटिपक्खेन अविहतत्ता । अन्तोअप्पनायं पन पीतिफरणेन सब्बो कायो सुखोक्कन्तो होति, सुखोक्कन्तकायस्स च सुट्ठु निरुद्धं होति दुक्खिन्द्रियं, पटिपक्खेन विहतत्ता । नानावज्जनेयेव च दुतियज्झानुपचारे पहीनस्स दोमनस्सिन्द्रियस्स यस्मा एतं वितक्कविचारपच्चयेपि कायकिलमथे चित्तुपघाते च सति उप्पज्जति । वितक्कविचाराभावे च नेव उप्पज्जति । यत्थ पन उप्पज्जति, तत्थ वितक्कविचारभावे, अप्पहीना एव च दुतियज्झानुपचारे वितक्कविचाराति तत्थस्स सिया उप्पत्ति, न त्वेव दुतियज्झाने, पहीनपच्चयत्ता । तथा ततियज्झानुपचारे पहीनस्सापि सुखिन्द्रियस्स पीतिसमुट्ठानपणीतरूपफुटकायस्स सिया उप्पत्ति, न त्वेव ततियज्झाने । ततियज्झाने हि सुखस्स पच्चयभूता पीति सब्बसो निरुद्धाति । तथा चतुत्थज्झानुपचारे पहीनस्सापि सोमनस्सिन्द्रियस्स आसन्नत्ता अप्पनाप्पत्ताय उपेक्खाय अभावेन सम्मा अनतिक्कन्तत्ता च सिया उप्पत्ति, न त्वेव चतुत्थज्झाने । तस्मा एव च एत्थुप्पन्नं दुक्खिन्द्रियं अपरिसेसं निरुज्झतीति तत्थ तत्थ अपरिसेसग्गहणं कतन्ति ।

एत्थाह “अथेवं तस्स तस्स ज्ञानस्सुपचारे पहीनापि एता वेदना इध कस्मा समाहटा”ति? सुखग्गहणत्थं । या हि अयं अदुक्खमसुखन्ति एत्थ अदुक्खमसुखा वेदना वृत्ता, सा सुखुमा दुविज्जेय्या न सक्का सुखेन गहेतुं, तस्मा यथा नाम दुट्ठस्स यथा वा तथा वा उपसङ्कमित्वा गहेतुं असक्कुण्येयस्स गोणस्स सुखग्गहणत्थं गोपो एकस्मिं वजे सब्बा गावो समाहरति, अथेकेकं नीहरन्तो पटिपाटिया आगतं “अयं सो गणहथ न”न्ति तम्पि गाहयति, एवमेव भगवा सुखग्गहणत्थं सब्बा एता समाहरि । एवज्झि समाहटा एता दस्सेत्वा यं नेव सुखं न दुक्खं न सोमनस्सं न दोमनस्सं, अयं अदुक्खमसुखा वेदनाति सक्का होति एसा गाहयितुं ।

अपिच अदुक्खमसुखाय चेतोविमुत्तिया पच्चयदस्सनत्थज्चापि एता वृत्ताति वेदितब्बा । दुक्खप्पहानादयो हि तस्सा पच्चया । यथाह — “चत्तारो खो, आवुसो, पच्चया अदुक्खमसुखाय चेतोविमुत्तिया समापत्तिया । इधावुसो, भिक्खु सुखस्स च पहाना... पे... चतुत्थं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरति । इमे ख्वावुसो, चत्तारो पच्चया अदुक्खमसुखाय चेतोविमुत्तिया समापत्तिया”ति (म० नि० १.४५८) ।

यथा वा अज्जत्थ पहीनापि सक्कायदिट्ठिआदयो ततियमग्गस्स वण्णभणनत्थं तत्थ पहीनाति वृत्ता, एवं वण्णभणनत्थम्पेतस्स ज्ञानस्सेता इध वृत्तातिपि वेदितब्बा ।

पच्चयघातेन वा एत्थ रागदोसानमतिदूरभावं दस्सेतुम्पेता वृत्ताति वेदितब्बा । एतासु हि सुखं सोमनस्सस्स पच्चयो, सोमनस्सं रागस्स । दुक्खं दोमनस्सस्स पच्चयो, दोमनस्सं दोसस्स । सुखादिघातेन चस्स सप्पच्चया रागदोसा हताति अतिदूरे होन्तीति ।

अदुक्खमसुखन्ति दुक्खाभावेन अदुक्खं । सुखाभावेन असुखं । एतेनेत्थ दुक्खसुखपटिपक्खभूतं ततियवेदनं दीपेति, न दुक्खसुखाभावमत्तं । ततियवेदना नाम अदुक्खमसुखा, उपेक्खातिपि वुच्चति । सा इट्ठानिट्ठविपरीतानुभवनलक्खणा, मज्झत्तरसा, अविभूतपच्चुपट्टाना, सुखदुक्खनिरोधपदट्टानाति वेदितब्बा ।

८९. उपेक्खासतिपारिसुद्धिन्ति उपेक्खाय जनितसतिया पारिसुद्धिं । इमस्मिञ्चि ज्ञाने सुपरिसुद्धा सति, या च तस्सा सतिया पारिसुद्धि, सा उपेक्खाय कता, न अज्जेन । तस्मा एतं “उपेक्खासतिपारिसुद्धि”न्ति वुच्चति । विभङ्गेपि वुत्तं “अयं सति इमाय उपेक्खाय विसदा होति परिसुद्धा परियोदाता । तेन वुच्चति उपेक्खासतिपारिसुद्धी”ति (विभ० ५९७) । याय च उपेक्खाय एत्थ सतिया पारिसुद्धि होति, सा अत्थतो तत्रमज्झत्ततातिवेदितब्बा । न केवलज्चेत्थ ताय सतियेव परिसुद्धा, अपिच खो सब्बेपि सम्पयुत्तधम्मा, सतिसीसेन पन देसना वुत्ता ।

तत्थ किञ्चापि अयं उपेक्खा हेट्ठापि तीसु ज्ञानेसु विज्जति । यथा पन दिवा सूरियप्पभाभिभवा सोम्मभावेन च अत्तनो उपकारकत्तेन वा सभागाय रत्तिया अलाभा दिवा विज्जमानापि चन्दलेखा अपरिसुद्धा होति अपरियोदाता, एवमयम्पि तत्रमज्झत्तुपेक्खाचन्दलेखा वितक्कादिपच्चनीकधम्मतेजाभिभवा सभागाय च उपेक्खावेदनारत्तिया अप्पटिलाभा विज्जमानापि पठमादिज्ज्ञानभेदेसु अपरिसुद्धा होति । तस्सा च अपरिसुद्धाय दिवा अपरिसुद्धचन्दलेखाय पभा विय सहजातापि सतिआदयो अपरिसुद्धाव होन्ति । तस्मा तेसु एकम्पि “उपेक्खासतिपारिसुद्धि”न्ति न वुत्तं । इध पन वितक्कादिपच्चनीकधम्मतेजाभिभवाभावा सभागाय च उपेक्खावेदनारत्तिया पटिलाभा अयं तत्रमज्झत्तुपेक्खाचन्दलेखा अतिविय परिसुद्धा । तस्सा परिसुद्धत्ता परिसुद्धचन्दलेखाय पभा विय सहजातापि सतिआदयो परिसुद्धा होन्ति परियोदाता । तस्मा इदमेव “उपेक्खासतिपारिसुद्धि”न्ति वुत्तन्ति वेदितब्बं ।

चतुत्थन्ति गणनानुपुब्बता चतुत्थं । इदं चतुत्थं समापज्जतीतिपि चतुत्थं । यं पन वुत्तं “एकङ्गविप्पहीनं दुवङ्गसमन्नागत”न्ति, तत्थ सोमनस्सस्स प्हाणवसेन एकङ्गविप्पहीनता वेदितब्बा । तज्ज पन सोमनस्सं एकवीथियं पुरिमजवनेसुयेव पहीयति । तेनस्स तं प्हाणङ्गन्ति वुच्चति । उपेक्खावेदना चित्तस्सेकगताति इमेसं पन द्विन्नं उप्पत्तिवसेन दुवङ्गसमन्नागतता वेदितब्बा । सेसं पठमज्ज्ञाने वुत्तनयमेव । एस ताव चतुक्कज्ज्ञाने नयो ।

पञ्चकज्ज्ञानकथा

९०. पञ्चकज्ज्ञानं पन निब्बत्तेन्तेन पगुणपठमज्ज्ञानतो वुट्ठाय “अयं समापत्ति आसन्ननीवरणपच्चत्थिका, वितक्कस्स ओळारिकत्ता अङ्गदुब्बला”ति च तत्थ दोसं दिस्वा दुतियज्ज्ञानं सन्ततो मनसिकरित्वा पठमज्ज्ञाने निकन्तिं परियादाय दुतियाधिगमाय योगो कातब्बो । अथस्स यदा पठमज्ज्ञाना वुट्ठाय सतस्स सम्पजानस्स ज्ञानङ्गानि पच्चवेक्खतो वितक्कमत्तं ओळारिकतो उपट्ठाति, विचारादयो सन्ततो । तदास्स ओळारिकङ्गप्पहानाय सन्तङ्गपटिलाभाय च तदेव निमित्तं “पथवी पथवी”ति पुनप्पुनं मनसिकरोतो वुत्तनयेनेव दुतियज्ज्ञानं उप्पज्जति । तस्स वितक्कमत्तमेव प्हाणङ्गं । विचारादीनि चत्तारि समन्नागतङ्गानि । सेसं वुत्तप्पकारमेव ।

एवमधिगते पन तस्मिम्पि वुत्तनयेनेव पञ्चहाकारेहि चिण्णवसिना हुत्वा पगुणदुतियज्ज्ञानतो वुट्ठाय “अयं समापत्ति आसन्नवितक्कपच्चत्थिका, विचारस्स ओळारिकत्ता अङ्गदुब्बला”ति च तत्थ दोसं दिस्वा ततियं ज्ञानं सन्ततो मनसिकरित्वा दुतियज्ज्ञाने निकन्तिं परियादाय ततियाधिगमाय योगो कातब्बो । अथस्स यदा दुतियज्ज्ञानतो वुट्ठाय सतस्स सम्पजानस्स ज्ञानङ्गानि पच्चवेक्खतो विचारमत्तं ओळारिकतो उपट्ठाति, पीतिआदीनि सन्ततो । तदास्स ओळारिकङ्गप्पहानाय सन्तङ्गपटिलाभाय च तदेव निमित्तं “पथवी पथवी”ति पुनप्पुनं मनसिकरोतो वुत्तनयेनेव ततियं ज्ञानं उप्पज्जति । तस्स विचारमत्तमेव प्हाणङ्गं चतुक्कनयस्स दुतियज्ज्ञाने विय पीतिआदीनि तीणि समन्नागतङ्गानि । सेसं वुत्तप्पकारमेव ।

इति यं चतुक्कनये दितियं, तं द्विधा भिन्दित्वा पञ्चकनये दितियञ्चेव ततियञ्च होति । यानि च तत्थ ततियचतुत्थानि, तानि च चतुत्थपञ्चमानि होन्ति । पठमं पठममेवाति ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते विसुद्धिमग्गे

समाधिभावनाधिकारे

पथवीकसिणनिद्देसो नाम

चतुत्थो परिच्छेदो ।

५. सेसकसिणनिद्देसो

आपोकसिणकथा

९१. इदानीं पथवीकसिणानन्तरे आपोकसिणे वित्थारकथा होति । यथेव हि पथवीकसिणं, एवं आपोकसिणम्पि भावेतुकामेन सुखनिसिन्नेन आपस्मिं निमित्तं गण्हितब्बं, कते वा अकते वाति सब्बं वित्थारेतब्बं । यथा च इध, एवं सब्बत्थ । इतो परहि एत्तकम्पि अवत्त्वा विसेसमत्तमेव वक्खाम ।

इधापि पुब्बेकताधिकारस्स पुञ्जवतो अकते आपस्मिं पोक्खरणिग्या वा तळाके वा लोणियं वा समुद्दे वा निमित्तं उप्पज्जति चूळसिवत्थेरस्स विय । तस्स किरायस्मतो लाभसक्कारं पहाय विवित्तवासं वसिस्सामीति महातित्थे नावमारूहित्वा जम्बुदीपं गच्छतो अन्तरा महासमुद्धं ओलोकयतो तप्पटिभागं कसिणनिमित्तं उदपादि ।

अकताधिकारेण चत्तारो कसिणदोसे परिहरन्तेन नीलपीतलोहितोदातवण्णानमज्जतरवण्णं आपं अगहेत्त्वा यं पन भूमिं असम्पत्तमेव आकासे सुद्धवत्थेन गहितं उदकं, अज्जं वा तथारूपं विप्पसन्नं अनाविलं, तेन पत्तं वा कुण्डिकं वा समतित्तिकं पूरेत्त्वा विहारपच्चन्ते वुत्तप्पकारे पटिच्छन्ते ओकासे ठपेत्त्वा सुखनिसिन्नेन न वण्णो पच्चवेक्खितब्बो । न लक्खणं मनसि कातब्बं । निस्सयसवण्णमेव कत्वा उस्सदवसेन पण्णत्तिधम्मे चित्तं ठपेत्त्वा अम्बु, उदकं, वारि, सलिलन्तिआदीसु आपोनामेसु पाकटनामवसेनेव “आपो आपो”ति भावेतब्बं ।

तस्सेवं भावयतो अनुक्कमेन वुत्तनयेनेव निमित्तद्वयं उप्पज्जति । इध पन उग्गहनिमित्तं चलमानं विय उपट्ठाति, सचे फेणपुप्फुळकमिस्सं उदकं होति, तादिसमेव उपट्ठाति, कसिणदोसो पज्जायति । पटिभागनिमित्तं पन निप्परिप्फन्दं आकासे ठपितमणितालवण्टं विय मणिमयादासमण्डलमिव च हुत्वा उपट्ठाति । सो तस्स सह उपट्ठानेनेव उपचारज्झानं, वुत्तनयेनेव चतुक्कपञ्चकज्झानानि च पापुणातीति । आपोकसिणं ।

तेजोकसिणकथा

९२. तेजोकसिणं भावेतुकामेनापि तेजस्मिं निमित्तं गण्हितब्बं । तत्थ कताधिकारस्स पुञ्जवतो अकते निमित्तं गण्हन्तस्स दीपसिखाय वा उद्धने वा पत्तपचनट्ठाने वा दवदाहे वा यत्थ कत्थचि अग्गिजालं ओलोकेन्तस्स निमित्तं

उष्पज्जति चित्तगुत्तथेरस्स विय । तस्स हायस्मतो धम्मस्सवनदिवसे उपोसथागारं पविट्ठस्स दीपसिखं ओलोकेन्तस्सेव निमित्तं उष्पज्जि ।

इतरेण पण कातब्बं । तत्रिदं करणविधानं, सिनिद्धानि सारदारूनि फालेत्वा सुक्खापेत्वा घटिकं घटिकं कत्वा पतिरूपं रुक्खमूलं वा मण्डपं वा गन्त्वा पत्तपचनाकारेण रासिं कत्वा आलिम्पेत्वा कटसारके वा चम्मे वा पटे वा विदत्थिचतुरङ्गुलप्पमाणं छिदं कातब्बं । तं पुरतो ठपेत्वा वुत्तनयेनेव निसीदित्वा हेट्ठा तिणकट्ठं वा उपरि धूमसिखं वा अमनसिकरित्वा वेमज्जे घनजालाय निमित्तं गण्हितब्बं, नीलन्ति वा पीतन्ति वातिआदिवसेन वण्णो न पच्चवेक्खितब्बो, उण्हत्तवसेन लक्खणं न मनसि कातब्बं । निस्सयसवण्णमेव कत्वा उस्सदवसेन पण्णत्तिधम्मे चित्तं ठपेत्वा पावको, कण्हवत्तनी, जातवेदो, हुतासनोतिआदीसु अग्गिनामेसु पाकटनामवसेनेव “तेजो तेजो”ति भावेतब्बं ।

तस्सेवं भावयतो अनुक्कमेण वुत्तनयेनेव निमित्तद्वयं उष्पज्जति । तत्थ उग्गहनिमित्तं जालं छिज्जित्वा छिज्जित्वा पतनसदिसं हुत्वा उपट्ठाति । अकते गण्हन्तस्स पण कसिणदोसो पज्जायति, अलातखण्डं वा अङ्गारपिण्डो वा छारिका वा धूमो वा उपट्ठाति । पटिभागनिमित्तं निच्चलं आकासे ठपितरत्तकम्बलक्खण्डं विय सुवण्णतालवण्टं विय कज्जनत्थम्भो विय च उपट्ठाति । सो तस्स सह उपट्ठानेनेव उपचारज्झानं, वुत्तनयेनेव चतुक्कपञ्चकज्झानानि च पापुणातीति । तेजोकसिणं ।

वायोकसिणकथा

१३. वायोकसिणं भावेतुकामेनापि वायुस्मिं निमित्तं गण्हितब्बं । तज्ज खो दिट्ठवसेन वा फुट्ठवसेन वा । वुत्तज्हेतं अट्ठकथासु “वायोकसिणं उग्गहन्तो वायुस्मिं निमित्तं गण्हति, उच्छगं वा एरितं समेरितं उपलक्खेति, वेळगं वा...पे०... रुक्खगं वा केसगं वा एरितं समेरितं उपलक्खेति, कायस्मिं वा फुट्ठं उपलक्खेती”ति । तस्मा समसीसट्ठितं घनपत्तं उच्छं वा वेळुं वा रुक्खं वा चतुरङ्गुलप्पमाणं घनकेसस्स पुरिसस्स सीसं वा वातेन पहरियमानं दिस्वा “अयं वातो एतस्मिं ठाने पहरती”ति सतिं ठपेत्वा, यं वा पणस्स वातपानन्तरिकाय वा भित्तिछिद्देन वा पविसित्वा वातो कायप्पदेसं पहरति, तत्थ सतिं ठपेत्वा वातमालुतअनीलादीसु वायुनामेसु पाकटनामवसेनेव “वातो वातो”ति भावेतब्बं । इध उग्गहनिमित्तवट्ठनतो ओतारितमत्तस्स पायासस्स उसुमवट्ठिसदिसं चलं हुत्वा उपट्ठाति । पटिभागनिमित्तं सन्निसिन्नं होति निच्चलं । सेसं वुत्तनयेनेव वेदितब्बन्ति । वायोकसिणं ।

नीलकसिणकथा

१४. तदनन्तरं पण नीलकसिणं उग्गहन्तो नीलकस्मिं निमित्तं गण्हति पुष्फस्मिं वा वत्थस्मिं वा वण्णधातुया वाति वचनतो कताधिकारस्स पुज्जवतो ताव तथारूपं मालागच्छं वा पूजाठानेसु पुष्फसन्थरं वा नीलवत्थमणीनं वा अज्जतरं दिस्वाव निमित्तं उष्पज्जति । इतरेण नीलुप्पलगिरिकणिणादीनि पुष्फानि गहेत्वा यथा केसरं वा वण्टं वा न पज्जायति, एवं चङ्गोटकं वा करण्डपटलं वा पत्तेहियेव समतित्तिकं पूरेत्वा सन्थरितब्बं । नीलवण्णेन वा वत्थेन भण्डिकं बन्धित्वा पूरेतब्बं । मुखवट्ठियं वा अस्स भेरितलमिव बन्धितब्बं । कंसनीलपलासनीलअज्जननीलानं वा अज्जतरेण धातुना पथवीकसिणे वुत्तनयेन संहारिमं वा भित्तिरयंवेव वा कसिणमण्डलं कत्वा विसभागवण्णेन परिच्छिन्दितब्बं । ततो पथवीकसिणे वुत्तनयेन “नीलं नील”न्ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । इधापि उग्गहनिमित्ते कसिणदोसो पज्जायति, केसरदण्डकपत्तन्तरिकादीनि उपट्ठहन्ति । पटिभागनिमित्तं कसिणमण्डलतो मुज्जित्वा आकासे मणितालवण्टसदिसं उपट्ठाति । सेसं वुत्तनयेनेव

वेदितव्यन्ति । नीलकसिणं ।

पीतकसिणकथा

९५. पीतकसिणोपि एसेव नयो । वुत्तज्हेतं पीतकसिणं उग्गण्हन्तो पीतकस्मिं निमित्तं गणहाति पुप्फस्मिं वा वत्थस्मिं वा वण्णधातुया वाति । तस्मा इधापि कताधिकारस्स पुञ्जवतो तथारूपं मालागच्छं वा पुप्फसन्थरं वा पीतवत्थधातूनं वा अञ्जतरं दिस्वाव निमित्तं उप्पज्जति चित्तगुत्तत्थेरस्स विय । तस्स किरायस्मतो चित्तलपब्बते पत्तङ्गपुप्फेहि कतं आसनपूजं पस्सतो सह दस्सनेनेव आसनप्पमाणं निमित्तं उदपादि । इतरेण कणिकारपुप्फादिना वा पीतवत्थेन वा धातुना वा नीलकसिणे वुत्तनयेनेव कसिणं कत्वा “पीतकं पीतक”न्ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । सेसं तादिसमेवाति । पीतकसिणं ।

लोहितकसिणकथा

९६. लोहितकसिणोपि एसेव नयो । वुत्तज्हेतं लोहितकसिणं उग्गण्हन्तो लोहितकस्मिं निमित्तं गणहाति पुप्फस्मिं वा वत्थस्मिं वा वण्णधातुया वाति । तस्मा इधापि कताधिकारस्स पुञ्जवतो तथारूपं बन्धुजीवकादिमालागच्छं वा पुप्फसन्थरं वा लोहितकवत्थमणिधातूनं वा अञ्जतरं दिस्वाव निमित्तं उप्पज्जति । इतरेण जयसुमनबन्धुजीवकरत्तकोरण्डकादिपुप्फेहि वा रत्तवत्थेन वा धातुना वा नीलकसिणे वुत्तनयेनेव कसिणं कत्वा “लोहितकं लोहितक”न्ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । सेसं तादिसमेवाति । लोहितकसिणं ।

ओदातकसिणकथा

९७. ओदातकसिणोपि ओदातकसिणं उग्गण्हन्तो ओदातस्मिं निमित्तं गणहाति पुप्फस्मिं वा वत्थस्मिं वा वण्णधातुया वाति वचनतो कताधिकारस्स ताव पुञ्जवतो तथारूपं मालागच्छं वा वस्सिकसुमनादिपुप्फसन्थरं वा कुमुदपदुमरासिं वा ओदातवत्थधातूनं वा अञ्जतरं दिस्वाव निमित्तं उप्पज्जति, तिपुमण्डलरजतमण्डलचन्दमण्डलेसुपि उप्पज्जतियेव । इतरेण वुत्तप्पकारेहि ओदातपुप्फेहि वा ओदातवत्थेन वा धातुना वा नीलकसिणे वुत्तनयेनेव कसिणं कत्वा “ओदातं ओदात”न्ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । सेसं तादिसमेवाति । ओदातकसिणं ।

आलोककसिणकथा

९८. आलोककसिणे पण आलोककसिणं उग्गण्हन्तो आलोकस्मिं निमित्तं गणहाति भित्तिछिद्दे वा ताळच्छिद्दे वा वातपानन्तरिकाय वाति वचनतो कताधिकारस्स ताव पुञ्जवतो यं भित्तिछिद्दादीनं अञ्जतरेण सूरियालोको वा चन्दालोको वा पविसित्वा भित्तिं वा भूमियं वा मण्डलं समुट्ठापेति, घनपण्णरुक्खसाखन्तरेण वा घनसाखामण्डपन्तरेण वा निक्खमित्वा भूमियमेव मण्डलं समुट्ठापेति, तं दिस्वाव निमित्तं उप्पज्जति । इतरेणापि तदेव वुत्तप्पकारमोभासमण्डलं “ओभासो ओभासो”ति वा “आलोको आलोको”ति वा भावेतब्बं । तथा असक्कोन्तेन घटे दीपं जालेत्वा घटमुखं पिदहित्वा घटे छिद्दं कत्वा भित्तिमुखं ठपेतब्बं । तेन छिद्देन दीपालोको निक्खमित्वा भित्तिं मण्डलं करोति, तं आलोको आलोकोति भावेतब्बं । इदमितरेहि चिरट्टितिकं होति । इध उग्गहनिमित्तं भित्तिं वा भूमियं वा उट्टितमण्डलसदिसमेव होति । पटिभागनिमित्तं घनविप्पसन्नआलोकपुञ्जसदिसं । सेसं तादिसमेवाति । आलोककसिणं ।

परिच्छिन्नाकासकसिणकथा

१९. परिच्छिन्नाकासकसिणेपि आकासकसिणं उग्गण्हन्तो आकासस्मिं निमित्तं गण्हाति भित्तिछिद्दे वा ताळच्छिद्दे वा वातपानन्तरिकाय वाति वचनतो कताधिकारस्स ताव पुज्जवतो भित्तिछिद्दादीसु अज्जतरं दिस्वाव निमित्तं उप्पज्जति । इतरेण सुच्छन्मण्डपे वा चम्मकटसारकादीनं वा अज्जतरस्मिं विदत्थिचतुरङ्गुलप्पमाणं छिद्दं कत्वा तदेव वा भित्तिछिद्दादिभेदं छिद्दं “आकासो आकासो”ति भावेतब्बं । इध उग्गहनिमित्तं सद्धिं भित्तिपरियन्तादीहि छिद्दसदिसमेव होति, वड्डियमानम्पि न वड्डति । पटिभागनिमित्तमाकासमण्डलमेव हुत्वा उपट्ठाति, वड्डियमानञ्च वड्डति । सेसं पथवीकसिणे वुत्तनयेनेव वेदितब्बन्ति । परिच्छिन्नाकासकसिणं ।

इति कसिणानि दसबलो,
दस यानि अवोच सब्बधम्मदसो ।
रूपावचरम्हि चतुक्कपञ्चकज्झानहेतूनि ॥

एवं तानि च तेसञ्च,
भावनानयमिमं विदित्वान ।
तेस्वेव अयं भिय्यो,
पकिण्णककथापि विज्जेय्या ॥

पकिण्णककथा

१००. इमेसु हि पथवीकसिणवसेन एकोपि हुत्वा बहुधा होतीतिआदिभावो, आकासे वा उदके वा पथविं निम्मिनित्वा पदसा गमनं, ठाननिसज्जादिकप्पनं वा, परित्तअप्पमाणनयेन अभिभायतनपटिलाभोति एवमादीनि इज्झन्ति ।

आपोकसिणवसेन पथवियं उम्मुज्जननिम्मुज्जनं, उदकवुट्टिसमुप्पादनं, नदीसमुद्वादिनिम्मानं, पथवीपब्बतपासादादीनं कम्पनन्ति एवमादीनि इज्झन्ति ।

तेजोकसिणवसेन धूमायना, पज्जलना, अङ्गारवुट्टिसमुप्पादनं, तेजसा तेजोपरियादानं, यदेव सो इच्छति तस्स डहनसमत्थता, दिब्बेन चक्खुना रूपदस्सनत्थाय आलोककरणं, परिनिब्बानसमये तेजोधातुया सरीरज्झापनन्ति एवमादीनि इज्झन्ति ।

वायोकसिणवसेन वायुगतिगमनं, वातवुट्टिसमुप्पादनन्ति एवमादीनि इज्झन्ति ।

नीलकसिणवसेन नीलरूपनिम्मानं, अन्धकारकरणं, सुवण्णदुब्बण्णनयेन अभिभायतनपटिलाभो, सुभविमोक्खाधिगमोति एवमादीनि इज्झन्ति ।

पीतकसिणवसेन पीतकरूपनिम्मानं, सुवण्णन्ति अधिमुच्चना, वुत्तनयेनेव अभिभायतनपटिलाभो, सुभविमोक्खाधिगमो चाति एवमादीनि इज्झन्ति ।

लोहितकसिणवसेन लोहितकरूपनिम्मानं, वुत्तनयेनेव अभिभायतनपटिलाभो, सुभविमोक्खाधिगमोति एवमादीनि इज्झन्ति ।

ओदातकसिणवसेन ओदातरूपनिम्मानं, थिनमिद्धस्स दूरभावकरणं, अन्धकारविधमनं, दिब्बेन चक्खुना रूपदस्सनत्थाय आलोककरणन्ति एवमादीनि इज्झन्ति ।

आलोककसिणवसेन सप्पभारूपनिम्मानं, थिनमिद्धस्स दूरभावकरणं, अन्धकारविधमनं, दिब्बेन चक्खुना रूपदस्सनत्थं आलोककरणन्ति एवमादीनि इज्झन्ति ।

आकासकसिणवसेन पटिच्छन्नानं विवटकरणं, अन्तोपथवीपब्बतादीसुपि आकासं निम्मिनित्वा इरियापथकप्पनं, तिरोकुट्टादीसु असज्जमानगमनन्ति एवमादीनि इज्झन्ति ।

सब्बानेव उद्धं अधो तिरियं अद्वयं अप्पमाणन्ति इमं पभेदं लभन्ति । वुत्तज्हेतं “पथवीकसिणमेको सज्जानाति । उद्धमधोतिरियं अद्वयमप्पमाणं” न्तिआदि ।

तत्थ उद्धन्ति उपरिगगनतलाभिमुखं । अधोति हेट्ठाभूमितलाभिमुखं । तिरियन्ति खेत्तमण्डलमिव समन्ता परिच्छिन्दितं । एकच्चो हि उद्धमेव कसिणं वट्ठेति, एकच्चो अधो, एकच्चो समन्ततो । तेन तेन वा कारणेन एवं पसारेति । आलोकमिव दिब्बचक्खुना रूपदस्सनकामो । तेन वुत्तं उद्धमधोतिरियन्ति । अद्वयन्ति इदं पन एकस्स अज्जभावानुपगमनत्थं वुत्तं । यथा हि उदकं पविट्ठस्स सब्बदिसासु उदकमेव होति, न अज्जं, एवमेव पथवीकसिणं पथवीकसिणमेव होति, नत्थि तस्स अज्जो कसिणसम्भेदोति । एसेव नयो सब्बत्थ । अप्पमाणन्ति इदं तस्स फरणअप्पमाणवसेन वुत्तं । तज्हि चेतसा फरन्तो सकलमेव फरति । न अयमस्स आदि इदं मज्झन्ति पमाणं गणहातीति ।

१०१. ये च ते सत्ता कम्मावरणेन वा समन्नागता किलेसावरणेन वा समन्नागता विपाकावरणेन वा समन्नागता असद्धा अच्छन्दिका दुप्पज्जा अभब्बा नियामं ओक्कमितुं कुसलेसु धम्मेसु सम्मत्तन्ति वुत्ता, तेसमेकस्सापेककसिणेपि भावना न इज्झति । तत्थ **कम्मावरणेन समन्नागताति** आनन्तरियकम्मसमङ्गिनो । **किलेसावरणेन समन्नागताति** नियतमिच्छादिट्टिका चेव उभतोव्यञ्जनकपण्डका च । **विपाकावरणेन समन्नागताति** अहेतुकद्विहेतुकपटिसन्धिका । **असद्धाति** बुद्धादीसु सद्धाविरहिता । **अच्छन्दिकाति** अपच्चनीकपटिपदायं छन्दविरहिता । **दुप्पज्जाति** लोकियलोकुत्तरसम्मादिट्टिया विरहिता । **अभब्बा नियामं ओक्कमितुं कुसलेसु धम्मेसु सम्मत्तन्ति** कुसलेसु धम्मेसु नियामसङ्घातं सम्मत्तसङ्घातज्च अरियमगं ओक्कमितुं अभब्बाति अत्थो । न केवलज्च कसिणेयेव, अज्जेसुपि कम्मट्ठानेसु एतेसमेकस्सपि भावना न इज्झति । तस्मा विगतविपाकावरणेनपि कुलपुत्तेन कम्मावरणज्च किलेसावरणज्च आरका परिवज्जेत्वा सद्धम्मस्सवनसप्पुरिसूपनिस्सयादीहि सद्धज्च छन्दज्च पज्जज्च वट्ठेत्वा कम्मट्ठानानुयोगे योगो करणीयोति ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते विसुद्धिमग्गे

समाधिभावनाधिकारे

सेसकसिणनिद्वेसो नाम

पज्चमो परिच्छेदो ।

६. असुभकम्मट्टाननिद्देशो

उद्धुमातकादिपदत्थवण्णना

१०२. कसिणानन्तरमुद्दिट्ठेसु पन उद्धुमातकं, विनीलकं, विपुब्बकं, विच्छिदकं, विक्खायितकं, विक्खित्तकं, हतविक्खित्तकं, लोहितकं, पुळवकं, अट्टिकन्ति दससु अविज्जाणकासुभेसु भस्ता विय वायुना उद्धं जीवितपरियादाना यथानुक्कमं समुगतेन सूनभावेन उद्धुमातत्ता उद्धुमातं, उद्धुमातमेव उद्धुमातकं। पटिक्कूलत्ता वा कुच्छितं उद्धुमातन्ति उद्धुमातकं। तथारूपस्स छवसरीरस्सेतं अधिवचनं।

विनीलं वुच्चति विपरिभिन्ननीलवण्णं, विनीलमेव विनीलकं। पटिक्कूलत्ता वा कुच्छितं विनीलन्ति विनीलकं। मंसुस्सदट्टानेसु रत्तवण्णस्स पुब्बसन्निचयट्टानेसु सेतवण्णस्स येभुय्येन च नीलवण्णस्स नीलट्टाने नीलसाटकपारुतस्सेव छवसरीरस्सेतमधिवचनं।

परिभिन्नट्टानेसु विस्सन्दमानं पुब्बं विपुब्बं, विपुब्बमेव विपुब्बकं। पटिक्कूलत्ता वा कुच्छितं विपुब्बन्ति विपुब्बकं। तथारूपस्स छवसरीरस्सेतमधिवचनं।

विच्छिदं वुच्चति द्विधा छिन्दनेन अपधारितं, विच्छिदमेव विच्छिदकं। पटिक्कूलत्ता वा कुच्छितं विच्छिदन्ति विच्छिदकं। वेमज्जे छिन्नस्स छवसरीरस्सेतमधिवचनं।

इतो च एत्तो च विविधाकारेण सोणसिङ्गालादीहि खादितन्ति विक्खायितं, विक्खायितमेव विक्खायितकं। पटिक्कूलत्ता वा कुच्छितं विक्खायितन्ति विक्खायितकं। तथारूपस्स छवसरीरस्सेतमधिवचनं।

विविधं खित्तं विक्खित्तं, विक्खित्तमेव विक्खित्तकं। पटिक्कूलत्ता वा कुच्छितं विक्खित्तन्ति विक्खित्तकं। अज्जेन हत्थं अज्जेन पादं अज्जेन सीसन्ति एवं ततो ततो खित्तस्स छवसरीरस्सेतमधिवचनं।

हतज्ज तं पुरिमनयेनेव विक्खित्तकज्जाति हतविक्खित्तकं। काकपदाकारेण अङ्गपच्चङ्गेसु सत्थेन हनित्वा वुत्तनयेन विक्खित्तस्स छवसरीरस्सेतमधिवचनं।

लोहितं किरति विक्खिपति इतो चितो च पग्घरतीति लोहितकं। पग्घरितलोहितमक्खित्तस्स छवसरीरस्सेतमधिवचनं।

पुळवा वुच्चन्ति किमयो, पुळवे किरतीति पुळवकं। किमिपरिपुण्णस्स छवसरीरस्सेतमधिवचनं।

अट्टियेव अट्टिकं। पटिक्कूलत्ता वा कुच्छितं अट्टीति अट्टिकं। अट्टिसङ्खलिकायपि एकट्टिकस्सपेतमधिवचनं। इमानि च पन उद्धुमातकादीनि निस्साय उप्पन्ननिमित्तानमि निमित्तेसु पटिलद्धज्झानानम्पेतानेव नामानि।

उद्धुमातककम्मट्टानं

१०३. तत्थ उद्धुमातकसरीरे उद्धुमातकनिमित्तं उप्पादेत्वा उद्धुमातकसङ्घातं ज्ञानं भावेतुकामेन योगिना पथवीकसिणे वुत्तनयेनेव वुत्तप्पकारं आचरियं उपसङ्कमित्वा कम्मट्टानं उगगहेतब्बं। तेनस्स कम्मट्टानं कथेन्तेन असुभनिमित्तत्थाय

गमनविधानं, समन्ता निमित्तपलक्खणं, एकादसविधेन निमित्तग्गाहो, गतागतमग्गपच्चवेक्खणन्ति एवं अप्पनाविधानपरियोसानं सब्बं कथेतब्बं । तेनापि सब्बं साधुकं उग्गहेत्वा पुब्बे वुत्तप्पकारं सेनासनं उपगन्त्वा उद्धुमातकनिमित्तं परियेसन्तेन विहातब्बं ।

१०४. एवं विहरन्तेन च असुकस्मिं नाम गामद्वारे वा अटविमुखे वा पन्थे वा पब्बतपादे वा रुक्खमूले वा सुसाने वा उद्धुमातकसरीरं निक्खित्तन्ति कथेन्तानं वचनं सुत्वापि न तावदेव अतित्थेन पक्खन्दन्तेन विय गन्तब्बं । कस्मा? असुभं हि नामेतं वाळमिगाधिड्डितम्पि अमनुस्साधिड्डितम्पि होति । तत्रस्स जीवितन्तरायोपि सिया । गमनमग्गो वा पनेत्थ गामद्वारेन वा नहानतित्थेन वा केदारकोटिया वा होति । तत्थ विसभागरूपं आपाथमागच्छति, तदेव वा सरीरं विसभागं होति । पुरिसस्स हि इत्थिसरीरं इत्थिया च पुरिससरीरं विसभागं, तदेतं अधुनामतं सुभतोपि उपट्ठाति, तेनस्स ब्रह्मचरियन्तरायोपि सिया । सचे पन “नयिदं मादिसस्स भारिय”न्ति अत्तानं तक्कयति, एवं तक्कयमानेन गन्तब्बं ।

१०५. गच्छन्तेन च सङ्गत्थेरस्स वा अज्जतरस्स वा अभिज्जातस्स भिक्खुनो कथेत्वा गन्तब्बं । कस्मा? सचे हिस्स सुसाने अमनुस्ससीहव्यग्धादीनं रूपसद्दादिअनिट्ठारम्मणाभिभूतस्स अङ्गपच्चङ्गानि वा पवेधेन्ति, भुत्तं वा न परिसण्ठाति, अज्जो वा आबाधो होति । अथस्स सो विहारे पत्तचीवरं सुरक्खितं करिस्सति । दहरे वा सामणरे वा पहिणित्वा तं भिक्खुं पटिजगिस्सति । अपिच सुसानं नाम निरासङ्कट्टानन्ति मज्जमाना कतकम्मापि अकतकम्मापि चोरा समोसरन्ति । ते मनुस्सेहि अनुबद्धा भिक्खुस्स समीपे भण्डकं छुट्टेत्वापि पलायन्ति । मनुस्सा “सहोडुं चोरं अद्वसामा”ति भिक्खुं गहेत्वा विहेठेन्ति । अथस्स सो “मा इमं विहेठयित्थ, ममायं कथेत्वा इमिना नाम कम्मेन गतो”ति ते मनुस्से सज्जापेत्वा सोत्थिभावं करिस्सति । अयं आनिसंसो कथेत्वा गमने । तस्मा वुत्तप्पकारस्स भिक्खुनो कथेत्वा असुभनिमित्तदस्सने सज्जाताभिलासेन यथानाम खत्तियो अभिसेकट्टानं, यजमानो यज्जसालं, अधनो वा पन निधिट्टानं पीतिसोमनस्सजातो गच्छति, एवं पीतिसोमनस्सं उप्पादेत्वा अट्टकथासु वुत्तेन विधिना गन्तब्बं । वुत्तज्हेतं —

“उद्धुमातकं असुभनिमित्तं उग्गण्हन्तो एको अदुतियो गच्छति उपट्ठिताय सतिया असम्मुट्ठाया अन्तोगतोहि इन्द्रियेहि अबहिगतेन मानसेन गतागतमग्गं पच्चवेक्खमानो । यस्मिं पदेसे उद्धुमातकं असुभनिमित्तं निक्खित्तं होति, तस्मिं पदेसे पासाणं वा वम्मिकं वा रुक्खं वा गच्छं वा लतं वा सनिमित्तं करोति, सारम्मणं करोति । सनिमित्तं कत्वा सारम्मणं कत्वा उद्धुमातकं असुभनिमित्तं सभावभावतो उपलक्खेति, वण्णतोपि लिङ्गतोपि सण्ठानतोपि दिसतोपि ओकासतोपि परिच्छेदतोपि सन्धितो विवरतो निन्नतो थलतो समन्ततो । सो तं निमित्तं सुग्गहितं करोति, सूपधारितं उपधारेति, सुववत्थितं ववत्थपेति । सो तं निमित्तं सुग्गहितं कत्वा सूपधारितं उपधारेत्वा सुववत्थितं ववत्थपेत्वा एको अदुतियो गच्छति उपट्ठिताय सतिया असम्मुट्ठाया अन्तोगतोहि इन्द्रियेहि अबहिगतेन मानसेन गतागतमग्गं पच्चवेक्खमानो । सो चङ्कमन्तोपि तब्भागियज्जेव चङ्कमं अधिट्ठाति । निसीदन्तोपि तब्भागियज्जेव आसनं पज्जपेति ।

“समन्ता निमित्तपलक्खणा किमत्थिया किमानिसंसाति? समन्ता निमित्तपलक्खणा असम्मोहत्था असम्मोहानिसंसा । एकादसविधेन निमित्तग्गाहो किमत्थियो किमानिसंसाति? एकादसविधेन निमित्तग्गाहो उपनिबन्धनत्थो उपनिबन्धनानिसंसो । गतागतमग्गपच्चवेक्खणा किमत्थिया किमानिसंसाति? गतागतमग्गपच्चवेक्खणा वीथिसम्पटिपादनत्था वीथिसम्पटिपादनानिसंसा ।

“सो आनिसंसदस्सावी रतनसज्जी हुत्वा चित्तीकारं उपट्ठपेत्वा सम्पियायमानो तस्मिं आरम्मणे चित्तं

उपनिबन्धति ‘अद्वा इमाय पटिपदाय जरामरणम्हा परिमुच्चिस्सामी’ति । सो विविच्चेव कामेहि...पे०... पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरति । तस्साधिगतं होति रूपावचरं पठमं ज्ञानं दिब्बो च विहारो भावनामयञ्च पुञ्जकिरियवत्थु’न्ति ।

१०६. तस्मा यो चित्तसज्जत्तत्थाय सिवथिकदस्सनं गच्छति, सो घण्डिं पहरित्वा गणं सन्निपातेत्वापि गच्छतु । कम्मट्टानसीसेन पन गच्छन्तेन एक्केन अदुतियेन मूलकम्मट्टानं अविस्सज्जेत्वा तं मनसिकरोन्तेनेव सुसाने सोणादिपरिस्सयविनोदनत्थं कत्तरदण्डं वा यट्ठिं वा गहेत्वा, सूपट्ठित भावसम्पादनेन असम्मुट्ठं सतिं कत्वा, मनच्छट्टानञ्च इन्द्रियानं अन्तोगतभावसम्पादनतो अबहिगतमनेन हुत्वा गन्तब्बं ।

विहारतो निक्खमन्तेनेव असुकदिसाय असुकद्वारेन निक्खन्तोम्हीति द्वारं सल्लक्खेतब्बं । ततो येन मग्गेन गच्छति, सो मग्गो ववत्थपेतब्बो, अयं मग्गो पाचिनदिसाभिमुखो वा गच्छति, पच्छिमउत्तरदक्खिणदिसाभिमुखो वा विदिसाभिमुखोवाति । इमस्मिं पन ठाने वामतो गच्छति, इमस्मिं ठाने दक्खिणतो, इमस्मिं चस्स ठाने पासाणो, इमस्मिं वम्मिको, इमस्मिं रुक्खो, इमस्मिं गच्छो, इमस्मिं लताति । एवं गमनमगं ववत्थपेन्तेन निमित्तट्टानं गन्तब्बं । नो च खो पटिवातं । पटिवातं गच्छन्तस्स हि कुणपगन्धो घानं पहरित्वा मत्थलुङ्गं वा सङ्खोभेय्य, आहारं वा छट्ठापेय्य, विप्पटिसारं वा जनेय्य “ईदिसं नाम कुणपट्टानं आगतोम्ही”ति । तस्मा पटिवातं वज्जेत्वा अनुवातं गन्तब्बं । सचे अनुवातमग्गेन न सक्का होति गन्तुं, अन्तरा पब्बतो वा पपातो वा पासाणो वा वति वा कण्टकट्टानं वा उदकं वा चिक्खल्लं वा होति, चीवरकण्णेन नासं पिदहित्वा गन्तब्बं । इदमस्स गमनवत्तं ।

१०७. एवं गतेन पन न ताव असुभनिमित्तं ओलोकेतब्बं । दिसा ववत्थपेतब्बा । एकस्मिं हि दिसाभागे ठितस्स आरम्मणञ्च न विभूतं हुत्वा खायति, चित्तञ्च न कम्मनियं होति । तस्मा तं वज्जेत्वा यत्थ ठितस्स आरम्मणञ्च विभूतं हुत्वा खायति, चित्तञ्च कम्मनियं होति, तत्थ ठातब्बं । पटिवातानुवातञ्च पहातब्बं । पटिवाते ठितस्स हि कुणपगन्धेन उब्बाळहस्स चित्तं विधावति । अनुवाते ठितस्स सचे तत्थ अधिवत्था अमनुस्सा होन्ति, ते कुज्झित्वा अनत्थं करोन्ति । तस्मा ईसकं उक्कम्म नातिअनुवाते ठातब्बं । एवं तिट्ठमानेनापि नातिदूरे नाच्चासन्ने नानुपादं नानुसीसं ठातब्बं । अतिदूरे ठितस्स हि आरम्मणं अविभूतं होति । अच्चासन्ने भयमुप्पज्जति । अनुपादं वा अनुसीसं वा ठितस्स सब्बं असुभं समं न पज्जायति । तस्मा नातिदूरे नाच्चासन्ने ओलोकेन्तस्स फासुकट्टाने सरीरवेमज्झभागे ठातब्बं ।

१०८. एवं ठितेन “तस्मिं पदेसे पासाणं वा...पे०... लतं वा सनिमित्तं करोती”ति एवं वुत्तानि समन्ता निमित्तानि उपलक्खेतब्बानि । तत्रिदं उपलक्खणविधानं, सचे तस्स निमित्तस्स समन्ता चक्खुपथे पासाणो होति, सो “अयं पासाणो उच्चो वा नीचो वा खुद्दको वा महन्तो वा तम्बो वा काळो वा सेतो वा दीघो वा परिमण्डलो वा”ति ववत्थपेतब्बो । ततो “इमस्मिं नाम ओकासे अयं पासाणो इदं असुभनिमित्तं, इदं असुभनिमित्तं अयं पासाणो”ति सल्लक्खेतब्बं । सचे वम्मिको होति, सोपि “उच्चो वा नीचो वा खुद्दको वा महन्तो वा तम्बो वा काळो वा सेतो वा दीघो वा परिमण्डलो वा”ति ववत्थपेतब्बो । ततो “इमस्मिं नाम ओकासे अयं वम्मिको इदं असुभनिमित्तं”न्ति सल्लक्खेतब्बं । सचे रुक्खो होति, सोपि “अस्सत्थो वा निग्रोधो वा कच्छको वा कपीतनो वा उच्चो वा नीचो वा खुद्दको वा महन्तो वा तम्बो वा काळो वा सेतो वा”ति ववत्थपेतब्बो । ततो “इमस्मिं नाम ओकासे अयं रुक्खो इदं असुभनिमित्तं”न्ति सल्लक्खेतब्बं । सचे गच्छो होति, सोपि “सिन्दिवा करमन्दो वा कणवीरो वा कुरण्डको वा उच्चो वा नीचो वा खुद्दको वा महन्तो वा”ति ववत्थपेतब्बो । ततो “इमस्मिं नाम ओकासे अयं गच्छो इदं असुभनिमित्तं”न्ति सल्लक्खेतब्बं । सचे लता होति, सापि “लाबु वा कुम्भण्डी वा

सामा वा काळवल्लि वा पूतिलता वा”ति ववत्थपेतब्बा । ततो “इमस्मिं नाम ओकासे अयं लता इदं असुभनिमित्तं, इदं असुभनिमित्तं अयं लता”ति सल्लक्खेतब्बं ।

१०९. यं पन वुत्तं सनिमित्तं करोति सारम्मणं करोतीति, तं इधेव अन्तोगधं । पुनप्पुनं ववत्थपेन्तो हि सनिमित्तं करोति नाम । अयं पासाणो इदं असुभनिमित्तं, इदं असुभनिमित्तं अयं पासाणोति एवं द्वे द्वे समासेत्वा समासेत्वा ववत्थपेन्तो सारम्मणं करोति नाम ।

एवं सनिमित्तं सारम्मणञ्च कत्वा पन सभावभावतो ववत्थपेतीति वुत्तत्ता खास्स सभावभावो अनञ्जसाधारणो अत्तनियो उद्धुमातकभावो, तेन मनसिकातब्बं । वणितं उद्धुमातकन्ति एवं सभावेन सरसेन ववत्थपेतब्बन्ति अत्थो ।

११०. एवं ववत्थपेत्वा वण्णतोपि लिङ्गतोपि सण्ठानतोपि दिसतोपि ओकासतोपि परिच्छेदतोपीति छब्बिधेन निमित्तं गहेतब्बं । कथं? तेन हि योगिना इदं सरीरं काळस्स वा ओदातस्स वा मङ्गुरच्छविनो वाति **वण्णतो** ववत्थपेतब्बं । **लिङ्गतो** पन इत्थिलिङ्गं वा पुरिसलिङ्गं वाति अववत्थपेत्वा पठमवये वा मज्झिमवये वा पच्छिमवये वा ठितस्स इदं सरीरन्ति ववत्थपेतब्बं । **सण्ठानतो** उद्धुमातकस्स सण्ठानवसेनेव इदमस्स सीससण्ठानं, इदं गीवासण्ठानं, इदं हत्थसण्ठानं, इदं उदरसण्ठानं, इदं नाभिसण्ठानं, इदं कटिसण्ठानं, इदं ऊरुसण्ठानं, इदं जङ्घासण्ठानं, इदं पादसण्ठानन्ति ववत्थपेतब्बं । **दिसतो** पन इमस्मिं सरीरे द्वे दिसा नाभिया अधो हेट्ठिमदिसा उद्धं उपरिमदिसाति ववत्थपेतब्बं । अथ वा अहं इमस्सा दिसाय ठितो असुभनिमित्तं इमस्साति ववत्थपेतब्बं । **ओकासतो** पन इमस्मिं नाम ओकासे हत्था, इमस्मिं पादा, इमस्मिं सीसं, इमस्मिं मज्झिमकायो ठितोति ववत्थपेतब्बं । अथ वा अहं इमस्मिं ओकासे ठितो असुभनिमित्तं इमस्मिन्ति ववत्थपेतब्बं । **परिच्छेदतो** इदं सरीरं अधो पादतलेन उपरि केसमत्थकेन तिरियं तचेन परिच्छिन्नं, यथापरिच्छिन्ने च ठाने द्वत्तिसकुणपभरितमेवाति ववत्थपेतब्बं । अथ वा अयमस्स हत्थपरिच्छेदो, अयं पादपरिच्छेदो, अयं सीसपरिच्छेदो, अयं मज्झिमकायपरिच्छेदोति ववत्थपेतब्बं । यत्तकं वा पन ठानं गण्हति, तत्तकमेव इदं ईदिसं उद्धुमातकन्ति परिच्छिन्दितब्बं । पुरिसस्स पन इत्थिसरीरं इत्थिया वा पुरिससरीरं न वट्ठति । विसभागे सरीरे आरम्मणं न उपट्ठाति, विप्फन्दनस्सेव पच्चयो होति । “उग्घाटितापि हि इत्थी पुरिसस्स चित्तं परियादाय तिट्ठती”ति (अ० नि० ५.५५) मज्झिमवुक्कथायं वुत्तं । तस्मा सभागसरीरेयेव एवं छब्बिधेन निमित्तं गण्हितब्बं ।

१११. यो पन पुरिमबुद्धानं सन्तिके आसेवितकम्मट्ठानो परिहतधुतङ्गो परिमद्वितमहाभूतो परिग्गहितसङ्घारो ववत्थापितनामरूपो उग्घाटितसत्तसञ्जो कतसमणधम्मो वासितवासनो भावितभावनो सबीजो जाणुत्तरो अप्पकिलेसो कुलपुत्तो, तस्स ओलोकितोलोकिट्ठानेयेव पटिभागनिमित्तं उपट्ठाति । नो चे एवं उपट्ठाति, अथेवं छब्बिधेन निमित्तं गण्हतो उपट्ठाति । यस्स पन एवम्पि न उपट्ठाति, तेन सन्धितो विवरतो निन्नतो थलतो समन्ततोति पुनपि पञ्चविधेन निमित्तं गहेतब्बं ।

११२. तत्थ **सन्धितो**ति असीतिसतसन्धितो । उद्धुमातके पन कथं असीतिसतसन्धयो ववत्थपेस्सति । तस्मानेन तयो दक्खिणहत्थसन्धी, तयो वामहत्थसन्धी, तयो दक्खिणपादसन्धी, तयो वामपादसन्धी, एको गीवसन्धि, एको कटिसन्धीति एवं चुद्धसमहासन्धिवसेन सन्धितो ववत्थपेतब्बं । **विवरतो**ति विवरं नाम हत्थन्तरं पादन्तरं उदरन्तरं कण्णन्तरन्ति एवं विवरतो ववत्थपेतब्बं । अक्खीनम्पि निम्मीलितभावो वा उम्मीलितभावो वा मुखस्स च पिहितभावो वा विवटभावो वा ववत्थपेतब्बो । **निन्नतो**ति यं सरीरे निन्नट्ठानं अक्खिकूपो वा अन्तोमुखं वा गलवाटको वा, तं ववत्थपेतब्बं । अथ वा अहं निन्ने ठितो सरीरं उन्नतेति ववत्थपेतब्बं । **थलतो**ति यं सरीरे उन्नतट्ठानं जण्णुकं वा उरो वा नलाटं वा, तं ववत्थपेतब्बं ।

अथ वा अहं थले ठितो सरीरं निन्नेति ववत्थपेतब्बं । समन्ततोति सब्बं सरीरं समन्ततो ववत्थपेतब्बं । सकलसरीरे जाणं चारेत्वा यं ठानं विभूतं हुत्वा उपट्ठाति, तत्थ “उद्धुमातकं उद्धुमातक”न्ति चित्तं ठपेतब्बं । सचे एवम्पि न उपट्ठाति, उदरपरियोसानं अतिरेकं उद्धुमातकं होति, तत्थ “उद्धुमातकं उद्धुमातक”न्ति चित्तं ठपेतब्बं ।

११३. इदानी “सो तं निमित्तं सुग्गहितं करोती”ति आदीसु अयं विनिच्छयकथा —

तेन योगिना तस्मिं सरीरे यथावुत्तनिमित्तग्गाहवसेन सुट्ठु निमित्तं गण्हितब्बं । सतिं सूपट्ठितं कत्वा आवज्जितब्बं । एवं पुनप्पुनं करोन्तेन साधुकं उपधारेतब्बञ्चेव ववत्थपेतब्बञ्च । सरीरतो नातिदूरे नाच्चासन्ने पदेसे ठितेन वा निसिन्नेन वा चक्खुं उम्मीलेत्वा ओलोकेत्वा निमित्तं गण्हितब्बं । “उद्धुमातकपटिककूलं उद्धुमातकपटिककूल”न्ति सतक्खत्तुं सहस्सक्खत्तुं उम्मीलेत्वा ओलोकेतब्बं, निम्मीलेत्वा आवज्जितब्बं । एवं पुनप्पुनं करोन्तस्स उग्गहनिमित्तं सुग्गहितं होति । कदा सुग्गहितं होति? यदा उम्मीलेत्वा ओलोकेन्तस्स निम्मीलेत्वा आवज्जेन्तस्स च एकसदिसं हुत्वा आपाथमागच्छति, तदा सुग्गहितं नाम होति ।

सो तं निमित्तं एवं सुग्गहितं कत्वा सूपधारितं उपधारेत्वा सुववत्थितं ववत्थपेत्वा सचे तत्थेव भावनापरियोसानं पत्तुं न सक्कोति, अथानेन आगमनकाले वुत्तनयेनेव एककेन अदुतियेन तदेव कम्मट्ठानं मनसिकरोन्तेन सूपट्ठितं सतिं कत्वा अन्तो गतेहि इन्द्रियेहि अबहिगतेन मानसेन अत्तनो सेनासनमेव गन्तब्बं ।

सुसाना निक्खमन्तेनेव च आगमनमग्गो ववत्थपेतब्बो, येन मग्गेन निक्खन्तोस्मि, अयं मग्गो पाचीनदिसाभिमुखो वा गच्छति, पच्छिमउत्तरदक्खिणदिसाभिमुखो वा गच्छति, विदिसाभिमुखो वा गच्छति । इमस्मिं पन ठाने वामतो गच्छति, इमस्मिं दक्खिणतो, इमस्मिं चस्स ठाने पासाणो, इमस्मिं वम्मिको, इमस्मिं रुक्खो, इमस्मिं गच्छो, इमस्मिं लताति एवं आगमनमग्गं ववत्थपेत्वा आगतेन चङ्कमन्तेनापि तब्भागियोव चङ्कमो अधिट्ठातब्बो, असुभनिमित्तदिसाभिमुखे भूमिप्पदेसे चङ्कमितब्बन्ति अत्थो । निसीदन्तेन आसनम्पि तब्भागियमेव पज्जपेतब्बं । सचे पन तस्सं दिसायं सोब्भो वा पपातो वा रुक्खो वा वति वा कललं वा होति, न सक्का तंदिसाभिमुखे भूमिप्पदेसे चङ्कमितुं, आसनम्पि अनोकासत्ता न सक्का पज्जपेतुं । तं दिसं अनपलोकेन्तेनापि ओकासानुरूपे ठाने चङ्कमितब्बञ्चेव निसीदितब्बञ्च । चित्तं पन तंदिसाभिमुखं येव कातब्बं ।

११४. इदानी “समन्ता निमित्तुपलक्खणा किमत्थिया”ति आदिपज्ज्ञानं “असम्मोहत्था”ति आदिविस्सज्जने अयं अधिप्पायो । यस्स हि अवेलायं उद्धुमातकनिमित्तट्ठानं गन्त्वा समन्ता निमित्तुपलक्खणं कत्वा निमित्तगहणत्थं चक्खुं उम्मीलेत्वा ओलोकेन्तस्सेव तं मतसरीरं उट्ठित्वा ठितं विय अज्झोत्थरमानं विय अनुबन्धमानं विय च हुत्वा उपट्ठाति, सो तं बीभच्छं भेरवारम्मणं दिस्वा विक्खित्तचित्तो उम्मत्तको विय होति, भयं छम्भितत्तं लोमहंसं पापुणाति । पाळियं हि विभत्तअट्ठितिसारम्मणेषु अज्जं एवरूपं भेरवारम्मणं नाम नत्थि । इमस्मिं हि कम्मट्ठाने ज्ञानविब्वन्तको नाम होति । कस्मा? अतिभेरवत्ता कम्मट्ठानस्स । तस्मा तेन योगिना सन्थम्भेत्वा सतिं सूपट्ठितं कत्वा मतसरीरं उट्ठित्वा अनुबन्धनकं नाम नत्थि । सचे हि सो “एतस्स समीपे ठितो पासाणो वा लता वा आगच्छेय्य, सरीरम्पि आगच्छेय्य । यथा पन सो पासाणो वा लता वा नागच्छति, एवं सरीरम्पि नागच्छति । अयं पन तुय्हं उपट्ठानाकारो सज्जजो सज्जासम्भवो, कम्मट्ठानं ते अज्ज उपट्ठितं, मा भायि भिक्खू”ति तासं विनोदेत्वा हासं उप्पादेत्वा तस्मिं निमित्ते चित्तं सज्जरापेतब्बं । एवं विसेसमधिगच्छति । इदमेतं सन्धाय वुत्तं “समन्ता निमित्तुपलक्खणा असम्मोहत्था”ति ।

एकादसविधेन पन निमित्तगाहं सम्पादेन्तो कम्मट्टानं उपनिबन्धति । तस्स हि चक्खूनि उम्मीलेत्वा ओलोकनपच्चया उग्गहनिमित्तं उपपज्जति । तस्मिं मानसं चारेन्तस्स पटिभागनिमित्तं उपपज्जति । तत्थ मानसं चारेन्तो अप्पनं पापुणाति । अप्पनायं ठत्वा विपस्सनं वट्ठेन्तो अरहत्तं सच्छिकरोति । तेन वुत्तं “एकादसविधेन निमित्तगाहो उपनिबन्धनत्थो”ति ।

११५. गतागतमग्गपच्चवेक्खणा वीथिसम्पटिपादनत्थाति एत्थ पन या गतमग्गस्स च आगतमग्गस्स च पच्चवेक्खणा वुत्ता, सा कम्मट्टानवीथिया सम्पटिपादनत्थाति अत्थो । सचे हि इमं भिक्खुं कम्मट्टानं गहेत्वा आगच्छन्तं अन्तरामग्गे केचि अज्ज, भन्ते, कतिमीति दिवसं वा पुच्छन्ति, पज्जं वा पुच्छन्ति, पटिसन्थारं वा करोन्ति, अहं कम्मट्टानिकोति तुण्हीभूतेन गन्तुं न वट्ठति । दिवसो कथेतब्बो, पज्जो विस्सज्जेतब्बो । सचे न जानाति, न जानामीति वत्तब्बं । धम्मिको पटिसन्थारो कातब्बो । तस्सेवं करोन्तस्स उग्गहितं तरुणनिमित्तं नस्सति । तस्मिं नस्सन्तोपि दिवसं पुट्ठेन कथेतब्बमेव । पज्जं अजानन्तेन न जानामीति वत्तब्बं । जानन्तेन एकदेसेन कथेतुम्पि वट्ठति, पटिसन्थारोपि कातब्बो । आगन्तुकं पन भिक्खुं दिस्वा आगन्तुकपटिसन्थारो कातब्बोव । अवसेसानिपि चेतियङ्गणवत्तबोधियङ्गणवत्तउपोसथागारवत्तभोजनसालाजन्ताघरआचरियुपज्झायआगन्तुकगमिकवत्तादीनि सब्बानि खन्धकवत्तानि पूरेतब्बानेव । तस्स तानि पूरेन्तस्सापि तं तरुणनिमित्तं नस्सति, पुन गन्त्वा निमित्तं गण्हिस्सामीति गन्तुकामस्सापि अमनुस्सेहि वा वाळमिगेहि वा अधिद्धितत्ता सुसानम्पि गन्तुं न सक्का होति, निमित्तं वा अन्तरधायति । उद्धुमातकं हि एकमेव वा द्वे वा दिवसे ठत्वा विनीलकादिभावं गच्छति । सब्बकम्मट्टानेसु एतेन समं दुल्लभं कम्मट्टानं नाम नत्थि । तस्मा एवं नट्ठे निमित्ते तेन भिक्खुना रत्तिट्टाने वा दिवाठाने वा निसीदित्वा अहं इमिना नाम द्वारेन विहारा निक्खमित्वा असुकदिसाभिमुखं मग्गं पटिपज्जित्वा असुकस्मिं नाम ठाने वामं गण्हि, असुकस्मिं दक्खिणं । तस्स असुकस्मिं ठाने पासाणो, असुकस्मिं वम्मिकरुक्खगच्छलतानमज्जतरं । सोहं तेन मग्गेन गन्त्वा असुकस्मिं नाम ठाने असुभं अहसं । तत्थ असुकदिसाभिमुखो ठत्वा एवञ्चेवञ्च समन्ता निमित्तानि सल्लक्खेत्वा एवं असुभनिमित्तं उग्गहेत्वा असुकदिसाय सुसानतो निक्खमित्वा एवरूपेन नाम मग्गेन इदज्जिदञ्च करोन्तो आगन्त्वा इध निसिन्नोति एवं याव पल्लङ्कं आभुजित्वा निसिन्नट्टानं, ताव गतागतमग्गो पच्चवेक्खितब्बो । तस्सेवं पच्चवेक्खतो तं निमित्तं पाकटं होति, पुरतो निक्खित्तं विय उपट्ठाति । कम्मट्टानं पुरिमाकारेनेव वीथिं पटिपज्जति । तेन वुत्तं “गतागतमग्गपच्चवेक्खणा वीथिसम्पटिपादनत्था”ति ।

११६. इदानि आनिसंसदस्सावी रतनसज्जी हुत्वा चित्तीकारं उपट्ठपेत्वा सम्पियायमानो तस्मिं आरम्मणे चित्तं उपनिबन्धतीति एत्थ उद्धुमातकपटिक्कूले मानसं चारेत्वा ज्ञानं निब्बत्तेत्वा ज्ञानपदट्टानं विपस्सनं वट्ठेन्तो “अद्धा इमाय पटिपदाय जरामरणम्हा परिमुच्चिस्सामी”ति एवं आनिसंसदस्साविना भवितब्बं ।

यथा पन दुग्गतो पुरिसो महग्घं मणिरतनं लभित्वा दुल्लभं वत मे लब्धन्ति तस्मिं रतनसज्जी हुत्वा गारवं जनेत्वा विपुलेन पेमेन सम्पियायमानो तं रक्खेय्य, एवमेव “दुल्लभं मे इदं कम्मट्टानं लब्धं दुग्गतस्स महग्घमणिरतनसदिसं । चतुधातुकम्मट्टानिको हि अत्तनो चत्तारो महाभूते परिगण्हाति, आनापानकम्मट्टानिको अत्तनो नासिकवातं परिगण्हाति, कसिणकम्मट्टानिको कसिणं कत्वा यथासुखं भावेति, एवं इतरानि कम्मट्टानानि सुलभानि । ‘इदं पन एकमेव वा द्वे वा दिवसे तिट्ठति, ततो परं विनीलकादिभावं पापुणाती’ति नत्थि इतो दुल्लभतर”न्ति तस्मिं रतनसज्जिना हुत्वा चित्तीकारं उपट्ठपेत्वा सम्पियायमानेन तं निमित्तं रक्खितब्बं । रत्तिट्टाने च दिवाठाने च “उद्धुमातकपटिक्कूलं उद्धुमातकपटिक्कूल”न्ति तत्थ पुनप्पुनं चित्तं उपनिबन्धितब्बं । पुनप्पुनं तं निमित्तं आवज्जितब्बं, मनसिकातब्बं । तक्काहतं वितक्काहतं कातब्बं ।

११७. तस्सेवं करोतो पटिभागनिमित्तं उप्पज्जति । तत्रिदं निमित्तद्वयस्स नानाकरणं, उग्गहनिमित्तं विरूपं बीभच्छं भेरवदस्सनं हुत्वा उपट्ठाति । पटिभागनिमित्तं पन यावदत्थं भुज्जित्वा निपन्नो थूलङ्गपच्चङ्गपुरिसो विय । तस्स पटिभागनिमित्तपटिलाभसमकालमेव बहिद्धा कामानं अमनसिकारा विक्खम्भनवसेन कामच्छन्दो पहीयति । अनुनयप्पहानेनेव चस्स लोहितप्पहानेन पुब्बो विय ब्यापादोपि पहीयति । तथा आरद्धवीरियताय थिनमिद्धं, अविप्पटिसारकरसन्तधम्मानुयोगवसेन उद्धच्चकुक्कुच्चं, अधिगतविसेसस्स पच्चक्खताय पटिपत्तिदेसके सत्थरि पटिपत्तियं पटिपत्तिफले च विचिकिच्छा पहीयतीति पच्च नीवरणानि पहीयन्ति । तस्मिञ्जेव च निमित्ते चेतसो अभिनिरोपनलक्खणो वितक्को, निमित्तानुमज्जनकिच्चं साधयमानो विचारो, पटिलद्धविसेसाधिगमपच्चया पीति, पीतिमनस्स पस्सद्धिसम्भवतो पस्सद्धि, तन्निमित्तं सुखं, सुखितस्स चित्तसमाधिसम्भवतो सुखनिमित्ता एकगता चाति झानङ्गानि पातुभवन्ति । एवमस्स पठमज्झानपटिबिम्बभूतं उपचारज्झानम्पि तङ्खणञ्जेव निब्बत्तति । इतो परं याव पठमज्झानस्स अप्पना चेव वसिप्पत्ति च, ताव सब्बं पथवीकसिणे वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

विनीलकादिकम्मट्टानानि

११८. इतो परेसु पन विनीलकादीसुपि यं तं “उद्धुमातकं असुभनिमित्तं उग्गण्हन्तो एको अदुतियो गच्छति उपट्ठिताय सतिथा”तिआदिना नयेन गमनं आदिं कत्वा लक्खणं वुत्तं, तं सब्बं “विनीलकं असुभनिमित्तं उग्गण्हन्तो, विपुब्बकं असुभनिमित्तं उग्गण्हन्तो”ति एवं तस्स तस्स वसेन तत्थ तत्थ उद्धुमातकपदमत्तं परिवत्तेत्वा वुत्तनयेनेव सविनिच्छयाधिप्पायं वेदितब्बं ।

अयं पन विसेसो — **विनीलके** “विनीलकपटिक्कूलं विनीलकपटिक्कूल”न्ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । उग्गहनिमित्तञ्चेत्थ कबरकबरवण्णं हुत्वा उपट्ठाति । पटिभागनिमित्तं पन उस्सदवसेन उपट्ठाति ।

विपुब्बके “विपुब्बकपटिक्कूलं विपुब्बकपटिक्कूल”न्ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । उग्गहनिमित्तं पनेत्थ पग्घरन्तमिव उपट्ठाति । पटिभागनिमित्तं निच्चलं सन्निसिन्नं हुत्वा उपट्ठाति ।

विच्छिदकं युद्धमण्डले वा चोराटवियं वा सुसाने वा यत्थ राजानो चोरे छिन्दापेन्ति । अरञ्जे वा पन सीहब्यग्घेहि छिन्नपुरिसट्ठाने लब्भति । तस्मा तथारूपं ठानं गन्त्वा सचे नानादिसायं पतितम्पि एकावज्जनेन आपाथमागच्छति इच्चेतं कुसलं । नो चे आगच्छति, सयं हत्थेन न परामसितब्बं । परामसन्तो हि विस्सासं आपज्जति । तस्मा आरामिकेन वा समणुद्देसेन वा अञ्जेन वा केनचि एकट्ठाने कारेतब्बं । अलभन्तेन कत्तरयट्ठिया वा दण्डकेन वा एकङ्गुलन्तरं कत्वा उपनामेतब्बं । एवं उपनामेत्वा “विच्छिदकपटिक्कूलं विच्छिदकपटिक्कूल”न्ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । तत्थ उग्गहनिमित्तं मज्झे छिदं विय उपट्ठाति । पटिभागनिमित्तं पन परिपुण्णं हुत्वा उपट्ठाति ।

विक्खायितके विक्खायितकपटिक्कूलं विक्खायितकपटिक्कूलन्ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । उग्गहनिमित्तं पनेत्थ तहिं तहिं खायितसदिसमेव उपट्ठाति । पटिभागनिमित्तं परिपुण्णं हुत्वा उपट्ठाति ।

विक्खित्तकम्पि विच्छिदके वुत्तनयेनेव अङ्गुलङ्गुलन्तरं कारेत्वा वा कत्वा वा “विक्खित्तकपटिक्कूलं विक्खित्तकपटिक्कूल”न्ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । एत्थ उग्गहनिमित्तं पाकटन्तरं हुत्वा उपट्ठाति । पटिभागनिमित्तं पन परिपुण्णं हुत्वा उपट्ठाति ।

हतविक्षिप्तकम्पि विच्छिदके वृत्तपकारेसुयेव ठानेसु लब्धति । तस्मा तत्थ गन्त्वा वृत्तनयेनेव अङ्गुलङ्गुलन्तरं कारेत्वा वा कत्वा वा “हतविक्षिप्तकपटिककूलं हतविक्षिप्तकपटिककूल”न्ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । उग्गहनिमित्तं पनेत्थ पञ्जायमानं पहारमुखं विय होति । पटिभागनिमित्तं परिपुण्णमेव हुत्वा उपट्ठाति ।

लोहितकं युद्धमण्डलादीसु लद्धप्पहारानं हत्थपादादीसु वा छिन्नेसु भिन्नगण्डपीळकादीनं वा मुखतो पग्घरमानकाले लब्धति । तस्मा तं दिस्वा “लोहितकपटिककूलं लोहितकपटिककूल”न्ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । एत्थ उग्गहनिमित्तं वातप्पहता विय रत्तपटाका चलमानाकारं उपट्ठाति । पटिभागनिमित्तं पन सन्निसिन्नं हुत्वा उपट्ठाति ।

पुळवकं द्वीहतीहच्चयेन कुणपस्स नवहि वणमुखेहि किमिरासिपग्घरणकाले होति । अपिच तं सोणसिङ्गालमनुस्सगोमहिंसहत्थिअस्सअजगरादीनं सरीरप्पमाणमेव हुत्वा सालिभत्तरासि विय तिट्ठति । तेसु यत्थ कत्थचि “पुळवकपटिककूलं पुळवकपटिककूल”न्ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । चूळपिण्डपातिकतिस्सत्थेरस्स हि काळदीघवापिया अन्तो हत्थिकुणपे निमित्तं उपट्ठासि । उग्गहनिमित्तं पनेत्थ चलमानं विय उपट्ठाति । पटिभागनिमित्तं सालिभत्तपिण्डो विय सन्निसिन्नं हुत्वा उपट्ठाति ।

अट्टिकं “सेय्यथापि पस्सेय्य सरीरं सिवथिकाय छड्डितं अट्टिसङ्खलिकं समंसलोहितं नहारुसम्बन्ध”न्तिआदिना (म० नि० ३.१५४) नयेन नानप्पकारतो वृत्तं । तत्थ यत्थ तं निक्खित्तं होति, तत्थ पुरिमनयेनेव गन्त्वा समन्ता पासाणादीनं वसेन सनिमित्तं सारम्मणं कत्वा इदं अट्टिकन्ति सभावभावतो उपलक्खेत्वा वण्णादिवसेन एकादसहाकारेहि निमित्तं उग्गहेतब्बं ।

११९. तं पन वण्णतो सेतन्ति ओलोकेन्तस्स न उपट्ठाति, ओदातकसिणसम्भेदो होति । तस्मा अट्टिकन्ति पटिककूलवसेनेव ओलोकेतब्बं । लिङ्गन्ति इध हत्थादीनं नामं । तस्मा हत्थपादसीसउरबाहुकटिऊरुजङ्घानं वसेन लिङ्गतो ववत्थपेतब्बं । दीघरस्सवट्टचतुरस्सखुद्धकमहन्तवसेन पन सण्ठानतो ववत्थपेतब्बं । दिसोकासा वृत्तनया एव । तस्स तस्स अट्टिनो परियन्तवसेन परिच्छेदतो ववत्थपेत्वा यदेवेत्थ पाकटं हुत्वा उपट्ठाति, तं गहेत्वा अप्पना पापुणितब्बा । तस्स तस्स अट्टिनो निन्नट्टानथलट्टानवसेन पन निन्नतो च थलतो च ववत्थपेतब्बं । पदेसवसेनापि अहं निन्ने ठितो, अट्टि थले, अहं थले, अट्टि निन्नेतिपि ववत्थपेतब्बं । द्विन्नं पन अट्टिकानं घटितघटितट्टानवसेन सन्धितो ववत्थपेतब्बं । अट्टिकानंयेव अन्तरवसेन विवरतो ववत्थपेतब्बं । सब्बत्थेव पन जाणं चारेत्वा इमस्मिं ठाने इदमट्ठीति समन्ततो ववत्थपेतब्बं । एवम्पि निमित्ते अनुपट्ठहन्ते नलाट्टिम्हि चित्तं सण्ठपेतब्बं ।

१२०. यथा चेत्थ, एवं इदं एकादसविधेन निमित्तगहणं इतो पुरिमेसु पुळवकादीसुपि युज्जमानवसेन सल्लक्खेतब्बं । इदञ्च पन कम्मट्टानं सकलायपि अट्टिकसङ्खलिकाय एकस्मिम्पि अट्टिके सम्पज्जति । तस्मा तेसु यत्थकत्थचि एकादसविधेन निमित्तं उग्गहेत्वा “अट्टिकपटिककूलं अट्टिकपटिककूल”न्ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । इध उग्गहनिमित्तम्पि पटिभागनिमित्तम्पि एकसदिसमेव होतीति वृत्तं, तं एकस्मिं अट्टिके युत्तं । अट्टिकसङ्खलिकाय पन उग्गहनिमित्ते पञ्जायमाने विवरता । पटिभागनिमित्ते परिपुण्णभावो युज्जति । एकट्टिकेपि च उग्गहनिमित्तेन बीभच्छेन भयानकेन भवितब्बं । पटिभागनिमित्तेन पीतिसोमनस्सजनकेन, उपचारावहत्ता ।

इमस्मिं हि ओकासे यं अट्टिकथासु वृत्तं, तं द्वारं दत्ताव वृत्तं । तथा हि तत्थ “चतूसु ब्रह्मविहारेसु दससु च असुभेसु पटिभागनिमित्तं नत्थि । ब्रह्मविहारेसु हि सीमसम्भेदोयेव निमित्तं । दससु च असुभेसु निब्बिकपणं कत्वा पटिककूलभावेयेव दिट्ठे निमित्तं नाम होती”ति वत्वापि पुन अनन्तरमेव “दुविधं इध निमित्तं उग्गहनिमित्तं पटिभागनिमित्तं । उग्गहनिमित्तं

विरूपं बीभच्छं भयानकं हुत्वा उपट्ठाती'तिआदि वुत्तं । तस्मा यं विचारेत्वा अवोचुम्ह, इदमेवेत्थ युत्तं ।

अपिच महातिस्सत्थेरस्स दन्तट्टिकमत्तावलोकनेन सकलित्थिसरीरस्स अट्टिसङ्घातभावेन उपट्ठानादीनि चेत्थ निदस्सनानीति ।

इति असुभानि सुभगुणो, दससतलोचनेन थुत्तकित्ति ।
यानि अवोच दसबलो, एकेकज्झानहेतुनीति ॥

एवं तानि च तेसज्ज, भावनानयमिमं विदित्वान ।
तेस्वेव अयं भिय्यो, पकिण्णककथापि विज्जेय्या ॥

पकिण्णककथा

१२१. एतेसु हि यत्थ कत्थचि अधिगतज्झानो सुविक्खम्भितरागत्ता वीतरागो विय निल्लोलुप्पचारो होति । एवं सन्तेपि ख्वायं असुभप्पभेदो वुत्तो, सो सरीरसभावप्पत्तिवसेन च रागचरितभेदवसेन चाति वेदितब्बो । छवसरीरं हि पटिक्कूलभावं आपज्जमानं उद्धुमातकसभावप्पत्तं वा सिया, विनीलकादीनं वा अज्जतरसभावप्पत्तं । इति यादिसं यादिसं सक्का होति लब्धुं, तादिसे तादिसे उद्धुमातकपटिक्कूलं विनीलकपटिक्कूलन्ति एवं निमित्तं गण्हितब्बमेवाति सरीरसभावप्पत्तिवसेन दसधा असुभप्पभेदो वुत्तोति वेदितब्बो ।

विसेसतो चेत्थ उद्धुमातकं सरीरसण्ठानविपत्तिप्पकासनतो सण्ठानरागिनो सप्पायं । विनीलकं छविरागविपत्तिप्पकासनतो सरीरवण्णरागिनो सप्पायं । विपुब्बकं कायवणपटिब्बस्स दुग्गन्धभावस्स पकासनतो मालागन्धादिवसेन समुट्ठापितसरीरगन्धरागिनो सप्पायं । विच्छिद्दकं अन्तोसुसिरभावप्पकासनतो सरीरे घनभावरागिनो सप्पायं । विक्खायितकं मंसुपचयसम्पत्तिविनासप्पकासनतो थनादीसु सरीरप्पदेसेसु मंसुपचयरागिनो सप्पायं । विक्खित्तकं अङ्गपच्चङ्गानं विक्खेपप्पकासनतो अङ्गपच्चङ्गलीलारागिनो सप्पायं । हतविक्खित्तकं सरीरसङ्घातभेदविकारप्पकासनतो सरीरसङ्घातसम्पत्तिरागिनो सप्पायं । लोहितकं लोहितमक्खित्तपटिक्कूलभावप्पकासनतो अलङ्कारजनितसोभरागिनो सप्पायं । पुळवकं कायस्स अनेककिमिकुलसाधारणभावप्पकासनतो काये ममत्तरागिनो सप्पायं । अट्टिकं सरीरट्टीनं पटिक्कूलभावप्पकासनतो दन्तसम्पत्तिरागिनो सप्पायन्ति एवं रागचरितभेदवसेनापि दसधा असुभप्पभेदो वुत्तोति वेदितब्बो ।

यस्मा पन दसविधेपि एतस्मिं असुभे सेय्यथापि नाम अपरिसण्ठितजलाय सीघसोताय नदिया अरित्तबलेनेव नावा तिट्ठति, विना अरित्तेन न सक्का ठपेतुं, एवमेव दुब्बलत्ता आरम्भणस्स वितक्कबलेनेव चित्तं एकगं हुत्वा तिट्ठति, विना वितक्केन न सक्का ठपेतुं, तस्मा पठमज्झानमेवेत्थ होति, न दुतियादीनि ।

पटिक्कूलेपि च एतस्मिं आरम्भणे “अद्धा इमाय पटिपदाय जरामरणम्हा परिमुच्चिस्सामी”ति एवमानिसंसदस्साविताय चेव नीवरणसन्तापप्पहानेन च पीतिसोमनस्सं उप्पज्जति, “बहुं दानि वेतनं लभिस्सामी”ति आनिसंसदस्साविनो पुप्फछट्टकस्स गूथरासिम्हि विय, उस्सन्नब्बाधिदुक्खस्स रोगिनो वमनविरेचनप्पवत्तियं विय च ।

१२२. दसविधम्पि चेतं असुभं लक्खणतो एकमेव होति । दसविधस्सापि हेतस्स असुचिदुग्गन्धजेगुच्छपटिक्कूलभावो

एव लक्खणं । तदेतं इमिना लक्खणेन न केवलं मतसरीरे, दन्तट्टिकदस्साविनो पन चेति यपब्बतवासिनो महातिस्सत्थेरस्स विय, हत्थिक्खन्धगतं राजानं ओलोकेन्तस्स सङ्खरक्खितत्थेरूपट्टाकसामणेस्स विय च जीवमानकसरीरेपि उपट्ठाति । यथेव हि मतसरीरं, एवं जीवमानकम्पि असुभमेव । असुभलक्खणं पनेत्थ आगन्तुकेन अलङ्कारेण पटिच्छन्नत्ता न पज्जायति । पकतिया पन इदं सरीरं नाम अतिरेकतिसतअट्टिकसमुस्सयं असीतिसतसन्धिसङ्घटितं नवन्हारुसतनिबन्धनं नवमंसपेसिसतानुलित्तं अल्लचम्मपरियोनद्धं छविआ पटिच्छन्नं छिद्दावच्छिदं मेदकथालिका विय निच्चुग्घरितपग्घरितं किमिसङ्घनिसेवितं रोगानं आयतनं दुक्खधम्मानं वत्थु परिभिन्नपुराणगण्डो विय नवहि वणमुखेहि सततविस्सन्दनं । यस्स उभोहि अक्खीहि अक्खिगूथको पग्घरति, कण्णबिलेहि कण्णगूथको, नासापुटेहि सिङ्गाणिका, मुखतो आहारपित्तसेम्हरुधिरानि, अधोद्वारेहि उच्चारपस्सावा, नवनवुतिया लोमकूपसहस्सेहि असुचिसेदयूसो पग्घरति । नीलमक्खिकादयो सम्परिवारेन्ति । यं दन्तकट्टमुखधोवनसीसमक्खननहाननिवासनपारुपनादीहि अप्पटिजगित्वा यथाजातोव फरुसविप्पकण्णकेसो हुत्वा गामेन गामं विचरन्तो राजापि पुप्फछड्डुकचण्डालादीसु अज्जतरोपि समसरीरपटिककूलताय निब्बिसेसो होति, एवं असुचिदुग्गन्धजेगुच्छपटिककूलताय रज्जो वा चण्डालस्स वा सरीरे वेमत्तं नाम नत्थि । दन्तकट्टमुखधोवनादीहि पनेत्थ दन्तमलादीनि पमज्जित्वा नानावत्थेहि हिरिकोपीनं पटिच्छादेत्वा नानावण्णेन सुराभिविलेपनेन विलिम्पित्वा पुप्फाभरणादीहि अलङ्कारित्वा “अहं मम”न्ति गहेतब्बाकारप्पत्तं करोन्ति । ततो इमिना आगन्तुकेन अलङ्कारेण पटिच्छन्नत्ता तदस्स याथावसरसं असुभलक्खणं असज्जानन्ता पुरिसा इत्थीसु, इत्थियो च पुरिसेसु रतिं करोन्ति । परमत्थतो पनेत्थ रज्जितब्बकयुत्तट्टानं नाम अणुमत्तम्पि नत्थि । तथा हि केसलोमनखदन्तखेळसिङ्गाणिकउच्चारपस्सावादीसु एककोट्टासम्पि सरीरतो बहि पतितं सत्ता हत्थेन छुपितुम्पि न इच्छन्ति, अट्ठीयन्ति हरायन्ति जिगुच्छन्ति । यं यं पनेत्थ अवसेसं होति, तं तं एवं पटिककूलम्पि समानं अविज्जन्धकारपरियोनद्धा अत्तसिनेहरागरत्ता “इद्धं कन्तं निच्चं सुखं अत्ता”ति गणहन्ति । ते एवं गणहन्ता अटवियं किंसुकरुक्खं दिस्वा रुक्खतो अपतितपुप्फं “अयं मंसपेसी”ति विहज्जमानेन जरसिङ्गालेन समानतं आपज्जन्ति । तस्मा —

यथापि पुप्फितं दिस्वा, सिङ्गालो किंसुकं वने ।
मंसरुक्खो मया लद्धो, इति गन्त्वान वेगसा ॥

पतितं पतितं पुप्फं, डंसित्वा अतिलोलुपो ।
नयिदं मंसं अदुं मंसं, यं रुक्खस्मिन्ति गणहति ॥

कोट्टासं पतितंयेव, असुभन्ति तथा बुधो ।
अगहेत्त्वान गणहेय्य, सरीरट्टम्पि नं तथा ॥

इमज्झि सुभतो कायं, गहेत्वा तत्थ मुच्छिता ।
बाला करोन्ता पापानि, दुक्खा न परिमुच्चरे ॥

तस्मा पस्सेय्य मेधावी, जीवतो वा मतस्स वा ।
सभावं पूतिकायस्स, सुभभावेन वज्जितं ॥

वुत्तज्हेतं —

दुग्गन्धो असुचि कायो, कुणपो उक्करूपमो ।
निन्दितो चक्खुभूतेहि, कायो बालाभिनन्दितो ॥

अल्लचम्मपटिच्छन्नो, नवद्वारो महावणो ।
समन्ततो पग्घरति, असुचि पूतिगन्धियो ॥

सचे इमस्स कायस्स, अन्तो बाहिरको सिया ।
दण्डं नून गहेत्त्वान, काके सोणे निवारयेति ॥

तस्मा दब्बजातिकेन भिक्खुना जीवमानसरीरं वा होतु

मतसरीरं वा यत्थ यत्थ असुभाकारो पज्जायति, तत्थ तत्थेव निमित्तं गहेत्वा कम्मट्ठानं अप्पनं पापेतब्बन्ति ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते विसुद्धिमग्गे

समाधिभावनाधिकारे

असुभकम्मट्ठाननिद्देशो नाम

छट्ठो परिच्छेदो ।

७. छअनुस्सतिनिद्देशो

१. बुद्धानुस्सतिकथा

१२३. असुभानन्तरं उद्दिट्ठासु पन दससु अनुस्सतीसु पुनप्पुनं उप्पज्जनतो सतियेव अनुस्सति, पवत्तितब्बट्ठानम्हियेव वा पवत्तत्ता सद्भापब्बजितस्स कुलपुत्तस्स अनुरूपा सतीतिपि अनुस्सति, बुद्धं आरब्ध उप्पन्ना अनुस्सति **बुद्धानुस्सति**, बुद्धगुणारम्मणाय सतिया एतमधिवचनं । धम्मं आरब्ध उप्पन्ना अनुस्सति **धम्मानुस्सति**, स्वाक्खाततादिधम्मगुणारम्मणाय सतिया एतमधिवचनं । सङ्घं आरब्ध उप्पन्ना अनुस्सति **सङ्घानुस्सति**, सुप्पटिपन्नतादिसङ्घगुणारम्मणाय सतिया एतमधिवचनं । सीलं आरब्ध उप्पन्ना अनुस्सति **सीलानुस्सति**, अखण्डतादिसीलगुणारम्मणाय सतिया एतमधिवचनं । चागं आरब्ध उप्पन्ना अनुस्सति **चागानुस्सति**, मुत्तचागतादिचागगुणारम्मणाय सतिया एतमधिवचनं । देवता आरब्ध उप्पन्ना अनुस्सति **देवतानुस्सति**, देवता सक्खिद्वाने ठपेत्वा अत्तनो सद्भादिगुणारम्मणाय सतिया एतमधिवचनं । मरणं आरब्ध उप्पन्ना अनुस्सति **मरणानुस्सति**, जीवितिन्द्रियुपच्छेदारम्मणाय सतिया एतमधिवचनं । केसादिभेदं रूपकायं गता, काये वा गताति कायगता, कायगता च सा सति चाति कायगतसतीति वत्तब्बे रस्सं अकत्वा **कायगतासतीति** वुत्ता, केसादिकायकोट्टासनिमित्तारम्मणाय सतिया एतमधिवचनं । आनापाने आरब्ध उप्पन्ना सति **आनापानस्सति**, अस्सासपस्सासनिमित्तारम्मणाय सतिया एतमधिवचनं । उपसमं आरब्ध उप्पन्ना अनुस्सति **उपसमानुस्सति**, सब्बदुक्खूपसमारम्मणाय सतिया एतमधिवचनं ।

१२४. इति इमासु दससु अनुस्सतीसु बुद्धानुस्सतिं ताव भावेतुकामेन अवेच्चप्पसादसमन्नागतेन योगिना पतिरूपसेनासने रहोगतेन पटिसल्लीनेन “इतिपि सो भगवा अरहं सम्मासम्बुद्धो विज्जाचरणसम्पन्नो सुगतो लोकविदू अनुत्तरो पुरिसदम्मसारथि सत्था देवमनुस्सानं बुद्धो भगवा”ति (अ० नि० ६.१०) एवं बुद्धस्स भगवतो गुणा अनुस्सरितब्बा ।

तत्रायं अनुस्सरणनयो — सो भगवा इतिपि अरहं, इतिपि सम्मासम्बुद्धो...पे०... इतिपि भगवाति अनुस्सरति । इमिना च इमिना च कारणेनाति वुत्तं होति ।

१२५. तत्थ आरकत्ता अरीनं अरानञ्च हतत्ता पच्चयादीनं अरहत्ता पापकरणे रहाभावाति इमेहि ताव कारणेहि सो भगवा अरहन्ति अनुस्सरति । आरका हि सो सब्बकिलेसेहि सुविदूरविदूरे ठितो मग्गेन सवासनानं किलेसानं विद्धंसितत्ताति आरकत्ता अरहं ।

सो ततो आरका नाम, यस्स येनासमङ्गिता ।
असमङ्गी च दोसेहि, नाथो तेनारहं मतोति ॥

१२६. ते चानेन किलेसारयो मग्गेन हताति अरीनं हतत्तापि अरहं ।

यस्मा रागादिसङ्घाता, सब्बेपि अरयो हता ।
पज्जासत्थेन नाथेन, तस्मापि अरहं मतोति ॥

१२७. यच्चेतं अविज्जाभवतण्हामयनाभि पुज्जादिअभिसङ्खारारं जरामरणेमि आसवसमुदयमयेन अक्खेन विज्झित्वा तिभवस्थे समायोजितं अनादिकालप्पवत्तं संसारचक्कं, तस्सानेन बोधिमण्डे वीरियपादेहि सीलपथवियं पतिट्ठाय सद्दाहत्थेन कम्मक्खयकरं जाणफरसुं गहेत्वा सब्बे अरा हताति अरानं हतत्तापि अरहं ।

१२८. अथ वा संसारचक्कन्ति अनमतगं संसारवट्टं वुच्चति । तस्स च अविज्जा नाभि, मूलत्ता । जरामरणं नेमि, परियोसानत्ता । सेसा दस धम्मा अरा, अविज्जामूलकत्ता जरामरणपरियन्तत्ता च, तत्थ दुक्खादीसु अज्जाणं अविज्जा । कामभवे च अविज्जा कामभवे सङ्खारानं पच्चयो होति, रूपभवे अविज्जा रूपभवे सङ्खारानं पच्चयो होति, अरूपभवे अविज्जा अरूपभवे सङ्खारानं पच्चयो होति । कामभवे सङ्खारा कामभवे पटिसन्धिविज्जाणस्स पच्चया होन्ति, एस नयो इतरेसु । कामभवे पटिसन्धिविज्जाणं कामभवे नामरूपस्स पच्चयो होति, तथा रूपभवे । अरूपभवे नामस्सेव पच्चयो होति । कामभवे नामरूपं कामभवे सळायतनस्स पच्चयो होति, रूपभवे नामरूपं रूपभवे तिण्णं आयतनानं पच्चयो होति, अरूपभवे नामं अरूपभवे एकस्स आयतनस्स पच्चयो होति । कामभवे सळायतनं कामभवे छब्बिधस्स फस्सस्स पच्चयो होति, रूपभवे तीणि आयतनानि रूपभवे तिण्णं फस्सानं पच्चया होन्ति, अरूपभवे एकं आयतनं अरूपभवे एकस्स फस्सस्स पच्चयो होति । कामभवे छ फस्सा कामभवे छन्नं वेदनानं पच्चया होन्ति, रूपभवे तयो फस्सा तत्थेव तिस्सन्नं, अरूपभवे एको तत्थेव एकस्सा वेदनाय पच्चयो होति । कामभवे छ वेदना कामभवे छन्नं तण्हाकायानं पच्चया होन्ति, रूपभवे तिस्सो तत्थेव तिण्णं, अरूपभवे एका वेदना अरूपभवे एकस्स तण्हाकायस्स पच्चयो होति । तत्थ तत्थ सा सा तण्हा तस्स तस्स उपादानस्स, उपादानादयो भवादीनं ।

कथं? इधेकच्चो कामे परिभुज्जिस्सामीति कामुपादानपच्चया कायेन दुच्चरितं चरति, वाचाय दुच्चरितं चरति, मनसा दुच्चरितं चरति, दुच्चरितपारिपूरिया अपाये उपपज्जति । तत्थस्स उपपत्तिहेतुभूतं कम्मं कम्मभवो, कम्मनिब्बत्ता खन्धा उपपत्तिभवो, खन्धानं निब्बत्ति जाति, परिपाको जरा, भेदो मरणं ।

अपरो सगगसम्पत्तिं अनुभविस्सामीति तथेव सुचरितं चरति, सुचरितपारिपूरिया सगगे उपपज्जति । तत्थस्स उपपत्तिहेतुभूतं कम्मं कम्मभवोति सो एव नयो ।

अपरो पन ब्रह्मलोकसम्पत्तिं अनुभविस्सामीति कामुपादानपच्चयाएव मेत्तं भावेति, करुणं, मुदितं, उपेक्खं भावेति, भावनापारिपूरिया ब्रह्मलोके निब्बत्ति । तत्थस्स निब्बत्तिहेतुभूतं कम्मं कम्मभवोति सो एव नयो ।

अपरो अरूपभवे सम्पत्तिं अनुभविस्सामीति तथेव आकासानज्जायतनादिसमापत्तियो भावेति, भावनापारिपूरिया तत्थ तत्थ निब्बत्ति । तत्थस्स निब्बत्तिहेतुभूतं कम्मं कम्मभवो, कम्मनिब्बत्ता खन्धा उपपत्तिभवो, खन्धानं निब्बत्ति जाति, परिपाको जरा, भेदो मरणन्ति । एस नयो सेसुपादानमूलिकासुपि योजनासु ।

एवं अयं अविज्जा हेतु, सङ्खारा हेतुसमुप्पन्ना, उभोपेते हेतुसमुप्पन्नाति पच्चयपरिगगहे पज्जा धम्मट्ठित्तिजाणं । अतीतम्पि अद्धानं अनागतम्पि अद्धानं अविज्जा हेतु, सङ्खारा हेतुसमुप्पन्ना, उभोपेते हेतुसमुप्पन्नाति पच्चयपरिगगहे पज्जा धम्मट्ठित्तिजाणन्ति एतेनेव नयेन सब्बपदानि वित्थारेतब्बानि ।

तत्थ अविज्जासङ्खारा एको सङ्खेपो, विज्जाणानामरूपसळायतनफस्सवेदना एको, तणहुपादानभवा एको, जातिजरामरणं एको । पुरिमसङ्खेपो चेत्थ अतीतो अद्धा, द्वे मज्झिमा पच्चुप्पन्नो, जातिजरामरणं अनागतो । अविज्जासङ्खारगगहणेन चेत्थ तणहुपादानभवा गहिताव होन्तीति इमे पज्ज धम्मा अतीते कम्मवट्ठं, विज्जाणादयो पज्ज एतरहि विपाकवट्ठं, तणहुपादानभवगगहणेन अविज्जासङ्खारा गहिताव होन्तीति इमे पज्ज धम्मा एतरहि कम्मवट्ठं, जातिजरामरणापदेसेन विज्जाणादीनं निद्दिट्ठत्ता इमे पज्ज धम्मा आयतिं विपाकवट्ठं । ते आकारतो वीसतिविधा होन्ति । सङ्खारविज्जाणानज्जेत्थ अन्तरा एको सन्धि, वेदनातणहानमन्तरा एको, भवजातीनमन्तरा एकोति, इति भगवा एतं चतुसङ्खेपं तियद्धं वीसताकारं तिसन्धिं पटिच्चसमुप्पादं सब्बाकारतो जानाति पस्सति अज्जाति पटिविज्जति । तं जातट्ठेन जाणं, पजाननट्ठेन पज्जा, तेन वुच्चति पच्चयपरिगगहे पज्जा धम्मट्ठित्तिजाणन्ति । इमिना धम्मट्ठित्तिजाणेन भगवा ते धम्मे यथाभूतं जत्वा तेसु निब्बिन्दन्तो विरज्जन्तो विमुच्चन्तो वुत्तप्पकारस्स इमस्स संसारचक्कस्स अरे हनि विहनि विद्धंसेसि । एवम्पि अरानं हतत्ता अरहं ।

अरा संसारचक्कस्स, हता जाणासिना यतो ।

लोकनाथेन तेनेस, अरहन्ति पवुच्चति ॥

१२९. अगगदक्खिण्येयत्ता च चीवरादिपच्चये अरहति पूजाविसेसज्ज । तेनेव च उप्पन्ने तथागते येकेचि महेसक्खा देवमनुस्सा, न ते अज्जत्थ पूजं करोन्ति । तथा हि ब्रह्मा सहम्पति सिनेरुमत्तेन रतनदामेन तथागतं पूजेसि । यथाबलज्ज अज्जे देवा मनुस्सा च बिम्बिसारकोसलराजादयो । परिनिब्बुतम्पि च भगवन्तं उद्दिस्स छन्नवुतिकोटिधनं विस्सज्जेत्वा असोकमहाराजा सकलजम्बुदीपे चतुरासीतिविहारसहस्सानि पतिट्ठापेसि । को पन वादो अज्जेसं पूजाविसेसानन्ति पच्चयादीनं अरहत्तापि अरहं ।

पूजाविसेसं सह पच्चयेहि,
यस्मा अयं अरहति लोकनाथो ।
अत्थानुरूपं अरहन्ति लोके,
तस्मा जिनो अरहति नाममेतं ॥

१३०. यथा च लोके येकेचि पण्डितमानिनो बाला असिलोकभयेन रहो पापं करोन्ति, एवमेस न कदाचि करोतीति पापकरणे रहाभावतोपि अरहं ।

यस्मा नत्थि रहो नाम, पापकम्मेसु तादिनो ।
रहाभावेन तेनेस, अरहं इति विस्सुतो ॥

एवं सब्बथापि —

आरकत्ता हतत्ता च, किलेसारीन सो मुनि ।
हतसंसारचक्कारो, पच्चयादीन चारहो ।
न रहो करोति पापानि, अरहं तेन वुच्चतीति ॥

१३१. सम्मा सामञ्च सब्बधम्मानं बुद्धत्ता पन सम्मासम्बुद्धो । तथाहि एस सब्बधम्मे सम्मा सामञ्च बुद्धो, अभिज्जेय्ये धम्मे अभिज्जेय्यतो बुद्धो, परिज्जेय्ये धम्मे परिज्जेय्यतो, पहातब्बे धम्मे पहातब्बतो, सच्छिकातब्बे धम्मे सच्छिकातब्बतो, भावेतब्बे धम्मे भावेतब्बतो । तेनेव चाह —

अभिज्जेय्यं अभिज्जातं, भावेतब्बञ्च भावितं ।
पहातब्बं पहीनं मे, तस्मा बुद्धोस्मि ब्राह्मणाति ॥ (म० नि० २.३९९; सु० नि० ५६३) ।

१३२. अपिच चक्खुं दुक्खसच्चं, तस्स मूलकारणभावेन समुट्ठापिका पुरिमतण्हा समुदयसच्चं, उभिन्नं अप्पवत्ति निरोधसच्चं, निरोधपजानना पटिपदा मग्गसच्चन्ति एवं एकेकपदुद्धारेनापि सब्बधम्मे सम्मा सामञ्च बुद्धो, एस नयो सोतघानजिक्काकायमनेसु । एतेनेव नयेन रूपादीनि छ आयतनानि, चक्खुविज्जाणादयो छविज्जाणकाया, चक्खुसम्फस्सादयो छ फस्सा, चक्खुसम्फस्सजादयो छ वेदना, रूपसज्जादयो छ सज्जा, रूपसज्चेतनादयो छ चेतना, रूपतण्हादयो छ तण्हाकाया, रूपवितक्कादयो छ वितक्का, रूपविचारादयो छ विचारा, रूपक्खन्धादयो पञ्चक्खन्धा, दस कसिणानि, दस अनुस्सतियो, उद्धुमातकसज्जादिवसेन दस सज्जा, केसादयो द्वत्तिंसाकारा, द्वादसायतनानि, अट्टारस धातुयो, कामभवादयो नव भवा, पठमादीनि चत्तारि झानानि, मेत्ताभावनादयो चतस्सो अप्पमज्जा, चतस्सो अरूपसमापत्तियो, पटिलोमतो जरामरणादीनि, अनुलोमतो अविज्जादीनि पटिच्चसमुप्पादङ्गानि च योजेतब्बानि ।

तत्रायं एकपदयोजना, जरामरणं दुक्खसच्चं, जाति समुदयसच्चं, उभिन्नम्पि निस्सरणं निरोधसच्चं, निरोधपजानना पटिपदा मग्गसच्चन्ति एवमेकेकपदुद्धारेन सब्बधम्मे सम्मा सामञ्च बुद्धो अनुबुद्धो पटिबुद्धो । तेन वुत्तं — “सम्मा सामञ्च सब्बधम्मानं बुद्धत्ता पन सम्मासम्बुद्धो”ति ।

१३३. विज्जाहि पन चरणेन च सम्पन्नत्ता विज्जाचरणसम्पन्नो । तत्थ विज्जाति तिस्सोपि विज्जा अट्ठपि विज्जा ।

तिस्सो विज्जा भयभेरवसुत्ते (म० नि० १.५२ आदयो) वुत्तनयेनेव वेदितब्बा, अट्ट अम्बट्टसुत्ते (दी० नि० १.२७८ आदयो) । तत्र हि विपस्सनाज्जाणेन मनोमयिद्धिया च सह छ अभिज्जा परिग्गहेत्वा अट्ट विज्जा वुत्ता । **चरणन्ति** सीलसंवरो, इन्द्रियेसु गुत्तद्वारता, भोजने मत्तञ्जुता, जागरियानुयोगो, सत्त सद्धम्मा, चत्तारि रूपावचरज्झानानीति इमे पन्नरस धम्मा वेदितब्बा । इमेयेव हि पन्नरस धम्मा यस्मा एतेहि चरति अरियसावको गच्छति अमतं दिसं, तस्मा चरणन्ति वुत्ता । यथाह — “इध, महानाम, अरियसावको सीलवा होती”ति (म० नि० २.२४) सब्बं मज्झिमपण्णासके वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । भगवा इमाहि विज्जाहि इमिना च चरणेन समन्नागतो । तेन वुच्चति विज्जाचरणसम्पन्नोति ।

तत्थ विज्जासम्पदा भगवतो सब्बञ्जुतं पूरेत्वा ठिता । चरणसम्पदा महाकारुणिकतं । सो सब्बञ्जुताय सब्बसत्तानं अत्थानत्थं जत्वा महाकारुणिकताय अनत्थं परिवज्जेत्वा अत्थे नियोजेति । यथा तं विज्जाचरणसम्पन्नो । तेनस्स सावका सुप्पटिपन्ना होन्ति, नो दुप्पटिपन्ना विज्जाचरणविपन्नानं सावका अत्तन्तपादयो विय ।

१३४. सोभनगमनत्ता, सुन्दरं ठानं गतत्ता, सम्मा गतत्ता, सम्मा च गदत्ता **सुगतो** । गमनम्पि हि गतन्ति वुच्चति । तज्ज भगवतो सोभनं परिसुद्धमनवज्जं । किं पन तन्ति? अरियमग्गो । तेन हेस गमनेन खेमं दिसं असज्जमानो गतोति **सोभनगमनत्ता सुगतो** । सुन्दरञ्चेस ठानं गतो अमतं निब्बानन्ति **सुन्दरं ठानं गतत्तापि सुगतो** । सम्मा च गतो तेन तेन मग्गेन पहीने किलेसे पुन अपच्चागच्छन्तो । वुत्तज्हेतं — “सोतापत्तिमग्गेन ये किलेसा पहीना, ते किलेसे न पुनेति न पच्चेति न पच्चागच्छतीति सुगतो...पे०... अरहत्तमग्गेन ये किलेसा पहीना, ते किलेसे न पुनेति न पच्चेति न पच्चागच्छतीति सुगतो”ति, सम्मा वा गतो दीपङ्करपादमूलतो पभुति याव बोधिमण्डा ताव समतिसपारमीपूरिकाय सम्मापटिपत्तिया सब्बलोकस्स हितसुखमेव करोन्तो सस्सतं, उच्छेदं, कामसुखं, अत्तकिलमथन्ति इमे च अन्ते अनुपगच्छन्तो गतोति **सम्मा गतत्तापि सुगतो** । सम्मा चेस गदति युत्तट्टाने युत्तमेव वाचं भासतीति **सम्मा गदत्तापि सुगतो** । तत्रिदं साधकसुत्तं “यं तथागतो वाचं जानाति अभूतं अतच्छं अनत्थसज्झितं, सा च परेसं अप्पिया अमनापा, न तं तथागतो वाचं भासति । यम्पि तथागतो वाचं जानाति भूतं तच्छं अनत्थसज्झितं, सा च परेसं अप्पिया अमनापा, तम्पि तथागतो वाचं न भासति । यज्ज खो तथागतो वाचं जानाति भूतं तच्छं अत्थसज्झितं, सा च परेसं अप्पिया अमनापा, तत्र कालञ्जू तथागतो होति तस्सा वाचाय वेय्याकरणाय । यं तथागतो वाचं जानाति अभूतं अतच्छं अनत्थसज्झितं, सा च परेसं पिया मनापा, न तं तथागतो वाचं भासति । यम्पि तथागतो वाचं जानाति भूतं तच्छं अनत्थसज्झितं, सा च परेसं पिया मनापा, तम्पि तथागतो वाचं न भासति । यज्ज खो तथागतो वाचं जानाति भूतं तच्छं अत्थसज्झितं, सा च परेसं पिया मनापा, तत्र कालञ्जू तथागतो होति तस्सा वाचाय वेय्याकरणाय”ति (म० नि० २.८६) । एवं **सम्मा गदत्तापि सुगतो**ति वेदितब्बो ।

१३५. सब्बथापि विदितलोकत्ता पन **लोकविदू** । सो हि भगवा सभावतो समुदयतो निरोधतो निरोधूपायतोति सब्बथा लोकं अवेदि अज्जासि पटिविज्झि । यथाह — “यत्थ खो, आवुसो, न जायति न जीयति न मीयति न चवति न उपपज्जति, नाहं तं गमनेन लोकस्स अन्तं जातेय्यं दट्ठेय्यं पत्तेय्यन्ति वदामि, न चाहं, आवुसो, अपत्त्वाव लोकस्स अन्तं दुक्खस्स अन्तकिरियं वदामि । अपि चाहं, आवुसो, इमस्मिञ्जेव ब्याममत्ते कळेवरे ससज्झिम्हि समनके लोकञ्च पज्जपेमि लोकसमुदयञ्च लोकनिरोधञ्च लोकनिरोधगामिनिञ्च पटिपदं ।

गमनेन न पत्तब्बो, लोकस्सन्तो कुदाचनं ।

न च अपत्त्वा लोकन्तं, दुक्खा अत्थि पमोचनं ॥

तस्मा हवे लोकविदू सुमेधो,

लोकन्तगू वूसितब्रह्मचरियो ।
 लोकस्स अन्तं समितावि जत्वा,
 नासीसति लोकमिमं परञ्चाति ॥ (सं० नि० १.१०७; अ० नि० ४.४५) ।

१३६. अपिच तयो लोका सङ्खारलोको सत्तलोको ओकासलोकोति । तत्थ एको लोको सब्बे सत्ता आहारट्टितिकाति (पटि० म० १.११२) आगतट्टाने सङ्खारलोको वेदितब्बो । सस्सतो लोकोति वा असस्सतो लोकोति वाति (दी० नि० १.४२१) आगतट्टाने सत्तलोको ।

यावता चन्दिमसूरिया परिहरन्ति, दिसा भन्ति विरोचमाना ।
 ताव सहस्सधा लोको, एत्थ ते वत्तती वसोति ॥ (म० नि० १.५०३) —

आगतट्टाने ओकासलोको । तम्पि भगवा सब्बथा अवेदि । तथा हिस्स “एको लोको सब्बे सत्ता आहारट्टितिका । द्वे लोका नामञ्च रूपञ्च । तयो लोका तिस्सो वेदना । चत्तारो लोका चत्तारो आहारा । पञ्च लोका पञ्चुपादानक्खन्धा । छ लोका छ अज्झत्तिकानि आयतनानि । सत्त लोका सत्त विज्जाणट्टितियो । अट्ठ लोका अट्ठ लोकधम्मा । नव लोका नव सत्तावासा । दस लोका दसायतनानि । द्वादस लोका द्वादसायतनानि । अट्ठारस लोका अट्ठारस धातुयो”ति (पटि० म० १.११२) अयं सङ्खारलोकोपि सब्बथा विदितो ।

यस्मा पनेस सब्बेसम्पि सत्तानं आसयं जानाति, अनुसयं जानाति, चरितं जानाति, अधिमुत्तिं जानाति, अप्परजक्खे महारजक्खे, तिक्खिन्द्रिये मुदिन्द्रिये, स्वाकारे द्वाकारे, सुविज्जापये दुविज्जापये, भब्बे अभब्बे सत्ते जानाति । तस्मास्स सत्तलोकोपि सब्बथा विदितो ।

१३७. यथा च सत्तलोको, एवं ओकासलोकोपि । तथा हेस एकं चक्कवाळं आयामतो च वित्थारतो च योजनानं द्वादससतसहस्सानि चतुत्तिससतानि च पञ्चासञ्च योजनानि । परिक्खेपतो पन —

सब्बं सतसहस्सानि, छत्तिसपरिमण्डलं ।
 दस चेव सहस्सानि, अट्ठुट्ठानि सतानि च ॥

तत्थ —

दुवे सतसहस्सानि, चत्तारि नहुतानि च ।
 एत्तकं बहलत्तेन, सङ्खातायं वसुन्धरा ॥

तस्सायेव सन्धारकं —

चत्तारि सतसहस्सानि, अट्ठेव नहुतानि च ।
 एत्तकं बहलत्तेन, जलं वाते पतिट्ठितं ॥

तस्सापि सन्धारको —

नव सतसहस्सानि, मालुतो नभमुग्गतो ।
सट्ठिज्जेव सहस्सानि, एसा लोकस्स सण्ठिति ॥

एवं सण्ठिते चेत्थ योजनानं —

चतुरासीति सहस्सानि, अज्झोगाळ्हो महण्णवे ।
अच्चुग्गतो तावदेव, सिनेरु पब्बतुत्तमो ॥

ततो उपडुपड्ढेन, पमाणेन यथाक्कमं ।
अज्झोगाळ्हुग्गता दिब्बा, नानारतनचित्तिता ॥

युगन्धरो ईसधरो, करवीको सुदस्सनो ।
नेमिन्धरो विनतको, अस्सकण्णो गिरि ब्रहा ॥

एते सत्त महासेला, सिनेरुस्स समन्ततो ।
महाराजानमावासा, देवयक्खनिसेविता ॥

योजनानं सतानुच्चो, हिमवा पञ्च पब्बतो ।
योजनानं सहस्सानि, तीणि आयतवित्थतो ॥

चतुरासीतिसहस्सेहि, कूटेहि पटिमण्डितो ।
तिपञ्चयोजनक्खन्ध-परिक्खेपा नगव्हाया ॥

पञ्जासयोजनक्खन्ध-साखायामा समन्ततो ।
सतयोजनवित्थिण्णा, तावदेव च उग्गता ।
जम्बू यस्सानुभावेन, जम्बुदीपो पकासितो ॥

यज्जेतं जम्बुया पमाणं, एतदेव असुरानं चित्रपाटलिया, गरुळानं सिम्बलिरुक्खस्स, अपरगोयाने कदम्बस्स,
उत्तरकुरुसु कप्परुक्खस्स, पुब्बविदेहे सिरीसस्स, तावतिंसेसु पारिच्छत्तकस्साति । तेनाहु पोराणा —

“पाटली सिम्बली जम्बू, देवानं पारिच्छत्तको ।
कदम्बो कप्परुक्खो च, सिरीसेन भवति सत्तमन्ति ॥

“द्वेअसीति सहस्सानि, अज्झोगाळ्हो महण्णवे ।
अच्चुग्गतो तावदेव, चक्कवाळसिलुच्चयो ।
परिक्खपित्वा तं सब्बं, लोकधातुमयं ठितो”ति ॥

तत्थ चन्दमण्डलं एकूनपञ्जासयोजनं । सूरियमण्डलं पञ्जासयोजनं । तावतिसभवनं दससहस्सयोजनं । तथा

असुरभवनं अवीचिमहानिरयो जम्बुदीपो च । अपरगोयानं सत्तसहस्सयोजनं । तथा पुब्बविदेहं । उत्तरकुरु अट्टसहस्सयोजनं । एकमेको चेत्थ महादीपो पञ्चसतपञ्चसतपरित्तदीपपरिवारो । तं सब्बम्पि एकं चक्कवाळं एका लोकधातु । तदन्तरेसु लोकन्तरिकनिरया ।

एवं अनन्तानि चक्कवाळानि अनन्ता लोकधातुयो भगवा अनन्तेन बुद्धजाणेन अवेदि अज्जासि पटिविज्झि । एवमस्स ओकासलोकोपि सब्बथा विदितो । एवम्पि **सब्बथा विदितलोकत्ता लोकविदू** ।

१३८. अत्तना पन गुणेहि विसिद्धतरस्स कस्सचि अभावतो नत्थि एतस्स उत्तरोति **अनुत्तरो** । तथा हेस सीलगुणेनापि सब्बं लोकमभिभवति, समाधिपज्जाविमुत्तिविमुत्तिजाणदस्सनगुणेनापि । सीलगुणेनापि असमो असमसमो अप्पटिमो अप्पटिभागो अप्पटिपुगलो...पे०... विमुत्तिजाणदस्सनगुणेनापि । यथाह — “न खो पनाहं समनुपस्सामि सदेवके लोके समारके...पे०... सदेवमनुस्साय पजाय अत्तना सीलसम्पन्नतर”न्ति वित्थारो । एवं अगगपसादसुत्तादीनि (अ० नि० ४.३४; इतिवु० ९०) “न मे आचरियो अत्थी”तिआदिका (म० नि० १.२८५; महाव० ११) गाथायो च वित्थारेतब्बा ।

१३९. पुरिसदम्मे सारेतीति **पुरिसदम्मसारथि** । दमेति विनेतीति वुत्तं होति । तत्थ **पुरिसदम्मा**ति अदन्ता दमेतुं युत्ता तिरच्छानपुरिसापि मनुस्सपुरिसापि अमनुस्सपुरिसापि । तथा हि भगवता तिरच्छानपुरिसापि अपलालो नागराजा, चूळोदरो, महोदरो, अगिसिखो, धूमसिखो, अरवाळो नागराजा, धनपालको हत्थीति एवमादयो दमिता निब्बिसा कता सरणेषु च सीलेसु च पतिट्ठापिता, मनुस्सपुरिसापि सच्चकनिगण्ठपुत्तअम्बट्टमाणवपोक्खरसाति सोणदन्तकूटदन्तादयो, अमनुस्सपुरिसापि आळवकसूचिलोमखरलोमयक्खसक्कदेवराजादयो दमिता विनीता विचित्रेहि विनयनूपायेहि । “अहं खो, केसि, पुरिसदम्मे सण्हेनपि विनेमि, फरुसेनपि विनेमि, सण्हफरुसेनपि विनेमी”ति (अ० नि० ४.११) इदञ्चेत्थ सुत्तं वित्थारेतब्बं ।

अपिच भगवा विसुद्धसीलादीनं पठमज्झानादीनि सोतापन्नादीनञ्च उत्तरि मग्गपटिपदं आचिक्खन्तो दन्तेपि दमेतियेव ।

अथ वा अनुत्तरो पुरिसदम्मसारथीति एकमेविदं अत्थपदं । भगवा हि तथा पुरिसदम्मे सारेति, यथा एकपल्लङ्केनेव निसिन्ना अट्ट दिसा असज्जमाना धावन्ति । तस्मा **अनुत्तरो पुरिसदम्मसारथी**ति वुच्चति । “हत्थिदमकेन, भिक्खवे, हत्थिदम्मो सारितो एकंयेव दिसं धावती”ति इदञ्चेत्थ सुत्तं (म० नि० ३.३१२) वित्थारेतब्बं ।

१४०. दिट्ठधम्मिकसम्परायिकपरमत्थेहि यथारहं अनुसासतीति **सत्था** । अपिच सत्था वियाति **सत्था**, भगवा सत्थवाहो । यथा सत्थवाहो सत्थे कन्तारं तारेति चोरकन्तारं तारेति वाळकन्तारं तारेति दुब्भिक्खकन्तारं तारेति निरुदककन्तारं तारेति उत्तारेति नित्तारेति पतारेति खेमन्तभूमिं सम्पापेति, एवमेव भगवा सत्था सत्थवाहो सत्ते कन्तारं तारेति, जातिकन्तारं तारेतीतिआदिना निद्वेसनयेनपेत्थ अत्थो वेदितब्बो । **देवमनुस्सानन्ति** देवानञ्च मनुस्सानञ्च । उक्कट्टपरिच्छेदवसेन, भब्बपुगलपरिच्छेदवसेन चेतं वुत्तं । भगवा पन तिरच्छानगतानम्पि अनुसासनिप्पदानेन सत्थायेव । तेपि हि भगवतो धम्मस्सवनेन उपनिस्सयसम्पत्तिं पत्वा तां एव उपनिस्सयसम्पत्तिया दुतिये वा ततिये वा अत्तभावे मग्गफलभागिनो होन्ति । मण्डूकदेवपुत्तादयो चेत्थ निदस्सनं ।

भगवति किर गगगाय पोक्खरणिा तीरे चम्पानगरवासीनं धम्मं देसियमाने एको मण्डूको भगवतो सरे निमित्तं

अगगहेसि, तं एको वच्छपालको दण्डं ओलुब्ध तिद्वन्तो सीसे सन्निरुम्भित्वा अट्टासि । सो तावदेव कालङ्कत्वा तावतिसंभवने द्वादसयोजनिके कनकविमाने निब्बत्ति । सुत्तप्पबुद्धो विय च तत्थ अच्छरासङ्घपरिवृतं अत्तानं दिस्वा “अरे अहम्पि नाम इध निब्बत्तो, किं नु खो कम्ममकासि”न्ति आवज्जेन्तो न अज्जं किञ्चि अदस अज्जत्र भगवतो सरे निमित्तग्गाहा । सो तावदेव सह विमानेन आगन्त्वा भगवतो पादे सिरसा वन्दि । भगवा जानन्तोव पुच्छि —

“को मे वन्दति पादानि, इद्धिया यससा जलं ।
अभिवक्कन्तेन वण्णेन, सब्बा ओभासयं दिसा”ति ॥

मण्डूकोहं पुरे आसिं, उदके वारिगोचरो ।
तव धम्मं सुणन्तस्स, अवधि वच्छपालकोति ॥

भगवा तस्स धम्मं देसेसि । चतुरासीतिया पाणसहस्सानं धम्माभिसमयो अहोसि । देवपुत्तोपि सोतापत्तिफले पतिट्ठाय सितं कत्वा पक्कमीति ।

१४१. यं पन किञ्चि अत्थि जेय्यं नाम, सब्बस्सेव बुद्धत्ता विमोक्खन्तिकज्जाणवसेन बुद्धो । यस्मा वा चत्तारि सच्चानि अत्तनापि बुज्झि, अज्जेपि सत्ते बोधेसि, तस्मा एवमादीहिपि कारणेहि बुद्धो । इमस्स च पनत्थस्स विज्जापनत्थं “बुज्झिता सच्चानीति बुद्धो । बोधेता पजायाति बुद्धो”ति एवं पवत्तो सब्बोपि निद्वेसनयो (महानि० १९२) पटिसम्भिदानयो (पटि० म० १.१६२) वा वित्थारेतब्बो ।

१४२. भगवाति इदं पनस्स गुणविसिद्धसब्बसत्तुत्तमगरुगारवाधिवचनं । तेनाहु पोराणा —

“भगवाति वचनं सेट्ठं, भगवाति वचनमुत्तमं ।
गरुगारवयुत्तो सो, भगवा तेन वुच्चती”ति ॥

चतुब्बिधं वा नामं आवत्थिकं लिङ्गिकं नेमित्तिकं अधिच्चसमुप्पन्नन्ति । अधिच्चसमुप्पन्नं नाम लोकीयवोहारेण यदिच्छकन्ति वुत्तं होति । तत्थ वच्छो दम्भो बलीबद्धोति एवमादि आवत्थिकं । दण्डी छत्ती सिखी करीति एवमादि लिङ्गिकं । तेविज्जो छळभिज्जोति एवमादि नेमित्तिकं । सिरिवट्टको धनवट्टकोति एवमादि वचनत्थं अनपेक्खित्वा पवत्तं अधिच्चसमुप्पन्नं । इदं पन भगवाति नामं नेमित्तिकं, न महामायाय, न सुद्धोदनमहाराजेन, न असीतिया जातिसहस्सेहि कतं, न सक्कसन्तुसितादीहि देवताविसेसेहि । वुत्तम्पि चेतं धम्मसेनापतिना “भगवाति नेतं नामं मातरा कतं...पे०... विमोक्खन्तिकमेतं बुद्धानं भगवन्तानं बोधिया मूले सह सब्बज्जुतज्जाणस्स पटिलाभा सच्छिका पज्जन्ति यदिदं भगवा”ति (महानि० ८४) ।

१४३. यंगुणनेमित्तिकज्जेतं नामं, तेसं गुणानं पकासनत्थं इमं गाथं वदन्ति —

“भगी भजी भागि विभत्तवा इति,
अकासि भगन्ति गरूति भाग्यवा ।
बहूहि जायेहि सुभावितत्तनो,
भवन्तगो सो भगवाति वुच्चती”ति ॥ —

निद्वेसे (महानि० ८४) वृत्तनयेनेव चेत्य तेसं तेसं पदानं अत्थो दट्टब्बो ।

१४४. अयं पन अपरो नयो ।

भाग्यवा भग्गवा युत्तो, भगेहि च विभत्तवा ।

भत्तवा वन्तगमनो, भवेसु भग्गवा ततोति ॥

तत्थ वण्णागमो वण्णविपरिययोतिआदिकं निरुत्तिलक्खणं गहेत्वा सद्धनयेन वा पिसोदरादिपक्खेपलक्खणं गहेत्वा यस्मा लोकियलोकुत्तरसुखाभिनिब्बत्तकं दानसीलादिपारप्पत्तं भाग्यमस्स अत्थि, तस्मा भाग्यवाति वत्तब्बे भग्गवाति वुच्चतीति जातब्बं ।

यस्मा पन

अहिरिकानोत्तप्पकोधूपनाहमक्खपळासइस्सामच्छरियमायासाठेय्यथम्भसारम्भमानातिमानमदपमादतण्हाअविज्जा-
तिविधाकुसलमूलदुच्चरितसंकिलेसमलविसमसज्जावितक्कपपञ्चचतुब्बिधविपरियेस-
आसवगन्थओघयोगअगतितण्हुप्पादुपादानपञ्चचेतोखीलविनिबन्धनीवरणाभिनन्दना-
छविवादमूलतण्हाकायसत्तानुसयअट्टमिच्छत्तनवतण्हामूलकदसाकुसलकम्मपथद्वासट्ठिदिट्ठिगत-
अट्टसततण्हाविचरितप्पभेदसब्बदरथपरिळाहकिलेससतसहस्सानि, सङ्खेपतो वा पञ्च
किलेसखन्धअभिसङ्खारदेवपुत्तमच्चुमारे अभज्जि । तस्मा भग्गत्ता एतेसं परिस्सयानं भग्गवाति वत्तब्बे भग्गवाति वुच्चति ।
आह चेत्य —

“भग्गरागो भग्गदोसो, भग्गमोहो अनासवो ।

भग्गास्स पापका धम्मा, भग्गवा तेन वुच्चती”ति ॥

भाग्यवताय चस्स सतपुज्जलक्खणधरस्स रूपकायसम्पत्ति दीपिता होति । भग्गदोसताय धम्मकायसम्पत्ति । तथा लोकियसरिक्खकानं बहुमतभावो, गहट्टपब्बजितेहि अभिगमनीयता, अभिगतानञ्च नेसं कायचित्तदुक्खापनयने पटिबलभावो, आमिसदानधम्मदानेहि उपकारिता, लोकियलोकुत्तरसुखेहि च संयोजनसमत्थता दीपिता होति ।

यस्मा च लोके इस्सरियधम्मयससिरिकामपयत्तेसु छसु धम्मेसु भगसद्वो पवत्तति, परमञ्चस्स सकचित्ते इस्सरियं, अणिमालङ्घिमादिकं वा लोकियसम्मतं सब्बाकारपरिपूरं अत्थि । तथा लोकोत्तरो धम्मो । लोकत्तयव्यापको यथाभुच्चगुणाधिगतो अतिविय परिसुद्धो यसो । रूपकायदस्सनव्यावटजननयनप्पसादजननसमत्था सब्बाकारपरिपूरा सब्बङ्गपच्चङ्गसिरी । यं यं एतेन इच्छितं पत्थितं अत्तहितं परहितं वा, तस्स तस्स तथेव अभिनिष्फन्नत्ता इच्छितत्थनिब्बत्तिसज्जितो कामो । सब्बलोकगरुभावप्पत्तिहेतुभूतो सम्मावायामसङ्खातो पयत्तो च अत्थि । तस्मा इमेहि भगेहि युत्तत्तापि भगा अस्स सन्तीति इमिना अत्थेन भग्गवाति वुच्चति ।

यस्मा पन कुसलादीहि भेदेहि सब्बधम्मे, खन्धायतनधातुसच्चइन्द्रियपटिच्चसमुप्पादादीहि वा कुसलादिधम्मे, पीळनसङ्खतसन्तापविपरिणामट्टेन वा दुक्खं अरियसच्चं, आयूहननिदानसंयोगपलिबोधट्टेन समुदयं, निस्सरणविवेकासङ्खतअमतट्टेन निरोधं, निरय्यानिकहेतुदस्सनाधिपतेय्यट्टेन मगं विभत्तवा, विभजित्वा विवरित्वा

देसितवाति वुत्तं होति । तस्मा विभत्तवाति वत्तब्बे भगवाति वुच्चति ।

यस्मा च एस दिब्बब्रह्मअरियविहारे कायचित्तउपधिविवेके सुज्जतप्पणिहितानिमित्तविमोक्खे अज्जे च लोकियलोकुत्तरे उत्तरिमनुस्सधम्मो भजि सेवि बहुलं अकासि, तस्मा भत्तवाति वत्तब्बे भगवाति वुच्चति ।

यस्मा पन तीसु भवेसु तण्हासङ्घातं गमनं अनेन वन्तं, तस्मा भवेसु वन्तगमनोति वत्तब्बे भवसदतो भकारं गमनसदतो गकारं वन्तसदतो वकारञ्च दीघं कत्वा आदाय भगवाति वुच्चति यथा लोके मेहनस्स खस्स मालाति वत्तब्बे मेखलाति ।

१४५. तस्सेवं इमिना च इमिना च कारणेन सो भगवा अरहं...पे०... इमिना च इमिना च कारणेन भगवाति बुद्धगुणे अनुस्सरतो नेव तस्मिं समये रागपरियुद्धितं चित्तं होति, न दोसपरियुद्धितं, न मोहपरियुद्धितं चित्तं होति । उजुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति तथागतमारब्भ (अ० नि० ६.१०) । इच्चस्स एवं रागादिपरियुद्धानाभावेन विक्खम्भितनीवरणस्स कम्मद्धानाभिमुखताय उजुगतचित्तस्स बुद्धगुणपोणा वितक्कविचारा पवत्तन्ति । बुद्धगुणे अनुवितक्कयतो अनुविचारयतो पीति उप्पज्जति । पीतिमनस्स पीतिपदद्धानाय पस्सद्दिया कायचित्तदरथा पटिप्पस्सम्भन्ति । पस्सद्दरथस्स कायिकम्पि चेतसिकम्पि सुखं उप्पज्जति । सुखिनो बुद्धगुणारम्भणं हुत्वा चित्तं समाधियतीति अनुक्कमेन एकक्खणे ज्ञानङ्गानि उप्पज्जन्ति । बुद्धगुणानं पन गम्भीरताय नानप्पकारगुणानुस्सरणाधिमुत्तताय वा अप्पनं अप्पत्वा उपचारप्पत्तमेव ज्ञानं होति । तदेतं बुद्धगुणानुस्सरणवसेन उप्पन्नत्ता बुद्धानुस्सतिच्चेव सङ्गं गच्छति ।

इमञ्च पन बुद्धानुस्सतिं अनुयुत्तो भिक्खु सत्थरि सगारवो होति सप्पतिस्सो, सद्भावेपुल्लं सतिवेपुल्लं पज्जावेपुल्लं पुज्जवेपुल्लञ्च अधिगच्छति, पीतिपामोज्जबहुलो होति, भयभेरवसहो दुक्खाधिवासनसमत्थो, सत्थारा संवाससज्जं पटिलभति । बुद्धगुणानुस्सतिया अज्झावुत्थञ्चस्स सरीरम्पि चेतियघरमिव पूजारहं होति । बुद्धभूमियं चित्तं नमति । वीतिक्कमित्तवत्थुसमायोगे चस्स सम्मुखा सत्थारं पस्सतो विय हिरोत्तप्पं पच्चुपट्ठाति । उत्तरि अप्पटिविज्झन्तो पन सुगतिपरायनो होति ।

तस्मा हवे अप्पमादं, कयिराथ सुमेधसो ।

एवं महानुभावाय, बुद्धानुस्सतिया सदाति ॥

इदं ताव बुद्धानुस्सतियं वित्थारकथामुखं ।

२. धम्मानुस्सतिकथा

१४६. धम्मानुस्सतिं भावेतुकामेनापि रहोगतेन पटिसल्लीनेन “स्वाक्खातो भगवता धम्मो सन्दिद्धिको अकालिको एहिपस्सिको ओपनेय्यिको पच्चत्तं वेदितब्बो विज्जूही”ति (अ० नि० ६.१०) एवं परियत्तिधम्मस्स चेव नवविधस्स च लोकुत्तरधम्मस्स गुणा अनुस्सरितब्बा ।

१४७. स्वाक्खातोति इमस्मिं हि पदे परियत्तिधम्मोपि सङ्गहं गच्छति, इतरेसु लोकुत्तरधम्मोव । तत्थ परियत्तिधम्मो ताव स्वाक्खातो आदिमज्झपरियोसानकल्याणत्ता सात्थसव्यञ्जनकेवलपरिपुण्णपरिसुद्धब्रह्मचरियप्पकासनत्ता च । यज्झि भगवा एकगाथम्पि देसेति, सा समन्तभदक्ता धम्मस्स पठमपादेन आदिकल्याणा, दुतियततियपादेहि मज्झेकल्याणा, पच्छिमपादेन परियोसानकल्याणा । एकानुसन्धिकं सुत्तं निदानेन आदिकल्याणं, निगमनेन परियोसानकल्याणं, सेसेन

मज्झेकल्याणं । नानानुसन्धिकं सुत्तं पठमानुसन्धिना आदिकल्याणं, पच्छिमेन परियोसानकल्याणं, सेसेहि मज्झेकल्याणं । अपिच सनिदानसउप्पत्तिकत्ता आदिकल्याणं, वेनेय्यानं अनुरूपतो अत्थस्स अविपरीतताय च हेतुदाहरणयुत्ततो च मज्झेकल्याणं, सोतूतं सद्धापटिलाभजननेन निगमनेन च परियोसानकल्याणं ।

सकलोपि सासनधम्मो अत्तनो अत्थभूतेन सीलेन आदिकल्याणो, समथविपस्सनामग्गफलेहि मज्झेकल्याणो, निब्बानेन परियोसानकल्याणो । सीलसमाधीहि वा आदिकल्याणो, विपस्सनामग्गेहि मज्झेकल्याणो, फलनिब्बानेहि परियोसानकल्याणो । बुद्धसुबोधिताय वा आदिकल्याणो, धम्मसुधम्मताय मज्झेकल्याणो, सङ्गसुपटिप्पत्तिया परियोसानकल्याणो । तं सुत्वा तथत्थाय पटिपन्नेन अधिगन्तव्वाय अभिसम्बोधिया वा आदिकल्याणो, पच्चेकबोधिया मज्झेकल्याणो, सावकबोधिया परियोसानकल्याणो ।

सुय्यमानो चेस नीवरणविक्खम्भनतो सवनेनपि कल्याणमेव आवहतीति आदिकल्याणो, पटिपज्जियमानो समथविपस्सनासुखावहनतो पटिपत्तियापि कल्याणं आवहतीति मज्झेकल्याणो, तथापटिपन्नो च पटिपत्तिफले निड्डिते तादिभावावहनतो पटिपत्तिफलेनपि कल्याणं आवहतीति परियोसानकल्याणोति एवं आदिमज्झपरियोसानकल्याणत्ता स्वाक्खातो ।

यं पनेस भगवा धम्मं देसेन्तो सासनब्रह्मचरियं मग्गब्रह्मचरियञ्च पकासेति नानानयेहि दीपेति, तं यथानुरूपं अत्थसम्पत्तिया सात्थं, ब्यञ्जनसम्पत्तिया सव्यञ्जनं । सङ्कासनपकासनविवरणविभजनउत्तानीकरणपज्जत्तिअत्थपदसमायोगतो सात्थं, अक्खरपदव्यञ्जनाकारनिरुत्तिनिद्वेससम्पत्तिया सव्यञ्जनं । अत्थगम्भीरतापटिवेधगम्भीरताहि सात्थं, धम्मगम्भीरतादेसनागम्भीरताहि सव्यञ्जनं । अत्थपटिभानपटिसम्भिदाविसयतो सात्थं, धम्मनिरुत्तिपटिसम्भिदाविसयतो सव्यञ्जनं । पण्डितवेदनीयतो परिकखकजनप्पसादकन्ति सात्थं, सद्धेय्यतो लोकियजनप्पसादकन्ति सव्यञ्जनं । गम्भीराधिप्पायतो सात्थं, उत्तानपदतो सव्यञ्जनं । उपनेतव्वस्स अभावतो सकलपरिपुण्णभावेन केवलपरिपुण्णं । अपनेतव्वस्स अभावतो निद्वेसभावेन परिसुद्धं ।

अपिच पटिपत्तिया अधिगमव्यत्तितो सात्थं, परियत्तिया आगमव्यत्तितो सव्यञ्जनं, सीलादिपञ्चधम्मवन्धयुत्ततो केवलपरिपुण्णं, निरुपक्किलेसतो नित्तरणत्थाय पवत्तितो लोकामिसनिरपेक्खतो च परिसुद्धन्ति एवं सात्थसव्यञ्जनकेवलपरिपुण्णपरिसुद्धब्रह्मचरियप्पकासनतो स्वाक्खातो ।

अत्थविपल्लासाभावतो वा सुद्धु अक्खातोति स्वाक्खातो । यथा हि अज्जतित्थियानं धम्मस्स अत्थो विपल्लासमापज्जति, अन्तरायिकाति वुत्तधम्मानं अन्तरायिकत्ताभावतो, निव्यानिकाति वुत्तधम्मानं निव्यानिकत्ताभावतो । तेन ते दुरक्खातधम्मायेव होन्ति, न तथा भगवतो धम्मस्स अत्थो विपल्लासमापज्जति । इमे धम्मा अन्तरायिका, इमे धम्मा निव्यानिकाति एवं वुत्तधम्मानं तथाभावानतिक्कमनतोति । एवं ताव परियत्तिधम्मो स्वाक्खातो ।

लोकुत्तरधम्मो पन निब्बानानुरूपाय पटिपत्तिया पटिपदानुरूपस्स च निब्बानस्स अक्खातत्ता स्वाक्खातो । यथाह — “सुपज्जत्ता खो पन तेन भगवता सावकानं निब्बानगामिनी पटिपदा संसन्दति निब्बानञ्च पटिपदा च । सेय्यथापि नाम गङ्गोदकं यमुनोदकेन संसन्दति समेति, एवमेव सुपज्जत्ता (दी० नि० २.२९६) तेन भगवता सावकानं निब्बानगामिनी पटिपदा संसन्दति निब्बानञ्च पटिपदा चा”ति । अरियमग्गो चेत्थ अन्तद्वयं अनुपगम्म मज्झिमा पटिपदाभूतोव “मज्झिमा

पटिपदा’ति अक्खातत्ता स्वाक्खातो । सामञ्जफलानि पटिपस्सद्धकिलेसानेव “पटिपस्सद्धकिलेसानी”ति अक्खातत्ता स्वाक्खातानि । निब्बानं सस्सतामतताणलेणादिसभावमेव सस्सतादिसभाववसेन अक्खातत्ता स्वाक्खातन्ति एवं लोकुत्तरधम्मोपि स्वाक्खातो ।

१४८. सन्दिट्टिकोति एत्थ पन अरियमग्गो ताव अत्तनो सन्ताने रागादीनं अभावं करोन्तेन अरियपुग्गलेन सामं दट्ठब्बोति सन्दिट्टिको । यथाह —“रत्तो खो, ब्राह्मण, रागेन अभिभूतो परियादिण्णचित्तो अत्तब्बाबाधायपि चेतेति, परब्बाबाधायपि चेतेति, उभयब्बाबाधायपि चेतेति । चेतसिकं दुक्खं दोमनस्सं पटिसंवेदेति । रागे पहीने नेव अत्तब्बाबाधाय चेतेति, न परब्बाबाधाय चेतेति, न उभयब्बाबाधाय चेतेति, न चेतसिकं दुक्खं दोमनस्सं पटिसंवेदेति । एवम्पि खो, ब्राह्मण, सन्दिट्टिको धम्मो होती’ति(अ० नि० ३.५४) । अपिच नवविधोपि लोकुत्तरधम्मो येन येन अधिगतो होति, तेन तेन परसद्भाय गन्तब्बतं हित्वा पच्चवेक्खणजाणेन सयं दट्ठब्बोति सन्दिट्टिको । अथ वा पसत्था दिट्ठि सन्दिट्ठि, सन्दिट्ठिया जयतीति सन्दिट्टिको । तथा हेत्थ अरियमग्गो सम्पयुत्ताय, अरियफलं कारणभूताय, निब्बानं विसयिभूताय सन्दिट्ठिया किलेसे जयति । तस्मा यथा रथेन जयतीति रथिको, एवं नवविधोपि लोकुत्तरधम्मो सन्दिट्ठिया जयतीति सन्दिट्टिको ।

अथ वा दिट्ठन्ति दस्सनं वुच्चति । दिट्ठमेव सन्दिट्ठं, दस्सनन्ति अत्थो । सन्दिट्ठं अरहतीति सन्दिट्टिको । लोकुत्तरधम्मो हि भावनाभिसमयवसेन सच्छिकिरियाभिसमयवसेन च दिस्समानोयेव वट्ठभयं निवत्तेति । तस्मा यथा वत्थं अरहतीति वत्थिको, एवं सन्दिट्ठं अरहतीति सन्दिट्टिको ।

१४९. अत्तनो फलदानं सन्धाय नास्स कालोति अकालो । अकालोयेव **अकालिको** । न पञ्चाहसत्ताहादिभेदं कालं खेपेत्वा फलं देति, अत्तनो पन पवत्तिसमनन्तरमेव फलदोति वुत्तं होति । अथ वा अत्तनो फलदाने पकट्ठो कालो पत्तो अस्साति कालिको । को सो? लोकियो कुसलधम्मो । अयं पन समनन्तरफलत्ता न कालिकोति अकालिको । इदं मग्गमेव सन्धाय वुत्तं ।

१५०. “एहि पस्स इमं धम्म”न्ति एवं पवत्तं एहिपस्सविधिं अरहतीति **एहिपस्सिको** । कस्मा पनेस तं विधिं अरहतीति? विज्जमानत्ता परिसुद्धत्ता च । रिक्तमुट्ठियं हि हिरज्जं वा सुवण्णं वा अत्थीति वत्त्वापि “एहि पस्स इमं”न्ति न सक्का वत्तुं । कस्मा? अविज्जमानत्ता । विज्जमानम्पि च गूथं वा मुत्तं वा मनुज्जभावप्पकासनेन चित्तसम्पहंसनत्थं “एहि पस्स इमं”न्ति न सक्का वत्तुं । अपिच खो पन तिणेहि वा पण्णेहि वा पटिच्छादेतब्बमेव होति । कस्मा? अपरिसुद्धत्ता । अयं पन नवविधोपि लोकुत्तरधम्मो सभावतोव विज्जमानो विगतवलाहके आकासे सम्पुण्णचन्दमण्डलं विय पण्डुकम्बले निक्खित्तजातिमणि विय च परिसुद्धो । तस्मा विज्जमानत्ता परिसुद्धत्ता च एहिपस्सविधिं अरहतीति एहिपस्सिको ।

१५१. उपनेतब्बोति **ओपनेय्यिको** । अयं पनेत्थ विनिच्छयो, उपनयनं उपनयो, आदित्तं चेलं वा सीसं वा अज्झुपेक्खित्वापि भावनावसेन अत्तनो चित्ते उपनयनं अरहतीति ओपनयिको । ओपनयिकोव ओपनेय्यिको । इदं सङ्गते लोकुत्तरधम्मो युज्जति । असङ्गते पन अत्तनो चित्तेन उपनयनं अरहतीति ओपनेय्यिको । सच्छिकिरियावसेन अल्लीयनं अरहतीति अत्थो ।

अथ वा निब्बानं उपनेतीति अरियमग्गो उपनेय्यो । सच्छिकातब्बतं उपनेतब्बोति फलनिब्बानधम्मो उपनेय्यो । उपनेय्यो एव ओपनेय्यिको ।

१५२. पच्चत्तं वेदितब्बो विज्जूहीति सब्बेहिपि उग्घटितज्जूआदीहि विज्जूही अत्तनि अत्तनि वेदितब्बो “भावितो मे मग्गो, अधिगतं फलं, सच्छिकतो निरोधो”ति । न हि उपज्झायेन भावितेन मग्गेन सद्धिविहारिकस्स किलेसा पहीयन्ति, न सो तस्स फलसमापत्तिया फासुविहरति, न तेन सच्छिकतं निब्बानं सच्छिकरोति । तस्मा न एस परस्स सीसे आभरणं विय दट्ठब्बो, अत्तनो पन चित्तेयेव दट्ठब्बो, अनुभवितब्बो विज्जूहीति वुत्तं होति । बालानं पन अविस्सयो चेस ।

अपिच स्वाक्खातो अयं धम्मो । कस्मा? सन्दिट्ठिकत्ता । सन्दिट्ठिको, अकालिकत्ता । अकालिको, एहिपस्सिकत्ता । यो च एहिपस्सिको, सो नाम ओपनेय्यिको होतीति ।

१५३. तस्सेवं स्वाक्खाततादिभेदे धम्मगुणे अनुस्सरतो नेव तस्मिं समये रागपरियुट्ठितं चित्तं होति । न दोस...पे... न मोहपरियुट्ठितं चित्तं होति । उजुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति धम्मं आरब्भाति (अ० नि० ६.१०) पुरिमनयेनेव विक्खम्भितनीवरणस्स एकक्खणे ज्ञानङ्गानि उपपज्जन्ति । धम्मगुणानं पन गम्भीरताय नानप्पकारगुणानुस्सरणाधिमुत्तताय वा अप्पनं अप्पत्वा उपचारप्पत्तमेव ज्ञानं होति । तदेतं धम्मगुणानुस्सरणवसेन उपपन्नत्ता धम्मानुस्सतिच्चेव सङ्गं गच्छति ।

इमञ्च पन धम्मानुस्सतिं अनुयुत्तो भिक्खु एवं ओपनेय्यिकस्स धम्मस्स देसेतारं इमिनापङ्गेन समन्नागतं सत्थारं नेव अतीतंसे समनुपस्सामि, न पनेतरहि अज्जत्र तेन भगवताति एवं धम्मगुणदस्सनेनेव सत्थरि सगारवो होति सप्पतिस्सो । धम्मे गरुचित्तीकारो सद्धादिवेपुल्लं अधिगच्छति, पीतिपामोज्जबहुलो होति, भयभेरवसहो, दुक्खाधिवासनसमत्थो, धम्मेन संवाससज्जं पटिलभति, धम्मगुणानुस्सतिया अज्झावुत्थज्जस्स सरीरम्पि चेतियधरमिव पूजारहं होति, अनुत्तरधम्माधिगमाय चित्तं नमति, वीतिक्कमितब्बवत्थुसमायोगे चस्स धम्मसुधम्मतं समनुस्सरतो हिरोत्तपं पच्चुपट्ठाति । उत्तरि अप्पटिविज्झन्तो पन सुगतिपरायनो होति ।

तस्मा हवे अप्पमादं, कयिराथ सुमेधसो ।

एवं महानुभावाय, धम्मानुस्सतिया सदाति ॥

इदं धम्मानुस्सतियं वित्थारकथामुखं ।

३. सङ्गानुस्सतिकथा

१५४. सङ्गानुस्सतिं भावेतुकामेनापि रहोगतेन पटिसल्लीनेन “सुप्पटिपन्नो भगवतो सावकसङ्घो, उजुप्पटिपन्नो भगवतो सावकसङ्घो, जायप्पटिपन्नो भगवतो सावकसङ्घो, सामीचिप्पटिपन्नो भगवतो सावकसङ्घो, यदिदं चत्तारि पुरिसयुगानि अट्ठ पुरिसपुग्गला, एस भगवतो सावकसङ्घो आहुनेय्यो, पाहुनेय्यो, दक्खिण्यो, अज्जलिकरणीयो, अनुत्तरं पुज्जक्खेत्तं लोकस्सा”ति (अ० नि० ६.१०) एवं अरियसङ्घगुणा अनुस्सरितब्बा ।

१५५. तत्थ **सुप्पटिपन्नो**ति सुट्ठ पटिपन्नो, सम्मापटिपदं अनिवत्तिपटिपदं अनुलोमपटिपदं अपच्चनीकपटिपदं धम्मानुधम्मपटिपदं पटिपन्नोति वुत्तं होति । भगवतो ओवादानुसासनिं सक्कच्चं सुणन्तीति सावका । सावकानं सङ्घो **सावकसङ्घो**, सीलदिट्ठिसामज्जताय सङ्घातभावमापन्नो सावकसमूहोति अत्थो । यस्मा पन सा सम्मापटिपदा उजु अवङ्का अकुटिला अजिम्हा, अरियो च जायोतिपि वुच्चति, अनुच्छविकत्ता च सामीचीतिपि सङ्गं गता । तस्मा तम्पटिपन्नो अरियसङ्घो **उजुप्पटिपन्नो जायप्पटिपन्नो सामीचिप्पटिपन्नो**तिपि वुत्तो ।

एत्थ च ये मग्गट्ठा, ते सम्मापटिपत्तिसमङ्गिताय सुप्पटिपन्ना । ये फलट्ठा, ते सम्मापटिपदाय अधिगन्तब्बस्स अधिगतत्ता अतीतं पटिपदं सन्धाय सुप्पटिपन्नाति वेदितब्बा ।

अपिच स्वाक्खाते धम्मविनये यथानुसिद्धं पटिपन्नत्तापि अपण्णकपटिपदं पटिपन्नत्तापि **सुप्पटिपन्नो** ।

मज्झिमाय पटिपदाय अन्तद्वयमनुपगम्म पटिपन्नत्ता कायवचीमनोवङ्ककुटिलजिम्हदोसप्पहानाय पटिपन्नत्ता च उजुप्पटिपन्नत्ता च **उजुप्पटिपन्नो** ।

जायो वुच्चति निब्बानं । तदत्थाय पटिपन्नत्ता **जायप्पटिपन्नो** ।

यथा पटिपन्ना सामीचिप्पटिपन्नारहा होन्ति, तथा पटिपन्नत्ता **सामीचिप्पटिपन्नो** ।

१५६. यदिदन्ति यानि इमानि । **चत्तारि पुरिसयुगानीति** युगळवसेन पठममग्गट्ठो फलट्ठोति इदमेकं युगळन्ति एवं चत्तारि पुरिसयुगळानि होन्ति । **अट्ठ पुरिसपुग्गलाति** पुरिसपुग्गलवसेन एको पठममग्गट्ठो एको फलट्ठोति इमिना नयेन अट्ठेव पुरिसपुग्गला होन्ति । एत्थ च पुरिसोति वा पुग्गलोति वा एकत्थानि एतानि पदानि । वेनेय्यवसेन पनेतं वुत्तं । **एस भगवतो सावकसङ्घोति** यानिमानि युगवसेन चत्तारि पुरिसयुगानि, पाटिएक्कतो अट्ठ पुरिसपुग्गला, एस भगवतो सावकसङ्घो, आहुनेय्योतिआदीसु आनेत्वा हुनितब्बन्ति आहुनं, दूरतोपि आनेत्वा सीलवन्तेसु दातब्बन्ति अत्थो । चतुन्नं पच्चयानमेतमधिवचनं । तं आहुनं पटिग्गहेतुं युत्तो तस्स महप्फलकरणतोति **आहुनेय्यो** । अथ वा दूरतोपि आगन्त्वा सब्बसापतेय्यम्पि एत्थ हुनितब्बन्ति आहवनीयो । सक्कादीनम्पि वा आहवनं अरहतीति आहवनीयो । यो चायं ब्राह्मणानं आहवनीयो नाम अग्नि, यत्थ हुतं महप्फलन्ति तेसं लद्धि । सचे हुतस्स महप्फलताय आहवनीयो, सङ्घोव आहवनीयो । सङ्घे हुतज्झि महप्फलं होति । यथाह —

“यो च वस्ससतं जन्तु, अग्निं परिचरे वने ।

एकञ्च भावितत्तानं, मुहुत्तमपि पूजये ।

सायेव पूजना सेय्यो, यञ्चे वस्ससतं हुत”न्ति ॥ (ध० प० १०७) ।

तदेतं निकायन्तरे आहवनीयोति पदं इध आहुनेय्योति इमिना पदेन अत्थतो एकं । ब्यञ्जनतो पनेत्थ किञ्चिमत्तमेव नानं । इति **आहुनेय्यो** ।

पाहुनेय्योति एत्थ पन पाहुनं वुच्चति दिसाविदिसतो आगतानं पियमनापानं जातिमित्तानमत्थाय सक्कारेन पटियत्तं आगन्तुकदानं । तम्पि ठपेत्वा ते तथारूपे पाहुनके सङ्घस्सेव दातुं युत्तं, सङ्घोव तं पटिग्गहेतुं युत्तो । सङ्घसदिसो हि पाहुनको नत्थि । तथा हेस एकबुद्धन्तरे च दिस्सति, अब्बोकिण्णञ्च पियमनापत्तकरेहि धम्मोहि समन्नागतोति । एवं पाहुनमस्स दातुं युत्तं पाहुनञ्च पटिग्गहेतुं युत्तोति पाहुनेय्यो । येसं पन पाहवनीयोति पाळि, तेसं यस्मा सङ्घो पुब्बकारमरहति, तस्मा सब्बपठमं आनेत्वा एत्थ हुनितब्बन्ति पाहवनीयो । सब्बप्पकारेन वा आहवनमरहतीति पाहवनीयो । स्वायमिध तेनेव अत्थेन पाहुनेय्योति वुच्चति ।

दक्खिणाति पन परलोकं सद्वित्त्वा दातब्बदानं वुच्चति । तं दक्खिणं अरहति, दक्खिणाय वा हितो यस्मा नं महप्फलकरणताय विसोधेतीति **दक्खिणेय्यो** ।

उभो हत्थे सिरस्मिं पतिट्ठपेत्वा सब्बलोकेन कयिरमानं अज्जलिकम्मं अरहतीति **अज्जलिकरणीयो** ।

अनुत्तरं पुज्जक्खेत्तं लोकस्साति सब्बलोकस्स असदिसं पुज्जविरूहनट्ठानं । यथा हि रज्जो वा अमच्चस्स वा सालीनं वा यवानं वा विरूहनट्ठानं रज्जो सालिक्खेत्तं रज्जो यवक्खेत्तन्ति वुच्चति, एवं सङ्खो सब्बलोकस्स पुज्जानं विरूहनट्ठानं । सङ्खं निस्साय हि लोकस्स नानप्पकारहितसुखसंवत्तनिकानि पुज्जानि विरूहन्ति । तस्मा सङ्खो अनुत्तरं पुज्जक्खेत्तं लोकस्साति ।

१५७. एवं सुप्पटिपन्नतादिभेदे सङ्खगुणे अनुस्सरतो नेव तस्मिं समये रागपरियुट्ठितं चित्तं होति । न दोस...पे०... न मोहपरियुट्ठितं चित्तं होति । उजुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति सङ्खं आरब्भाति (अ० नि० ६.१०) पुरिमनयेनेव विक्खम्भितनीवरणस्स एकक्खणे ज्ञानङ्गानि उपपज्जन्ति । सङ्खगुणानं पन गम्भीरताय नानप्पकारगुणानुस्सरणाधिमुत्तताय वा अप्पनं अप्पत्वा उपचारप्पत्तमेव ज्ञानं होति । तदेतं सङ्खगुणानुस्सरणवसेन उपपन्नत्ता सङ्खानुस्सतिच्चेव सङ्खं गच्छति ।

इमच्च पन सङ्खानुस्सतिं अनुयुत्तो भिक्खु सङ्खे सगारवो होति सप्पतिस्सो । सद्भादिवेपुल्लं अधिगच्छति, पीतिपामोज्जबहुलो होति, भयभेरवसहो, दुक्खाधिवासनसमत्थो, सङ्खेन संवाससज्जं पटिलभति । सङ्खगुणानुस्सतिया अज्झावुत्थज्जस्स सरीरं सन्निपतितसङ्खमिव उपोसथागारं पूजारहं होति, सङ्खगुणाधिगमाय चित्तं नमति, वीतिक्कमितब्बवत्थुसमायोगे चस्स सम्मुखा सङ्खं पस्सतो विय हिरोत्तपं पच्चुपट्ठाति, उत्तरि अप्पटिविज्झन्तो पन सुगतिपरायनो होति ।

तस्मा हवे अप्पमादं, कयिराथ सुमेधसो ।

एवं महानुभावाय, सङ्खानुस्सतिया सदाति ॥

इदं सङ्खानुस्सतियं वित्थारकथामुखं ।

४. सीलानुस्सतिकथा

१५८. सीलानुस्सतिं भावेतुकामेन पन रहोगतेन पटिसल्लीनेन “अहो वत मे सीलानि अखण्डानि अच्छिद्धानि असबलानि अकम्मासानि भुजिस्सानि विज्जुप्पसत्थानि अपरामट्ठानि समाधिसंवत्तनिकानी”ति (अ० नि० ६.१०) एवं अखण्डतादिगुणवसेन अत्तनो सीलानि अनुस्सरितब्बानि । तानि च गहट्ठेन गहट्ठसीलानि, पब्बजितेन पब्बजितसीलानि ।

गहट्ठसीलानि वा होन्तु पब्बजितसीलानि वा, येसं आदिमिहि वा अन्ते वा एकम्पि न भिन्नं, तानि परियन्ते छिन्नसाटको विय न खण्डानीति **अखण्डानि** । येसं वेमज्जे एकम्पि न भिन्नं, तानि मज्जे विनिविद्धसाटको विय न छिद्धानीति **अच्छिद्धानि** । येसं पटिपाटिया द्वे वा तीणि वा न भिन्नानि, तानि पिट्ठिया वा कुच्छिया वा उट्ठितेन दीघवट्ठादिसण्ठानेन विसभागवण्णेन काळरत्तादीनं अज्जतरसरीरवण्णा गावी विय न सबलानीति **असबलानि** । यानि अन्तरन्तरा न भिन्नानि, तानि विसभागबिन्दुविचित्रा गावी विय न कम्मासानीति **अकम्मासानि** । अविसेसेन वा सब्बानिपि सत्तविधेन मेथुनसंयोगेन कोधुपनाहादीहि च पापधम्मेहि अनुपहतत्ता अखण्डानि अच्छिद्धानि असबलानि अकम्मासानि । तानियेव तण्हादासब्बतो मोचेत्वा भुजिस्सभावकरणेन **भुजिस्सानि** । बुद्धादीहि विज्जूहि पसत्थत्ता **विज्जुप्पसत्थानि** । तण्हादिट्ठीहि अपरामट्ठताय केनचि वा अयं ते सीलेसु दोसोति एवं परामट्ठं असक्कुण्येयताय **अपरामट्ठानि** । उपचारसमाधिं अप्पनासमाधिं वा, अथ वा पन मग्गसमाधिं फलसमाधिज्वापि संवत्तेतीति **समाधिसंवत्तनिकानि** ।

१५९. एवं अखण्डतादिगुणवसेन अत्तनो सीलानि अनुस्सरतो नेवस्स तस्मिं समये रागपरियुद्धितं चित्तं होति । न दोस...पे०... न मोहपरियुद्धितं चित्तं होति । उजुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति, सीलं आरब्भाति पुरिमनयेनेव विक्खम्भितनीवरणस्स एकक्खणे ज्ञानङ्गानि उप्पज्जन्ति । सीलगुणानं पन गम्भीरताय नानप्पकारगुणानुस्सरणाधिमुत्तताय वा अप्पनं अप्पत्वा उपचारप्पत्तमेव ज्ञानं होति । तदेतं सीलगुणानुस्सरणवसेन उप्पन्नत्ता सीलानुस्सतिच्चेव सङ्गं गच्छति ।

इमञ्च पन सीलानुस्सतिं अनुयुत्तो भिक्खु सिक्खाय सगारवो होति सभागवुत्ति, पटिसन्थारे अप्पमत्तो, अत्तानुवादादिभयविरहितो, अणुमत्तेसु वज्जेसु भयदस्सावी, सद्भादिवेपुल्लं अधिगच्छति, पीतिपामोज्जबहुलो होति । उत्तरि अप्पटिविज्झन्तो पन सुगतिपरायनो होति ।

तस्मा हवे अप्पमादं, कयिराथ सुमेधसो ।
एवं महानुभावाय, सीलानुस्सतिया सदाति ॥

इदं सीलानुस्सतियं वित्थारकथामुखं ।

५. चागानुस्सतिकथा

१६०. चागानुस्सतिं भावेतुकामेन पन पकतिया चागाधिमुत्तेन निच्चप्पवत्तदानसंविभागेन भवितब्बं । अथ वा पन भावनं आरभन्तेन इतो दानि पभुति सति पटिग्गाहके अन्तमसो एकालोपमत्तम्पि दानं अदत्त्वा न भुज्जिस्सामीति समादानं कत्त्वा तंदिवसं गुणविसिद्धेसु पटिग्गाहकेसु यथासत्ति यथाबलं दानं दत्त्वा तत्थ निमित्तं गणिहत्वा रहोगतेन पटिसल्लीनेन “लाभा वत मे सुलद्धं वत मे, योहं मच्छेरमलपरियुद्धिताय पजाय विगतमलमच्छेरेन चेतसा विहरामि मुत्तचागो पयतपाणि वोस्सग्गरतो याचयोगो दानसंविभागरतो”ति एवं विगतमलमच्छेरतादिगुणवसेन अत्तनो चागो अनुस्सरितब्बो ।

तत्थ लाभा वत मेति मय्हं वत लाभा, ये इमे “आयुं खो पन दत्त्वा आयुस्स भागी होति दिब्बस्स वा मानुसस्स वा” इति (अ० नि० ५.३७) च, “ददं पियो होति भजन्ति नं बहू” इति (अ० नि० ५.३४) च, “ददमानो पियो होति, सतं धम्मं अनुक्कमं” इति (अ० नि० ५.३५) च एवमादीहि नयेहि भगवता दायकस्स लाभा संवण्णिता, ते मय्हं अवस्सं भागिनोति अधिप्पायो । सुलद्धं वत मेति यं मया इदं सासनं मनुस्सत्तं वा लद्धं, तं सुलद्धं वत मे । कस्मा? योहं मच्छेरमलपरियुद्धिताय पजाय...पे०... दानसंविभागरतोति ।

तत्थ मच्छेरमलपरियुद्धितायाति मच्छेरमलेन अभिभूताय । पजायाति पजायनवसेन सत्ता वुच्चन्ति । तस्मा अत्तनो सम्पत्तीनं परसाधारणभावमसहनलक्खणेन चित्तस्स पभस्सरभावदूसकानं कण्हधम्मानं अज्जतरेन मच्छेरमलेन अभिभूतेसु सत्तेसूति अयमेत्थ अत्थो । विगतमलमच्छेरेनाति अज्जेसम्पि रागदोसादिमलानज्जेव मच्छेरस्स च विगतत्ता विगतमलमच्छेरेन । चेतसा विहरामीति यथावुत्तप्पकारचित्तो हुत्वा वसामीति अत्थो । सुत्तेसु पन महानामसक्कस्स सोतापन्नस्स सतो निस्सयविहारं पुच्छतो निस्सयविहारवसेन देसितत्ता अगारं अज्झावसामीति वुत्तं । तत्थ अभिभवित्वा वसामीति अत्थो ।

मुत्तचागोति विस्सट्ठचागो । पयतपाणीति परिसुद्धहत्थो । सक्कच्चं सहत्था देय्यधम्मं दातुं सदा धोतहत्थोयेवाति वुत्तं होति । वोस्सग्गरतोति वोस्सज्जनं वोस्सग्गो, परिच्चागोति अत्थो । तस्मिं वोस्सग्गे सतताभियोगवसेन रतोति वोस्सग्गरतो । याचयोगोति यं यं परे याचन्ति, तस्स तस्स दानतो याचनयोगोति अत्थो । याजयोगोतिपि पाठो ।

यजनसङ्घातेन याजेन युत्तोति अत्थो । दानसंविभागरतोति दाने च संविभागे च रतो । अहञ्चि दानञ्च देमि, अत्तना परिभुज्जितब्बतोपि च संविभागं करोमि, एत्थेव चस्मि उभये रतोति एवं अनुस्सरतीति अत्थो ।

१६१. तस्सेवं विगतमलमच्छेरतादिगुणवसेन अत्तनो चागं अनुस्सरतो नेव तस्मिं समये रागपरियुट्ठितं चित्तं होति । न दोस...पे०... न मोहपरियुट्ठितं चित्तं होति । उजुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति चागं आरब्भाति (अ० नि० ५.१०) पुरिमनयेनेव विक्खम्भितनीवरणस्स एकक्खणे ज्ञानङ्गानि उप्पज्जन्ति । चागगुणानं पन गम्भीरताय नानप्पकारचागगुणानुस्सरणाधिमुत्तताय वा अप्पनं अप्पत्वा उपचारप्पत्तमेव ज्ञानं होति । तदेतं चागगुणानुस्सरणवसेन उप्पन्नत्ता चागानुस्सतिच्चेव सङ्गं गच्छति ।

इमञ्च पन चागानुस्सतिं अनुयुत्तो भिक्खु भिय्योसो मत्ताय चागाधिमुत्तो होति, अलोभञ्जासयो, मेत्ताय अनुलोमकारी, विसारदो, पीतिपामोज्जबहुलो, उत्तरि अप्पटिविज्जन्तो पन सुगतिपरायनो होति ।

तस्मा हवे अप्पमादं, कयिराथ सुमेधसो ।
एवं महानुभावाय, चागानुस्सतिया सदाति ॥

इदं चागानुस्सतियं वित्थारकथामुखं ।

६. देवतानुस्सतिकथा

१६२. देवतानुस्सतिं भावेतुकामेन पन अरियमगगवसेन समुदागतेहि सद्भादीहि गुणेहि समन्नागतेन भवितब्बं । ततो रहोगतेन पटिसल्लीनेन “सन्ति देवा चातुमहाराजिका, सन्ति देवा तावतिंसा, यामा, तुसिता, निम्मानरतिनो, परनिम्मितवसवत्तिनो, सन्ति देवा ब्रह्मकायिका, सन्ति देवा ततुत्तरि, यथारूपाय सद्भाय समन्नागता ता देवता इतो चुता तत्थ उपपन्ना, मय्हम्पि तथारूपा सद्भा संविज्जति । यथारूपेन सीलेन । यथारूपेन सुतेन । यथारूपेन चागेन । यथारूपाय पज्जाय समन्नागता ता देवता इतो चुता तत्थ उपपन्ना, मय्हम्पि तथारूपा पज्जा संविज्जती”ति (अ० नि० ६.१०) एवं देवता सक्खिद्वाने ठपेत्वा अत्तनो सद्भादिगुणा अनुस्सरितब्बा ।

सुत्ते पन यस्मिं महानाम समये अरियसावको अत्तनो च तासञ्च देवतानं सद्भञ्च सीलञ्च सुतञ्च चागञ्च पज्जञ्च अनुस्सरति, नेवस्स तस्मिं समये रागपरियुट्ठितं चित्तं होतीति वुत्तं । किञ्चापि वुत्तं, अथ खो तं सक्खिद्वाने ठपेतब्बदेवतानं अत्तनो सद्भादीहि समानगुणदीपनत्थं वुत्तन्ति वेदितब्बं । अट्ठकथायञ्चि देवता सक्खिद्वाने ठपेत्वा अत्तनो गुणे अनुस्सरतीति दळ्हं कत्वा वुत्तं ।

१६३. तस्मा पुब्बभागे देवतानं गुणे अनुस्सरित्वा अपरभागे अत्तनो संविज्जमाने सद्भादिगुणे अनुस्सरतो चस्स नेव तस्मिं समये रागपरियुट्ठितं चित्तं होति । न दोस...पे०... न मोहपरियुट्ठितं चित्तं होति, उजुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति देवता आरब्भाति (अ० नि० ६.१०) पुरिमनयेनेव विक्खम्भितनीवरणस्स एकक्खणे ज्ञानङ्गानि उप्पज्जन्ति । सद्भादिगुणानं पन गम्भीरताय नानप्पकारगुणानुस्सरणाधिमुत्तताय वा अप्पनं अप्पत्वा उपचारप्पत्तमेव ज्ञानं होति । तदेतं देवतानं गुणसदिससद्भादिगुणानुस्सरणवसेन देवतानुस्सतिच्चेव सङ्गं गच्छति ।

इमञ्च पन देवतानुस्सतिं अनुयुत्तो भिक्खु देवतानं पियो होति मनापो, भिय्योसो मत्ताय सद्भादिवेपुल्लं अधिगच्छति,

पीतिपामोज्जबहुलो विहरति । उत्तरि अप्पटिविज्झन्तो पन सुगतिपरायनो होति ।

तस्मा हवे अप्पमादं, कयिराथ सुमेधसो ।

एवं महानुभावाय, देवतानुस्सतिया सदाति ॥

इदं देवतानुस्सतियं वित्थारकथामुखं ।

पकिण्णककथा

१६४. यं पन एतासं वित्थारदेसनायं “उजुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति तथागतं आरब्भा”ति आदीनि वत्वा “उजुगतचित्तो खो पन, महानाम, अरियसावको लभति अत्थवेदं, लभति धम्मवेदं, लभति धम्मूपसंहितं पामोज्जं, पमुदितस्स पीति जायती”ति (अ० नि० ६.१०) वुत्तं, तत्थ इतिपि सो भगवाति आदीनं अत्थं निस्साय उप्पन्नं तुट्ठिं सन्धाय लभति अत्थवेदं वुत्तं । पाळिं निस्साय उप्पन्नं तुट्ठिं सन्धाय लभति धम्मवेदं । उभयवसेन लभति धम्मूपसंहितं पामोज्जन्ति वुत्तन्ति वेदितब्बं ।

यच्च देवतानुस्सतियं देवता आरब्भाति वुत्तं, तं पुब्बभागे देवता आरब्भ पवत्तचित्तवसेन देवतागुणसदिसे वा देवताभावनिष्फादके गुणे आरब्भ पवत्तचित्तवसेन वुत्तन्ति वेदितब्बं ।

१६५. इमा पन छ अनुस्सतियो अरियसावकानञ्जेव इज्झन्ति । तेसं हि बुद्धधम्मसङ्घगुणा पाकटा होन्ति । ते च अखण्डतादिगुणेहि सीलेहि, विगतमलमच्छेरेन चागेन, महानुभावानं देवतानं गुणसदिसेहि सद्भादिगुणेहि समन्नागता । महानामसुत्ते (अ० नि० ६.१०) च सोतापन्नस्स निस्सयविहारं पुट्ठेन भगवता सोतापन्नस्स निस्सयविहारदस्सनत्थमेव एता वित्थारतो कथिता ।

गेधसुत्तेपि “इध, भिक्खवे, अरियसावको तथागतं अनुस्सरति, इतिपि सो भगवा...पे०... उजुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति निक्खन्तं मुत्तं वुट्ठितं गेधम्हा । गेधोति खो, भिक्खवे, पच्चन्नेतं कामगुणानमधिवचनं । इदम्पि खो, भिक्खवे, आरम्मणं करित्वा एवमिधेकच्चे सत्ता विसुज्झन्ती”ति (अ० नि० ६.२५) एवं अरियसावकस्स अनुस्सतिवसेन चित्तं विसोधेत्वा उत्तरि परमत्थविसुद्धिअधिगमत्थाय कथिता ।

आयस्मता महाकच्चानेन देसिते सम्बाधोकाससुत्तेपि “अच्छरियं, आवुसो, अब्भुतं, आवुसो, यावज्जिदं तेन भगवता जानता पस्सता अरहता सम्मासम्बुद्धेन सम्बाधे ओकासाधिगमो अनुबुद्धो सत्तानं विसुद्धिया...पे०... निब्बानस्स सच्छिकिरियाय यदिदं छ अनुस्सतिट्ठानानि । कतमानि छ? इधावुसो, अरियसावको तथागतं अनुस्सरति...पे०... एवमिधेकच्चे सत्ता विसुद्धिधम्मा भवन्ती”ति (अ० नि० ६.२६) एवं अरियसावकस्सेव परमत्थविसुद्धिधम्माय ओकासाधिगमवसेन कथिता ।

उपोसथसुत्तेपि “कथञ्च, विसाखे, अरियूपोसथो होति? उपक्किलिट्ठस्स, विसाखे, चित्तस्स उपक्कमेन परियोदपना होति । कथञ्च, विसाखे, उपक्किलिट्ठस्स चित्तस्स उपक्कमेन परियोदपना होति? इध, विसाखे, अरियसावको तथागतं अनुस्सरती”ति (अ० नि० ३.७१) एवं अरियसावकस्सेव उपोसथं उपवसतो चित्तविसोधनकम्मट्ठानवसेन उपोसथस्स महप्फलभावदस्सनत्थं कथिता ।

एकादसनिपातेपि “सद्धो खो, महानाम, आराधको होति, नो अस्सद्धो । आरद्धवीरियो, उपट्ठितसति, समाहितो, पज्जवा, महानाम, आराधको होति, नो दुप्पज्जो । इमेसु खो त्वं, महानाम, पज्जसु धम्मेषु पतिट्ठाय छ धम्मे उत्तरि भावेय्यासि । इध त्वं, महानाम, तथागतं अनुस्सरेय्यासि इतिपि सो भगवा”ति (अ० नि० ११.११) एवं अरियसावकस्सेव “तेसं नो, भन्ते, नानाविहारेन विहरतं केनस्स विहारेन विहरितब्ब”न्ति पुच्छतो विहारदस्सनत्थं कथिता ।

१६६. एवं सन्तेपि परिसुद्धसीलादिगुणसमन्नागतेन पृथुज्जनेनापि मनसि कातब्बा । अनुस्सववसेनापि हि बुद्धादीनं गुणे अनुस्सरतो चित्तं पसीदतियेव । यस्सानुभावेन नीवरणानि विक्खम्भेत्वा उळारपामोज्जो विपस्सनं आरभित्वा अरहत्तयेव सच्छिकरेय्य कटअन्धकारवासी फुस्सदेवत्थेरो विय ।

सो किरायस्मा मारेन निम्मितं बुद्धरूपं दिस्वा “अयं ताव सरागदोसमोहो एवं सोभति, कथं नु खो भगवा न सोभति, सो हि सब्बसो वीतरागदोसमोहो”ति बुद्धारम्मणं पीतिं पटिलभित्वा विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पापुणीति ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते विसुद्धिमग्गे

समाधिभावनाधिकारे

छअनुस्सतिनिद्देशो नाम

सत्तमो परिच्छेदो ।

८. अनुस्सतिकम्मट्टाननिद्देशो

मरणस्सतिकथा

१६७. इदानी इतो अनन्तराय मरणस्सतिया भावनानिद्देशो अनुप्पत्तो । तत्थ मरणन्ति एकभवपरियापन्नस्स जीवितिन्द्रियस्स उपच्छेदो । यं पनेतं अरहन्तानं वट्ठदुक्खसमुच्छेदसङ्घातं समुच्छेदमरणं, सङ्घारानं खणभङ्गसङ्घातं खणिकमरणं, रुक्खो मतो लोहं मतन्तिआदीसु सम्मुतिमरणञ्च, न तं इध अधिप्पेतं ।

यम्पि चेतं अधिप्पेतं, तं कालमरणं अकालमरणन्ति दुविधं होति । तत्थ कालमरणं पुज्जक्खयेन वा आयुक्खयेन वा उभयक्खयेन वा होति । अकालमरणं कम्मुपच्छेदककम्मवसेन ।

तत्थ यं विज्जमानायपि आयुसन्तानजनकपच्चयसम्पत्तिया केवलं पटिसन्धिजनकस्स कम्मस्स विपक्कविपाकत्ता मरणं होति, इदं पुज्जक्खयेन मरणं नाम । यं गतिकालाहारादिसम्पत्तिया अभावेन अज्जतनकालपुरिसानं विय वस्ससतमत्तपरिमाणस्स आयुनो खयवसेन मरणं होति, इदं आयुक्खयेन मरणं नाम । यं पन दूसीमारकलाबुराजादीनं विय तङ्गणज्जेव ठानाचावनसमत्थेन कम्मुना उपच्छिन्नसन्तानानं, पुरिमकम्मवसेन वा सत्थहरणादीहि उपक्कमेहि उपच्छिज्जमानसन्तानानं मरणं होति, इदं अकालमरणं नाम । तं सब्बम्पि वुत्तप्पकारेण जीवितिन्द्रियुपच्छेदेन सङ्गहितं । इति जीवितिन्द्रियुपच्छेदसङ्घातस्स मरणस्स सरणं मरणस्सति ।

१६८. तं भावेतुकामेन रहोगतेन पटिसल्लीनेन “मरणं भविस्सति, जीवितिन्द्रियं उपच्छिज्जिस्सती”ति वा, “मरणं मरण”न्ति वा योनिसो मनसिकारो पवत्तेतब्बो। अयोनिस्सो पवत्तयतो हि इट्ठजनमरणानुस्सरणे सोको उप्पज्जति विजातमातुया पियपुत्तमरणानुस्सरणे विय। अनिट्ठजनमरणानुस्सरणे पामोज्जं उप्पज्जति वेरीनं वेरिमरणानुस्सरणे विय। मज्झत्तजनमरणानुस्सरणे संवेगो न उप्पज्जति मतकळेवरदस्सने छवडाहकस्स विय। अत्तनो मरणानुस्सरणे सन्तासो उप्पज्जति उक्खित्तासिकं वधकं दिस्वा भीरुकजातिकस्स विय। तदेतं सब्बम्पि सतिसंवेगजाणविरहतो होति। तस्मा तत्थ हतमतसत्ते ओलोकेत्वा दिट्ठपुब्बसम्पत्तीनं सत्तानं मतानं मरणं आवज्जेत्वा सतिञ्च संवेगञ्च जाणञ्च योजेत्वा “मरणं भविस्सती”ति आदिना नयेन मनसिकारो पवत्तेतब्बो। एवं पवत्तेन्तो हि योनिसो पवत्तेति, उपायेन पवत्तेतीति अत्थो। एवं पवत्तयतोयेव हि एकच्चस्स नीवरणानि विक्खम्भन्ति, मरणारम्भणा सति सण्ठाति, उपचारप्पत्तमेव कम्मट्ठानं होति।

१६९. यस्स पन एत्तावता न होति, तेन वधकपच्चुपट्टानतो, सम्पत्तिविपत्तितो, उपसंहरणतो, कायबहुसाधारणतो, आयुदुब्बलतो, अनिमित्ततो, अद्धानपरिच्छेदतो, खणपरित्ततोति इमेहि अट्ठहाकारेहि मरणं अनुस्सरितब्बं।

तत्थ वधकपच्चुपट्टानतोति वधकस्स विय पच्चुपट्टानतो। यथा हि इमस्स सीसं छिन्दिस्सामीति असिं गहेत्वा गीवाय चारयमानो वधको पच्चुपट्टितोव होति, एवं मरणम्पि पच्चुपट्टितमेवाति अनुस्सरितब्बं। कस्मा? सह जातिया आगततो, जीवितहरणतो च। यथा हि अहिच्छत्तकमकुळं मत्थकेन पंसुं गहेत्वाव उगच्छति, एवं सत्ता जरामरणं गहेत्वाव निब्बत्तन्ति। तथा हि नेसं पटिसन्धिचित्तं उप्पादानन्तरमेव जरं पत्वा पब्बतसिखरतो पतितसिला विय भिज्जति सद्धिं सम्पयुत्तखन्धेहि। एवं खणिकमरणं ताव सह जातिया आगतं। जातस्स पन अवस्सं मरणतो इधाधिप्पेतमरणम्पि सह जातिया आगतं। तस्मा एस सत्तो जातकालतो पट्टाय यथा नाम उट्ठितो सूरियो अत्थाभिमुखो गच्छतेव, गतगतट्टानतो ईसकम्पि न निवत्तति। यथा वा नदी पब्बतेय्या सीघसोता हारहारिनी सन्दतेव वत्ततेव ईसकम्पि न निवत्तति, एवं ईसकम्पि अनिवत्तमानो मरणाभिमुखोव याति। तेन वुत्तं —

“यमेकरत्तिं पठमं, गब्भे वसति माणवो।

अब्भुट्ठितोव सो याति, स गच्छं न निवत्तती”ति॥ (जा० १.१५.३६३)।

एवं गच्छतो चस्स गिम्हाभित्तानं कुन्दीनं खयो विय, पातो आपोरसानुगतबन्धनानं दुमप्फलानं पतनं विय, मुग्गराभिताळितानं मत्तिकभाजनानं भेदो विय, सूरियरस्मिसम्फुट्टानं उस्सावबिन्दूनं विद्धंसनं विय च मरणमेव आसन्नं होति। तेनाह —

“अच्चयन्ति अहोरत्ता, जीवितमुपरुज्झति।

आयु खीयति मच्चानं, कुन्दीनं व ओदकं॥ (सं० नि० १.१४६)।

“फलानमिव पक्कानं, पातो पपततो भयं।

एवं जातान मच्चानं, निच्चं मरणतो भयं॥

“यथापि कुम्भकारस्स, कतं मत्तिकभाजनं।

खुदकञ्च महन्तञ्च, यं पक्कं यञ्च आमकं।

सब्बं भेदनपरियन्तं, एवं मच्चान जीवितं ॥ (सु० नि० ५८१-५८२) ।

“उस्सावोव तिणग्गम्हि, सूरियुग्गमनं पति ।

एवमायु मनुस्सानं, मा मं अम्म निवारया”ति ॥ (जा० १.११.७९) ।

एवं उक्खित्तासिको वधको विय सह जातिया आगतं पनेतं मरणं गोवाय असिं चारयमानो सो वधको विय जीवितं हरतियेव, न अहरित्वा निवत्तति । तस्मा सह जातिया आगततो, जीवितहरणतो च उक्खित्तासिको वधको विय मरणम्पि पच्चुपट्टितमेवाति एवं वधकपच्चुपट्टानतो मरणं अनुस्सरितब्बं ।

१७०. सम्पत्तिविपत्तितोति इध सम्पत्ति नाम तावदेव सोभति, याव नं विपत्ति नाभिभवति, न च सा सम्पत्ति नाम अत्थि, या विपत्तिं अतिक्कम्म तिट्ठेय्य । तथा हि —

“सकलं मेदिनिं भुत्वा, दत्त्वा कोटिसतं सुखी ।

अट्ठामलकमत्तस्स, अन्ते इस्सरतं गतो ॥

“तेनेव देहबन्धेन, पुञ्ञम्हि खयमागते ।

मरणाभिमुखो सोपि, असोको सोकमागतो”ति ॥

अपिच सब्बं आरोग्यं व्याधिपरियोसानं, सब्बं योब्बनं जरापरियोसानं, सब्बं जीवितं मरणपरियोसानं, सब्बोयेव लोकसन्निवासो जातिया अनुगतो, जराय अनुसटो, व्याधिना अभिभूतो, मरणेन अब्भाहतो । तेनाह —

“यथापि सेला विपुला, नभं आहच्च पब्बता ।

समन्ता अनुपरियेय्युं, निप्पोथेन्ता चतुद्दिसा ॥

“एवं जरा च मच्चु च, अधिवत्तन्ति पाणिने ।

खत्तिये ब्राह्मणे वेस्से, सुद्धे चण्डालपुक्कुसे ।

न किञ्चि परिवज्जेति, सब्बमेवाभिमदति ॥

“न तत्थ हत्थीनं भूमि, न रथानं न पत्तिया ।

न चापि मन्तयुद्धेन, सक्का जेतुं धनेन वा”ति ॥ (सं० नि० १.१३६) ।

एवं जीवितसम्पत्तिया मरणविपत्तिपरियोसानतं ववत्थपेन्तेन सम्पत्तिविपत्तितो मरणं अनुस्सरितब्बं ।

१७१. उपसंहरणतोति परेहि सद्धिं अत्तनो उपसंहरणतो । तत्थ सत्तहाकारेहि उपसंहरणतो मरणं अनुस्सरितब्बं, यसमहत्ततो, पुञ्ञमहत्ततो, थाममहत्ततो, इद्धिमहत्ततो, पञ्ञामहत्ततो, पच्चेकबुद्धतो, सम्मासम्बुद्धतोति । कथं? इदं मरणं नाम महायसानं महापरिवारानं सम्पन्नधनवाहनानं महासम्मत्तमन्धातुमहासुदस्सन दळ्ढनेमि निमिप्पभुतीनम्पि उपरि निरासङ्कमेव पतितं, किमङ्गं पन मय्हं उपरि न पतिस्सति?

महायसा राजवरा, महासम्मतादयो ।
तेपि मच्चुवसं पत्ता, मादिसेसु कथाव काति ॥

एवं ताव **यसमहत्ततो** अनुस्सरितब्बं ।

कथं पुज्जमहत्ततो?

जोतिको जटिलो उग्गो, मेण्डको अथ पुण्णको ।
एते चज्जे च ये लोके, महापुज्जाति विस्सुता ।
सब्बे मरणमापन्ना, मादिसेसु कथाव काति ॥

एवं **पुज्जमहत्ततो** अनुस्सरितब्बं ।

कथं थाममहत्ततो?

वासुदेवो बलदेवो, भीमसेनो युधिष्ठिलो ।
चानुरो यो महामल्लो, अन्तकस्स वसं गता ॥

एवं थामबलूपेता, इति लोकम्हि विस्सुता ।
एतेपि मरणं याता, मादिसेसु कथाव काति ॥

एवं **थाममहत्ततो** अनुस्सरितब्बं ।

कथं इद्धिमहत्ततो?

पादङ्गुलकमत्तेन, वेजयन्तमकम्पयि ।
यो नामिद्धिमतं सेट्ठो, दुतियो अग्गसावको ॥

सोपि मच्चुमुखं घोरं, मिगो सीहमुखं विय ।
पविट्ठो सह इद्धीहि, मादिसेसु कथाव काति ॥

एवं **इद्धिमहत्ततो** अनुस्सरितब्बं ।

कथं पज्जामहत्ततो?

लोकनाथं ठपेत्त्वान, ये चज्जे अत्थि पाणिनो ।
पज्जाय सारिपुत्तस्स, कलं नाग्घन्ति सोळसिं ॥

एवं नाम महापज्जो, पठमो अग्गसावको ।

मरणस्स वसं पत्तो, मादिसेसु कथाव काति ॥

एवं पञ्जामहत्ततो अनुस्सरितब्बं ।

कथं पच्चेकबुद्धतो? येपि ते अत्तनो जाणवीरियबलेन सब्बकिलेससत्तुनिम्मथनं कत्वा पच्चेकबोधिं पत्ता खग्गविसाणकप्पा सयम्भुनो, तेपि मरणतो न मुत्ता, कुतो पनाहं मुच्चिस्सामीति ।

तं तं निमित्तमागम्म, वीमंसन्ता महेसयो ।
सयम्भुज्जाणतेजेन, ये पत्ता आसवक्खयं ॥

एकचरियनिवासेन, खग्गसिङ्गसमूपमा ।
तेपि नातिगता मच्चुं, मादिसेसु कथाव काति ॥

एवं पच्चेकबुद्धतो अनुस्सरितब्बं ।

कथं सम्मासम्बुद्धतो? योपि सो भगवा असीति अनुब्यञ्जनपटिमण्डितद्वित्तिसमहापुरिसलक्खणविचित्ररूपकायो सब्बाकारपरिसुद्धसीलक्खन्धादिगुणरतनसमिद्धधम्मकायो यसमहत्तपुञ्जमहत्तथाममहत्तइद्धिमहत्तपञ्जामहत्तानं पारं गतो असमो असमसमो अप्पटिपुग्गलो अरहं सम्मासम्बुद्धो, सोपि सलिलवुट्ठिनिपातेन महाअग्गिक्खन्धो विय मरणवुट्ठिनिपातेन ठानसो वूपसन्तो ।

एवं महानुभावस्स, यं नामेतं महेसिनो ।
न भयेन न लज्जाय, मरणं वसमागतं ॥

निल्लज्जं वीतसारज्जं, सब्बसत्ताभिमद्दनं ।
तयिदं मादिसं सत्तं, कथं नाभिभविस्सतीति ॥

एवं सम्मासम्बुद्धतो अनुस्सरितब्बं ।

तस्सेवं यसमहत्ततादिसम्पन्नेहि परेहि सद्धिं मरणसामञ्जताय अत्तानं उपसंहरित्वा तेसं विय सत्तविसेसानं मय्हम्पि मरणं भविस्सतीति अनुस्सरतो उपचारप्पत्तं कम्मट्ठानं होतीति । एवं उपसंहरणतो मरणं अनुस्सरितब्बं ।

१७२. कायबहुसाधारणतोति अयं कायो बहुसाधारणो । असीतिया ताव किमिकुलानं साधारणो, तत्थ छविनिस्सिता पाणा छविं खादन्ति, चम्मनिस्सिता चम्मं खादन्ति, मंसनिस्सिता मंसं खादन्ति, न्हारुनिस्सिता न्हारुं खादन्ति, अट्ठिनिस्सिता अट्ठिं खादन्ति, मिज्जनिस्सिता मिज्जं खादन्ति । तत्थेव जायन्ति जीयन्ति मीयन्ति, उच्चारपस्सावं करोन्ति । कायोव नेसं सूतिधरज्जेव गिलानसाला च सुसानज्च वच्चकुटि च पस्सावदोणिका च । स्वायं तेसम्पि किमिकुलानं पकोपेन मरणं निगच्छतियेव । यथा च असीतिया किमिकुलानं, एवं अज्झत्तिकानंयेव अनेकसतानं रोगानं बाहिरानज्च अहिविच्छिकादीनं मरणस्स पच्चयानं साधारणो ।

यथा हि चतुमहापथे ठपिते लक्खम्हि सब्बदिसाहि आगता सरसत्तितोमरपासाणादयो निपतन्ति, एवं कायेपि सब्बुपहवा निपतन्ति । स्वायं तेसम्पि उपहवानं निपातेन मरणं निगच्छतियेव । तेनाह भगवा — “इध, भिक्खवे, भिक्खु दिवसे निक्खन्ते रत्तिया पटिहिताय इति पटिसञ्चिक्खति, बहुका खो मे पच्चया मरणस्स, अहि वा मं डंसेय्य, विच्छिको वा मं डंसेय्य, सतपदी वा मं डंसेय्य, तेन मे अस्स कालङ्किरिया, सो ममस्स अन्तरायो, उपक्खलित्वा वा पपतेय्यं, भत्तं वा मे भुत्तं व्यापज्जेय्य, पित्तं वा मे कुप्पेय्य, सेम्हं वा मे कुप्पेय्य, सत्थका वा मे वाता कुप्पेय्यं, तेन मे अस्स कालङ्किरिया, सो ममस्स अन्तरायो”ति । एवं (अ० नि० ६.२०) कायबहुसाधारणतो मरणं अनुस्सरितब्बं ।

१७३. आयुदुब्बलतोति आयु नामेतं अबलं दुब्बलं । तथा हि सत्तानं जीवितं अस्सासपस्सासूपनिबद्धञ्चेव इरियापथूपनिबद्धञ्च सीतुण्हूपनिबद्धञ्च महाभूतूपनिबद्धञ्च आहारूपनिबद्धञ्च । तदेतं अस्सासपस्सासानं समवुत्तितं लभमानमेव पवत्तति । बहि निक्खन्तनासिकवाते पन अन्तो अपविसन्ते, पविट्ठे वा अनिक्खमन्ते मतो नाम होति । चतुन्नं इरियापथानम्पि समवुत्तितं लभमानमेव पवत्तति । अज्जतरज्जतरस्स पन अधिमत्तताय आयुसङ्घारा उपच्छिज्जन्ति । सीतुण्हानम्पि समवुत्तितं लभमानमेव पवत्तति । अतिसीतेन पन अतिउण्हेन वा अभिभूतस्स विपज्जति । महाभूतानम्पि समवुत्तितं लभमानमेव पवत्तति । पथवीधातुया पन आपोधातुआदीनं वा अज्जतरज्जतरस्स पकोपेन बलसम्पन्नोपि पुग्गलो पत्थद्धकायो वा अतिसारादिवसेन किलिन्नपूतिकायो वा महाडाहपरेतो वा सम्भिज्जमानसन्धिबन्धनो वा हुत्वा जीवितक्खयं पापुणाति । कबळीकाराहारम्पि युत्तकाले लभन्तस्सेव जीवितं पवत्तति, आहारं अलभमानस्स पन परिक्खयं गच्छतीति । एवं आयुदुब्बलतो मरणं अनुस्सरितब्बं ।

१७४. अनिमित्ततोति अववत्थानतो, परिच्छेदाभावतोति अत्थो । सत्तानं हि —

जीवितं व्याधि कालो च, देहनिक्खेपनं गति ।
पज्जेते जीवलोकस्मिं, अनिमित्ता न नायरे ॥

तत्थ **जीवितं** ताव “एत्तकमेव जीवितब्बं, न इतो पर”न्ति ववत्थानाभावतो अनिमित्तं । कललकालेपि हि सत्ता मरन्ति, अब्बुदपेसिघनमासिकद्वेमासतेमासचतुमासपञ्चमासदसमासकालेपि । कुच्छितो निक्खन्तसमयेपि । ततो परं वस्ससतस्स अन्तोपि बहिपि मरन्तियेव । **व्याधिपि** “इमिनाव व्याधिना सत्ता मरन्ति, नाज्जेना”ति ववत्थानाभावतो अनिमित्तो । चक्खुरोगेनापि हि सत्ता मरन्ति, सोतरोगादीनं अज्जतरेनापि । **कालोपि** “इमस्मियेव काले मरितब्बं, नाज्जस्मि”न्ति एवं ववत्थानाभावतो अनिमित्तो । पुब्बण्हेपि हि सत्ता मरन्ति, मज्झन्हिकादीनं अज्जतरस्मिम्पि । **देहनिक्खेपनम्पि** “इधेव मीयमानानं देहेन पतितब्बं, नाज्जत्रा”ति एवं ववत्थानाभावतो अनिमित्तं । अन्तोगामे जातानं हि बहिगामेपि अत्तभावो पतति । बहिगामे जातानम्पि अन्तोगामे । तथा थलजानं वा जले, जलजानं वा थलेति अनेकप्पकारतो वित्थारेतब्बं । **गतिपि** “इतो चुतेन इध निब्बत्तितब्बं”न्ति एवं ववत्थानाभावतो अनिमित्ता । देवलोकतो हि चुता मनुस्सेसुपि निब्बत्तन्ति, मनुस्सलोकतो चुता देवलोकादीनम्पि यत्थ कत्थचि निब्बत्तन्तीति एवं यन्तयुत्तगोणो विय गतिपञ्चके लोको सम्परिवत्ततीति एवं अनिमित्ततो मरणं अनुस्सरितब्बं ।

१७५. अद्धानपरिच्छेदतोति मनुस्सानं जीवितस्स नाम एतरहि परित्तो अद्धान् । यो चिरं जीवति, सो वस्ससतं, अप्पं वा भिय्यो । तेनाह भगवा — “अप्पमिदं, भिक्खवे, मनुस्सानं आयु, गमनीयो सम्परायो, कत्तब्बं कुसलं, चरितब्बं ब्रह्मचरियं, नत्थि जातस्स अमरणं । यो, भिक्खवे, चिरं जीवति, सो वस्ससतं, अप्पं वा भिय्योति ।

अप्पमायुमनुस्सानं, हीळेय्य नं सुपोरिसो ।

चरेय्यादित्तसीसोव, नत्थि मच्चुस्स नागमोति ॥ (सं० नि० १.१४५) ।

अपरम्पि आह — “भूतपुब्बं, भिक्खवे, अरको नाम सत्था अहोसी”ति सब्बम्पि सत्तहि उपमाहि अलङ्कृतं सुतं वित्थारेतब्बं ।

अपरम्पि आह — “योचायं, भिक्खवे, भिक्खु एवं मरणस्सतिं भावेति, अहो वताहं रत्तिन्दिवं जीवेय्यं, भगवतो सासनं मनसिकरेय्यं, बहुं वत मे कतं अस्साति । योचायं, भिक्खवे, भिक्खु एवं मरणस्सतिं भावेति, अहो वताहं दिवसं जीवेय्यं, भगवतो सासनं मनसिकरेय्यं, बहुं वत मे कतं अस्साति । यो चायं, भिक्खवे, भिक्खु एवं मरणस्सतिं भावेति, अहो वताहं तदन्तरं जीवेय्यं, यदन्तरं एकं पिण्डपातं भुञ्जामि, भगवतो सासनं मनसिकरेय्यं, बहुं वत मे कतं अस्साति । यो चायं, भिक्खवे, भिक्खु एवं मरणस्सतिं भावेति, अहो वताहं तदन्तरं जीवेय्यं, यदन्तरं चत्तारो पञ्च आलोपे सङ्घादित्वा अज्झोहरामि, भगवतो सासनं मनसिकरेय्यं, बहुं वत मे कतं अस्साति । इमे वुच्चन्ति, भिक्खवे, भिक्खू पमत्ता विहरन्ति, दन्धं मरणस्सतिं भावेन्ति आसवानं खयाय । यो च ख्वायं, भिक्खवे, भिक्खु एवं मरणस्सतिं भावेति, अहो वताहं तदन्तरं जीवेय्यं, यदन्तरं एकं आलोपं सङ्घादित्वा अज्झोहरामि, भगवतो सासनं मनसिकरेय्यं, बहुं वत मे कतं अस्साति । यो चायं, भिक्खवे, भिक्खु एवं मरणस्सतिं भावेति, अहो वताहं तदन्तरं जीवेय्यं, यदन्तरं अस्ससित्वा वा पस्ससामि, पस्ससित्वा वा अस्ससामि, भगवतो सासनं मनसिकरेय्यं, बहुं वत मे कतं अस्साति । इमे वुच्चन्ति, भिक्खवे, भिक्खू अप्पमत्ता विहरन्ति, तिक्खं मरणस्सतिं भावेन्ति आसवानं खयाया”ति (अ० नि० ६.१९) । एवं चतुपञ्चालोपसङ्घादनमत्तं अविस्सासियो परित्तो जीवितस्स अद्धाति एवं अद्धानपरिच्छेदतो मरणं अनुस्सरितब्बं ।

१७६. खणपरित्ततोति परमत्थतो हि अतिपरित्तो सत्तानं जीवितक्खणो एकचित्तप्पवत्तिमत्तोयेव । यथा नाम रथचक्कं पवत्तमानम्पि एकेनेव नेमिप्पदेसेन पवत्तति, तिट्ठमानम्पि एकेनेव तिट्ठति, एवमेव एकचित्तक्खणिकं सत्तानं जीवितं । तस्मिं चित्ते निरुद्धमत्ते सत्तो निरुद्धोति वुच्चति । यथाह — “अतीते चित्तक्खणे जीवित्थ, न जीवति, न जीविस्सति । अनागते चित्तक्खणे न जीवित्थ, न जीवति, जीविस्सति । पच्चुप्पन्ने चित्तक्खणे न जीवित्थ, जीवति, न जीविस्सति ।

“जीवितं अत्तभावो च, सुखदुक्खा च केवला ।

एकचित्तसमायुत्ता, लहु सो वत्तते खणो ॥

“ये निरुद्धा मरन्तस्स, तिट्ठमानस्स वा इध ।

सब्बेपि सदिसा खन्धा, गता अप्पटिसन्धिका ॥

“अनिब्बत्तेन न जातो, पच्चुप्पन्नेन जीवति ।

चित्तभङ्गा मतो लोको, पञ्जत्ति परमत्थिया”ति ॥ (महानि० ३९) ।

एवं खणपरित्ततो मरणं अनुस्सरितब्बं ।

१७७. इति इमेसं अट्ठन्नं आकारानं अज्जतरज्जतरेन अनुस्सरतोपि पुनप्पुनं मनसिकारवसेन चित्तं आसेवनं लभति, मरणारम्भणा सति सन्तिट्ठति, नीवरणानि विक्खम्भन्ति, ज्ञानङ्गानि पातुभवन्ति । सभावधम्मत्ता पन संवेजनीयत्ता च

आरम्मणस्स अप्पनं अप्पत्वा उपचारप्पत्तमेव ज्ञानं होति । लोकुत्तरज्झानं पन दुतियचतुत्थानि च आरुप्पज्झानानि सभावधम्मेषि भावनाविसेसेन अप्पनं पापुणन्ति । विसुद्धिभावनानुक्कमवसेन हि लोकुत्तरं अप्पनं पापुणाति । आरम्मणातिक्कमभावनावसेन आरुप्पं । अप्पनापत्तस्सेव हि ज्ञानस्स आरम्मणसमतिक्कमनमत्तं तत्थ होति । इध पन तदुभयमि नत्थि । तस्मा उपचारप्पत्तमेव ज्ञानं होति । तदेतं मरणस्सतिबलेन उप्पन्नत्ता मरणस्सतिच्चेव सङ्खं गच्छति ।

इमञ्च पन मरणस्सति अनुयुत्तो भिक्खु सततं अप्पमत्तो होति, सब्बभवेसु अनभिरतिसज्जं पटिलभति, जीवितनिकन्तिं जहाति, पापगरही होति, असन्निधिबहुलो परिक्खारेसु विगतमलमच्छेरो, अनिच्चसज्जा चस्स परिचयं गच्छति, तदनुसारेनेव दुक्खसज्जा अनत्तसज्जा च उपट्ठाति । यथा अभावितमरणा सत्ता सहसा वाळमिगयक्खसप्पचोरवधकाभिभूता विय मरणसमये भयं सन्तासं सम्मोहं आपज्जन्ति, एवं अनापज्जित्वा अभयो असम्मूळ्हो कालं करोति । सचे दिट्ठेव धम्मे अमत्तं नाराधेति, कायस्स भेदा सुगतिपरायनो होति ।

तस्मा हवे अप्पमादं, कयिराथ सुमेधसो ।
एवं महानुभावाय, मरणस्सतिया सदाति ॥

इदं मरणस्सतियं वित्थारकथामुखं ।

कायगतासतिकथा

१७८. इदानीं यं तं अज्जत्र बुद्धुप्पादा अप्पवत्तपुब्बं सब्बतित्थियानं अविसयभूतं तेसु तेसु सुत्तन्तेसु “एकधम्मो, भिक्खवे, भावितो बहुलीकतो महतो संवेगाय संवत्तति । महतो अत्थाय संवत्तति । महतो योगक्खेमाय संवत्तति । महतो सतिसम्पजज्जाय संवत्तति । जाणदस्सनपटिलाभाय संवत्तति । दिट्ठधम्मसुखविहाराय संवत्तति । विज्जाविमुत्तिफलसच्छिकिरियाय संवत्तति । कतमो एकधम्मो? कायगता सति... (अ० नि० १.५६३ आदयो) । अमत्तं ते, भिक्खवे, परिभुज्जन्ति, ये कायगतासतिं परिभुज्जन्ति । अमत्तं ते, भिक्खवे, न परिभुज्जन्ति, ये कायगतासतिं न परिभुज्जन्ति । अमत्तं तेसं, भिक्खवे, परिभुत्तं... अपरिभुत्तं... परिहीनं... अपरिहीनं... विरद्धं... अविरद्धं, येसं कायगतासति आरद्धाति (अ० नि० १.६०३) एवं भगवता अनेकेहि आकारेहि पसंसित्वा “कथं भाविता, भिक्खवे, कायगतासति कथं बहुलीकता महप्फला होति महानिसंसा? इध, भिक्खवे, भिक्खु अरज्जगतो वा”तिआदिना (म० नि० ३.१५४) नयेन आनापानपब्बं, इरियापथपब्बं, चतुसम्पजज्जपब्बं, पटिक्कूलमनसिकारपब्बं, धातुमनसिकारपब्बं, नवसिवथिकपब्बानीति इमेसं चुट्ठसन्नं पब्बानं वसेन कायगतासतिकम्मट्ठानं निद्धिट्ठं, तस्स भावनानिद्वेसो अनुप्पत्तो ।

तत्थ यस्मा इरियापथपब्बं चतुसम्पजज्जपब्बं धातुमनसिकारपब्बन्ति इमानि तीणि विपस्सनावसेन वुत्तानि । नव सिवथिकपब्बानि विपस्सनाजाणेषुयेव आदीनवानुपस्सनावसेन वुत्तानि । यापि चेत्य उद्धुमातकादीसु समाधिभावना इज्जेय्य, सा असुभनिद्वेसे पकासितायेव । आनापानपब्बं पन पटिक्कूलमनसिकारपब्बञ्च इमानेवेत्थ द्वे समाधिवसेन वुत्तानि । तेसु आनापानपब्बं आनापानस्सतिवसेन विसुं कम्मट्ठानंयेव । यं पनेतं “पुन चपरं, भिक्खवे, भिक्खु इममेव कायं उद्धं पादतला अधो केसमत्थका तचपरियन्तं पूरं नानप्पकारस्स असुचिनो पच्चवेक्खति । अत्थि इमस्मिं काये केसा लोमा...पे०... मुत्त”न्ति (म० नि० ३.१५४) एवं मत्थलुङ्गं अट्ठिमिज्जेन सङ्गहेत्वा पटिक्कूलमनसिकारवसेन देसितं द्वत्तिसाकारकम्मट्ठानं, इदमिध कायगतासतीति अधिप्पेतं ।

१७९. तत्थायं पाळिवण्णनापुब्बङ्गमो भावनानिद्देसो । **इममेव कायन्ति** इमं चतुमहाभूतिकं पूतिकायं । **उद्धं पादतलाति** पादतलतो उपरि । **अधो केसमत्थकाति** केसग्गतो हेट्ठा । **तचपरियन्तन्ति** तिरियं तचपरिच्छिन्नं । **पूरं नानप्पकारस्स असुचिनो पच्चवेक्खतीति** नानप्पकारकेसादिसुचिभरितो अयं कायोति पस्सति । कथं? अत्थि इमस्मिं काये केसा...पे०... मुत्तन्ति ।

तत्थ अत्थीति संविज्जन्ति । **इमस्मिन्ति** ख्यायं उद्धं पादतला अधो केसमत्थका तचपरियन्तो पूरो नानप्पकारस्स असुचिनोति वुच्चति, तस्मिं । **कायेति** सरीरे । सरीरं हि असुचिसञ्चयतो कुच्छित्तानं केसादीनञ्चेव चक्खुरोगादीनञ्च रोगसत्तानं आयभूततो कायोति वुच्चति । **केसा लोमाति** एते केसादयो द्वत्तिसाकारा । तत्थ अत्थि इमस्मिं काये केसा, अत्थि इमस्मिं काये लोमाति एवं सम्बन्धो वेदितब्बो ।

इमस्मिं हि पादतला पट्टाय उपरि, केसमत्थका पट्टाय हेट्ठा, तचतो पट्टाय परितोति एतके ब्याममत्ते कळेवरे सब्बाकारेणपि विचिनन्तो न कोचि किञ्चि मुत्तं वा मणिं वा वेळुरियं वा अगरुं वा कुङ्कुमं वा कप्पूरं वा वासचुण्णादिं वा अणुमुत्तम्पि सुचिभावं पस्सति, अथ खो परमदुग्गन्धजेगुच्छं असिरिकदस्सनं नानप्पकारं केसलोमादिभेदं असुचियेव पस्सति । तेन वुत्तं “अत्थि इमस्मिं काये केसा लोमा...पे०... मुत्त”न्ति । अयमेत्थ पदसम्बन्धतो वण्णना ।

१८०. इमं पन कम्मट्ठानं भावेतुकामेन आदिकम्मिकेन कुलपुत्तेन वुत्तप्पकारं कल्याणमित्तं उपसङ्कमित्वा इदं कम्मट्ठानं गहेतब्बं । तेनापिस्स कम्मट्ठानं कथेन्तेन सत्तथा उग्गहकोसल्लं दसथा च मनसिकारकोसल्लं आचिक्खितब्बं । तत्थ वचसा मनसा वण्णतो सण्ठानतो दिसतो ओकासतो परिच्छेदतोति एवं सत्तथा उग्गहकोसल्लं आचिक्खितब्बं ।

इमस्मिं हि पटिक्कूलमनसिकारकम्मट्ठाने योपि तिपिटको होति, तेनापि मनसिकारकाले पठमं वाचाय सज्झायो कातब्बो । एकच्चस्स हि सज्झायं करोन्तस्सेव कम्मट्ठानं पाकटं होति मलयवासी महादेवत्थेरस्स सन्तिके उग्गहितकम्मट्ठानानं द्विन्नं थेरानं विय । थेरो किर तेहि कम्मट्ठानं याचितो चत्तारो मासे इमंयेव सज्झायं करोथाति द्वत्तिसाकारपाळिं अदासि । ते किञ्चापि नेसं द्वे तयो निकाया पगुणा, पदक्खिणग्गाहिताय पन चत्तारो मासे द्वत्तिसाकारं सज्झायन्ताव सोतापन्ना अहेसुं । तस्मा कम्मट्ठानं कथेन्तेन आचरियेन अन्तेवासिको वत्तब्बो “पठमं ताव वाचाय सज्झायं करोही”ति ।

करोन्तेन च **तचपञ्चकादीनि** परिच्छिन्दित्वा अनुलोमपटिलोमवसेन सज्झायो कातब्बो । केसा लोमा नखा दन्ता तचोति हि वत्वा पुन पटिलोमतो तचो दन्ता नखा लोमा केसाति वत्तब्बं ।

तदनन्तरं **वक्कपञ्चके** मंसं न्हारु अट्ठि अट्ठिमिज्जं वक्कन्ति वत्वा पुन पटिलोमतो वक्कं अट्ठिमिज्जं अट्ठि न्हारु मंसं, तचो दन्ता नखा लोमा केसाति वत्तब्बं ।

ततो **पप्फासपञ्चके** हृदयं यकनं किलोमकं पिहकं पप्फासन्ति वत्वा पुन पटिलोमतो पप्फासं पिहकं किलोमकं यकनं हृदयं, वक्कं अट्ठिमिज्जं अट्ठि न्हारु मंसं, तचो दन्ता नखा लोमा केसाति वत्तब्बं ।

ततो **मत्थलुङ्गपञ्चके** अन्तं अन्तगुणं उदरियं करीसं मत्थलुङ्गन्ति वत्वा पुन पटिलोमतो मत्थलुङ्गं करीसं उदरियं अन्तगुणं अन्तं, पप्फासं पिहकं किलोमकं यकनं हृदयं, वक्कं अट्ठिमिज्जं अट्ठि न्हारु मंसं, तचो दन्ता नखा लोमा केसाति

वत्तब्बं ।

ततो मेदछक्के पित्तं सेम्हं पुब्बो लोहितं सेदो मेदोति वत्त्वा पुन पटिलोमतो मेदो सेदो लोहितं पुब्बो सेम्हं पित्तं, मत्थलुङ्गं करीसं उदरियं अन्तगुणं अन्तं, पप्फासं पिहकं किलोमकं यकनं हदयं, वक्कं अट्टिमिज्जं अट्टि न्हारु मंसं, तचो दन्ता नखा लोमा केसाति वत्तब्बं ।

ततो मुत्तछक्के अस्सु वसा खेळो सिङ्गाणिका लसिका मुत्तन्ति वत्त्वा पुन पटिलोमतो मुत्तं लसिका सिङ्गाणिका खेळो वसा अस्सु, मेदो सेदो लोहितं पुब्बो सेम्हं पित्तं, मत्थलुङ्गं करीसं उदरियं अन्तगुणं अन्तं, पप्फासं पिहकं किलोमकं यकनं हदयं, वक्कं अट्टिमिज्जं अट्टि न्हारु मंसं, तचो दन्ता नखा लोमा केसाति वत्तब्बं ।

एवं कालसतं कालसहस्सं कालसतसहस्सम्पि वाचाय सज्झायो कातब्बो । वचसा सज्झायेन हि कम्मट्ठानतन्ति पगुणा होति, न इतो चितो च चित्तं विधावति । कोट्ठासा पाकटा होन्ति, हत्थसङ्खलिका विय वतिपादपन्ति विय च खायन्ति ।

यथा पन वचसा, तथेव मनसापि सज्झायो कातब्बो । वचसा सज्झायो हि मनसा सज्झायस्स पच्चयो होति । मनसा सज्झायो लक्खणपटिवेधस्स पच्चयो होति ।

वण्णतोति केसादीनं वण्णो ववत्थपेतब्बो ।

सण्ठानतोति तेसज्जेव सण्ठानं ववत्थपेतब्बं ।

दिसतोति इमस्मिं हि सरीरे नाभितो उद्धं उपरिमदिसा, अधो हेट्ठिमदिसा, तस्मा अयं कोट्ठासो इमिस्सा नाम दिसायाति दिसा ववत्थपेतब्बा ।

ओकासतोति अयं कोट्ठासो इमस्मिं नाम ओकासे पतिट्ठितोति एवं तस्स तस्स ओकासो ववत्थपेतब्बो ।

परिच्छेदतोति सभागपरिच्छेदो विसभागपरिच्छेदोति द्वे परिच्छेदा । तत्थ अयं कोट्ठासो हेट्ठा च उपरि च तिरियज्ज इमिना नाम परिच्छिन्नोति एवं सभागपरिच्छेदो वेदितब्बो । केसा न लोमा, लोमापि न केसाति एवं अमिस्सकतावसेन विसभागपरिच्छेदो वेदितब्बो ।

एवं सत्तधा उग्गहकोसल्लं आचिक्खन्तेन पन इदं कम्मट्ठानं असुकस्मिं सुत्ते पटिक्कूलवसेन कथितं, असुकस्मिं धातुवसेनाति अत्त्वा आचिक्खितब्बं । इदज्झि महासतिपट्टाने (दी० नि० २.३७७) पटिक्कूलवसेनेव कथितं । महाहत्थिपदोपम(म० नि० १.३०० आदयो) महाराहुलोवाद(म० नि० २.११३ आदयो) धातुविभङ्गेसु(म० नि० ३.३४२ आदयो) धातुवसेन कथितं । कायगतासतिसुत्ते (म० नि० ३.१५३) पन यस्स वण्णतो उपट्ठाति, तं सन्धाय चत्तारि ज्ञानानि विभत्तानि । तत्थ धातुवसेन कथितं विपस्सनाकम्मट्ठानं होति । पटिक्कूलवसेन कथितं समथकम्मट्ठानं । तदेतं इध समथकम्मट्ठानमेवाति ।

१८१. एवं सत्तधा उग्गहकोसल्लं आचिक्खित्वा अनुपुब्बतो, नातिसीघतो, नातिसणिकतो, विक्खेपपटिबाहनतो, पण्णत्तिसमतिक्कमनतो, अनुपुब्बमुच्चनतो, अप्पनातो, तयो च सुत्तन्ताति एवं दसधा मनसिकारकोसल्लं आचिक्खितब्बं ।

तत्थ अनुपुब्बतोति इदञ्चि सज्झायकरणतो पट्टाय अनुपटिपाटिया मनसिकातब्बं, न एकन्तरिकाय । एकन्तरिकाय हि मनसिकरोन्तो यथा नाम अकुसलो पुरिसो द्वत्तिसपदं निस्सेणं एकन्तरिकाय आरोहन्तो किलन्तकायो पतति, न आरोहनं सम्पादेति, एवमेव भावनासम्पत्तिवसेन अधिगन्तब्बस्स अस्सादस्स अनधिगमा किलन्तचित्तो पतति, न भावनं सम्पादेति ।

अनुपुब्बतो मनसिकरोन्तेनापि च नातिसीघतो मनसिकातब्बं । अतिसीघतो मनसिकरोतो हि यथा नाम तियोजनमगं पटिपज्जित्वा ओक्कमनविस्सज्जनं असल्लक्खेत्वा सीधेन जवेन सतक्खत्तुम्पि गमनागमनं करोतो पुरिसस्स किञ्चापि अद्धानं परिकखयं गच्छति, अथ खो पुच्छित्वाव गन्तब्बं होति, एवमेव केवलं कम्मट्ठानं परियोसानं पापुणाति, अविभूतं पन होति, न विसेसं आवहति, तस्मा नातिसीघतो मनसिकातब्बं ।

यथा च नातिसीघतो, एवं नातिसणिकतोपि । अतिसणिकतो मनसिकरोतो हि यथा नाम तदहेव तियोजनमगं गन्तुकामस्स पुरिसस्स अन्तरामगो रुक्खपुब्बततळाकादीसु विलम्बमानस्स मगो परिकखयं न गच्छति, द्वीहीहेन परियोसापेतब्बो होति, एवमेव कम्मट्ठानं परियोसानं न गच्छति, विसेसाधिगमस्स पच्चयो न होति ।

विकखेपपटिबाहनतोति कम्मट्ठानं विस्सज्जेत्वा बहिद्वा पुथुत्तारम्मणे चेतसो विकखेपो पटिबाहितब्बो । अप्पटिबाहतो हि यथा नाम एकपदिकं पपातमगं पटिपन्नस्स पुरिसस्स अक्कमनपदं असल्लक्खेत्वा इतो चितो च विलोकयतो पदवारो विरज्जति, ततो सतपोरिसे पपाते पतितब्बं होति, एवमेव बहिद्वा विकखेपे सति कम्मट्ठानं परिहायति परिधंसति । तस्मा विकखेपपटिबाहनतो मनसिकातब्बं ।

पण्णत्तिसमतिक्कमनतोति यायं केसा लोमातिआदिका पण्णत्ति, तं अतिक्कमित्वा पटिक्कूलन्ति चित्तं ठपेतब्बं । यथा हि उदकदुल्लभकाले मनुस्सा अरज्जे उदपानं दिस्वा तत्थ तालपण्णादिकं किञ्चिदेव सज्जाणं बन्धित्वा तेन सज्जाणेन आगन्त्वा न्हायन्ति चेव पिवन्ति च । यदा पन नेसं अभिण्हसज्जारेन आगतागतपदं पाकटं होति, तदा सज्जाणेन किच्चं न होति, इच्छतिच्छितक्खणे गन्त्वा न्हायन्ति चेव पिवन्ति च, एवमेव पुब्बभागे केसा लोमातिपण्णत्तिवसेन मनसिकरोतो पटिक्कूलभावो पाकटो होति । अथ केसा लोमातिपण्णत्तिं समतिक्कमित्वा पटिक्कूलभावेयेव चित्तं ठपेतब्बं ।

अनुपुब्बमुज्जनतोति यो यो कोट्टासो न उपट्ठाति, तं तं मुज्जन्तेन अनुपुब्बमुज्जनतो मनसिकातब्बं । आदिकम्मिकस्स हि केसाति मनसिकरोतो मनसिकारो गन्त्वा मुत्तन्ति इमं परियोसानकोट्टासमेव आहच्च तिट्ठति । मुत्तन्ति च मनसिकरोतो मनसिकारो गन्त्वा केसाति इमं आदिकोट्टासमेव आहच्च तिट्ठति । अथस्स मनसिकरोतो मनसिकरोतो केचि कोट्टासा उपट्ठहन्ति, केचि न उपट्ठहन्ति । तेन ये ये उपट्ठहन्ति, तेसु तेसु ताव कम्मं कातब्बं । याव द्वीसु उपट्ठितेसु तेसम्पि एको सुट्ठतरं उपट्ठहति, एवं उपट्ठितं पन तमेव पुनप्पुनं मनसिकरोन्तेन अप्पना उप्पादेतब्बा ।

तत्रायं उपमा — यथा हि द्वत्तिसतालके तालवने वसन्तं मक्कटं गहेतुकामो लुट्ठो आदिम्हि ठिततालस्स पण्णं सरेन विज्झित्वा उक्कुट्ठिं करेय्य, अथ खो सो मक्कटो पटिपाटिया तस्मिं तस्मिं ताले पतित्वा परियन्ततालमेव गच्छेय्य, तत्थपि गन्त्वा लुट्ठेन तथेव कते पुन तेनेव नयेन आदितालं आगच्छेय्य, सो एवं पुनप्पुनं परिपातियमानो उक्कुट्ठुक्कुट्ठिद्वानेयेव उट्ठित्वा अनुक्कमेन एकस्मिं ताले निपतित्वा तस्स वेमज्जे मकुळतालपण्णसूचिं दळ्हं गहेत्वा विज्झियमानोपि न उट्ठहेय्य, एवंसम्पदमिदं दट्ठब्बं ।

तत्रिदं ओपम्मसंसन्दनं — यथा हि तालवने द्वित्सिताला, एवं इमस्मिं काये द्वित्सिकोद्धासा । मक्कटो विय चित्तं । लुद्धो विय योगावचरो । मक्कटस्स द्वित्सितालके तालवने निवासो विय योगिनो चित्तस्स द्वित्सिकोद्धासके काये आरम्मणवसेन अनुसज्जरुणं । लुद्धेन आदिमिहि ठिततालस्स पण्णं सरेन विज्झित्वा उक्कुट्टिया कताय मक्कटस्स तस्मिं तस्मिं ताले पतित्वा परियन्ततालगमनं विय योगिनो केसाति मनसिकारे आरद्धे पटिपाटिया गन्त्वा परियोसानकोद्धासेयेव चित्तस्स सण्ठानं । पुन पच्चागमनेपि एसेव नयो । पुनप्पुनं परिपातियमानस्स मक्कटस्स उक्कुट्टुक्कुट्टिद्वाने उट्ठानं विय पुनप्पुनं मनसिकरोतो केसुचि केसुचि उपट्ठितेसु अनुपट्ठहन्ते विस्सज्जेत्वा उपट्ठितेसु परिकम्मकरणं । अनुक्कमेन एकस्मिं ताले निपतित्वा तस्स मज्झे मकुळतालपण्णसूचिं दळ्हं गहेत्वा विज्झियमानस्सपि अनुट्ठानं विय अवसाने द्वीसु उपट्ठितेसु यो सुट्ठतरं उपट्ठाति, तमेव पुनप्पुनं मनसिकरित्वा अप्पनाय उप्पादनं ।

अपरापि उपमा — यथा नाम पिण्डपातिको भिक्खु द्वित्सिकुलं गामं उपनिस्साय वसन्तो पठमगेहेयेव द्वे भिक्खा लभित्वा परतो एकं विस्सज्जेय्य । पुनदिवसे तस्सो लभित्वा परतो द्वे विस्सज्जेय्य । ततियदिवसे आदिमिहियेव पत्तपूरं लभित्वा आसनसालं गन्त्वा परिभुज्जेय्य । एवंसम्पदमिदं दट्ठब्बं । द्वित्सिकुलगामो विय हि द्वित्सिकाकारो । पिण्डपातिको विय योगावचरो । तस्स तं गामं उपनिस्साय वासो विय योगिनो द्वित्सिकाकारे परिकम्मकरणं । पठमगेहे द्वे भिक्खा लभित्वा परतो एकस्सा विस्सज्जनं विय दुतियदिवसे तस्सो लभित्वा परतो द्विन्नं विस्सज्जनं विय च मनसिकरोतो मनसिकरोतो अनुपट्ठहन्ते विस्सज्जेत्वा उपट्ठितेसु याव कोट्टासद्वये परिकम्मकरणं । ततियदिवसे आदिमिहियेव पत्तपूरं लभित्वा आसनसालायं निसीदित्वा परिभोगो विय द्वीसु यो सुट्ठतरं उपट्ठाति, तमेव पुनप्पुनं मनसिकरित्वा अप्पनाय उप्पादनं ।

अप्पनातोति अप्पनाकोद्धासतो केसादीसु एकेकस्मिं कोद्धासे अप्पना होतीति वेदितब्बाति अयमेवेत्थ अधिप्पायो ।

तयो च सुत्तन्ताति अधिचित्तं, सीतिभावो, बोज्झङ्गकोसल्लन्ति इमे तयो सुत्तन्ता वीरियसमाधियोजनत्थं वेदितब्बाति अयमेत्थ अधिप्पायो । तत्थ —

“अधिचित्तमनुयुत्तेन, भिक्खवे, भिक्खुना तीणि निमित्तानि कालेनकालं मनसिकातब्बानि । कालेनकालं समाधिनिमित्तं मनसिकातब्बं । कालेनकालं पग्गहनिमित्तं मनसिकातब्बं । कालेनकालं उपेक्खानिमित्तं मनसिकातब्बं । सचे, भिक्खवे, अधिचित्तमनुयुत्तो भिक्खु एकन्तं समाधिनिमित्तज्जेव मनसिकरेय्य, ठानं तं चित्तं कोसज्जाय संवत्तेय्य । सचे, भिक्खवे, अधिचित्तमनुयुत्तो भिक्खु एकन्तं पग्गहनिमित्तज्जेव मनसिकरेय्य, ठानं तं चित्तं उद्धच्चाय संवत्तेय्य । सचे, भिक्खवे, अधिचित्तमनुयुत्तो भिक्खु एकन्तं उपेक्खानिमित्तज्जेव मनसिकरेय्य, ठानं तं चित्तं न सम्मा समाधियेय्य आसवानं खयाय । यतो च खो, भिक्खवे, अधिचित्तमनुयुत्तो भिक्खु कालेनकालं समाधिनिमित्तं पग्गहनिमित्तं उपेक्खानिमित्तं मनसिकरोति, तं होति चित्तं मुदुज्ज कम्मज्जज्ज पभस्सरज्ज, न च पभङ्गु, सम्मा समाधियति आसवानं खयाय ।

“सेय्यथापि, भिक्खवे, सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वा उक्कं बन्धति, उक्कं बन्धित्वा उक्कामुखं आलिम्पेति, उक्कामुखं आलिम्पेत्वा सण्डासेन जातरूपं गहेत्वा उक्कामुखे पक्खिपित्वा कालेनकालं अभिधमति, कालेनकालं उदकेन परिप्फोसेति, कालेनकालं अज्झुपेक्खति । सचे, भिक्खवे, सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वा तं जातरूपं एकन्तं अभिधमेय्य, ठानं तं जातरूपं डहेय्य । सचे, भिक्खवे, सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वा तं जातरूपं एकन्तं उदकेन परिप्फोसेय्य, ठानं तं जातरूपं निब्बायेय्य । सचे, भिक्खवे, सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वा तं जातरूपं एकन्तं अज्झुपेक्खेय्य, ठानं तं जातरूपं न सम्मा परिपाकं

गच्छेय्य । यतो च खो, भिक्खवे, सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वा तं जातरूपं कालेनकालं अभिधमति, कालेनकालं उदकेन परिप्फोसेति, कालेनकालं अज्झुपेक्खति, तं होति जातरूपं मुदुच्च कम्मज्जच्च पभस्सरच्च, न च पभङ्गु, सम्मा उपेति कम्माय । यस्सा यस्सा च पिळन्धनविकतिया आकङ्खति यदि पटिकाय यदि कुण्डलाय यदि गीवेय्याय यदि सुवण्णमालाय, तच्चस्स अत्थं अनुभोति ।

“एवमेव खो, भिक्खवे, अधिचित्तमनुयुत्तेन...पे... समाधियति आसवानं खयाय । यस्स यस्स च अभिज्जा सच्छि करणीयस्स धम्मस्स चित्तं अभिनिन्नामेति अभिज्जा सच्छि किरियाय, तत्र तत्रेव सक्खिभब्बतं पापुणाति सति सति आयतने”ति (अ० नि० ३.१०३) ।

इदं सुत्तं अधिचित्तन्ति वेदितब्बं ।

“छहि, भिक्खवे, धम्मोहि समन्नागतो भिक्खु भब्बो अनुत्तरं सीतिभावं सच्छिकातुं । कतमेहि छहि? इध, भिक्खवे, भिक्खु यस्मिं समये चित्तं निग्गहेतब्बं, तस्मिं समये चित्तं निग्गण्हाति । यस्मिं समये चित्तं पग्गहेतब्बं, तस्मिं समये चित्तं पग्गण्हाति । यस्मिं समये चित्तं सम्पहंसितब्बं, तस्मिं समये चित्तं सम्पहंसेति । यस्मिं समये चित्तं अज्झुपेक्खितब्बं, तस्मिं समये चित्तं अज्झुपेक्खति । पणीताधिमुत्तिको च होति निब्बानाभिरतो । इमेहि खो, भिक्खवे, छहि धम्मोहि समन्नागतो भिक्खु भब्बो अनुत्तरं सीतिभावं सच्छिकातुं”न्ति (अ० नि० ६.८५) ।

इदं सुत्तं अनुत्तरं सीतिभावोति वेदितब्बं ।

बोज्झङ्गकोसल्लं “पन एवमेव खो, भिक्खवे, यस्मिं समये लीनं चित्तं होति, अकालो तस्मिं समये पस्सद्विसम्बोज्झङ्गस्स भावनाया”ति (सं० नि० ५.२३४) अप्पनाकोसल्लकथायं दस्सितमेव ।

इति इदं सत्तविधं उग्गहकोसल्लं सुग्गहितं कत्वा इदञ्च दसविधं मनसिकारकोसल्लं सुट्ठु ववत्थपेत्वा तेन योगिना उभयकोसल्लवसेन कम्मट्ठानं साधुकं उग्गहेतब्बं । सचे पनस्स आचरियेन सद्धिं एकविहारेयेव फासु होति, एवं वित्थारेन अकथापेत्वा कम्मट्ठानं सुट्ठु ववत्थपेत्वा कम्मट्ठानं अनुयुज्जन्तेन विसेसं लभित्वा उपरूपरि कथापेतब्बं । अज्जत्थ वसितुकामेन यथावुत्तेन विधिना वित्थारतो कथापेत्वा पुनप्पुनं परिवत्तेत्वा सब्बं गण्ठिट्ठानं छिन्दित्वा पथवीकसिणनिदेसे वुत्तनयेनेव अननुरूपं सेनासनं पहाय अनुरूपे विहारे वसन्तेन खुदकपलिबोधुपच्छेदं कत्वा पटिक्कूलमनसिकारे परिकम्मं कातब्बं ।

करोन्तेन पन केसेसु ताव निमित्तं गहेतब्बं । कथं? एकं वा द्वे वा केसे लुज्जित्वा हत्थतले ठपेत्वा वण्णो ताव ववत्थपेतब्बो । छिन्नट्ठानेपि केसे ओलोकेतुं वट्ठति । उदकपत्ते वा यागुपत्ते वा ओलोकेतुम्पि वट्ठतियेव । काळकाले दिस्वा काळकाति मनसिकातब्बा । सेतकाले सेताति । मिस्सककाले पन उस्सदवसेन मनसिकातब्बा होन्ति । यथा च केसेसु, एवं सकलेपि तचपञ्चके दिस्वाव निमित्तं गहेतब्बं ।

कोट्टासववत्थापनकथा

१८२. एवं निमित्तं गहेत्वा सब्बकोट्टासे वण्णसण्ठानदिसोकासपरिच्छेदवसेन ववत्थपेत्वा वण्णसण्ठानगन्धआसयोकासवसेन पञ्चधा पटिक्कूलतो ववत्थपेतब्बा ।

तत्रायं सब्बकोट्टासेसु अनुपुब्बकथा । **केसा** ताव पकतिवण्णेन काळका अद्वारिडुकवण्णा । सण्ठानतो दीघवट्टलिका तुलादण्डसण्ठाना । दिसतो उपरिमदिसाय जाता । ओकासतो उभोसु पस्सेसु कण्णचूळिकाहि, पुरतो नलाटन्तेन, पच्छतो गलवाटकेन परिच्छिन्ना । सीसकटाहवेठनं अल्लचम्मं केसानं ओकासो । परिच्छेदतो केसा सीसवेठनचम्मे वीहग्गमत्तं पविसित्वा पतिट्ठितेन हेट्ठा अत्तनो मूलतलेन, उपरि आकासेन, तिरियं अज्जमज्जेन परिच्छिन्ना, द्वे केसा एकतो नत्थीति अयं सभागपरिच्छेदो । केसा न लोमा, लोमा न केसाति एवं अवसेसएकतिसकोट्टासेहि अमिस्सीकता केसा नाम पाटियेक्को एककोट्टासोति अयं विसभागपरिच्छेदो । इदं केसानं वण्णादितो ववत्थापनं ।

१८३. इदं पन नेसं वण्णादिवसेन पज्जधा पटिक्कूलतो ववत्थापनं । केसा नामेते वण्णतोपि पटिक्कूला । सण्ठानतोपि गन्धतोपि आसयतोपि ओकासतोपि पटिक्कूला ।

मनुज्जेपि हि यागुपत्ते वा भत्तपत्ते वा केसवण्णं किञ्चि दिस्वा केसमिस्सकमिदं हरथ नन्ति जिगुच्छन्ति । एवं केसा **वण्णतो** पटिक्कूला । रत्तिं भुज्जन्तापि केससण्ठानं अक्कवाकं वा मकचिवाकं वा छुपित्वापि तथेव जिगुच्छन्ति । एवं **सण्ठानतो** पटिक्कूला ।

तेलमक्खनपुप्फधूपादि सङ्खारविरहितानञ्च केसानं गन्धो परमजेगुच्छो होति । ततो जेगुच्छतरो अग्गिम्हि पक्खित्तानं । केसा हि वण्णसण्ठानतो अप्पटिक्कूलापि सियुं, **गन्धेन** पन पटिक्कूलायेव । यथा हि दहरस्स कुमारस्स वच्चं वण्णतो हलिद्विवण्णं, सण्ठानतोपि हलिद्विपिण्डसण्ठानं । सङ्खारद्वाने छड्डितञ्च उद्धुमातककाळसुनखसरीरं वण्णतो तालपक्कवण्णं । सण्ठानतो वट्टेत्वा विस्सट्ठमुदिङ्गसण्ठानं । दाठापिस्स सुमनमकुळसदिसाति उभयम्पि वण्णसण्ठानतो सिया अप्पटिक्कूलं गन्धेन पन पटिक्कूलमेव । एवं केसापि सियुं वण्णसण्ठानतो अप्पटिक्कूला **गन्धेन** पन पटिक्कूलायेवाति ।

यथा पन असुचिद्वाने गामनिस्सन्देन जातानि सूपेय्यपण्णानि नागरिकमनुस्सानं जेगुच्छानि होन्ति अपरिभोगानि, एवं केसापि पुब्बलोहितमुत्तकरीसपित्तसेम्हादिनिस्सन्देन जातत्ता जेगुच्छाति इदं नेसं **आसयतो** पाटिक्कुल्यं ।

इमे च केसा नाम गूथरासिम्हि उड्डितकण्णिकं विय एकतिसकोट्टासरासिम्हि जाता । ते सुसानसङ्खारद्वानादीसु जातसाकं विय परिक्खादीसु जातकमलकुवलयादिपुप्फं विय च असुचिद्वाने जातत्ता परमजेगुच्छाति इदं नेसं **ओकासतो** पाटिक्कुल्यं ।

यथा च केसानं, एवं सब्बकोट्टासानं वण्णसण्ठानगन्धासयोकासवसेन पज्जधा पटिक्कूलता वेदितब्बा । वण्णसण्ठानदिसोकासपरिच्छेदवसेन पन सब्बेपि विसुं विसुं ववत्थपेतब्बा ।

१८४. तत्थ **लोमा** ताव पकतिवण्णतो न केसा विय असम्भिन्नकाळका, काळपिङ्गला पन होन्ति । सण्ठानतो ओनतग्गा तालमूलसण्ठाना । दिसतो द्वीसु दिसासु जाता । ओकासतो ठपेत्वा केसानं पतिट्ठितोकासञ्च हत्थपादतलानि च येभुय्येन अवसेससरीरवेठनचम्मे जाता । परिच्छेदतो सरीरवेठनचम्मे लिखामत्तं पविसित्वा पतिट्ठितेन हेट्ठा अत्तनो मूलतलेन, उपरि आकासेन, तिरियं अज्जमज्जेन परिच्छिन्ना, द्वे लोमा एकतो नत्थि, अयं नेसं सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोयेव ।

१८५. नखाति वीसतिया नखपत्तानं नामं । ते सब्बेपि वण्णतो सेता । सण्ठानतो मच्छसकलिकसण्ठाना । दिसतो पादनखा हेड्डिमदिसाय, हत्थनखा उपरिमदिसायाति द्वीसु दिसासु जाता । ओकासतो अङ्गुलीनं अग्गपिट्ठेसु पतिट्ठिता । परिच्छेदतो द्वीसु दिसासु अङ्गुलिकोटिमंसेहि, अन्तो अङ्गुलिपिट्ठिमंसेन, बहि चेव अग्गे च आकासेन, तिरियं अज्जमज्जेन परिच्छिन्ना, द्वे नखा एकतो नत्थि, अयं नेसं सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोयेव ।

१८६. दन्ताति परिपुण्णदन्तस्स द्वात्तिस दन्तट्टिकानि । तेपि वण्णतो सेता । सण्ठानतो अनेकसण्ठाना । तेसं हि हेड्डिमाय ताव दन्तपाळिया मज्जे चत्तारो दन्ता मत्तिकापिण्डे पटिपाटिया ठपितअलाबुबीजसण्ठाना । तेसं उभोसु पस्सेसु एकेको एकमूलको एककोटिको मल्लिकमकुळसण्ठानो । ततो एकेको द्विमूलको द्विकोटिको यानकउपत्थम्भिनिसण्ठानो । ततो द्वे द्वे तिमूला तिकोटिका । ततो द्वे द्वे चतुमूला चतुकोटिकाति । उपरिमपाळियापि एसेव नयो । दिसतो उपरिमदिसाय जाता । ओकासतो द्वीसु हनुकट्टिकेसु पतिट्ठिता । परिच्छेदतो हेड्डा हनुकट्टिके पतिट्ठितेन अत्तनो मूलतलेन, उपरि आकासेन, तिरियं अज्जमज्जेन परिच्छिन्ना, द्वे दन्ता एकतो नत्थि, अयं नेसं सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोयेव ।

१८७. तचोति सकलसरीरं वेठेत्वा ठितचम्मं । तस्स उपरि काळसामपीतादिवण्णा छवि नाम या सकलसरीरतोपि सङ्कट्टियमाना बदरट्टिमत्ता होति । तचो पन वण्णतो सेतोयेव । सो चस्स सेतभावो अग्गिजालाभिघातपहरणप्पहारादीहि विद्धंसिताय छविया पाकटो होति । सण्ठानतो सरीरसण्ठानोव होति । अयमेत्थ सङ्केपो ।

वित्थारतो पन पादङ्गुलित्तचो कोसकारककोससण्ठानो । पिट्ठिपादत्तचो पुटबन्धउपाहनसण्ठानो । जङ्घत्तचो भत्तपुटकतालपण्णसण्ठानो । ऊरुत्तचो तण्डुलभरितदीघत्थविकसण्ठानो । आनिसदत्तचो उदकपूरितपटपरिस्सावनसण्ठानो । पिट्ठित्तचो फलकोनद्धचम्मसण्ठानो । कुच्छित्तचो वीणादोणिकोनद्धचम्मसण्ठानो । उरत्तचो येभुय्येन चतुरस्ससण्ठानो । उभयबाहुत्तचो तूणरोनद्धचम्मसण्ठानो । पिट्ठिहत्थत्तचो खुरकोससण्ठानो, फणकत्थविकसण्ठानो वा । हत्थङ्गुलित्तचो कुञ्चिकाकोसकसण्ठानो । गीवत्तचो गलकञ्चुकसण्ठानो । मुखत्तचो छिद्दावच्छिद्दो कीटकुलावकसण्ठानो । सीसत्तचो पत्तत्थविकसण्ठानोति ।

तचपरिगणहकेन च योगावचरेन उत्तरोद्धतो पट्टाय उपरिमुखं जाणं पेसेत्वा पठमं ताव मुखं परियोनन्धित्वा ठितचम्मं ववत्थपेतब्बं । ततो नलाटट्टिचम्मं । ततो थविकाय पक्खित्तपत्तस्स च थविकाय च अन्तरेन हत्थमिव सीसट्टिकस्स च सीसचम्मस्स च अन्तरेन जाणं पेसेत्वा अट्टिकेन सद्धिं चम्मस्स एकाबद्धभावं वियोजेन्तेन सीसचम्मं ववत्थपेतब्बं । ततो खन्धचम्मं । ततो अनुलोमेन पटिलोमेन च दक्खिणहत्थचम्मं । अथ तेनेव नयेन वामहत्थचम्मं । ततो पिट्ठिचम्मं तं ववत्थपेत्वा अनुलोमेन पटिलोमेन च दक्खिणपादचम्मं । अथ तेनेव नयेन वामपादचम्मं । ततो अनुक्कमेनेव वत्थिउदरहदयगीवचम्मनि ववत्थपेतब्बानि । अथ गीवचम्मानन्तरं हेड्डिमहनुचम्मं ववत्थपेत्वा अधरोद्धपरियोसानं पापेत्वा निट्ठपेतब्बं । एवं ओळारिकोळारिकं परिगणहन्तस्स सुखुमप्पि पाकटं होति । दिसतो द्वीसु दिसासु जाता । ओकासतो सकलसरीरं परियोनन्धित्वा ठितो । परिच्छेदतो हेड्डा पतिट्ठिततलेन, उपरि आकासेन परिच्छिन्नो, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोयेव ।

१८८. मंसन्ति नव मंसपेसिसतानि । तं सब्बम्पि वण्णतो रत्तं किंसुकपुप्फसदिसं । सण्ठानतो जङ्घपिण्डिकमंसं तालपण्णपुटभत्तसण्ठानं । ऊरुमंसं निसदपोतसण्ठानं । आनिसदमंसं उद्धनकोटिसण्ठानं । पिट्ठिमंसं तालगुळपटलसण्ठानं । फासुकद्वयमंसं कोट्टलिकाय कुच्छियं तनुमत्तिकालेपसण्ठानं । थनमंसं वट्टेत्वा अवक्खित्तमत्तिकापिण्डसण्ठानं । बाहुद्वयमंसं द्विगुणं कत्वा ठपितनिच्चम्ममहामूसिकसण्ठानं । एवं ओळारिकोळारिकं परिगणहन्तस्स सुखुमप्पि पाकटं होति । दिसतो

द्वीसु दिसासु जातं । ओकासतो वीसाधिकानि तीणि अट्टिसतानि अनुलिम्पित्वा ठितं । परिच्छेदतो हेट्ठा अट्टिसङ्घाते पतिट्ठिततलेन, उपरि तचेन, तिरियं अज्जमज्जेन परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोयेव ।

१८९. न्हारूति नव न्हारूसतानि । वण्णतो सब्बेपि न्हारू सेता । सण्ठानतो नानासण्ठाना । एतेसु हि गीवाय उपरिमभागतो पट्टाय पञ्च महान्हारू सरीरं विनन्धमाना पुरिमपस्सेन ओतिण्णा । पञ्च पच्छिमपस्सेन । पञ्च दक्खिणपस्सेन । पञ्च वामपस्सेन । दक्खिणहत्थं विनन्धमानापि हत्थस्स पुरिमपस्सेन पञ्च । पच्छिमपस्सेन पञ्च । तथा वामहत्थं विनन्धमाना । दक्खिणपादं विनन्धमानापि पादस्स पुरिमपस्सेन पञ्च । पच्छिमपस्सेन पञ्च । तथा वामपादं विनन्धमानापीति एवं सरीरधारका नाम सट्ठिमहान्हारू कायं विनन्धमाना ओतिण्णा । ये **कण्डरा**तिपि वुच्चन्ति । ते सब्बेपि कन्दलमकुळसण्ठाना । अज्जे पन तं तं पदेसं अज्झोत्थरित्वा ठिता । ततो सुखुमतरा सुत्तरज्जुकसण्ठाना । अज्जे ततो सुखुमतरा पूतिलतासण्ठाना, अज्जे ततो सुखुमतरा महावीणातन्तिसण्ठाना । अज्जे थूलसुत्तकसण्ठाना । हत्थपादपिट्ठीसु न्हारू सकुणपादसण्ठाना । सीसे न्हारू दारकानं सीसजालकसण्ठाना । पिट्ठियं न्हारू आतपे पसारितल्लजालसण्ठाना । अवसेसा तंतंअङ्गपच्चङ्गानुगता न्हारू सरीरे पटिमुक्कजालकज्जुकसण्ठाना । दिसतो द्वीसु दिसासु जाता । ओकासतो सकलसरीरे अट्ठीनि आबन्धित्वा ठिता । परिच्छेदतो हेट्ठा तिण्णं अट्टिसतानं उपरि पतिट्ठिततलेहि, उपरि मंसचम्मानि आहच्च ठितप्पदेसेहि, तिरियं अज्जमज्जेन परिच्छिन्ना, अयं नेसं सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोयेव ।

१९०. अट्ठीति ठपेत्वा द्वत्तिस दन्तट्ठीनि अवसेसानि चतुसट्ठि हत्थट्ठीनि, चतुसट्ठि पादट्ठीनि, चतुसट्ठि मंसनिस्सितानि मुदुअट्ठीनि, द्वे पण्हिकट्ठीनि, एकेकस्मिं पादे द्वे द्वे गोप्फकट्ठीनि, द्वे जङ्घट्ठीनि, एकं जण्णुकट्ठि, एकं ऊरुट्ठि, द्वे कटिट्ठीनि, अट्टारस पिट्टिकण्टकट्ठीनि, चतुर्वीसति फासुकट्ठीनि, चुद्धस उरट्ठीनि, एकं हृदयट्ठि, द्वे अक्खकट्ठीनि, द्वे कोट्टट्ठीनि, द्वे बाहुट्ठीनि, द्वे द्वे अग्गबाहुट्ठीनि, सत्त गीवट्ठीनि, द्वे हनुकट्ठीनि, एकं नासिकट्ठि, द्वे अक्खिणट्ठीनि, द्वे कण्णट्ठीनि, एकं नलाटट्ठि । एकं मुद्धट्ठि, नव सीसकपालट्ठीनीति एवं तिमत्तानि अट्टिसतानि, तानि सब्बानिपि वण्णतो सेतानि । सण्ठानतो नानासण्ठानानि ।

तत्थ हि अग्गपादङ्गुलिअट्ठीनि कतकबीजसण्ठानानि । तदनन्तरानि मज्झपब्बट्ठीनि पनसट्टिसण्ठानानि । मूलपब्बट्ठीनि पणवसण्ठानानि । पिट्टिपादट्ठीनि कोट्टितकन्दलकन्दरासिसण्ठानानि । पण्हिकट्ठि एकट्टितालफलबीजसण्ठानं । गोप्फकट्ठीनि बद्धकीळागोळकसण्ठानानि । जङ्घट्ठीनं गोप्फकट्ठीसु पतिट्ठितट्ठानं अपनीततचसिन्दिकळीरसण्ठानं । खुद्धकजङ्घट्टिकं धनुकदण्डसण्ठानं । महन्तं मिलातसप्पपिट्टिसण्ठानं । जण्णुकट्ठि एकतो परिक्खीणफेणकसण्ठानं । तत्थ जङ्घट्टिकस्स पतिट्ठितट्ठानं अतिखिणग्गगोसिङ्गसण्ठानं । ऊरुट्ठि दुत्तच्छितवासिपरसुदण्डसण्ठानं । तस्स कटिट्टिम्हि पतिट्ठितट्ठानं कीळागोळकसण्ठानं । तेन कटिट्टिनो पतिट्ठितट्ठानं अग्गच्छिन्नमहापुन्नागफलसण्ठानं ।

कटिट्ठीनि द्वेपि एकाबद्धानि हुत्वा कुम्भकारिकउद्धनसण्ठानानि । पाटियेक्कं कम्मरकूटयोत्तकसण्ठानानि । कोटियं ठितं आनिसदट्ठि अधोमुखं कत्वा गहितसप्पफणसण्ठानं, सत्तट्ठट्ठानेसु छिद्दावच्छिदं । पिट्टिकण्टकट्ठीनि अब्भन्तरतो उपरूपरि ठपितसीसपट्टवेठकसण्ठानानि । बाहिरतो वट्टिनावळिसण्ठानानि । तेसं अन्तरन्तरा ककचदन्तसदिसा द्वे तयो कण्टका होन्ति । चतुर्वीसतिया फासुकट्ठीसु अपरिपुण्णानि अपरिपुण्णअसिसण्ठानानि । परिपुण्णानि परिपुण्णअसिसण्ठानानि । सब्बानिपि ओदातकुक्कुटस्स पसारितपक्खसण्ठानानि । चुद्धस उरट्ठीनि जिण्णसन्दमानिकपञ्जरसण्ठानानि । हृदयट्ठि दब्बिफणसण्ठानं ।

अक्खकट्टीनि खुद्दकलोहवासिदण्डसण्ठानानि । कोट्टट्टीनि एकतो परिकखीणसीहळकुद्दालसण्ठानानि । बाहुट्टीनि आदासदण्डकसण्ठानानि । अग्गबाहुट्टीनि यमकतालकन्दसण्ठानानि । मणिबन्धट्टीनि एकतो अल्लियापेत्वा ठपितसीसकपट्टवेठकसण्ठानानि । पिट्टिहत्थट्टीनि कोट्टितकन्दलकन्दरासिसण्ठानानि । हत्थङ्गुलीसु मूलपब्बट्टीनि पणवसण्ठानानि । मज्झपब्बट्टीनि अपरिपुण्णपनसट्टिसण्ठानानि । अग्गपब्बट्टीनि कतकबीजसण्ठानानि ।

सत्त गीवट्टीनि दण्डेन विज्झित्वा पटिपाटिया ठपितवंसकळीरचक्कलकसण्ठानानि । हेट्टिमहनुकट्टि कम्मरानं अयोक्कटयोत्तकसण्ठानं । उपरिमं अवलेखनसत्थकसण्ठानं । अक्खिकूपनासकूपट्टीनि अपनीतमिज्जतरुणतालट्टिसण्ठानानि । नलाटट्टि अधोमुखट्टपितसङ्ख्खालककपालसण्ठानं । कण्णचूळिकट्टीनि न्हापितखुरकोससण्ठानानि । नलाटकण्णचूळिकानं उपरि पट्टबन्धनोकासे अट्टिसङ्कटितघटपुण्णपटलखण्डसण्ठानं । मुद्दट्टि मुखच्छिन्नवङ्कनाळिकेरसण्ठानं । सीसट्टीनि सिब्बेत्वा ठपितजज्जरलाबुकटाहसण्ठानानि ।

दिसतो द्वीसु दिसासु जातानि । ओकासतो अविसेसेन सकलसरीरे ठितानि । विसेसेन पनेत्थ सीसट्टीनि गिवट्टीसु पतिट्टितानि । गीवट्टीनि पिट्टिकण्टकट्टीसु । पिट्टिकण्टकट्टीनि कटिट्टीसु । कटिट्टीनि ऊरुट्टीसु । ऊरुट्टीनि जण्णुकट्टीसु । जण्णुकट्टीनि जङ्घट्टीसु । जङ्घट्टीनि गोप्फकट्टीसु । गोप्फकट्टीनि पिट्टिपादट्टीसु पतिट्टितानि । परिच्छेदतो अन्तो अट्टिमिज्जेन, उपरितो मंसेन, अग्गे मूले च अज्जमज्जेन परिच्छिन्नानि, अयं नेसं सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोयेव ।

१९१. अट्टिमिज्जन्ति तेसं तेसं अट्टीनं अब्भन्तरगतं मिज्जं । तं वण्णतो सेतं । सण्ठानतो महन्तमहन्तानं अट्टीनं अब्भन्तरगतं वेळुनाळियं पक्खित्तसेदितमहावेत्तगसण्ठानं । खुद्धानुखुद्दकानं अब्भन्तरगतं वेळुयट्टिपब्बेसु पक्खित्तसेदिततनुवेत्तगसण्ठानं । दिसतो द्वीसु दिसासु जातं । ओकासतो अट्टीनं अब्भन्तरे पतिट्टितं । परिच्छेदतो अट्टीनं अब्भन्तरतलोहि परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोयेव ।

१९२. वक्कन्ति एकबन्धना द्वे मंसपिण्डिका । तं वण्णतो मन्दरत्तं पाळिभद्दकट्टिवण्णं । सण्ठानतो दारकानं यमककीळागोळकसण्ठानं, एकवण्टपटिबद्धअम्बफलद्वयसण्ठानं वा । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो गलवाटका निक्खन्तेन एकमूलेन थोकं गन्त्वा द्विधा भिन्नेन थूलन्हारुना विनिबद्धं हुत्वा हृदयमंसं परिक्खित्वा ठितं । परिच्छेदतो वक्कं वक्कभागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोयेव ।

१९३. हृदयन्ति हृदयमंसं । तं वण्णतो रत्तपदुमपत्तपिट्टिवण्णं । सण्ठानतो बाहिरपत्तानि अपनेत्वा अधोमुखं ठपितपदुममकुळसण्ठानं । बहि मट्ठं, अन्तो कोसातकीफलस्स अब्भन्तरसदिसं । पज्जवन्तानं थोकं विकसितं, मन्दपज्जानं मकुळितमेव । अन्तो चस्स पुन्नागट्टिपतिट्टानमतो आवाटको होति, यत्थ अद्धपसतमत्तं लोहितं सण्ठाति, यं निस्साय मनोधातु च मनोविज्जाणधातु च वत्तन्ति । तं पनेतं रागचरितस्स रत्तं होति, दोसचरितस्स काळकं, मोहचरितस्स मंसधोवनउदकसदिसं, वितक्कचरितस्स कुलत्थयूसवण्णं, सद्धाचरितस्स कणिकारपुण्फवण्णं, पज्जाचरितस्स अच्छं विप्पसन्नं अनाविलं पण्डरं परिसुद्धं निद्धोतजातिमणि विय जुतिमन्तं खायति । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो सरीरब्भन्तरे द्विन्नं थनानं मज्झे पतिट्टितं । परिच्छेदतो हृदयं हृदयभागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोयेव ।

१९४. यक्कन्ति यमकमंसपटलं । तं वण्णतो रत्तं पण्डुकधातुकं नातिरत्तकुमुदस्स पत्तपिट्टिवण्णं । सण्ठानतो मूले

एकं अग्रे यमकं कोविळारपत्तसण्ठानं । तच्च दन्धानं एकमेव होति महन्तं, पञ्जवन्तानं द्वे वा तीणि वा खुद्दकानि । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं, ओकासतो द्विन्नं थनानं अब्भन्तरे दक्खिणपस्सं निस्साय ठितं । परिच्छेदतो यकनं यकनभागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोयेव ।

१९५. किलोमकन्ति पटिच्छन्नापटिच्छन्नभेदतो दुविधं परियोनहनमंसं । तं दुविधमि वण्णतो सेतं दुकूलपिलोतिकवण्णं । सण्ठानतो अत्तनो ओकाससण्ठानं । दिसतो पटिच्छन्नकिलोमकं उपरिमाय दिसाय । इतरं द्वीसु दिसासु जातं । ओकासतो पटिच्छन्नकिलोमकं हृदयञ्च वक्कञ्च पटिच्छादेत्वा, अप्पटिच्छन्नकिलोमकं सकलसरीरे चम्मस्स हेट्ठतो मंसं परियोनन्धित्वा ठितं । परिच्छेदतो हेट्ठा मंसेन, उपरि चम्मेन, तिरियं किलोमकभागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोयेव ।

१९६. पिहकन्ति उदरजिह्वामंसं । तं वण्णतो नीलं निग्गुण्डिपुप्फवण्णं । सण्ठानतो सत्तङ्गुलप्पमाणं अबन्धनं काळवच्छकजिह्वासण्ठानं । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो हृदयस्स वामपस्से उदरपटलस्स मत्थकपस्सं निस्साय ठितं, यस्मिं पहरणप्पहारेन बहिनिक्खन्ते सत्तानं जीवितक्खयो होति । परिच्छेदतो पिहकभागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोयेव ।

१९७. पप्फासन्ति द्वित्तिसमंसखण्डप्पभेदं पप्फासमंसं । तं वण्णतो रत्तं नातिपक्कउदुम्बरफलवण्णं । सण्ठानतो विसमच्छिन्नबहलपूवखण्डसण्ठानं । अब्भन्तरे असितपीतानं अभावे उग्गतेन कम्मजतेजुस्माना अब्भाहत्ता संखादितपलालपिण्डमिव निरसं निरोजं । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो सरीरब्भन्तरे द्विन्नं थनानं अन्तरे हृदयञ्च यकनञ्च उपरि छादेत्वा ओलम्बन्तं ठितं । परिच्छेदतो पप्फासभागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोयेव ।

१९८. अन्तन्ति पुरिसस्स द्वित्तिसहत्था इत्थिया अट्ठवीसतिहत्था एकवीसतिया ठानेसु ओभग्गा अन्तवट्ठि । तदेतं वण्णतो सेतं सक्खरसुधावण्णं । सण्ठानतो लोहितदोणियं आभुजित्वा ठपितसीसच्छिन्नसप्पसण्ठानं । दिसतो द्वीसु दिसासु जातं । ओकासतो उपरि गलवाटके हेट्ठा च करीसमग्गे विनिबन्धत्ता गलवाटककरीसमग्गपरियन्ते सरीरब्भन्तरे ठितं । परिच्छेदतो अन्तभागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोयेव ।

१९९. अन्तगुणन्ति अन्तभोगद्वानेसु बन्धनं । तं वण्णतो सेतं दकसीतलिकमूलवण्णं । सण्ठानतो दकसीतलिकमूलसण्ठानमेव । दिसतो द्वीसु दिसासु जातं । ओकासतो कुद्दालफरसुकम्मादीनि करोन्तानं यन्ताकड्डनकाले यन्तसुत्तकमिव यन्तफलकानि अन्तभोगे एकतो अगळन्ते आबन्धित्वा पादपुञ्छनरज्जुमण्डलकस्स अन्तरा संसिब्बित्वा ठितरज्जुका विय एकवीसतिया अन्तभोगानं अन्तरा ठितं । परिच्छेदतो अन्तगुणभागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोयेव ।

२००. उदरियन्ति उदरे भवं असितपीतखायितसायितं । तं वण्णतो अज्झोहटाहारवण्णं । सण्ठानतो परिस्सावने सिथिलबद्धतण्डुलसण्ठानं । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो उदरे ठितं ।

उदरं नाम उभतो निष्पीळियमानस्स अल्लसाटकस्स मज्झे सज्जातफोटकसदिसं अन्तपटलं, बहि मट्ठं, अन्तो मंसकसम्बुपलिवेठनकिलिड्डपावारकपुप्फकसदिसं, कुथितपनसतचस्स अब्भन्तरसदिसन्तिपि वत्तुं वट्ठति, यत्थ तक्कोटका

गण्डुप्पादका तालहीरका सूचिमुखका पटतन्तसुत्तका इच्चेवमादिद्वत्तिसकुलप्पभेदा किमयो आकुलब्याकुला सण्डसण्डचारिनो हुत्वा निवसन्ति, ये पानभोजनादिमिह अविज्जमाने उल्लङ्घित्वा विरवन्ता हृदयमंसं अभिहनन्ति, पानभोजनादिअज्झोहरणवेलायञ्च उद्धंमुखा हुत्वा पठमज्झोहटे द्वे तयो आलोपे तुरिततुरिता विलुपन्ति, यं तेसं किमीनं सूतिघरं वच्चकुटि गिलानसाला सुसानञ्च होति । यत्थ सेय्यथापि नाम चण्डालगामद्वारे चन्दनिकाय निदाघसमये थूलफुसितके देवे वस्सन्ते उदकेन वुहमानं मुत्तकरीसचम्मअड्डिन्हारुखण्डखेळसिङ्गाणिकालोहितप्पभुतिनानाकुणपजातं निपतित्वा कदमोदकालुळितं द्वीहतीहच्चयेन सज्जातकिमिकुलं सूरियातपसन्तापवेगकुथितं उपरि फेणपुप्फुळके मुञ्चन्तं अभिनीलवण्णं परमदुग्गन्धजेगुच्छं नेव उपगन्तुं, न ददुं अरहरूपतं आपज्जित्वा तिड्ढति, पगेव घायितुं वा सायितुं वा, एवमेव नानप्पकारं पानभोजनादिदन्तमुसलसञ्चुण्णितं जिह्वाहत्थपरिवत्तितखेळलालापलिबुद्धं तङ्घणविगतवण्णगन्धरसादिसम्पदं तन्तवायखलिसुवानवमथुसदिसं निपतित्वा पित्तसेम्हवातपलिवेठितं हुत्वा उदरगिसन्तापवेगकुथितं किमिकुलाकुलं उपरुपरि फेणपुप्फुळकानि मुञ्चन्तं परमकसम्बुदुग्गन्धजेगुच्छभावं आपज्जित्वा तिड्ढति । यं सुत्वापि पानभोजनादीसु अमनुज्जता सण्ठाति, पगेव पज्जाचक्खुना अवलोकेत्वा । यत्थ च पतितं पानभोजनादि पञ्चधा विवेकं गच्छति, एकं भागं पाणका खादन्ति, एकं भागं उदरगि झापेति, एको भागो मुत्तं होति, एको भागो करीसं, एको भागो रसभावं आपज्जित्वा सोणितमंसादीनि उपब्रूहयति ।

परिच्छेदतो उदरपटलेन चेव उदरियभागेन च परिच्छिन्नं । अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोयेव ।

२०१. करीसन्ति वच्चं । तं वण्णतो येभ्य्येन अज्झोहटाहारवण्णमेव होति । सण्ठानतो ओकाससण्ठानं । दिसतो हेट्ठिमाय दिसाय जातं । ओकासतो पक्कासये ठितं । **पक्कासयो** नाम हेट्ठानाभि-पिट्टिकण्टकमूलानं अन्तरे अन्तावसाने उब्बेधेन अट्टङ्गुलमत्तो वेळुनाळिकसदिसो, यत्थ सेय्यथापि नाम उपरि भूमिभागे पतितं वस्सोदकं ओगळित्वा हेट्ठा भूमिभागं पूरेत्वा तिड्ढति, एवमेव यंकिञ्चि आमसये पतितं पानभोजनादिकं उदरगिना फेणुदेहकं पक्कं पक्कं निसदाय पिसितमिव सण्हभावं आपज्जित्वा अन्तबिलेन ओगळित्वा ओगळित्वा ओमदित्वा वेळुपब्बे पक्खिपमानपण्डुमत्तिका विय सन्निचितं हुत्वा तिड्ढति । परिच्छेदतो पक्कासयपटलेन चेव करीसभागेन च परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोयेव ।

२०२. मत्थलुङ्गन्ति सीसकटाहब्भन्तरे ठितमिज्जरासि । तं वण्णतो सेतं अहिच्छत्तकपिण्डवण्णं । दधिभावं असम्पत्तं दुट्ठखीरवण्णन्तिपि वत्तुं वट्ठति । सण्ठानतो ओकाससण्ठानं । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो सीसकटाहब्भन्तरे चत्तारो सिब्बिनिमग्गे निस्साय समोधानेत्वा ठपिता चत्तारो पिट्ठपिण्डा विय समोहितं तिड्ढति । परिच्छेदतो सीसकटाहस्स अब्भन्तरतलेहि चेव मत्थलुङ्गभागेन च परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोयेव ।

२०३. पित्तन्ति द्वे पित्तानि बद्धपित्तञ्च अबद्धपित्तञ्च । तत्थ बद्धपित्तं वण्णतो बहलमधुकतेलवण्णं । अबद्धपित्तं मिलातआकुलिपुप्फवण्णं । सण्ठानतो उभयम्पि ओकाससण्ठानं । दिसतो बद्धपित्तं उपरिमाय दिसाय जातं, इतरं द्वीसु दिसासु जातं । ओकासतो अबद्धपित्तं ठपेत्वा केसलोमदन्तनखानं मंसविनिमुत्तट्टानञ्चेव थद्धसुक्खचम्मञ्च उदकमिव तेलबिन्दु अवसेससरीरं ब्यापेत्वा ठितं, यमिह कुपिते अक्खीनि पीतकानि होन्ति, भमन्ति, गत्तं कम्पति, कण्डूयति । बद्धपित्तं हृदयपप्फासानं अन्तरे यकनमंसं निस्साय पतिट्ठिते महाकोसातकीकोसकसदिसे पित्तकोसके ठितं, यमिह कुपिते सत्ता उम्मत्तका होन्ति, विपल्लत्थचित्ता हिरोत्तप्पं छट्टेत्वा अकातब्बं करोन्ति, अभासितब्बं भासन्ति, अचिन्तितब्बं चिन्तेन्ति ।

परिच्छेदतो पित्तभागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोयेव ।

२०४. सेम्हन्ति सरीरब्भन्तरे एकपत्थपूरप्पमाणं सेम्हं । तं वण्णतो सेतं नागबलापण्णरसवण्णं । सण्ठानतो ओकाससण्ठानं । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो उदरपटले ठितं । यं पानभोजनादिअज्झोहरणकाले सेय्यथापि नाम उदके सेवालपण्णकं कट्ठे वा कथले वा पतन्ते छिज्जित्वा द्विधा हुत्वा पुन अज्झोत्थरित्वा तिड्ढति, एवमेव पानभोजनादिम्हि निपतन्ते छिज्जित्वा द्विधा हुत्वा पुन अज्झोत्थरित्वा तिड्ढति, यम्हि च मन्दीभूते पक्कगण्डो विय पूतिकुक्कुटण्डमिव च उदरं परमजेगुच्छं कुणपगन्धं होति, ततो उगतेन च गन्धेन उद्वेकोपि मुखम्पि दुग्गन्धं पूतिकुणपसदिसं होति । सो च पुरिसो अपेहि दुग्गन्धं वायसीति वत्तब्बतं आपज्जति, यच्च वड्ढित्वा बहलत्तमापन्नं पिधानफलकमिव वच्चकुटियं उदरपटलस्स अब्भन्तरेयेव कुणपगन्धं सन्निरुम्भित्वा तिड्ढति । परिच्छेदतो सेम्हभागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोयेव ।

२०५. पुब्बोति पूतिलोहितवसेन पवत्तपुब्बं । तं वण्णतो पण्डुपलासवण्णो । मतसरीरे पन पूतिबहलाचामवण्णो होति । सण्ठानतो ओकाससण्ठानो । दिसतो द्वीसु दिसासु होति । ओकासतो पन पुब्बस्स ओकासो नाम निबद्धो नत्थि, यत्थ सो सन्निचितो तिड्ढेय्य, यत्र यत्र खाणुकण्टकपहरणगिजालादीहि अभिहते सरीरप्पदेसे लोहितं सण्ठहित्वा पच्चति, गण्डपीळकादयो वा उप्पज्जन्ति, तत्र तत्र तिड्ढति । परिच्छेदतो पुब्बभागेन परिच्छिन्नो, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोयेव ।

२०६. लोहितन्ति द्वे लोहितानि सन्निचितलोहितञ्च संसरणलोहितञ्च । तत्थ सन्निचितलोहितं वण्णतो निपक्कबहललाखारसवण्णं । संसरणलोहितं अच्छलाखारसवण्णं । सण्ठानतो उभयम्पि ओकाससण्ठानं । दिसतो सन्निचितलोहितं उपरिमाय दिसाय जातं । इतरं द्विसु दिसासु जातं । ओकासतो संसरणलोहितं ठपेत्वा केसलोमदन्तनखानं मंसविनिमुत्तट्टानञ्चेव थद्धसुक्खचम्मञ्च धमनिजालानुसारेण सब्बं उपादिण्णसरीरं फरित्वा ठितं । सन्निचितलोहितं यकनट्टानस्स हेट्ठाभागं पूरेत्वा एकपत्थपूरमत्तं हृदयवक्कपप्फासानं उपरि थोकं थोकं पग्घरन्तं वक्कहृदययकनपप्फासे तेमयमानं ठितं । तस्मिं हि वक्कहृदयादीनि अतेमेन्ते सत्ता पिपासिता होन्ति । परिच्छेदतो लोहितभागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोयेव ।

२०७. सेदोति लोमकूपादीहि पग्घरणकआपोधातु । सो वण्णतो विप्पसन्नतिलतेलवण्णो । सण्ठानतो ओकाससण्ठानो । दिसतो द्वीसु दिसासु जातो । ओकासतो सेदस्सोकासो नाम निबद्धो नत्थि, यत्थ सो लोहितं विय सदा तिड्ढेय्य । यदा पन अगिसन्तापसूरियसन्तापउतुविकारादीहि सरीरं सन्तपति, तदा उदकतो अब्बूळहमत्तविसमच्छिन्नभिसमुळालकुमुदनाळकलापो विय सब्बकेसलोमकूपविवरेहि पग्घरति, तस्मा तस्स सण्ठानम्पि केसलोमकूपविवरानञ्जेव वसेन वेदितब्बं । सेदपरिगण्हकेन च योगिना केसलोमकूपविवरे पूरेत्वा ठितवसेनेव सेदो मनसि कातब्बो । परिच्छेदतो सेदभागेन परिच्छिन्नो, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोयेव ।

मेदोति थिनसिनेहो । सो वण्णतो फालितहलिद्विवण्णो । सण्ठानतो थूलसरीरस्स ताव चम्ममंसन्तरे ठपितहलिद्विवण्णदुकूलपिलोतिकसण्ठानो होति । किससरीरस्स जङ्घमंसं ऊरुमंसं पिड्डिकण्टकनिस्सितं पिड्डिमंसं उदरवट्ठिमंसन्ति एतानि निस्साय दिगुणतिगुणं कत्वा ठपितहलिद्विवण्णदुकूलपिलोतिकसण्ठानो । दिसतो द्वीसु दिसासु जातो । ओकासतो थूलस्स सकलसरीरं फरित्वा किसस्स जङ्घमंसादीनि निस्साय ठितो, यं सिनेहसङ्घं गतम्पि परमजेगुच्छत्ता नेव मुद्धनि तेलत्थाय, न नासतेलादीनमत्थाय गण्हन्ति । परिच्छेदतो हेट्ठा मंसेन, उपरि चम्मेन, तिरियं

मेदभागेन परिच्छिन्नो, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोयेव ।

२०८. अस्सूति अक्खीहि पग्घरणकआपोधातु । तं वण्णतो विप्पसन्नतिलतेलवण्णं । सण्ठानतो ओकाससण्ठानं । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो अक्खिक्कूपकेसु ठितं । न चेतं पित्तकोसके पित्तमिव अक्खिक्कूपकेसु सदा सन्निचितं तिड्ढति । यदा पन सत्ता सोमनस्सजाता महाहसितं हसन्ति, दोमनस्सजाता रोदन्ति परिदेवन्ति, तथारूपं वा विसमाहारं आहारेन्ति, यदा च नेसं अक्खीनि धूमरजपंसुकादीहि अभिहज्जन्ति । तदा एतेहि सोमनस्सदोमनस्सविसभागाहारउतूहि समुट्ठित्वा अक्खिक्कूपके पूरेत्वा तिड्ढति वा पग्घरति वा । अस्सुपरिग्गण्हकेन च योगिना अक्खिक्कूपके पूरेत्वा ठितवसेनेव परिग्गण्हितब्बं । परिच्छेदतो अस्सुभागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोयेव ।

२०९. वसाति विलीनसिनेहो । सा वण्णतो नाळिकेरतेलवण्णा । आचामे आसित्ततेलवण्णातिपि वत्तुं वट्ठति । सण्ठानतो न्हानकाले पसन्नउदकस्स उपरि परिब्भमन्तसिनेहबिन्दुविसटसण्ठाना । दिसतो द्वीसु दिसासु जाता । ओकासतो येभुय्येन हत्थतलहत्थपिड्डिपादतलपादपिड्डिनासपुटनलाटअंसकूटेसु ठिता । न चेसा एतेसु ओकासेसु सदा विलीनाव हुत्वा तिड्ढति । यदा पन अगिसन्तापसूरियसन्तापउतुविसभागधातुविसभागेहि ते पदेसा उस्माजाता होन्ति, तदा तत्थ न्हानकाले पसन्नउदकूपरि सिनेहबिन्दुविसटो विय इतो चितो च सज्जरति । परिच्छेदतो वसाभागेन परिच्छिन्ना, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोयेव ।

२१०. खेळोति अन्तोमुखे फेणमिस्सा आपोधातु । सो वण्णतो सेतो फेणवण्णो । सण्ठानतो ओकाससण्ठानो । फेणसण्ठानोतिपि वत्तुं वट्ठति । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातो । ओकासतो उभोहि कपोलपस्सेहि ओरुह्जिक्कहाय ठितो । न चेस एत्थ सदा सन्निचितो हुत्वा तिड्ढति । यदा पन सत्ता तथारूपमाहारं पस्सन्ति वा सरन्ति वा, उण्हतित्तकटुकलोणम्बिलानं वा किज्जि मुखे ठपेन्ति, यदा वा नेसं हृदयं आगिलायति, किस्मिज्जि देव वा जिगुच्छा उप्पज्जति, तदा खेळो उप्पज्जित्वा उभोहि कपोलपस्सेहि ओरुह्जिक्कहाय सण्ठाति । अगगिज्जिक्कहाय चेस तनुको होति, मूलजिक्कहाय बहलो, मुखे पक्खित्तज्ज प्थुक्कं वा तण्डुलं वा अज्जं वा किज्जि खादनीयं नदीपुलिने खतकूपकसलिलं विय परिक्खयं अगच्छन्तोव तेमेतुं समत्थो होति । परिच्छेदतो खेळभागेन परिच्छिन्नो, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोव ।

२११. सिङ्गाणिकाति मत्थलुङ्गतो पग्घरणकअसुचि । सा वण्णतो तरुणतालड्डिमिज्जवण्णा । सण्ठानतो ओकाससण्ठाना । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातो । ओकासतो नासापुटे पूरेत्वा ठिता । न चेसा एत्थ सदा सन्निचिता हुत्वा तिड्ढति, अथ खो यथा नाम पुरिसो पदुमिनिपत्ते दधिं बन्धित्वा हेट्ठा कण्टकेन विज्जेय्य, अथानेन छिद्देन दधिमुत्तं गळित्वा बहि पतेय्य, एवमेव यदा सत्ता रोदन्ति, विसभागाहारउतुवसेन वा सज्जातधातुखोभा होन्ति, तदा अन्तो सीसतो पूतिसेम्भभावमापन्नं मत्थलुङ्गं गळित्वा तालुमत्थकविवरेण ओतरित्वा नासापुटे पूरेत्वा तिड्ढति वा पग्घरति वा । सिङ्गाणिका परिग्गण्हकेन च योगिना नासापुटे पूरेत्वा ठितवसेनेव परिग्गण्हितब्बा । परिच्छेदतो सिङ्गाणिकाभागेन परिच्छिन्ना, अयमस्सा सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोव ।

२१२. लसिकाति सरीरसन्धीनं अब्भन्तरे पिच्छिलकुणपं । सा वण्णतो कणिकारनिय्यासवण्णा । सण्ठानतो ओकाससण्ठाना । दिसतो द्वीसु दिसासु जातो । ओकासतो अट्ठिसन्धीनं अब्भज्जनकिच्चं साधयमाना असीतिसतसन्धीनं अब्भन्तरे ठिता । यस्स चेसा मन्दा होति, तस्स उट्ठहन्तस्स निसीदन्तस्स अभिक्कमन्तस्स पटिक्कमन्तस्स समिज्जन्तस्स

पसारेन्तस्स अट्टिकानि कटकटायन्ति, अच्छरासद्वं करोन्तो विय सञ्चरति । एकयोजनद्वियोजनमत्तं अद्धानं गतस्स वायोधातु कुप्पति, गत्तानि दुक्खन्ति । यस्स पन बहुका होन्ति, तस्स उद्धाननिसज्जादीसु न अट्टीनि कटकटायन्ति, दीघम्पि अद्धानं गतस्स न वायोधातु कुप्पति, न गत्तानि दुक्खन्ति । परिच्छेदतो लसिकाभागेन परिच्छिन्ना, अयमस्सा सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोव ।

२१३. मुत्तन्ति मुत्तरसं । तं वण्णतो मासखारोदकवण्णं । सण्ठानतो अधोमुखद्वपितउदककुम्भअब्भन्तरगतउदकसण्ठानं । दिसतो हेट्टिमाय दिसाय जातं । ओकासतो वत्थिस्स अब्भन्तरे ठितं । **वत्थि** नाम वत्थि पुटो वुच्चति । यत्थ सेय्यथापि चन्दनिकाय पक्खित्ते अमुखे रवणघटे चन्दनिकारसो पविसति, न चस्स पविसनमग्गो पज्जायति, एवमेव सरीरतो मुत्तं पविसति, न चस्स पविसनमग्गो पज्जायति, निक्खमनमग्गो पन पाकटो होति । यम्हि च मुत्तस्स भरिते पस्सावं करोमाति सत्तानं आयूहनं होति । परिच्छेदतो वत्थिअब्भन्तरेन चेव मुत्तभागेन च परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसोव ।

२१४. एवज्झि केसादिके कोट्टासे वण्णसण्ठानदिसोकासपरिच्छेदवसेन ववत्थपेत्वा अनुपुब्बतो नातिसीघतोतिआदिना नयेन वण्णसण्ठानगन्धासयोकासवसेन पञ्चधा पटिक्कूला पटिक्कूलाति मनसिकरोतो पण्णत्तिसमतिक्कमावसाने सेय्यथापि चक्खुमतो पुरिसस्स द्वत्तिसवण्णानं कुसुमानं एकसुत्तकगन्थितं मालं ओलोकेन्तस्स सब्बपुप्फानि अपुब्बापरियमिव पाकटानि होन्ति, एवमेव अत्थि इमस्मिं काये केसाति इमं कायं ओलोकेन्तस्स सब्बे ते धम्मा अपुब्बापरियाव पाकटा होन्ति । तेन वुत्तं मनसिकारकोसल्लकथायं “आदिकम्मिकस्स हि केसाति मनसिकरोतो मनसिकारो गत्त्वा मुत्तन्ति इमं परियोसानकोट्टासमेव आहच्च तिट्ठती”ति ।

सचे पन बहिद्भापि मनसिकारं उपसंहरति, अथस्स एवं सब्बकोट्टासेसु पाकटीभूतेसु आहिण्डन्ता मनुस्सतिरच्छानादयो सत्ताकारं विजहित्वा कोट्टासरासिवसेनेव उपट्ठहन्ति, तेहि च अज्झोहरियमानं पानभोजनादि कोट्टासरासिम्हि पक्खिपमानमिव उपट्ठाति ।

अथस्स अनुपुब्बमुच्चनादिवसेन पटिक्कूला पटिक्कूलाति पुनप्पुनं मनसिकरोतो अनुक्कमेन अप्पना उप्पज्जति । तत्थ केसादीनं वण्णसण्ठानदिसोकासपरिच्छेदवसेन उपट्ठानं उग्गहनिमित्तं । सब्बाकारतो पटिक्कूलवसेन उपट्ठानं पटिभागनिमित्तं । तं आसेवतो भावयतो वुत्तनयेन असुभकम्मट्टानेसु विय पठमज्झानवसेनेव अप्पना उप्पज्जति ।

सा यस्स एकोव कोट्टासो पाकटो होति, एकस्मिं वा कोट्टासे अप्पनं पत्वा पुन अज्जस्मिं योगं न करोति, तस्स एकाव उप्पज्जति । यस्स पन अनेके कोट्टासा पाकटा होन्ति, एकस्मिं वा ज्ञानं पत्वा पुन अज्जस्मिंपि योगं करोति, तस्स मल्लकत्थेरस्स विय कोट्टासगणनाय पठमज्झानानि निब्बत्तन्ति ।

सो किरायस्मा दीघभाणकअभयत्थेरं हत्थे गहेत्वा “आवुसो अभय, इमं ताव पज्झं उग्गणहाही”ति वत्वा आह — “मल्लकत्थेरो द्वत्तिसकोट्टासेसु द्वत्तिसाय पठमज्झानानं लाभी । सचे रत्तिं एकं, दिवा एकं समापज्जति, अतिरेकद्वमासेन पुन सम्पज्जति, सचे पन देवसिकं एकं समापज्जति, अतिरेकमासेन पुन सम्पज्जती”ति ।

एवं पठमज्झानवसेन इज्झमानम्पि चेतं कम्मट्टानं वण्णसण्ठानादीसु सतिबलेन इज्झनतो कायगतासतीति वुच्चति ।

इमञ्च कायगतासतिमनुयुत्तो भिक्खु अरतिरतिसहो होति, न च नं अरति सहति, उप्पन्नं अरतिं अभिभुय्य अभिभुय्य विहरति । भयभेरवसहो होति, न च नं भयभेरवं सहति, उप्पन्नं भयभेरवं अभिभुय्य अभिभुय्य विहरति । खमो होति सीतस्स उण्हस्स ...पे० ... पाणहरानं अधिवासकजातिको होति (म० नि० ३.१५९) । केसादीनं वण्णभेदं निस्साय चतुन्नं झानानं लाभो होति । छ अभिज्जा पटिविज्झति (म० नि० ३.१५९) ।

तस्मा हवे अप्पमत्तो, अनुयुज्जेथ पण्डितो ।
एवं अनेकानिसंसं, इमं कायगतासतिन्ति ॥

इदं कायगतासतियं वित्थारकथामुखं ।

आनापानस्सतिकथा

२१५. इदानीं यं तं भगवता “अयम्पि खो, भिक्खवे, आनापानस्सतिसमाधि भावितो बहुलीकतो सन्तो चेव पणीतो च असेचनको च सुखो च विहारो, उप्पन्नुप्पन्ने च पापके अकुसले धम्मे ठानसो अन्तरधापेति वूपसमेती”ति एवं पसंसित्वा

“कथं भावितो च, भिक्खवे, आनापानस्सतिसमाधि कथं बहुलीकतो सन्तो चेव पणीतो च असेचनको च सुखो च विहारो, उप्पन्नुप्पन्ने च पापके अकुसले धम्मे ठानसो अन्तरधापेति वूपसमेति? इध, भिक्खवे, भिक्खु अरञ्जगतो वा रुक्खमूलगतो वा सुज्जागारगतो वा निसीदति पल्लङ्कं आभुजित्वा उजुं कायं पणिधाय परिमुखं सतिं उपट्टपेत्वा, सो सतोव अस्ससति सतो पस्ससति । दीघं वा अस्ससन्तो दीघं अस्ससामीति पजानाति । दीघं वा पस्ससन्तो...पे० ... रस्सं वा अस्ससन्तो...पे० ... रस्सं वा पस्ससन्तो रस्सं पस्ससामीति पजानाति । सब्बकायपटिसंवेदी अस्ससिस्सामीति सिक्खति । सब्बकायपटिसंवेदी पस्ससिस्सामीति सिक्खति । पस्सम्भयं कायसङ्खारं अस्ससिस्सामीति सिक्खति । पस्सम्भयं कायसङ्खारं पस्ससिस्सामीति सिक्खति । पीतिपटिसंवेदी... सुखपटिसंवेदी... चित्तसङ्खारपटिसंवेदी... पस्सम्भयं चित्तसङ्खारं... चित्तपटिसंवेदी... अभिप्पमोदयं चित्तं... समादहं चित्तं... विमोचयं चित्तं ... अनिच्चानुपस्सी... विरागानुपस्सी... निरोधानुपस्सी । पटिनिस्सगानुपस्सी अस्ससिस्सामीति सिक्खति । पटिनिस्सगानुपस्सी पस्ससिस्सामीति सिक्खती”ति —

एवं सोळसवत्थुकं आनापानस्सतिकम्मट्ठानं निद्विट्ठं । तस्स भावनानयो अनुप्पत्तो । सो पन यस्मा पाळिवण्णनानुसारेनेव वुच्चमानो सब्बाकारपरिपूरो होति । तस्मा अयमेत्थ पाळिवण्णनापुब्बङ्गमो निद्वेसो ।

२१६. कथं भावितो च, भिक्खवे, आनापानस्सति समाधीति एत्थ ताव कथन्ति आनापानस्सतिसमाधिभावनं नानप्पकारतो वित्थारेतुकम्यतापुच्छा । भावितो च भिक्खवे आनापानस्सतिसमाधीति नानप्पकारतो वित्थारेतुकम्यताय पुट्ठधम्मनिदस्सनं । कथं बहुलीकतो...पे० ... वूपसमेतीति एत्थापि एसेव नयो । तत्थ भावितोति उप्पादितो वड्ढितो वा । आनापानस्सतिसमाधीति आनापानपरिग्गाहिकाय सतिया सङ्घि सम्पयुत्तो समाधि । आनापानस्सतियं वा समाधि आनापानस्सतिसमाधि । बहुलीकतोति पुनप्पुनं कतो । सन्तोचेव पणीतो चाति सन्तो चेव पणीतो चेव । उभयत्थ एव सद्देन नियमो वेदितब्बो । किं वुत्तं होति? अयञ्चि यथा असुभकम्मट्ठानं केवलं पटिवेधवसेन सन्तञ्च पणीतञ्च, ओळारिकारम्मणत्ता पन पटिकूलारम्मणत्ता च आरम्मणवसेन नेव सन्तं न पणीतं, न एवं केनचि परियायेन असन्तो वा

अपणीतो वा, अथ खो आरम्मणसन्ततायपि सन्तो वूपसन्तो निब्बुतो, पटिवेधसङ्घातअङ्गसन्ततायपि ।
आरम्मणपणीततायपि पणीतो अतित्तिकरो, अङ्गपणीततायपीति । तेन वुत्तं “सन्तो चेव पणीतो चा”ति ।

असेचनको च सुखो च विहारोति एत्थ पन नास्स सेचनन्ति **असेचनको**, अनासित्तको अब्बोकिण्णो पाटियेक्को आवेणिको । नत्थि एत्थ परिकम्मेन वा उपचारेन वा सन्तता । आदिसमन्नाहारतो पभुति अत्तनो सभावेनेव सन्तो च पणीतो चाति अत्थो । केचि पन असेचनकोति अनासित्तको ओजवन्तो सभावेनेव मधुरोति वदन्ति । एवं अयं **असेचनको च**, अप्पितप्पितक्खणे कायिकचेतसिकसुखपटिलाभाय संवत्तनतो **सुखो च विहारोति** वेदितब्बो । **उप्पन्नुप्पन्नेति** अविक्खम्भिते अविक्खम्भिते । **पापकेति** लामके । **अकुसले धम्मेति** अकोसल्लसम्भूते धम्मे । **ठानसो अन्तरधापेतीति** खणेनेव अन्तरधापेति विक्खम्भेति । **वूपसमेतीति** सुट्ठु उपसमेति । निब्बेधभागियत्ता वा अनुपुब्बेन अरियमग्गवुद्धिप्पत्तो समुच्छिन्दति, पटिप्पस्सम्भेतीति वुत्तं होति ।

अयं पनेत्थ सङ्खेपत्थो । भिक्खवे, केन पकारेन केनाकारेन केन विधिना भावितो आनापानस्सतिसमाधि केन पकारेन बहुलीकतो सन्तो चेव...पे०... वूपसमेतीति ।

२१७. इदानीं तमत्थं वित्थारेन्तो “इध, भिक्खवे”ति आदिमाह । तत्थ **इध भिक्खवे भिक्खूति** भिक्खवे, इमस्मिं सासने भिक्खु । अयञ्चि एत्थ **इध**सदो सब्बप्पकारआनापानस्सतिसमाधिनिब्बत्तकस्स पुग्गलस्स सन्निस्सयभूतसासनपरिदीपनो अज्जसासनस्स तथाभावपटिसेधनो च । वुत्तञ्हेतं — इधेव, भिक्खवे, समणो...पे०... सुज्जा परप्पवादा समणोभि अज्जेही”ति (म० नि० १.१३९) । तेन वुत्तं “इमस्मिं सासने भिक्खू”ति ।

अरज्जगतो वा...पे०... सुज्जागारगतो वाति इदमस्स आनापानस्सतिसमाधिभावानानुरूपसेनासनपरिग्गहपरिदीपनं । इमस्स हि भिक्खुनो दीघरत्तं रूपादीसु आरम्मणेसु अनुविसटं चित्तं आनापानस्सतिसमाधिआरम्मणं अभिरुहितुं न इच्छति, कूटगोणयुत्तरथो विय उप्पथमेव धावति । तस्मा सेय्यथापि नाम गोपो कूटधेनुया सब्बं खीरं पिवित्वा वड्डितं कूटवच्छं दमेतुकामो धेनुतो अपनेत्वा एकमन्ते महन्तं थम्भं निखणित्वा तत्थ योत्तेन बन्धेय्य, अथस्स सो वच्छो इतो चितो च विप्फन्दित्वा पलायितुं असक्कोन्तो तमेव थम्भं उपनिसीदेय्य वा उपनिपज्जेय्य वा, एवमेव इमिनापि भिक्खुना दीघरत्तं रूपादिआरम्मणादिरसपानवड्डितं दुट्ठचित्तं दमेतुकामेन रूपादिआरम्मणतो अपनेत्वा अरज्जं वा...पे०... सुज्जागारं वा पवेसेत्वा तत्थ अस्सासपस्सासथम्भे सतियोत्तेन बन्धितब्बं । एवमस्स तं चित्तं इतो चितो च विप्फन्दित्वापि पुब्बे आचिण्णारम्मणं अलभमानं सतियोत्तं छिन्दित्वा पलायितुं असक्कोन्तं तमेवारम्मणं उपचारप्पनावसेन उपनिसीदति चेव उपनिपज्जति च । तेनाहु पोराणा —

“यथा थम्भे निबन्धेय्य, वच्छं दमं नरो इध ।

बन्धेय्येवं सकं चित्तं, सतियारम्मणे दळ्ह”न्ति ॥ (पारा० अट्ठ० २.१६५; दी० नि० अट्ठ० ३.३७४; म० नि० अट्ठ० १.१०७) ।

एवमस्सेतं सेनासनं भावनानुरूपं होति । तेन वुत्तं “इदमस्स आनापानस्सतिसमाधिभावानानुरूपसेनासनपरिग्गहपरिदीपन”न्ति ।

अथ वा यस्मा इदं कम्मट्ठानप्पभेदे मुद्धभूतं सब्बज्जुबुद्धपच्चेकबुद्धबुद्धसावकानं

विसेसाधिगमदिदुधम्मसुखविहारपदद्वानं आनापानस्सतिकम्मद्वानं इत्थिपुरिसहत्थिअस्सादिसद्वसमाकुलं गामन्तं अपरिच्चजित्वा न सुकरं भावेतुं, सद्वकण्टकत्ता झानस्स । अगामके पन अरज्जे सुकरं योगावचरेन इदं कम्मद्वानं परिगगहेत्वा आनापानचतुत्थज्झानं निब्बत्तेत्वा तदेव पादकं कत्वा सङ्खारे सम्मसित्वा अग्गफलं अरहत्तं सम्पापुणितुं । तस्मास्स अनुरूपसेनासनं दस्सेन्तो भगवा “अरज्जगतो वा”तिआदिमाह ।

वत्थुविज्जाचरियो विय हि भगवा, सो यथा वत्थुविज्जाचरियो नगरभूमिं पस्सित्वा सुदु उपपरिक्खित्वा “एत्थ नगरं मापेथा”ति उपदिसति, सोत्थिना च नगरे निद्विते राजकुलतो महासक्कारं लभति, एवमेव योगावचरस्स अनुरूपसेनासनं उपपरिक्खित्वा “एत्थ कम्मद्वानं अनुयुज्जितब्ब”न्ति उपदिसति, ततो तत्थ कम्मद्वानं अनुयुत्तेन योगिना कमेन अरहत्ते पत्ते “सम्मासम्बुद्धो वत सो भगवा”ति महन्तं सक्कारं लभति ।

अयं पन भिक्खु दीपिसदिसोति वुच्चति । यथा हि महादीपिराजा अरज्जे तिणगहनं वा वनगहनं वा पब्बतगहनं वा निस्साय निलीयित्वा वनमहिंसगोकण्णसूकरादयो मिगे गण्हाति, एवमेव अयं अरज्जादीसु कम्मद्वानं अनुयुज्जन्तो भिक्खु यथाक्कमेन सोतापत्तिसकदागामिअनागामिअरहत्तमग्गे चेव अरियफलज्च गण्हातीति वेदितब्बो । तेनाहु पोराणा —

“यथापि दीपिको नाम, निलीयित्वा गण्हाती मिगे ।

तथेवायं बुद्धपुत्तो, युत्तयोगो विपस्सको ।

अरज्जं पविसित्वान, गण्हाति फलमुत्तम”न्ति ॥ (पारा० अट्ठ० २.१६५; दी० नि० अट्ठ० २.३७४; म० नि० अट्ठ० १.१०७) ।

तेनस्स परक्कमजवयोगभूमिं अरज्जसेनासनं दस्सेन्तो भगवा “अरज्जगतो वा”तिआदिमाह ।

२१८. तत्थ अरज्जगतोति “अरज्जन्ति निक्खमित्वा बहि इन्दखीला सब्बमेतं अरज्ज”न्ति (विभ० ५२९) च, “आरज्जकं नाम सेनासनं पज्जधनुसतिकं पच्छिम”न्ति (पारा० ६५४) च एवं वुत्तलक्खणेसु अरज्जेसु यंकिज्चि पविवेकसुखं अरज्जं गतो । **रुक्खमूलगतोति** रुक्खसमीपं गतो । **सुज्जागारगतोति** सुज्जं विवित्तोकासं गतो । एत्थ च ठपेत्वा अरज्जज्च रुक्खमूलज्च अवसेससत्तविधसेनासनगतोपि सुज्जागारगतोति वत्तुं वट्ठति ।

एवमस्स उतुत्तयानुकूलं धातुचरियानुकूलज्च आनापानस्सतिभावानुरूपं सेनासनं उपदिसित्वा अलीनानुद्धच्चपक्खिकं सन्तं इरियापथं उपदिसन्तो **निसीदतीति** आह । अथस्स निसज्जाय दळ्ळभावं अस्सासपस्सासानं पवत्तनसुखतं आरम्मणपरिगगहूपायज्च दस्सेन्तो पल्लङ्कं आभुजित्वातिआदिमाह । तत्थ **पल्लङ्कन्ति** समन्ततो ऊरुबद्धासनं । **आभुजित्वाति** बन्धित्वा । **उजुं कायं पणिधायाति** उपरिमसरीरं उजुकं ठपेत्वा । अट्टारसपिड्डिकण्टके कोटिया कोटिं पटिपादेत्वा । एवज्हि निसीदन्तस्स चम्ममंसन्धारूनि न पणमन्ति । अथस्स या तेसं पणमनप्पच्चया खणे खणे वेदना उप्पज्जेय्युं, ता न उप्पज्जन्ति । तासु अनुप्पज्जमानासु चित्तं एकगं होति, कम्मद्वानं न परिपतति, वुद्धिं फातिं उपगच्छति । **परिमुखं सति उपट्टपेत्वाति** कम्मद्वानाभिमुखं सति ठपयित्वा । अथ वा **परीति** परिगगहट्टो । **मुखन्ति** निव्यानट्टो । **सतीति** उपट्टानट्टो । तेन वुच्चति “परिमुखं सति”न्ति एवं **पटिसम्भिदायं** (पटि० म० १.१६४) वुत्तनयेनपेत्थ अत्थो दट्टब्बो । तत्रायं सङ्खेपो, परिगगहितनिव्यानं सति कत्वाति ।

२१९. **सो सतोव अस्ससति सतो पस्ससतीति** सो भिक्खु एवं निसीदित्वा एवज्च सति उपट्टपेत्वा तं सति

अविजहन्तो सतो एव अस्ससति सतो पस्ससति, सतोकारी होतीति वुत्तं होति । इदानीं येहाकारेहि सतोकारी होति, ते दस्सेतुं दीघं वा अस्ससन्तोतिआदिमाह । वुत्तञ्जेतं **पटिसम्भिदायं** “सो सतोव अस्ससति सतो पस्ससती”ति एतस्सेव विभङ्गे —

“बात्तिसाय आकारेहि सतो कारी होति । दीघं अस्सासवसेन चित्तस्स एकग्गतं अविक्खेपं पजानतो सति उपट्ठिता होति । ताय सतिया तेन जाणेन सतो कारी होति । दीघं पस्सासवसेन...पे०... पटिनिस्सग्गानुपस्सी अस्सासवसेन । पटिनिस्सग्गानुपस्सी पस्सासवसेन चित्तस्स एकग्गतं अविक्खेपं पजानतो सति उपट्ठिता होति । ताय सतिया तेन जाणेन सतो कारी होती”ति (पटि० म० १.१६५) ।

तत्थ दीघं वा अस्ससन्तोति दीघं वा अस्सासं पवत्तयन्तो । **अस्सासो**ति बहि निक्खमनवातो । **पस्सासो**ति अन्तो पविसनवातोति **विनयट्ठकथायं** वुत्तं । **सुत्तन्तट्ठकथासु** पन उप्पटिपाटिया आगतं । तत्थ सब्बेसम्पि गम्भसेय्यकानं मातुकुच्छितो निक्खमनकाले पठमं अब्भन्तरवातो बहि निक्खमन्ति । पच्छा बाहिरवातो सुखुमरजं गहेत्वा अब्भन्तरं पविसन्तो तालुं आहच्च निब्बायति । एवं ताव अस्सासपस्सासा वेदितब्बा ।

या पन तेसं दीघरस्सता, सा अद्धानवसेन वेदितब्बा । यथा हि ओकासद्धानं फरित्वा ठितं उदकं वा वालिका वा “दीघमुदकं दीघा वालिका, रस्समुदकं रस्सा वालिका”ति वुच्चति, एवं चुण्णविचुण्णापि अस्सासपस्सासा हत्थिसरीरे च अहिसरीरे च तेसं अत्तभावसङ्घातं दीघं अद्धानं सणिकं पूरेत्वा सणिकमेव निक्खमन्ति । तस्मा दीघाति वुच्चन्ति । सुनखससादीनं अत्तभावसङ्घातं रस्सं अद्धानं सीघं पूरेत्वा सीघमेव निक्खमन्ति, तस्मा रस्साति वुच्चन्ति । मनुस्सेसु पन केचि हत्थिअहिआदयो विय कालद्धानवसेन दीघं अस्ससन्ति च पस्ससन्ति च । केचि सुनखससादयो विय रस्सं, तस्मा तेसं कालवसेन दीघमद्धानं निक्खमन्ता च पविसन्ता च ते “दीघा” इत्तरमद्धानं निक्खमन्ता च पविसन्ता च “रस्सा”ति वेदितब्बा ।

तत्रायं भिक्खु नवहाकारेहि दीघं अस्ससन्तो पस्ससन्तो च “दीघं अस्ससामि, पस्ससामी”ति पजानाति । एवं पजानतो चस्स एकेनाकारेन कायानुपस्सनासतिपट्टानभावना सम्पज्जतीति वेदितब्बा । यथाह **पटिसम्भिदायं** (पटि० म० १.१६६) —

“कथं दीघं अस्ससन्तो दीघं अस्ससामीति पजानाति । दीघं पस्ससन्तो दीघं पस्ससामीति पजानाति । दीघं अस्सासं अद्धानसङ्घाते अस्ससति । दीघं पस्सासं अद्धानसङ्घाते पस्ससति । दीघं अस्सासपस्सासं अद्धानसङ्घाते अस्ससतिपि पस्ससतिपि । दीघं अस्सासपस्सासं अद्धानसङ्घाते अस्ससतोपि पस्ससतोपि छन्दो उप्पज्जति । छन्दवसेन ततो सुखुमतरं दीघं अस्सासं अद्धानसङ्घाते अस्ससति । छन्दवसेन ततो सुखुमतरं दीघं पस्सासं...पे०... दीघं अस्सासपस्सासं अद्धानसङ्घाते अस्ससतिपि पस्ससतिपि । छन्दवसेन ततो सुखुमतरं दीघं अस्सासपस्सासं अद्धानसङ्घाते अस्ससतोपि पस्ससतोपि पामोज्जं उप्पज्जति । पामोज्जवसेन ततो सुखुमतरं दीघं अस्सासं अद्धानसङ्घाते अस्ससति । पामोज्जवसेन ततो सुखुमतरं दीघं पस्सासं...पे०... दीघं अस्सासपस्सासं अद्धानसङ्घाते अस्ससतिपि पस्ससतिपि । पामोज्जवसेन ततो सुखुमतरं दीघं अस्सासपस्सासं अद्धानसङ्घाते अस्ससतोपि पस्ससतोपि दीघं अस्सासपस्सासा चित्तं विवत्तति, उपेक्खा सण्ठाति । इमेहि नवहि आकारेहि दीघं अस्सासपस्सासा कायो । उपट्टानं सति । अनुपस्सना जाणं । कायो उपट्टानं, नो सति । सति उपट्टानञ्चेव सति च । ताय सतिया तेन जाणेन तं कायं अनुपस्सति । तेन वुच्चति काये कायानुपस्सनासतिपट्टानभावना”ति ।

एस नयो रस्सपदेपि । अयं पन विसेसो, यथा एत्थ “दीघं अस्सासं अद्धानसङ्घाते”ति वुत्तं, एवमिध “रस्सं अस्सासं इत्तरसङ्घाते अस्ससती”ति आगतं । तस्मा रस्सवसेन याव “तेन वुच्चति काये कायानुपस्सनासतिपट्टानभावना”ति, ताव योजेतब्बं ।

एवं अयं अद्धानवसेन इत्तरवसेन च इमेहाकारेहि अस्सासपस्सासे पजानन्तो दीघं वा अस्ससन्तो दीघं अस्ससामीति पजानाति...पे०... रस्सं वा पस्ससन्तो रस्सं पस्ससामीति पजानातीति वेदितब्बो । एवं पजानतो चस्स —

दीघो रस्सो च अस्सासो,
पस्सासोपि च तादिसो ।
चत्तारो वण्णा वत्तन्ति,
नासिकग्गेव भिक्खुनोति ॥ (पारा० अट्ठ० २.१६५) ।

२२०. सब्बकायपटिसंवेदी अस्ससिस्सामीति...पे०... पस्ससिस्सामीति सिक्खतीति सकलस्स अस्सासकायस्स आदिमज्झपरियोसानं विदितं करोन्तो पाकटं करोन्तो अस्ससिस्सामीति सिक्खति । सकलस्स पस्सासकायस्स आदिमज्झपरियोसानं विदितं करोन्तो पाकटं करोन्तो पस्ससिस्सामीति सिक्खति । एवं विदितं करोन्तो पाकटं करोन्तो जाणसम्पयुत्तचित्तेन अस्ससति चेव पस्ससति च । तस्मा “अस्ससिस्सामी पस्ससिस्सामी”ति सिक्खतीति वुच्चति । एकस्स हि भिक्खुनो चुण्णविचुण्णविसटे अस्सासकाये पस्सासकाये वा आदि पाकटो होति, न मज्झपरियोसानं । सो आदिमेव परिग्गहेतुं सक्कोति, मज्झपरियोसाने किलमति । एकस्स मज्झं पाकटं होति, न आदिपरियोसानं । एकस्स परियोसानं पाकटं होति, न आदिमज्झं । सो परियोसानंयेव परिग्गहेतुं सक्कोति, आदिमज्झे किलमति । एकस्स सब्बम्पि पाकटं होति, सो सब्बम्पि परिग्गहेतुं सक्कोति, न कत्थचि किलमति, तादिसेन भवितब्बन्ति दस्सेन्तो आह — “सब्बकायपटिसंवेदी अस्ससिस्सामीति...पे०... पस्ससिस्सामीति सिक्खती”ति ।

तत्थ **सिक्खतीति** एवं घटति वायमति । यो वा तथाभूतस्स संवरो, अयमेत्थ अधिसीलसिक्खा । यो तथाभूतस्स समाधि, अयं अधिचित्तसिक्खा । या तथाभूतस्स पज्जा, अयं अधिपज्जासिक्खाति इमा तिस्सो सिक्खायो तस्मिं आरम्भणे ताव सतिया तेन मनसिकारेण सिक्खति आसेवति भावेति बहुलीकरोतीति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।

तत्थ यस्मा पुरिमनये केवलं अस्ससितब्बं पस्ससितब्बमेव, न च अज्जं किज्जि कातब्बं । इतो पट्टाय पन जाणुप्पादनादीसु योगो करणीयो । तस्मा तत्थ अस्ससामीति पजानाति पस्ससामीति पजानातिच्चेव वत्तमानकालवसेन पाळिं वत्वा इतो पट्टाय कत्तब्बस्स जाणुप्पादनादिनो आकारस्स दस्सनत्थं सब्बकायपटिसंवेदी अस्ससिस्सामीतिआदिना नयेन अनागतवचनवसेन पाळि आरोपिताति वेदितब्बा ।

पस्सम्भयं कायसङ्खारं अस्ससिस्सामीति...पे०... पस्ससिस्सामीति सिक्खतीति ओळारिकं कायसङ्खारं पस्सम्भेन्तो पटिप्पस्सम्भेन्तो निरोधेन्तो वूपसमेन्तो अस्ससिस्सामी पस्ससिस्सामीति सिक्खति । तत्र एवं ओळारिकसुखुमता च पस्सद्भि च वेदितब्बा । इमस्स हि भिक्खुनो पुब्बे अपरिग्गहितकाले कायो च चित्तञ्च सदरथा होन्ति ओळारिका । कायचित्तानं ओळारिकत्ते अवूपसन्ते अस्सासपस्सासापि ओळारिका होन्ति, बलवतरा हुत्वा पवत्तन्ति, नासिका नप्पहोति, मुखेन अस्ससन्तोपि पस्ससन्तोपि तिट्ठति । यदा पनस्स कायोपि चित्तम्पि परिग्गहिता होन्ति, तदा ते सन्ता होन्ति वूपसन्ता । तेसु वूपसन्तेसु अस्सासपस्सासा सुखुमा हुत्वा पवत्तन्ति, “अत्थि नु खो नत्थी”ति

विचेतब्बताकारप्पत्ता होन्ति ।

सेय्यथापि पुरिसस्स धावित्वा, पब्बता वा ओरोहित्वा, महाभारं वा सीसतो ओरोपेत्वा ठितस्स ओळारिका अस्सासपस्सासा होन्ति, नासिका नप्पहोति, मुखेन अस्ससन्तोपि पस्ससन्तोपि तिष्ठति । यदा पनेस तं परिस्समं विनोदेत्वा न्हत्वा च पिवित्वा च अल्लसाटकं हृदये कत्वा सीताय छायाय निपन्नो होति, अथस्स ते अस्सासपस्सासा सुखुमा होन्ति “अत्थि नु खो नत्थी”ति विचेतब्बताकारप्पत्ता, एवमेव इमस्स भिक्खुनो पुब्बे अपरिग्गहितकाले कायो च...पे०... विचेतब्बताकारप्पत्ता होन्ति । तं किस्स हेतु? तथा हिस्स पुब्बे अपरिग्गहितकाले “ओळारिकोळारिके कायसङ्खारे पस्सम्भेमी”ति आभोगसमन्नाहारमनसिकारपच्चवेक्खणा नत्थि, परिग्गहितकाले पन अत्थि । तेनस्स अपरिग्गहितकालतो परिग्गहितकाले कायसङ्खारो सुखुमो होति । तेनाहु पोराणा —

“सारद्धे काये चित्ते च, अधिमत्तं पवत्तति ।

असारद्धमि कायमि, सुखुमं सम्पवत्तती”ति ॥ (पारा० अट्ठ० २.१६५) ।

२२१. परिग्गहेपि ओळारिको, पठमज्झानुपचारे सुखुमो । तस्मिम्पि ओळारिको, पठमज्झाने सुखुमो । पठमज्झाने च दुतियज्झानुपचारे च ओळारिको, दुतियज्झाने सुखुमो । दुतियज्झाने च ततियज्झानुपचारे च ओळारिको, ततियज्झाने सुखुमो । ततियज्झाने च चतुत्थज्झानुपचारे च ओळारिको, चतुत्थज्झाने अतिसुखुमो अप्पवत्तिमेव पापुणातीति । इदं ताव दीघभाणकसंयुत्तभाणकानं मतं ।

मज्झिमभाणका पन पठमज्झाने ओळारिको, दुतियज्झानुपचारे सुखुमोति एवं हेट्ठिमहेट्ठिमज्झानतो उपरूपरिज्झानुपचारेपि सुखुमतरमिच्छन्ति । सब्बेसज्जेव पन मतेन अपरिग्गहितकाले पवत्तकायसङ्खारो परिग्गहितकाले पटिप्पस्सम्भति । परिग्गहितकाले पवत्तकायसङ्खारो पठमज्झानुपचारे...पे०... चतुत्थज्झानुपचारे पवत्तकायसङ्खारो चतुत्थज्झाने पटिप्पस्सम्भति । अयं ताव **समथे** नयो ।

विपस्सनायं पन अपरिग्गहे पवत्तो कायसङ्खारो ओळारिको, महाभूतपरिग्गहे सुखुमो । सोपि ओळारिको, उपादारूपपरिग्गहे सुखुमो । सोपि ओळारिको, सकलरूपपरिग्गहे सुखुमो । सोपि ओळारिको, अरूपपरिग्गहे सुखुमो । सोपि ओळारिको, रूपारूपपरिग्गहे सुखुमो । सोपि ओळारिको, पच्चयपरिग्गहे सुखुमो । सोपि ओळारिको, सप्पच्चयनामरूपपरिग्गहे सुखुमो । सोपि ओळारिको, लक्खणारम्मणिकविपस्सनाय सुखुमो । सोपि दुब्बलविपस्सनाय ओळारिको, बलवविपस्सनाय सुखुमो । तत्थ पुब्बे वुत्तनयेनेव पुरिमस्स पुरिमस्स पच्छिमेन पच्छिमेन पटिप्पस्सद्धि वेदितब्बा । एवमेत्थ ओळारिकसुखुमता च पस्सद्धि च वेदितब्बा ।

पटिसम्भिदायं (पटि० म० १.१७१) पनस्स सद्धिं चोदनासोधनाहि एवमत्थो वुत्तो —

“कथं पस्सम्भयं कायसङ्खारं अस्ससिस्सामी...पे०... पस्ससिस्सामीति सिक्खति? कतमे कायसङ्खारा? दीघं अस्सासपस्सासा कायिका एते धम्मा कायपटिबद्धा कायसङ्खारा । ते कायसङ्खारे पस्सम्भेन्तो निरोधेन्तो वूपसमेन्तो सिक्खति...पे०... यथारूपेहि कायसङ्खारेहि कायस्स आनमना, विनमना, सन्नमना, पणमना, इज्जना, फन्दना, चलना, कम्पना पस्सम्भयं कायसङ्खारं अस्ससिस्सामीति सिक्खति, पस्सम्भयं कायसङ्खारं पस्ससिस्सामीति सिक्खति । यथारूपेहि कायसङ्खारेहि कायस्स न आनमना, न विनमना, न सन्नमना, न पणमना, अनिज्जना,

अफन्दना, अचलना, अकम्पना सन्तं सुखुमं पस्सम्भयं कायसङ्खारं अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामीति सिक्खति ।

“इति किर पस्सम्भयं कायसङ्खारं अस्ससिस्सामीति सिक्खति । पस्सम्भयं कायसङ्खारं पस्ससिस्सामीति सिक्खति । एवं सन्ते वातूपलद्धिया च पभावना न होति । अस्सासपस्सासानञ्च पभावना न होति । आनापानस्सतिया च पभावना न होति, आनापानस्सतिसमाधिस्स च पभावना न होति, न च नं तं समापत्तिं पण्डिता समापज्जन्तिपि वुट्ठहन्तिपि ।

“इति किर पस्सम्भयं कायसङ्खारं अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामीति सिक्खति । एवं सन्ते वातूपलद्धिया च पभावना होति, अस्सासपस्सासानञ्च पभावना होति, आनापानस्सतिया च पभावना होति, आनापानस्सतिसमाधिस्स च पभावना होति, तञ्च नं समापत्तिं पण्डिता समापज्जन्तिपि वुट्ठहन्तिपि । यथा कथं विय?

“सेय्यथापि कंसे आकोटिते पठमं ओळारिका सद्दा पवत्तन्ति । ओळारिकानं सद्धानं निमित्तं सुगहितत्ता सुमनसिकतत्ता सूपधारितत्ता निरुद्धेपि ओळारिके सद्दे अथ पच्छा सुखुमका सद्दा पवत्तन्ति । सुखुमकानं सद्धानं निमित्तं सुगहितत्ता सुमनसिकतत्ता सूपधारितत्ता निरुद्धेपि सुखुमके सद्दे अथ पच्छा सुखुमसद्दनिमित्तारम्मणतापि चित्तं पवत्तति, एवमेव पठमं ओळारिका अस्सासपस्सासा पवत्तन्ति । ओळारिकानं अस्सासपस्सासानं निमित्तं सुगहितत्ता सुमनसिकतत्ता सूपधारितत्ता निरुद्धेपि ओळारिके अस्सासपस्सासे अथ पच्छा सुखुमका अस्सासपस्सासा पवत्तन्ति । सुखुमकानं अस्सासपस्सासानं निमित्तं सुगहितत्ता सुमनसिकतत्ता सूपधारितत्ता निरुद्धेपि सुखुमके अस्सासपस्सासे अथ पच्छा सुखुमअस्सासपस्सासनिमित्तारम्मणतापि चित्तं न विक्खेपं गच्छति ।

“एवं सन्ते वातूपलद्धिया च पभावना होति, अस्सासपस्सासानञ्च पभावना होति, आनापानस्सतिया च पभावना होति, आनापानस्सतिसमाधिस्स च पभावना होति, तञ्च नं समापत्तिं पण्डिता समापज्जन्तिपि वुट्ठहन्तिपि । पस्सम्भयं कायसङ्खारं अस्सासपस्सासा कायो, उपट्ठानं सति, अनुपस्सना जाणं, कायो उपट्ठानं, नो सति, सति उपट्ठानञ्चेव सति च, ताय सतिया तेन जाणेन तं कायं अनुपस्सति । तेन वुच्चति काये कायानुपस्सना सतिपट्ठानभावना”ति ।

अयं तावेत्थ कायानुपस्सनावसेन वुत्तस्स पठमचतुक्कस्स अनुपुब्बपदवण्णना ।

२२२. यस्मा पनेत्थ इदमेव चतुक्कं आदिकम्मिकस्स कम्मट्ठानवसेन वुत्तं । इतरानि पन तीणि चतुक्कानि एत्थ पत्तज्झानस्स वेदनाचित्तधम्मानुपस्सनावसेन वुत्तानि । तस्मा इदं कम्मट्ठानं भावेत्वा आनापानचतुत्थज्झानपदट्ठानाय विपस्सनाय सह पटिसम्भिदाहि अरहत्तं पापुणितुकामेन आदिकम्मिकेन कुलपुत्तेन पुब्बे वुत्तनयेनेव सीलपरिसोधनादीनि सब्बकिच्चानि कत्वा वुत्तप्पकारस्स आचरियस्स सन्तिके पञ्चसन्धिकं कम्मट्ठानं उग्गहेतब्बं ।

तत्रिमे पञ्च सन्धयो उग्गहो, परिपुच्छा, उपट्ठानं, अप्पना, लक्खणन्ति । तत्थ उग्गहो नाम कम्मट्ठानस्स उग्गण्हनं । परिपुच्छा नाम कम्मट्ठानस्स परिपुच्छना । उपट्ठानं नाम कम्मट्ठानस्स उपट्ठानं । अप्पना नाम कम्मट्ठानस्स अप्पना ।

लक्खणं नाम कम्मट्ठानस्स लक्खणं । “एवंलक्खणमिदं कम्मट्ठानं”न्ति कम्मट्ठानसभावूपधारणन्ति वुत्तं होति ।

एवं पञ्चसन्धिकं कम्मट्ठानं उग्गणहन्तो अत्तनापि न किलमति, आचरियम्पि न विहेसेति । तस्मा थोकं उद्दिशापेत्वा बहुकालं सज्झायित्वा एवं पञ्चसन्धिकं कम्मट्ठानं उग्गहेत्वा आचरियस्स सन्तिके वा अज्जत्र वा पुब्बे वुत्तप्पकारे सेनासने वसन्तेन उपच्छिन्नखुद्दकपलिबोधेन कतभत्तकिच्चेन भत्तसम्मदं पटिविनोदेत्वा सुखनिसिन्नेन रतनत्तयगुणानुस्सरणेन चित्तं सम्पहंसेत्वा आचरियुग्गहतो एकपदम्पि असम्मुहन्तेन इदं आनापानस्सतिकम्मट्ठानं मनसि कातब्बं । तत्रायं मनसिकारविधि —

२२३.गणना अनुबन्धना, फुसना ठपना सल्लक्खणा ।

विवट्टना पारिसुद्धि, तेसज्च पटिपस्सनाति ॥

तत्थ **गणनाति** गणनायेव । **अनुबन्धनाति** अनुवहना । **फुसनाति** फुट्टट्ठानं । **ठपनाति** अप्पना । **सल्लक्खणाति** विपस्सना । **विवट्टनाति** मग्गो । **पारिसुद्धीति** फलं । **तेसज्च पटिपस्सनाति** पच्चवेक्खणा ।

तत्थ इमिना आदिकम्मिकेन कुलपुत्तेन पठमं गणनाय इदं कम्मट्ठानं मनसि कातब्बं । गणेन्तेन च पञ्चन्नं हेट्ठा न ठपेतब्बं । दसन्नं उपरि न नेतब्बं । अन्तरा खण्डं न दस्सेतब्बं । पञ्चन्नं हेट्ठा ठपेन्तस्स हि सम्बाधे ओकासे चित्तुप्पादो विप्फन्दति सम्बाधे वजे सन्निरुद्धगोगणो विय । दसन्नम्पि उपरि नेन्तस्स गणननिस्सितको चित्तुप्पादो होति । अन्तरा खण्डं दस्सेन्तस्स “सिखाप्पत्तं नु खो मे कम्मट्ठानं, नो”ति चित्तं विकम्पति । तस्मा एते दोसे वज्जेत्वा गणेतब्बं ।

गणेन्तेन च पठमं दन्धगणनाय **धज्जमापकगणनाय** गणेतब्बं । धज्जमापको हि नाळिं पूरेत्वा “एक”न्ति वत्वा ओकिरति । पुन पूरेन्तो किञ्चि कचवरं दिस्वा तं छट्टेन्तो “एकं एक”न्ति वदति । एस नयो द्वे द्वेति आदीसु । एवमेव इमिनापि अस्सासपस्सासेसु यो उपट्ठाति, तं गहेत्वा “एकं एक”न्ति आदिं कत्वा याव “दस दसा”ति पवत्तमानं पवत्तमानं उपलक्खेत्वाव गणेतब्बं । तस्स एवं गणयतो निक्खमन्ता च पविसन्ता च अस्सासपस्सासा पाकटा होन्ति ।

अथानेन तं दन्धगणनं धज्जमापकगणनं पहाय सीधगणनाय **गोपालकगणनाय** गणेतब्बं । छेको हि गोपालको सक्खरादयो उच्छङ्गेन गहेत्वा रज्जुदण्डहत्यो पातोव वजं गन्त्वा गावो पिड्डियं पहरित्वा पलिघत्थम्भमत्थके निसिन्नो द्वारप्पत्तं द्वारप्पत्तयेव गाविं एका द्वेति सक्खरं खिपित्वा गणेति । तियामरत्ति सम्बाधे ओकासे दुक्खं वुत्थगोगणो निक्खमन्तो निक्खमन्तो अज्जमज्जं उपनिधंसन्तो वेगेन वेगेन पुज्जपुज्जो हुत्वा निक्खमति । सो वेगेन वेगेन “तीणि चत्तारि पञ्च दसा”ति गणेतियेव, एवमिमस्सापि पुरिमनयेन गणयतो अस्सासपस्सासा पाकटा हुत्वा सीधं सीधं पुनप्पुनं सज्जरन्ति । ततोनेन “पुनप्पुनं सज्जरन्ती”ति जत्वा अन्तो च बहि च अगहेत्वा द्वारप्पत्तं द्वारप्पत्तयेव गहेत्वा “एको द्वे तीणि चत्तारि पञ्च छ । एको द्वे तीणि चत्तारि पञ्च छ सत्त...पे०... अट्ट, नव, दसा”ति सीधं सीधं गणेतब्बमेव । गणनपटिबद्धे हि कम्मट्ठाने गणनबलेनेव चित्तं एकगं होति, अरित्तुपत्थम्भनवसेन चण्डसोते नावाट्टपनमिव ।

तस्सेवं सीधं सीधं गणयतो कम्मट्ठानं निरन्तरं पवत्तं विय हुत्वा उपट्ठाति । अथ निरन्तरं पवत्ततीति जत्वा अन्तो च बहि च वातं अपरिग्गहेत्वा पुरिमनयेनेव वेगेन वेगेन गणेतब्बं । अन्तो पविसनवातेन हि सद्धिं चित्तं पवेसयतो अब्भन्तरं वातब्भाहतं मेदपूरितं विय होति । बहि निक्खमनवातेन सद्धिं चित्तं नीहरतो बहिद्धा पुत्तुत्तारम्मणे चित्तं विक्खिपति । फुट्टफुट्टोकासे पन सति ठपेत्वा भावेन्तस्सेव भावना सम्पज्जति । तेन वुत्तं “अन्तो च बहि च वातं अपरिग्गहेत्वा

पुरिमनयेनेव वेगेन वेगेन गणेतब्ब”न्ति ।

कीवचिरं पनेतं गणेतब्बन्ति? याव विना गणनाय अस्सासपस्सासारम्मणे सति सन्तिट्ठति । बहिविसटवितक्कविच्छेदं कत्वा अस्सासपस्सासारम्मणे सतिसण्ठापनत्थंयेव हि गणनाति ।

२२४. एवं गणनाय मनसि कत्वा **अनुबन्धनाय** मनसि कातब्बं । **अनुबन्धना** नाम गणनं पटिसंहरित्वा सतिया निरन्तरं अस्सासपस्सासानं अनुगमनं । तच्च खो न आदिमज्झपरियोसानानुगमनवसेन । बहिनिकखमनवातस्स हि नाभि आदि, हृदयं मज्झं, नासिकगं परियोसानं । अब्भन्तरं पविसनवातस्स नासिकगं आदि, हृदयं मज्झं नाभि परियोसानं । तच्चस्स अनुगच्छतो विक्खेपगतं चित्तं सारद्धाय चेव होति इज्जनाय च । यथाह —

“अस्सासादिमज्झपरियोसानं सतिया अनुगच्छतो अज्झत्तं विक्खेपगतेन चित्तेन कायोपि चित्तम्पि सारद्धा च होन्ति इज्जिता च फन्दिता च । पस्सासादिमज्झपरियोसानं सतिया अनुगच्छतो बहिद्धा विक्खेपगतेन चित्तेन कायोपि चित्तम्पि सारद्धा च होन्ति इज्जिता च फन्दिता चा”ति (पटि० म० १.१५७) ।

तस्मा अनुबन्धनाय मनसिकरोन्तेन आदिमज्झपरियोसानवसेन न मनसि कातब्बं । अपिच खो **फुसनावसेन** च **ठपनावसेन** च मनसि कातब्बं । गणनानुबन्धनावसेन विय हि फुसनाठपनावसेन विसुं मनसिकारो नत्थि । फुट्टफुट्टवानेयेव पन गणेन्तो गणनाय च फुसनाय च मनसि करोति । तत्थेव गणनं पटिसंहरित्वा ते सतिया अनुबन्धन्तो, अप्पनावसेन च चित्तं ठपेन्तो अनुबन्धनाय च फुसनाय च ठपनाय च मनसि करोतीति वुच्चति । स्वायमत्थो **अट्टकथासु** वुत्तपङ्कुळदोवारिकूपमाहि **पटिसम्भिदायं** वुत्तककचूपमाय च वेदितब्बो ।

२२५. तत्रायं **पङ्कुळोपमा** — सेय्यथापि पङ्कुळो दोलाय कीळतं मातापुत्तानं दोलं खिपित्वा तत्थेव दोलाथम्भमूले निसिन्नो कमेन आगच्छन्तस्स च गच्छन्तस्स च दोलाफलकस्स उभो कोटियो मज्झच्च पस्सति, न च उभोकोटिमज्झानं दस्सनत्थं ब्यावटो होति, एवमेवायं भिक्खु सतिवसेन उपनिबन्धनथम्भमूले ठत्वा अस्सासपस्सासदोलं खिपित्वा तत्थेव निमित्ते सतिया निसीदन्तो कमेन आगच्छन्तानच्च गच्छन्तानच्च फुट्टवाने अस्सासपस्सासानं आदिमज्झपरियोसानं सतिया अनुगच्छन्तो तत्थ च चित्तं ठपेन्तो पस्सति, न च तेसं दस्सनत्थं ब्यावटो होति, अयं पङ्कुळोपमा ।

२२६. अयं पन **दोवारिकूपमा** — सेय्यथापि दोवारिको नगरस्स अन्तो च बहि च पुरिसे “को त्वं, कुतो वा आगतो, कुहिं वा गच्छसि, किं वा ते हत्थे”ति न वीमंसति । न हि तस्स ते भारा, द्वारप्पत्तं द्वारप्पत्तंयेव पन वीमंसति, एवमेव इमस्स भिक्खुनो अन्तोपविट्ठवाता च बहिनिकखन्तवाता च न भारा होन्ति, द्वारप्पत्ता द्वारप्पत्तायेव भाराति अयं दोवारिकूपमा ।

२२७. **ककचूपमा** पन आदितो पट्टाय एवं वेदितब्बा । वुत्तज्जेतं —

“निमित्तं अस्सासपस्सासा, अनारम्मणमेकचित्तस्स ।
अजानतो च तयो धम्मे, भावना नुपलब्भति ॥

“निमित्तं अस्सासपस्सासा, अनारम्मणमेकचित्तस्स ।
जानतो च तयो धम्मे, भावना उपलब्भती”ति ॥ (पटि० म० १.१५९) ।

“कथं इमे तयो धम्मा एकचित्तस्स आरम्भणा न होन्ति, न चिमे तयो धम्मा अविदिता होन्ति, न च चित्तं विक्खेपं गच्छति, पधानञ्च पज्जायति, पयोगञ्च साधेति, विसेसमधि गच्छति? सेय्यथापि रुक्खो समे भूमिभागे निक्खित्तो, तमेनं पुरिसो ककचेन छिन्देय्य । रुक्खे फुट्टककचदन्तानं वसेन पुरिसस्स सति उपट्ठिता होति, न आगते वा गते वा ककचदन्ते मनसि करोति, न आगता वा गता वा ककचदन्ता अविदिता होन्ति, पधानञ्च पज्जायति, पयोगञ्च साधेति, विसेसमधिगच्छति ।

“यथा रुक्खो समे भूमिभागे निक्खित्तो, एवं उपनिबन्धनानिमित्तं । यथा ककचदन्ता, एवं अस्सासपस्सासा । यथा रुक्खे फुट्टककचदन्तानं वसेन पुरिसस्स सति उपट्ठिता होति, न आगते वा गते वा ककचदन्ते मनसि करोति, न आगता वा गता वा ककचदन्ता अविदिता होन्ति, पधानञ्च पज्जायति, पयोगञ्च साधेति, विसेसमधिगच्छति, एवमेव भिक्खु नासिकगगे वा मुखनिमित्ते वा सति उपट्ठपेत्वा निसिन्नो होति, न आगते वा गते वा अस्सासपस्सासे मनसि करोति, न च आगता वा गता वा अस्सासपस्सासा अविदिता होन्ति, पधानञ्च पज्जायति, पयोगञ्च साधेति, विसेसमधिगच्छति ।

“पधानन्ति कतमं पधानं? आरद्धवीरियस्स कायोपि चित्तम्पि कम्मनियं होति, इदं पधानं । कतमो पयोगो? आरद्धवीरियस्स उपक्किलेसा पहीयन्ति, वितक्का वूपसमन्ति, अयं पयोगो । कतमो विसेसो? आरद्धवीरियस्स संयोजना पहीयन्ति, अनुसया ब्यन्ती होन्ति, अयं विसेसो । एवं इमे तयो धम्मा एकचित्तस्स आरम्भणा न होन्ति, न चिमे तयो धम्मा अविदिता होन्ति, न च चित्तं विक्खेपं गच्छति, पधानञ्च पज्जायति, पयोगञ्च साधेति, विसेसमधिगच्छति (पटि० म० १.१५९) ।

“आनापानस्सति यस्स, परिपुण्णा सुभाविता ।

अनुपुब्बं परिचिता, यथा बुद्धेन देसिता ।

सो इमं लोकं पभासेति, अब्भा मुत्तोव चन्दिमा’ति ॥ (पटि० म० १.१६०) ।

अयं ककचूपमा । इध पनस्स आगतागतवसेन अमनसिकारमत्तमेव पयोजनन्ति वेदितब्बं ।

२२८. इदं कम्मट्ठानं मनसिकरोतो कस्सचि न चिरेनेव निमित्तञ्च उप्पज्जति, अवसेसज्ञानङ्गपटिमण्डिता अप्पनासङ्घाता ठपना च सम्पज्जति । कस्सचि पन गणनावसेनेव मनसिकारकालतो पभुति अनुक्कमतो ओळारिकअस्सासपस्सासनिरोधवसेन कायदरथे वूपसन्ते कायोपि चित्तम्पि लहुकं होति, सरीरं आकासे लङ्घनाकारप्पत्तं विय होति । यथा सारद्धकायस्स मज्जे वा पीठे वा निसीदतो मज्जपीठं ओनमति, विकूजति, पच्चत्थरणं वलिं गणहाति । असारद्धकायस्स पन निसीदतो नेव मज्जपीठं ओनमति, न विकूजति, न पच्चत्थरणं वलिं गणहाति, तूलपिचुपूरितं विय मज्जपीठं होति । कस्मा? यस्मा असारद्धो कायो लहुको होति । एवमेव गणनावसेन मनसिकारकालतो पभुति अनुक्कमतो ओळारिकअस्सासपस्सासनिरोधवसेन कायदरथे वूपसन्ते कायोपि चित्तम्पि लहुकं होति, सरीरं आकासे लङ्घनाकारप्पत्तं विय होति ।

तस्स ओळारिके अस्सासपस्सासे निरुद्धे सुखुमस्सासपस्सासनिमित्तारम्भणं चित्तं पवत्तति । तस्मिम्पि निरुद्धे अपरापरं ततो सुखुमतरं सुखुमतरं निमित्तारम्भणं पवत्ततियेव । कथं? यथा पुरिसो महतिया लोहसलाकाय कंसथालं आकोटेय्य, एकप्पहारेन महासद्दो उप्पज्जेय्य, तस्स ओळारिकसद्दारम्भणं चित्तं पवत्तेय्य । निरुद्धे ओळारिके सद्दे अथ पच्छा

सुखुमसद्दनिमित्तारम्मणं, तस्मिंस्मि निरुद्धे अपरापरं ततो सुखुमतरं सुखुमतरं सद्दनिमित्तारम्मणं पवत्तेवे, एवन्ति वेदितव्वं। वुत्तम्मिचेतं — “सेय्यथापि कंसे आकोटिते”ति (पटि० म० १.१७१) वित्थारो।

२२९. यथा हि अज्जानि कम्मट्ठानानि उपरूपरि विभूतानि होन्ति, न तथा इदं। इदं पन उपरूपरि भावेन्तस्स सुखुमतरं गच्छति, उपट्ठानम्मि न उपगच्छति, एवं अनुपट्ठहन्ते पन तस्मिं तेन भिक्खुना उट्ठायासना चम्मखण्डं पप्फोटेत्वा न गन्तव्वं। किं कातव्वं? “आचरियं पुच्छिस्सामी”ति वा, “नट्ठं दानि मे कम्मट्ठान”न्ति वा न वुट्ठातव्वं। इरियापथं विकोपेत्वा गच्छतो हि कम्मट्ठानं नवनवमेव होति। तस्मा यथानिसिन्नेनेव देसतो आहरितव्वं।

तत्रायं आहरणूपायो, तेन हि भिक्खुना कम्मट्ठानस्स अनुपट्ठानभावं जत्वा इति पटिसज्जिक्खितव्वं, इमे अस्सासपस्सासा नाम कत्थ अत्थि, कत्थ नत्थि। कस्स वा अत्थि, कस्स वा नत्थीति। अथेवं पटिसज्जिक्खता इमे अन्तोमातुकुच्छियं नत्थि, उदके निमुग्गानं नत्थि, तथा असज्जीभूतानं, मतानं, चतुत्थज्झानसमापन्नानं, रूपारूपभवसमङ्गीनं, निरोधसमापन्नानन्ति जत्वा एवं अत्तनाव अत्ता पटिचोदेतव्वो “ननु त्वं, पण्डित, नेव मातुकुच्छिगतो, न उदके निमुग्गो, न असज्जीभूतो, न मतो, न चतुत्थज्झानसमापन्नो, न रूपारूपभवसमङ्गी, न निरोधसमापन्नो। अत्थियेव ते अस्सासपस्सासा, मन्दपज्जताय पन परिग्गहेतुं न सक्कोसी”ति। अथानेन पकतिफुट्ठवसेन चित्तं ठपेत्वा मनसिकारो पवत्तेतव्वो। इमे हि दीघनासिकस्स नासापुटं घट्टेन्ता पवत्तन्ति। रस्सनासिकस्स उत्तरोट्ठं। तस्मानेन इमं नाम ठानं घट्टेन्तीति निमित्तं ठपेतव्वं। इममेव हि अत्थवसं पटिच्च वुत्तं भगवता — “नाहं, भिक्खवे, मुट्ठसतिस्स असम्पज्जानस्स आनापानस्सतिभावनं वदामी”ति (म० नि० ३.१४९; सं० नि० ५.९९२)।

२३०. किञ्चापि हि यंकिज्जि कम्मट्ठानं सतस्स सम्पज्जानस्सेव सम्पज्जति। इतो अज्जं पन मनसिकरोन्तस्स पाकटं होति। इदं पन आनापानस्सतिकम्मट्ठानं गरुकं गरुकभावनं बुद्धपच्चेकबुद्धबुद्धपुत्तानं महापुरिसानयेव मनसिकारभूमिभूतं, न चेव इत्तरं, न च इत्तरसत्तसमासेवितं। यथा यथा मनसि करीयति, तथा तथा सन्तज्जेव होति सुखुमज्ज। तस्मा एत्थ बलवती सति च पज्जा च इच्छितव्वा।

यथा हि मट्ठसाटकस्स तुन्नकरणकाले सूचिपि सुखुमा इच्छितव्वा। सूचिपासवेधनम्मि ततो सुखुमतरं, एवमेव मट्ठसाटकसदिसस्स इमस्स कम्मट्ठानस्स भावनाकाले सूचिपटिभागा सतिपि, सूचिपासवेधनपटिभागा तंसम्पयुत्ता पज्जापि बलवती इच्छितव्वा। ताहि च पन सतिपज्जाहि समन्नागतेन भिक्खुना न ते अस्सासपस्सासा अज्जत्र पकतिफुट्ठोकासा परियेसितव्वा।

यथा पन कस्सको कसिं कसित्वा बलीबद्धे मुज्जित्वा गोचरमुखे कत्वा छायाय निसिन्नो विस्समेय्य, अथस्स ते बलीबद्धा वेगेन अटविं पविसेय्युं। यो होति छेको कस्सको, सो पुन ते गहेत्वा योजेतुकामो न तेसं अनुपदं गन्त्वा अटविं आहिण्डहि, अथ खो रस्मिज्ज पतोदज्ज गहेत्वा उज्जुमेव तेसं निपातनतित्थं गन्त्वा निसीदति वा निपज्जति वा, अथ ते गोणे दिवसभागं चरित्वा निपातनतित्थं ओतरित्वा न्हत्वा च पिवित्वा च पच्चुत्तरित्वा ठिते दिस्वा रस्मिया बन्धित्वा पतोदेन विज्झन्तो आनेत्वा योजेत्वा पुन कम्मं करोति, एवमेव तेन भिक्खुना न ते अस्सासपस्सासा अज्जत्र पकतिफुट्ठोकासा परियेसितव्वा। सतिरस्मिं पन पज्जापतोदज्ज गहेत्वा पकतिफुट्ठोकासे चित्तं ठपेत्वा मनसिकारो पवत्तेतव्वो। एवज्झिस्स मनसिकरोतो न चिरस्सेव ते उपट्ठहन्ति निपातनतित्थे विय गोणा। ततोनेन सतिरस्मिया बन्धित्वा तस्मिंयेव ठाने योजेत्वा पज्जापतोदेन विज्झन्तेन पुनप्पुनं कम्मट्ठानं अनुयुज्जितव्वं।

२३१. तस्सेवमनुयुज्जतो न चिरस्सेव निमित्तं उपट्ठाति । तं पनेतं न सब्बेसं एकसदिसं होति । अपिच खो कस्सचि सुखसम्फस्सं उप्पादयमानो तूलपिचु विय कप्पासपिचु विय वातधारा विय च उपट्ठातीति एकच्चे आहु ।

अयं पन अट्ठकथासु विनिच्छयो, इदज्झि कस्सचि तारकरूपं विय मणिगुळिका विय मुत्तागुळिका विय च, कस्सचि खरसम्फस्सं हुत्वा कप्पासट्ठि विय दारुसारसूचि विय च, कस्सचि दीघपामङ्गसुत्तं विय कुसुमदामं विय धूमसिखा विय च, कस्सचि वित्थतं मक्कटकसुत्तं विय वलाहकपटलं विय पदुमपुष्पं विय रथचक्कं विय चन्दमण्डलं विय सूरियमण्डलं विय च उपट्ठाति । तच्च पनेतं यथा सम्बहुलेसु भिक्खूसु सुत्तन्तं सज्झायित्वा निसिन्नेसु एकेन भिक्खुना “तुम्हाकं कीदिसं हुत्वा इदं सुत्तं उपट्ठाती”ति वुत्ते एको “मय्हं महती पब्बतेय्या नदी विय हुत्वा उपट्ठाती”ति आह । अपरो “मय्हं एका वनराजि विय” । अज्जो “मय्हं एको सीतच्छायो साखासम्पन्नो फलभारभरितरुक्खो विया”ति । तेसं हि तं एकमेव सुत्तं सज्जानानताय नानतो उपट्ठाति । एवं एकमेव कम्मट्ठानं सज्जानानताय नानतो उपट्ठाति । सज्जज्झि एतं सज्जानिदानं सज्जापभवं । तस्मा सज्जानानताय नानतो उपट्ठातीति वेदितब्बं ।

एत्थ च अज्जमेव अस्सासारम्मणं चित्तं, अज्जं पस्सासारम्मणं, अज्जं निमित्तारम्मणं । यस्स हि इमे तयो धम्मा नत्थि, तस्स कम्मट्ठानं नेव अप्पनं, न उपचारं पापुणाति । यस्स पन इमे तयो धम्मा अत्थि, तस्सेव कम्मट्ठानं उपचारज्ज अप्पनज्ज पापुणाति । वुत्तज्हेतं —

“निमित्तं अस्सासपस्सासा, अनारम्मणमेकचित्तस्स ।

अजानतो तयो धम्मे, भावना नुपलब्भति ॥

“निमित्तं अस्सासपस्सासा, अनारम्मणमेकचित्तस्स ।

जानतोव तयो धम्मे, भावना उपलब्भती”ति ॥ (पारा० अट्ठ० २.१६५) ।

२३२. एवं उपट्ठिते पन निमित्ते तेन भिक्खुना आचरियस्स सन्तिकं गन्त्वा आरोचेतब्बं “मय्हं, भन्ते, एवरूपं नाम उपट्ठाती”ति । आचरियेन पन एतं निमित्तन्ति वा न वा निमित्तन्ति न वत्तब्बं । “एवं होति, आवुसो”ति वत्त्वा पुनप्पुनं मनसि करोहीति वत्तब्बो । निमित्तन्ति हि वुत्ते वोसानं आपज्जेय्य । न निमित्तन्ति वुत्ते निरासो विसीदेय्य । तस्मा तदुभयम्पि अवत्त्वा मनसिकारेयेव नियोजेतब्बोति । एवं ताव दीघभाणका ।

मज्झिमभाणका पनाहु “निमित्तमिदं, आवुसो, कम्मट्ठानं पुनप्पुनं मनसि करोहि सप्पुरिसाति वत्तब्बो”ति । अथानेन निमित्तेयेव चित्तं ठपेतब्बं । एवमस्सायं इतो पभुति ठपनावसेन भावना होति । वुत्तज्हेतं पोराणेहि —

“निमित्ते ठपयं चित्तं, नानाकारं विभावयं ।

धीरो अस्सासपस्सासे, सकं चित्तं निबन्धती”ति ॥ (पारा० अट्ठ० २.१६५) ।

तस्सेवं निमित्तपट्ठानतो पभुति नीवरणानि विक्खम्भितानेव होन्ति, किलेसा सन्निसिन्नाव । सति उपट्ठितायेव । चित्तं उपचारसमाधिना समाहितमेव । अथानेन तं निमित्तं नेव वण्णतो मनसि कातब्बं, न लक्खणतो पच्चवेक्खितब्बं । अपिच खो खत्तियमहेसिया चक्कवत्तिगम्भो विय कस्सकेन सालियवगम्भो विय च आवासादीनि सत्त असप्पायानि वज्जेत्वा तानेव सत्त सप्पायानि सेवन्तेन साधुकं रक्खितब्बं । अथ नं एवं रक्खित्वा पुनप्पुनं मनसिकारवसेन वुद्धिं विरूळ्हि

गमयित्वा दसविधं अप्पनाकोसल्लं सम्पादेतब्बं, वीरियसमता योजेतब्बा । तस्सेवं घटेन्तस्स पथवीकसिणे वुत्तानुक्कमेनेव तस्मिं निमित्ते चतुक्कपञ्चकज्झानानि निब्बत्तन्ति ।

२३३. एवं निब्बत्तचतुक्कपञ्चकज्झानो पनेत्थ भिक्खु **सल्लक्खणाविवट्टनावसेन** कम्मट्ठानं वट्ठेत्वा **पारिसुद्धिं** पत्तुकामो तदेव ज्ञानं पञ्चहाकारेहि वसिप्पत्तं पगुणं कत्वा नामरूपं ववत्थपेत्वा विपस्सनं पटुपेति । कथं? सो हि समापत्तितो वुट्ठाय अस्सासपस्सासानं समुदयो करजकायो च चित्तञ्चाति पस्सति । यथा हि कम्मरगगरिया धममानाय भस्तञ्च पुरिसस्स च तज्जं वायामं पटिच्च वातो सञ्चरति, एवमेव कायञ्च चित्तञ्च पटिच्च अस्सासपस्सासाति । ततो अस्सासपस्सासे च कायञ्च रूपन्ति चित्तञ्च तंसम्पयुत्तधम्मे च अरूपन्ति ववत्थपेति । अयमेत्थ सङ्खेपो । वित्थारतो पन नामरूपववत्थानं परतो आविभवस्सति ।

एवं नामरूपं ववत्थपेत्वा तस्स पच्चयं परियेसति । परियेसन्तो च नं दिस्वा तीसुपि अब्बासु नामरूपस्स पवत्तिं आरब्ध कङ्कं वितरति । वितिण्णकङ्को कलापसम्मसनवसेन तिलक्खणं आरोपेत्वा उदयब्बयानुपस्सनाय पुब्बभागे उप्पन्ने ओभासादयो दस विपस्सनुपक्किलेसे पहाय उपक्किलेसविमुत्तं पटिपदाजाणं मग्गोति ववत्थपेत्वा उदयं पहाय भङ्गानुपस्सनं पत्वा निरन्तरं भङ्गानुपस्सनेन वयतो उपट्ठितेसु सब्बसङ्खारेसु निब्बिन्दन्तो विरज्जन्तो विमुच्चन्तो यथाक्कमेन चत्तारो अरियमग्गे पापुणित्वा अरहत्तफले पतिट्ठाय एकूनवीसतिभेदस्स पच्चवेक्खणाजाणस्स परियन्तं पत्तो सदेवकस्स लोकस्स अग्गदक्खिणेय्यो होति ।

एत्तावता चस्स गणनं आदिं कत्वा विपस्सनापरियोसाना आनापानस्सतिसमाधिभावना समत्ता होतीति अयं सब्बाकारतो पठमचतुक्कवण्णना ।

२३४. इतरेसु पन तीसु चतुक्केसु यस्मा विसुं कम्मट्ठानभावनानयो नाम नत्थि । तस्मा अनुपदवण्णनानयेनेव तेसं एवं अत्थो वेदितब्बो ।

पीतिपटिसंवेदीति पीतिं पटिसंविदितं करोन्तो पाकटं करोन्तो अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामीति सिक्खति । तत्थ द्वीहाकारेहि पीति पटिसंविदिता होति आरम्मणतो च असम्मोहतो च ।

कथं **आरम्मणतो** पीति पटिसंविदिता होति? सप्पीतिके द्वे ज्ञाने समापज्जति । तस्स समापत्तिक्खणे ज्ञानपटिलाभेन आरम्मणतो पीति पटिसंविदिता होति, आरम्मणस्स पटिसंविदितत्ता । कथं **असम्मोहतो**? सप्पीतिके द्वे ज्ञाने समापज्जित्वा वुट्ठाय ज्ञानसम्पयुत्तं पीतिं खयतो वयतो सम्मसति । तस्स विपस्सनाक्खणे लक्खणपटिवेधेन असम्मोहतो पीति पटिसंविदिता होति । वुत्तज्हेतं पटिसम्भिदायं (पटि० म० १.१७२) —

“दीघं अस्सासवसेन चित्तस्स एकग्गतं अविक्खेपं पजानतो सति उपट्ठिता होति । ताय सतिया तेन जाणेन सा पीति पटिसंविदिता होति । दीघं पस्सासवसेन... रस्सं अस्सासवसेन... रस्सं पस्सासवसेन... सब्बकायपटिसंवेदी अस्सासपस्सासवसेन... पस्सम्भयं कायसङ्खारं अस्सासपस्सासवसेन चित्तस्स एकग्गतं अविक्खेपं पजानतो सति उपट्ठिता होति । ताय सतिया तेन जाणेन सा पीति पटिसंविदिता होति । आवज्जतो सा पीति पटिसंविदिता होति । जानतो पस्सतो पच्चवेक्खतो चित्तं अधिट्ठहतो सद्भाय अधिमुच्चतो वीरियं पग्गणहतो सति उपट्ठापयतो चित्तं समादहतो पञ्जाय पजानतो अभिज्जेय्यं परिज्जेय्यं पहातब्बं भावेतब्बं सच्छिकातब्बं सच्छिकरोतो सा पीति

पटिसंविदिता होति । एवं सा पीति पटिसंविदिता होती”ति ।

एतेनेव नयेन अवसेसपदानिपि अत्थतो वेदितव्वानि । इदम्पनेत्थ विसेसमत्तं, तिण्णं झानानं वसेन **सुखपटिसंवेदिता**, चतुन्नम्पि वसेन **चित्तसङ्खारपटिसंवेदिता** वेदितव्वा । **चित्तसङ्खारो**ति वेदनादयो द्वे खन्धा । सुखपटिसंवेदीपदे चेत्थ विपस्सनाभूमिदस्सनत्थं “सुखन्ति द्वे सुखानि कायिकञ्च सुखं चेतसिकञ्च”ति पटिसम्भिदायं (पटि० म० १.१७३) वुत्तं । **पस्सम्भयं चित्तसङ्खारन्ति** ओळारिकं ओळारिकं चित्तसङ्खारं पस्सम्भेन्तो, निरोधेन्तोति अत्थो । सो वित्थारतो कायसङ्खारे वुत्तनयेनेव वेदितव्वो ।

अपिचेत्थ पीतिपदे पीतिसीसेन वेदना वुत्ता । सुखपदे सरूपेनेव वेदना । द्वीसु चित्तसङ्खारपदेसु “सञ्जा च वेदना च चेतसिका एते धम्मा चित्तपटिबद्धा चित्तसङ्खारा”ति (पटि० म० १.१७४; म० नि० १.४६३) वचनतो सञ्जासम्पयुत्ता वेदनाति एवं **वेदनानुपस्सनानयेन** इदं चतुक्कं भासितन्ति वेदितव्वं ।

२३५. ततियचतुक्केपि चतुन्नं झानानं वसेन **चित्तपटिसंवेदिता** वेदितव्वा । **अभिप्पमोदयं चित्तन्ति** चित्तं मोदेन्तो पमोदेन्तो हासेन्तो पहासेन्तो अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामीति सिक्खति । तत्थ द्वीहाकारेहि अभिप्पमोदो होति समाधिवसेन च विपस्सनावसेन च ।

कथं **समाधिवसेन**? सप्पीतिके द्वे झाने समापज्जति । सो समापत्तिक्खणे सम्पयुत्तपीतिया चित्तं आमोदेति पमोदेति । कथं **विपस्सनावसेन**? सप्पीतिके द्वे झाने समापज्जित्वा वुट्ठाय झानसम्पयुत्तपीतिं खयतो वयतो सम्मसति । एवं विपस्सनाक्खणे झानसम्पयुत्तं पीतिं आरम्भणं कत्वा चित्तं आमोदेति पमोदेति । एवं पटिपन्नो “अभिप्पमोदयं चित्तं अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामीति सिक्खती”ति वुच्चति ।

समादहं चित्तन्ति पठमज्झानादिवसेन आरम्भणे चित्तं समं आदहन्तो समं ठपेन्तो । तानि वा पन झानानि समापज्जित्वा वुट्ठाय झानसम्पयुत्तं चित्तं खयतो वयतो सम्पस्सतो विपस्सनाक्खणे लक्खणपटिवेधेन उप्पज्जति खणिकचित्तेकगता । एवं उप्पन्नाय खणिकचित्तेकगताय वसेनपि आरम्भणे चित्तं समं आदहन्तो समं ठपेन्तो “समादहं चित्तं अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामीति सिक्खती”ति वुच्चति ।

विमोचयं चित्तन्ति पठमज्झानेन नीवरणेहि चित्तं मोचेन्तो विमोचेन्तो, दुतियेन वितक्कविचारेहि, ततियेन पीतिया, चतुत्थेन सुखदुक्खेहि चित्तं मोचेन्तो विमोचेन्तो । तानि वा पन झानानि समापज्जित्वा वुट्ठाय झानसम्पयुत्तं चित्तं खयतो वयतो सम्मसति । सो विपस्सनाक्खणे अनिच्चानुपस्सनाय निच्चसञ्जातो चित्तं मोचेन्तो, दुक्खानुपस्सनाय सुखसञ्जातो, अनत्तानुपस्सनाय अत्तसञ्जातो, निब्बिदानुपस्सनाय नन्दितो, विरागानुपस्सनाय रागतो, निरोधानुपस्सनाय समुदयतो, पटिनिस्सगानुपस्सनाय आदानतो चित्तं मोचेन्तो अस्ससति चेव पस्ससति च । तेन वुच्चति “विमोचयं चित्तं अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामीति सिक्खती”ति । एवं **चित्तानुपस्सनावसेन** इदं चतुक्कं भासितन्ति वेदितव्वं ।

२३६. चतुत्थचतुक्के पन **अनिच्चानुपस्सीति** एत्थ ताव अनिच्चं वेदितव्वं । अनिच्चता वेदितव्वा । अनिच्चानुपस्सना वेदितव्वा । अनिच्चानुपस्सी वेदितव्वो ।

तत्थ **अनिच्चन्ति** पञ्चक्खन्धा । कस्मा? उप्पादवयज्जथत्तभावा । **अनिच्चताति** तेसंयेव उप्पादवयज्जथत्तं, हुत्वा

अभावो वा, निब्वत्तानं तेनेवाकारेण अट्टत्वा खणभङ्गेन भेदोति अत्थो । **अनिच्चानुपस्सना**ति तस्सा अनिच्चताय वसेन रूपादीसु अनिच्चन्ति अनुपस्सना । **अनिच्चानुपस्सी**ति ताय अनुपस्सनाय समन्नागतो । तस्मा एवंभूतो अस्ससन्तो पस्ससन्तो च इध “अनिच्चानुपस्सी अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामीति सिक्खती”ति वेदितब्बो ।

विरागानुपस्सीति एत्थ पन द्वे विरागा खयविरागो च अच्चन्तविरागो च । तत्थ **खयविरागो**ति सङ्खारानं खणभङ्गो । **अच्चन्तविरागो**ति निब्वानं । **विरागानुपस्सना**ति तदुभयदस्सनवसेन पवत्ता विपस्सना च मग्गो च । ताय दुविधायपि अनुपस्सनाय समन्नागतो हुत्वा अस्ससन्तो पस्ससन्तो च “विरागानुपस्सी अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामीति सिक्खती”ति वेदितब्बो । **निरोधानुपस्सी**पदेपि एसेव नयो ।

पटिनिस्सगानुपस्सीति एत्थापि द्वे पटिनिस्सग्गा परिच्चागपटिनिस्सग्गो च पक्खन्दनपटिनिस्सग्गो च । पटिनिस्सग्गोयेव अनुपस्सना पटिनिस्सगानुपस्सना । विपस्सनामग्गानं एतमधिवचनं ।

विपस्सना हि तदङ्गवसेन सङ्घि खन्धाभिसङ्खारेहि किलेसे परिच्चजति, सङ्खतदोसदस्सनेन च तब्बिपरीते निब्वाने तन्निन्ताय पक्खन्दतीति **परिच्चागपटिनिस्सग्गो** चेव **पक्खन्दनपटिनिस्सग्गो**ति च वुच्चति । **मग्गो** समुच्छेदवसेन सङ्घि खन्धाभिसङ्खारेहि किलेसे परिच्चजति, आरम्भणकरणेन च निब्वाने पक्खन्दतीति **परिच्चागपटिनिस्सग्गो** चेव **पक्खन्दनपटिनिस्सग्गो**ति च वुच्चति । उभयम्पि पन पुरिमपुरिमज्जाणानं अनुअनुपस्सनतो **अनुपस्सना**ति वुच्चति । ताय दुविधायपि पटिनिस्सगानुपस्सनाय समन्नागतो हुत्वा अस्ससन्तो पस्ससन्तो च “पटिनिस्सगानुपस्सी अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामीति सिक्खती”ति वेदितब्बो ।

इदं चतुत्थचतुक्कं सुद्धविपस्सनावसेनेव वुत्तं । पुरिमानि पन तीणि समथविपस्सनावसेन । एवं चतुन्नं चतुक्कानं वसेन सोळसवत्थुकाय आनापानस्सतिया भावना वेदितब्बा । एवं सोळसवत्थुवसेन च पन अयं आनापानस्सति महप्फला होति महानिसंसा ।

२३७. तत्रस्स “अयम्पि खो, भिक्खवे, आनापानस्सतिसमाधि भावितो बहुलीकतो सन्तो चेव पणीतो चा”ति आदिवचनतो सन्तभावादिवसेनापि महानिसंसता वेदितब्बा, वितक्कुपच्छेदसमत्थतायपि । अयज्झि सन्तपणीतअसेचनकसुखविहारत्ता समाधिअन्तरायकरानं वितक्कानं वसेन इतो चितो च चित्तस्स विधावनं विच्छिन्दित्वा आनापानारम्भणाभिमुखमेव चित्तं करोति । तेनेव वुत्तं “आनापानस्सति भावेतब्बा वितक्कुपच्छेदाया”ति (अ० नि० ९.१) ।

विज्जाविमुत्तिपारिपूरिया मूलभावेनापि चस्सा महानिसंसता वेदितब्बा । वुत्तज्हेतं भगवता — “आनापानस्सति, भिक्खवे, भाविता बहुलीकता चत्तारो सतिपट्टाने परिपूरेति, चत्तारो सतिपट्टाना भाविता बहुलीकता सत्त बोज्झङ्गे परिपूरेन्ति, सत्त बोज्झङ्गा भाविता बहुलीकता विज्जाविमुत्तिं परिपूरेन्ती”ति (म० नि० ३.१४७) ।

अपिच चरिमकानं अस्सासपस्सासानं विदितभावकरणतोपिस्सा महानिसंसता वेदितब्बा । वुत्तज्हेतं भगवता — “एवं भाविताय खो, राहुल, आनापानस्सतिया एवं बहुलीकताय येपि ते चरिमका अस्सासपस्सासा, तेपि विदिताव निरुज्झन्ति, नो अविदिता”ति (म० नि० २.१२१) ।

२३८. तत्थ निरोधवसेन तयो चरिमका भवचरिमका, ज्ञानचरिमका, चुतिचरिमकाति । भवेसु हि कामभवे

अस्सासपस्सासा पवत्तन्ति, रूपारूपभवेसु नप्पवत्तन्ति, तस्मा ते **भवचरिमका** । ज्ञानेसु पुरिमे ज्ञानत्तये पवत्तन्ति, चतुत्थे नप्पवत्तन्ति, तस्मा ते **ज्ञानचरिमका** । ये पन चुतिचित्तस्स पुरतो सोळसमेन चित्तेन सद्धिं उप्पज्जित्वा चुतिचित्तेन सह निरुज्झन्ति, इमे **चुतिचरिमका** नाम । इमे इध “चरिमका”ति अधिप्पेता ।

इमं किर कम्मट्ठानं अनुयुत्तस्स भिक्खुनो आनापानारम्मणस्स सुट्ठु परिग्गहितत्ता चुतिचित्तस्स पुरतो सोळसमस्स चित्तस्स उप्पादक्खणे उप्पादं आवज्जयतो उप्पादोपि नेसं पाकटो होति । ठितिं आवज्जयतो ठितिपि नेसं पाकटा होति । भङ्गं आवज्जयतो च भङ्गो नेसं पाकटो होति ।

इतो अज्जं कम्मट्ठानं भावेत्वा अरहत्तं पत्तस्स भिक्खुनो हि आयुअन्तरं परिच्छिन्नं वा होति अपरिच्छिन्नं वा । इदं पन सोळसवत्थुकं आनापानस्सतिं भावेत्वा अरहत्तं पत्तस्स आयुअन्तरं परिच्छिन्नमेव होति । सो “एत्तकं दानि मे आयुसङ्खारा पवत्तिस्सन्ति, न इतो पर”न्ति जत्वा अत्तनो धम्मताय एव सरीरपटिजगगननिवासनपारुपनादीनि सब्बकिच्चाणि कत्वा अक्खीनि निमीलेति कोटपब्बतविहारवासीतिस्सत्थेरो विय महाकरज्जियविहारवासीमहातिस्सत्थेरो विय देवपुत्तमहारट्ठे पिण्डपातिकतिस्सत्थेरो विय चित्तलपब्बतविहारवासिनो द्वे भातियत्थेरा विय च ।

तत्रिदं एकवत्थुपरिदीपनं । द्वेभातियत्थेरानं किरको पुण्णमुपोसथदिवसे पातिमोक्खं ओसारेत्वा भिक्खुसङ्घपरिवुतो अत्तनो वसनट्ठानं गन्त्वा चङ्कमे ठितो चन्दालोकं ओलोकेत्वा अत्तनो आयुसङ्खारे उपधारेत्वा भिक्खुसङ्घमाह — “तुम्हेहि कथं परिनिब्बायन्ता भिक्खू दिट्ठपुब्बा”ति । तत्र केचि आहंसु “अम्हेहि आसने निसिन्नकाव परिनिब्बायन्ता दिट्ठपुब्बा”ति । केचि “अम्हेहि आकासे पल्लङ्कमाभुजित्वा निसिन्नका”ति । थेरो आह — “अहं दानि वो चङ्कमन्तमेव परिनिब्बायमानं दस्सेस्सामी”ति ततो चङ्कमे लेखं कत्वा “अहं इतो चङ्कमकोटितो परकोटिं गन्त्वा निवत्तमानो इमं लेखं पत्ताव परिनिब्बायिस्सामी”ति वत्वा चङ्कमं ओरुह परभागं गन्त्वा निवत्तमानो एकेन पादेन लेखं अक्कन्तक्खणेयेव परिनिब्बायि ।

तस्मा हवे अप्पमत्तो, अनुयुज्जेथ पण्डितो ।

एवं अनेकानिसंसं, आनापानस्सतिं सदाति ॥

इदं आनापानस्सतियं वित्थारकथामुखं ।

उपसमानुस्सतिकथा

२३९. आनापानस्सतिया अनन्तरं उद्दिट्ठं पन उपसमानुस्सतिं भावेतुकामेन रहोगतेन पटिसल्लीनेन — “यावता, भिक्खवे, धम्मा सङ्गता वा असङ्गता वा विरागो तेसं धम्मानं अग्गमक्खायति, यदिदं मदनिम्मदनो पिपासविनयो आलयसमुग्धातो वट्ठुपच्छेदो तण्हक्खयो विरागो निरोधो निब्बान”न्ति (अ० नि० ४.३४; इतिवु० ९०) एवं सब्बदुक्खूपसमसङ्घातस्स निब्बानस्स गुणा अनुस्सरितब्बा ।

तत्थ यावताति यत्तका । धम्माति सभावा । **सङ्गता वा असङ्गता वाति** सङ्गम्म समागम्म पच्चयेहि कता वा अकता वा । **विरागो तेसं धम्मानं अग्गमक्खायतीति** तेसं सङ्गतासङ्गतधम्मानं विरागो अग्गमक्खायति सेट्ठो उत्तमोति वुच्चति । तत्थ **विरागोति** न रागाभावमत्तमेव, अथ खो **यदिदं मदनिम्मदनो... पे०... निब्बानन्ति** यो सो मदनिम्मदनोतिआदीनि नामानि असङ्गतधम्मो लभति, सो विरागोति पच्चेतब्बो । सो हि यस्मा तमागम्म सब्बेपि मानमदपुरिसमदादयो मदा निम्मदा

अमदा होन्ति विनस्सन्ति, तस्मा **मदनिम्मदनो**ति वुच्चति । यस्मा च तमागम्म सब्बापि कामपिपासा विनयं अब्भत्थं याति, तस्मा **पिपासविनयो**ति वुच्चति । यस्मा पन तमागम्म पञ्चकामगुणालया समुग्घातं गच्छन्ति, तस्मा **आलयसमुग्घातो**ति वुच्चति । यस्मा च तमागम्म तेभूमकं वट्टं उपच्छिज्जति, तस्मा **वट्टपच्छेदो**ति वुच्चति । यस्मा पन तमागम्म सब्बसो तण्हा खयं गच्छति विरज्जति निरुज्जति च, तस्मा **तण्हक्खयो विरागो निरोधो**ति वुच्चति । यस्मा पनेस चतस्सो योनियो पञ्च गतियो सत्त विज्जाणट्ठितियो नव च सत्तावासे अपरापरभावाय विननतो आबन्धनतो संसिब्बनतो **वानन्ति** लद्धवोहाराय तण्हाय निक्खन्तो निस्सटो विसंयुत्तो, तस्मा **निब्बानन्ति** वुच्चतीति ।

एवमेतेसं मदनिम्मदनतादीनं गुणानं वसेन निब्बानसङ्घातो उपसमो अनुस्सरितब्बो । ये वा पनज्जेपि भगवता — “असङ्खतञ्च वो, भिक्खवे, देसेस्सामि... सच्चञ्च... पारञ्च... सुदुद्दसञ्च... अजरञ्च... धुवञ्च... निप्पपञ्चञ्च... अमतञ्च... सिवञ्च... खेमञ्च... अब्भुतञ्च... अनीतिकञ्च... अब्बाबज्झञ्च... विसुद्धिञ्च... दीपञ्च... ताणञ्च ... लेणञ्च वो, भिक्खवे, देसेस्सामी”ति आदीसु (सं० नि० ४.३६६) सुत्तेसु उपसमगुणा वुत्ता, तेसम्पि वसेन अनुस्सरितब्बोयेव ।

तस्सेवं मदनिम्मदनतादिगुणवसेन उपसमं अनुस्सरतो नेव तस्मिं समये रागपरियुद्धितं चित्तं होति, न दोस... न मोहपरियुद्धितं चित्तं होति । उजुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति **उपसमं** आरब्भाति बुद्धानुस्सतिआदीसु वुत्तनयेनेव विक्खम्भितनीवरणस्स एकक्खणे ज्ञानङ्गानि उप्पज्जन्ति । उपसमगुणानं पन गम्भीरताय नानप्पकारगुणानुस्सरणाधिमुत्तताय वा अप्पनं अप्पत्वा उपचारप्पत्तमेव ज्ञानं होति । तदेतमुपसमगुणानुस्सरणवसेन उपसमानुस्सतिच्चेव सङ्ख्यं गच्छति ।

छ अनुस्सतियो विय च अयम्पि अरियसावकस्सेव इज्झति, एवं सन्तेपि उपसमगरुकेन पुथुज्जेनेनापि मनसि कातब्बा । सुतवसेनापि हि उपसमे चित्तं पसीदति । इमञ्च पन उपसमानुस्सतिं अनुयुत्तो भिक्खु सुखं सुपति, सुखं पटिबुज्झति, सन्तिन्द्रियो होति सन्तमानसो हिरोत्तप्पसमन्नागतो पासादिको पणीताधिमुत्तिको सब्रह्मचारीनं गरु च भावनीयो च । उत्तरि अप्पटिविज्झन्तो पन सुगतिपरायनो होति ।

तस्मा हवे अप्पमत्तो, भावयेथ विचक्खणो ।
एवं अनेकानिसंसं, अरिये उपसमे सतिन्ति ॥

इदं उपसमानुस्सतियं वित्थारकथामुखं ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते विसुद्धिमग्गे

समाधिभावनाधिकारे

अनुस्सतिकम्मट्टाननिद्देसो नाम

अट्ठमो परिच्छेदो ।

९. ब्रह्मविहारनिद्देसो

मेत्ताभावनाकथा

२४०. अनुस्सतिकम्मट्ठानानन्तरं उद्दिट्ठेसु पन मेत्ता, करुणा, मुदिता, उपेक्खाति इमेसु चतूसु ब्रह्मविहारेसु मेत्तं भावेतुकामेन ताव आदिकम्मिकेन योगावचरेन उपच्छिन्नपलिबोधेन गहितकम्मट्ठानेन भत्तकिच्चं कत्वा भत्तसम्मदं पटिविनोदेत्वा विवित्ते पदेसे सुपञ्जत्ते आसने सुखनिसिन्नेन आदितो ताव दोसे आदीनवो, खन्तियञ्च आनिसंसो पच्चवेक्खितब्बो।

कस्मा? इमाय हि भावनाय दोसो पहातब्बो, खन्ति अधिगन्तब्बा। न च सक्का किञ्चि अदिट्ठादीनवं पहातुं, अविदितानिसंसं वा अधिगन्तुं। तस्मा “दुट्ठो खो, आवुसो, दोसेन अभिभूतो परियादिण्णचित्तो पाणम्पि हनती”ति आदीनं (अ० नि० ३.७२) वसेन दोसे आदीनवो दट्ठब्बो।

“खन्ती परमं तपो तित्तिक्खा, निब्बानं परमं वदन्ति बुद्धा”। (दी० नि० २.९०; ध० प० १८४)।

“खन्तिबलं बलानीकं, तमहं बूमि ब्राह्मणं” ॥ (ध० प० ३९९; सु० नि० ६२८)।

“खन्ता भिय्यो न विज्जती”ति आदीनं (सं० नि० १.२५०) वसेन खन्तियं आनिसंसो वेदितब्बो।

अथेवं दिट्ठादीनवतो दोसतो चित्तं विवेचनत्थाय, विदितानिसंसाय च खन्तिया संयोजनत्थाय मेत्ताभावना आरभितब्बा। आरभन्तेन च आदितोव पुग्गलभेदो जानितब्बो “इमेसु पुग्गलेसु मेत्ता पठमं न भावेतब्बा, इमेसु नेव भावेतब्बा”ति।

अयञ्हि मेत्ता अप्पियपुग्गले, अतिप्पियसहायके, मज्झत्ते, वेरीपुग्गलेति इमेसु चतूसु पठमं न भावेतब्बा। लिङ्गविसभागे ओधिसो न भावेतब्बा। कालकते न भावेतब्बाव। किंकारणा अप्पियादीसु पठमं न भावेतब्बा? अप्पियं हि पियट्ठाने ठपेन्तो किलमति। अतिप्पियसहायकं मज्झत्तट्ठाने ठपेन्तो किलमति, अप्पमत्तकेपि चस्स दुक्खे उप्पन्ने आरोदनाकारप्पत्तो विय होति। मज्झत्तं गरुट्ठाने च पियट्ठाने च ठपेन्तो किलमति। वेरिमनुस्सरतो कोधो उप्पज्जति, तस्मा अप्पियादीसु पठमं न भावेतब्बा।

लिङ्गविसभागे पन तमेव आरब्ध ओधिसो भावेन्तस्स रागो उप्पज्जति। अज्जतरो किर अमच्चपुत्तो कुलूपकत्थेरं पुच्छि “भन्ते, कस्स मेत्ता भावेतब्बा”ति? थेरो “पियपुग्गले”ति आह। तस्स अत्तनो भरिया पिया होति। सो तस्सा मेत्तं भावेन्तो सब्बरत्तिं भित्तियुद्धमकासि। तस्मा लिङ्गविसभागे ओधिसो न भावेतब्बा।

कालकते पन भावेन्तो नेव अप्पनं, न उपचारं पापुणाति। अज्जतरो किर दहरिभक्खु आचरियं आरब्ध मेत्तं आरभि। तस्स मेत्ता नप्पवत्तति। सो महाथेरस्स सन्तिकं गन्त्वा “भन्ते, पगुणाव मे मेत्ताज्ञानसमापत्ति, न च नं समापज्जितुं सक्कोमि, किं नु खो कारण”न्ति आह। थेरो “निमित्तं, आवुसो, गवेसाही”ति आह। सो गवेसन्तो आचरियस्स मतभावं जत्वा अज्जं आरब्ध मेत्तायन्तो समापत्तिं अप्पेसि। तस्मा कालकते न भावेतब्बाव।

२४१. सब्बपठमं पन “अहं सुखितो होमि निहुक्खो”ति वा, “अवेरो अब्यापज्जो अनीघो सुखी अत्तानं परिहरामी”ति वा एवं पुनप्पुनं अत्तनियेव भावेतब्बा।

एवं सन्ते यं विभङ्गे (विभ० ६४३) वृत्तं —

“कथञ्च भिक्खु मेत्तासहगतेन चेतसा एकं दिसं फरित्वा विहरति? सेय्यथापि नाम एकं पुग्गलं पियं मनापं दिस्वा मेत्तायेय्य, एवमेव सब्बे सत्ते मेत्ताय फरती”ति ।

“यञ्च पटिसम्भिदायं (पटि० म० २.२२) —

“कतमेहि पञ्चहाकारेहि अनोधिसोफरणा मेत्ता चेतोविमुत्ति भावेतब्बा, सब्बे सत्ता अवेरा होन्तु”
अब्बापज्जा अनीघा सुखी अत्तानं परिहरन्तु । सब्बे पाणा... सब्बे भूता... सब्बे पुग्गला... सब्बे अत्तभावपरियापन्ना
अवेरा अब्बापज्जा अनीघा सुखी अत्तानं परिहरन्तू”तिआदि —

वृत्तं । यञ्च मेत्तसुत्ते (खु० पा० ९.३; सु० नि० १४५) —

“सुखिनोव खेमिनो होन्तु,
सब्बसत्ता भवन्तु सुखितत्ता”तिआदि ॥ —

वृत्तं, तं विरुज्झति । न हि तत्थ अत्तनि भावना वृत्ताति चे । तञ्च न विरुज्झति । कस्मा? तज्झि अप्पनावसेन वृत्तं । इदं सक्खिभाववसेन ।

सचेपि हि वस्ससतं वस्ससहस्सं वा “अहं सुखितो होमी”तिआदिना नयेन अत्तनि मेत्तं भावेति, नेवस्स अप्पना उप्पज्जति । “अहं सुखितो होमी”ति भावयतो पन यथा अहं सुखकामो दुक्खपटिक्कूलो जीवितुकामो अमरितुकामो च, एवं अज्जेपि सत्ताति अत्तानं सक्खिं कत्वा अज्जसत्तेसु हितसुखकामता उप्पज्जति । भगवतापि —

“सब्बा दिसा अनुपरिगम्म चेतसा,
नेवज्झगा पियतरमत्तना क्वचि ।
एवं पियो पुथु अत्ता परेसं,
तस्मा न हिंसे परमत्तकामो”ति ॥ (सं० नि० १.११९; उदा० ४१) । —

वदता अयं नयो दस्सितो ।

२४२. तस्मा सक्खिभावत्थं पठमं अत्तानं मेत्ताय फरित्वा तदनन्तरं सुखप्पवत्तनत्थं ख्यायं पियो मनापो गरु भावनीयो आचरियो वा आचरियमत्तो वा उपज्झायो वा उपज्झायमत्तो वा तस्स दानपियवचनादीनि पियमनापत्तकारणानि सीलसुतादीनि गरुभावनीयत्तकारणानि च अनुस्सरित्वा “एस सप्पुरिसो सुखी होतु निहुक्खो”तिआदिना नयेन मेत्ता भावेतब्बा ।

एवरूपे च पुग्गले कामं अप्पना सम्पज्जति, इमिना पन भिक्खुना तावतकेनेव तुट्ठिं अनापज्जित्वा सीमासम्भेदं कत्तुकामेन तदनन्तरं अतिप्पियसहायके, अतिप्पियसहायकतो मज्झत्ते, मज्झत्ततो वेरीपुग्गले मेत्ता भावेतब्बा । भावेन्तेन च एकेकस्मिं कोट्टासे मुदं कम्मनियं चित्तं कत्वा तदनन्तरे तदनन्तरे उपसंहरितब्बं ।

यस्स पन वेरीपुग्गलो वा नत्थि, महापुरिसजातिकत्ता वा अनत्थं करोन्तेपि परे वेरीसज्जाव नुप्पज्जति, तेन “मज्झत्ते मे मेत्तचित्तं कम्मनियं जातं, इदानीं नं वेरिम्हि उपसंहरामी”ति ब्यापारोव न कातब्बो । यस्स पन अत्थि, तं सन्धाय वुत्तं “मज्झत्ततो वेरीपुग्गले मेत्ता भावेतब्बा”ति ।

२४३. सचे पनस्स वेरिम्हि चित्तमुपसंहरतो तेन कतापराधानुस्सरणेन पटिघमुप्पज्जति, अथानेन पुरिमपुग्गलेसु यत्थ कत्थचि पुनप्पुनं मेत्तं समापज्जित्वा वुट्ठित्वा पुनप्पुनं तं पुग्गलं मेत्तायन्तेन पटिघं विनोदेतब्बं । सचे एवम्पि वायमतो न निब्बाति, अथ —

ककचूपमओवाद-आदीनं अनुसारतो ।
पटिघस्स पहानाय, घटितब्बं पुनप्पुनं ॥

तज्ज खो इमिना आकारेन अत्तानं ओवदन्तेनेव “अरे कुज्झनपुरिस, ननु वुत्तं भगवता —

‘उभतोदण्डकेन चेपि, भिक्खवे, ककचेन चोरा ओचरका अङ्गमङ्गानि ओकन्तेय्युं, तत्रापि यो मनो पदोसेय्य । न मे सो तेन सासनकरो’ति (म० नि० १.२३२) च,

‘तस्सेव तेन पापियो, यो कुद्धं पटिकुज्झति ।
कुद्धमप्पटिकुज्झन्तो, सङ्गामं जेति दुज्जयं ॥

“‘उभिन्नमत्थं चरति, अत्तनो च परस्स च ।
परं सङ्कुपितं जत्वा, यो सतो उपसम्मती’ति च ॥ (सं० नि० १.१८८) । —

“‘सत्तिमे, भिक्खवे, धम्मा सपत्तकन्ता सपत्तकरणा कोधनं आगच्छन्ति इत्थिं वा पुरिसं वा । कतमे सत्त? इध, भिक्खवे, सपत्तो सपत्तस्स एवं इच्छति अहो वतायं दुब्बण्णो अस्साति । तं किस्सहेतु? न, भिक्खवे, सपत्तो सपत्तस्स वण्णवताय नन्दति । कोधनायं, भिक्खवे, पुरिसपुग्गलो कोधाभिभूतो कोधपरेतो किञ्चापि सो होति सुन्हातो सुविलित्तो कप्पितकेसमस्सु ओदातवत्थवसनो, अथ खो सो दुब्बण्णोव होति कोधाभिभूतो । अयं, भिक्खवे, पठमो धम्मो सपत्तकन्तो सपत्तकरणो कोधनं आगच्छति इत्थिं वा पुरिसं वा । पुन चपरं, भिक्खवे, सपत्तो सपत्तस्स एवं इच्छति अहोवतायं दुक्खं सयेय्याति...पे०... न पचुरत्थो अस्साति...पे०... न भोगवा अस्साति...पे०... न यसवा अस्साति...पे०... न मित्त्वा अस्साति...पे०... न कायस्स भेदा परं मरणा सुगतिं सगं लोकं उपपज्जेय्याति । तं किस्स हेतु? न, भिक्खवे, सपत्तो सपत्तस्स सुगतिगमनेन नन्दति । कोधनायं, भिक्खवे, पुरिसपुग्गलो कोधाभिभूतो कोधपरेतो कायेन दुच्चरितं चरति, वाचाय मनसा दुच्चरितं चरति । सो कायेन वाचाय मनसा दुच्चरितं चरित्वा कायस्स भेदा परं मरणा अपायं दुग्गतिं विनिपातं निरयं उपपज्जति कोधाभिभूतो’ति (अ० नि० ७.६४) च,

“‘सेय्यथापि, भिक्खवे, छवालातं उभतोपदित्तं मज्झे गूथगतं नेव गामे कट्ठत्थं फरति, न अरज्जे कट्ठत्थं फरति । तथूपमाहं, भिक्खवे, इमं पुग्गलं वदामी’ति च,

“‘सो दानि त्वं एवं कुज्झन्तो न चेव भगवतो सासनकरो भविस्ससि, पटिकुज्झन्तो च कुद्धपुरिसतोपि पापियो हुत्वा न दुज्जयं सङ्गामं जेस्ससि, सपत्तकरणे च धम्मे अत्ताव अत्तनो करिस्ससि, छवालातूपमो च भविस्ससी’ति ।

२४४. तस्सेवं घटयतो वायमतो सचे तं पटिघं वूपसम्मति, इच्चेतं कुसलं । नो चे वूपसम्मति, अथ यो यो धम्मो तस्स पुग्गलस्स वूपसन्तो होति परिसुद्धो, अनुस्सरियमानो पसादं आवहति, तं तं अनुस्सरित्वा आघातो पटिविनेतब्बो ।

एकच्चस्स हि कायसमाचारोव उपसन्तो होति । उपसन्तभावो चस्स बहुं वत्तपटिपत्तिं करोन्तस्स सब्बजनेन जायति । वचीसमाचारमनोसमाचारा पन अवूपसन्ता होन्ति । तस्स ते अचिन्तेत्वा कायसमाचारवूपसमोयेव अनुस्सरितब्बो ।

एकच्चस्स वचीसमाचारोव उपसन्तो होति । उपसन्तभावो चस्स सब्बजनेन जायति । सो हि पकतिया च पटिसन्धारकुसलो होति सखिलो सुखसम्भासो सम्मोदको उत्तानमुखो पुब्बभासी मधुरेन सरेन धम्मं ओसारेति, परिमण्डलेहि पदव्यञ्जनेहि धम्मकथं कथेति । कायसमाचारमनोसमाचारा पन अवूपसन्ता होन्ति, तस्स ते अचिन्तेत्वा वचीसमाचारवूपसमोयेव अनुस्सरितब्बो ।

एकच्चस्स मनोसमाचारोव उपसन्तो होति, उपसन्तभावो चस्स चेतियवन्दनादीसु सब्बजनस्स पाकटो होति । यो हि अवूपसन्तचित्तो होति, सो चेतियं वा बोधिं वा थेरे वा वन्दमानो न सक्कच्चं वन्दति, धम्मस्सवनमण्डपे विक्खित्तचित्तो वा पचलायन्तो वा निसीदति । उपसन्तचित्तो पन ओकप्पेत्वा वन्दति, ओहितसोतो अट्ठिकत्वा कायेन वा वाचाय वा चित्तप्पसादं करोन्तो धम्मं सुणाति । इति एकच्चस्स मनोसमाचारोव उपसन्तो होति, कायवचीसमाचारा अवूपसन्ता होन्ति, तस्स ते अचिन्तेत्वा मनोसमाचारवूपसमोयेव अनुस्सरितब्बो ।

एकच्चस्स पन इमेसु तीसु धम्मेसु एकोपि अवूपसन्तो होति, तस्मिं पुग्गले “किञ्चापि एस इदानी मनुस्सलोके चरति, अथ खो कतिपाहस्स अच्चयेन अट्ठमहानिरयसोळसउस्सदनिरयपरिपूरको भविस्सती”ति कारुज्जं उपट्ठपेतब्बं । कारुज्जम्पि हि पटिच्च आघातो वूपसम्मति ।

एकच्चस्स तयोपिमे धम्मा वूपसन्ता होन्ति, तस्स यं यं इच्छति, तं तं अनुस्सरितब्बं । तादिसे हि पुग्गले न दुक्करा होति मेत्ताभावनाति ।

इमस्स च अत्थस्स आविभावत्थं — “पज्जिमे, आवुसो, आघातपटिविनया । यत्थ भिक्खुनो उप्पन्नो आघातो सब्बसो पटिविनोदेतब्बो”ति (अ० नि० ५.१६२) इदं पञ्चकनिपाते आघातपटिविनयसुत्तं वित्थारेतब्बं ।

२४५. सचे पनस्स एवम्पि वायमतो आघातो उप्पज्जतियेव, अथानेन एवं अत्ता ओवदितब्बो —

“अत्तनो विसये दुक्खं, कतं ते यदि वेरिना ।
किं तस्साविसये दुक्खं, सचित्ते कत्तुमिच्छसि ॥

“बहूपकारं हित्वान, जातिवग्गं रुदम्मुखं ।
महानत्थकरं कोधं, सपत्तं न जहासि किं ॥

“यानि रक्खसि सीलानि, तेसं मूलनिकन्तनं ।
कोधं नामुपळालेसि, को तया सदिसो जळो ॥

“कतं अनरियं कम्मं, परेन इति कुञ्जसि ।
किं नु त्वं तादिसंयेव, यो सयं कत्तुमिच्छसि ॥

“दोसेतुकामो यदि तं, अमनापं परो करि ।
दोसुप्पादेन तस्सेव, किं पूरेसि मनोरथं ॥

“दुखं तस्स च नाम त्वं, कुब्धो काहसि वा नवा ।
अत्तानं पनिदानेव, कोधदुखेन बाधसि ॥

“कोधं वा अहितं मगं, आरूळ्हा यदि वेरिनो ।
कस्मा तुवम्पि कुञ्जन्तो, तेसंयेवानुसिक्खसि ॥

“यं दोसं तव निस्साय, सत्तुना अप्पियं कतं ।
तमेव दोसं छिन्दस्सु, किमट्ठाने विहज्जसि ॥

“खणिकत्ता च धम्मानं, येहि खन्धेहि ते कतं ।
अमनापं निरुद्धा ते, कस्स दानीध कुञ्जसि ॥

“दुखं करोति यो यस्स, तं विना कस्स सो करे ।
सयम्पि दुक्खहेतुत्त, मिति किं तस्स कुञ्जसी”ति ॥

२४६. सचे पनस्स एवं अत्तानं ओवदतोपि पटिघं नेव वूपसम्मति, अथानेन **अत्तनो च परस्स च कम्मस्सकता** पच्चवेक्खितब्बा । तत्थ अत्तनो ताव एवं पच्चवेक्खितब्बा “अम्भो त्वं तस्स कुब्धो किं करिस्ससि? ननु तवेव चेतं दोसनिदानं कम्मं अनत्थाय संवत्तिस्सति? कम्मस्सको हि त्वं कम्मदायादो कम्मयोनि कम्मबन्धु कम्मपटिसरणो, यं कम्मं करिस्ससि, तस्स दायादो भविस्ससि, इदञ्च ते कम्मं नेव सम्मासम्बोधिं, न पच्चेकबोधिं, न सावकभूमिं, न ब्रह्मत्तसक्कत्तचक्कवत्तिपदेसराजादिसम्पत्तीनं अज्जतरं सम्पत्तिं साधेतुं समत्थं, अथ खो सासनतो चावेत्वा विघासादादिभावस्स चेव नेरयिकादिदुक्खविसेसानञ्च ते संवत्तनिकमिदं कम्मं । सो त्वं इदं करोन्तो उभोहि हत्थेहि वीतच्चित्ते वा अङ्गारे, गूथं वा गहेत्वा परं पहरितुकामो पुरिसो विय अत्तानमेव पठमं दहसि चेव दुग्गन्धञ्च करोसी”ति ।

एवं **अत्तनो कम्मस्सकतं** पच्चवेक्खित्वा परस्सपि एवं पच्चवेक्खितब्बा “एसोपि तव कुञ्जित्वा किं करिस्सति? ननु एतस्सेवेतं अनत्थाय संवत्तिस्सति? कम्मस्सको हि अयमायस्मा कम्मदायादो...पे०... यं कम्मं करिस्सति, तस्स दायादो भविस्सति । इदञ्चस्स कम्मं नेव सम्मासम्बोधिं, न पच्चेकबोधिं, न सावकभूमिं, न ब्रह्मत्तसक्कत्तचक्कवत्तिपदेसराजादिसम्पत्तीनं अज्जतरं सम्पत्तिं साधेतुं समत्थं, अथ खो सासनतो चावेत्वा विघासादादिभावस्स चेव नेरयिकादिदुक्खविसेसानञ्चस्स संवत्तनिकमिदं कम्मं । स्वायं इदं करोन्तो पटिवाते ठत्वा परं रजेन ओकिरितुकामो पुरिसो विय अत्तानंयेव ओकिरति । वुत्तज्हेतं भगवता —

“यो अप्पदुट्ठस्स नरस्स दुस्सति,
सुद्धस्स पोसस्स अनङ्गणस्स ।

तमेव बालं पच्चेति पापं,
सुखुमो रजो पटिवातं खित्तो””ति ॥ (ध० प० १२५; सु० नि० ६६७) ।

२४७. सचे पनस्स एवं कम्मस्सकतम्पि पच्चवेक्खतो नेव वूपसम्मति, अथानेन सत्थु पुब्बचरियगुणा
अनुस्सरितब्बा ।

तत्रायं पच्चवेक्खणानयो — अम्भो पब्बजित, ननु ते सत्था पुब्बेव सम्बोधा अनभिसम्बुद्धो बोधिसत्तोपि समानो
चत्तारि असङ्ख्येय्यानि कप्पसतसहस्सञ्च पारमियो पूरयमानो तत्थ तत्थ वधकेसुपि पच्चत्थिकेसु चित्तं नप्पदूसेसि ।
सेय्यथिदं, **सीलवजातके** ताव अत्तनो देविया पदुट्ठेन पापअमच्चेन आनीतस्स पटिरञ्जो तियोजनसतं रज्जं गणहन्तस्स
निसेधनत्थाय उट्ठितानं अमच्चानं आवुधम्पि छुपितुं न अदासि । पुन सद्धिं अमच्चसहस्सेन आमकसुसाने गलप्पमाणं भूमिं
खणित्वा निखज्जमानो चित्तप्पदोसमत्तम्पि अकत्वा कुणपखादनत्थं आगतानं सिङ्गालानं पंसुवियूहनं निस्साय पुरिसकारं
कत्वा पटिलद्धजीवितो यक्खानुभावेन अत्तनो सिरिगब्भं ओरुहं सिरिसयने सयितं पच्चत्थिकं दिस्वा कोपं अकत्वाव
अज्जमज्जं सपथं कत्वा तं मित्तद्धाने ठपयित्वा आह —

“आसीसेथेव पुरिसो, न निब्बिन्देय्य पण्डितो ।
पस्सामि वोहमत्तानं, यथा इच्छिं तथा अहू”ति ॥ (जा० १.१.५१) ।

खन्तिवादीजातके दुम्मेधेन कासिरञ्जा “किंवादी त्वं समणा”ति पुट्ठो “खन्तिवादी नामाह”न्ति वुत्ते सकण्टकाहि
कसाहि ताळेत्वा हत्थपादेसु छिज्जमानेसु कोपमत्तम्पि नाकासि ।

अनच्छरियज्चेतं, यं महल्लको पब्बज्जूपगतो एवं करेय्य । **चूळधम्मपालजातके** पन उत्तानसेय्यकोपि समानो —

“चन्दनरसानुलित्ता, बाहा छिज्जन्ति धम्मपालस्स ।
दायादस्स पथब्बा, पाणा मे देव रुज्झन्ती”ति ॥ (जा० १.५.४९) ।

एवं विप्पलपमानाय मातुया पितरा महापतापेन नाम रञ्जा वंसकळीरेसु विय चतूसु हत्थपादेसु छेदापितेसु तावतापि
सन्तुट्ठिं अनापज्जित्वा सीसमस्स छिन्दथाति आणत्ते “अयं दानि ते चित्तपरिगणहनकालो, इदानि अम्भो धम्मपाल,
सीसच्छेदाणापके पितरि, सीसच्छेदके पुरिसे, परिदेवमानाय मातरि, अत्तनि चाति इमेसु चतूसु समचित्तो होही”ति दळ्हं
समादानमधिद्वाय पदुट्ठाकारमत्तम्पि नाकासि ।

इदञ्चापि अनच्छरियमेव, यं मनुस्सभूतो एवमकासि । तिरच्छानभूतोपि पन **छद्दन्तो** नाम वारणो हुत्वा विसप्पितेन
सल्लेन नाभियं विद्धोपि ताव अनत्थकारिम्हि लुद्धके चित्तं नप्पदूसेसि । यथाह —

“समप्पितो पुथुसल्लेन नागो,
अदुट्ठचित्तो लुद्धकं अज्झभासि ।
किमत्थयं किस्स वा सम्म हेतु,
ममं वधी कस्स वायं पयोगो”ति ॥ (जा० १.१६.१२४) ।

एवं वत्वा च कासिरज्जो महेसिया तव दन्तानमत्थाय पेसितोम्हि भदन्तेति वुत्ते तस्सा मनोरथं पूरेन्तो
छब्बण्णरस्मिनिच्छरणसमुज्जलितचारुसोभे अत्तनो दन्ते छेत्वा अदासि ।

महाकपि हुत्वा अत्तनायेव पब्बतपपाततो उद्धरितेन पुरिसेन —

“भक्खो अयं मनुस्सानं, यथेवज्जे वने मिगा ।
यंनूनिमं वधित्वान, छातो खादेय्य वानरं ॥

“आहितोव गमिस्सामि, मंसमादाय सम्बलं ।
कन्तारं नित्थरिस्सामि, पाथेय्यं मे भविस्सती”ति ॥ (जा० १.१६.२०५-२०६) । —

एवं चिन्तेत्वा सिलं उक्खिपित्वा मत्थके सम्पदालिते अस्सुपुण्णेहि नेत्तेहि तं पुरिसं उदिक्खमानो —

“मा अय्योसि मे भदन्ते, त्वं नामेतादिसं करि ।
त्वं खोसि नाम दीघावु, अज्जं वारेतुमरहसी”ति ॥ (जा० १.१६.२०९) । —

वत्वा तस्मिं पुरिसे चित्तं अप्पदूसेत्वा अत्तनो च दुक्खं अचिन्तेत्वा तमेव पुरिसं खेमन्तभूमिं सम्पापेसि ।

भूरिदत्तो नाम नागराजा हुत्वा उपोसथङ्गानि अधिद्धाय वम्मिकमुद्धनि सयमानो कप्पुट्टानगिसदिसेन ओसधेन
सकलसरीरे सिञ्चियमानोपि पेळाय पक्खिपित्वा सकलजम्बुदीपे कीळापियमानोपि तस्मिं ब्राह्मणे मनोपदोसमत्तम्पि न
अकासि । यथाह —

“पेळाय पक्खिपन्तेपि, मद्दन्तेपि च पाणिना ।
अलम्पाने न कुप्पामि, सीलखण्डभया ममा”ति ॥ (चरिया० २.१६) ।

चम्पेय्योपि नागराजा हुत्वा अहितुण्डिकेन विहेठियमानो मनोपदोसमत्तम्पि नुप्पादेसि । यथाह —

“तदापि मं धम्मचारिं, उपवुत्थउपोसथं ।
अहितुण्डिको गहेत्वान, राजद्वारम्हि कीळति ॥

“यं सो वण्णं चिन्तयति, नीलं पीतं व लोहितं ।
तस्स चित्तानुवत्तन्तो, होमि चिन्तितसन्निभो ॥

“थलं करेय्यं उदकं, उदकम्पि थलं करे ।
यदिहं तस्स कुप्पेय्यं, खणेन छारिकं करे ॥

“यदि चित्तवसी हेस्सं, परिहायिस्सामि सीलतो ।
सीलेन परिहीनस्स, उत्तमत्थो न सिज्झती”ति ॥ (चरिया० २.२१-२४) ।

सङ्खपालनागराजा हुत्वा तिखिणाहि सत्तीहि अट्टसु ठानेसु ओविज्झित्वा पहारमुखेहि सकण्टका लतायो पवेसेत्वा नासाय दळ्हं रज्जुं पक्खिपित्वा सोळसहि भोजपुत्तेहि काजेनादाय वय्हमानो धरणीतले घंसियमानसरीरो महन्तं दुक्खं पच्चनुभोन्तो कुज्झित्वा ओलोकितामत्तेनेव सब्बे भोजपुत्ते भस्मं कातुं समत्थोपि समानो चक्खुं उम्मीलेत्वा पदुट्ठाकारमत्तम्पि न अकासि ।

यथाह —

“चातुदसिं पञ्चदसिञ्चळार,
उपोसथं निच्चमुपावसामि ।
अथागमुं सोळस भोजपुत्ता,
रज्जुं गहेत्वान दळ्हञ्च पासं ॥

“भेत्त्वान नासं अतिकस्स रज्जुं,
नयिंसु मं सम्परिगह लुद्धा ।
एतादिसं दुक्खमहं तितिक्खं,
उपोसथं अप्पटिकोपयन्तो’ति ॥ (जा० २.१७.१८०-१८१) ।

न केवलञ्च एतानेव, अज्जानिपि **मातुपोसकजातकादीसु** अनेकानि अच्छरियाणि अकासि । तस्स ते इदानि सब्बज्जुतं पत्तं सदेवलोके केनचि अप्पटिसमखन्तिगुणं तं भगवन्तं सत्थारं अपदिसतो पटिघचित्तं नाम उप्पादेतुं अतिविय अयुत्तं अप्पतिरूपन्ति ।

२४८. सचे पनस्स एवं सत्थु पुब्बचरितगुणं पच्चवेक्खतोपि दीघरत्तं किलेसानं दासब्बं उपगतस्स नेव तं पटिघं वूपसम्मति, अथानेन **अनमतगियाणि** पच्चवेक्खितब्बानि । तत्र हि वुत्तं —

“न सो, भिक्खवे, सत्तो सुलभरूपो, यो न माताभूतपुब्बो, यो न पिताभूतपुब्बो, यो न भाता, यो न भगिनी, यो न पुत्तो, यो न धीताभूतपुब्बा”ति (सं० नि० २.१३७-१४२) ।

तस्मा तस्मिं पुगले एवं चित्तं उप्पादेतब्बं, “अयं किर मे अतीते माता हुत्वा दसमासे कुच्छिया परिहरित्वा मुत्तकरीसखेळसिङ्गाणिकादीनि हरिचन्दनं विय अजिगुच्छमाना अपनेत्वा उरे नच्चापेन्ती अङ्गेन परिहरमाना पोसेसि, पिता हुत्वा अजपथसङ्कुपथादीनि गन्त्वा वाणिज्जं पयोजयमानो मय्हमत्थाय जीवितम्पि परिच्चजित्वा उभतोब्यूळ्हे सङ्गामे पविसित्वा नावाय महासमुदं पक्खन्दित्वा अज्जानि च दुक्करानि करित्वा ‘पुत्तके पोसेस्सामी’ति तेहि तेहि उपायेहि धनं संहरित्वा मं पोसेसि । भाता, भगिनी, पुत्तो, धीता च हुत्वापि इदञ्चिदञ्चुपकारं अकासीति तत्र मे नप्पतिरूपं मनं पदूसेतु’न्ति ।

२४९. सचे पन एवम्पि चित्तं निब्बापेतुं न सक्कोतियेव, अथानेन एवं **मेत्तानिसंसा** पच्चवेक्खितब्बा — “अम्भो पब्बजित, ननु वुत्तं भगवता —

‘मेत्ताय खो, भिक्खवे, चेतोविमुत्तिया आसेविताय भाविताय बहुलीकताय यानीकताय वत्थुक्ताय

अनुद्धिताय परिचिताय सुसमारब्धाय एकादसानिसंसा पाटिकङ्का । कतमे एकादस? सुखं सुपति, सुखं पटिबुज्झति, न पापकं सुपिनं पस्सति, मनुस्सानं पियो होति, अमनुस्सानं पियो होति, देवता रक्खन्ति, नास्स अग्नि वा विसं वा सत्थं वा कमति, तुवटं चित्तं समाधियति, मुखवण्णो पसीदति, असम्मूळ्हो कालङ्करोति, उत्तरिमप्पटिविज्झन्तो ब्रह्मलोकूपगो होती'ति (अ० नि० ११.१५) ।

“सचे त्वं इदं चित्तं न निब्बापेस्ससि, इमेहि आनिसंसेहि परिबाहिरो भविस्ससी”ति ।

२५०. एवम्पि निब्बापेतुं असक्कोन्तेन पन धातुविनिब्भोगो कातब्बो । कथं? “अम्भो पब्बजित, त्वं एतस्स कुज्झमानो कस्स कुज्झसि? किं केसानं कुज्झसि, उदाहु लोमानं, नखानं...पे०... मुत्तस्स कुज्झसि? अथ वा पन केसादीसु पथवीधातुया कुज्झसि, आपोधातुया, तेजोधातुया, वायोधातुया कुज्झसि? ये वा पञ्चक्खन्धे द्वादसायतनानि अट्टारस धातुयो उपादाय अयमायस्मा इत्थन्नामोति वुच्चति, तेसु किं रूपक्खन्धस्स कुज्झसि, उदाहु वेदना सज्जा सङ्खारविज्जाणक्खन्धस्स कुज्झसि? किं वा चक्खायतनस्स कुज्झसि, किं रूपायतनस्स कुज्झसि...पे०... किं मनायतनस्स कुज्झसि, किं धम्मायतनस्स कुज्झसि? किं वा चक्खुधातुया कुज्झसि, किं रूपधातुया, किं चक्खुविज्जाणधातुया...पे०... किं मनोधातुया, किं धम्मधातुया, किं मनोविज्जाणधातुया”ति? एवञ्च धातुविनिब्भोगं करोतो आरग्गे सासपस्स विय आकासे चित्तकम्मस्स विय च कोधस्स पतिट्ठानट्ठानं न होति ।

२५१. धातुविनिब्भोगं पन कातुं असक्कोन्तेन दानसंविभागो कातब्बो । अत्तनो सन्तकं परस्स दातब्बं, परस्स सन्तकं अत्तना गहेतब्बं । सचे पन परो भिन्नाजीवो होति अपरिभोगारहपरिक्खारो, अत्तनो सन्तकमेव दातब्बं । तस्सेवं करोतो एकन्तेनेव तस्मिं पुग्गले आघातो वूपसम्मति । इतरस्स च अतीतजातितो पट्टाय अनुबन्धोपि कोधो तद्धणञ्जेव वूपसम्मति, चित्तलपब्बतविहारे तिक्खत्तुं वुट्ठापितसेनासनेन पिण्डपातिकत्थेरेन “अयं, भन्ते, अट्ठकहापणगघनको पत्तो मम मातरा उपासिकाय दिन्नो धम्मियलाभो, महाउपासिकाय पुज्जलाभं करोथा”ति वत्वा दिन्नं पत्तं लद्धमहाथेरेस्स विय । एवं महानुभावमेतं दानं नाम । वुत्तम्पि चेतं —

“अदन्तदमनं दानं, दानं सब्बत्थसाधकं ।

दानेन पियवाचाय, उन्नमन्ति नमन्ति चा”ति ॥

२५२. तस्सेवं वेरीपुग्गले वूपसन्तपटिघस्स यथा पियातिप्पियसहायकमज्झत्तेसु, एवं तस्मिम्पि मेत्तावसेन चित्तं पवत्तति । अथानेन पुनप्पुनं मेत्तायन्तेन अत्तनि पियपुग्गले मज्झत्ते वेरीपुग्गलेति चतूसु जनेसु समचित्ततं सम्पादेन्तेन सीमासम्भेदो कातब्बो । तस्सिदं लक्खणं, सचे इमस्मिं पुग्गले पियमज्झत्तवेरीहि सद्धिं अत्तचतुत्थे एकस्मिं पदेसे निसिन्ने चोरा आगन्त्वा “भन्ते, एकं भिक्खुं अम्हाकं देथा”ति वत्वा “किं कारणा”ति वुत्ते “तं मारेत्वा गललोहितं गहेत्वा बलिकरणत्थाया”ति वदेय्युं, तत्र चेसो भिक्खु “असुकं वा असुकं वा गण्हन्तू”ति चिन्तेय्य, अकतोव होति सीमासम्भेदो । सचेपि “मं गण्हन्तु, मा इमे तयो”तिपि चिन्तेय्य, अकतोव होति सीमासम्भेदो । कस्मा? यस्स यस्स हि गहणमिच्छति, तस्स तस्स अहितेसी होति, इतरेसंयेव हितेसी होति ।

यदा पन चतुन्नं जनानमन्तरे एकम्पि चोरानं दातब्बं न पस्सति, अत्तनि च तेसु च तीसु जनेसु सममेव चित्तं पवत्तेति, कतो होति सीमासम्भेदो । तेनाहु पोराणा —

“अत्तनि हितमज्झत्ते, अहिते च चतुब्बिधे ।
यदा पस्सति नानत्तं, हितचित्तोव पाणिनं ॥

“न निकामलाभी मेत्ताय, कुसलीति पवुच्चति ।
यदा चतस्सो सीमायो, सम्भिन्ना होन्ति भिक्खुनो ॥

“समं फरति मेत्ताय, सब्बलोकं सदेवकं ।
महाविसेसो पुरिमेन, यस्स सीमा न जायती”ति ॥

२५३. एवं सीमासम्भेदसमकालमेव च इमिना भिक्खुना निमित्तञ्च उपचारञ्च लब्धं होति । सीमासम्भेदे पन कते तमेव निमित्तं आसेवन्तो भावेन्तो बहुलीकरोन्तो अप्पकसिरेनेव पथवीकसिणे वुत्तनयेनेव अप्पनं पापुणाति ।

एत्तावतानेन अधिगतं होति पञ्चङ्गविप्पहीनं पञ्चङ्गसमन्नागतं तिविधकल्याणं दसलक्खणसम्पन्नं पठमज्झानं मेत्तासहगतं । अधिगते च तस्मिं तदेव निमित्तं आसेवन्तो भावेन्तो बहुलीकरोन्तो अनुपुब्बेन चतुक्कनये दुतियततियज्झानानि, पञ्चकनये दुतियततियचतुत्थज्झानानि च पापुणाति ।

सो हि पठमज्झानादीनं अज्जतरवसेन मेत्तासहगतेन चेतसा एकं दिसं फरित्वा विहरति । तथा दुतियं, तथा ततियं, तथा चतुत्थं । इति उद्धमधो तिरियं सब्बधि सब्बत्ताय सब्बावन्तं लोकं मेत्तासहगतेन चेतसा विपुलेन महग्गतेन अप्पमाणेन अवेरेन अब्यापज्जेन फरित्वा विहरति (विभ० ६४२; दी० नि० १.५५६) । पठमज्झानादिवसेन अप्पनाप्पत्तचित्तस्सेव हि अयं विकुब्बना सम्पज्जति ।

२५४. एत्थ च मेत्तासहगतेनाति मेत्ताय समन्नागतेन । चेतसाति चित्तेन । एकं दिसन्ति एकमेकिस्सा दिसाय पठमपरिग्गहितं सत्तं उपादाय एकदिसापेरियापन्नसत्तफरणवसेन वुत्तं । फरित्वाति फुसित्वा आरम्भणं कत्वा । विहरतीति ब्रह्मविहाराधिष्ठितं इरियापथविहारं पवत्तेति । तथा दुतियन्ति यथा पुरत्थिमादीसु दिसासु यंकिञ्चि एकं दिसं फरित्वा विहरति, तथेव तदनन्तरं दुतियं ततियं चतुत्थञ्चाति अत्थो । इति उद्धन्ति एतेनेव नयेन उपरिमं दिसन्ति वुत्तं होति । अधो तिरियन्ति अधोदिसम्पि तिरियंदिसम्पि एवमेव । तत्थ च अधोति हेट्ठा । तिरियन्ति अनुदिसासु । एवं सब्बदिसासु अस्समण्डले अस्समिव मेत्तासहगतं चित्तं सारेतिपि पच्चासारेतिपीति । एत्तावता एकं दिसं परिग्गहेत्वा ओधिसो मेत्ताफरणं दस्सितं ।

सब्बधीतिआदि पन अनोधिसो दस्सनत्थं वुत्तं । तत्थ सब्बधीति सब्बत्थ । सब्बत्तायाति सब्बेसु हीनमज्झिमुक्कट्टुमित्तसपत्तमज्झत्तादिप्पभेदेसु अत्तताय । “अयं परसत्तो”ति विभागं अकत्वा अत्तसमतायाति वुत्तं होति । अथ वा सब्बत्तायाति सब्बेन चित्तभागेन ईसकम्पि बहि अविकिखपमानोति वुत्तं होति । सब्बावन्तन्ति सब्बसत्तवन्तं, सब्बसत्तयुत्तन्ति अत्थो । लोकन्ति सत्तलोकं । विपुलेनाति एवमादिपरियायदस्सनतो पनेत्थ पुन मेत्तासहगतेनाति वुत्तं । यस्मा वा एत्थ ओधिसो फरणे विय पुन तथासद्दो इतिसद्दो वा न वुत्तो, तस्मा पुन मेत्तासहगतेन चेतसाति वुत्तं । निगमवसेन वा एतं वुत्तं । विपुलेनाति एत्थ च फरणवसेन विपुलता दट्ठब्बा । भूमिवसेन पन एतं महग्गतं पगुणवसेन च अप्पमाणसत्तारम्भणवसेन च अप्पमाणं, ब्यापादपच्चत्थिकप्पहानेन अवेरं, दोमनस्सप्पहानतो अब्यापज्जं, निहुक्खन्ति वुत्तं होति । अयं मेत्तासहगतेन चेतसातिआदिना नयेन वुत्ताय विकुब्बनाय अत्थो ।

२५५. यथा चायं अप्पनाप्पत्तचित्तस्सेव विकुब्बना सम्पज्जति, तथा यम्पि **पटिसम्भिदायं** (पटि० म० २.२२)
 “पञ्चहाकारेहि अनोधिसोफरणा मेत्ताचेतोविमुत्ति, सत्तहाकारेहि ओधिसोफरणा मेत्ता चेतोविमुत्ति, दसहाकारेहि
 दिसाफरणा मेत्ता चेतोविमुत्ती”ति वुत्तं, तम्पि अप्पनाप्पत्तचित्तस्सेव सम्पज्जतीति वेदितब्बं ।

तत्थ च सब्बे सत्ता अवेरा अब्यापज्जा अनीघा सुखी अत्तानं परिहरन्तु, सब्बे पाणा, सब्बे भूता, सब्बे पुग्गला, सब्बे
 अत्तभावपरियापन्ना अवेरा...पे०... परिहरन्तूति इमेहि पञ्चहाकारेहि **अनोधिसोफरणा मेत्ता चेतोविमुत्ति** वेदितब्बा ।

सब्बा इत्थियो अवेरा...पे०... अत्तानं परिहरन्तु, सब्बे पुरिसा, सब्बे अरिया, सब्बे अनरिया, सब्बे देवा, सब्बे मनुस्सा,
 सब्बे विनिपातिका अवेरा...पे०... परिहरन्तूति इमेहि सत्तहाकारेहि **ओधिसोफरणा मेत्ता चेतोविमुत्ति** वेदितब्बा ।

सब्बे पुरत्थिमाय दिसाय सत्ता अवेरा...पे०... अत्तानं परिहरन्तु । सब्बे पच्छिमाय दिसाय, सब्बे उत्तराय दिसाय, सब्बे
 दक्खिणाय दिसाय, सब्बे पुरत्थिमाय अनुदिसाय, सब्बे पच्छिमाय अनुदिसाय, सब्बे उत्तराय अनुदिसाय, सब्बे दक्खिणाय
 अनुदिसाय, सब्बे हेट्ठिमाय दिसाय, सब्बे उपरिमाय दिसाय सत्ता अवेरा...पे०... परिहरन्तु । सब्बे पुरत्थिमाय दिसाय पाणा,
 भूता, पुग्गला, अत्तभावपरियापन्ना, अवेरा...पे०... परिहरन्तु । सब्बा पुरत्थिमाय दिसाय इत्थियो, सब्बे पुरिसा, अरिया,
 अनरिया, देवा, मनुस्सा, विनिपातिका अवेरा...पे०... परिहरन्तु । सब्बा पच्छिमाय दिसाय, उत्तराय, दक्खिणाय, पुरत्थिमाय
 अनुदिसाय, पच्छिमाय, उत्तराय, दक्खिणाय अनुदिसाय, हेट्ठिमाय दिसाय, उपरिमाय दिसाय इत्थियो...पे०... विनिपातिका
 अवेरा अब्यापज्जा अनीघा सुखी अत्तानं परिहरन्तूति इमेहि दसहाकारेहि **दिसाफरणा मेत्ता चेतोविमुत्ति** वेदितब्बा ।

२५६. तत्थ **सब्बे**ति अनवसेसपरियादानमेतं । **सत्ता**ति रूपादीसु खन्धेसु छन्दरागेन सत्ता विसत्ताति सत्ता । वुत्तज्हेतं
 भगवता —

“रूपे खो, राध, यो छन्दो यो रागो या नन्दी या तण्हा, तत्र सत्तो, तत्र विसत्तो, तस्मा सत्तोति वुच्चति...
 वेदनाय... सज्जाय... सङ्खारेसु... विज्जाणे यो छन्दो यो रागो या नन्दी या तण्हा, तत्र सत्तो, तत्र विसत्तो, तस्मा
 सत्तोति वुच्चती”ति (सं० नि० ३.१६१) ।

रुळ्हीसद्देन पन वीतरागेसुपि अयं वोहारो वत्ततियेव, विलीवमयेपि बीजनिविसेसे तालवण्टवोहारो विय ।
 अक्खरचिन्तका पन अत्थं अविचारेत्वा नाममत्तमेतन्ति इच्छन्ति । येपि अत्थं विचारेन्ति, ते सत्त्वयोगेन सत्ताति इच्छन्ति ।

पाणनताय **पाणा**, अस्सासपस्सासायत्तवुत्तितायाति अत्थो । भूतत्ता **भूता**, संभूतत्ता अभिनिब्बत्तत्ताति अत्थो । पुन्ति
 वुच्चति निरयो । तस्मिं गलन्तीति **पुग्गला**, गच्छन्तीति अत्थो । **अत्तभावो** वुच्चति सरीरं । खन्धपञ्चकमेव वा, तमुपादाय
 पज्जत्तिमत्तसम्भवतो । तस्मिं अत्तभावे परियापन्नाति **अत्तभावपरियापन्ना** । **परियापन्ना**ति परिच्छिन्ना, अन्तोगधाति
 अत्थो ।

यथा च सत्ताति वचनं, एवं सेसानिपि रुळ्हीवसेन आरोपेत्वा सब्बानेतानि सब्बसत्तवेवचनानीति वेदितब्बानि ।
 कामञ्च अज्जानिपि सब्बे जन्तू सब्बे जीवातिआदीनि सब्बसत्तवेवचनानि अत्थि, पाकटवसेन पन इमानेव पञ्च गहेत्वा
 “पञ्चहाकारेहि अनोधिसोफरणा मेत्ता चेतोविमुत्ती”ति वुत्तं ।

ये पन सत्ता पाणातिआदीनं न केवलं वचनमत्ततोव, अथ खो अत्थतोपि नानत्तमेव इच्छेय्युं, तेसं अनोधिसोफरणा

विरुज्झति, तस्मा तथा अत्थं अगहेत्वा इमेसु पञ्चसु आकारेसु अज्जतरवसेन अनोधिसो मेत्ता फरितब्बा ।

२५७. एत्थ च सब्बे सत्ता अवेरा होन्तूति अयमेका अप्पना । अब्बापज्जा होन्तूति अयमेका अप्पना । **अब्बापज्जा**ति ब्यापादरहिता । अनीघा होन्तूति अयमेका अप्पना । **अनीघा**ति निदुक्खा । सुखी अत्तानं परिहरन्तूति अयमेका अप्पना । तस्मा इमेसुपि पदेसु यं यं पाकटं होति, तस्स तस्स वसेन मेत्ता फरितब्बा । इति पञ्चसु आकारेसु चतुन्नं अप्पनानं वसेन **अनोधिसोफरणे** वीसति अप्पना होन्ति ।

ओधिसोफरणे पन सत्तसु आकारेसु चतुन्नं वसेन अट्ठवीसति । एत्थ च इत्थियो पुरिसाति लिङ्गवसेन वुत्तं । अरिया अनरियाति अरियपुत्थुज्जनवसेन । देवा मनुस्सा विनिपातिकाति उपपत्तिवसेन ।

दिसाफरणे पन सब्बे पुरत्थिमाय दिसाय सत्तातिआदिना नयेन एकमेकिस्सा दिसाय वीसति वीसति कत्वा द्वेसतानि, सब्बा पुरत्थिमाय दिसाय इत्थियोतिआदिना नयेन एकमेकिस्सा दिसाय अट्ठवीसति अट्ठवीसति कत्वा असीति द्वेसतानीति चत्तारि सतानि असीति च अप्पना । इति सब्बानिपि पटिसम्भदायं वुत्तानि अट्ठवीसाधिकानि पञ्च अप्पनासतानीति ।

इति एतासु अप्पनासु यस्स कस्सचि वसेन मेत्तं चेतोविमुत्तिं भावेत्वा अयं योगावचरो “सुखं सुपती”तिआदिना नयेन वुत्ते एकादसानिसंसे पटिलभति ।

२५८. तत्थ **सुखं सुपती**ति यथा सेसा जना सम्परिवत्तमाना काकच्छमाना दुक्खं सुपन्ति, एवं असुपित्वा सुखं सुपति । निदं ओक्कन्तोपि समापत्तिं समापन्नो विय होति ।

सुखं पटिबुज्झतीति यथा अज्जे नित्थुनन्ता विजम्भन्ता सम्परिवत्तन्ता दुक्खं पटिबुज्झन्ति, एवं अप्पटिबुज्झित्वा विकसमानमिव पदुमं सुखं निब्बिकारं पटिबुज्झति ।

न पापकं सुपिनं पस्सतीति सुपिनं पस्सन्तोपि भद्दकमेव सुपिनं पस्सति, चेतियं वन्दन्तो विय पूजं करोन्तो विय धम्मं सुणन्तो विय च होति । यथा पन अज्जे अत्तानं चोरेहि सम्परिवारितं विय वाळेहि उपदुत्तं विय पपाते पतन्तं विय च पस्सन्ति, एवं पापकं सुपिनं न पस्सति ।

मनुस्सानं पियो होतीति उरे आमुत्तमुत्ताहारो विय सीसे पिळन्धमाला विय च मनुस्सानं पियो होति मनापो ।

अमनुस्सानं पियो होतीति यथेव मनुस्सानं, एवं अमनुस्सानमपि पियो होति विसाखत्थेरो विय ।

सो किर पाटलिपुत्ते कुटुम्बियो अहोसि । सो तत्थेव वसमानो अस्सोसि “तम्बपण्णिदीपो किर चेतियमालालङ्कतो कासावपज्जोतो इच्छितिच्छित्तुनेयेव एत्थ सक्का निसीदितुं वा निपज्जितुं वा उतुसप्पायं सेनासनसप्पायं पुग्गलसप्पायं धम्मस्सवनसप्पायन्ति सब्बमेत्थ सुलभ”न्ति ।

सो अत्तनो भोगक्खन्धं पुत्तदारस्स निव्यादेत्वा दुस्सन्ते बद्धेन एककहापणेनेव घरा निक्खमित्वा समुदतीरे नावं उदक्खमानो एकमासं वसि । सो वोहारकुसलताय इमस्मिं ठाने भण्डं किणित्वा असुकस्मिं विक्किणन्तो धम्मिकाय वणिज्जाय तेनेवन्तरमासेन सहस्सं अभिसंहरि । अनुपुब्बेन महाविहारं आगन्त्वा पब्बज्जं याचि ।

सो पब्बाजनत्थाय सीमं नीतो तं सहस्सत्थविकं ओवट्टिकन्तरेन भूमियं पातेसि । “किमेत”न्ति च वुत्ते
 “कहापणसहस्सं, भन्ते”ति वत्वा “उपासक, पब्बजितकालतो पट्टाय न सक्का विचारेतुं, इदानेवेतं विचारेही”ति वुत्ते
 “विसाखस्स पब्बज्जट्टानमागता मा रिच्छहत्था गमिंसू”ति मुञ्चित्वा सीमामाळके विप्पकिरित्वा पब्बजित्वा उपसम्पन्नो ।

सो पञ्चवस्सो हुत्वा द्वेमातिका पगुणा कत्वा पवारेत्वा अत्तनो सप्पायं कम्मट्टानं गहेत्वा एकेकस्मिं विहारे चत्तारो
 मासे कत्वा समप्पवत्तवासं वसमानो चरि । एवं चरमानो —

वनन्तरे ठितो थेरो, विसाखो गज्जमानको ।
 अत्तनो गुणमेसन्तो, इममत्थं अभासथ ॥

“यावता उपसम्पन्नो, यावता इध आगतो ।
 एत्थन्तरे खलितं नत्थि, अहो लाभा ते मारिसा”ति ॥

सो चित्तलपब्बतविहारं गच्छन्तो द्वेधा पथं पत्वा “अयं नु खो मग्गो उदाहु अय”न्ति चिन्तयन्तो अट्ठासि । अथस्स
 पब्बते अधिवत्था देवता हत्थं पसारेत्वा “एस मग्गो”ति वत्वा दस्सेति । सो चित्तलपब्बतविहारं गन्त्वा तत्थ चत्तारो मासे
 वसित्वा पच्चूसे गमिस्सामीति चिन्तेत्वा निपज्जि । चङ्कमसीसे मणिलरुक्खे अधिवत्था देवता सोपानफलके निसीदित्वा
 परोदि ।

थेरो “को एसो”ति आह । अहं, भन्ते, मणिलियाति । किस्स रोदसीति? तुम्हाकं गमनं पटिच्चाति । मयि इध वसन्ते
 तुम्हाकं को गुणोति? तुम्हेसु, भन्ते, इध वसन्तेसु अमनुस्सा अज्जमज्जं मेत्तं पटिलभन्ति, ते दानि तुम्हेसु गतेसु कलहं
 करिस्सन्ति, दुट्ठुल्लम्पि कथयिस्सन्तीति । थेरो “सचे मयि इध वसन्ते तुम्हाकं फासुविहारो होति, सुन्दर”न्ति वत्वा अज्जेपि
 चत्तारो मासे तत्थेव वसित्वा पुन तथेव गमनचित्तं उप्पादेसि । देवतापि पुन तथेव परोदि । एतेनेवुपायेन थेरो तत्थेव वसित्वा
 तत्थेव परिनिब्बायीति एवं मेत्ताविहारी भिक्खु अमनुस्सानं पियो होति ।

देवता रक्खन्तीति पुत्तमिव मातापितरो देवता रक्खन्ति ।

नास्स अग्गि वा विसं वा सत्थं वा कमतीति मेत्ताविहारिस्स काये उत्तराय उपासिकाय विय अग्गि वा,
 संयुत्तभाणकचूळसिवत्थेरस्सेव विसं वा, संकिच्चसामणेस्सेव सत्थं वा न कमति, न पविसति । नास्स कायं विकोपेतीति
 वुत्तं होति । धेनुवत्थुम्पि चेत्थ कथयन्ति । एका किर धेनु वच्छकस्स खीरधारं मुञ्चमाना अट्ठासि । एको लुद्धको तं
 विज्झिस्सामीति हत्थेन सम्परिवत्तेत्वा दीघदण्डसत्तिं मुञ्चि । सा तस्सा सरीरं आहच्च तालपण्णं विय पवट्टमाना गता, नेव
 उपचारबलेन, न अप्पनाबलेन, केवलं वच्छके बलवपियचित्ताय । एवं महानुभावा मेत्ताति ।

तुवटं चित्तं समाधियतीति मेत्ताविहारिनो खिप्पमेव चित्तं समाधियति, नत्थि तस्स दन्थायितत्तं ।

मुखवण्णो विप्पसीदतीति बन्धना पवुत्तं तालपक्कं विय चस्स विप्पसन्नवण्णं मुखं होति ।

असम्मूळ्हो कालङ्करोतीति मेत्ताविहारिनो सम्मोहमरणं नाम नत्थि, असम्मूळ्होव निदं ओक्कमन्तो विय कालं
 करोति ।

उत्तरिमप्पटिविज्झन्तोति मेत्तासमापत्तितो उत्तरिं अरहत्तं अधिगन्तुं असक्कोन्तो इतो चवित्वा सुत्तप्पबुद्धो विय ब्रह्मलोकमुपपज्जतीति ।

अयं मेत्ताभावनायं वित्थारकथा ।

करुणाभावनाकथा

२५९. करुणं भावेतुकामेन पन निक्करुणताय आदीनवं करुणाय च आनिसंसं पच्चवेक्खित्वा करुणाभावना आरभितब्बा । तच्च पन आरभन्तेन पठमं पियपुग्गलादीसु न आरभितब्बा । पियो हि पियट्टानेयेव तिट्ठति । अतिप्पियसहायको अतिप्पियसहायकट्टानेयेव । मज्झत्तो मज्झत्तट्टानेयेव । अप्पियो अप्पियट्टानेयेव । वेरी वेरिट्टानेयेव तिट्ठति । लिङ्गविसभागकालकता अखेत्तमेव ।

“कथञ्च भिक्खु करुणासहगतेन चेतसा एकं दिसं फरित्वा विहरति? सेय्यथापि नाम एकं पुग्गलं दुग्गतं दुरूपेतं दिस्वा करुणायेय्य, एवमेव सब्बसत्ते करुणाय फरती”ति विभङ्गे (विभ० ६५३) पन वुत्तत्ता सब्बपठमं ताव किञ्चिदेव करुणायितब्बरूपं परमकिच्छप्पत्तं दुग्गतं दुरूपेतं कपणपुरिसं छिन्नाहारं कपालं पुरतो ठपेत्वा अनाथसालाय निसिन्नं हत्थपादेहि पग्घरन्तकिमिगणं अट्टस्सरं करोन्तं दिस्वा “किच्छं वतायं सत्तो आपन्नो, अप्पेव नाम इमम्हा दुक्खा मुच्चेय्या”ति करुणा पवत्तेतब्बा । तं अलभन्तेन सुखितोपि पापकारी पुग्गलो वज्जेन उपमेत्वा करुणायितब्बो ।

कथं? सेय्यथापि सह भण्डेन गहितचोरं “वधेथ न”न्ति रज्जो आणाय राजपुरिसा बन्धित्वा चतुक्के चतुक्के पहारसतानि देन्ता आघातनं नेन्ति । तस्स मनुस्सा खादनीयम्पि भोजनीयम्पि मालागन्धविलेपनतम्बुलानिपि देन्ति । किञ्चापि सो तानि खादन्तो चेव परिभुज्जन्तो च सुखितो भोगसमप्पितो विय गच्छति, अथ खो तं नेव कोचि “सुखितो अयं महाभोगो”ति मज्जति, अज्जदत्थु “अयं वराको इदानी मरिस्सति, यं यदेव हि अयं पदं निक्खिपति, तेन तेन सन्तिके मरणस्स होती”ति तं जनो करुणायति । एवमेव करुणाकम्मट्टानिकेन भिक्खुना सुखितोपि पुग्गलो एवं करुणायितब्बो “अयं वराको किञ्चापि इदानी सुखितो सुसज्जितो भोगे परिभुज्जति, अथ खो तीसु द्वारेसु एकेनापि कतस्स कल्याणकम्मस्स अभावा इदानी अपायेसु अनप्पकं दुक्खं दोमनस्सं पटिसंवेदिस्सती”ति ।

एवं तं पुग्गलं करुणायित्वा ततो परं एतेनेव उपायेन पियपुग्गले, ततो मज्झत्ते, ततो वेरिम्हीति अनुक्कमेन करुणा पवत्तेतब्बा । सचे पनस्स पुब्बे वुत्तनयेनेव वेरिम्हि पटिघं उप्पज्जति, तं मेत्ताय वुत्तनयेनेव वूपसमेतब्बं । योपि चेत्य कतकुसलो होति, तम्पि जातिरोगभोगब्यसनादीनं अज्जतरेन ब्यसनेन समन्नागतं दिस्वा वा सुत्वा वा तेसं अभावेपि वट्टदुक्खं अनतिक्कन्तत्ता “दुक्खितोव अयं”न्ति एवं सब्बथापि करुणायित्वा वुत्तनयेनेव अत्तनि पियपुग्गले मज्झत्ते वेरिम्हीति चतूसु जनेसु सीमासम्भेदं कत्वा तं निमित्तं आसेवन्तेन भावेन्तेन बहुलीकरोन्तेन मेत्ताय वुत्तनयेनेव तिकचतुक्कज्झानवसेन अप्पना वट्टेतब्बा ।

अङ्गुत्तरट्ठकथायं पन पठमं वेरिपुग्गलो करुणायितब्बो, तस्मिं चित्तं मुदुं कत्वा दुग्गतो, ततो पियपुग्गलो, ततो अत्ताति अयं कमो वुत्तो, सो “दुग्गतं दुरूपेत”न्ति पाळिया न समेति, तस्मा वुत्तनयेनेवेत्थ भावनमारभित्वा सीमासम्भेदं कत्वा अप्पना वट्टेतब्बा । ततो परं “पञ्चहाकारेहि अनोधिसोफरणा सत्तहाकारेहि ओधिसोफरणा दसहाकारेहि दिसाफरणा”ति अयं विकुब्बना, “सुखं सुपती”ति आदयो आनिसंसा च मेत्तायं वुत्तनयेनेव वेदितब्बाति ।

अयं करुणाभावनाय वित्थारकथा ।

मुदिताभावनाकथा

२६०. मुदिताभावनं आरभन्तेनापि न पठमं पियपुग्गलादीसु आरभितब्बा । न हि पियो पियभावमत्तेनेव मुदिताय पदद्वानं होति, पगेव मज्झत्तवेरिनो । लिङ्गविसभागकालकता अखेत्तमेव ।

अतिप्पियसहायको पन सिया पदद्वानं, यो अट्ठकथायं सोण्डसहायोति वुत्तो । सो हि मुदितमुदितोव होति, पठमं हसित्वा पच्छा कथेति, तस्मा सो वा पठमं मुदिताय फरितब्बो । पियपुग्गलं वा सुखितं सज्जितं मोदमानं दिस्वा वा सुत्वा वा “मोदति वतायं सत्तो, अहो साधु अहो सुट्ठू”ति मुदिता उप्पादेतब्बा । इममेव हि अत्थवसं पटिच्च विभङ्गे (विभ० ६६३) वुत्तं “कथञ्च भिक्खु मुदितासहगतेन चेतसा एकं दिसं फरित्वा विहरति? सेय्यथापि नाम एकं पुग्गलं पियं मनापं दिस्वा मुदितो अस्स, एवमेव सब्बसत्ते मुदिताय फरती”ति ।

सचेपिस्स सो सोण्डसहायो वा पियपुग्गलो वा अतीते सुखितो अहोसि, सम्पति पन दुग्गतो दुरुपेतो, अतीतमेव चस्स सुखितभावं अनुस्सरित्वा “एस अतीते एवं महाभोगो महापरिवारो निच्चप्पमुदितो अहोसी”ति तमेवस्स मुदिताकारं गहेत्वा मुदिता उप्पादेतब्बा “अनागते वा पन पुन तं सम्पत्तिं लभित्वा हत्थिक्खन्धअस्सपिड्डिसुवण्णसिविकादीहि विचरिस्सती”ति अनागतम्पिस्स मुदिताकारं गहेत्वा मुदिता उप्पादेतब्बा ।

एवं पियपुग्गले मुदितं उप्पादेत्वा अथ मज्झत्ते ततो वेरिम्हीति अनुक्कमेन मुदिता पवत्तेतब्बा । अप्पना वट्ठेतब्बा । सचे पनस्स पुब्बे वुत्तनयेनेव वेरिम्हि पटिघं उप्पज्जति, तं मेत्तायं वुत्तनयेनेव वूपसमेत्वा “इमेसु च तीसु अत्तनि चा”ति चतूसु जनेसु समचित्तताय सीमासम्भेदं कत्वा तं निमित्तं आसेवन्तेन भावेन्तेन बहुलीकरोन्तेन मेत्तायं वुत्तनयेनेव तिकचतुक्कज्झानवसेनेव अप्पना वट्ठेतब्बा । ततो परं “पञ्चहाकारेहि अनोधिसोफरणा सत्तहाकारेहि ओधिसोफरणा दसहाकारेहि दिसाफरणा”ति अयं विकुब्बना, “सुखं सुपती”ति आदयो आनिसंसा च मेत्तायं वुत्तनयेनेव वेदितब्बाति ।

अयं मुदिताभावनाय वित्थारकथा ।

उपेक्खाभावनाकथा

२६१. उपेक्खाभावनं भावेतुकामेन पन मेत्तादीसु पटिलद्धतिकचतुक्कज्झानेन पगुणततियज्झाना वुट्ठाय “सुखिता होन्तू”ति आदिवसेन सत्तकेलायनमनसिकारयुत्तत्ता, पटिघानुनयसमीपचारित्ता, सोमनस्सयोगेन ओळारिकत्ता च पुरिमासु आदीनवं, सन्तसभावत्ता उपेक्खाय आनिसंसञ्च दिस्वा ख्वास्स पकतिमज्झत्तो पुग्गलो, तं अज्झुपेक्खित्वा उपेक्खा उप्पादेतब्बा । ततो पियपुग्गलादीसु । वुत्तज्हेतं “कथञ्च भिक्खु उपेक्खासहगतेन चेतसा एकं दिसं फरित्वा विहरति? सेय्यथापि नाम एकं पुग्गलं नेव मनापं न अमनापं दिस्वा उपेक्खको अस्स, एवमेव सब्बे सत्ते उपेक्खाय फरती”ति (विभ० ६७३) ।

तस्मा वुत्तनयेन मज्झत्तपुग्गले उपेक्खं उप्पादेत्वा अथ पियपुग्गले, ततो सोण्डसहायके, ततो वेरिम्हीति एवं “इमेसु च तीसु अत्तनि चा”ति सब्बत्थ मज्झत्तवसेन सीमासम्भेदं कत्वा तं निमित्तं आसेवितब्बं भावेतब्बं बहुलीकातब्बं । तस्सेवं करोतो पथवीकसिणे वुत्तनयेनेव चतुत्थज्झानं उप्पज्जति ।

किं पनेतं पथवीकसिणादीसु उप्पन्नततियज्झानस्सापि उप्पज्जतीति? नुप्पज्जति । कस्मा? आरम्मणविसभागताय । मेत्तादीसु उप्पन्नततियज्झानस्सेव पन उप्पज्जति, आरम्मणसभागतायाति । ततो परं पन विकुब्बना च आनिसंसपटिलाभो च मेत्तायं वुत्तनयेनेव वेदितब्बोति ।

अयं उपेक्खाभावनाय वित्थारकथा ।

पकिण्णककथा

२६२. ब्रह्मुत्तमेन कथिते, ब्रह्मविहारे इमे इति विदित्वा ।

भिय्यो एतेसु अयं, पकिण्णककथापि विज्जेय्या ॥

एतासु हि मेत्ताकरुणामुदिताउपेक्खासु **अत्थतो** ताव मेज्जतीति **मेत्ता**, सिनिहतीति अत्थो । मित्ते वा भवा, मित्तस्स वा एसा पवत्तीतिपि **मेत्ता** । परदुक्खे सति साधूनं हृदयकम्पनं करोतीति **करुणा** । किणाति वा परदुक्खं हिंसति विनासेतीति **करुणा** । किरियति वा दुक्खितेसु फरणवसेन पसारियतीति **करुणा** । मोदन्ति ताय तंसमङ्गिनो, सयं वा मोदति, मोदनमत्तमेव वा तन्ति **मुदिता** । “अवेरा होन्तू”तिआदिब्यापारप्पहानेन मज्झत्तभावूपगमनेन च उपेक्खतीति **उपेक्खा** ।

२६३. **लक्खणादितो** पनेत्थ हिताकारप्पवत्तिलक्खणा **मेत्ता**, हितूपसंहाररसा, आघातविनयपच्चुपट्टाना, सत्तानं मनापभावदस्सनपदट्टाना । ब्यापादूपसमो एतिस्सा सम्पत्ति, सिनेहसम्भवो विपत्ति । दुक्खापनयनाकारप्पवत्तिलक्खणा **करुणा**, परदुक्खासहनरसा, अविहिंसापच्चुपट्टाना, दुक्खाभिभूतानं अनाथभावदस्सनपदट्टाना । विहिंसूपसमो तस्सा सम्पत्ति, सोकसम्भवो विपत्ति । पमोदनलक्खणा **मुदिता**, अनिस्सायनरसा, अरतिविघातपच्चुपट्टाना, सत्तानं सम्पत्तिदस्सनपदट्टाना । अरतिवूपसमो तस्सा सम्पत्ति, पहाससम्भवो विपत्ति । सत्तेसु मज्झत्ताकारप्पवत्तिलक्खणा **उपेक्खा**, सत्तेसु समभावदस्सनरसा, पटिघानुनयवूपसमपच्चुपट्टाना, “कम्मस्सका सत्ता, ते कस्स रुचिया सुखिता वा भविस्सन्ति, दुक्खतो वा मुच्चिस्सन्ति, पत्तसम्पत्तितो वा न परिहायिस्सन्ती”ति एवं पवत्तकम्मस्सकतादस्सनपदट्टाना । पटिघानुनयवूपसमो तस्सा सम्पत्ति, गेहसिताय अज्जाणुपेक्खाय सम्भवो विपत्ति ।

२६४. चतुन्मि पनेतेसं ब्रह्मविहारानं विपस्सनासुखञ्चेव भवसम्पत्ति च **साधारणप्पयोजनं** । ब्यापादादिपटिघातो **आवेणिकं** । ब्यापादपटिघातप्पयोजना हेत्थ मेत्ता । विहिंसाअतिरागपटिघातप्पयोजना इतरा । वुत्तमि चेतं —

“निस्सरणज्हेतं, आवुसो, ब्यापादस्स यदिदं मेत्ता चेतोविमुत्ति । निस्सरणज्हेतं, आवुसो, विहेसाय यदिदं करुणा चेतोविमुत्ति । निस्सरणज्हेतं, आवुसो, अरतिया यदिदं मुदिता चेतोविमुत्ति । निस्सरणज्हेतं, आवुसो, रागस्स यदिदं उपेक्खा चेतोविमुत्ती”ति (दी० नि० ३.३२६; अ० नि० ६.१३) ।

२६५. एकेकस्स चेत्य आसन्नदूरवसेन द्वे द्वे **पच्चत्थिका** । **मेत्ताब्रह्मविहारस्स** हि समीपचारो विय पुरिसस्स सपत्तो गुणदस्सनसभागताय रागो आसन्नपच्चत्थिको, सो लहुं ओतारं लभति, तस्मा ततो सुद्धु मेत्ता रक्खितब्बा । पब्बतादिगहननिस्सितो विय पुरिसस्स सपत्तो सभागविसभागताय ब्यापादो दूरपच्चत्थिको, तस्मा ततो निब्भयेन मेत्तायितब्बं । मेत्तायिस्सति च नाम, कोपञ्च करिस्सतीति अट्टानमेतं ।

करुणाब्रह्मविहारस्स “चक्खुविज्जेय्यानं रूपानं इट्ठानं कन्तानं मनापानं मनोरमानं लोकामिसपटिसंयुत्तानं

अप्पटिलाभं वा अप्पटिलाभतो समनुपस्सतो पुब्बे वा पटिलद्धपुब्बं अतीतं निरुद्धं विपरिणतं समनुस्सरतो उप्पज्जति दोमनस्सं, यं एवरूपं दोमनस्सं, इदं वुच्चति गेहसितं दोमनस्सं”न्तिआदिना (म० नि० ३.३०७) नयेन आगतं गेहसितं दोमनस्सं विपत्तिदस्सनसभागताय आसन्नपच्चत्थिकं । सभागविसभागताय विहिंसा दूरपच्चत्थिका । तस्मा ततो निब्भयेन करुणायितब्बं । करुणज्च नाम करिस्सति, पाणिआदीहि च विहेठिस्सतीति अट्टानमेतं ।

मुदिताब्रह्मविहारस्स “चक्खुविज्जेय्यानं रूपानं इट्ठानं...पे०... लोकामिसपटिसंयुत्तानं पटिलाभं वा पटिलाभतो समनुपस्सतो पुब्बे वा पटिलद्धपुब्बं अतीतं निरुद्धं विपरिणतं समनुस्सरतो उप्पज्जति सोमनस्सं, यं एवरूपं सोमनस्सं, इदं वुच्चति गेहसितं सोमनस्सं”न्तिआदिना (म० नि० ३.३०६) नयेन आगतं गेहसितं सोमनस्सं सम्पत्तिदस्सनसभागताय आसन्नपच्चत्थिकं, सभागविसभागताय अरति दूरपच्चत्थिका । तस्मा ततो निब्भयेन मुदिता भावेतब्बा । मुदितो च नाम भविस्सति, पन्तसेनासनेसु च अधिकुसलेसु धम्मेसु वा उक्कण्ठिस्सतीति अट्टानमेतं ।

उपेक्खाब्रह्मविहारस्स पन “चक्खुना रूपं दिस्वा उप्पज्जति उपेक्खा बालस्स मूळहस्स पुथुज्जनस्स अनोधिजिनस्स अविपाकजिनस्स अनादीनवदस्साविनो अस्सुतवतो पुथुज्जनस्स या एवरूपा उपेक्खा, रूपं सा नातिवत्तति । तस्मा सा उपेक्खा गेहसिताति वुच्चती”न्तिआदिना (म० नि० ३.३०८) नयेन आगता गेहसिता अज्जाणुपेक्खा दोसगुणाविचारणवसेन सभागत्ता आसन्नपच्चत्थिका । सभागविसभागताय रागपटिघा दूरपच्चत्थिका । तस्मा ततो निब्भयेन उपेक्खितब्बं । उपेक्खिस्सति च नाम, रज्जिस्सति च पटिहज्जिस्सति चाति अट्टानमेतं ।

२६६. सब्बेसम्पि च एतेसं कत्तुकामता छन्दो आदि, नीवरणादिविक्खम्भनं मज्झं, अप्पना परियोसानं । पज्जत्तिधम्मवसेन एको वा सत्तो अनेके वा सत्ता आरम्भणं । उपचारे वा अप्पनाय वा पत्ताय आरम्भणवट्ठनं ।

तत्रायं वट्ठनक्कमो, यथा हि कुसलो कस्सको कसितब्बट्ठानं परिच्छिन्दित्वा कसति, एवं पठममेव एकमावासं परिच्छिन्दित्वा तत्थ सत्तेसु इमस्मिं आवासे सत्ता अवेरा होन्तूतिआदिना नयेन मेत्ता भावेतब्बा । तत्थ चित्तं मुदुं कम्मनियं कत्वा द्वे आवासा परिच्छिन्दितब्बा । ततो अनुक्कमेन तयो, चत्तारो, पञ्च, छ, सत्त, अट्ठ, नव, दस, एका रच्छा, उपट्ठगामो, गामो, जनपदो, रज्जं, एका दिसाति एवं याव एकं चक्कवाळं, ततो वा पन भिय्यो तत्थ तत्थ सत्तेसु मेत्ता भावेतब्बा । तथा करुणादयोति अयमेत्थ आरम्भणवट्ठनक्कमो ।

२६७. यथा पन कसिणानं निस्सन्दो आरुप्पा, समाधिनिस्सन्दो नेवसज्जानासज्जायतनं, विपस्सनानिस्सन्दो फलसमापत्ति, समथविपस्सनानिस्सन्दो निरोधसमापत्ति, एवं पुरिमब्रह्मविहारत्तयनिस्सन्दो एत्थ उपेक्खाब्रह्मविहारो । यथा हि थम्भे अनुस्सापेत्वा तुलासङ्घाटं अनारोपेत्वा न सक्का आकासे कूटगोपानसियो ठपेतुं, एवं पुरिमेसु ततियज्झानं विना न सक्का चतुत्थं भावेतुन्ति ।

२६८. एत्थ सिया, कस्मा पनेता मेत्ताकरुणामुदिताउपेक्खा ब्रह्मविहाराति वुच्चन्ति? कस्मा च चतस्सोव? को च एतासं कमो, अभिधम्मे च कस्मा अप्पमज्जाति वुत्ताति? वुच्चते, सेट्ठेन ताव निदोसभावेन चेत्य ब्रह्मविहारता वेदितब्बा । सत्तेसु सम्मापटिपत्तिभावेन हि सेट्ठा एते विहारा । यथा च ब्रह्मानो निदोसचित्ता विहरन्ति, एवं एतेहि सम्पयुत्ता योगिनो ब्रह्मसमा हुत्वा विहरन्तीति सेट्ठेन निदोसभावेन च ब्रह्मविहाराति वुच्चन्ति ।

२६९. कस्मा च चतस्सोवातिआदि पज्हस्स पन इदं विस्सज्जनं ।

विसुद्धिमग्गादिवसा चतस्सो,
हितादिआकारवसा पनासं ।
कमो पवत्तन्ति च अप्पमाणे,
ता गोचरे येन तदप्पमज्जा ॥

एतासु हि यस्मा मेत्ता ब्यापादबहुलस्स, करुणा विहेसाबहुलस्स, मुदिता अरतिबहुलस्स, उपेक्खा रागबहुलस्स विसुद्धिमग्गो । यस्मा च हितूपसंहारअहितापनयनसम्पत्तिमोदनअनाभोगवसेन चतुब्बिधोयेव सत्तेसु मनसिकारो । यस्मा च यथा माता दहरगिलानयोब्बनप्पत्तसकिच्चपसुतेसु चतूसु पुत्तेसु दहरस्स अभिवुद्धिकामा होति, गिलानस्स गेलज्जापनयनकामा, योब्बनप्पत्तस्स योब्बनसम्पत्तिया चिरट्टितिकामा, सककिच्चपसुतस्स किस्मिञ्च परियाये अब्यावटा होति, तथा अप्पमज्जाविहारिकेनापि सब्बसत्तेसु मेत्तादिवसेन भवितव्वं । तस्मा इतो विसुद्धिमग्गादिवसा चतस्सोव अप्पमज्जा ।

यस्मा चतस्सोपेता भावेतुकामेन पठमं हिताकारप्पवत्तिवसेन सत्तेसु पटिपज्जितव्वं, हिताकारप्पवत्तिलक्खणा च मेत्ता । ततो एवं पत्थितहितानं सत्तानं दुक्खाभिभवं दिस्वा वा सुत्वा वा सम्भावेत्वा वा दुक्खापनयनाकारप्पवत्तिवसेन, दुक्खापनयनाकारप्पवत्तिलक्खणा च करुणा । अथेवं पत्थितहितानं पत्थितदुक्खापगमानञ्च नेसं सम्पत्तिं दिस्वा सम्पत्तिपमोदनवसेन, पमोदनलक्खणा च मुदिता । ततो परं पन कत्तब्बाभावतो अज्झुपेक्खकत्तसङ्घातेन मज्झत्ताकारेन पटिपज्जितव्वं, मज्झत्ताकारप्पवत्तिलक्खणा च उपेक्खा । तस्मा इतो हितादिआकारवसा पनासं पठमं मेत्ता वुत्ता, अथ करुणा मुदिता उपेक्खाति अयं कमो वेदितव्वो ।

यस्मा पन सब्बापेता अप्पमाणे गोचरे पवत्तन्ति । अप्पमाणा हि सत्ता एतासं गोचरभूता । एकसत्तस्सापि च एत्तके पदेसे मेत्तादयो भावेतव्व्वाति एवं पमाणं अगहेत्वा सकलफरणवसेनेव पवत्ताति । तेन वुत्तं —

विसुद्धिमग्गादिवसा चतस्सो,
हितादिआकारवसा पनासं ।
कमो पवत्तन्ति च अप्पमाणे,
ता गोचरे येन तदप्पमज्जाति ॥

२७०. एवं अप्पमाणगोचरताय एकलक्खणासु चापि एतासु पुरिमा तिस्सो तिकचतुक्कज्झानिकाव होन्ति । कस्मा? सोमनस्साविप्पयोगतो । कस्मा पनायं सोमनस्सेन अविप्पयोगोति? दोमनस्ससमुद्धितानं ब्यापादादीनं निस्सरणत्ता । पच्छिमा पन अवसेसएकज्झानिकाव । कस्मा? उपेक्खावेदनासम्पयोगतो । न हि सत्तेसु मज्झत्ताकारप्पवत्ता ब्रह्मविहारुपेक्खा उपेक्खावेदनं विना वत्ततीति ।

२७१. यो पनेवं वदेय्य “यस्मा भगवता अट्ठकनिपाते चतूसुपि अप्पमज्जासु अविसेसेन वुत्तं ‘ततो त्वं भिक्खु इमं समाधिं सवितक्कम्पि सविचारं भावेय्यासि, अवितक्कम्पि विचारमत्तं भावेय्यासि, अवितक्कम्पि अविचारं भावेय्यासि, सप्पीतिकम्पि भावेय्यासि, निप्पीतिकम्पि भावेय्यासि, सातसहगतम्पि भावेय्यासि, उपेक्खासहगतम्पि भावेय्यासी’ति (अ० नि० ८.६३), तस्मा चतस्सो अप्पमज्जा चतुक्कपञ्चकज्झानिका”ति । सो माहेवन्तिस्स वचनीयो । एवञ्च सति कायानुपस्सनादयोपि चतुक्कपञ्चकज्झानिका सियुं, वेदनादीसु च पठमज्झानम्पि नत्थि, पगेव दुतियादीनि । तस्मा

व्यञ्जनच्छायामत्तं गहेत्वा मा भगवन्तं अब्भाचिक्खि, गम्भीरं हि बुद्धवचनं, तं आचरिये पयिरुपासित्वा अधिष्णायतो गहेतब्बं ।

२७२. अयञ्जि तत्राधिष्णायो — “साधु मे, भन्ते, भगवा संखित्तेन धम्मं देसेतु, यमहं भगवतो धम्मं सुत्वा एको वूपकट्ठो अप्पमत्तो आतापी पहितत्तो विहरेय्य”न्ति एवं आयाचितधम्मदेसनं किर तं भिक्खुं यस्मा सो पुब्बेपि धम्मं सुत्वा तत्थेव वसति, न समणधम्मं कातुं गच्छति, तस्मा नं भगवा “एवमेव पनिधेकच्चे मोघपुरिसा ममज्जेव अज्झोसन्ति, धम्मो च भासिते ममज्जेव अनुबन्धितब्बं मज्जन्ती”ति अपसादेत्वा पुन यस्मा सो अरहत्तस्स उपनिस्सयसम्पन्नो, तस्मा नं ओवदन्तो आह — “तस्मातिह ते भिक्खु एवं सिक्खितब्बं, अज्झत्तं मे चित्तं ठितं भविस्सति सुसण्ठितं, न चुप्पन्ना पापका अकुसला धम्मा चित्तं परियादाय ठस्सन्तीति । एवञ्जि ते भिक्खु सिक्खितब्बं”न्ति ।

इमिना पनस्स ओवादेन नियकज्झत्तवसेन चित्तेकगतामत्तो मूलसमाधि वुत्तो । ततो “एतकेनेव सन्तुट्ठिं अनापज्जित्वा एवं सो एव समाधि वट्ठेतब्बो”ति दस्सेतुं “यतो खो ते भिक्खु अज्झत्तं चित्तं ठितं होति सुसण्ठितं, न चुप्पन्ना पापका अकुसला धम्मा चित्तं परियादाय तिट्ठन्ति । ततो ते भिक्खु एवं सिक्खितब्बं मेत्ता मे चेतोविमुत्ति भाविता भविस्सति बहुलीकता यानिकता वत्थुकता अनुट्ठिता परिचिता सुसमारब्धाति । एवञ्जि ते भिक्खु सिक्खितब्बं”न्ति एवमस्स मेत्तावसेन भावनं वत्वा पुन “यतो खो ते भिक्खु अयं समाधि एवं भावितो होति बहुलीकतो, ततो त्वं भिक्खु इमं मूलसमाधिं सवितक्कम्पि सविचारं भावेय्यासि...पे०... उपेक्खासहगतम्पि भावेय्यासी”ति वुत्तं ।

तस्सत्थो — यदा ते भिक्खु अयं मूलसमाधि एवं मेत्तावसेन भावितो होति, तदा त्वं तावतकेनापि तुट्ठिं अनापज्जित्वा इमं मूलसमाधिं अज्जेसुपि आरम्माणेसु चतुक्कपञ्चकज्झानानि पापयमानो सवितक्कम्पि सविचारन्तिआदिना नयेन भावेय्यासीति ।

एवं वत्वा च पुन करुणादिअवसेसब्रह्मविहारपुब्बङ्गमम्पिस्स अज्जेसु आरम्माणेसु चतुक्कपञ्चकज्झानवसेन भावनं करेय्यासीति दस्सेन्तो “यतो खो ते भिक्खु अयं समाधि एवं भावितो होति बहुलीकतो । ततो ते भिक्खु एवं सिक्खितब्बं करुणा मे चेतोविमुत्ती”तिआदिमाह ।

एवं मेत्तादिपुब्बङ्गमं चतुक्कपञ्चकज्झानवसेन भावनं दस्सेत्वा पुन कायानुपस्सनादिपुब्बङ्गमं दस्सेतुं “यतो खो ते भिक्खु अयं समाधि एवं भावितो होति बहुलीकतो, ततो ते भिक्खु एवं सिक्खितब्बं काये कायानुपस्सी विहरिस्सामी”ति आदिं वत्वा “यतो खो ते भिक्खु अयं समाधि एवं भावितो भविस्सति सुभावितो, ततो त्वं भिक्खु येन येनेव गग्घसि, फासुज्जेव गग्घसि, यत्थ यत्थेव ठस्ससि, फासुज्जेव ठस्ससि, यत्थ यत्थेव निसीदिस्ससि, फासुज्जेव निसीदिस्ससि, यत्थ यत्थेव सेय्यं कप्पेस्ससि, फासुज्जेव सेय्यं कप्पेस्ससी”ति अरहत्तनिकूटेन देसनं समापेसि । तस्मा तिकचतुक्कज्झानिकाव मेत्तादयो, उपेक्खा पन अवसेसएकज्झानिकावाति वेदितब्बा । तथेव च अभिधम्मे (ध० स० २५१ आदयो; विभ० ६७३ आदयो) विभत्ताति ।

२७३. एवं तिकचतुक्कज्झानवसेन चेव अवसेसएकज्झानवसेन च द्विधा ठितानम्पि एतासं सुभपरमादिवसेन अज्जमज्जं असदिसो आनुभावविसेसो वेदितब्बो । **हलिदवसनसुत्तस्मिं** हि एता सुभपरमादिभावेन विसेसेत्वा वुत्ता । यथाह — “सुभपरमाहं, भिक्खवे, मेत्तं चेतोविमुत्तिं वदामि । आकासानज्जायतनपरमाहं, भिक्खवे, करुणं चेतोविमुत्तिं वदामि । विज्जाणज्जायतनपरमाहं, भिक्खवे, मुदितं चेतोविमुत्तिं वदामि । आकिञ्चज्जायतनपरमाहं, भिक्खवे, उपेक्खं चेतोविमुत्तिं

वदामी’ति (सं० नि० ५.२३५)।

कस्मा पनेता एवं वुत्ताति? तस्स तस्स उपनिस्सयत्ता। मेत्ताविहारिस्स हि सत्ता अप्पटिककूला होन्ति। अथस्स अप्पटिककूलपरिचया अप्पटिककूलेसु परिसुद्धवण्णेसु नीलादीसु चित्तं उपसंहरतो अप्पकसिरेनेव तत्थ चित्तं पक्खन्दति। इति मेत्ता सुभविमोक्खस्स उपनिस्सयो होति, न ततो परं, तस्मा **सुभपरमाति** वुत्ता।

करुणाविहारिस्स पन दण्डाभिघातादिरूपनिमित्तं पत्तदुक्खं समनुपस्सन्तस्स करुणाय पवत्तिसम्भवतो रूपे आदीनवो परिविदितो होति। अथस्स परिविदितरूपादीनवत्ता पथवीकसिणादीसु अज्जतरं उग्घाटेत्वा रूपनिस्सरणे आकासे चित्तं उपसंहरतो अप्पकसिरेनेव तत्थ चित्तं पक्खन्दति। इति करुणा आकासानज्जायतनस्स उपनिस्सयो होति, न ततो परं, तस्मा **आकासानज्जायतनपरमाति** वुत्ता।

मुदिताविहारिस्स पन तेन तेन पामोज्जकारणेन उप्पन्नपामोज्जसत्तानं विज्जाणं समनुपस्सन्तस्स मुदिताय पवत्तिसम्भवतो विज्जाणग्गहणपरिचित्तं चित्तं होति। अथस्स अनुक्कमाधिगतं आकासानज्जायतनं अतिक्कम्म आकासनिमित्तगोचरे विज्जाणे चित्तं उपसंहरतो अप्पकसिरेनेव तत्थ चित्तं पक्खन्दतीति मुदिता विज्जाणज्जायतनस्स उपनिस्सयो होति, न ततो परं, तस्मा **विज्जाणज्जायतनपरमाति** वुत्ता।

उपेक्खाविहारिस्स पन “सत्ता सुखिता वा होन्तु दुक्खतो वा विमुच्चन्तु, सम्पत्तसुखतो वा मा विमुच्चन्तू”ति आभोगाभावतो सुखदुक्खादिपरमत्थगाहविमुखभावतो अविज्जमानग्गहणदुक्खं चित्तं होति। अथस्स परमत्थगाहतो विमुखभावपरिचित्तस्स परमत्थतो अविज्जमानग्गहणदुक्खचित्तस्स च अनुक्कमाधिगतं विज्जाणज्जायतनं समतिक्कम्म सभावतो अविज्जमाने परमत्थभूतस्स विज्जाणस्स अभावे चित्तं उपसंहरतो अप्पकसिरेनेव तत्थ चित्तं पक्खन्दति। इति उपेक्खा आकिञ्चज्जायतनस्स उपनिस्सयो होति, न ततो परं, तस्मा **आकिञ्चज्जायतनपरमाति** वुत्ताति।

२७४. एवं सुभपरमादिवसेन एतासं आनुभावं विदित्वा पुन सब्बापेता **दानादीनं सब्बकल्याणधम्मानं परिपूरिकाति** वेदितब्बा। सत्तेसु हि हितज्झासयताय सत्तानं दुक्खासहनताय, पत्तसम्पत्तिविसेसानं चिरद्वितिकामताय, सब्बसत्तेसु च पक्खपाताभावेन समप्पवत्तचित्ता महासत्ता “इमस्स दातब्बं, इमस्स न दातब्बं”न्ति विभागं अकत्वा सब्बसत्तानं सुखनिदानं दानं देन्ति। तेसं उपघातं परिवज्जयन्ता सीलं समादियन्ति। सीलपरिपूरणत्थं नेक्खम्मं भजन्ति। सत्तानं हिताहितेसु असम्मोहत्थाय पज्जं परियोदपेन्ति। सत्तानं हितसुखत्थाय निच्चं वीरियमारभन्ति। उत्तमवीरियवसेन वीरभावं पत्तापि च सत्तानं नानप्पकारकं अपराधं खमन्ति। “इदं वो दस्साम करिस्सामा”ति कतं पटिज्जं न विसंवादेन्ति। तेसं हितसुखाय अविचलाधिद्वाना होन्ति। तेसु अविचलाय मेत्ताय पुब्बकारिनो होन्ति। उपेक्खाय पच्चुपकारं नासीसन्तीति एवं पारमियो पूरेत्वा याव दसबलचतुवेसारज्जछासाधारणजाणअट्टारसबुद्धधम्मपभेदे सब्बेपि कल्याणधम्मे परिपूरेन्तीति एवं दानादिसब्बकल्याणधम्मपरिपूरिका एताव होन्तीति।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते विसुद्धिमग्गे

समाधिभावनाधिकारे

ब्रह्मविहारनिद्देशो नाम

नवमो परिच्छेदो ।

१०. आरुप्पनिद्देशो

पठमारुप्पवण्णना

२७५. ब्रह्मविहारानन्तरं उद्दिष्टेषु पन चतूसु आरुप्पेषु आकासानञ्चायतनं ताव भावेतुकामो “दिस्सन्ते खो पन रूपाधिकरणं दण्डादानसत्थादानकलहविग्गहविवादा, नत्थि खो पनेतं सब्बसो आरुप्पेति । सो इति पटिसङ्खाय रूपानयेव निब्बिदाय विरागाय निरोधाय पटिपन्नो होती”ति (म० नि० २.१०३) वचनतो एतेसं दण्डादानादीनञ्चेव चक्खुसोतरोगादीनञ्च आबाधसहस्सानं वसेन करजरूपे आदीनवं दिस्वा तस्स समतिक्कमाय ठपेत्वा परिच्छिन्नाकासकसिणं नवसु पथवीकसिणादीसु अञ्जतरस्मिं चतुत्थज्झानं उप्पादेति ।

तस्स किञ्चापि रूपावचरचतुत्थज्झानवसेन करजरूपं अतिक्कन्तं होति, अथ खो कसिणरूपमि यस्मा तप्पटिभागमेव, तस्मा तमि समतिक्कमितुकामो होति । कथं? यथा अहिभीरुको पुरिसो अरञ्जे सप्पेन अनुबद्धो वेगेन पलायित्वा पलातट्टाने लेखाचित्तं तालपण्णं वा वल्लिं वा रज्जुं वा फलिताय वा पन पथविया फलितन्तरं दिस्वा भायतेव उत्तसतेव, नेव नं दक्खितुकामो होति । यथा च अनत्थकारिना वेरिपुरिसेन सद्धिं एकगामे वसमानो पुरिसो तेन वधबन्धगेहझापनादीहि उपट्ठतो अञ्जं गामं वसनत्थाय गन्त्वा तत्रापि वेरिना समानरूपसद्वसमुदाचारं पुरिसं दिस्वा भायतेव उत्तसतेव, नेव नं दक्खितुकामो होति ।

तत्रिदं ओपम्मसंसन्दनं — तेसं हि पुरिसानं अहिना वेरिना वा उपट्ठतकालो विय भिक्खुनो आरम्मणवसेन करजरूपसमङ्गिकालो । तेसं वेगेन पलायनअञ्जगामगमनानि विय भिक्खुनो रूपावचरचतुत्थज्झानवसेन करजरूपसमतिक्कमनकालो । तेसं पलातट्टाने च अञ्जगामे च लेखाचित्ततालपण्णादीनि चेव वेरिसदिसं पुरिसञ्च दिस्वा भयसन्तासअदस्सनकामता विय भिक्खुनो कसिणरूपमि तप्पटिभागमेव इदन्ति सल्लक्खेत्वा तमि समतिक्कमितुकामता । सूकराभिहतसुनखपिसाचभीरुकादिकापि चेत्य उपमा वेदितव्वा ।

२७६. एवं सो तस्मा चतुत्थज्झानस्स आरम्मणभूता कसिणरूपा निब्बिज्ज पक्कमितुकामो पञ्चहाकारेहि चिण्णवसी हुत्वा पगुणरूपावचरचतुत्थज्झानतो वुट्ठाय तस्मिं झाने “इमं मया निब्बिण्णं रूपं आरम्मणं करोती”ति च, “आसन्नसोमनस्सपच्चत्थिक”न्ति च, “सन्तविमोक्खतो ओळारिक”न्ति च आदीनवं पस्सति । अङ्गोळारिकता पनेत्थ नत्थि । यथेव हेतं रूपं दुवङ्गिकं, एवं आरुप्पानिपीति ।

सो तत्थ एवं आदीनवं दिस्वा निकन्तिं परियादाय आकासानञ्चायतनं सन्ततो अनन्ततो मनसिकरित्वा चक्कवाळपरियन्तं वा यत्तकं इच्छति तत्तकं वा कसिणं पत्थरित्वा तेन फुट्ठोकासं “आकासो आकासो”ति वा, “अनन्तो आकासो”ति वा मनसिकरोन्तो उग्घाटेति कसिणं । उग्घाटेन्तो हि नेव किलज्जं विय संवेल्लेति, न कपालतो पूर्वं विय उद्धरति, केवलं पन तं नेव आवज्जेति, न मनसि करोति, न पच्चवेक्खति, अनावज्जेन्तो अमनसिकरोन्तो अपच्चवेक्खन्तो च अञ्जदत्थु तेन फुट्ठोकासं “आकासो आकासो”ति मनसिकरोन्तो कसिणं उग्घाटेति नाम । कसिणमि

उग्घाटियमानं नेव उब्बट्ठति न विवट्ठति, केवलं इमस्स अमनसिकारञ्च “आकासो आकासो”ति मनसिकारञ्च पटिच्च उग्घाटितं नाम होति, कसिणुग्घाटिमाकासमत्तं पज्जायति । कसिणुग्घाटिमाकासन्ति वा कसिणफुट्ठोकासोति वा कसिणविवित्ताकासन्ति वा सब्बमेतं एकमेव ।

सो तं कसिणुग्घाटिमाकासनिमित्तं “आकासो आकासो”ति पुनप्पुनं आवज्जेति, तक्काहतं वितक्काहतं करोति । तस्सेवं पुनप्पुनं आवज्जयतो तक्काहतं वितक्काहतं करोतो नीवरणानि विक्खम्भन्ति, सति सन्तिट्ठति, उपचारेण चित्तं समाधियति । सो तं निमित्तं पुनप्पुनं आसेवति, भावेति, बहुलीकरोति । तस्सेवं पुनप्पुनं आवज्जयतो मनसिकरोतो पथवीकसिणादीसु रूपावचरचित्तं विय आकासे आकासानञ्चायतनचित्तं अप्पेति । इधापि हि पुरिमभागे तीणि चत्तारि वा जवनानि कामावचरानि उपेक्खावेदनासम्पयुत्तानेव होन्ति । चतुत्थं पञ्चमं वा अरूपावचरं । सेसं पथवीकसिणे वुत्तनयमेव ।

अयं पन विसेसो, एवं उप्पन्ने अरूपावचरचित्ते सो भिक्खु यथा नाम यानप्पुतोळि कुम्भिमुखादीनं अज्जतरं नीलपिलोतिकाय वा पीतलोहितोदातादीनं वा अज्जतराय पिलोतिकाय बन्धित्वा पेक्खमानो पुरिसो वातवेगेन वा अज्जेन वा केनचि अपनीताय पिलोतिकाय आकासंयेव पेक्खमानो तिट्ठेय्य, एवमेव पुब्बे कसिणमण्डलं ज्ञानचक्खुना पेक्खमानो विहरित्वा “आकासो आकासो”ति इमिना परिकम्ममनसिकारेण सहसा अपनीते तस्मिं निमित्ते आकासज्जेव पेक्खमानो विहरति । एतावता चेस “सब्बसो रूपसज्ज्ञानं समतिक्कमा पटिघसज्ज्ञानं अत्थङ्गमा नानत्तसज्ज्ञानं अमनसिकारा ‘अनन्तो आकासो’ति आकासानञ्चायतनं उपसम्पज्ज विहरती”ति वुच्चति (विभ० ५०८; दी० नि० २.१२९) ।

२७७. तत्थ सब्बसोति सब्बाकारेण, सब्बासं वा अनवसेसानन्ति अत्थो । रूपसज्ज्ञानन्ति सज्ज्ञासीसेन वुत्तरूपावचरज्ज्ञानानज्जेव तदारम्मणानञ्च । रूपावचरज्ज्ञानमि हि रूपन्ति वुच्चति “रूपी रूपानि पस्सती”ति आदीसु (दी० नि० २.१२९), तस्स आरम्मणमि “बहिद्भा रूपानि पस्सति सुवण्णदुब्बण्णानी”ति आदीसु (दी० नि० २.१७३), तस्मा इध रूपे सज्ज्ञा रूपसज्ज्ञाति एवं सज्ज्ञासीसेन वुत्तरूपावचरज्ज्ञानस्सेतं अधिवचनं । रूपं सज्ज्ञा अस्साति रूपसज्ज्ञं । रूपं अस्स नामन्ति वुत्तं होति । पथवीकसिणादिभेदस्स तदारम्मणस्स चेतं अधिवचनन्ति वेदितब्बं । **समतिक्कमाति** विरागा निरोधा च । किं वुत्तं होति? एतासं कुसलविपाककिरियवसेन पञ्चदसन्नं ज्ञानसङ्घातानं रूपसज्ज्ञानं, एतेसञ्च पथवीकसिणादिवसेन नवन्नं आरम्मणसङ्घातानं रूपसज्ज्ञानं सब्बाकारेण अनवसेसानं वा विरागा च निरोधा च विरागहेतुज्जेव निरोधहेतुञ्च आकासानञ्चायतनं उपसम्पज्ज विहरति । न हि सक्का सब्बसो अनतिक्कन्तरूपसज्जेन एतं उपसम्पज्ज विहरितुन्ति ।

तत्थ यस्मा आरम्मणे अविरत्तस्स सज्ज्ञासमतिक्कमो न होति, समतिक्कन्तासु च सज्ज्ञासु आरम्मणं समतिक्कन्तमेव होति । तस्मा आरम्मणसमतिक्कमं अवत्वा “तत्थ कतमा रूपसज्ज्ञा? रूपावचरसमापत्तिं समापन्नस्स वा उपपन्नस्स वा दिट्ठधम्मसुखविहारिस्स वा सज्ज्ञा सज्ज्ञानना सज्ज्ञानितत्तं, इमा वुच्चन्ति रूपसज्ज्ञायो । इमा रूपसज्ज्ञायो अतिक्कन्तो होति वीतिक्कन्तो समतिक्कन्तो । तेन वुच्चति सब्बसो रूपसज्ज्ञानं समतिक्कमा”ति (विभ० ६०२) एवं विभङ्गे सज्ज्ञानंयेव समतिक्कमो वुत्तो । यस्मा पन आरम्मणसमतिक्कमेन पत्तब्बा एता समापत्तियो, न एकस्मिज्जेव आरम्मणे पठमज्ज्ञानादीनि विय । तस्मा अयं आरम्मणसमतिक्कमवसेनापि अत्थवण्णना कताति वेदितब्बा ।

२७८. पटिघसज्ज्ञानं अत्थङ्गमाति चक्खादीनं वत्थूनं रूपादीनं आरम्मणानञ्च पटिघातेन समुप्पन्ना सज्ज्ञा पटिघसज्ज्ञा । रूपसज्ज्ञादीनं एतमधिवचनं । यथाह — “तत्थ कतमा पटिघसज्ज्ञा? रूपसज्ज्ञा सदसज्ज्ञा गन्धसज्ज्ञा रससज्ज्ञा फोट्ठब्बसज्ज्ञा, इमा वुच्चन्ति पटिघसज्ज्ञायो”ति (विभ० ६०३) । तासं कुसलविपाकानं पञ्चन्नं,

अकुसलविपाकानं पञ्चन्नन्ति सब्बसो दसन्नम्पि पटिघसञ्ज्ञानं अत्थङ्गमा पहाना असमुप्पादा अप्पवत्तिं कत्वाति वुत्तं होति ।

कामञ्चेता पठमज्झानादीनि समापन्नस्सापि न सन्ति । न हि तस्मिं समये पञ्चद्वारवसेन चित्तं पवत्तति । एवं सन्तेपि अञ्जत्थ पहीनानं सुखदुक्खानं चतुत्थज्झाने विय, सक्कायदिट्ठादीनं ततियमग्गे विय च इमस्मिं ज्ञाने उस्साहजननत्थं इमस्स ज्ञानस्स पसंसावसेन एतासमेत्थ वचनं वेदितब्बं ।

अथ वा किञ्चापि ता रूपावचरं समापन्नस्सापि न सन्ति, अथ खो न पहीनत्ता न सन्ति । न हि रूपविरागाय रूपावचरभावना संवत्तति, रूपायत्ता च एतासं पवत्ति । अयं पन भावना रूपविरागाय संवत्तति । तस्मा ता एत्थ पहीनाति वत्तुं वट्ठति । न केवलञ्च वत्तुं, एकंसेनेव एवं धारेतुम्पि वट्ठति । तासञ्चि इतो पुब्बे अप्पहीनत्तायेव पठमं ज्ञानं समापन्नस्स सद्दो “कण्टको”ति (अ० नि० १०.७२) वुत्तो भगवता । इध च पहीनत्तायेव अरूपसमापत्तीनं आनेज्जता (विभ० २२६) सन्तविमोक्खता (म० नि० १.६६) च वुत्ता । आळारो च कालामो अरूपसमापन्नो पञ्चमत्तानि सकटसतानि निस्साय निस्साय अतिक्कमन्तानि नेव अद्दस, न पन सद्दं अस्सोसीति (दी० नि० २.१९२) ।

२७९. नानत्तसञ्ज्ञानं अमनसिकाराति नानत्ते वा गोचरे पवत्तानं सञ्ज्ञानं, नानत्तानं वा सञ्ज्ञानं । यस्मा हि एता “तत्थ कतमा नानत्तसञ्ज्ञा? असमापन्नस्स मनोधातुसमङ्गिस्स वा मनोविज्जाणधातुसमङ्गिस्स वा सञ्ज्ञा सञ्ज्ञानना सञ्ज्ञानितत्तं, इमा वुच्चन्ति नानत्तसञ्ज्ञायो”ति एवं विभङ्गे (विभ० ६०४) विभजित्वा वुत्ता इध अधिप्पेता असमापन्नस्स मनोधातुमनोविज्जाणधातुसङ्गहिता सञ्ज्ञा रूपसद्दादिभेदे नानत्ते नानासभावे गोचरे पवत्तन्ति, यस्मा चेता अट्ठ कामावचरकुसलसञ्ज्ञा, द्वादसाकुसलसञ्ज्ञा, एकादस कामावचरकुसलविपाकसञ्ज्ञा, द्वे अकुसलविपाकसञ्ज्ञा, एकादस कामावचरकिरियसञ्ज्ञाति एवं चतुचत्तालीसम्पि सञ्ज्ञा नानत्ता नानासभावा अञ्जमञ्जं असदिसा, तस्मा नानत्तसञ्ज्ञाति वुत्ता । तासं सब्बसो नानत्तसञ्ज्ञानं अमनसिकारा अनावज्जना असमन्नाहारा अपच्चवेक्खणा । यस्मा ता नावज्जेति, न मनसि करोति, न पच्चवेक्खति, तस्माति वुत्तं होति ।

यस्मा चेत्थ पुरिमा रूपसञ्ज्ञा पटिघसञ्ज्ञा च इमिना ज्ञानेन निब्बत्ते भवेपि न विज्जन्ति । पगेव तस्मिं भवे इमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरणकाले, तस्मा तासं **समतिक्कमा अत्थङ्गमा**ति द्वेधापि अभावोयेव वुत्तो । नानत्तसञ्ज्ञासु पन यस्मा अट्ठ कामावचरकुसलसञ्ज्ञा, नव किरियसञ्ज्ञा, दसाकुसलसञ्ज्ञाति इमा सत्तवीसतिसञ्ज्ञा इमिना ज्ञानेन निब्बत्ते भवे विज्जन्ति, तस्मा तासं **अमनसिकाराति** वुत्तन्ति वेदितब्बं । तत्रापि हि इमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरन्तो तासं अमनसिकारायेव उपसम्पज्ज विहरति, ता पन मनसिकरोन्तो असमापन्नो होतीति ।

सङ्खेपतो चेत्थ **रूपसञ्ज्ञानं समतिक्कमा**ति इमिना सब्बरूपावचरधम्मनं पहानं वुत्तं । **पटिघसञ्ज्ञानं अत्थङ्गमा नानत्तसञ्ज्ञानं अमनसिकाराति** इमिना सब्बेसं कामावचरचित्तचेतसिकानं पहानञ्च अमनसिकारो च वुत्तोति वेदितब्बो ।

२८०. अनन्तो आकासोति एत्थ नास्स उप्पादन्तो वा वयन्तो वा पञ्चायतीति अनन्तो । आकासोति कसिणुग्घाटिमाकासो वुच्चति । मनसिकारवसेनापि चेत्थ अनन्तता वेदितब्बा । तेनेव विभङ्गे वुत्तं “तस्मिं आकासे चित्तं ठपेति, सण्ठपेति, अनन्तं फरति, तेन वुच्चति अनन्तो आकासो”ति (विभ० ६०५) ।

आकासानञ्चायतनं उपसम्पज्ज विहरतीति एत्थ पन नास्स अन्तोति अनन्तं, आकासं अनन्तं आकासानन्तं,

आकासानन्तमेव आकासानञ्चं, तं आकासानञ्चं अधिद्वानद्वेन आयतनमस्स ससम्पयुतधम्मस्स ज्ञानस्स देवानं देवायतनमिवाति **आकासानञ्चायतनं** ।

उपसम्पज्ज विहरतीति तमाकासानञ्चायतनं पत्वा निष्फादेत्वा तदनुरूपेण इरियापथविहारेण विहरतीति ।

अयं आकासानञ्चायतनकम्मद्वाने वित्थारकथा ।

विज्जाणञ्चायतनकथा

२८१. विज्जाणञ्चायतनं भावेतुकामेन पन पञ्चहाकारेहि आकासानञ्चायतनसमापत्तियं चिण्णवसीभावेन “आसन्नरूपावचरज्ज्ञानपच्चत्थिका अयं समापत्ति, नो च विज्जाणञ्चायतनमिव सन्ता”ति आकासानञ्चायतने आदीनवं दिस्वा तत्थ निकन्तिं परियादाय विज्जाणञ्चायतनं सन्ततो मनसिकरित्वा तं आकासं फरित्वा पवत्तविज्जाणं “विज्जाणं विज्जाण”न्ति पुनप्पुनं आवज्जितब्बं, मनसिकातब्बं, पच्चवेक्खितब्बं, तक्काहतं वितक्काहतं कातब्बं । “अनन्तं अनन्त”न्ति पन न मनसिकातब्बं ।

तस्सेवं तस्मिं निमित्ते पुनप्पुनं चित्तं चारेन्तस्स नीवरणानि विक्खम्भन्ति, सति सन्तिट्ठति, उपचारेण चित्तं समाधियति । सो तं निमित्तं पुनप्पुनं आसेवति, भावेति, बहुलीकरोति । तस्सेवं करोतो आकासे आकासानञ्चायतनं विय आकासफुटे विज्जाणे विज्जाणञ्चायतनचित्तं अप्पेति । अप्पनानयो पनेत्थ वुत्तनयेनेव वेदितब्बो । एत्तावता चेस “सब्बसो आकासानञ्चायतनं समतिक्कम्म अनन्तं विज्जाणन्ति विज्जाणञ्चायतनं उपसम्पज्ज विहरती”ति (विभ० ५०८; दी० नि० २.१२९) वुच्चति ।

२८२. तत्थ **सब्बसो**ति इदं वुत्तनयमेव । **आकासानञ्चायतनं समतिक्कम्माति** एत्थ पन पुब्बे वुत्तनयेन ज्ञानम्पि आकासानञ्चायतनं, आरम्मणम्पि । **आरम्मणम्पि** हि पुरिमनयेनेव आकासानञ्चञ्च तं पठमस्स आरुप्पज्ज्ञानस्स आरम्मणत्ता देवानं देवायतनं विय अधिद्वानद्वेन आयतनञ्चाति **आकासानञ्चायतनं** । तथा आकासानञ्चञ्च तं तस्स ज्ञानस्स सज्जातिहेतुत्ता “कम्बोजा अस्सानं आयतन”न्ति आदीनि विय सज्जातिदेसद्वेन आयतनञ्चातिपि **आकासानञ्चायतनं** । एवमेतं ज्ञानञ्च आरम्मणञ्चाति उभयम्पि अप्पवत्तिकरणेन च अमनसिकरणेन च समतिक्कमित्वाव यस्मा इदं विज्जाणञ्चायतनं उपसम्पज्ज विहातब्बं, तस्मा उभयम्पेतं एकज्झं कत्वा “आकासानञ्चायतनं समतिक्कम्मा”ति इदं वुत्तन्ति वेदितब्बं ।

अनन्तं विज्जाणन्ति तंयेव अनन्तो आकासोति एवं फरित्वा पवत्तविज्जाणं “अनन्तं विज्जाण”न्ति एवं मनसिकरोन्तोति वुत्तं होति । मनसिकारवसेन वा अनन्तं । सो हि तमाकासारम्मणं विज्जाणं अनवसेसतो मनसिकरोन्तो “अनन्त”न्ति मनसि करोति । यं पन विभङ्गे वुत्तं “अनन्तं विज्जाणन्ति, तंयेव आकासं विज्जाणेन फुटं मनसि करोति, अनन्तं फरति, तेन वुच्चति अनन्तं विज्जाण”न्ति (विभ० ६१०) ।

तत्थ **विज्जाणेनाति** उपयोगत्थे करणवचनं वेदितब्बं । एवञ्हि अट्ठकथाचरिया तस्स अत्थं वण्णयन्ति, अनन्तं फरति तज्जेव आकासं फुटं विज्जाणं मनसि करोतीति वुत्तं होति ।

विज्जाणञ्चायतनं उपसम्पज्ज विहरतीति एत्थ पन नास्स अन्तोति **अनन्तं** । अनन्तमेव **आनञ्चं** । विज्जाणं

आनञ्चं विज्जाणानञ्चन्ति अवत्वा विज्जाणञ्चन्ति वृत्तं । अयञ्हेत्थ रूळ्हीसद्धो । तं विज्जाणञ्चं अधिद्वानद्धेन आयतनमस्स ससम्पयुत्तधम्मस्स ज्ञानस्स देवानं देवायतनमिवाति विज्जाणञ्चायतनं । सेसं पुरिमसदिसमेवाति ।

अयं विज्जाणञ्चायतनकम्मद्वाने वित्थारकथा ।

आकिञ्चञ्जायतनकथा

२८३. आकिञ्चञ्जायतनं भावेतुकामेन पन पञ्चहाकारेहि विज्जाणञ्चायतनसमापत्तियं चिण्णवसीभावेन “आसन्नआकासानञ्चायतनपच्चत्थिका अयं समापत्ति, नो च आकिञ्चञ्जायतनमिव सन्ता”ति विज्जाणञ्चायतने आदीनवं दिस्वा तत्थ निकन्तिं परियादाय आकिञ्चञ्जायतनं सन्ततो मनसिकरित्वा तस्सेव विज्जाणञ्चायतनारम्भणभूतस्स आकासानञ्चायतनविज्जाणस्स अभावो सुज्जता विवित्ताकारो मनसिकातब्बो । कथं? तं विज्जाणं अमनसिकरित्वा “नत्थि नत्थी”ति वा, “सुज्जं सुज्ज”न्ति वा, “विवित्तं विवित्त”न्ति वा पुनप्पुनं आवज्जितब्बं, मनसिकातब्बं, पच्चवेक्खितब्बं, तक्काहतं वितक्काहतं कातब्बं ।

तस्सेवं तस्मिं निमित्ते चित्तं चारेन्तस्स नीवरणानि विक्खम्भन्ति, सति सन्तिट्ठति, उपचारेन चित्तं समाधियति । सो तं निमित्तं पुनप्पुनं आसेवति, भावेति, बहुलीकरोति । तस्सेवं करोतो आकासे फुटे महग्गतविज्जाणे विज्जाणञ्चायतनं विय तस्सेव आकासं फरित्वा पवत्तस्स महग्गतविज्जाणस्स सुज्जविवित्तनत्थिभावे आकिञ्चञ्जायतनचित्तं अप्पेति । एत्थापि च अप्पनानयो वृत्तनयेनेव वेदितब्बो ।

अयं पन विसेसो, तस्मिं हि अप्पनाचित्ते उप्पन्ने सो भिक्खु यथा नाम पुरिसो मण्डलमाळादीसु केनचिदेव करणीयेन सन्निपतितं भिक्खुसङ्घं दिस्वा कत्थचि गन्त्वा सन्निपातकिच्चावसानेव उट्ठाय पक्कन्तेसु भिक्खूसु आगन्त्वा द्वारे ठत्वा पुन तं ठानं ओलोकेन्तो सुज्जमेव पस्सति, विवित्तमेव पस्सति । नास्स एवं होति “एत्तका नाम भिक्खू कालङ्कता वा दिसापक्कन्ता वा”ति, अथ खो सुज्जमिदं विवित्तन्ति नत्थिभावमेव पस्सति, एवमेव पुब्बे आकासे पवत्तितविज्जाणं विज्जाणञ्चायतनज्ज्ञानचक्खुना पस्सन्तो विहरित्वा “नत्थि नत्थी”ति आदिना परिकम्ममनसिकारेण अन्तरहिते तस्मिं विज्जाणे तस्स अपगमसङ्घातं अभावमेव पस्सन्तो विहरति । एत्तावता चेस “सब्बसो विज्जाणञ्चायतनं समतिक्कम्म नत्थि किञ्चीति आकिञ्चञ्जायतनं उपसम्पज्ज विहरती”ति (विभ० ५०८; दी० नि० २.१२९) वुच्चति ।

२८४. इथापि सब्बसोति इदं वृत्तनयमेव । विज्जाणञ्चायतनन्ति एत्थापि च पुब्बे वृत्तनयेनेव ज्ञानम्पि विज्जाणञ्चायतनं आरम्भणम्पि । आरम्भणम्पि हि पुरिमनयेनेव विज्जाणञ्चञ्च तं दुतियस्स आरुप्पज्ज्ञानस्स आरम्भणत्ता देवानं देवायतनं विय अधिद्वानद्धेन आयतनञ्चाति विज्जाणञ्चायतनं । तथा विज्जाणञ्चञ्च तं तस्सेव ज्ञानस्स सज्जातिहेतुत्ता “कम्बोजा अस्सानं आयतन”न्ति आदीनि विय सज्जातिदेसद्धेन आयतनञ्चातिपि विज्जाणञ्चायतनं । एवमेतं ज्ञानञ्च आरम्भणञ्चाति उभयम्पि अप्पवत्तिकरणेन च अमनसिकरणेन च समतिक्कमित्वाव यस्मा इदं आकिञ्चञ्जायतनं उपसम्पज्ज विहातब्बं, तस्मा उभयम्पेतं एकज्झं कत्वा विज्जाणञ्चायतनं समतिक्कम्माति इदं वृत्तन्ति वेदितब्बं ।

नत्थि किञ्चीति नत्थि नत्थि, सुज्जं सुज्जं, विवित्तं विवित्तन्ति एवं मनसिकरोन्तोति वृत्तं होति । यम्पि विभङ्गे वृत्तं “नत्थि किञ्चीति तज्जेव विज्जाणं अभावेति विभावेति अन्तरधापेति नत्थि किञ्चीति पस्सति, तेन वुच्चति नत्थि

किञ्ची”ति, तं किञ्चापि खयतो सम्मसनं विय वुत्तं, अथ ख्वस्स एवमेव अत्थो दट्टब्बो । तज्झि विज्जाणं अनावज्जेन्तो अमनसिकरोन्तो अपच्चवेक्खन्तो केवलमस्स नत्थिभावं सुज्जभावं विवित्तभावमेव मनसिकरोन्तो अभावेति विभावेति अन्तरधापेतीति वुच्चति, न अज्जथाति ।

आकिञ्चज्जायतनं उपसम्पज्ज विहरतीति एत्थ पन नास्स किञ्चनन्ति **अकिञ्चनं**, अन्तमसो भङ्गमत्तम्पि अस्स अवसिद्धं नत्थीति वुत्तं होति । अकिञ्चनस्स भावो **आकिञ्चज्जं**, आकासानज्जायतनविज्जाणापगमस्सेतं अधिवचनं । तं आकिञ्चज्जं अधिद्वानट्टेन आयतनमस्स ज्ञानस्स देवानं देवायतनमिवाति **आकिञ्चज्जायतनं** । सेसं पुरिमसदिसमेवाति ।

अयं आकिञ्चज्जायतनकम्मट्टाने वित्थारकथा ।

नेवसज्जानासज्जायतनकथा

२८५. नेवसज्जानासज्जायतनं भावेतुकामेन पन पञ्चहाकारेहि आकिञ्चज्जायतनसमापत्तियं चिण्णवसीभावेन “आसन्नविज्जाणज्जायतनपच्चत्थिका अयं समापत्ति, नो च नेवसज्जानासज्जायतनं विय सन्ता”ति वा “सज्जा रोगो, सज्जा गण्डो, सज्जा सल्लं, एतं सन्तं, एतं पणीतं यदिदं नेवसज्जानासज्जा”ति वा एवं आकिञ्चज्जायतने आदीनवं, उपरि आनिसंसज्ज दिस्वा आकिञ्चज्जायतने निकन्तिं परियादाय नेवसज्जानासज्जायतनं सन्ततो मनसिकरित्वा “साव अभावं आरम्मणं कत्वा पवत्तिता आकिञ्चज्जायतनसमापत्ति सन्ता सन्ता”ति पुनप्पुनं आवज्जितब्बा, मनसिकातब्बा, पच्चवेक्खितब्बा, तक्काहता वितक्काहता कातब्बा ।

तस्सेवं तस्मिं निमित्ते पुनप्पुनं मानसं चारेन्तस्स नीवरणानि विक्खम्भन्ति, सति सन्तिट्ठति, उपचारेन चित्तं समाधियति । सो तं निमित्तं पुनप्पुनं आसेवति, भावेति, बहुलीकरोति । तस्सेवं करोतो विज्जाणापगमे आकिञ्चज्जायतनं विय आकिञ्चज्जायतनसमापत्तिसङ्घातेसु चतूसु खन्धेसु नेवसज्जानासज्जायतनचित्तं अप्पेति । अप्पनानयो पनेत्थ वुत्तनयेनेव वेदितब्बो । एत्तावता चेस “सब्बसो आकिञ्चज्जायतनं समतिक्कम्म नेवसज्जानासज्जायतनं उपसम्पज्ज विहरती”ति (विभ० ५०८; दी० नि० २.१२९) वुच्चति ।

२८६. इधापि **सब्बसो**ति इदं वुत्तनयमेव । **आकिञ्चज्जायतनं समतिक्कम्माति** एत्थापि पुब्बे वुत्तनयेनेव ज्ञानम्पि आकिञ्चज्जायतनं आरम्मणम्पि । **आरम्मणम्पि** हि पुरिमनयेनेव आकिञ्चज्जज्ज तं ततियस्स आरुप्पज्ज्ञानस्स आरम्मणत्ता देवानं देवायतनं विय अधिद्वानट्टेन आयतनज्जाति **आकिञ्चज्जायतनं** । तथा आकिञ्चज्जज्ज तं तस्सेव ज्ञानस्स सज्जातिहेतुत्ता कम्बोजा अस्सानं आयतनन्तिआदीनि विय सज्जातिदेसट्टेन आयतनज्जातिपि **आकिञ्चज्जायतनं** । एवमेतं ज्ञानज्ज आरम्मणज्जाति उभयम्पि अप्पवत्तिकरणेन च अमनसिकरणेन च समतिक्कमित्वाव यस्मा इदं नेवसज्जानासज्जायतनं उपसम्पज्ज विहातब्बं, तस्मा उभयम्पेतं एकज्जं कत्वा आकिञ्चज्जायतनं समतिक्कम्माति इदं वुत्तन्ति वेदितब्बं ।

नेवसज्जानासज्जायतनन्ति एत्थ पन याय सज्जाय भावतो तं नेवसज्जानासज्जायतनन्ति वुच्चति । यथा पटिपन्नस्स सा सज्जा होति, तं ताव दस्सेतुं विभङ्गे “नेवसज्जीनासज्जी”ति उद्धरित्वा “तज्जेव आकिञ्चज्जायतनं सन्ततो मनसि करोति, सङ्घारावसेससमापत्तिं भावेति, तेन वुच्चति नेवसज्जीनासज्जी”ति (विभ० ६१९) वुत्तं । तत्थ **सन्ततो मनसि करोतीति** “सन्ता वतायं समापत्ति, यत्र हि नाम नत्थिभावम्पि आरम्मणं करित्वा ठस्सती”ति एवं

सन्तारम्मणताय तं सन्ताति मनसि करोति ।

सन्ततो चे मनसि करोति, कथं समतिक्कमो होतीति? असमापज्जितुकामताय । सो हि किञ्चापि तं सन्ततो मनसि करोति, अथ ख्वस्स “अहमेतं आवज्जिस्सामि, समापज्जिस्सामि, अधिद्वहिस्सामि, वुद्धहिस्सामि, पच्चवेक्खिस्सामी”ति एस आभोगो समन्नाहारो मनसिकारो न होति । कस्मा? आकिञ्चज्जायतनतो नेवसज्जानासज्जायतनस्स सन्तरपणीततरताय ।

यथा हि राजा महच्च राजानुभावेन हत्थिक्खन्धवरगतो नगरवीथियं विचरन्तो दन्तकारादयो सिप्पिके एकं वत्थं दळ्हं निवासेत्वा एकेन सीसं वेठेत्वा दन्तचुण्णादीहि समोकिण्णगत्ते अनेकानि दन्तविकतिआदीनि सिप्पानि करोन्ते दिस्वा “अहो वत रे छेका आचरिया ईदिसानिपि नाम सिप्पानि करिस्सन्ती”ति एवं तेसं छेकताय तुस्सति, न चस्स एवं होति “अहो वताहं रज्जं पहाय एवरूपो सिप्पिको भवेय्य”न्ति । तं किस्स हेतु? रज्जसिरिया महानिसंसताय । सो सिप्पिनो समतिक्कमित्वाव गच्छति । एवमेव एस किञ्चापि तं समापत्तिं सन्ततो मनसि करोति, अथ ख्वस्स “अहमेतं समापत्तिं आवज्जिस्सामि, समापज्जिस्सामि, अधिद्वहिस्सामि, वुद्धहिस्सामि, पच्चवेक्खिस्सामी”ति नेव एस आभोगो समन्नाहारो मनसिकारो होति ।

सो तं सन्ततो मनसिकरोन्तो पुब्बे वुत्तनयेन तं परमसुखुमं अप्पनाप्पत्तं सज्जं पापुणाति, याय नेवसज्जीनासज्जी नाम होति, सङ्खारावसेससमापत्तिं भावेतीति वुच्चति । सङ्खारावसेससमापत्तिन्ति अच्चन्तसुखुमभावप्पत्तसङ्खारं चतुत्थारुप्पसमापत्तिं ।

२८७. इदानीं यं तं एवमधिगताय सज्जाय वसेन नेवसज्जानासज्जायतनन्ति वुच्चति, तं अत्थतो दस्सेतुं “नेवसज्जानासज्जायतनन्ति नेवसज्जानासज्जायतनं समापन्नस्स वा उपपन्नस्स वा दिद्वधम्मसुखविहारिस्स वा चित्तचेतसिका धम्मा”ति (विभ० ६२०) वुत्तं । तेसु इध समापन्नस्स चित्तचेतसिका धम्मा अधिप्पेता । वचनत्थो पनेत्थ ओळारिकाय सज्जाय अभावतो सुखुमाय च भावतो नेवस्स ससम्पयुत्तधम्मस्स ज्ञानस्स सज्जा नासज्जन्ति **नेवसज्जानासज्जं** । नेवसज्जानासज्जञ्च तं मनायतनधम्मायतनपरियापन्ता आयतनञ्चाति **नेवसज्जानासज्जायतनं** । अथ वा यायमेत्थ सज्जा, सा पटुसज्जाकिच्चं कातुं असमत्थताय नेवसज्जा, सङ्खारावसेससुखुमभावेन विज्जमानत्ता नासज्जाति **नेवसज्जानासज्जा** । नेवसज्जानासज्जा च सा सेसधम्मनं अधिद्वानट्टेन आयतनञ्चाति **नेवसज्जानासज्जायतनं** ।

न केवलञ्चेत्थ सज्जाव एदिसी, अथ खो वेदनापि नेववेदनानावेदना, चित्तम्पि नेवचित्तंनाचित्तं, फस्सोपि नेवफस्सोनाफस्सो । एस नयो सेससम्पयुत्तधम्मेसु । सज्जासीसेन पनायं देसना कताति वेदितब्बा । पत्तमक्खनतेलप्पभुतीहि च उपमाहि एस अत्थो विभावेतब्बो ।

सामणोरो किर तेलेन पत्तं मक्खेत्वा ठपेसि, तं यागुपानकाले थेरो पत्तमाहराति आह । सो “पत्ते तेलमत्थि, भन्ते”ति आह । ततो “आहर, सामणेर, तेलं, नाळि पूरेस्सामी”ति वुत्ते “नत्थि, भन्ते, तेल”न्ति आह । तत्थ यथा अन्तोवुत्थत्ता यागुया सद्धिं अकप्पियट्टेन “तेलमत्थी”ति होति । नाळिपूरणादीनं वसेन “नत्थी”ति होति । एवं सापि सज्जा पटुसज्जाकिच्चं कातुं असमत्थताय नेवसज्जा, सङ्खारावसेससुखुमभावेन विज्जमानत्ता नासज्जा होति ।

किं पनेत्थ सज्जाकिच्चन्ति? आरम्भणसज्जाननञ्चेव विपस्सनाय च विसयभावं उपगन्त्वा निब्बिदाजननं । दहनकिच्चमिव हि सुखोदके तेजोधातु सज्जाननकिच्चं पेसा पटुं कातुं न सक्कोति । सेससमापत्तीसु सज्जा विय विपस्सनाय विसयभावं उपगन्त्वा निब्बिदाजननमि कातुं न सक्कोति । अज्जेसु हि खन्धेसु अकताभिनिवेशो भिक्खु नेवसज्जानासज्जायतनखन्धे सम्मसित्वा निब्बिदं पत्तुं समत्थो नाम नत्थि अपिच आयस्मा सारिपुत्तो । पकतिविपस्सको पन महापज्जो सारिपुत्तसदिसोव सक्कुणेत्य । सोपि “एवं किरिमे धम्मा अहुत्वा सम्भोन्ति, हुत्वा पटिवेन्ती”ति (म० नि० ३.९५) एवं कलापसम्मसनवसेनेव, नो अनुपदधम्मविपस्सनावसेन । एवं सुखुमत्तं गता एसा समापत्ति ।

यथा च पत्तमक्खनतेलूपमाय, एवं मग्गुदकूपमायपि अयमत्थो विभावेतब्बो । मग्गप्पटिपन्नस्स किर थेरस्स पुरतो गच्छन्तो सामणोरो थोकं उदकं दिस्वा “उदकं, भन्ते, उपाहना ओमुच्चथा”ति आह । ततो थेरेन “सचे उदकमत्थि, आहर न्हानसाटिकं, न्हायिस्सामा”ति वुत्ते “नत्थि, भन्ते”ति आह । तत्थ यथा उपाहनतेमनमत्तद्वेन “उदकमत्थी”ति होति, न्हायनद्वेन “नत्थी”ति होति । एवमि सा पटुसज्जाकिच्चं कातुं असमत्थताय नेवसज्जा, सङ्खारावसेससुखुमभावेन विज्जमानत्ता नासज्जा होति ।

न केवलञ्च एताहेव, अज्जाहिपि अनुरूपाहि उपमाहि एस अत्थो विभावेतब्बो । उपसम्पज्ज विहरतीति इदं वुत्तनयमेवाति ।

अयं नेवसज्जानासज्जायतनकम्मद्वाने वित्थारकथा ।

पकिण्णककथा

२८८. असदिसरूपो नाथो, आरुप्पं यं चतुब्बिधं आह ।

तं इति जत्त्वा तस्मिं, पकिण्णककथापि विज्जेय्या ॥

२८९. आरुप्पसमापत्तियो हि —

आरम्भणातिक्कमतो, चतस्सोपि भवन्तिमा ।

अङ्गातिक्कममेतासं, न इच्छन्ति विभाविनो ॥

एतासु हि रूपनिमित्तातिक्कमतो पठमा, आकासातिक्कमतो दुतिया, आकासे पवत्तितविज्जाणातिक्कमतो ततिया । आकासे पवत्तितविज्जाणस्स अपगमातिक्कमतो चतुर्थीति सब्बथा आरम्भणातिक्कमतो चतस्सोपि भवन्तिमा आरुप्पसमापत्तियोति वेदितब्बा । अङ्गातिक्कमं पन एतासं न इच्छन्ति पण्डिता । न हि रूपावचरसमापत्तीसु विय एतासु अङ्गातिक्कमो अत्थि । सब्बासुपि हि एतासु उपेक्खा, चित्तेकग्गताति द्वे एव ज्ञानङ्गानि होन्ति ।

२९०. एवं सन्तेपि —

सुप्पणीततरा होन्ति, पच्छिमा पच्छिमा इध ।

उपमा तत्थ विज्जेय्या, पासादतलसाटिका ॥

यथा हि चतुर्भूमिकस्स पासादस्स हेट्ठिमतले दिब्बनच्चगीतवादितसुरभिगन्धमालाभोजनसयनच्छादनादिवसेन पणीता पञ्चकामगुणा पच्युपट्टिता अस्सु । दुतिये ततो पणीततरा । ततिये ततो पणीततरा । चतुत्थे सब्बपणीततरा । तत्थ किञ्चापि तानि चत्तारिपि पासादतलानेव, नत्थि नेसं पासादतलभावेन विसेसो । पञ्चकामगुणसमिद्धविसेसेन पन हेट्ठिमतो हेट्ठिमतो उपरिमं उपरिमं पणीततरं होति ।

यथा च एकाय इत्थिया कन्तितथूलसण्हसण्हतरसण्हतमसुत्तानं चतुपलतिपलद्विपलएकपलसाटिका अस्सु आयामेन च वित्थारेन च समप्पमाणा । तत्थ किञ्चापि ता साटिका चतस्सोपि आयामतो च वित्थारतो च समप्पमाणा, नत्थि तासं पमाणतो विसेसो । सुखसम्फस्ससुखुमभावमहग्घभावेहि पन पुरिमाय पुरिमाय पच्छिमा पच्छिमा पणीततरा होन्ति, एवमेव किञ्चापि चतूसु एतासु उपेक्खा, चित्तेकग्गताति एतानि द्वेयेव अङ्गानि होन्ति, अथ खो भावनाविसेसेन तेसं अङ्गानि पणीतपणीततरभावेन सुप्पणीततरा होन्ति पच्छिमा पच्छिमा इधाति वेदितब्बा ।

२९१. एवं अनुपुब्बेन पणीतपणीता चेता —

असुचिम्हि मण्डपे लग्गो, एको तन्निस्सितो परो ।
अज्जो बहि अनिस्साय, तं तं निस्साय चापरो ॥

ठितो चतूहि एतेहि, पुरिसेहि यथाक्कमं ।
समानताय जातब्बा, चतस्सोपि विभाविना ॥

तत्रायमत्थयोजना — असुचिम्हि किर देसे एको मण्डपो, अथेको पुरिसो आगन्त्वा तं असुचिं जिगुच्छमानो तं मण्डपं हत्थेहि आलम्बित्वा तत्थ लग्गो लग्गितो विय अट्ठासि । अथापरो आगन्त्वा तं मण्डपे लग्गं पुरिसं निस्सितो । अथज्जो आगन्त्वा चिन्तेसि “यो एस मण्डपलग्गो, यो च तन्निस्सितो, उभोपेते दुट्ठिता । धुवो च नेसं मण्डपपपाते पातो, हन्दाहं बहियेव तिट्ठामी”ति । सो तन्निस्सितं अनिस्साय बहियेव अट्ठासि । अथापरो आगन्त्वा मण्डपलग्गस्स च तन्निस्सितस्स च अखेमभावं चिन्तेत्वा बहिट्ठितज्ज सुट्ठितोति मन्त्वा तं निस्साय अट्ठासि । तत्थ असुचिम्हि देसे मण्डपो विय कसिणुग्घाटिमाकासं दट्ठब्बं, असुचिजिगुच्छाय मण्डपलग्गो पुरिसो विय रूपनिमित्तजिगुच्छाय आकासारम्मणं आकासानज्जायतनं, मण्डपलग्गं पुरिसं निस्सितो विय आकासारम्मणं आकासानज्जायतनं आरब्ध पवत्तं विज्जाणज्जायतनं, तेसं द्विन्नम्पि अखेमभावं चिन्तेत्वा अनिस्साय तं मण्डपलग्गं बहिट्ठितो विय आकासानज्जायतनं आरम्मणं अकत्वा तदभावारम्मणं आकिञ्चज्जायतनं, मण्डपलग्गस्स तन्निस्सितस्स च अखेमत्तं चिन्तेत्वा बहिट्ठितज्ज सुट्ठितोति मन्त्वा तं निस्साय ठितो विय विज्जाणाभावसङ्घाते बहिपदेसे ठितं आकिञ्चज्जायतनं आरब्ध पवत्तं नेवसज्जानासज्जायतनं दट्ठब्बं ।

२९२. एवं पवत्तमानज्ज —

आरम्मणं करोतेव, अज्जाभावेन तं इदं ।
दिट्ठदोसम्पि राजानं, वुत्तिहेतु जनो यथा ॥

इदज्झि नेवसज्जानासज्जायतनं “आसन्नविज्जाणज्जायतनपच्चत्थिका अयं समापत्ती”ति एवं दिट्ठदोसम्पि तं

आकिञ्चज्जायतनं अज्जस्स आरम्मणस्स अभावा आरम्मणं करोतेव । यथा किं? दिट्ठदोसम्पि राजानं वुत्तिहेतु यथा जनो । यथा हि असंयतं फरुसकायवचीमनोसमाचारं कञ्चि सब्बदिसम्पतिं राजानं “फरुससमाचारो अय”न्ति एवं दिट्ठदोसम्पि अज्जत्थ वुत्तिं अलभमानो जनो वुत्तिहेतु निस्साय वत्तति, एवं दिट्ठदोसम्पि तं आकिञ्चज्जायतनं अज्जं आरम्मणं अलभमानमिदं नेवसज्जानासज्जायतनं आरम्मणं करोतेव ।

२९३. एवं कुरुमानञ्च —

आरुळ्हो दीघनिस्सेणिं, यथा निस्सेणिबाहुकं ।
पब्बतग्गञ्च आरुळ्हो, यथा पब्बतमत्थकं ॥

यथा वा गिरिमारुळ्हो, अत्तनोयेव जण्णुकं ।
ओलुब्भति तथेवेतं, झानमोलुब्भ वत्ततीति ॥

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते विसुद्धिमग्गे

समाधिभावनाधिकारे

आरुप्पनिद्देसो नाम

दसमो परिच्छेदो ।

११. समाधिनिद्देसो

आहारेपटिक्कूलभावना

२९४. इदानी आरुप्पानन्तरं एका सज्जाति एवं उद्दिट्ठाय आहारे पटिक्कूलसज्जाय भावनानिद्देसो अनुप्पत्तो । तत्थ आहरतीति आहारो । सो चतुब्बिधो कबळीकाराहारो, फस्साहारो, मनोसज्चेतनाहारो, विज्जाणाहारोति ।

को पनेत्थ किमाहरतीति? कबळीकाराहारो ओजड्डमकं रूपं आहरति । फस्साहारो तिस्सो वेदना आहरति । मनोसज्चेतनाहारो तीसु भवेसु पटिसन्धिं आहरति । विज्जाणाहारो पटिसन्धिक्खणे नामरूपं आहरति ।

तेसु कबळीकाराहारे निकन्तिभयं । फस्साहारे उपगमनभयं । मनोसज्चेतनाहारे उपपत्तिभयं । विज्जाणाहारे पटिसन्धिभयं । एवं सप्पटिभयेसु च तेसु कबळीकाराहारो **पुत्तमंसूपमेन** (सं० नि० २.६३) दीपेतब्बो । फस्साहारो **निच्चम्मगावूपमेन** (सं० नि० २.६३) । मनोसज्चेतनाहारो **अङ्गारकासूपमेन** (सं० नि० २.६३) । विज्जाणाहारो **सत्तिसत्तूपमेनाति** (सं० नि० २.६३) । इमेसु पन चतूसु आहारेसु असितपीतखायितसायितप्पभेदो **कबळीकारो आहारो**व इमस्मिं अत्थे **आहारो**ति अधिप्पेतो । तस्मिं आहारे पटिक्कूलाकारग्गहणवसेन उप्पन्ना सज्जा आहारे पटिक्कूलसज्जा ।

तं आहारे पटिक्कूलसज्जं भावेतुकामेन कम्मट्ठानं उग्गहेत्वा उग्गहतो एकपदम्पि अविरज्झन्तेन रहोगतेन

पटिसल्लीनेन असितपीतखायितसायितप्पभेदे कबळीकाराहारे दसहाकारेहि पटिक्कूलता पच्चवेक्खितब्बा ।
सेय्यथिदं, गमनतो, परियेसनतो, परिभोगतो, आसयतो, निधानतो, अपरिपक्कतो, परिपक्कतो, फलतो, निस्सन्दतो,
सम्मक्खनतोति ।

२९५. तत्थ गमनतोति एवं महानुभावे नाम सासने पब्बजितेन सकलरत्तिं बुद्धवचनसज्झायं वा समणधम्मं वा कत्वा
कालस्सेव वुट्ठाय चेतियङ्गणबोधियङ्गणवत्तं कत्वा पानीयं परिभोजनीयं उपट्ठपेत्वा परिवेणं सम्मज्जित्वा सरीरं पटिजगित्वा
आसनमारूढ वीसतिस वारे कम्मट्ठानं मनसिकरित्वा उट्ठाय पत्तचीवरं गहेत्वा निजनसम्बाधानि पविवेकसुखानि
छायूदकसम्पन्नानि सुचीनि सीतलानि रमणीयभूमिभागानि तपोवनानि पहाय अरियं विवेकरत्तिं अनपेक्खित्वा
सुसानाभिमुखेन सिङ्गालेन विय आहारत्थाय गामाभिमुखेन गन्तब्बं ।

एवं गच्छता च मज्जम्हा वा पीठम्हा वा ओतरणतो पट्ठाय पादरजघरगोलिकवच्चादिसम्परिकिण्णं पच्चत्थरणं
अक्कमित्तब्बं होति । ततो अप्पेकदा मूसिकजतुकवच्चादीहि उपहतत्ता अन्तोगम्भतो पटिक्कूलतरं पमुखं दट्ठब्बं होति । ततो
उलूकपारावतादिवच्चसम्मक्खितत्ता उपरिमतलतो पटिक्कूलतरं हेट्ठिमतलं । ततो कदाचि कदाचि वातेरितेहि
पुराणतिणपण्णेहि गिलानसामणेराणं मुत्तकरीसखेळसिङ्गाणिकाहि वस्सकाले उदकचिक्खल्लादीहि च संकिलिट्ठत्ता
हेट्ठिमतलतो पटिक्कूलतरं परिवेणं । परिवेणतो पटिक्कूलतरा विहाररच्छा दट्ठब्बा होति ।

अनुपुब्बेन पन बोधिज्ज चेतियज्ज वन्दित्वा वितक्कमाळके ठितेन मुत्तरासिसदिसं चेतियं मोरपिञ्चकलापमनोहरं
बोधिं देवविमानसम्पत्तिसस्सिरीकं सेनासनज्ज अनपलोकेत्वा एवरूपं नाम रमणीयं पदेसं पिट्ठितो कत्वा आहारहेतु गन्तब्बं
भविस्सतीति पक्कमित्वा गाममगं पटिपन्नेन खाणुकण्टकमगोपि उदकवेगभिन्नविसममगोपि दट्ठब्बो होति ।

ततो गण्डं पटिच्छादेन्तेन विय निवासनं निवासेत्वा वणचोळकं बन्धन्तेन विय कायबन्धनं बन्धित्वा अट्ठिसङ्घातं
पटिच्छादेन्तेन विय चीवरं पारुपित्वा भेसज्जकपालं नीहरन्तेन विय पत्तं नीहरित्वा गामद्वारसमीपं पापुणन्तेन
हत्थिकुणपअस्सकुणपगोकुणपमहिंसकुणपमनुस्सकुणपअहिकुणपकुक्कुरकुणपानिपि दट्ठब्बानि भवन्ति । न केवलज्ज
दट्ठब्बानि, गन्धोपि नेसं घानं पटिहनमानो अधिवासेतब्बो होति । ततो गामद्वारे उत्त्वा
चण्डहत्थिअस्सादिपरिस्सयपरिवज्जनत्थं गामरच्छा ओलोकेतब्बा होन्ति ।

इच्चेतं पच्चत्थरणादिअनेककुणपपरियोसानं पटिक्कूलं आहारहेतु अक्कमित्तब्बज्ज दट्ठब्बज्ज घायितब्बज्ज होति ।
अहो वत भो पटिक्कूलो आहारोति एवं गमनतो पटिक्कूलता पच्चवेक्खितब्बा ।

२९६. कथं परियेसनतो? एवं गमनपटिक्कूलं अधिवासेत्वापि गामं पविट्ठेन सङ्घाटिपारुतेन कपणमनुस्सेन विय
कपालहत्थेन घरपटिपाटिया गामवीथीसु चरितब्बं होति । यत्थ वस्सकाले अक्कन्तअक्कन्तट्ठाने याव पिण्डिकमंसापि
उदकचिक्खल्ले पादा पविसन्ति, एकेन हत्थेन पत्तं गहेतब्बं होति, एकेन चीवरं उक्खिपितब्बं । गिम्हकाले वातवेगेन
समुट्ठितेहि पंसुतिणरजेहि ओकिण्णसरीरेन चरितब्बं । तं तं गेहद्वारं पत्त्वा
मच्छधोवनमंसधोवनतण्डुलधोवनखेळसिङ्गाणिकसुनखसूकरवच्चादीहि सम्मिस्सानि किमिकुलाकुलानि
नीलमक्खिकपरिकिण्णानि ओळिगल्लानि चेव चन्दनिकट्टानानि च दट्ठब्बानि होन्ति अक्कमित्तब्बानिपि । यतो ता
मक्खिका उट्ठित्वा सङ्घाटियम्पि पत्तेपि सीसेपि निलीयन्ति ।

घरं पविट्टस्सापि केचि देन्ति, केचि न देन्ति । ददमानापि एकच्चे हिय्यो पक्कभत्तम्पि पुराणखज्जकम्पि पूतिकुम्मासपूपादीनिपि ददन्ति । अददमानापि केचिदेव “अतिच्छथ, भन्ते”ति वदन्ति, केचि पन अपस्समाना विय तुण्ही होन्ति, केचि अज्जेन मुखं करोन्ति, केचि “गच्छ, रे मुण्डका”ति आदीहि फरुसवाचाहि समुदाचरन्ति । एवं कपणमनुस्सेन विय गामे पिण्डाय चरित्वा निक्खमितब्बन्ति ।

इच्चेतं गामप्पवेसनतो पट्टाय याव निक्खमना उदकचिक्खल्लादिपटिककूलं आहारहेतु अक्कमितब्बज्जेव दट्टब्बज्ज अधिवासेतब्बज्ज होति । अहो वत भो पटिककूलो आहारोति एवं परियेसनतो पटिककूलता पच्चवेक्खितब्बा ।

२९७. कथं परिभोगतो? एवं परिधिद्वाहारेन पन बहिगामे फासुकट्टाने सुखनिसिन्नेन याव तत्थ हत्थं न ओतारेति, ताव तथारूपं गरुट्टानियं भिक्खुं वा लज्जिमनुस्सं वा दिस्वा निमन्तेतुम्पि सक्का होति । भुज्जितुकामताय पनेत्थ हत्थे ओतारितमत्ते “गण्हा”ति वदन्तेन लज्जितब्बं होति । हत्थं पन ओतारेत्वा मद्दन्तस्स पच्चङ्गुलिअनुसारेण सेदो पग्घरमानो सुक्खथद्धभत्तम्पि तेमेन्तो मुदुं करोति ।

अथ तस्मिं परिमद्दन्तमत्तेनापि सम्भिन्नसोभे आलोपं कत्वा मुखे ठपिते हेट्टिमदन्ता उदुक्खलकिच्चं साधेन्ति, उपरिमा मुसलकिच्चं, जिक्का हत्थकिच्चं । तं तत्थ सुवानदोणियं सुवानपिण्डमिव दन्तमुसलेहि कोट्टेत्वा जिक्काय सम्परिवत्तियमानं जिक्कागगे तनुपसन्नखेळो मक्खेति, वेमज्झतो पट्टाय बहलखेळो मक्खेति, दन्तकट्टेन असम्पत्तट्टाने दन्तगूथको मक्खेति । सो एवं विचुण्णितमक्खितो तद्धणज्जेव अन्तरहितवण्णगन्धसङ्गारविसेसो सुवानदोणियं ठितसुवानवमथु विय परमजेगुच्छभावं उपगच्छति । एवरूपोपि समानो चक्खुस्स आपाथं अतीतत्ता अज्झोहरितब्बो होतीति एवं परिभोगतो पटिककूलता पच्चवेक्खितब्बा ।

२९८. कथं आसयतो? एवं परिभोगं उपगतो च पनेस अन्तो पविसमानो यस्मा बुद्धपच्चेकबुद्धानम्पि रज्जोपि चक्कवत्तिस्स पित्तसेम्हपुब्बलोहितासयेसु चतूसु अज्जतरो आसयो होतियेव । मन्दपुज्जानं पन चत्तारो आसया होन्ति । तस्मा यस्स पित्तासयो अधिको होति, तस्स बहलमधुकतेलमक्खितो विय परमजेगुच्छो होति । यस्स सेम्हासयो अधिको होति, तस्स नागबलपण्णरसमक्खितो विय । यस्स पुब्बासयो अधिको होति, तस्स पूतितक्कमक्खितो विय । यस्स लोहितासयो अधिको होति, तस्स रजनमक्खितो विय परमजेगुच्छो होतीति एवं आसयतो पटिककूलता पच्चवेक्खितब्बा ।

२९९. कथं निधानतो? सो इमेसु चतूसु आसयेसु अज्जतरेण आसयेन मक्खितो अन्तो उदरं पविसित्वा नेव सुवण्णभाजने न मणिरजतादिभाजनेसु निधानं गच्छति । सचे पन दसवस्सिकेन अज्झोहरियति दस वस्सानि अधोतवच्चकूपसदिसे ओकासे पतिट्ठहति । सचे वीस, तिस, चत्तालीस, पज्जास, सट्ठि, सत्तति, असीति, नवुतिवस्सिकेन, सचे वस्ससतिकेन अज्झोहरियति । वस्ससतं अधोतवच्चकूपसदिसे ओकासे पतिट्ठहतीति एवं निधानतो पटिककूलता पच्चवेक्खितब्बा ।

३००. कथं अपरिपक्कतो? सो पनायमाहारो एवरूपे ओकासे निधानमुपगतो याव अपरिपक्को होति, ताव तस्मिज्जेव यथावुत्तप्पकारे परमन्धकारतिमिसे नानाकुणपगन्धवासितपवनविचरिते अतिदुग्गन्धजेगुच्छे पदेसे यथा नाम निदाघे अकालमेघेन अभिवुट्ठम्हि चण्डालगामद्वारआवाटे पतितानि तिणपण्णकिलज्जखण्डअहिकुक्कुरमनुस्सकुणपादीनि सूरियातपेन सन्तत्तानि फेणपुप्फुळकाचितानि तिट्ठन्ति, एवमेव तं दिवसम्पि हिय्योपि ततो पुरिमे दिवसेपि अज्झोहतो सब्बो एकतो हुत्वा सेम्हपटलपरियोन्द्धो कायगिसन्तापकुथितकुथनसज्जातफेणपुप्फुळकाचितो परमजेगुच्छभावं उपगन्त्वा

तिट्ठतीति एवं अपरिपक्वतो पटिक्कूलता पच्चवेक्खितब्बा ।

३०१. कथं परिपक्वतो? सो तत्तकायगिना परिपक्वो समानो न सुवण्णरजतादिधातुयो विय सुवण्णरजतादिभावं उपगच्छति । फेणुप्फुळके पन मुञ्चन्तो सण्हकरणियं पिसित्वा नाळिके पक्खित्तपण्डुमत्तिका विय करीसभावं उपगन्त्वा पक्कासयं, मुत्तभावं उपगन्त्वा मुत्तवत्थिञ्च पूरेतीति एवं परिपक्वतो पटिक्कूलता पच्चवेक्खितब्बा ।

३०२. कथं फलतो? सम्मा परिपच्चमानो च पनायं केसलोमनखदन्तादीनि नानाकुणपानि निष्फादेति असम्मापरिपच्चमानो दहुकण्डुकच्छुकुट्टिकिलाससोसकासातिसारप्पभुतीनि रोगसतानि, इदमस्स फलन्ति एवं फलतो पटिक्कूलता पच्चवेक्खितब्बा ।

३०३. कथं निस्सन्दतो? अज्झोहरियमानो चेस एकेन द्वारेन पविसित्वा निस्सन्दमानो अक्खिम्हा अक्खिगूथको कण्णम्हा कण्णगूथकोतिआदिना पकारेन अनेकेहि द्वारेहि निस्सन्दति । अज्झोहरणसमये चेस महापरिवारेनापि अज्झोहरियति । निस्सन्दनसमये पन उच्चारपस्सावादिभावं उपगतो एककेनेव नीहरियति । पठमदिवसे च नं परिभुञ्जन्तो हट्ठपहट्ठोपि होति उदग्गुदग्गो पीतिसोमनस्सजातो । दुतियदिवसे निस्सन्दन्तो पिहितनासिको होति विकुणितमुखो जेगुच्छी मङ्कुभूतो । पठमदिवसे च नं रत्तो गिद्धो गधितो मुच्छितोपि अज्झोहरित्वा दुतियदिवसे एकरत्तिवासेन विरत्तो अट्ठीयमानो हरायमानो जिगुच्छमानो नीहरति । तेनाहु पोराणा —

“अन्नं पानं खादनीयं, भोजनञ्च महारहं ।
एकद्वारेन पविसित्वा, नवद्वारेहि सन्दति ॥

“अन्नं पानं खादनीयं, भोजनञ्च महारहं ।
भुञ्जति सपरिवारो, निक्खामेन्तो निलीयति ॥

“अन्नं पानं खादनीयं, भोजनञ्च महारहं ।
भुञ्जति अभिनन्दन्तो, निक्खामेन्तो जिगुच्छति ॥

“अन्नं पानं खादनीयं, भोजनञ्च महारहं ।
एकरत्तिपरिवासा, सब्बं भवति पूतिक’न्ति ॥

एवं निस्सन्दतो पटिक्कूलता पच्चवेक्खितब्बा ।

३०४. कथं सम्मक्खनतो? परिभोगकालेपि चेस हत्थओट्टजिक्हातालूनि सम्मक्खेति । तानि तेन सम्मक्खितत्ता पटिक्कूलानि होन्ति, यानि धोतानिपि गन्धहरणत्थं पुनप्पुनं धोवितब्बानि होन्ति । परिभुत्तो समानो यथा नाम ओदने पच्चमाने थुसकणकुण्डकादीनि उत्तरित्वा उक्खलिमुखवट्ठिपिधानियो मक्खन्ति, एवमेव सकलसरीरानुगतेन कायगिना फेणुद्देहकं पच्चित्वा उत्तरमानो दन्ते दन्तमलभावेन सम्मक्खेति । जिक्हातालुप्पभुतीनि खेळसेम्हादिभावेन, अक्खिक्कण्णनासअधोमग्गादिके अक्खिगूथककण्णगूथकसिङ्घाणिकामुत्तकरीसादिभावेन सम्मक्खेति । येन सम्मक्खितानि इमानि द्वारानि दिवसे दिवसे धोवियमानानिपि नेव सुचीनि, न मनोरमानि होन्ति । येसु एकच्चं धोवित्वा हत्थो पुन उदकेन धोवितब्बो होति । एकच्चं धोवित्वा द्वत्तिक्खत्तुं गोमयेनपि मत्तिकायपि गन्धचुण्णेनपि धोवतो पाटिकुल्यता विगच्छतीति एवं

सम्मक्खनतो पटिक्कूलता पच्चवेक्खितब्बा ।

३०५. तस्सेवं दसहाकारेहि पटिक्कूलतं पच्चवेक्खतो तक्काहतं वितक्काहतं करोन्तस्स पटिक्कूलाकारवसेन कबळीकाराहारो पाकटो होति । सो तं निमित्तं पुनप्पुनं आसेवति भावेति बहुलीकरोति । तस्सेवं करोतो नीवरणानि विक्खम्भन्ति । कबळीकाराहारस्स सभावधम्मताय गम्भीरत्ता अप्पनं अप्पत्तेन उपचारसमाधिना चित्तं समाधियति । पटिक्कूलाकारगहणवसेन पनेत्थ सज्जा पाकटा होति । तस्मा इमं कम्मट्ठानं आहारे पटिक्कूलसज्जा इच्चेव सङ्खं गच्छति ।

इमञ्च पन आहारे पटिक्कूलसज्जं अनुयुत्तस्स भिक्खुनो रसतण्हाय चित्तं पतिलीयति पतिकुटति पतिवट्टति । सो कन्तारनित्थरणत्थिको विय पुत्तमंसं विगतमदो आहारं आहारेति यावदेव दुक्खस्स नित्थरणत्थाय । अथस्स अप्पकसिरेनेव कबळीकाराहारपरिज्जामुखेन पञ्चकामगुणिको रागो परिज्जं गच्छति । सो पञ्चकामगुणपरिज्जामुखेन रूपक्खन्धं परिजानाति । अपरिपक्कादिपटिक्कूलभाववसेन चस्स कायगतासतिभावनापि पारिपूरिं गच्छति, असुभसज्जाय अनुलोमपटिपदं पटिपन्नो होति । इमं पन पटिपत्तिं निस्साय दिट्ठेव धम्मे अमतपरियोसानतं अनभिसम्भुणन्तो सुगतिपरायनो होतीति ।

अयं आहारे पटिक्कूलसज्जाभावनाय वित्थारकथा ।

चतुधातुववत्थानभावना

३०६. इदानी आहारे पटिक्कूलसज्जानन्तरं **एकं ववत्थानन्ति** एवं उद्दिट्ठस्स चतुधातुववत्थानस्स भावनानिद्देसो अनुप्पत्तो । तत्थ **ववत्थानन्ति** सभावूपलक्खणवसेन सन्निट्ठानं, चतुन्नं धातूनं ववत्थानं **चतुधातुववत्थानं** । धातुमनसिकारो, धातुकम्मट्ठानं, चतुधातुववत्थानन्ति अत्थतो एकं । तयिदं द्विधा आगतं सङ्खेपतो च वित्थारतो च । सङ्खेपतो महासतिपट्ठाने आगतं । वित्थारतो महाहत्थिपदूपमे राहुलोवादे धातुविभङ्गे च । तज्झि —

“सेय्यथापि, भिक्खवे, दक्खो गोघातको वा गोघातकन्तेवासी वा गाविं वधित्वा चतुमहापथे बिलसो विभजित्वा निसिन्नो अस्स, एवमेव खो, भिक्खवे, भिक्खु इममेव कायं यथाठितं यथापणिहितं धातुसो पच्चवेक्खति, अत्थि इमस्मिं काये पथवीधातु आपोधातु तेजोधातु वायोधातु”ति —

एवं तिक्खपज्जस्स धातुकम्मट्ठानिकस्स वसेन **महासतिपट्ठाने** (दी० नि० २.३७८) सङ्खेपतो आगतं ।

तस्सत्थो — यथा छेको गोघातको वा तस्सेव वा भत्तवेतनभतो अन्तेवासिको गाविं वधित्वा विनिविज्झित्वा चतस्सो दिसा गतानं महापथानं वेमज्झट्ठानसङ्घाते चतुमहापथे कोट्टासं कत्वा निसिन्नो अस्स, एवमेव भिक्खु चतुन्नं इरियापथानं येन केनचि आकारेण ठितत्ता यथाठितं । यथाठितत्ताव यथापणिहितं कायं अत्थि इमस्मिं काये पथवीधातु...पे०... वायोधातूति एवं धातुसो पच्चवेक्खति ।

किं वुत्तं होति? यथा गोघातकस्स गाविं पोसेन्तस्सपि आघातनं आहरन्तस्सपि आहरित्वा तत्थ बन्धित्वा ठपेन्तस्सपि वधन्तस्सपि वधितं मतं पस्सन्तस्सपि तावदेव गावीतिसज्जा न अन्तरधायति, याव नं पदालेत्वा बिलसो न विभजति । विभजित्वा निसिन्नस्स पन गावीसज्जा अन्तरधायति, मंससज्जा पवत्तति । नास्स एवं होति “अहं गाविं विक्किणामि, इमे गाविं हरन्ती”ति । अथ ख्वस्स “अहं मंसं विक्किणामि, इमेपि मंसं हरन्ति”च्चेव होति, एवमेव इमस्सापि भिक्खुनो पुब्बे

बालपुथुज्जनकाले गिहिभूतस्सपि पब्बजितस्सपि तावदेव सत्तोति वा पोसोति वा पुग्गलोति वा सज्जा न अन्तरधायति, याव इममेव कायं यथाठितं यथापणिहितं घनविनिब्भोगं कत्वा धातुसो न पच्चवेक्खति । धातुसो पच्चवेक्खतो पन सत्तसज्जा अन्तरधायति, धातुवसेनेव चित्तं सन्तिट्ठति । तेनाह भगवा “सेय्यथापि, भिक्खवे, दक्खो गोधातको वा...पे०... निसिन्नो अस्स, एवमेव खो, भिक्खवे, भिक्खु...पे०... वायोधातू”ति ।

३०७. महाहत्थिपदूपमे (म० नि० १.३०० आदयो) पन — “कतमा चावुसो, अज्झत्तिका पथवीधातु? यं अज्झत्तं पच्चत्तं कक्खळं खरिगतं उपादिन्नं । सेय्यथिदं, केसा लोमा...पे०... उदरियं करीसं, यं वा पनज्जम्पि किञ्चि अज्झत्तं पच्चत्तं कक्खळं खरिगतं उपादिन्नं, अयं वुच्चति, आवुसो, अज्झत्तिका पथवीधातू”ति च,

“कतमा चावुसो, अज्झत्तिका आपोधातु? यं अज्झत्तं पच्चत्तं आपो आपोगतं उपादिन्नं । सेय्यथिदं, पित्तं...पे०... मुत्तं, यं वा पनज्जम्पि किञ्चि अज्झत्तं पच्चत्तं आपो आपोगतं उपादिन्नं, अयं वुच्चतावुसो, अज्झत्तिका आपोधातू”ति च,

“कतमा चावुसो, अज्झत्तिका तेजोधातु? यं अज्झत्तं पच्चत्तं तेजो तेजोगतं उपादिन्नं । सेय्यथिदं, येन च सन्तप्पति, येन च जीरीयति, येन च परिड्हति, येन च असितपीतखायितसायितं सम्मा परिणामं गच्छति, यं वा पनज्जम्पि किञ्चि अज्झत्तं पच्चत्तं तेजो तेजोगतं उपादिन्नं, अयं वुच्चतावुसो, अज्झत्तिका तेजोधातू”ति च,

“कतमा चावुसो, अज्झत्तिका वायोधातु? यं अज्झत्तं पच्चत्तं वायो वायोगतं उपादिन्नं । सेय्यथिदं, उद्धङ्गमा वाता, अधोगमा वाता, कुच्छिसया वाता, कोट्टासया वाता, अङ्गमङ्गानुसारिनो वाता, अस्सासो पस्सासो इति वा, यं वा पनज्जम्पि किञ्चि अज्झत्तं पच्चत्तं वायो वायोगतं उपादिन्नं, अयं वुच्चतावुसो, अज्झत्तिका वायोधातू”ति च —

एवं नातितिक्खपज्जस्स धातुकम्मट्ठानिकस्स वसेन वित्थारतो आगतं । यथा चेत्थ, एवं राहुलोवादधातुविभङ्गेसुपि ।

तत्रायं अनुत्तानपदवण्णना, **अज्झत्तं पच्चत्तन्ति** इदं ताव उभयम्पि नियकस्स अधिवचनं । **नियकं** नाम अत्तनि जातं ससन्तानपरियापन्नन्ति अत्थो । तयिदं यथा लोके इत्थीसु कथा अधित्थीति वुच्चति, एवं अत्तनि पवत्तत्ता **अज्झत्तं**, अत्तानं पटिच्च पटिच्च पवत्तत्ता **पच्चत्तन्ति**पि वुच्चति । **कक्खळन्ति** थद्धं । **खरिगतन्ति** फरुसं । तत्थ पठमं लक्खणवचनं, दुतियं आकारवचनं, कक्खळलक्खणा हि पथवीधातु, सा फरुसाकारा होति, तस्मा खरिगतन्ति वुत्ता । **उपादिन्नन्ति** दळ्हं आदिन्नं, अहं ममन्ति एवं दळ्हं आदिन्नं, गहितं परामट्ठन्ति अत्थो । **सेय्यथिदन्ति** निपातो । तस्स तं कतमन्ति चेति अत्थो । ततो तं दस्सेन्तो “केसा लोमा”तिआदिमाह । एत्थ च **मत्थलुङ्गं पक्खिपित्वा** वीसतिया आकारेहि पथवीधातु निद्धिट्ठाति वेदितब्बा । यं वा पनज्जम्पि किञ्चीति अवसेसेसु तीसु कोट्टासेसु पथवीधातु सङ्गहिता ।

विस्सन्दनभावेन तं तं ठानं अप्पोतीति **आपो** । कम्मसमुट्ठानादिवसेन नानाविधेसु आपेसु गतन्ति **आपोगतं** । किं तं? आपोधातुया आबन्धनलक्खणं ।

तेजनवसेन **तेजो**, वुत्तनयेनेव तेजेसु गतन्ति **तेजोगतं** । किं तं? उण्हत्तलक्खणं । **येन चाति** येन तेजोधातुगतेन कुपितेन अयं कायो सन्तप्पति, एकाहिकजरादिभावेन उसुमजातो होति । **येन च जीरीयतीति** येन अयं कायो जीरति, इन्द्रियवेकल्लतं बलपरिक्खयं वलिपलितादिभावञ्च पापुणाति । **येन च परिड्हतीति** येन कुपितेन अयं कायो ड्हति । सो च पुग्गलो “ड्हामि ड्हामी”ति कन्दन्तो सतधोतसप्पिगोसीसचन्दनादिलेपज्जेव तालवण्टवातञ्च पच्चासीसति । **येन**

च असितपीतखायितसायितं सम्मा परिणामं गच्छतीति येनेतं असितं वा ओदनादि पीतं वा पानकादि खायितं वा पिडुखज्जकादि सायितं वा अम्बपक्कमधुफाणितादि सम्मा परिपाकं गच्छति, रसादिभावेन विवेकं गच्छतीति अत्थो । एत्थ च पुरिमा तयो तेजोधातुसमुद्धाना । पच्छिमो कम्मसमुद्धानोव ।

वायनवसेन **वायो**, वुत्तनयेनेव वायेसु गतन्ति **वायोगतं** । किं तं? वित्थम्भनलक्खणं । **उद्धङ्गमा वाताति** उगगारहिवकादिपवत्तका उद्धं आरोहणवाता । **अधोगमा वाताति** उच्चारपस्सावादिनीहरणका अधो ओरोहणवाता । **कुच्छिसया वाताति** अन्तानं बहिवाता । **कोट्टासया वाताति** अन्तानं अन्तोवाता । **अङ्गमङ्गानुसारिनो वाताति** धमनिजालानुसारेण सकलसरीरे अङ्गमङ्गानि अनुसटा समिज्जनपसारणादिनिब्वत्तका वाता । **अस्सासोति** अन्तोपविसननासिकवातो । **पस्सासोति** बहिनिकखमननासिकवातो । एत्थ च पुरिमा पञ्च चतुसमुद्धाना । अस्सासपस्सासा चित्तसमुद्धानाव । सब्बत्थ **यं वा पनञ्जम्पि किञ्चीति** इमिना पदेन अवसेसकोट्टासेसु आपोधातुआदयो सङ्गहिता ।

इति वीसतिया आकारेहि पथवीधातु, द्वादसहि आपोधातु, चतूहि तेजोधातु, छहि वायोधातूति द्वाचत्तालीसाय आकारेहि चतस्सो धातुयो वित्थारिता होन्तीति अयं तावेत्थ पाळिवण्णना ।

३०८. भावनानये पनेत्थ तिकखपज्जस्स भिक्खुनो केसा पथवीधातु, लोमा पथवीधातूति एवं वित्थारतो धातुपरिगगहो पपञ्चतो उपट्ठाति । यं थद्धलक्खणं, अयं पथवीधातु । यं आबन्धनलक्खणं, अयं आपोधातु । यं परिपाचनलक्खणं, अयं तेजोधातु । यं वित्थम्भनलक्खणं, अयं वायोधातूति एवं मनसिकरोतो पनस्स कम्मट्ठानं पाकटं होति । नातितिकखपज्जस्स पन एवं मनसिकरोतो अन्धकारं अविभूतं होति । पुरिमनयेन वित्थारतो मनसिकरोन्तस्स पाकटं होति ।

कथं? यथा द्वीसु भिक्खूसु बहुपेय्यालं तन्तिं सज्झायन्तेसु तिकखपज्जो भिक्खु सकिं वा द्विकखत्तुं वा पेय्यालमुखं वित्थारेत्वा ततो परं उभतोकोटिवसेनेव सज्झायं करोन्तो गच्छति । तत्र नातितिकखपज्जो एवं वत्ता होति “किं सज्झायो नामेस ओट्टपरियाहतमत्तं कातुं न देति, एवं सज्झाये करियमाने कदा तन्ति पगुणा भविस्सती”ति । सो आगतागतं पेय्यालमुखं वित्थारेत्वाव सज्झायं करोति । तमेनं इतरो एवमाह — “किं सज्झायो नामेस परियोसानं गन्तुं न देति, एवं सज्झाये करियमाने कदा तन्ति परियोसानं गमिस्सती”ति । एवमेव तिकखपज्जस्स केसादिवसेन वित्थारतो धातुपरिगगहो पपञ्चतो उपट्ठाति । यं थद्धलक्खणं, अयं पथवीधातूतिआदिना नयेन सङ्खेपतो मनसिकरोतो कम्मट्ठानं पाकटं होति । इतरस्स तथा मनसिकरोतो अन्धकारं अविभूतं होति । केसादिवसेन वित्थारतो मनसिकरोन्तस्स पाकटं होति ।

तस्मा इमं कम्मट्ठानं भावेतुकामेन तिकखपज्जेन ताव रहोगतेन पटिसल्लीनेन सकलम्पि अत्तनो रूपकायं आवज्जेत्वा यो इमस्मिं काये थद्धभावो वा खरभावो वा, अयं पथवीधातु । यो आबन्धनभावो वा द्रवभावो वा, अयं आपोधातु । यो परिपाचनभावो वा उण्हभावो वा, अयं तेजोधातु । यो वित्थम्भनभावो वा समुदीरणभावो वा, अयं वायोधातूति एवं संखित्तेन धातुयो परिगगहेत्वा पुनप्पुनं पथवीधातु आपोधातूति धातुमत्ततो निस्सत्ततो निज्जीवतो आवज्जितब्बं मनसिकातब्बं पच्चवेक्खितब्बं । तस्सेवं वायममानस्स नचिरेनेव धातुप्पभेदावभासनपज्जापरिगगहितो सभावधम्मरम्मणत्ता अप्पनं अप्पत्तो उपचारमत्तो समाधि उपज्जति ।

अथ वा पन ये इमे चतुन्नं महाभूतानं निस्सत्तभावदस्सनत्थं धम्मसेनापतिना “अट्ठिज्च पटिच्च न्हारुज्च पटिच्च मंसज्च पटिच्च चम्मज्च पटिच्च आकासो परिवारितो रूपन्त्वेव सङ्गं गच्छती”ति (म० नि० १.३०६) चत्तारो कोट्टासा वुत्ता । तेसु तं तं अन्तरानुसारिना जाणहत्थेन विनिब्भुजित्वा विनिब्भुजित्वा यो एतेसु थद्धभावो वा खरभावो वा, अयं

पथवीधातूति पुरिमनयेनेव धातुयो परिग्गहेत्वा पुनप्पुनं पथवीधातु आपोधातूति धातुमत्ततो निस्सत्ततो निज्जीवतो आवज्जितब्बं मनसिकातब्बं पच्चवेक्खितब्बं । तस्सेवं वायममानस्स नचिरेनेव धातुप्पभेदावभासनपज्जापरिग्गहितो सभावधम्माम्मणत्ता अप्पनं अप्पत्तो उपचारमत्तो समाधि उप्पज्जति । अयं सङ्खेपतो आगते चतुधातुववत्थाने भावनानयो ।

३०९. वित्थारतो आगते पन एवं वेदितब्बो । इदं कम्मट्ठानं भावेतुकामेन हि नातितिक्खपज्जेन योगिना आचरियसन्तिके द्वाचत्तालीसाय आकारेहि वित्थारतो धातुयो उग्गण्हित्वा वुत्तप्पकारे सेनासने विहरन्तेन कतसब्बकिच्चेन रहोगतेन पटिसल्लीनेन ससम्भारसङ्खेपतो, ससम्भारविभत्तितो, सलक्खणसङ्खेपतो, सलक्खणविभत्तितोति एवं चतूहाकारेहि कम्मट्ठानं भावेतब्बं ।

तत्थ कथं **ससम्भारसङ्खेपतो भावेति?** इध भिक्खु वीसतिया कोट्ठासेसु थद्धाकारं पथवीधातूति ववत्थपेति । द्वादससु कोट्ठासेसु यूसगतं उदकसङ्घातं आबन्धनाकारं आपोधातूति ववत्थपेति । चतूसु कोट्ठासेसु परिपाचनकं तेजं तेजोधातूति ववत्थपेति । छसु कोट्ठासेसु वित्थम्भनाकारं वायोधातूति ववत्थपेति । तस्सेवं ववत्थापयतोयेव धातुयो पाकटा होन्ति । ता पुनप्पुनं आवज्जतो मनसिकरोतो वुत्तनयेनेव उपचारसमाधि उप्पज्जति ।

३१०. यस्स पन एवं भावयतो कम्मट्ठानं न इज्झति, तेन **ससम्भारविभत्तितो** भावेतब्बं । कथं? तेन हि भिक्खुना यं तं कायगतासतिकम्मट्ठाननिद्वेसे सत्तधा उग्गहकोसल्लं दसधा मनसिकारकोसल्लज्ज वुत्तं । द्वत्तिसाकारे ताव तं सब्बं अपरिहापेत्वा तचपज्जकादीनं अनुलोमपटिलोमतो वचसा सज्झायं आदिंकत्वा सब्बं तत्थ वुत्तविधानं कातब्बं । अयमेव हि विसेसो, तत्थ वण्णसण्ठानदिसोकासपरिच्छेदवसेन केसादयो मनसिकरित्वापि पटिकूलवसेन चित्तं ठपेतब्बं, इध धातुवसेन । तस्मा वण्णादिवसेन पज्जधा पज्जधा केसादयो मनसिकरित्वा अवसाने एवं मनसिकारो पवत्तेतब्बो ।

३११. इमे **केसा** नाम सीसकटाहपलिवेठनचम्मे जाता । तत्थ यथावम्मिकमत्थके जातेसु कुण्ठतिणेषु न वम्मिकमत्थको जानाति मयि कुण्ठतिणानि जातानीति, नपि कुण्ठतिणानि जानन्ति मयं वम्मिकमत्थके जातानीति, एवमेव न सीसकटाहपलिवेठनचम्मं जानाति मयि केसा जाताति, नपि केसा जानन्ति मयं सीसकटाहवेठनचम्मे जाताति, अज्जमज्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति केसा नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्ठासो अचेतनो अब्याकतो सुज्जो निस्सत्तो थद्धो पथवीधातूति ।

३१२. **लोमा** सरीरवेठनचम्मे जाता । तत्थ यथा सुज्जगामट्ठाने जातेसु दब्बतिणकेसु न सुज्जगामट्ठानं जानाति मयि दब्बतिणकानि जातानीति, नपि दब्बतिणकानि जानन्ति मयं सुज्जगामट्ठाने जातानीति, एवमेव न सरीरवेठनचम्मं जानाति मयि लोमा जाताति । नपि लोमा जानन्ति मयं सरीरवेठनचम्मे जाताति । अज्जमज्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति लोमा नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्ठासो अचेतनो अब्याकतो सुज्जो निस्सत्तो थद्धो पथवीधातूति ।

३१३. **नखा** अङ्गुलीनं अग्गेसु जाता । तत्थ यथा कुमारकेसु दण्डकेहि मधुकट्टिके विज्झित्वा कीळन्तेसु न दण्डका जानन्ति अम्हेसु मधुकट्टिका ठपिताति, नपि मधुकट्टिका जानन्ति मयं दण्डकेसु ठपिताति, एवमेव न अङ्गुलियो जानन्ति अम्हाकं अग्गेसु नखा जाताति । नपि नखा जानन्ति मयं अङ्गुलीनं अग्गेसु जाताति । अज्जमज्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति नखा नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्ठासो अचेतनो अब्याकतो सुज्जो निस्सत्तो थद्धो पथवीधातूति ।

३१४. **दन्ता** हनुकट्टिकेसु जाता । तत्थ यथा वट्ठकीहि पासाणउदुक्खलकेसु केनचिदेव सिलेसजातेन बन्धित्वा

उपितथम्भेसु न उदुक्खला जानन्ति अम्हेसु थम्भा ठिताति । नपि थम्भा जानन्ति मयं उदुक्खलेसु ठिताति, एवमेव न हनुकट्टीनि जानन्ति अम्हेसु दन्ता जाताति । नपि दन्ता जानन्ति मयं हनुकट्टीसु जाताति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति दन्ता नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पथवीधातूति ।

३१५. तचो सकलसरीरं परियोनन्धित्वा ठितो । तत्थ यथा अल्लगोचम्मपरियोनद्धाय महावीणाय न महावीणा जानाति अहं अल्लगोचम्मेन परियोनद्धाति । नपि अल्लगोचम्मं जानाति मया महावीणा परियोनद्धाति, एवमेव न सरीरं जानाति अहं तचेन परियोनद्धन्ति । नपि तचो जानाति मया सरीरं परियोनद्धन्ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति तचो नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पथवीधातूति ।

३१६. मंसं अट्टिसङ्घाटं अनुलिम्पित्वा ठितं । तत्थ यथा महामत्तिकलित्ताय भित्तिया न भित्ति जानाति अहं महामत्तिकाय लिताति । नपि महामत्तिका जानाति मया भित्ति लिताति, एवमेव न अट्टिसङ्घाटो जानाति अहं नवपेसिसतप्पभेदेन मंसेन लिताति । नपि मंसं जानाति मया अट्टिसङ्घाटो लिताति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति मंसं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पथवीधातूति ।

३१७. न्हारु सरीरब्भन्तरे अट्टीनि आबन्धमाना ठिता । तत्थ यथा वल्लीहि विनद्धेसु कुट्टदारूसु न कुट्टदारूनि जानन्ति मयं वल्लीहि विनद्धानीति । नपि वल्लियो जानन्ति अम्हेहि कुट्टदारूनि विनद्धानीति, एवमेव न अट्टीनि जानन्ति मयं न्हारूहि आबद्धानीति । नपि न्हारू जानन्ति अम्हेहि अट्टीनि आबद्धानीति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति न्हारु नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पथवीधातूति ।

३१८. अट्टीसु पण्हकट्टि गोप्फकट्टिं उक्खिपित्वा ठितं । गोप्फकट्टि जङ्घट्टिं उक्खिपित्वा ठितं । जङ्घट्टि ऊरुट्टिं उक्खिपित्वा ठितं । ऊरुट्टि कटिट्टिं उक्खिपित्वा ठितं । कटिट्टि पिट्टिकण्टकं उक्खिपित्वा ठितं, पिट्टिकण्टको गीवट्टिं उक्खिपित्वा ठितो । गीवट्टि सीसट्टिं उक्खिपित्वा ठितं । सीसट्टि गीवट्टिके पतिट्टितं । गीवट्टि पिट्टिकण्टके पतिट्टितं । पिट्टिकण्टको कटिट्टिम्हि पतिट्टितो । कटिट्टि ऊरुट्टिके पतिट्टितं । ऊरुट्टि जङ्घट्टिके पतिट्टितं । जङ्घट्टि गोप्फकट्टिके पतिट्टितं । गोप्फकट्टि पण्हकट्टिके पतिट्टितं ।

तत्थ यथा इट्ठकदारुगोमयादिसञ्चयेसु न हेट्टिमा हेट्टिमा जानन्ति मयं उपरिमे उपरिमे उक्खिपित्वा ठिताति । नपि उपरिमा उपरिमा जानन्ति मयं हेट्टिमेसु हेट्टिमेसु पतिट्टिताति, एवमेव न पण्हकट्टि जानाति अहं गोप्फकट्टिं उक्खिपित्वा ठितन्ति । न गोप्फकट्टि जानाति अहं जङ्घट्टिं उक्खिपित्वा ठितन्ति । न जङ्घट्टि जानाति अहं ऊरुट्टिं उक्खिपित्वा ठितन्ति । न ऊरुट्टि जानाति अहं कटिट्टिं उक्खिपित्वा ठितन्ति । न कटिट्टि जानाति अहं पिट्टिकण्टकं उक्खिपित्वा ठितन्ति । न पिट्टिकण्टको जानाति अहं गीवट्टिं उक्खिपित्वा ठितन्ति । न गीवट्टि जानाति अहं सीसट्टिं उक्खिपित्वा ठितन्ति । न सीसट्टि जानाति अहं गीवट्टिम्हि पतिट्टितन्ति । न गीवट्टि जानाति अहं पिट्टिकण्टके पतिट्टितन्ति । न पिट्टिकण्टको जानाति अहं कटिट्टिम्हि पतिट्टितोति । न कटिट्टि जानाति अहं ऊरुट्टिम्हि पतिट्टितन्ति । न ऊरुट्टि जानाति अहं जङ्घट्टिम्हि पतिट्टितन्ति । न जङ्घट्टि जानाति अहं गोप्फकट्टिम्हि पतिट्टितन्ति । न गोप्फकट्टि जानाति अहं पण्हकट्टिम्हि पतिट्टितन्ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति अट्टि नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पथवीधातूति ।

३१९. अट्टिमिज्जं तेसं तेसं अट्टीनं अब्भन्तरे ठितं । तत्थ यथा वेळुपब्बादीनं अन्तो पक्खित्तिन्नवेत्तगादीसु न वेळुपब्बादीनि जानन्ति अम्हेसु वेत्तगादीनि पक्खित्तानीति । नपि वेत्तगादीनि जानन्ति मयं वेळुपब्बादीसु ठितानीति, एवमेव न अट्टीनि जानन्ति अम्हाकं अन्तो मिज्जं ठितन्ति । नपि मिज्जं जानाति अहं अट्टीनं अन्तो ठितन्ति । अज्जमज्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति अट्टिमिज्जं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्बाकतो सुज्जो निस्सत्तो थद्धो पथवीधातूति ।

३२०. वक्कं गलवाटकतो निक्खन्तेन एकमूलेन थोकं गन्त्वा द्विधा भिन्नेन थूलन्हारुना विनिबद्धं हुत्वा हृदयमंसं परिक्रिपित्वा ठितं । तत्थ यथा वण्टुपनिबद्धे अम्बफलद्वये न वण्टं जानाति मया अम्बफलद्वयं उपनिबद्धन्ति । नपि अम्बफलद्वयं जानाति अहं वण्टेन उपनिबद्धन्ति, एवमेव न थूलन्हारु जानाति मया वक्कं उपनिबद्धन्ति । नपि वक्कं जानाति अहं थूलन्हारुना उपनिबद्धन्ति । अज्जमज्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति वक्कं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्बाकतो सुज्जो निस्सत्तो थद्धो पथवीधातूति ।

३२१. हृदयं सरीरब्भन्तरे उरट्टिपज्जरमज्जं निस्साय ठितं । तत्थ यथा जिण्णसन्दमानिकपज्जरं निस्साय ठिपिताय मंसपेसिया न सन्दमानिकपज्जरब्भन्तरं जानाति मं निस्साय मंसपेसि ठिताति । नपि मंसपेसि जानाति अहं जिण्णसन्दमानिकपज्जरं निस्साय ठिताति, एवमेव न उरट्टिपज्जरब्भन्तरं जानाति मं निस्साय हृदयं ठितन्ति । नपि हृदयं जानाति अहं उरट्टिपज्जरं निस्साय ठितन्ति । अज्जमज्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति हृदयं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्बाकतो सुज्जो निस्सत्तो थद्धो पथवीधातूति ।

३२२. यकनं अन्तोसरीरे द्विन्नं थनानमब्भन्तरे दक्खिणपस्सं निस्साय ठितं । तत्थ यथा उक्खलिकपालपस्सहि लगे यमकमंसपिण्डे न उक्खलिकपालपस्सं जानाति मयि यमकमंसपिण्डो लग्गोति । नपि यमकमंसपिण्डो जानाति अहं उक्खलिकपालपस्से लग्गोति, एवमेव न थनानमब्भन्तरे दक्खिणपस्सं जानाति मं निस्साय यकनं ठितन्ति । नपि यकनं जानाति अहं थनानमब्भन्तरे दक्खिणपस्सं निस्साय ठितन्ति । अज्जमज्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति यकनं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्बाकतो सुज्जो निस्सत्तो थद्धो पथवीधातूति ।

३२३. किलोमकेसु पटिच्छन्नकिलोमकं हृदयज्ज वक्कज्ज परिवारेत्वा ठितं । अप्पटिच्छन्नकिलोमकं सकलसरीरे चम्मस्स हेड्डतो मंसं परियोनन्धित्वा ठितं । तत्थ यथा पिलोतिकपलिवेठिते मंसे न मंसं जानाति अहं पिलोतिकाय पलिवेठितन्ति । नपि पिलोतिका जानाति मया मंसं पलिवेठितन्ति, एवमेव न वक्कहृदयानि सकलसरीरे च मंसं जानाति अहं किलोमकेन पटिच्छन्नन्ति । नपि किलोमकं जानाति मया वक्कहृदयानि सकलसरीरे च मंसं पटिच्छन्नन्ति । अज्जमज्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति किलोमकं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्बाकतो सुज्जो निस्सत्तो थद्धो पथवीधातूति ।

३२४. पिहकं हृदयस्स वामपस्से उदरपटलस्स मत्थकपस्सं निस्साय ठितं । तत्थ यथा कोट्टमत्थकपस्सं निस्साय ठिताय गोमयपिण्डिया न कोट्टमत्थकपस्सं जानाति गोमयपिण्डि मं निस्साय ठिताति । नपि गोमयपिण्डि जानाति अहं कोट्टमत्थकपस्सं निस्साय ठिताति, एवमेव न उदरपटलस्स मत्थकपस्सं जानाति पिहकं मं निस्साय ठितन्ति । नपि पिहकं जानाति अहं उदरपटलस्स मत्थकपस्सं निस्साय ठितन्ति । अज्जमज्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति पिहकं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्बाकतो सुज्जो निस्सत्तो थद्धो पथवीधातूति ।

३२५. पप्फासं सरीरब्भन्तरे द्विन्नं थनानमन्तरे हृदयञ्च यकनञ्च उपरि छादेत्वा ओलम्बन्तं ठितं । तत्थ यथा जिण्णकोट्टुब्भन्तरे लम्बमाने सकुणकुलावके न जिण्णकोट्टुब्भन्तरं जानाति मयि सकुणकुलावको लम्बमानो ठितोति । नपि सकुणकुलावको जानाति अहं जिण्णकोट्टुब्भन्तरे लम्बमानो ठितोति, एवमेव न तं सरीरब्भन्तरं जानाति मयि पप्फासं लम्बमानं ठितन्ति । नपि पप्फासं जानाति अहं एवरूपे सरीरब्भन्तरे लम्बमानं ठितन्ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति पप्फासं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पथवीधातूति ।

३२६. अन्तं गलवाटककरीसमगपरियन्ते सरीरब्भन्तरे ठितं । तत्थ यथा लोहितदोणिकाय ओभुजित्वा ठपिते छिन्नसीसधम्मनिकळेवरे न लोहितदोणि जानाति मयि धम्मनिकळेवरं ठितन्ति । नपि धम्मनिकळेवरं जानाति अहं लोहितदोणिया ठितन्ति, एवमेव न सरीरब्भन्तरं जानाति मयि अन्तं ठितन्ति । नपि अन्तं जानाति अहं सरीरब्भन्तरे ठितन्ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति अन्तं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पथवीधातूति ।

३२७. अन्तगुणं अन्तन्तरे एकवीसतिअन्तभोगे बन्धित्वा ठितं । तत्थ यथा पादपुञ्चनरज्जुमण्डलकं सिब्बित्वा ठितेसु रज्जुकेसु न पादपुञ्चनरज्जुमण्डलकं जानाति रज्जुका मं सिब्बित्वा ठिताति । नपि रज्जुका जानन्ति मयं पादपुञ्चनरज्जुमण्डलकं सिब्बित्वा ठिताति, एवमेव न अन्तं जानाति अन्तगुणं मं आबन्धित्वा ठितन्ति । नपि अन्तगुणं जानाति अहं अन्तं आबन्धित्वा ठितन्ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति अन्तगुणं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पथवीधातूति ।

३२८. उदरियं उदरे ठितं असितपीतखायितसायितं । तत्थ यथा सुवानदोणियं ठिते सुवानवमथुम्हि न सुवानदोणि जानाति मयि सुवानवमथु ठितोति । नपि सुवानवमथु जानाति अहं सुवानदोणियं ठितोति, एवमेव न उदरं जानाति मयि उदरियं ठितन्ति । नपि उदरियं जानाति अहं उदरे ठितन्ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति उदरियं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पथवीधातूति ।

३२९. करीसं पक्कासयसङ्घाते अट्ठङ्गुलवेळुपब्बसदिसे अन्तपरियोसाने ठितं । तत्थ यथा वेळुपब्बे ओमदित्वा पक्खित्ताय सण्हपण्डुमत्तिकाय न वेळुपब्बं जानाति मयि पण्डुमत्तिका ठिताति । नपि पण्डुमत्तिका जानाति अहं वेळुपब्बे ठिताति, एवमेव न पक्कासयो जानाति मयि करीसं ठितन्ति । नपि करीसं जानाति अहं पक्कासये ठितन्ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति करीसं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पथवीधातूति ।

३३०. मत्थलुङ्गं सीसकटाहब्भन्तरे ठितं । तत्थ यथा पुराणलाबुकटाहे पक्खित्ताय पिट्ठपिण्डिया न लाबुकटाहं जानाति मयि पिट्ठपिण्डि ठिताति । नपि पिट्ठपिण्डि जानाति अहं लाबुकटाहे ठिताति, एवमेव न सीसकटाहब्भन्तरं जानाति मयि मत्थलुङ्गं ठितन्ति । नपि मत्थलुङ्गं जानाति अहं सीसकटाहब्भन्तरे ठितन्ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति मत्थलुङ्गं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पथवीधातूति ।

३३१. पित्तेसु अबद्धपित्तं जीवितिन्द्रियपटिबद्धं सकलसरीरं व्यापेत्वा ठितं । बद्धपित्तं पित्तकोसके ठितं । तत्थ यथा पूर्वं व्यापेत्वा ठिते तेले न पूर्वं जानाति तेलं मं व्यापेत्वा ठितन्ति । नपि तेलं जानाति अहं पूर्वं व्यापेत्वा ठितन्ति, एवमेव न

सरीरं जानाति अबद्धपित्तं मं व्यापेत्वा ठितन्ति । नपि अबद्धपित्तं जानाति अहं सरीरं व्यापेत्वा ठितन्ति । यथा वस्सोदकेन पुण्णे कोसातकिकोसके न कोसातकिकोसको जानाति मयि वस्सोदकं ठितन्ति । नपि वस्सोदकं जानाति अहं कोसातकिकोसके ठितन्ति, एवमेव न पित्तकोसको जानाति मयि बद्धपित्तं ठितन्ति । नपि बद्धपित्तं जानाति अहं पित्तकोसके ठितन्ति । अज्जमज्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति पित्तं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्याकतो सुज्जो निस्सत्तो यूसभूतो आबन्धनाकारो आपोधातूति ।

३३२. सेम्हं एकपत्थपूरप्पमाणं उदरपटले ठितं । तत्थ यथा उपरि सज्जातफेणपटलाय चन्दनिकाय न चन्दनिका जानाति मयि फेणपटलं ठितन्ति । नपि फेणपटलं जानाति अहं चन्दनिकाय ठितन्ति, एवमेव न उदरपटलं जानाति मयि सेम्हं ठितन्ति । नपि सेम्हं जानाति अहं उदरपटले ठितन्ति । अज्जमज्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति सेम्हं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्याकतो सुज्जो निस्सत्तो यूसभूतो आबन्धनाकारो आपोधातूति ।

३३३. पुब्बो अनिबद्धोकासो यत्थ यत्थेव खाणुकण्टकप्पहरणअग्गिजालादीहि अभिहते सरीरप्पदेसे लोहितं सण्ठहित्वा पच्चति, गण्डपीळकादयो वा उप्पज्जन्ति, तत्थ तत्थ तिट्ठति । तत्थ यथा फरसुप्पहारादिवसेन पग्घरितनिय्यासे रुक्खे न रुक्खस्स पहारादिप्पदेसा जानन्ति अम्हेसु निय्यासो ठितोति, नपि निय्यासो जानाति अहं रुक्खस्स पहारादिप्पदेसेसु ठितोति, एवमेव न सरीरस्स खाणुकण्टकादीहि अभिहतप्पदेसा जानन्ति अम्हेसु पुब्बो ठितोति । नपि पुब्बो जानाति अहं तेसु पदेसेसु ठितोति । अज्जमज्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति पुब्बो नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्याकतो सुज्जो निस्सत्तो यूसभूतो आबन्धनाकारो आपोधातूति ।

३३४. लोहितेसु संसरणलोहितं पित्तं विय सकलसरीरं व्यापेत्वा ठितं । सन्निचितलोहितं यकनट्टानस्स हेट्ठाभागं पूरेत्वा एकपत्थपूरमतं वक्कहदययकनपप्फासानि तेमेनं ठितं । तत्थ संसरणलोहिते अबद्धपित्तसदिसोव विनिच्छयो । इतरं पन यथा जज्जरकपाले ओवट्ठे उदके हेट्ठा लेडुखण्डादीनि तेमयमाने न लेडुखण्डादीनि जानन्ति मयं उदकेन तेमियमानाति । नपि उदकं जानाति अहं लेडुखण्डादीनि तेमेमीति, एवमेव न यकनस्स हेट्ठाभागट्टानं वक्कादीनि वा जानन्ति मयि लोहितं ठितं अम्हे वा तेमयमानं ठितन्ति । नपि लोहितं जानाति अहं यकनस्स हेट्ठाभागं पूरेत्वा वक्कादीनि तेमयमानं ठितन्ति । अज्जमज्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति लोहितं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्याकतो सुज्जो निस्सत्तो यूसभूतो आबन्धनाकारो आपोधातूति ।

३३५. सेदो अग्निसन्तापादिकालेसु केसलोमकूपविवरानि पूरेत्वा तिट्ठति चेव पग्घरति च । तत्थ यथा उदका अब्बूळ्हमत्तेसु भिसमुळालकुमुदनाळकलापेसु न भिसादिकलापविवरानि जानन्ति अम्हेहि उदकं पग्घरतीति । नपि भिसादिकलापविवरेहि पग्घरन्तं उदकं जानाति अहं भिसादिकलापविवरेहि पग्घरामीति, एवमेव न केसलोमकूपविवरानि जानन्ति अम्हेहि सेदो पग्घरतीति । नपि सेदो जानाति अहं केसलोमकूपविवरेहि पग्घरामीति । अज्जमज्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति सेदो नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्याकतो सुज्जो निस्सत्तो यूसभूतो आबन्धनाकारो आपोधातूति ।

३३६. मेदो थूलस्स सकलसरीरं फरित्वा किसस्स जङ्घमंसादीनि निस्साय ठितो पत्थिन्नसिनेहो । तत्थ यथा हलिद्विपिलोतिकपटिच्छन्ने मंसपुज्जे न मंसपुज्जो जानाति मं निस्साय हलिद्विपिलोतिका ठिताति । नपि हलिद्विपिलोतिका जानाति अहं मंसपुज्जं निस्साय ठिताति, एवमेव न सकलसरीरे जङ्घादीसु वा मंसं जानाति मं निस्साय मेदो ठितोति । नपि मेदो जानाति अहं सकलसरीरे जङ्घादीसु वा मंसं निस्साय ठितोति । अज्जमज्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति

मेदो नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्बाकतो सुज्जो निस्सत्तो पत्थिन्नयूसो आबन्धनाकारो आपोधातूति ।

३३७. अस्सु यदा सज्जायति तदा अक्खिकूपके पूरेत्वा तिड्ढति वा पग्घरति वा । तत्थ यथा उदकपुण्णेषु तरुणतालड्ढिकूपकेसु न तरुणतालड्ढिकूपका जानन्ति अम्हेसु उदकं ठितन्ति । नपि तरुणतालड्ढिकूपकेसु उदकं जानाति अहं तरुणतालड्ढिकूपकेसु ठितन्ति, एवमेव न अक्खिकूपका जानन्ति अम्हेसु अस्सु ठितन्ति । नपि अस्सु जानाति अहं अक्खिकूपकेसु ठितन्ति । अज्जमज्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति अस्सु नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्बाकतो सुज्जो निस्सत्तो यूसभूतो आबन्धनाकारो आपोधातूति ।

३३८. वसा अगिसन्तापादिकाले हत्थतलहत्थपिड्डिपादतलपादपिड्डि नासापुटनलाटअंसकूटेसु ठितविलीनस्नेहो । तत्थ यथा पक्खित्ततेले आचामे न आचामो जानाति मं तेलं अज्झोत्थरित्वा ठितन्ति । नपि तेलं जानाति अहं आचामं अज्झोत्थरित्वा ठितन्ति, एवमेव न हत्थतलादिप्पदेसो जानाति मं वसा अज्झोत्थरित्वा ठिताति । नपि वसा जानाति अहं हत्थतलादिप्पदेसं अज्झोत्थरित्वा ठिताति । अज्जमज्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति वसा नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्बाकतो सुज्जो निस्सत्तो यूसभूतो आबन्धनाकारो आपोधातूति ।

३३९. खेळो तथारूपे खेळुप्पत्तिपच्चये सति उभोहि कपोलपस्सेहि ओरोहित्वा जिक्कातले तिड्ढति । तत्थ यथा अब्बोच्छिन्नउदकनिस्सन्दे नदीतीरकूपके न कूपतलं जानाति मयि उदकं सन्तिड्ढतीति । नपि उदकं जानाति अहं कूपतले सन्तिड्ढामीति, एवमेव न जिक्कातलं जानाति मयि उभोहि कपोलपस्सेहि ओरोहित्वा खेळो ठितोति । नपि खेळो जानाति अहं उभोहि कपोलपस्सेहि ओरोहित्वा जिक्कातले ठितोति । अज्जमज्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति खेळो नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्बाकतो सुज्जो निस्सत्तो यूसभूतो आबन्धनाकारो आपोधातूति ।

३४०. सिङ्घाणिका यदा सज्जायति, तदा नासापुटे पूरेत्वा तिड्ढति वा पग्घरति वा । तत्थ यथा पूतिदधिभरिताय सिप्पिकाय न सिप्पिका जानाति मयि पूतिदधि ठितन्ति । नपि पूतिदधि जानाति अहं सिप्पिकाय ठितन्ति, एवमेव न नासापुटा जानन्ति अम्हेसु सिङ्घाणिका ठिताति । नपि सिङ्घाणिका जानाति अहं नासापुटेसु ठिताति । अज्जमज्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति सिङ्घाणिका नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्बाकतो सुज्जो निस्सत्तो यूसभूतो आबन्धनाकारो आपोधातूति ।

३४१. लसिका अट्टिकसन्धीनं अब्भज्जनकिच्चं साधयमाना असीतिसतसन्धीसु ठिता । तत्थ यथा तेलब्भज्जिते अक्खे न अक्खो जानाति मं तेलं अब्भज्जित्वा ठितन्ति । नपि तेलं जानाति अहं अक्खं अब्भज्जित्वा ठितन्ति, एवमेव न असीतिसतसन्धयो जानन्ति लसिका अम्हे अब्भज्जित्वा ठिताति । नपि लसिका जानाति अहं असीतिसतसन्धयो अब्भज्जित्वा ठिताति । अज्जमज्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति लसिका नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्बाकतो सुज्जो निस्सत्तो यूसभूतो आबन्धनाकारो आपोधातूति ।

३४२. मुत्तं वत्थिस्स अब्भन्तरे ठितं । तत्थ यथा चन्दनिकाय पक्खित्ते अमुखे रवणघटे न रवणघटो जानाति मयि चन्दनिकारसो ठितोति । नपि चन्दनिकारसो जानाति अहं रवणघटे ठितोति, एवमेव न वत्थि जानाति मयि मुत्तं ठितन्ति । नपि मुत्तं जानाति अहं वत्थिम्हि ठितन्ति । अज्जमज्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति मुत्तं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्बाकतो सुज्जो निस्सत्तो यूसभूतो आबन्धनाकारो आपोधातूति ।

३४३. एवं केसादीसु मनसिकारं पवत्तेत्वा येन सन्तप्पति, अयं इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्बाकतो सुज्जो निस्सत्तो परिपाचनाकारो तेजोधातूति, येन जीरीयति, येन परिडहति, येन असितपीतखायितसायितं सम्मा परिणामं गच्छति, अयं इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्बाकतो सुज्जो निस्सत्तो परिपाचनाकारो तेजोधातूति एवं तेजोकोट्टासेसु मनसिकारो पवत्तेतब्बो ।

३४४. ततो उद्धङ्गमे वाते उद्धङ्गमवसेन परिगहेत्वा अधोगमे अधोगमवसेन, कुच्छिसये कुच्छिसयवसेन, कोट्टासये कोट्टासयवसेन, अङ्गमङ्गानुसारिहि अङ्गमङ्गानुसारिवसेन, अस्सासपस्सासे अस्सासपस्सासवसेन परिगहेत्वा उद्धङ्गमा वाता नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्बाकतो सुज्जो निस्सत्तो वित्थम्भनाकारो वायोधातूति, अधोगमा वाता नाम, कुच्छिसया वाता नाम, कोट्टासया वाता नाम, अङ्गमङ्गानुसारिनो वाता नाम, अस्सासपस्सासा वाता नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अब्बाकतो सुज्जो निस्सत्तो वित्थम्भनाकारो वायोधातूति एवं वायोकोट्टासेसु मनसिकारो पवत्तेतब्बो । तस्सेवं पवत्तमनसिकारस्स धातुयो पाकटा होन्ति । ता पुनप्पुनं आवज्जतो मनसिकरोतो वुत्तनयेनेव उपचारसमाधि उपपज्जति ।

३४५. यस्स पन एवं भावयतो कम्मट्ठानं न इज्झति, तेन सलक्खणसङ्खेपतो भावेतब्बं । कथं? वीसतिया कोट्टासेसु थद्धलक्खणं पथवीधातूति ववत्थपेतब्बं । तत्थेव आबन्धनलक्खणं आपोधातूति । परिपाचनलक्खणं तेजोधातूति । वित्थम्भनलक्खणं वायोधातूति ।

द्वादससु कोट्टासेसु आबन्धनलक्खणं आपोधातूति ववत्थपेतब्बं । तत्थेव परिपाचनलक्खणं तेजोधातूति । वित्थम्भनलक्खणं वायोधातूति । थद्धलक्खणं पथवीधातूति ।

चतूसु कोट्टासेसु परिपाचनलक्खणं तेजोधातूति ववत्थपेतब्बं । तेन अविनिभुत्तं वित्थम्भनलक्खणं वायोधातूति । थद्धलक्खणं पथवीधातूति । आबन्धनलक्खणं आपोधातूति ।

छसु कोट्टासेसु वित्थम्भनलक्खणं वायोधातूति ववत्थपेतब्बं । तत्थेव थद्धलक्खणं पथवीधातूति । आबन्धनलक्खणं आपोधातूति । परिपाचनलक्खणं तेजोधातूति । तस्सेवं ववत्थापयतो धातुयो पाकटा होन्ति । ता पुनप्पुनं आवज्जतो मनसिकरोतो वुत्तनयेनेव उपचारसमाधि उपपज्जति ।

३४६. यस्स पन एवम्पि भावयतो कम्मट्ठानं न इज्झति, तेन सलक्खणविभित्तो भावेतब्बं । कथं? पुब्बे वुत्तनयेनेव केसादयो परिगहेत्वा केसम्हि थद्धलक्खणं पथवीधातूति ववत्थपेतब्बं । तत्थेव आबन्धनलक्खणं आपोधातूति । परिपाचनलक्खणं तेजोधातूति । वित्थम्भनलक्खणं वायोधातूति । एवं सब्बकोट्टासेसु एकेकस्मिं कोट्टासे चतस्सो चतस्सो धातुयो ववत्थपेतब्बा । तस्सेवं ववत्थापयतो धातुयो पाकटा होन्ति । ता पुनप्पुनं आवज्जतो मनसिकरोतो वुत्तनयेनेव उपचारसमाधि उपपज्जति ।

अपिच खो पन वचनत्थतो, कलापतो, चुण्णतो, लक्खणादितो, समुट्ठानतो, नानत्तेकत्ततो, विनिब्भोगाविनिब्भोगतो, सभागविसभागतो, अज्झत्तिकबाहिरविसेसतो, सङ्गहतो, पच्चयतो, असमन्नाहारतो, पच्चयविभागतोति इमेहिपि आकारेहि धातुयो मनसिकातब्बा ।

३४७. तत्थ वचनत्थतो मनसिकरोन्तेन पत्थटत्ता पथवी । अप्पोति आपियति अप्पायतीति वा आपो । तेजतीति तेजो । वायतीति वायो । अविसेसेन पन सलक्खणधारणतो दुक्खादानतो दुक्खाधानतो च धातूति । एवं विसेससामञ्जवसेन वचनत्थतो मनसिकातब्बा ।

३४८. कलापतोति या अयं केसा लोमातिआदिना नयेन वीसतिया आकारेहि पथवीधातु, पित्तं सेम्हन्ति च आदिना नयेन द्वादसहाकारेहि आपोधातु निद्धिद्वा, तत्थ यस्मा —

वण्णो गन्धो रसो ओजा, चतस्सो चापि धातुयो ।
अट्ठधम्मसमोधाना, होति केसाति सम्मुति ।
तेसंयेव विनिब्भोगा, नत्थि केसाति सम्मुति ॥

तस्मा केसापि अट्ठधम्मकलापमत्तमेव । तथा लोमादयोति । यो पनेत्थ कम्मसमुद्धानो कोट्टासो, सो जीवितिन्द्रियेन च भावेन च सद्धिं दसधम्मकलापोपि होति । उस्सदवसेन पन पथवीधातु आपोधातूति सद्धं गतो । एवं कलापतो मनसिकातब्बा ।

३४९. चुण्णतोति इमस्मिं हि सरीरे मज्झिमेन पमाणेन परिग्गह्यमाना परमाणुभेदसञ्चुण्णा सुखुमरजभूता पथवीधातु दोणमत्ता सिया । सा ततो उपट्ठप्पमाणाय आपोधातुया सङ्गहिता, तेजोधातुया अनुपालिता वायोधातुया वित्थम्भिता न विकिरियति न विद्धंसियति, अविकिरियमाना अविद्धंसियमाना अनेकविधं इत्थिपुरिसलिङ्गादिभावविकप्पं उपगच्छति, अणुथूलदीघरस्सथिरकथिनादिभावञ्च पकासेति ।

यूसगता आबन्धनाकारभूता पनेत्थ आपोधातु पथवीपतिट्ठिता तेजानुपालिता वायोवित्थम्भिता न पग्घरति न परिरस्सवति, अपग्घरमाना अपरिरस्सवमाना पीणितपीणितभावं दस्सेति ।

असितपीतादिपाचका चेत्य उसुमाकारभूता उण्हत्तलक्खणा तेजोधातु पथवीपतिट्ठिता आपोसङ्गहिता वायोवित्थम्भिता इमं कायं परिपाचेति, वण्णसम्पत्तिञ्चस्स आवहति । ताय च पन परिपाचितो अयं कायो न पूतिभावं दस्सेति ।

अङ्गमङ्गानुसटा चेत्य समुदीरणवित्थम्भनलक्खणा वायोधातु पथवीपतिट्ठिता आपोसङ्गहिता तेजानुपालिता इमं कायं वित्थम्भेति । ताय च पन वित्थम्भितो अयं कायो न परिपतति, उजुकं सण्ठाति । अपराय वायोधातुया समब्भाहतो गमनट्ठाननिसज्जासयनइरियापथेसु विज्जत्तिं दस्सेति, समिज्जेति, सम्पसारेति, हत्थपादं लाळेति । एवमेतं इत्थिपुरिसादिभावेन बालजनवञ्चनं मायारूपसदिसं धातुयन्तं पवत्ततीति एवं चुण्णतो मनसिकातब्बा ।

३५०. लक्खणादितोति पथवीधातु किं लक्खणा, किं रसा, किं पच्चुपट्ठानाति एवं चतस्सोपि धातुयो आवज्जेत्वा पथवीधातु कक्खळत्तलक्खणा, पतिट्ठानरसा, सम्पटिच्छनपच्चुपट्ठाना । आपोधातु पग्घरणलक्खणा, ब्रूहनरसा, सङ्गहपच्चुपट्ठाना । तेजोधातु उण्हत्तलक्खणा, परिपाचनरसा, मद्दवानुप्पदानपच्चुपट्ठाना । वायोधातु वित्थम्भनलक्खणा, समुदीरणरसा । अभिनीहारपच्चुपट्ठानाति एवं लक्खणादितो मनसिकातब्बा ।

३५१. समुद्धानतोति ये इमे पथवीधातुआदीनं वित्थारतो दस्सनवसेन केसादयो द्वाचत्तालीस कोट्टासा दस्सिता । तेसु

उदरियं करीसं पुब्बो मुत्तन्ति इमे चत्तारो कोट्टासा **उतुसमुट्टानाव** । अस्सु सेदो खेळो सिङ्घाणिकाति इमे चत्तारो **उतुचित्तसमुट्टाना** । असितादिपरिपाचको तेजो **कम्मसमुट्टानोव** । अस्सासपस्सासा चित्तसमुट्टानाव । अवसेसा सब्बेपि **चतुसमुट्टानाति** एवं समुट्टानतो मनसिकातब्बा ।

३५२. नानत्तेकत्ततोति सब्बासम्पि धातूनं सलक्खणादितो नानत्तं । अज्जानेव हि पथवीधातुया लक्खणरसपच्चुपट्टानानि । अज्जानि आपोधातुआदीनं । एवं लक्खणादिवसेन पन कम्मसमुट्टानादिवसेन च नानत्तभूतानम्पि एतासं रूपमहाभूतधातुधम्मअनिच्चादिवसेन एकत्तं होति । सब्बापि हि धातुयो रुप्पनलक्खणं अनतीतत्ता **रूपानि** । महन्तपातुभावादीहि कारणेहि **महाभूतानि** ।

महन्तपातुभावादीहीति एता हि धातुयो महन्तपातुभावतो, महाभूतसामज्जतो, महापरिहारतो, महाविकारतो, महत्ता भूतत्ता चाति इमेहि कारणेहि महाभूतानीति वुच्चन्ति ।

तत्थ **महन्तपातुभावतो**ति एतानि हि अनुपादिन्नसन्तानेपि उपादिन्नसन्तानेपि महन्तानि पातुभूतानि । तेसं अनुपादिन्नसन्ताने —

दुवे सतसहस्सानि, चत्तारि नहुतानि च ।
एत्तकं बहलत्तेन, सङ्घातायं वसुन्धराति ॥ —

आदिना नयेन महन्तपातुभावता बुद्धानुस्सतिनिद्देसे वुत्ताव ।

उपादिन्नसन्तानेपि मच्छकच्छपदेवदानवादिसरीरवसेन महन्तानेव पातुभूतानि । वुत्तज्हेतं “सन्ति, भिक्खवे, महासमुदे योजनसतिकापि अत्तभावा”तिआदि ।

महाभूतसामज्जतोति एतानि हि यथा मायाकारो अमणियेव उदकं मणिं कत्वा दस्सेति, असुवण्णयेव लेड्डुं सुवण्णं कत्वा दस्सेति ।

यथा च सयं नेव यक्खो न यक्खी समानो यक्खभावम्पि यक्खिभावम्पि दस्सेति, एवमेव सयं अनीलानेव हुत्वा नीलं उपादारूपं दस्सेन्ति, अपीतानि अलोहितानि अनोदातानेव हुत्वा ओदातं उपादारूपं दस्सेन्तीति मायाकारमहाभूतसामज्जतो महाभूतानि ।

यथा च यक्खादीनि महाभूतानि यं गणहन्ति, नेव नेसं तस्स अन्तो न बहि ठानं उपलब्धति, न च तं निस्साय न तिट्ठन्ति, एवमेव तानिपि नेव अज्जमज्जस्स अन्तो न बहि ठितानि हुत्वा उपलब्धन्ति, न च अज्जमज्जं निस्साय न तिट्ठन्तीति अचिन्तेय्यट्टानताय यक्खादिमहाभूतसामज्जतोपि महाभूतानि । यथा च यक्खिनीसङ्घातानि महाभूतानि मनापेहि वण्णसण्ठानविकखेपेहि अत्तनो भयानकभावं पटिच्छादेत्वा सत्ते वज्जेन्ति, एवमेव एतानिपि इत्थिपुरिससरीरादीसु मनापेन छविण्णेन मनापेन अत्तनो अङ्गपच्चङ्गसण्ठानेन मनापेन च हत्थपादङ्गुलिभमुकविकखेपेन अत्तनो कक्खळत्तादिभेदं सरसलक्खणं पटिच्छादेत्वा बालजनं वज्जेन्ति, अत्तनो सभावं दड्डुं न देन्तीति वज्जकत्तेन यक्खिनीमहाभूतसामज्जतोपि महाभूतानि ।

महापरिहारतोति महन्तेहि पच्चयेहि परिहरितब्बतो । एतानि हि दिवसे दिवसे उपनेतब्बत्ता महन्तेहि घासच्छादनादीहि भूतानि पवत्तानीति महाभूतानि । महापरिहारानि वा भूतानीतिपि महाभूतानि ।

महाविकारतोति एतानि हि अनुपादिन्नानिपि उपादिन्नानिपि महाविकारानि होन्ति । तत्थ अनुपादिन्नानं कप्पवुट्टाने विकारमहत्तं पाकटं होति । उपादिन्नानं धातुक्खोभकाले । तथा हि —

भूमितो वुट्ठिता याव, ब्रह्मलोका विधावति ।
अच्चि अच्चिमतो लोके, ड्हमानम्हि तेजसा ॥

कोटिसतसहस्सेकं, चक्कवाळं विलीयति ।
कुपितेन यदा लोको, सलिलेन विनस्सति ॥

कोटिसतसहस्सेकं, चक्कवाळं विकीरति ।
वायोधातुप्पकोपेन, यदा लोको विनस्सति ॥

पत्थद्धो भवति कायो, दट्ठो कट्ठमुखेन वा ।
पथवीधातुप्पकोपेन, होति कट्ठमुखेव सो ॥

पूतियो भवति कायो, दट्ठो पूतिमुखेन वा ।
आपोधातुप्पकोपेन, होति पूतिमुखेव सो ॥

सन्तत्तो भवति कायो, दट्ठो अग्गिमुखेन वा ।
तेजोधातुप्पकोपेन, होति अग्गिमुखेव सो ॥

सञ्छिन्नो भवति कायो, दट्ठो सत्थमुखेन वा ।
वायोधातुप्पकोपेन, होति सत्थमुखेव सो ॥

इति महाविकारानि भूतानीति महाभूतानि ।

महत्ता भूतत्ता चाति एतानि हि महन्तानि महता वायामेन परिग्गहेतब्बत्ता भूतानि विज्जमानत्ताति महत्ता भूतत्ता च महाभूतानि ।

एवं सब्बापेता धातुयो महन्तपातुभावादीहि कारणेहि महाभूतानि ।

सलक्खणधारणतो पन दुक्खादानतो च दुक्खाधानतो च सब्बापि धातुलक्खणं अनतीतत्ता **धातुयो** ।
सलक्खणधारणेन च अत्तनो खणानुरूपधारणेन च **धम्मा** । खयट्ठेन **अनिच्चा** । भयट्ठेन **दुक्खा** । असारकट्ठेन **अनत्ता** ।

इति सब्बासम्पि रूपमहाभूतधातुधम्मअनिच्चादिवसेन एकत्तन्ति एवं नानत्तेकत्ततो मनसिकातब्बा ।

३५३. विनिब्भोगाविनिब्भोगतोति सहुप्पन्नाव एता एकेकस्मिं सब्बपरियन्तिमे सुद्धट्ठकादिकलापेपि पदेसेन अविनिब्भुत्ता । लक्खणेन पन विनिब्भुत्ताति एवं विनिब्भोगाविनिब्भोगतो मनसिकातब्बा ।

३५४. सभागविसभागतोति एवं अविनिब्भुत्तासु चापि एतासु पुरिमा द्वे गरुकत्ता सभागा । तथा पच्छिमा लहुकत्ता । पुरिमा पन पच्छिमाहि पच्छिमा च पुरिमाहि विसभागाति एवं सभागविसभागतो मनसिकातब्बा ।

३५५. अज्झत्तिकबाहिरविसेसतोति अज्झत्तिका धातुयो विज्जाणवत्थुविज्जत्तिइन्द्रियानं निस्सया होन्ति, सइरियापथा, चतुसमुद्धाना । बाहिरा वुत्तविपरीतप्पकाराति एवं अज्झत्तिकबाहिरविसेसतो मनसिकातब्बा ।

३५६. सङ्गहतोति कम्मसमुद्धाना पथवीधातु कम्मसमुद्धानाहि इतराहि एकसङ्गहा होति समुद्धाननानत्ताभावतो । तथा चित्तादिसमुद्धाना चित्तादिसमुद्धानाहीति एवं सङ्गहतो मनसिकातब्बा ।

३५७. पच्चयतोति पथवीधातु आपोसङ्गहिता तेजोअनुपालिता वायोवित्थम्भिता तिण्णं महाभूतानं पतिट्ठा हुत्वा पच्चयो होति । आपोधातु पथवीपतिट्ठिता तेजोअनुपालिता वायोवित्थम्भिता तिण्णं महाभूतानं आबन्धनं हुत्वा पच्चयो होति । तेजोधातु पथवीपतिट्ठिता आपोसङ्गहिता वायोवित्थम्भिता तिण्णं महाभूतानं परिपाचनं हुत्वा पच्चयो होति । वायोधातु पथवीपतिट्ठिता आपोसङ्गहिता तेजोपरिपाचिता तिण्णं महाभूतानं वित्थम्भनं हुत्वा पच्चयो होतीति एवं पच्चयतो मनसिकातब्बा ।

३५८. असमन्नाहारतोति पथवीधातु चेत्थ “अहं पथवीधातू”ति वा, “तिण्णं महाभूतानं पतिट्ठा हुत्वा पच्चयो होमी”ति वा न जानाति । इतरानिपि तीणि “अम्हाकं पथवीधातु पतिट्ठा हुत्वा पच्चयो होती”ति न जानन्ति । एस नयो सब्बत्थाति एवं असमन्नाहारतो मनसिकातब्बा ।

३५९. पच्चयविभागतोति धातूनं हि कम्मं, चित्तं, आहारो, उत्तूति चत्तारो पच्चया । तत्थ कम्मसमुद्धानानं कम्ममेव पच्चयो होति, न चित्तादयो । चित्तादिसमुद्धानानम्पि चित्तादयोव पच्चया होन्ति, न इतरे । कम्मसमुद्धानानञ्च कम्मं जनकपच्चयो होति, सेसानं परियायतो उपनिस्सयपच्चयो होति । चित्तसमुद्धानानं चित्तं जनकपच्चयो होति, सेसानं पच्छाजातपच्चयो अत्थिपच्चयो अविगतपच्चयो च । आहारसमुद्धानानं आहारो जनकपच्चयो होति, सेसानं आहारपच्चयो अत्थिपच्चयो अविगतपच्चयो च । उत्तुसमुद्धानानं उत्तु जनकपच्चयो होति, सेसानं अत्थिपच्चयो अविगतपच्चयो च । कम्मसमुद्धानं महाभूतं कम्मसमुद्धानानम्पि महाभूतानं पच्चयो होति चित्तादिसमुद्धानानम्पि । तथा चित्तसमुद्धानं, आहारसमुद्धानं । उत्तुसमुद्धानं महाभूतं उत्तुसमुद्धानानम्पि महाभूतानं पच्चयो होति कम्मादिसमुद्धानानम्पि ।

तत्थ कम्मसमुद्धाना पथवीधातु कम्मसमुद्धानानं इतरासं सहजातअज्जमज्जनिस्सयअत्थिअविगतवसेन चेव पतिट्ठावसेन च पच्चयो होति, न जनकवसेन । इतरेसं तिसन्ततिमहाभूतानं निस्सयअत्थिअविगतवसेन पच्चयो होति, न पतिट्ठावसेन न जनकवसेन । आपोधातु चेत्थ इतरासं तिण्णं सहजातादिवसेन चेव आबन्धनवसेन च पच्चयो होति, न जनकवसेन । इतरेसं तिसन्ततिकानं निस्सयअत्थिअविगतपच्चयवसेनेव, न आबन्धनवसेन न जनकवसेन । तेजोधातुपेत्थ इतरासं तिण्णं सहजातादिवसेन चेव परिपाचनवसेन च पच्चयो होति, न जनकवसेन । इतरेसं तिसन्ततिकानं निस्सयअत्थिअविगतपच्चयवसेनेव, न परिपाचनवसेन, न जनकवसेन । वायोधातुपेत्थ इतरासं तिण्णं सहजातादिवसेन चेव वित्थम्भनवसेन च पच्चयो होति, न जनकवसेन । इतरेसं तिसन्ततिकानं निस्सयअत्थिअविगतपच्चयवसेनेव, न

वित्थम्भनवसेन, न जनकवसेन । चित्तआहारउतुसमुद्धानपथवीधातुआदीसुपि एसेव नयो ।

एवं सहजातादिपच्चयवसप्पवत्तासु च पनेतासु धातूसु —

एकं पटिच्च तिस्सो, चतुधा तिस्सो पटिच्च एको च ।

द्वे धातुयो पटिच्च, द्वे छद्धा सम्पवत्तन्ति ॥

पथवीआदीसु हि एकेकं पटिच्च इतरा तिस्सो तिस्सोति एवं एकं पटिच्च तिस्सो चतुधा सम्पवत्तन्ति । तथा पथवीधातुआदीसु एकेका इतरा तिस्सो तिस्सो पटिच्चाति एवं तिस्सो पटिच्च एका चतुधा सम्पवत्तति । पुरिमा पन द्वे पटिच्च पच्छिमा, पच्छिमा च द्वे पटिच्च पुरिमा, पठमततिया पटिच्च दुतियचतुत्था, दुतियचतुत्था पटिच्च पठमततिया, पठमचतुत्था पटिच्च दुतियततिया, दुतियततिया पटिच्च पठमचतुत्थाति एवं द्वे धातुयो पटिच्च द्वे छद्धा सम्पवत्तन्ति ।

तासु पथवीधातु अभिक्कमपटिक्कमादिकाले उप्पीळनस्स पच्चयो होति । साव आपोधातुया अनुगता पतिट्ठापनस्स । पथवीधातुया पन अनुगता आपोधातु अवक्खेपनस्स । वायोधातुया अनुगता तेजोधातु उद्धरणस्स । तेजोधातुया अनुगता वायोधातु अतिहरणवीतिहरणानं पच्चयो होतीति एवं पच्चयविभागतो मनसिकातब्बा ।

एवं वचनत्थादिवसेन मनसि करोन्तस्सापि हि एकेकेन मुखेन धातुयो पाकटा होन्ति । ता पुनप्पुनं आवज्जतो मनसिकरोतो वुत्तनयेनेव उपचारसमाधि उप्पज्जति । स्वायं चतुन्नं धातूनं ववत्थापकस्स जाणस्सानुभावेन उप्पज्जनतो चतुधातुववत्थानन्त्वेव सङ्गं गच्छति ।

३६०. इदञ्च पन चतुधातुववत्थानं अनुयुत्तो भिक्खु सुज्जतं अवगाहति, सत्तसज्जं समुग्धातेति । सो सत्तसज्जाय समूहतत्ता वाळमिगयक्खरक्खसादिविकप्पं अनावज्जमानो भयभेरवसहो होति, अरतिरतिसहो, न इट्ठानिट्ठेसु उग्घातनिग्घातं पापुणाति । महापज्जो च पन होति अमतपरियोसानो वा सुगतिपरायनो वाति ।

एवं महानुभावं, योगिवरसहस्स कीळितं एतं ।

चतुधातुववत्थानं, निच्चं सेवेथ मेधावीति ॥

अयं चतुधातुववत्थानस्स भावनानिद्देसो ।

३६१. एत्तावता च यं समाधिस्स वित्थारं भावनानयञ्च दस्सेतुं “को समाधि, केनट्ठेन समाधी”ति आदिना नयेन पज्हाकम्मं कतं, तत्थ “कथं भावेतब्बो”ति इमस्स पदस्स सब्बप्पकारतो अत्थवण्णना समत्ता होति ।

दुविधोयेव हयं इध अधिप्पेतो उपचारसमाधि चेव अप्पनासमाधि च । तत्थ दससु कम्मट्ठानेसु, अप्पनापुब्बभागचित्तेसु च एकगता **उपचारसमाधि** । अवसेसकम्मट्ठानेसु चित्तेकगता **अप्पनासमाधि** । सो दुविधोपि तेसं कम्मट्ठानानं भावितत्ता भावितो होति । तेन वुत्तं “कथं भावेतब्बोति इमस्स पदस्स सब्बप्पकारतो अत्थवण्णना समत्ता”ति ।

समाधिआनिसंसकथा

३६२. यं पन वुत्तं “समाधिभावनाय को आनिसंसो”ति, तत्थ दिट्ठधम्मसुखविहारादिपञ्चविधो समाधिभावनाय

आनिसंसो । तथा हि ये अरहन्तो खीणासवा समापज्जित्वा एकगचित्ता सुखं दिवसं विहरिस्सामाति समाधिं भावेन्ति, तेसं अप्पनासमाधिभावना **दिट्ठधम्मसुखविहारानिसंसा** होति । तेनाह भगवा “न खो पनेते, चुन्द, अरियस्स विनये सल्लेखा वुच्चन्ति । दिट्ठधम्मसुखविहारा एते अरियस्स विनये वुच्चन्ती”ति (म० नि० १.८२) ।

सेक्खपुथुज्जनानं समापत्तितो वुट्ठाय समाहितेन चित्तेन विपस्सिस्सामाति भावयतं विपस्सनाय पदट्ठानत्ता अप्पनासमाधिभावनापि सम्बाधे ओकासाधिगमनयेन उपचारसमाधिभावनापि **विपस्सनानिसंसा** होति । तेनाह भगवा “समाधिं, भिक्खवे, भावेथ । समाहितो, भिक्खवे, भिक्खु यथाभूतं पजानाती”ति (सं० नि० ३.५) ।

ये पन अट्ठ समापत्तियो निब्बत्तेत्वा अभिज्जापादकं ज्ञानं समापज्जित्वा समापत्तितो वुट्ठाय एकोपि हुत्वा बहुधा होतीति वुत्तनया अभिज्जायो पत्थेन्तो निब्बत्तेन्ति, तेसं सति सति आयतने अभिज्जापदट्ठानत्ता अप्पनासमाधिभावना **अभिज्जानिसंसा** होति । तेनाह भगवा — “सो यस्स यस्स अभिज्जासच्छिकरणीयस्स धम्मस्स चित्तं अभिनिन्नामेति अभिज्जासच्छिकरियाय, तत्र तत्रेव सक्खिभब्बतं पापुणाति सति सति आयतने”ति (म० नि० ३.१५८; अ० नि० ३.१०२) ।

ये अपरिहीनज्झाना ब्रह्मलोके निब्बत्तिस्सामाति ब्रह्मलोकूपपत्तिं पत्थेन्ता अपत्थयमाना वापि पुथुज्जना समाधितो न परिहायन्ति, तेसं भवविसेसावहत्ता अप्पनासमाधिभावना **भवविसेसानिसंसा** होति । तेनाह भगवा — “पठमं ज्ञानं परित्तं भावेत्वा कत्थ उपपज्जन्ति । ब्रह्मपारिसज्जानं देवानं सहब्यतं उपपज्जन्ती”ति आदि (विभ० १०२४) ।

उपचारसमाधिभावनापि पन कामावचरसुगतिभवविसेसं आवहति येव ।

ये पन अरिया अट्ठ समापत्तियो निब्बत्तेत्वा निरोधसमापत्तिं समापज्जित्वा सत्त दिवसानि अचित्ता हुत्वा दिट्ठेव धम्मे निरोधं निब्बानं पत्वा सुखं विहरिस्सामाति समाधिं भावेन्ति, तेसं अप्पनासमाधिभावना **निरोधानिसंसा** होति । तेनाह — “सोळसहि जाणचरियाहि नवहि समाधिचरियाहि वसीभावता पज्जा निरोधसमापत्तिया जाण”न्ति (पटि० म० १.३४) ।

एवमयं दिट्ठधम्मसुखविहारादि पञ्चविधो समाधिभावनाय आनिसंसो —

“तस्मा नेकानिसंसहि, किलेसमलसोधने ।
समाधिभावनायोगे, नप्पमज्जेय्य पण्डितो”ति ॥

३६३. एत्तावता च “सीले पतिट्ठाय नरो सपज्जो”ति इमिस्सा गाथाय सीलसमाधिपज्जामुखेन देसिते विसुद्धिमग्गे **समाधिपि** परिदीपितो होति ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते विसुद्धिमग्गे

समाधिनिद्वेसो नाम

एकादसमो परिच्छेदो ।

३६४. पठमो सीलनिद्वेसो । दुतियो धुतङ्गनिद्वेसो; । ततियो कम्मट्ठानग्गहणनिद्वेसो । चतुत्थो पथवीकसिणनिद्वेसो ।

पञ्चमो सेसकसिणनिद्देशो । छट्ठो असुभनिद्देशो । सत्तमो छानुस्सतिनिद्देशो । अट्ठमो सेसानुस्सतिनिद्देशो । नवमो ब्रह्मविहारनिद्देशो । दसमो आरुप्पनिद्देशो । पटिक्कूलसज्जाधातुववत्थानद्वयनिद्देशो एकादसमोति ।

विसुद्धिमग्गस्स पठमो भागो निट्ठितो ।